

M U Z E U M   A R C H E O L O G I C Z N E   W   P O Z N A N I U

F O N T E S
A R C H A E O L O G I C I   P O S N A N I E N S E S

A N N A L E S   M U S E I   A R C H A E O L O G I C I   P O S N A N I E N S I S

V O L .   X X X I V   (1 9 8 2 - 1 9 8 5)

P O Z N A Ń
1 9 8 5

MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W POZNANIU

FONTES
ARCHAEOLOGICI POSNANIENSES

ANNALES MUSEI ARCHAEOLOGICI POSNANIENSIS

VOL. XXXIV (1982-1985)

POZNAŃ

1985

W bieżącym roku przypada stulecie urodzin profesora Józefa Kostrzewskiego (25 lutego 1885 — 19 października 1969), założyciela oraz pierwszego redaktora „Fontes Archaeologici Posnanienses”, wieloletniego dyrektora Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i twórcy jego nowoczesnej organizacji. Pierwszy tom naszego rocznika pod tytułem „Fontes Praehistorici” ukazał się pod Jego redakcją w 1951 roku. Dla Józefa Kostrzewskiego było to równoznaczne z realizacją ważnej części ogólnej koncepcji rozwoju archeologii prahistorycznej w Wielkopolsce.

Józef Kostrzewski uważał mianowicie, że podstawę właściwego rozwoju naszej dyscypliny winny stanowić — obok badań innego typu — publikacje źródłowe, zawierające opracowania materiałów muzealnych z prac terenowych i kolekcji archeologicznych. Zawarta w tych opracowaniach analiza materiału źródłowego z kolei stać się winna podstawą generalizacji i prac syntetycznych. Rozwój archeologii prahistorycznej w czasie ostatnich kilkudziesięciu lat potwierdził słuszność tego założenia. Podobnie jak i w innych krajach, także w Polsce można dostrzec, że prac źródłowych nie da się na dłuższą metę zastąpić publikowaniem tylko selektywnie dobranych elementów badanego stanowiska archeologicznego, jak to obecnie niekiedy się praktykuje. Wręcz przeciwnie, coraz bardziej odczuwa się potrzebę pełnych opracowań źródłowych.

Pod terminem pełnej publikacji źródłowej rozumiemy dzisiaj oczywiście więcej aniżeli kilkadziesiąt lat temu. Jednak i tutaj przykład publikacji materiałów z osady halsztackiej w Biskupinie pod redakcją Józefa Kostrzewskiego, jeszcze z końca lat trzydziestych, wart jest odnotowania. Sprawozdania z tych prac wykopaliskowych, zawierające m. in. bogate opracowania szczątków zwierzęcych, roślinnych czy danych o środowisku naturalnym, mogą wciąż być przykładem dla wielu dzisiaj-

szych opracowań. Publikowanie wyników studiów czy ekspertyz różnych składników zawartości stanowisk archeologicznych dokonanych przez przedstawicieli nauk pomocniczych archeologii — co jest integralną częścią nowoczesnej publikacji źródłowej — jest bowiem jeszcze często niestety niedoceniane.

Brak dostatecznej liczby pełnych publikacji źródłowych odczuwamy nie tylko w Wielkopolsce, ale i w innych częściach naszego kraju. Można zauważyć, że w toku przemian dziejowych na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat wiele cennych, niepublikowanych zespolów i pojedynczych przedmiotów zabytkowych zapadło i nie mamy o nich dzisiaj dostatecznych informacji. Z kolei doświadczenia płynące z obserwacji rozwoju archeologii w innych krajach w czasie ostatnich kilkunastu lat pokazują dobitnie, że wiele ambitnych prac modelowych, hipotez czy przypuszczeń, skonstruowanych niedawno przez badaczy o często renomowanych nazwiskach legło w gruzach, kiedy ich podstawy źródłowe, niegdyś wykorzystane i opublikowane tylko wybiórczo, skonfrontowano z pełnym kontekstem archeologicznym. Okazuje się zatem, że każda „nowa archeologia”, jeżeli ma być wiarygodna a jej wyniki względnie prawomocne, musi być oparta na sprawdzalnych podstawach źródłowych. Zrozumienie tej sytuacji powinno zresztą doprowadzić do renesansu rangi prac źródłowych w archeologii.

Redakcja „Fontes Archaeologici Posnanienses” pragnie kontynuować najlepsze tradycje publikowania opracowań źródłowych. Rocznik nasz jest oczywiście otwarty dla wszystkich archeologów wielkopolskich i dla tych, których prace są wkładem do badań nad pradziejami i średniowieczem naszego regionu. Jestem przekonany, że utrzymanie tego charakteru naszego rocznika będzie najlepszą formą hołdu złożonego pamięci Józefa Kostrzewskiego.

doc. dr hab. Lech Krzyżaniak

Redaktor

SPIS TREŚCI

MATERIAŁY I STUDIA

Zbigniew Pieczyński: Uwagi o miedzianym skarbie z Bytnia, woj. poznańskie	1
Mirosława Grabska: Cmentarzisko ludności kultury łużyckiej z IV-V okresu epoki brązu w Wieleniu, woj. Piła	8
Dionizy Kosiński: Cmentarzisko ludności kultury łużyckiej w Sulmierzycach, stan. 1, woj. kaliskie	38
Zenon Głogowski: Cmentarziska ludności kultury pomorskiej z rejonu środkowego dorzecza rzeki Główna	50
Mirosława Dernoga, Alicja Fredrich: Osada ze schyłku środkowego okresu lateńskiego w Białosłiwie, woj. Piła	66
Zofia Kurnatowska, Alina Łosińska: Sprawozdanie z weryfikacji grodzisk wielkopolskich w latach 1983-1984	77
Janusz Górecki: Wczesnośredniowiecza łódź z Ostrowa Lednickiego koło Gniezna	86
Danuta Minta-Tworzowska: Pradziejowe i wczesnośredniowieczne osadnictwo w rejonie Lwówka	94
Marzena Szmyt, Janusz Czebreszuk: Pozamuzealne kolekcje zabytków archeologicznych z terenu Kujaw (Część I)	135
Krzysztof Ciałowicz: Predynastic Graves with Weapons Found in Egypt and Nubia	157
Karla M. Kroeper: Head of an Egyptian Statuette	181

NOWE ODKRYCIA

Wanda Tezlauff: Dwa naczynia kultury pucharów lejkowatych z Czerlejnka, gm. Kostrzyn, woj. poznańskie	188
Anna Girdwojń: Analiza substancji wypełniającej ornament rytyn naczynia neolitycznego z Czerlejnka, woj. poznańskie	190

DZIAŁALNOŚĆ MUZEALNA

Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1984 (Danuta Prinke)	191
Konferencja sprawozdawcza poznańskiego środowiska archeologicznego — Sezon 1983 (Tadeusz Łaszkiewicz)	195

INHALTSVERZEICHNIS

MATERIALIEN UND STUDIEN

Zbigniew Pieczyński: Bemerkungen über den Kupferhortfund aus Bytyń, Wojewodschaft Poznań	1
Mirosława Grabska: Gräberfeld der Bevölkerung der Lausitzer Kultur aus dem IV.-V. Bronzezeitperiode in Wielen, Wojewodschaft Piła	8
Dionizy Kosiński: Gräberfeld der Bevölkerung der Lausitzer Kultur in Sulmierzyce, Fundst. 1, Wojewodschaft Kalisz	38
Zenon Głogowski: Gräberfelder der Bevölkerung der Pommerschen Kultur in dem mittleren Zuflussgebiet des Główna-Flusses	50
Zofia Kurnatowska, Alina Łosińska: Bericht über die Verifikation der grosspolnischen Burgwallanlagen in den Jahren 1983-1984	77
Janusz Górecki: Frühgeschichtlicher Einbaum aus Ostrów Lednicki, bei Gniezno	86
Danuta Minta-Tworzowska: Ur- und frühgeschichtliche Besiedlung in der Region von Lwówek	94
Marzena Szmyt, Janusz Czebreszuk: Aussermuseale Sammlungen der archäologischen Funde aus dem Kujawien-Gebiet (I. Teil)	135
Krzysztof Ciałowicz: Predynastic Graves with Weapons Found in Egypt and Nubia	157
Karla M. Kroeper: Head of an Egyptian Statuette	181

NEUE FUNDE

Wanda Tetzlaff: Zwei Gefässe der Trichterbecher-Kultur von Czerlejnko, Gem. Kostrzyn, Wojew. Poznań	188
Anna Girdwoyń: Analyse der in dem geritzten Ornament vorkommenden Substanz am neolithischen Gefäss von Czerlejnko, Wojew. Poznań	190

MUSEUMSTÄTIGKEIT

Tätigkeitsbericht des Archäologischen Museums Poznań in 1984 (<i>Danuta Prinke</i>)	191
Berichtstagung des Archäologischen Arbeitskreises Poznań — „Grabungssaison 1983“ (<i>Tadeusz Łaszkiewicz</i>)	195

MATERIAŁY I STUDIA MATERIALIEN UND STUDIEN

Zbigniew Pieczyński

Uwagi o skarbie miedzianym z Bytynia, woj. poznańskie

Bemerkungen über den kumpferen Hortfund aus Bytyn, Wojewodschaft Poznań

Zespoły zabytków zwane skarbami znane są z różnych okresów czasu. Stanowią one jedną z ważnych podstaw odtwarzania obrazu życia gospodarczego i społecznego w okresach epoki wspólnoty pierwotnej. Znaleźiska te, składające się z przedmiotów miedzianych, datowane na koniec młodszej epoki kamienia (2000 - 1800 p.n.e.), są w Polsce rzadkie. Najstarsze skarby przedmiotów miedzianych z Wielkopolski, datowane na eneolit i wczesną epokę brązu, pochodzą z Bytynia, Przysieki Polskiej¹, Rudki² i Skarbienic³. Są one obiektem szerokiego zainteresowania badaczy zajmujących się początkami epoki brązu w Europie. Najdawniejsze wzmianki w literaturze przedmiotu o znalezisku z Bytynia pochodzą z roku 1873. Są to publikacje T. J. Lubomirskiego⁴, W. Schwartza⁵ i R. Virchowa⁶. Ale dopiero J. Kostrzewski w 1923 r. w rozprawie o osadnictwie wczesnej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich, zebrał znany mu wówczas, pełny zestaw literatury, dotyczący tego skarbu⁷. W 1978 r. J. Kopacz i K. Tunia, opracowując powyższy skarb z punktu widzenia interpretacji kulturowo-chronologicznej, uzupełnili wykaz literatury nowszymi pracami⁸. Nie podjęto dotąd pełnego opracowania materiałowego wszystkich przedmiotów pochodzących z tego skarbu. Najwięcej uwagi poświęcono figurkom wołków, które różnie interpretowano w zależności od podejmowanego zagadnienia. Dotychczasowe opracowania tego interesującego znaleziska należy zatem uzupełnić szerszym opracowaniem analitycznym.

Od ponad stu lat w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu znajduje się kilka zabytków miedzianych, odkrytych w 1873 r. podczas prac ziemnych prowadzonych w okolicy Bytynia. Zabytki te przekazano w 1874 r. Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Poznaniu, gdzie zapisano je w księdze inwentarza,

w spisie darów, pod pozycją 158. W zapisie czytamy: „za pośrednictwem dr W. Schwartza, parę wołków miedzianych znalezionych pod Bytyniem w pow. szamotułskim, opisanych w „Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte” (Sitzung V, 6./Debr. 1873), celt miedziany znaleziony z wołkami, a było tych celtów ośm”⁹. W literaturze przedmiotu znanych jest z tego skarbu sześć płaskich siekierek miedzianych oraz para wołków¹⁰.

W zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu znajdują się tylko trzy siekierki, nr kat. 139:90 a-c oraz para wołków, nr kat. 1939:90 d-e. Dalsze dwie siekierki posiada Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie Zachodnim, zapisane w księdze inwentarza pod nr Id 2735 oraz II 10974. Szóstą siekierkę posiadał profesor R. Virchow, który omówił ją na posiedzeniu Towarzystwa Antropologicznego w Berlinie¹¹ i na Kongresie Archeologicznym w Budapeszcie¹². Siekierka ta prawdopodobnie zaginęła, a jej opis i rysunek znany jedynie z literatury¹³. Przypuszczam, że jest to ta sama siekierka, która figuruje w zapisie księgi inwentarza darów Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk pod pozycją 1874:159, a którą R. Virchow prezentował na wyżej wymienionych posiedzeniach.

Ponadto należy się ustosunkować do zapisu w księdze inwentarza darów Towarzystwa, poz. 1874:158: „a było tych celtów ośm”. Zaistniało tu zapewne nieporozumienie. Należy przypuszczać, że powyższy zapis należy czytać: a było tych przedmiotów, względnie zabytków razem osiem.

Dokładniejsze dane dotyczące odkrycia powyższego skarbu przekazał W. Schwartz, w korespondencji z dnia 18 października 1873 r., R. Virchowi w Berlinie¹⁴. Píše, że „koło Bytynia (pow. Szamotuły, pow. winca poznańska), między wsiami Witkowie i Książczyn, bezpośrednio przy wielkim kamieniu, który został odkopany w celu rozsądzenia go na mniejsze kawałki, na głębokości 2,5 - 3,0 stóp znaleziono dwa małe połączone jarzmem byczki (w przypisie: figurki są 0,13 m długie i 0,10 m wysokie) z czystej miedzi a obok 6 siekierek różnej wielkości (w przy-

¹ J. Kostrzewski, *Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich*, „Przegląd Archeologiczny”, t. II: 1924, zes. 2, s. 195, poz. 109.

² J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1923, s. 36, przypis 128.

³ j.w., s. 35, przypis 124.

⁴ T. J. Lubomirski, *Zabytki krajowe z okresu brązu-węgi, Wykopalsko we wsi Raszewie*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 1: 1873, s. 19 - 36.

⁵ R. Virchow, *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, „Zeitschrift für Ethnologie”, t. 5: 1873, s. 196 - 207, oraz t. 8: 1876, s. 171 - 204.

⁶ j.w.

⁷ J. Kostrzewski, *Z badań...*, s. 195, poz. 109.

⁸ J. Kopacz i K. Tunia, *Skarb z Bytynia — Próba interpretacji kulturowo-chronologicznej*, „Archeologia Polski”, t. XXIII: 1900 z. 1, s. 191 - 201.

⁹ R. Virchow, op. cit., t. 5: 1873, s. 196 - 207.

¹⁰ j.w.

¹¹ j.w.

¹² R. Virchow, *Provinces archéologiques en Allemagne*, [w:] *Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques*, Comptendu de la huitième session à Budapest 1876, Budapest, t. I: 1877, s. 249 - 253.

¹³ R. Virchow, op. cit., t. 8: 1876, s. 180.

¹⁴ j.w.

Ryc. 1. Mapka terenu znalezienia skarbu miedzianego
Abb. 1. Karte der Gelände mit der Fundstelle

pisie: największa jest 0,17 m długa i 0,04 m szeroka, najmniejsza jest 0,10 m długa i 0,04 m szeroka) z tego samego metalu. Jarzmo zostało przełamane przez robotników, którzy odkryli to znalezisko. Odnosny teren był do niedawna zalesiony”.

Odległość między wsiami Witkowice a Kiączynem wynosi ok. 4 km. Łączy je droga polna, a po obu jej stronach są pola uprawne. Od północy powyższy teren odgradza strumień, kierujący się w połowie tej odległości na południe, dzieląc teren między obu wsiami na dwie równe części. Wieś Bytyń natomiast jest odległa od domniemanego miejsca znalezienia skarbu, według znanego z literatury opisu odkrycia, między wsiami Witkowice a Kiączynem, również ok. 4 km w linii prostej (ryc. 1). Robotnicy natrafili na powyższy skarb na terenie do niedawna zalesionym, znajdującym się w granicach folwarku Witkowice, należącym do dóbr bytyńskich. Właścicielem Bytynia był wówczas Bronisław Gąsiorowski¹⁵, któremu zapewne robotnicy oddali wykopane przedmioty. Ponieważ wiadomość o odkryciu pochodziła z Bytynia, w literaturze przedmiotu znany jest jako „skarb z Bytynia”. Znając powyższe szczegóły możemy uściślić miejsce znalezienia skarbu w granicach tego majątku, w pobliżu drogi do Kiączyna. O odkryciu powiadomiono W. Schwartza, który powyższą wiadomość przekazał wraz z trzema siekierkami R. Virchowowi w Berlinie. Dwie z nich znajdują się obecnie w Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie Zachodnim. Najokazalsza z tych trzech siekierek zaginęła. Znamy jej opis i rycinę jedynie z publikacji R. Virchowa, który omawiał ją na Kongresie Archeologicznym w Budapeszcie¹⁶. Pozostałe trzy siekierki wraz z dwiema figurkami wołków przekazano w 1874 r. Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Poznaniu jako odkryte w miejscowości Bytyń.

Powyższy skarb datuje się głównie na podstawie płaskich siekieriek miedzianych¹⁷ na początkową fa-

zę rozwoju metalurgii w Polsce, czyli na przełom IV/III tysiąclecia p.n.e. W 1893 r. M. Much¹⁸ opracował wykaz znanych wówczas płaskich siekieriek miedzianych, które stanowiły liczną grupę eneolitycznych wyrobów metalowych o zasięgu występowania od Półwyspu Iberyjskiego po Ural, a także na obszarach innych kontynentów. Są one jedną z niewielu grup eneolitycznych wyrobów metalowych nie posiadających szerokiego opracowania w odniesieniu do typologii, przynależności kulturowej i ściślejszej chronologii. P. Harbison¹⁹ zestawiał płaskie siekierki miedziane z Irlandii i datował je na II tysiąclecie p.n.e. M. Novotná²⁰ opisała 72 płaskie siekierki ze Słowacji, w większości odlewane, i uznała, że produkowano je dla celów obronnych. A. Vulpe²¹ opracował 79 płaskich siekieriek z Rumunii o dużym zróżnicowaniu kształtów, które zaliczył do kilku wariantów. Określił też ich funkcję; służyły one jako dłuta lub inne narzędzia. Ponadto wymienił gliniane formy niszczące, w których odlewano siekierki. J. Kopacz i K. Tunia²² stwierdzając, że płaskie siekierki miedziane nie posiadają dotąd opracowania typologicznego, wymieniają kilka tego przyczyn: brak dostatecznej liczby dobrze datowanych okazów nie pozwalający na uchwycenie zmian typologicznych w czasie, duże zróżnicowanie kształtów oraz możliwość wtórnych przeróbek powodowane zmianami ich przeznaczenia. Badacze ci uważają, że końcową fazę występowania tych siekieriek należy umieścić w pierwszej połowie II tysiąclecia p.n.e. Ostatnio szczegółowo opracowaniem tego zagadnienia zajął się A. Szpunar²³ w pracy o różnego rodzaju siekierkach

¹⁵ M. Much, *Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen*, Wien 1888, s. 77-79.

¹⁶ P. Harbison, *The Axes of Early Bronze Age in Ireland*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. IX, 1. Band, München 1989.

¹⁷ M. Novotná, *Die Äxte und Belle in der Slowakei*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. IX, 3. Band, s. 11-19, tabl. 1-3, ryc. 1-71, München 1970.

¹⁸ A. Vulpe, *Die Äxte und Belle in Rumänien*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. IX, 5. Band, s. 55-63, tabl. 32-36, ryc. 245-324, München 1975.

¹⁹ J. Kopacz i K. Tunia, op. cit.

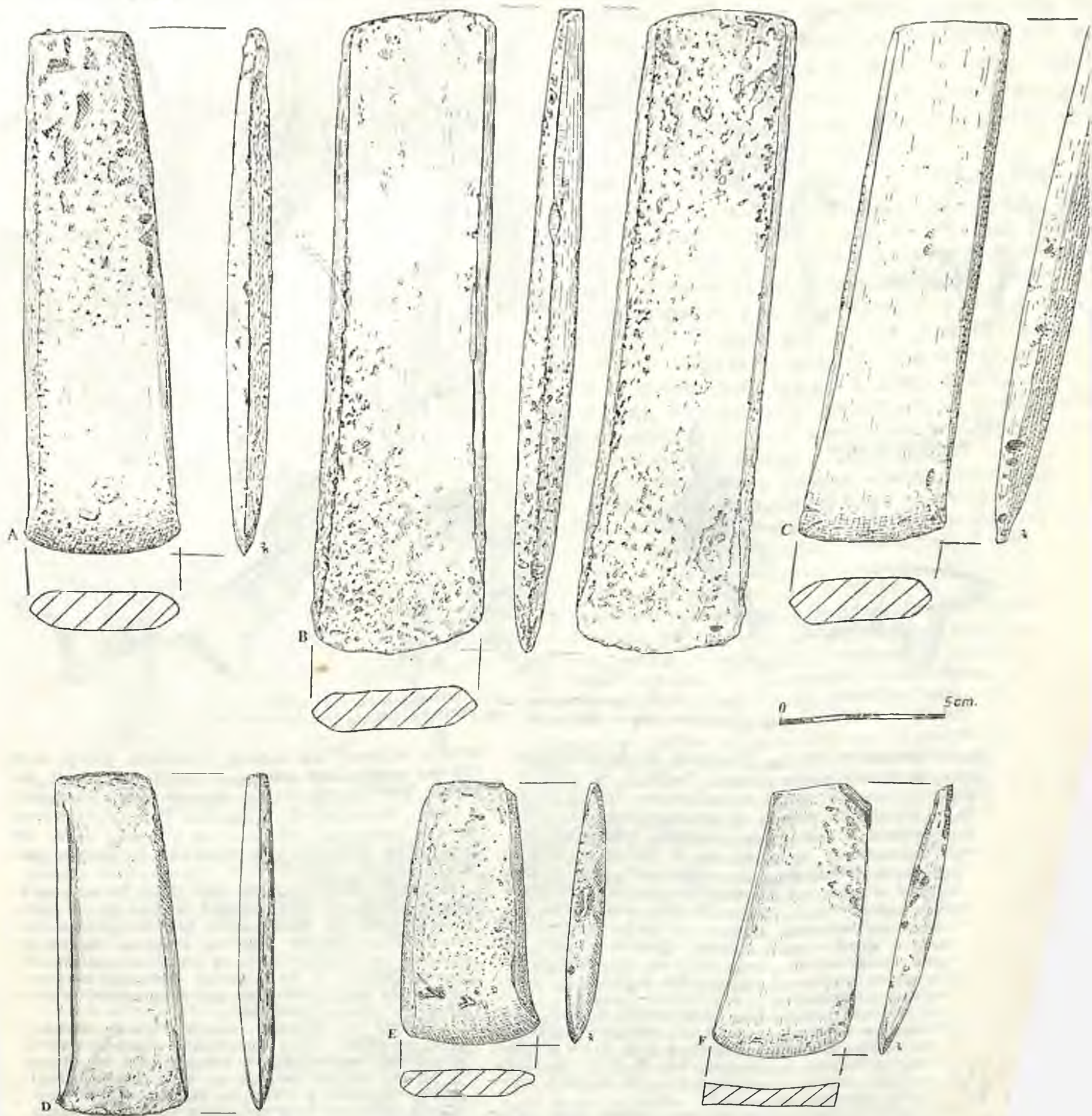
²⁰ A. Szpunar, *Flachbelle, Randleistenbelle und Randleistenmetseln in Polen*. „Prähistorische Bronzefunde”, München (w druku).

¹⁸ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1880, t. I, s. 521.

¹⁶ R. Virchow, op. cit., s. 249-253.

¹⁷ J. Kopacz i K. Tunia, op. cit., s.

Uwagi o skarbie miedzianym z Bytynia

Ryc. 2. Siekierki miedziane ze skarbu
Abb. 2. Kupferäxte aus dem Hortfund

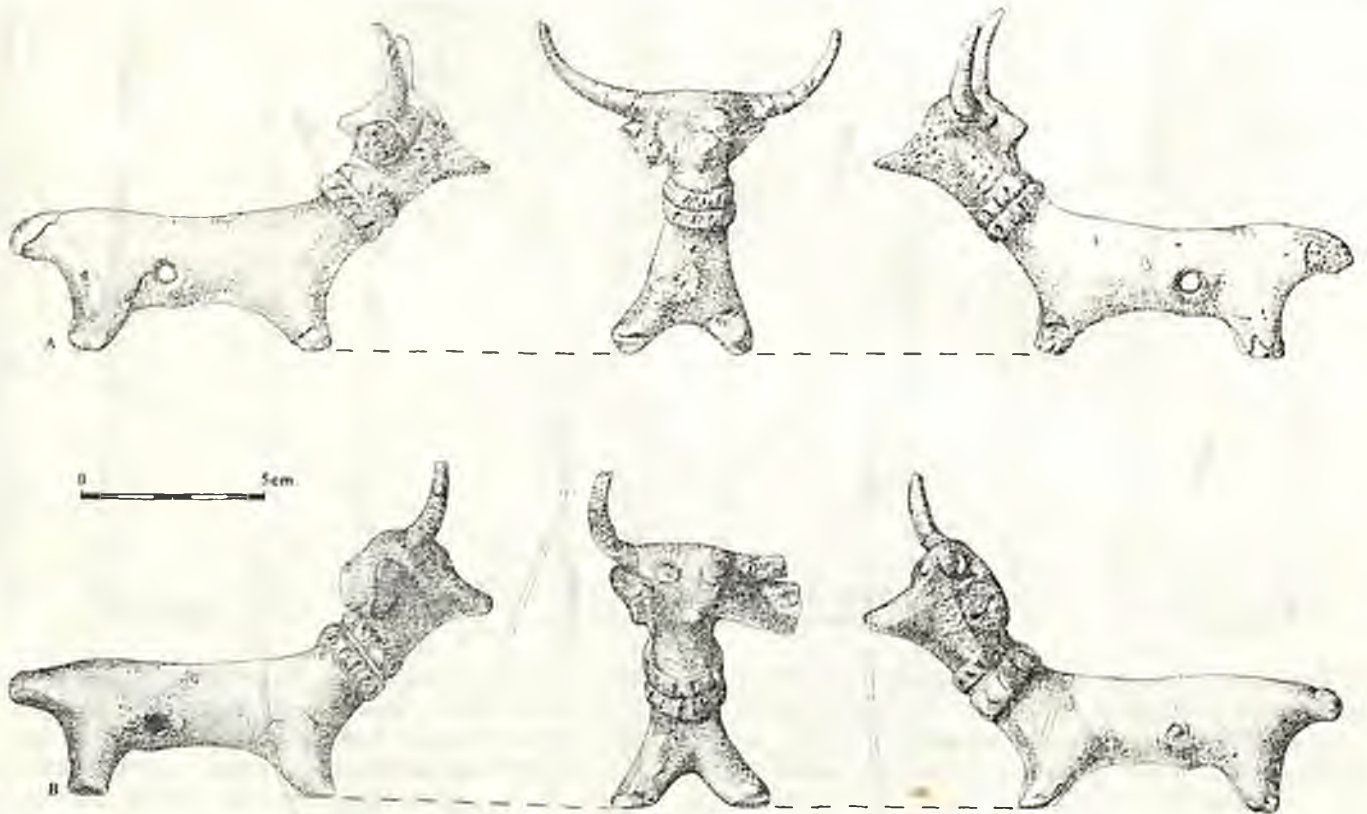
i dłutach. Zebrał on wszystkie dotychczas znane siekierki z terenu Polski w ilości ok. 80 egzemplarzy. Należą one do kilku typów i wykazują duże zróżnicowanie kształtów, nie odpowiadają jednak estetyką wykonania ani wielkością siekierekom bytyńskim. Bliższych szczegółów podanych w tej pracy nie znam, gdyż nie ukazała się jeszcze drukiem. Z grupy większych skarbów płaskich siekierek miedzianych, zasługują na uwagę odkrycia: we Fran-

cji w miejscowości Blaye, gdzie w naczyniu znaleziono około 15 siekierek²⁴; z Hiszpanii znane są dwa stanowiska: jedno w miejscowości Elche²⁵, gdzie natrafiono na skarb zawierający około 200 siekierek, drugi w miejscowości Enguera²⁶, gdzie odkryto

²⁴ M. Much, op. cit., s. 105-108 oraz G. de Mortillet, *Classification et chronologie des haches en bronze*, *Materials* V, p. 450, „Revue d'Anthropologie”, 1881, p. 71.

²⁵ M. Much, op. cit., s. 227, ryc. 320-323.

²⁶ j.w.

Ryc. 3. Wołki miedziane ze skarbu. Widok z boku i od przodu
 Abb. 3. Kupferne Ochsenfiguren aus dem Hortfund. Seiten- und Vorderansicht

skarbu złożony z 50 kg siekieriek. Najpoważniejsze odkrycie znane jest z terenu Palestyny z miejscowości Gungeria²⁷, gdzie natrafiono na 424 siekierki. Część z nich jest krótsza od pochodzących z terenów europejskich, część skarbu stanowią przesadnie długie siekierki od 44 do 63 cm. W Polsce w 1980 r. podczas prac budowlanych w Kietrze²⁸, stan. D znaleziono w naczyniu 10 płaskich siekieriek miedzianych ogólnej wagi 4,5 kg. Na tym stanowisku występowała ceramika kultury pucharów lejkowatych oraz z eneolitycznej kultury Chłopice—Vesele²⁹. Z powyższego zespołu dwie siekierki reprezentują typ o bokach profilowanych, a osiem pozostałych — typ siekier płaskich.

Siekierki publikowane przez wyżej wymienionych autorów odbiegają kształtem i estetyką wykonania od siekieriek z Bytnia. Dwie z nich, które znajdują się w zbiorach berlińskich (ryc. 2, E, F) są niestarannie odlane, a najbliższą analogię dla nich stanowią siekierki z Mondsee²⁹.

Ze skarbu z Bytnia, do jednego typu należą cztery siekierki (ryc. 2, A-D). Charakteryzuje je sześciokątny przekrój, płasko ucięty obuch i lekko poszerzone ostrze. Wykonane są na wzór neolitycznych siekieriek krzemienianych. Są starannie wykończone i mają różną długość i ciężar. Odlano je w dwuczęściowych formach muszlowych. Uważam, że ten typ siekieriek spełniał początkowo rolę kęsów odlewniczych. Były one odlewane w różnej wielkości i ciężarze w zależności od zapotrzebowania i zamó-

wień u odlewcy na ozdoby, narzędzia pracy, broń czy też przedmioty związane z kultem. Kształt siekieriek był przystosowany do odległego transportu z terenu Siedmiogrodu względnie Turyngii. Odlewca wraz z surowcem prznosił się z jednej osady do innej i na zamówienie wykonywał na miejscu powierzona mu pracę.

Pozostałe dwie siekierki (ryc. 2, E, F) odlano w formie glinianej jednostronnej, naśladując jedynie kształt siekieriek. Świadczą o tym wklęsnięcia na powierzchni i płaskie boki obu siekieriek. Sądzę, że odlewca po zakończeniu swej pracy w taki sposób zlewał nadlewy w jedną całość. Czynność ta uniemożliwiała zagubienie drobnych fragmentów cennej miedzi w dalszym transporcie.

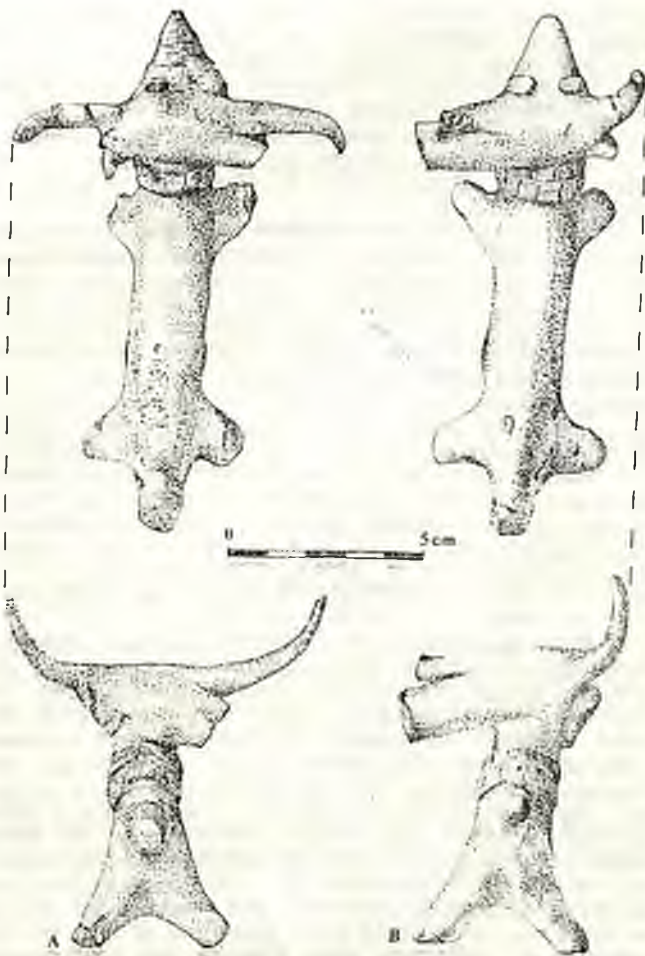
Odnośnie do sposobu odlania figurek wołków, przeprowadzono kilka konsultacji ze specjalistami w zakresie odlewnictwa³⁰. Uważają oni, że odlano je metodą odlewu pełnego na wosk tracony. Jeśli wierzyć zapisowi z 1873 r., że figurki wołków pierwotnie połączone były za pomocą pręta odlamanego przez znalazców, interpretowanego jako jarzmo, to odlano je wspólnie w jednej glinianej formie niszczącej. W tym przypadku syfon wlewu umieszczony był w środkowej części jarzma. Technika zalewania takiej formy płynną miedzią wymaga w pierwszej kolejności wypełnienia metalem precyzyjnych części negatywu (głowa, oczy, rogi, ozdobne obroże zwierząt). W miarę podnoszenia się poziomu ciekłej

²⁷ J. w., s. 159 i 186.

²⁸ S. Łęczyski, *Odkrycia i badania, Kietrz, woj. Opole*, „Silesia Antiqua”, t. 24: 1982, s. 213-217, ryc. 16 i 17, Kraków, Gdańsk, Łódź, Wrocław, Warszawa.

²⁹ M. Much, op. cit. s. 12 i 13, ryc. 1-5 i 7.

³⁰ Konsultacji w zakresie odlewnictwa udzielił: doc. dr hab. L. Berkowski — Instytut Obróbki Plastycznej w Poznaniu; dr inż. M. Szweycer — Politechnika Poznańska oraz inż. H. Górecki — Zakłady Metalurgiczne „POMET” w Poznaniu. Wszystkim wyżej wymienionym składa autor serdeczne podziękowanie.

Ryc. 4. Wołki miedziane ze skarbu. Widok z góry i od tyłu
 Abb. 4. Kupferne Ochsenfiguren aus dem Hortfund. Ansicht
 von oben und vom hinten

miedzi wypełniały się części pozostałe (tułów, kołkowane krótkie nogi). Aby prawidłowo wykonać odlew, odlewca odwrócił formę nogami do góry i w ten sposób odlane figurki zwierząt zachowały swój modelowy wygląd. Tak odlane figurki musiałyby posiadać jednolity procent zawartości miedzi, lecz analiza chemiczna tego nie potwierdza.

Miedź topiona w tyglu w temperaturze około 1300°C daje jednolity wskaźnik procentowy. Tymczasem okazuje się, że figurka nr 1 (ryc. 3 i 4 A) ma zawartość 95,7% miedzi i 4% arsenu, a figurka nr 2 (ryc. 3 i 4 B) — 97% miedzi i 2,3% arsenu.

Procentowa różnica w zawartości stopionej miedzi wynika z różnicy stanu krzepnięcia metali i nierównomiernego przesuwania się lżejszych składników stopu w kierunku wlewu. Wobec tego, że arsen jest metalem lżejszym, a jego obecność stwierdzono w odłamanych, uważanych za jarzma, częściach obu figurek, nie można wykluczyć możliwości oddzielnego odlania każdej figurki przy zastosowaniu podobnej techniki przygotowania odlewu. Formę do odlewu przygotowano w ten sposób, że ustawiono ją poziomo obniżając głowę. Domniemane jarzmo jest częścią wlewu, z którego odłamano nadlew. Skrzywienia pozostałych części nadlewu w tylnej części głów przy obu figurkach wołków są ukierunkowane w stronę syfonu wlewu (ryc. 4, A i B), co dowodzi, że w tym miejscu odłamano nadlewy. Odlamać

mogli je robotnicy, którzy znaleźli powyższy skarb, stąd taka wzmianka w zapisie z roku 1873. W celu dalszej obróbki, przed ukryciem skarbu, nie wykluczam ułamania nadlewów przez odlewcę. Ustalenie okoliczności ukrycia skarbu jest niemożliwe, podobnie jak stwierdzenie kto go zakopał w ziemi: odlewca czy właściciel tych przedmiotów.

Znajomość wytopu miedzi na Bliskim Wschodzie datuje się od połowy IV tysiąclecia p.n.e., natomiast pierwsze wyroby z tego metalu, jak ozdoby, narzędzia i broń, pojawiła się na terenie Polski dopiero w środkowej fazie młodszej epoki kamienia.

Z Wielkopolski, z okolicy Bytnia, znane są dwie płaskie siekierki miedziane, odkryte w skarbie z Rudki (nr kat. 1939:96) i pojedyncza siekierka, znaleziona w Pamiątkowie (b.n.inw.). Jedna z siekierki z Rudki jest identyczna z siekierkami o przekroju sześciokątnym z Bytnia. Prawdopodobnie pochodzą one z tego samego ośrodka produkcyjnego.

Liczne występowanie różnego rodzaju przedmiotów miedzianych w końcowej fazie młodszej epoki kamienia w Polsce dowodzi o kontaktach z obszarami produkcji surowca miedzi. Trudno jednak ustalić, które z nich dostarczano na nasze tereny już jako gotowe wyroby, a które produkowali na miejscu wędrowni rękodzielnicy. Uważam, że około 2000 lat starczyło, by znajomość wytopu i produkowania różnego rodzaju miedzianych przedmiotów szeroko się rozpowszechniły w ówczesnym śródziemnomorskim kręgu kulturowym i za pośrednictwem rzemieślników-odlewców dotarły na tereny Polski.

Miedziane płaskie siekierki uważam za surowiec, który produkowano w rejonach wytapiania rudy miedzi. Kształt ich nadawał się do transportu i był oszczędny w drobnej produkcji lokalnej. Siekiery miały różną długość oraz ciężar, i wielkość ich decydowała, dla jakiego rodzaju wyrobu je zastosowano. Liczono się tutaj ze stratą cennego kruszcu i uciążliwym dalekim transportem. Rzemieślnik-odlewca na zamówienie miejscowej ludności produkował różnego rodzaju przedmioty użytkowe, a także i kultowe. Odlanie z modelu woskowego figurek wołków nie stanowiło problemu dla odlewnika obeznanego z techniką odlewnictwa. O uzyskaniu wysokiej temperatury decydował na miejscu wypalany węgiel drzewny. Odlewca sam wykonywał potrzebne mu gliniane narzędzia do swej pracy, takie jak tygle, dysze i dmuchawy. Kim był i gdzie się nauczył zawodu? Przypuszczam, że w rejonach wydobywania rudy miedzi i jej wytopu. Do dyspozycji posiadał surowiec w postaci płaskich siekierki miedzianych, które w drodze wymiany za produkty miejscowe nabywał z ośrodków górniczych, dostarczany transportem kołowym. Może stąd powstał zamiysł wykonania odlewu zwierząt pociągowych, które oglądał podczas transportu trakcją kołową surowca miedzianego i towarów wymiennych dla miejscowego nabywcy. Nie neguję odlania figurek dla celów kultowych związanych ze sprzężoną formą uprawy ziemi. Poniżej podaję opis poszczególnych za- bytków.

1. Płaska siekierka o przekroju sześciokątnym z lekko zcienionym, płasko zakończonym obuchem i poszerzonym ostrzem. Wzdłuż obu boków widoczne żeberko,

które ginie w stępionym ostrzu. Po obu stronach ostrza widoczne ślady kucia, a po stronie obucha występuje schropowacenie, pokryte patyną. Dł. 13,2 cm, szer. 4,1 cm, gr. 1,3 cm. Waga 400 g. Skład chemiczny: Cu — 98,96; Sn — śl.; Sb — 0,043; As — 0,82; Pb — 0,023; Ag — 0,014; Ni — 0,045; Fe — 0,074; Mn — śl.; Cr — 0,017; Al — śl. Nr inw. TPN 1874 : 158, nr kat. 1939 : 90 c. (ryc. 2, A).

2. Płaska siekierka o przekroju sześciokątnym z płasko zakończonym obuchem i lekko poszerzonym, wyostrzonym ostrzem. Wzdłuż obu boków widoczne żeberko, które ginie w półkolistym ostrzu. Powierzchnia chropowata, pokryta patyną. Dł. 16,3 cm, szer. 4,3 cm, gr. 1,3 cm. Waga 617 g. Skład chemiczny: Cu — 99,55; As — 0,33; Pb — 0,0085; Ag — 0,024; Ni — 0,034; Fe — 0,050; Mn — śl.; Cr — śl.; Al — śl. Nr inw. TPN 1874 : 158, nr kat. 1939 : 90 b. (ryc. 2, B).

3. Płaska siekierka o przekroju sześciokątnym z rozszerzonym ostrzem i zwężającym się, płasko zakończonym obuchem. Wzdłuż obu ścian bocznych przebiega środkiem żeberko ginące w lekko wyostrzonym ostrzu. Powierzchnia chropowata, pokryta patyną. Dł. 13,4 cm, szer. 4,0 cm, gr. 1,2 cm. Waga 395 g. Skład chemiczny: Cu — 98,3; Sn — 0,005; Sb — 0,020; As — 1,0; Pb — 0,009; Co — 0,0015; Ag — 0,035; Ni — 0,021; Mn — 0,003. Nr inw. TPN 1874 : 158, nr kat. 1939 : 90 a. (ryc. 2, C).

4. Płaska siekierka z zieniającym się, płaskim obuchem i poszerzonym, półkolistym ostrzem. Po obu bokach słabo widoczne zarysy facetowania. Z jednej strony powierzchnia gładka, a przeciwna chropowata. Dł. 9,5 cm, szer. 4 cm, gr. 1 cm. Waga 226 g. Skład chemiczny: Cu — 99,0; Sn — 0,003; As — 0,58; Sb — 0,0078; Co — 0,0004; Ni — 0,0068; Ag — 0,0144; Au — 0,0001; Fe — 0,011; Zn — 0,0012; Se — 0,0082; Ir — 0,0000005 (wg analizy wykonanej przez Max-Planck-Institut für Kernphysik w Heidelbergu). Nr inw. Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie Id 2735 (ryc. 2, E).

5. Płaska siekierka z zieniającym się, płaskim obuchem i poszerzonym, półkolistym ostrzem. Obuch uszkodzony, odcięty w celu wykonania analizy chemicznej. Boki płaskie. Z jednej strony powierzchnia gładka, a z drugiej chropowata. Obie strony lekko wklęsłe. Dł. 9,9 cm, szer. 4,1 cm, gr. 1,2 cm. Waga 247 g. Skład chemiczny: Cu — 99,4; Sn — 0; Ag — śl.; Au — 0; Ni — śl.; Co — 0; As — 0,4; Sb — 0; Bi — śl.; Fe — 0; Zn — 0 (wg Salkowskiego z roku 1873); natomiast wg analizy wykonanej przez Instytut M. Plancka skład przedstawia się następująco: Cu — 98; Sn — 0,002; As — 0,63; Sb — 0,0132; Co — 0,00042; Ni — 0,0065; Ag —

0,0102; Au — 0,0007; Fe — 0,014; Zn — 0,0007; Se — 0,0075; Ir — 0,0000003. Nr inw. Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie Id 10974 (ryc. 2, F).

6. Płaska siekierka o przekroju sześciokątnym z płasko zakończonym obuchem i łukowatym ostrzem. Wzdłuż obu boków widoczne żeberko, które ginie w zieniającym się ostrzu. Dł. 13,5 cm, gr. 1,2 cm, obuch 2,8 cm, ostrze 4,7 cm. Dane według R. Virchowa, siekierka ta zaginęła. (ryc. 2, D).

7. Figurka wolka o wydłużonym grzbiecie, krótkich, klockowatych nogach, ze schematycznie ukształtowaną głową, na której znajdują się nieproporcjonalnie długie rogi, okrągłe, wypukłe oczy i spiczasto zakończony pysk. Na szyi znajdują się podwójne, poprzecznie karbowane, ozdobne obroże. Ogon krótki i gruby, ukształtowany jest w formie przedłużonego korpusu zwierzęcia, nie jest oddany realistycznie. W tylnej części brzucha znajduje się poprzeczny otwór przechodzący przez cały korpus. W tylnej części głowy, od strony zewnętrznej, widoczne jest krótkie ucho. Od strony wewnętrznej ucha nie ma, gdyż w tym miejscu znajduje się odłamany pręt. Figurka pokryta jest patyną, miejscami silnie skorodowaną. Wys. korpusu 4,0 cm, dł. 14,0 cm, wys. wraz z rogami 9,5 cm. Waga 448 g. Skład chemiczny: Cu — 95,7; As — 4;. Nr inw. TPN 1874 : 158, nr kat. 1939 : 90 d. (ryc. 3 i 4 A).

8. Figurka wolka o wydłużonym grzbiecie, krótkich, klockowatych nogach, schematycznie ukształtowanej głowie, na której znajdują się rogi, z których lewy jest ułamany, prawy natomiast silnie wygięty w górę. Poniżej znajdują się okrągłe, wypukłe oczy i spiczasto zakończony pysk. Na szyi widoczne są podwójne, poprzecznie karbowane, ozdobne obroże. Ogon krótki i gruby, ukształtowany jest w formie przedłużenia korpusu zwierzęcia i nie jest oddany realistycznie. W tylnej części brzucha znajduje się poprzeczny otwór zaczepowany od strony wewnętrznej. W tylnej części głowy, od strony zewnętrznej, widoczne jest małe ucho. Strona wewnętrzna nie posiada ucha, ponieważ w tym miejscu znajduje się odłamany pręt. Figurka jest spatinowana i lekko skorodowana. Wys. korpusu 4,2 cm, dł. 7,6 cm, wys. wraz z rogami 9,2 cm. Waga 477 g. Skład chemiczny: Cu — 97,0; As — 2,3. Nr inw. TPN 1874 : 158, nr kat. 1939 : 90 e. (ryc. 3 i 4 B).

Analizy trzech siekierok (nr 1, 2, 3) oraz figurek wolków (nr 7-8) wykonało Centralne Laboratorium IHKM PAN w Warszawie w 1966 r. Analizę siekierki nr 4 oraz powtórna analizę siekierki nr 5 wykonał Instytut Fizyki Jądrowej im. M. Plancka w Heidelbergu na zlecenie Museum für Vor und Frühgeschichte w Berlinie Zachodnim.

Zbigniew Pieczyński

Bemerkungen über den kupfernen Hortfund aus Bytyn, Wojewodschaft Poznań

Zusammenfassung

Seit über 100 Jahren befindet sich in den Sammlungen des Archäologischen Museums Poznań ein Bestandteil von kupfernen Fundgegenständen, die im Jahre 1873 während der Erdarbeiten in der Gegend von Bytyn entdeckt wurden. Im Jahre 1874 wurde er der Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften Poznań als Geschenkgabe überreicht und mit Inventarnummer 158 versehen.

Zu dem Fund gehören 6 Äxte und ein Paar von Ochsenfiguren, wovon 4 Äxte dieselbe typologische Art bilden (Abb. 2, A-D). Sie charakterisieren sich durch sechseckigen Querschnitt, flachen Nackenteil und durch leicht verbreitete Schneide. Alle Stücke sind sehr sorgfältig ausgearbeitet, haben auch Unterschiede in Länge und Gewicht. Die Äxte weisen grosse Ähnlichkeit mit den neolithischen Feuerstein-

äxten auf. Die kupfernen Äxte wurden in den zweiteiligen Muschelformen gegossen. Ich bin der Meinung, dass dieser Äxtetyp ursprünglich eine Form der Gussbarren gewesen war. Sie wurden in verschiedener Größe und Gewicht gegossen und je nach Bedarf auf die Gegenstände wie Geräte, Schmuck, Waffen bzw. Kultgegenstände, beim Handwerker bestellt. Die Form der Äxte war zum Ferntransport aus den Gebieten von Siebenburgen oder Thüringen angepasst. Der Handwerker wanderte mit Rohstoffbarren von einer Siedlung zu einer anderen um dann am Ort und Stelle seine Arbeit auf Bestellung der Gebräucher auszuüben.

Die beiden anderen Äxte (Abb. 2, E, F) wurden in einer einseitigen Gussform ausgefertigt, wobei nur die Form einer Axt eingehalten wurde. Ich nehme

an, dass der Handwerker, nach Beendigung seiner Arbeit die zurückgebliebenen Angüsse in solcher einseitigen Gussform zusammenschmelzen liess, um den Verlust von kleinen wertvollen Rohstoffresten während des weiteren Transports zu vermeiden.

Die Figürchen von Ochsen wurden als Vollguss nach der Methode des verlorenen Wachses in einer tönernen Gussform ausgefertigt. Das Eingussloch befand sich im mittleren Teil des angeblichen Joches. Die EIngusstechnik beim fliessenden Kupfer setzt vorrangig das Ausfüllen der zarten Kopfteile, wie Augen, Hörner und verzierte Halsbänder auf dem Nackenteil der Tierfiguren voraus. Die steigende Legierung füllte hiernach die weiteren Körperteile und kurze steife Beine aus. Auf diese Weise gegossene Figürchen müssten den gleichen Prozentsatz des Kupferinhalts aufweisen, doch die chemische Analyse bestätigt es nicht. Die Kupferlegierung, im Schmelztiegel in der Temperatur von etwa 1300 C° geschmolzen, weist den gleichen Prozentsatz auf, bei der Anwendung einer komplizierten Gussform ist dieser Satz hinwiederum ganz verschieden. Es stellt sich denn heraus, dass das Figürchen Nr. 1 (Abb. 3 und 4 A) 95,7% Kupfer und 4,0% Arsen aufweist, und das Figürchen Nr. 2 (Abb. 3 und 4 B) — 97,0% Reinkupfer und 2,3% Arsen. Der prozentuelle Unterschied in der Legierung ist von dem Erstarrungspunkt und von der ungleichmässigen Verschiebung der leichteren Legierungs-

bestandteile nach oben abhängig. In Anbetracht dessen, dass das Arsen zu den leichteren Metallen gehört und sein Vorhandensein in den abgebrochenen Teilen des angeblichen Joches bei den beiden Figürchen festgestellt wurde, ist die Möglichkeit des separaten Abgussverfahrens bei jedem Stück mit Anwendung der gleichen Gusstechnik nicht auszuschliessen. Die Abbiegung der Jochteile an den hinteren Kopffenden bei beiden Ochsenfigürchen ist gegen den Einguss-syphon gerichtet (Abb. 4 A und B), und beweist, dass an dieser Stelle die Angüsse abgebrochen waren.

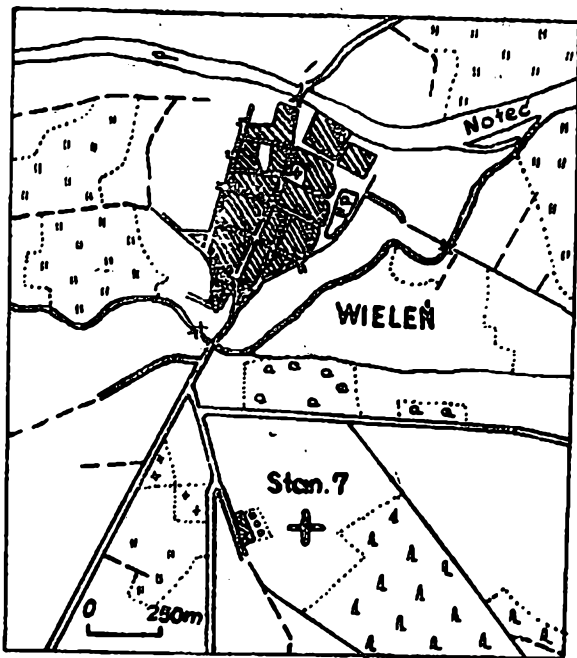
Die flachen Kupferäxte bezeichne ich als eine Art des Halbrohstoffes, der in den an Kupfererz vorkommen reichen Gebieten befördert wurde. Diese Form eignete sich gut zum Ferntransport. Der Handwerker produzierte auf die Bestellung der örtlichen Bewohner verschiedene Gebrauchsgeräte, Kultgegenstände, darunter auch die Ochsenfiguren. Er hatte zur Verfügung den in der Gestalt der Äxte Kupferrohstoff, welchen er sich gegen lokale Produkte eintauschte und aus den an Kupferrohstoff reichen Zentren, mittels der Wagenbeförderung geliefert, anchaftte. Es könnte angenommen werden, dass davon die Idee der Herstellung eines Paares der gespannten Zugtiere, welche der Handwerker während der Wagenbeförderung von Kupferrohstoff und Tauschwaren für örtliche Erwerber sah, entstand.

Mirostawa Grabska

Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej z IV-V okresu epoki brązu w Wieleniu, woj. Piła

Gräberfeld der Bevölkerung der Lausitzer Kultur aus dem IV.-V. Bronzezeitperiode in Wielen, Wojewodschaft Piła

Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Wieleniu nad Notecią — stan. 7, położone jest na piaszczystym wzniesieniu znajdującym się przy południowym skraju miasta, około 400 m na południe od drogi Wielen—Czarnków i około 300 m na wschód od drogi Wielen—Miały (ryc. 1). Stanowisko to zostało odkryte przypadkowo w trakcie przeprowadza-

Ryc. 1. Plan sytuacyjny stanowiska nr 7 w Wieleniu, woj. Piła
Abb. 1. Situationsplan der Fundstelle Nr. 7 in Wielen, Woj. Piła

nia intensywnych prac ziemnych związanych z budową nowego osiedla mieszkalnego i systematyczną eksploatacją piaskownicy. Odślonięto i wydobyto wówczas na powierzchnię część inwentarza z 5 grobów (nr 1-4 — inwentarz przemieszany, nr 5 — inwentarz wyodrębniony).

Ratownicze prace wykopaliskowe zostały przeprowadzone w 1972 i 1975 r. przez pracowników Muzeum Archeologicznego w Poznaniu¹. Ponieważ w

momencie rozpoczęcia systematycznych prac stanowisko było silnie zniszczone, badania skoncentrowały się głównie na terenie szczególnie zagrożonym (piasznica i sąsiednie place budowy), a następnie w miarę możliwości starano się ustalić przypuszczalny zasięg cmentarzyska. W 1972 r. zbadano teren o zwartej powierzchni 200 m² odkrywając 24 groby (nr 6-29) i uzyskując ok. 40 łużyckich naczyń i ich fragmentów, przekazanych przez autorów, amatorskich „badań”. W wyniku prac przeprowadzonych w 1975 r. przebadano teren o powierzchni około 450 m² (w tym rozległą piasznicę), w obrębie którego wyeksplorowano 42 groby (nr. 30-71). Starając się ustalić zasięg cmentarzyska i ocalić możliwie dużą ilość grobów, spenetrowano dostępny teren.

Odkryta ogólna ilość grobów — 71 nie odpowiada pierwotnemu stanowi obiektów na cmentarzysku. Przyczyniło się do tego szereg niezależnych zdarzeń: brak wcześniejszych informacji o istnieniu cmentarzyska, poszukiwania amatorskie, zwarta obecnie zabudowa terenu, eksploatacja piasku oraz niszczenie piaszczystego wyniesienia przez czynniki atmosferyczne.

I. CHARAKTERYSTYKA CMENTARZYSKA I OBIEKTÓW

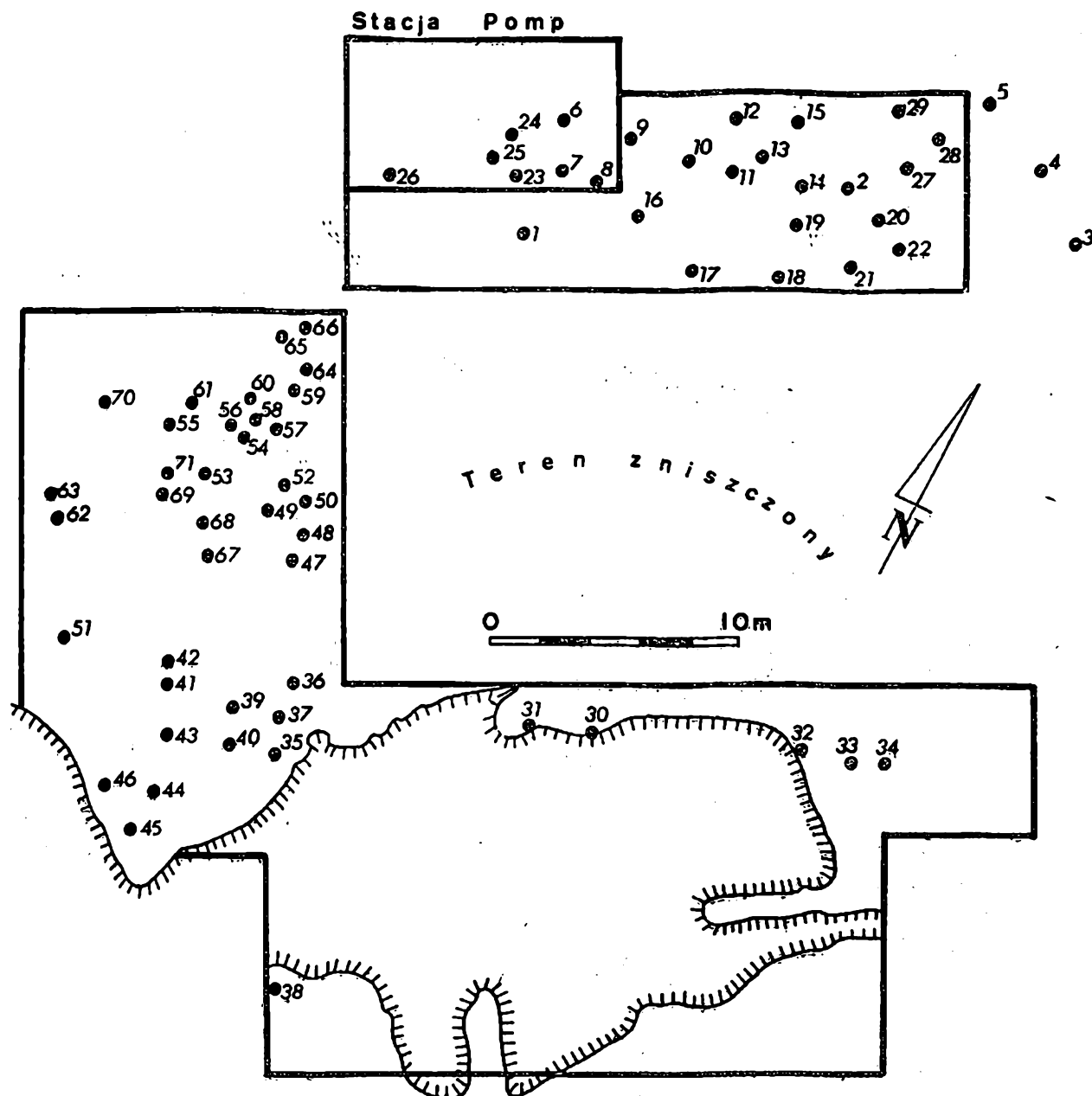
Cmentarzysko w Wieleniu było cmentarzyskiem ciałopalnym, płaskim. Nad poszczególnymi obiektami nie zaobserwowano żadnych, dostrzegalnych obecnie kopczyków lub nasypów. Rozmieszczenie poszczególnych grobów nie wykazuje żadnej prawidłowości, ponieważ występują one w różnorodnej odległości względem siebie. Fakt ten można interpretować jako przejaw długotrwałego używania cmentarzyska, którego pierwotny zasięg był większy niż teren objęty systematycznymi badaniami (ryc. 2).

W obrębie jednolitego obrządku grzebania zmarłych (ciałopalenie) stwierdzono w Wieleniu stosun-

¹ D. Dürchowski, Sprawozdanie z badań na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Wieleniu, pow. Czarnków, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. XXIV, 1973,

s. 240-241; M. Grabska, Badania ratownicze na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Wieleniu n/Notecią, woj. Piła, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. XXVI, 1977, s. 203-204, ryc. 1-2.

Ryc. 2. Plan cmentarzyska
Abb. 2. Plan des Gräberfeldes

kowo dużą różnorodność form i odmian poszczególnych grobów. Reprezentowane zasadniczo typy to groby bezpopielnicowe i groby popielnicowe, zawierające popielnicę z pokrywą lub bez nich, w ramach których istniało kilka różnicowań (tab. 1, 2, 3).

Na ogólną liczbę 67 grobów w 12 przypadkach nie ustalono typu pochówku (tab. 4) z uwagi na silne zniszczenie. Obiekty te znajdowały się przeważnie na skraju piasknicy lub w jej obrębie.

Groby bezpopielnicowe. Na ogólnie stwierdzoną liczbę 15 (tab. 1), tylko w dwóch przypadkach posiadały one jamy grobowe wypełnione piaskiem zmieszonym z szczątkami węgla, popiołu, przepalonych kości i ceramiki. Również tylko w dwóch grobach wykopanych w płytkich (obecnie ?) jamkach stwierdzono obecność kilku kamieni (bruku ?), stanowiących przypuszczalnie zabezpieczenie przepalonych szczątków i towarzyszącej im ceramiki. Pozostałe groby zawierały jedynie ceramikę oraz

przepalone kości zmieszane z wypełniającą jamę żółtym piaskiem.

Z uwagi na płytkie zaleganie jam grobowych (15 - 25 cm głębokości) zniszczonych przez ciężki sprzęt budowlany (gąsienice i opony ciągników, spychaczy itp.) kilka obiektów tego typu zostało rozwleczonych na przestrzeni o średnicy do 1 m, a ceramika stanowiąca ich wypełnik — zniszczona. Stwierdzić można jedynie, że fragmentom przepalonych szczątków kości towarzyszyło z reguły 1 - 5 naczyń lub ich fragmenty. W grobach brak wyrobów z brązu.

Przy braku grobów piętrowych, tak charakterystycznych dla cmentarzyska w Czarnkowie², w Wieleniu również dominowały groby popielnicowe. Uwzględniając formę przechowania i zabezpieczenia szczątków zmarłego, groby te podzielone zostały na

² L. J. Łuka, Cmentarzisko kultury łużyckiej w Czarnkowie z IV - V okresu epoki brązu, „Fontes Praehistorici”, vol. I; 1951, s. 1 - 161.

Tabela 1: I

Groby bezpopielnicowe

ogółem		jamowe		jamowe z szczątkami stosu		jamowe z brukiem kamiennym		zniszczone	
		1		2		3		4	
liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
15	22,4	5	33,3	2	13,3	2	13,3	6	40,0

- 1 – groby nr: 6, 12, 19, 32, 59
 2 – groby nr: 8, 51
 3 – groby nr: 28, 62
 4 – groby nr: 60, 64, 66, 67, 70, 71

dwa typy: bez pokrywy i z pokrywą popielnicy (tabela 2, 3).

Groby popielnicowe z popielnicami bez pokryw z reguły zawierały pojedynczą, prosto ustawioną popielnicę wypełnioną przepalonymi kośćmi, której towarzyszyło 1-12 innych naczyń-przystawek. Pomiędzy nimi znajdowały się fragmenty innych naczyń, przypuszczalnie rytualnie zniszczonych. W jednym z tych grobów (nr 43) stwierdzono obecność kamieni, stanowiących pierwotnie płaszcz kamienny o średnicy około 50 cm. Płytkie zaleganie tego obiektu przyczyniło się do zniszczenia pierwotnego układu kamieni i ceramiki. Najciekawszą formę tego typu grobów reprezentuje grób nr 61, zawierający pochówek zbiorowy oraz bruk kamienny orientowany na osi N—S o wymiarach 260×120 cm, który wystąpił na głębokości 45 cm. W grobie tym stwierdzono 4 wyraźne skupiska. Pochówki popielnicowe znajdowały się na przeciwległych krańcach N i S w otoczeniu kilku innych naczyń. Pod tym samym brukiem — w zniszczonej partii obiektu — wyodrębniono 2 kolejne skupiska zawierające fragmenty zniszczonych naczyń przemieszanych z pyłem kostnym, przypuszczalnie pochówki bezpopielnicowe. Pomiędzy tymi czterema skupiskami zlokalizowanymi w przeciwstawnych częściach obiektu znajdowały się luźno rozrzucone fragmenty różnych, licznych naczyń.

Najczęściej spotykanym typem pochówki jest grób popielnicowy z popielnicą i pokrywą, dla którego charakterystyczne jest przykrywanie popielnic innym naczyniem, najczęściej dużą misą odwróconą dnem do góry. Szczegółowa analiza typów naczyń występujących w parze popielnica — pokrywa zawarta jest w kolejnym rozdziale, w którym omawiam m. in. funkcję ceramiki w grobach.

Bruk kamienny stwierdzono w dwóch przypadkach, z czego wyjątkowo interesującą formę reprezentuje grób nr 15. W obiekcie tym, bruk kamienny, orientowany na osi E—W, o wymiarach 190×100 cm wystąpił na głębokości 30-35 cm. W jego E części znajdowała się kolista jama o miąższości około 15 cm (w przekroju pionowym półkulista) wypełniona czarną, przepaloną ziemią, zmieszaną z małymi fragmentami naczyń i bardzo drobnymi węgielkami drzewnymi. W jamie tej znajdował się kamień skruszały od ognia. Obiekt ten można uznać za pozostałość po stypie, związanej czasowo z pochówkiem znajdującym się pod brukiem, w jego W części.

W pozostałych grobach tego typu, jedynym zabezpieczeniem popielnicy było przykrycie jej innym naczyniem. Nie stwierdzono również śladów węgla drzewnych i przepalonych kamieni. Nieliczne są w tej grupie pochówki podwójne. Tylko w tego typu zespołach grobowych znaleziono przedmioty z brązu — nieliczne na tym stanowisku. Są to dwie szpile brązowe, które znaleziono w popielnicach, razem z przepalonymi kośćmi (groby nr 37 i 63).

Tabela 2: II

Groby popielnicowe z popielnicą bez pokrywy

ogółem		pojedyncze		pojedyncze z brukiem kamiennym		podwójne z brukiem kamiennym		zniszczone	
		1		2		3		4	
liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
13	19,4	8	61,5	1	7,7	1	7,7	3	23,1

- III1 – groby nr: 7, 9, 18, 22, 23, 24, 54, 68
 III2 – grób nr: 43
 III3 – grób nr: 61
 III4 – groby nr: 5, 36, 47

Tabela 3: III

Groby popielnicowe z popielnicą i pokrywą

ogółem		pojedyncze		pojedyncze z brukiem kamiennym		pojedyncze z szczątkami stosu		podwójne	
		1		2		3		4	
liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
27	40,3	22	81,5	2	7,4	1	3,7	2	7,4

- III1 – groby nr: 10, 11, 13, 14, 16, 17, 20, 21, 25, 26, 29, 33, 39, 48, 49, 50, 55, 57, 58, 63, 65, 69
 III2 – groby nr: 15, 27
 III3 – grób nr: 34
 III4 – groby nr: 42, 56

Poza dużą liczbą naczyń towarzyszących popielnicy (od 1 do kilkunastu), częstym było również różnorodne ich rozmieszczenie. Znajdowały się one dnem do góry, na boku z otworem skierowanym w różne strony, jedne w drugich lub niekiedy ustawione naczynia koliście otaczały popielnicę.

Tabela 4: IV

Groby nieokreślone — silnie zniszczone

liczba	%
12	17,9

- Groby nr: 30, 31, 35, 37, 38, 40, 41, 44, 45, 46, 52, 53

II. ANALIZA CERAMIKI

Zasadniczą rolę w inwentarzu grobowym odgrywa na cmentarzyskach ciałopalnych kultury łużyckiej materiał ceramiczny. Celem tej pracy jest przede wszystkim charakterystyka ceramiki z Wielienia pod względem formy, ornamentyki, funkcji i chronologii.

Ilościowe zestawienie typów naczyń w grobach

typ grobu	nr grobu	typ A			typ B		typ C		typ D				typ E			typ F	typ G	typ H	typ I	typ J	róg	liczba	wyroby z brązu
		1	2	inne	1	2	1	2	1	2	3	4	1	2	3								
I1	6								1			2			2							5	
I1	12	1											1		1	1			1			5	
I1	19							2				2		1								5	
I1	32				1							1				1			1			4	
I1	59					1						1	1									3	
I2	8	1								2							2					5	
I2	51											1										1	
I3	28		1			1																2	
I3	62		1				1							1								3	
I4	60	1																				1	
I4	66							1														1	
I4	67									1												1	
I4	71						1		1													2	
II1	7	1	3	1	1	1		1	2			1		2					1			13	
II1	9	1																				1	
II1	18	2				1			2				3			2			1			11	2 fr. szp. nieokr. typu
II1	23				1	1						1										3	
II1	24	1			1		1															3	
II1	54	1			1					1					1							4	
II1	68									1												1	
II2	43	1	1		1		1	2	3											1		10	
II3	61	1	1		1	4	5	4				6	1		1							24	
II4	5							2							1							3	
II4	36	1																				1	
III1	10	1			1		2	5	3						2			1				15	
III1	11						1	1	1													3	
III1	13						1		1													2	
III1	14		1				2															3	fr. spir. skr. kółka
III1	16	1						1														2	
III1	17					1		1														2	
III1	20		1					1					1									3	
III1	21	2						1														3	
III1	25	2						1					1									4	
III1	26		1											1								1	
III1	29		1			2	4	1					2	1	1				1			13	
III1	33					1		1														2	
III1	39		1					1														2	
III1	48	1	1			1		1					1		1			1				7	
III1	49				3	1		2				2		1	1							10	
III1	50		1			1		1	1						1							5	
III1	55	1						1														2	
III1	57							1	1				1		2			1				5	
III1	58			1				1					1		1	1		1				6	
III1	63	1				1		2	1				1			1	2			1		9	szp. z stożk. główką
III1	65		1								1											2	
III1	69		1					1				1			1							4	
III2	15	2						1							2	1						6	fr. br. z półs. przek.
III2	27	1			1	2	1	1							1			1				8	
III3	34	1																		1		2	
III4	42				1		1	1	1							1						5	
III4	56	2	1		1		2	2	1					1		1		1				12	
IV	37	1	2				1	1	1	2							1					9	szp. z waz.
IV	53															1						1	
IV	30						1	1					1									3	
IV	31									1												1	
IV	52	1				1		2		1												5	
	łącznie	4	1		3	2	3	3	1	1	1	1	2	1	3		2			1		28	
RAZEM:		33	20	1	12	22	28	6	48	23	4	3	26	10	10	21	10	11	4	4	1		

Wyjaśnienie skrótów: fr. szp. nieokr. — fragmenty szpili nieokreślonego typu; fr. spir. skr. — fragmenty spiralnie skręconego kółka; szp. z stożk. — szpila z stożkową główką; fr. br. z półs. przek. — fragment brązu z półsoczkwowatym przekrojem; szp. z waz. — szpila z wazową główką.

Tabela 8

Typ A – Wazy, odmiana 1

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja w gr.		R ₁	R ₃	R ₄	H ₁	H ₂	H ₃	typ ornam.	rycina	szyjka		Uwagi
			pop.	przyst.									cyl.	stoż.	
1	7	4		×	9,5	15	5	11	7	4	VI 9	4 : 5		×	
2	8	6		×	6,7	8,4	2,5	4,6	2,5	2,1	—	4 : 1	×		
3	9	—	×		z. 23,4	31	—	z. 13,5	—	—	VI 8	—	—	—	R ₂ -24,7
4	10	13		×	9	13	5	11,5	6,5	5	VI 7	4 : 6		×	
5	12	3		×	11	13	5	9,5	6,5	3	14	4 : 7		×	
6	15	5		×	6	7	4	6,5	4	2,5	I 3	—		×	
7	15	7	×		21	29	12	24	12	12	II 1	—	×		
8	16	1	×		—	31,5	12	z. 19,5	—	13,5	II 8	—		×	
9	18	1	×		—	34,5	12	z. 15	—	12	I 6	—	—	—	
10	18	2		×	—	29	13,5	z. 14	—	8	I 6	—	—	—	
11	21	1	×		19,5	30	10,5	22,5	12	10,5	—	4 : 8	×		schrop. brzusiec
12	21	3		×	6,7	9,3	2,5	7,5	4	3,5	I 4	—		×	
13	24	3		×	8,5	14,5	5	10,5	6	4,5	VI 5	5 : 1		×	R ₂ -8
14	25	2	×		—	36	9	z. 15	—	10,5	I 6	—	—	—	
15	25	3		×	8	11,5	4	9	5	4	VI 8	5 : 2		×	R ₂ -8,5
16	27	8	×		z. 18	24	7,5	z. 13	—	6	I 5	—		×	
17	34	1	×		26	29,5	12,5	19,5	8,5	11	—	31 : 2	×		R ₂ -28, schrop. brzus.
18	36	1	×		—	36	12	z. 16	—	15	—	—	—	—	
19	37	3		×	12	16	11	11	9	2	VI 1	—	×		
20	43	2		×	8,5	10,5	5	8,5	8	2,5	—	5 : 3	×		
21	48	7		×	8,5	11,5	4	9,5	5	4,5	V 1	—	×		
22	52	—		×	12	15	5	z. 4	7	—	IV 4	—	×		
23	54	4		×	4	5,5	2,5	5	2,7	2,3	—	—	×		
24	55	1	×		21	26	10	18	10	8	V 1	—		×	
25	56	10		×	4,5	6,5	3,3	5,5	3,5	2	I 4	4 : 2		×	
26	56	11		×	3,5	4,8	1,3	4	2,5	1,5	—	4 : 3		×	
27	60	—		×	z. 14,5	24	—	z. 16	—	—	I 5	—		×	schrop. brzusiec
28	60/1	2	×		10	16	5	13	8	5	VI 1	4 : 4	×		
29	63	1	×		28	27	13	24	14	10	V 5	—	×		
30	—	10	—	—	26	25	9,5	21	13	8	VIII	—	×		
31	—	25	—	—	17	22,5	9,5	19	10	9	—	—	×		
32	—	29	—	—	19,5	27	10	23	—	11,5	II 7	4 : 9	×		
33	—	31	—	—	22,5	32	12	24	—	11,5	I 3	—	×		

Wyjaśnienie skrótów: z – zachowane; gr. – grób; pop. – popielnica; przyst. – przystawka; cyl. – cylindryczna; stoż. – stożkowa; schrop. – schropowacony.

Wymiary naczyń podano w centymetrach.

O ilościowej stronie bazy źródłowej informuje szczegółowo tabela 5, z której wynika, że przedmiotem analizy jest zespół 297 naczyń całych, względnie zrekonstruowanych w ich zasadniczych elementach, pochodzących z 56 grobów (włącznie z częściowo zniszczonymi). W tabeli tej uwzględniono ilość poszczególnych typów naczyń omawianych kolejno w tym rozdziale. Największe walory poznawcze posiadają niewątpliwie materiały z obiektów o nienaruszonej zawartości pierwotnej.

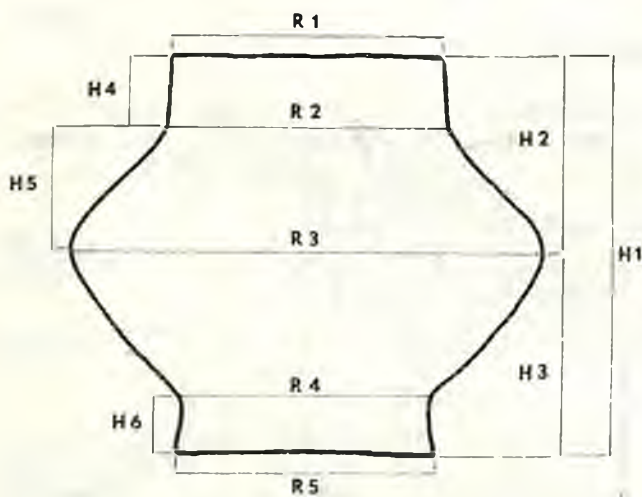
III. Typologia form ceramicznych

Przy analizowaniu form ceramiki kultury łużyckiej, główną trudność stanowi brak ogólnie przyjętego schematu klasyfikacyjnego. Duża różnorodność form naczyń w licznych grupach kultury łużyckiej

w całym jej zasięgu i czasokresie panowania jest główną przyczyną braku jednego, wspólnego systemu klasyfikującego wyroby ceramiczne. Brak jednolitego nazewnictwa utrudnia również często zastosowanie zestawień porównawczych, niezbędnych w opracowaniach syntetycznych. Starając się nie wprowadzać kolejnego, nowego podziału przy omawianiu poszczególnych typów ceramiki z Wielenia, oparłam się głównie na klasyfikacji J. Miśkiewicza³, uwzględniając jednak odmienność form naczyń z cmentarzyska w Wieleniu, dla którego najbliższą analogią jest ceramika z równoczesnego cmentarzyska w Czarnkowie⁴ – tabela 6. Poszczególne typy naczyń i ich odmiany wydzielono w oparciu o dane makro-

³ J. Miśkiewicz, *Kultura łużycka w młodszym okresie* *Półwysp. Środkowej Wisły*, „Materiały Starożytne”, t. 9, 1963, s. 132-151.

⁴ L. J. Łuka, op. cit., s. 119-131.

Ryc. 3. Schemat symboli metrycznych
Abb. 3. Schema der metrischen Symbole

morfologiczne. Stały schemat symboli wskaźników metrycznych ilustruje ryc. 3.

Charakteryzując kolejno poszczególne typy i ich odmiany ograniczając się jedynie do cech morfologicznych i rozmieszczenia ornamentu, którego typy i warianty omówię oddzielnie, podobnie jak funkcję naczyń w grobach, współwystępowanie typów naczyń i chronologię.

A — W a z y

Dwustożkowate, bezuche naczynia, względnie z wyodrębnionym brzoścem i szyjką. Podstawą wydzielenia odmian jest zasadniczo kształt brzośca. Odmiana 1 (tabela 8, ryc. 4:1-9; 5:1-3; 31:2) — naczynia dwustożkowate, charakteryzujące się

płaskim dnem, silnie rozchylonymi na zewnątrz dolnymi partiami brzośca przechodzącymi bezpośrednio w stożkową względnie cylindryczną szyjkę z prostą krawędzią. Przejęcie brzośca w szyjkę jest z reguły zaznaczone charakterystycznym załomem, powyżej którego występuje najczęściej ornament. Zespół tych naczyń odznacza się proporcją: $H_3 < \frac{1}{2} H_1$. Tylko w trzech przypadkach krawędź odgięta jest na zewnątrz. Spośród 33 sztuk, tylko dwa naczynia różnią się przyjętymi proporcjami H_3 i H_1 . W pierwszym przypadku (ryc. 4:9) $H_3 = H_1$, a w drugim (ryc. 31:2) naczynie charakteryzuje się cylindryczną szyjką, poniżej której znajduje się głębokie wcięcie podkreślające ostrość umieszczonego poniżej załomu i proporcjami $H_3 > \frac{1}{2} H_1$. W większości przypadków ornament występuje powyżej załomu w formie poziomych bruzd (12 sztuk), połączonych często z dookoła rozmieszczonymi grupami pionowych bruzd lub dołków i nakłuc (7 sztuk). Motywem zdobniczym występującym przede wszystkim na naczyniach małych — miniaturowych o łagodnym załomie, jest pas trójkątów ukośnie zakreskowanych (7 sztuk), umieszczony powyżej załomu brzośca. Tylko w dwóch przypadkach naczynia zdobione są poniżej załomu brzośca: jedno ornamentem paznokciowym, a drugie pionowymi, głębokimi bruzdami umieszczonymi promieniście od załomu brzośca do dna. Również tylko trzy naczynia posiadają schropowaczone brzośce poniżej załomu. W tej odmianie naczyń typu A, ok. 42% stanowią formy małe — miniaturowe.

średnia H_1 naczyń miniaturowych — 7,5 cm
średnia H_1 dla dużych form — 21 cm

Odmiana 2 (tabela 9, ryc. 5:5-6; 6:1-4) — naczynia charakteryzujące się baniastym brzoścem i wyraźnie wyodrębnioną cylindryczną szyjką, której

Tabela 9

Typ A — Wazy, odmiana 2

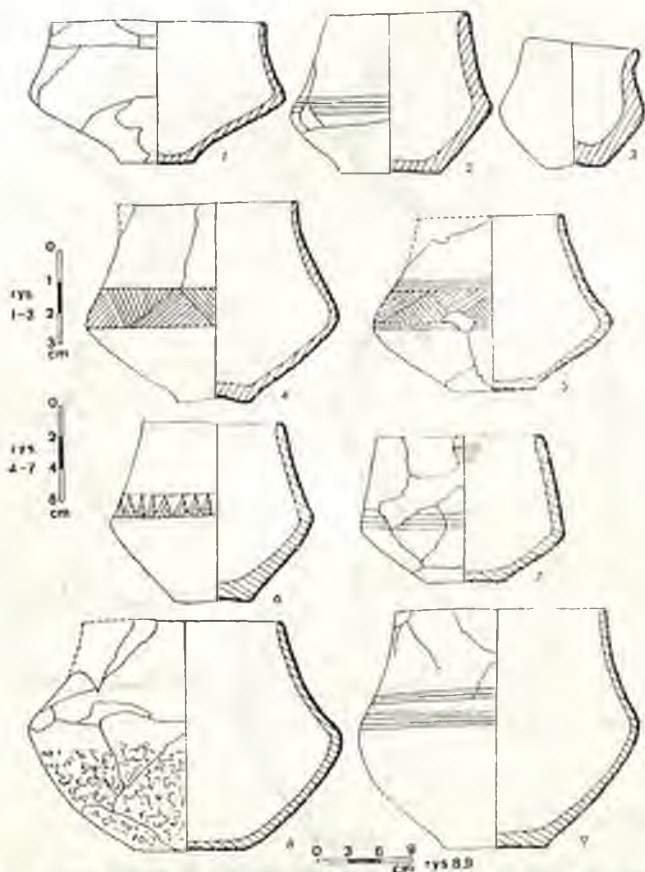
Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja w grobie		R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	H ₁	H ₂	H ₃	H ₄	typ ornament.	ryc.	Krawędź		Uwagi
			pop.	przyst.											pr.	z.	
1	7	1	×		—	25	28,5	7,5	z. 12	—	7,5	—	V 4	—	—	—	
2	7	5		×	—	23	27,5	9	z. 14	—	11	—	V 4	—	—	—	schropow.
3	7	8		×	—	18	20	5	z. 11	—	5	—	V 4	—	—	—	
4	14	2	×		—	30	34,5	10,5	z. 19,5	—	10,5	—	IV 3	—	—	—	
5	20	3		×	8	9	11,5	5,5	10	4	6	2	VI 2	5:6	×	—	
6	26	2	×		z. 19,5	22,5	26	10,5	z. 22,5	—	13,5	z. 6	I 1	—	—	—	
7	28	2		×	6,5	8	12	6	10	6	4	3	—	6:2	×	—	
8	29	—		×	11	14	16	7	14	9	5	—	—	—	×	—	
9	37	2		×	20,5	28,5	32	—	z. 13	12	—	10	I 1	—	—	×	
10	37	5		×	20	19	25	—	z. 18	16	—	12	VI 6	—	—	×	schropow.
11	39	1	×		26	28	33	11	26	14	12	10	—	—	×	—	schropow.
12	43	4		×	27,5	36,5	44,5	—	z. 26	18	—	13,5	V 2	—	—	×	schropow.
13	48	9		×	—	12,5	15,5	7	z. 8,5	—	5	—	IV 1	—	—	—	
14	50	1	×		20	23	27,5	11	22	12	10	8	IV 2	—	×	—	
15	56	1	×		z. 18	24	27	11	z. 19	—	10	z. 8	—	—	×	—	schropow.
16	61/2	2		×	20	25,5	28	9	20,5	11,5	9	9,5	V 3	6:4	×	—	schropow.
17	62	3	×		4	5	6	3	5	2,5	2,5	1,5	VI 4	6:1	—	×	H ₆ - 0,8
18	65	1	×		21	27	29	12	23,5	13	10,5	10,5	—	—	×	—	schropow.
19	69	1	×		15	18,5	21	10	17	10	7	7	I 1	6:3	×	—	schropow.
20	—	8	—	—	10	12	15,5	6	12,5	7,5	5	4	V 8	5:5	×	—	

INNA FORMA

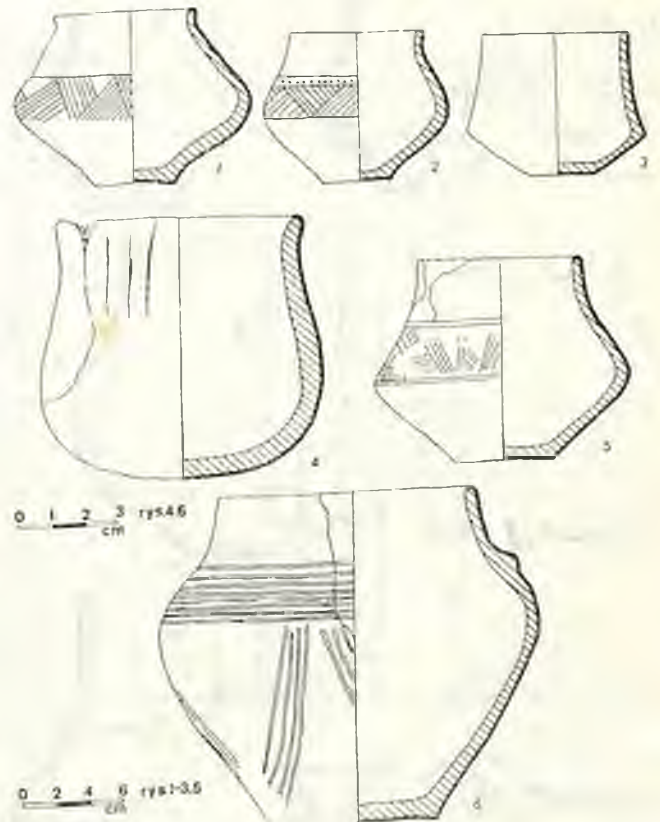
1	58	3	—	×	7,5	7,2	8		8	5	3	1,5	V 6	5:4	×		
---	----	---	---	---	-----	-----	---	--	---	---	---	-----	-----	-----	---	--	--

ad 7. Uwagi: H₅ - 3; H₆ - 1; R₅ - 6,5.

Wyjaśnienie skrótów: gr. — grób; krawędź pr. — prosta; z. — na zewnątrz.

Ryc. 4. Typ A, odmiana 1: 1 (grób 8, naczk. 6); 2 (gr. 56, n. 10); 3 (gr. 56, n. 11); 4 (gr. 61/1, n. 2); 5 (gr. 7, n. 4); 6 (gr. 10, n. 13); 7 (gr. 12, n. 3); 8 (gr. 21, n. 1); 9 (n. 29, luźne)
 Abb. 4. Typ A, Abart 1: 1 (Grab 8, Gefäss 6); 2 (Grab 56, Gefäss 10); 3 (Grab 56, Gefäss 11); 4 (Grab 61/1, Gefäss 2); 5 (Grab 7, Gefäss 4); 6 (Grab 10, Gefäss 13); 7 (Grab 12, Gefäss 3); 8 (Grab 21, Gefäss 1); 9 (Gefäss 29, Losefund)

Ryc. 5. Typ A, odmiana 2: 1 (gr. 24, n. 3); 2 (gr. 25, n. 3); 3 (gr. 43, n. 2). Typ A, odmiana 2: 5 (n. 8, luźne); 6 (gr. 20, n. 3). Typ A, inne: 4 (gr. 58, n. 3)
 Abb. 5. Typ A, Abart 1: 1 (Grab 24, Gefäss 3); 2 (Grab 25, Gefäss 3); 3 (Grab 43, Gefäss 2). Typ A, Abart 2: 5 (Gefäss 8, Losefund); 6 (Grab 20, Gefäss 3). Typ A, andere: 4 (Grab 58, Gefäss 3)

krawędź jest prosta względnie odchylona na zewnątrz.

średnia H₁ naczyń miniaturowych (3 sztuki) — 8,3 cm
 średnia H₁ dla dużych form — 19,4 cm

Odmianą formę (ryc. 5:4) — nie zaliczoną do wyżej omówionych odmian — reprezentuje małe naczynie z półkulistym, niewyodrębnionym dnem, brzuścem łagodnie zaokrąglonym, krótką i prostą szyjką, zakończoną lekko na zewnątrz odgiętą krawędzią. Obecność szyjki podkreślona jest pionowymi bruzdami występującymi na całej jej wysokości.

B — Amfory

Naczynia z wyodrębnioną szyjką i brzuścem, na granicy których umieszczone są dwa ucha. Kryterium wydzielenia 2 odmian jest kształt brzuśca i ornament.

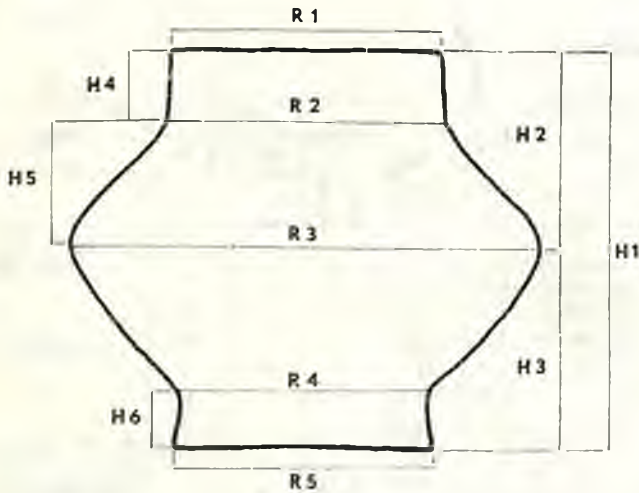
Odmiana 1 (tabela 10, ryc. 7:1-2; 8:1-2, 4-5) — naczynia o ogólnych proporcjach zbliżonych do typu A, odznaczające się płaskim dnem, ostro zaznaczonym załomem, baniastym brzuścem, cylindryczną szyjką i dwoma małymi uchami umieszczonymi przy nasadzie szyjki. Większość naczyń (75%)

Tabela 10

Typ B — Amfory, odmiana 1

Lp.	Nr grobu	Nr naczk.	Funkcja w gr.		R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	H ₁	H ₂	H ₃	H ₄	Typ ornam.	Rycina	Uwagi
			pop.	przyst.											
2	7	—		x	5,5	6,5	14	5,5	12,5	8	4,5	4	III 1	8 : 2	
3	10	9		x	—	—	25	7,5	z. 12	—	8	—	III 1	—	
4	23	1	x		—	21	33	9	z. 19,5	—	12	—	III 1	7 : 1	
5	24	1	x		11	16	28	10	26,5	15	11,5	10	III 1	7 : 2	
6	27	5		x	8,5	9	13,5	6	12	7,5	4,5	3,5	—	8 : 1	
7	32	4		x	10,5	12	17	9,5	15	8,5	6,5	5	III 1	8 : 5	
8	43	6		x	11,5	13	26	10	26	14	12	7	I 1	—	
9	56	9		x	4,5	5	8,5	4,5	8	5	3	3	III 1	8 : 4	
10	61/2	3		x	16	19	29	—	z. 24	16	—	9	III 2	—	
11	—	32	—	—	15	19,5	31,5	11	31	18	13	10,5	III 2	—	
12	—	33	—	—	14	15,5	31,5	10	27	16	11	8,5	III 1	—	
13	—	37	—	—	12	16,5	28	9	22,5	11,5	11	5	—	—	

Wyjaśnienie skrótów: gr. — grób; pop. — popielnica; przyst. — przystawka; typ ornam. — typ ornamentu.

Ryc. 3. Schemat symboli metrycznych
Abb. 3. Schema der metrischen Symbole

morfologiczne. Stały schemat symboli wskaźników metrycznych ilustruje ryc. 3.

Charakteryzując kolejno poszczególne typy i ich odmiany ograniczę się jedynie do cech morfologicznych i rozmieszczenia ornamentu, którego typy i warianty omówię oddzielnie, podobnie jak funkcję naczyń w grobach, współwystępowanie typów naczyń i chronologię.

A — Wazy

Dwustożkowate, bezuche naczynia, względnie z wyodrębnionym brzuścem i szyjką. Podstawą wydzielenia odmian jest zasadniczo kształt brzuśca. Odmiana 1 (tabela 8, ryc. 4:1-9; 5:1-3; 31:2) — naczynia dwustożkowate, charakteryzujące się

płaskim dnem, silnie rozchylonymi na zewnątrz dolnymi partiami brzuśca przechodzącymi bezpośrednio w stożkowatą względnie cylindryczną szyjkę z prostą krawędzią. Przejście brzuśca w szyjkę jest z reguły zaznaczone charakterystycznym załomem, powyżej którego występuje najczęściej ornament. Zespół tych naczyń odznacza się proporcją: $H_3 < \frac{1}{2} H_1$. Tylko w trzech przypadkach krawędź odgięta jest na zewnątrz. Spośród 33 sztuk, tylko dwa naczynia różnią się przyjętymi proporcjami H_3 i H_1 . W pierwszym przypadku (ryc. 4:9) $H_3 = H_1$, a w drugim (ryc. 31:2) naczynie charakteryzuje się cylindryczną szyjką, poniżej której znajduje się głębokie wcięcie podkreślające ostrość umieszczonego poniżej załomu i proporcjami $H_3 > \frac{1}{2} H_1$. W większości przypadków ornament występuje powyżej załomu w formie poziomych bruzd (12 sztuk), połączonych często z dookólnie rozmieszczonymi grupami pionowych bruzd lub dołków i nakłuc (7 sztuk). Motywem zdobniczym występującym przede wszystkim na naczyniach małych — miniaturowych o łagodnym załomie, jest pas trójkątów ukośnie zakreskowanych (7 sztuk), umieszczony powyżej załomu brzuśca. Tylko w dwóch przypadkach naczynia zdobione są poniżej załomu brzuśca: jedno ornamentem paznokciowym, a drugie pionowymi, głębokimi bruzdami umieszczonymi promieniście od załomu brzuśca do dna. Również tylko trzy naczynia posiadają schropowacony brzusiec poniżej załomu. W tej odmianie naczyń typu A, ok. 42% stanowią formy małe — miniaturowe.

średnia H_1 naczyń miniaturowych — 7,5 cm
średnia H_1 dla dużych form — 21 cm

Odmiana 2 (tabela 9, ryc. 5:5-6; 6:1-4) — naczynia charakteryzujące się baniastym brzuścem i wyraźnie wyodrębnioną cylindryczną szyjką, której

Tabela 9

Typ A — Wazy, odmiana 2

Lp.	Nr grobu	Nr nacz.	Funkcja w grobie		R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	H ₁	H ₂	H ₃	H ₄	typ orn.	ryc.	Krawędź		Uwagi
			pop.	przyst.											pr.	z.	
1	7	1	x		—	25	28,5	7,5	z. 12	—	7,5		V 4	—	—	—	
2	7	5		x	—	23	27,5	9	z. 14	—	11		V 4	—	—	—	schropow.
3	7	8		x	—	18	20	5	z. 11	—	5		V 4	—	—	—	
4	14	2	x		—	30	34,5	10,5	z. 19,5	—	10,5		IV 3	—	—	—	
5	20	3		x	8	9	11,5	5,5	10	4	6	2	VI 2	5:6	x	—	
6	26	2	x		z. 19,5	22,5	26	10,5	z. 22,5	—	13,5	z. 6	II 1	—	—	—	
7	28	2		x	6,5	8	12	6	10	6	4	3	—	6:2	x	—	
8	29	—		x	11	14	16	7	14	9	5		—	—	x	—	
9	37	2		x	20,5	28,5	32	—	z. 13	12	—	10	II 1	—	—	x	
10	37	5		x	20	19	25	—	z. 18	16	—	12	VI 6	—	—	x	schropow.
11	39	1	x		26	28	33	11	26	14	12	10	—	—	x	—	schropow.
12	43	4		x	27,5	36,5	44,5	—	z. 26	18	—	13,5	V 2	—	—	x	schropow.
13	48	9		x	—	12,5	15,5	7	z. 8,5	—	5	—	IV 1	—	—	—	
14	50	1	x		20	23	27,5	11	22	12	10	8	IV 2	—	x	—	
15	56	1	x		z. 18	24	27	11	z. 19	—	10	z. 8	—	—	x	—	schropow.
16	61/2	2		x	20	25,5	28	9	20,5	11,5	9	9,5	V 3	6:4	x	—	schropow.
17	62	3	x		4	5	6	3	5	2,5	2,5	1,5	VI 4	6:1	—	x	H ₆ - 0,8
18	65	1	x		21	27	29	12	23,5	13	10,5	10,5	—	—	x	—	schropow.
19	69	1	x		15	18,5	21	10	17	10	7	7	II 1	6:3	x	—	schropow.
20	—	8	—	—	10	12	15,5	6	12,5	7,5	5	4	V 8	5:5	x	—	

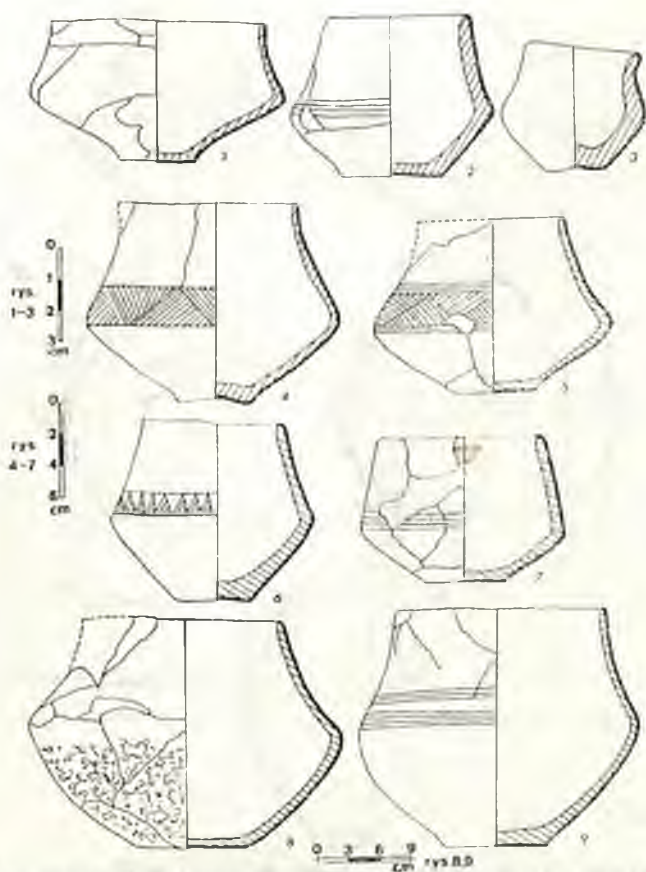
INNA FORMA

1	58	3	—	x	7,5	7,2	8		8	5	3	1,5	V 6	5:4	x		
---	----	---	---	---	-----	-----	---	--	---	---	---	-----	-----	-----	---	--	--

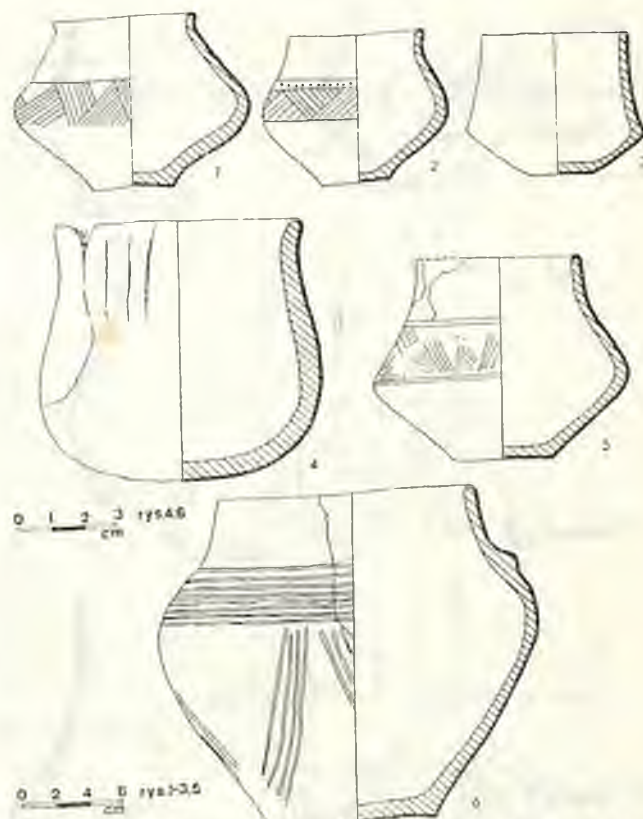
ad 7. Uwagi: H₅ - 3; H₆ - 1; R₅ - 6,5.

Wyjaśnienie skrótów: gr. — grób; krawędź pr. — prosta; z — na zewnątrz.

Ryc. 4. Typ A, odmiana 1: 1 (grób 8, nac. 6); 2 (gr. 56, n. 10); 3 (gr. 56, n. 11); 4 (gr. 61/1, n. 2); 5 (gr. 7, n. 4); 6 (gr. 10, n. 13); 7 (gr. 12, n. 3); 8 (gr. 21, n. 1); 9 (n. 29, luźne)
 Abb. 4. Typ A, Abart 1: 1 (Grab 8, Gefäss 6); 2 (Grab 56, Gefäss 10); 3 (Grab 56, Gefäss 11); 4 (Grab 61/1, Gefäss 2); 5 (Grab 7, Gefäss 4); 6 (Grab 10, Gefäss 13); 7 (Grab 12, Gefäss 3); 8 (Grab 21, Gefäss 1); 9 (Gefäss 29, Losefund)

Ryc. 5. Typ A, odmiana 1: 1 (gr. 24, n. 3); 2 (gr. 25, n. 3); 3 (gr. 43, n. 2). Typ A, odmiana 2: 5 (n. 8, luźne); 6 (gr. 20, n. 3). Typ A, inne: 4 (gr. 38, n. 3)

Abb. 5. Typ A, Abart 1: 1 (Grab 24, Gefäss 3); 2 (Grab 25, Gefäss 3); 3 (Grab 43, Gefäss 2). Typ A, Abart 2: 5 (Gefäss 8, Losefund); 6 (Grab 20, Gefäss 3). Typ A, andere: 4 (Grab 58, Gefäss 3)

krawędź jest prosta względnie odchyłona na zewnątrz.

średnia H_1 naczyń miniaturowych (3 sztuki) — 8,3 cm
 średnia H_1 dla dużych form — 19,4 cm

Odmianą formę (ryc. 5:4) — nie zaliczoną do wyżej omówionych odmian — reprezentuje małe naczynie z półkulistym, niewyodrębnionym dnem, brzuścem łagodnie zaokrąglonym, krótką i prostą szyjką, zakończoną lekko na zewnątrz odgiętą krawędzią. Obecność szyjki podkreślona jest pionowymi bruzdami występującymi na całej jej wysokości.

B — Amfory

Naczynia z wyodrębnioną szyjką i brzuścem, na granicy których umieszczone są dwa ucha. Kryterium wydzielenia 2 odmian jest kształt brzuśca i ornament.

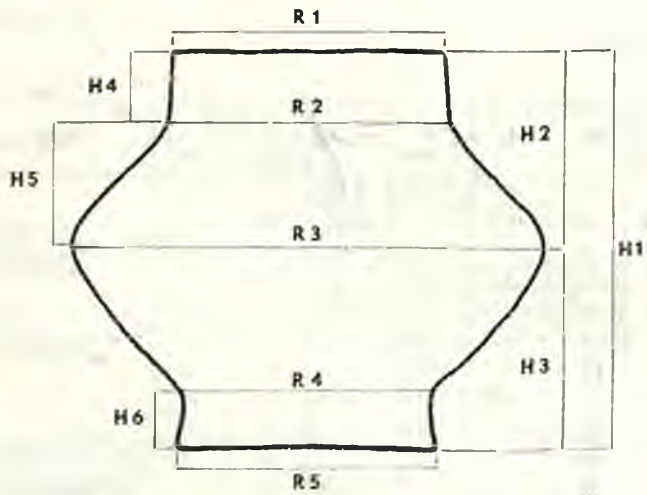
Odmiana 1 (tabela 10, ryc. 7:1-2; 8:1-2, 4-5) — naczynia o ogólnych proporcjach zbliżonych do typu A, odznaczające się płaskim dnem, ostro zaznaczonym załomem, baniastym brzuścem, cylindryczną szyjką i dwoma małymi uchami umieszczonymi przy nasadzie szyjki. Większość naczyń (75%)

Tabela 10

Typ B — Amfory, odmiana 1

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja w gr.		R_1	R_2	R_3	R_4	H_1	H_2	H_3	H_4	Typ ornament.	Rycina	Uwagi
			pop.	przyst.											
1	7	—		x	5,5	6,5	14	5,5	12,5	8	4,5	4	III 1	8 : 2	
2	10	9		x	—	—	25	7,5	z. 12	—	8	—	III 1	—	
3	23	1	x		—	21	33	9	z. 19,5	—	12	—	III 1	7 : 1	
4	24	1	x		11	16	28	10	26,5	15	11,5	10	III 1	7 : 2	
5	27	5		x	8,5	9	13,5	6	12	7,5	4,5	3,5	—	8 : 1	
6	32	4		x	10,5	12	17	9,5	15	8,5	6,5	5	III 1	8 : 5	
7	43	6		x	11,5	13	26	10	26	14	12	7	II 1	—	
8	56	9		x	4,5	5	8,5	4,5	8	5	3	3	III 1	8 : 4	
9	61/2	3		x	16	19	29	—	z. 24	16	—	9	III 2	—	
10	—	32	—	—	15	19,5	31,5	11	31	18	13	10,5	III 2	—	
11	—	33	—	—	14	15,5	31,5	10	27	16	11	8,5	III 1	—	
12	—	37	—	—	12	16,5	28	9	22,5	11,5	11	5	—	—	

Wyjaśnienie skrótów: gr. — grób; pop. — popielnica; przyst. — przystawka; typ ornament. — typ ornamentu.

Ryc. 3. Schemat symboli metrycznych
Abb. 3. Schema der metrischen Symbole

morfologiczne. Stały schemat symboli wskaźników metrycznych ilustruje ryc. 3.

Charakteryzując kolejno poszczególne typy i ich odmiany ograniczając się jedynie do cech morfologicznych i rozmieszczenia ornamentu, którego typy i warianty omówię oddzielnie, podobnie jak funkcję naczyń w grobach, współwystępowanie typów naczyń i chronologię.

A — Waży

Dwustożkowate, bezuche naczynia, względnie z wyodrębnionym brzuścem i szyjką. Podstawą wydzielenia odmian jest zasadniczo kształt brzuśca. Odmiana 1 (tabela 8, ryc. 4:1-9; 5:1-3; 31:2) — naczynia dwustożkowate, charakteryzujące się

płaskim dnem, silnie rozchylonymi na zewnątrz dolnymi partiami brzuśca przechodzącymi bezpośrednio w stożkową względnie cylindryczną szyjkę z prostą krawędzią. Przejście brzuśca w szyjkę jest z reguły zaznaczone charakterystycznym załomem, powyżej którego występuje najczęściej ornament. Zespół tych naczyń odznacza się proporcją: $H_3 < \frac{1}{2} H_1$. Tylko w trzech przypadkach krawędź odgięta jest na zewnątrz. Spośród 33 sztuk, tylko dwa naczynia różnią się przyjętymi proporcjami H_3 i H_1 . W pierwszym przypadku (ryc. 4:9) $H_3 = H_1$, a w drugim (ryc. 31:2) naczynie charakteryzuje się cylindryczną szyjką, poniżej której znajduje się głębokie wcięcie podkreślające ostrość umieszczonego poniżej załomu i proporcjami $H_3 > \frac{1}{2} H_1$. W większości przypadków ornament występuje powyżej załomu w formie poziomych bruzd (12 sztuk), połączonych często z dookólnie rozmieszczonymi grupami pionowych bruzd lub dołków i nakłuc (7 sztuk). Motywem zdobniczym występującym przede wszystkim na naczyniach małych — miniaturowych o łagodnym załomie, jest pas trójkątów ukośnie zakreskowanych (7 sztuk), umieszczony powyżej załomu brzuśca. Tylko w dwóch przypadkach naczynia zdobione są poniżej załomu brzuśca: jedno ornamentem paznokciowym, a drugie pionowymi, głębokimi bruzdami umieszczonymi promieniście od załomu brzuśca do dna. Również tylko trzy naczynia posiadają schropowaczone brzusiec poniżej załomu. W tej odmianie naczyń typu A, ok. 42% stanowią formy małe — miniaturowe.

średnia H_1 naczyń miniaturowych — 7,5 cm
średnia H_1 dla dużych form — 21 cm

Odmiana 2 (tabela 9, ryc. 5:5-6; 6:1-4) — naczynia charakteryzujące się baniastym brzuścem i wyraźnie wyodrębnioną cylindryczną szyjką, której

Tabela 9

Typ A — Waży, odmiana 2

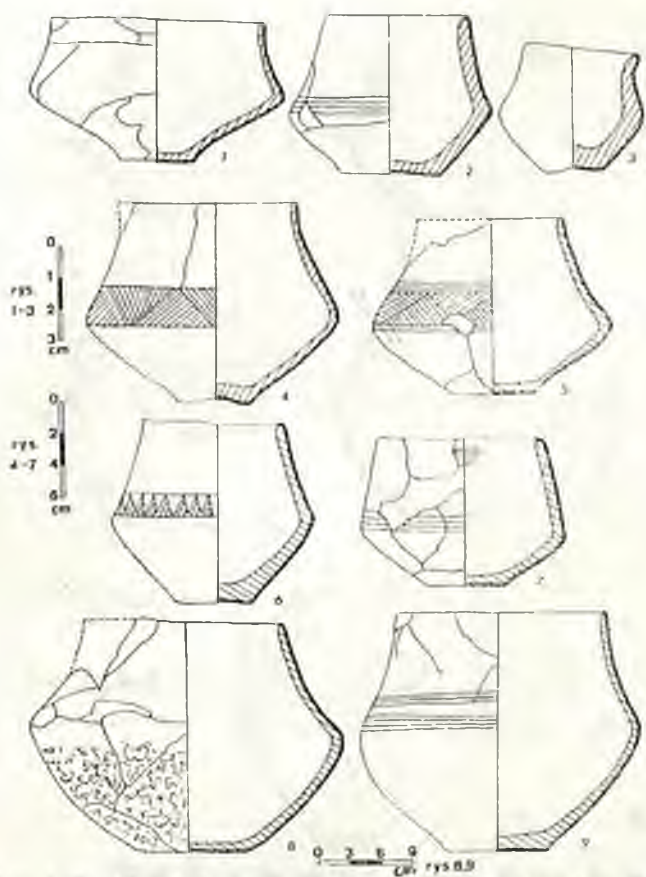
Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja w grobie		R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	H ₁	H ₂	H ₃	H ₄	typ ornam.	ryc.	Krawędź		Uwagi
			pop.	przyst.											pr.	z.	
1	7	1	x		—	25	28,5	7,5	z. 12	—	7,5		V 4	—	—	—	
2	7	5		x	—	23	27,5	9	z. 14	—	11		V 4	—	—	—	schropow.
3	7	8		x	—	18	20	5	z. 11	—	5		V 4	—	—	—	
4	14	2	x		—	30	34,5	10,5	z. 19,5	—	10,5		IV 3	—	—	—	
5	20	3		x	8	9	11,5	5,5	10	4	6	2	VI 2	5:6	x	—	
6	26	2	x		z. 19,5	22,5	26	10,5	z. 22,5	—	13,5	z. 6	I 1	—	—	—	
7	28	2		x	6,5	8	12	6	10	6	4	3	—	6:2	x	—	
8	29	—		x	11	14	16	7	14	9	5		—	—	x	—	
9	37	2		x	20,5	28,5	32	—	z. 13	12	—	10	I 1	—	—	x	
10	37	5		x	20	19	25	—	z. 18	16	—	12	VI 6	—	—	x	schropow.
11	39	1	x		26	28	33	11	26	14	12	10	—	—	x	—	schropow.
12	43	4		x	27,5	36,5	44,5	—	z. 26	18	—	13,5	V 2	—	—	x	schropow.
13	48	9		x	—	12,5	15,5	7	z. 8,5	—	5	—	IV 1	—	—	—	
14	50	1	x		20	23	27,5	11	22	12	10	8	IV 2	—	x	—	
15	56	1	x		z. 18	24	27	11	z. 19	—	10	z. 8	—	—	x	—	schropow.
16	61/2	2		x	20	25,5	28	9	20,5	11,5	9	9,5	V 3	6:4	x	—	schropow.
17	62	3	x		4	5	6	3	5	2,5	2,5	1,5	VI 4	6:1	—	x	H ₆ - 0,8
18	65	1	x		21	27	29	12	23,5	13	10,5	10,5	—	—	x	—	schropow.
19	69	1	x		15	18,5	21	10	17	10	7	7	I 1	6:3	x	—	schropow.
20	—	8	—	—	10	12	15,5	6	12,5	7,5	5	4	V 8	5:5	x	—	

INNA FORMA

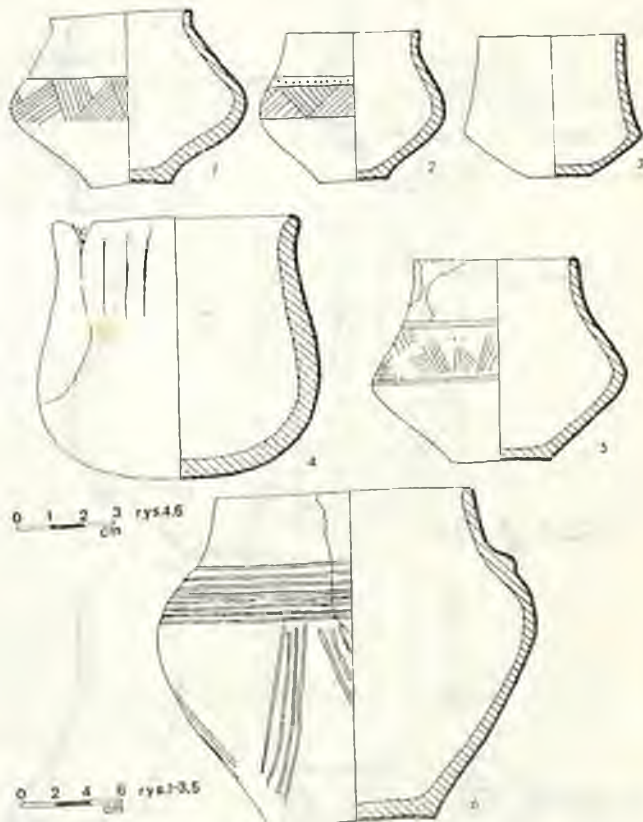
1	58	3	—	x	7,5	7,2	8		8	5	3	1,5	V 6	5:4	x		
---	----	---	---	---	-----	-----	---	--	---	---	---	-----	-----	-----	---	--	--

ud 7. Uwagi: H5 - 3; H6 - 1; R5 - 6,5.

Wyjaśnienie skrótów: gr. — grób; krawędź pr. — prosta; z — na zewnątrz.

Ryc. 4. Typ A, odmiana 1: 1 (grób 8, nac. 6); 2 (gr. 36, n. 10); 3 (gr. 56, n. 11); 4 (gr. 61/2, n. 2); 5 (gr. 7, n. 4); 6 (gr. 10, n. 13); 7 (gr. 12, n. 3); 8 (gr. 21, n. 1); 9 (n. 29, luźne).
 Abb. 4. Typ A, Abart 1: 1 (Grab 8, Gefäss 6); 2 (Grab 56, Gefäss 10); 3 (Grab 56, Gefäss 11); 4 (Grab 61/2, Gefäss 2); 5 (Grab 7, Gefäss 4); 6 (Grab 10, Gefäss 13); 7 (Grab 12, Gefäss 3); 8 (Grab 21, Gefäss 1); 9 (Gefäss 29, Losefund)

Ryc. 5. Typ A, odmiana 2: 1 (gr. 24, n. 3); 2 (gr. 25, n. 3); 3 (gr. 43, n. 2). Typ A, odmiana 2: 5 (n. 8, luźne); 6 (gr. 20, n. 3). Typ A, inne: 4 (gr. 58, n. 3).
 Abb. 5. Typ A, Abart 1: 1 (Grab 24, Gefäss 3); 2 (Grab 25, Gefäss 3); 3 (Grab 43, Gefäss 2). Typ A, Abart 2: 5 (Gefäss 8, Losefund); 6 (Grab 20, Gefäss 3). Typ A, andere: 4 (Grab 58, Gefäss 3)

krawędź jest prosta względnie odchylna na zewnątrz.

średnia H_1 naczyń miniaturowych (3 sztuki) — 8,3 cm
 średnia H_1 dla dużych form — 19,4 cm

Odmianą formę (ryc. 5 : 4) — nie zaliczoną do wyżej omówionych odmian — reprezentuje małe naczynie z półkulistym, niewyodrębnionym dnem, brzuścem łagodnie zaokrąglonym, krótką i prostą szyjką, zakończoną lekko na zewnątrz odgiętą krawędzią. Obecność szyjki podkreślona jest pionowymi brzdami występującymi na całej jej wysokości.

B — Amfory

Naczynia z wyodrębnioną szyjką i brzuścem, na granicy których umieszczone są dwa ucha. Kryterium wydzielenia 2 odmian jest kształt brzuśca i ornament.

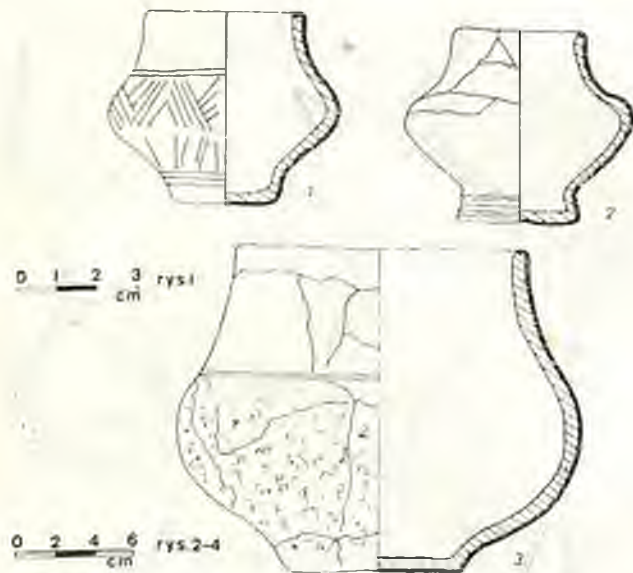
Odmiana 1 (tabela 10, ryc. 7 : 1 - 2; 8 : 1 - 2, 4 - 5) — naczynia o ogólnych proporcjach zbliżonych do typu A, odznaczające się płaskim dnem, ostro zaznaczonym załomem, baniastym brzuścem, cylindryczną szyjką i dwoma małymi uchami umieszczonymi przy nasadzie szyjki. Większość naczyń (75%)

Tabela 10

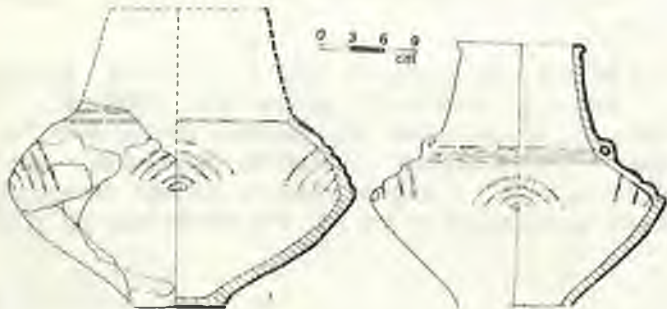
Typ B — Amfory, odmiana 1

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja w gr.		R_1	R_2	R_3	R_4	H_1	H_2	H_3	H_4	Typ ornam.	Rycinn	Uwagi
			pop.	przyst.											
1	7	—		x	5,5	6,5	14	5,5	12,5	8	4,5	4	III 1	8 : 2	
2	10	9		x	—	—	25	7,5	z. 12	—	8	—	III 1	—	
3	23	1	x		—	21	33	9	z. 19,5	—	12	—	III 1	7 : 1	
4	24	1	x		11	16	28	10	26,5	15	11,5	10	III 1	7 : 2	
5	27	5		x	8,5	9	13,5	6	12	7,5	4,5	3,5	—	8 : 1	
6	32	4		x	10,5	12	17	9,5	15	8,5	6,5	5	III 1	8 : 5	
7	43	6		x	11,5	13	26	10	26	14	12	7	II 1	—	
8	56	9		x	4,5	5	8,5	4,5	8	5	3	3	III 1	8 : 4	
9	61/2	3		x	16	19	29	—	z. 24	16	—	9	III 2	—	
10	—	32	—	—	15	19,5	31,5	11	31	18	13	10,5	III 2	—	
11	—	33	—	—	14	15,5	31,5	10	27	16	11	8,5	III 1	—	
12	—	37	—	—	12	16,5	28	9	22,5	11,5	11	5	—	—	

Wyjaśnienie skrótów: gr. — grób; pop. — popielnica; przyst. — przystawka; typ ornam. — typ ornamentu.

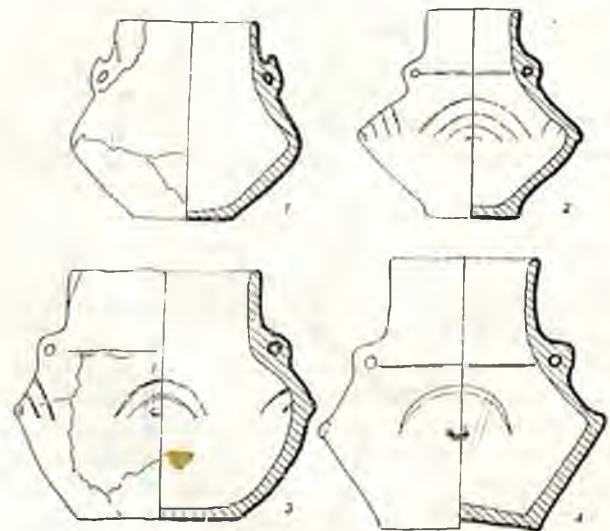
Ryc. 6. Typ A, odmiana 2: 1 (gr. 62, n. 3); 2 (gr. 28, n. 2); 3 (gr. 69, n. 1); 4 (gr. 61/2, n. 2)
 Abb. 6. Typ A, Abart 2: 1 (Grab 62, Gefäss 3); 2 (Grab 28, Gefäss 2); 3 (Grab 69, Gefäss 1); 4 (Grab 61/2, Gefäss 2)

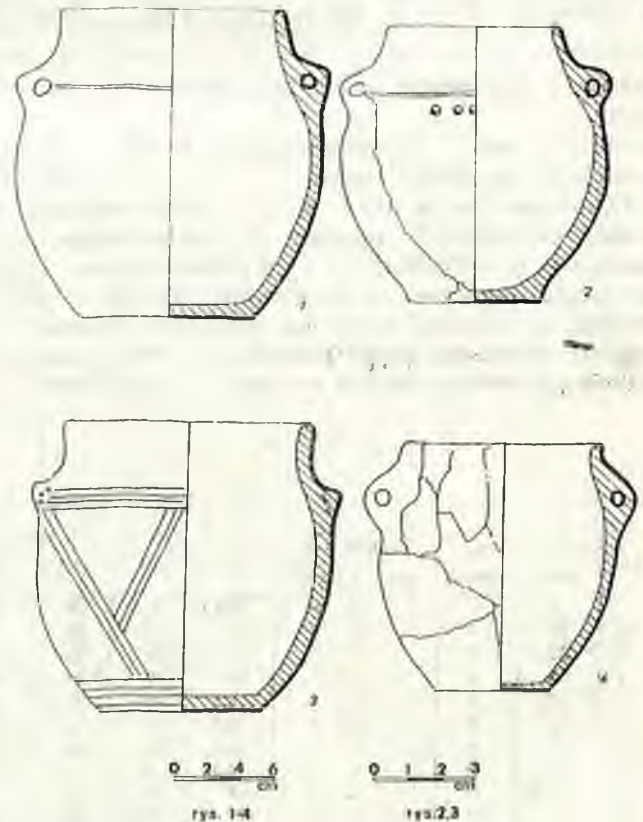
Ryc. 7. Typ B, odmiana 1: 1 (gr. 23, n. 1); 2 (gr. 24, n. 1)
 Abb. 7. Typ B, Abart 1: 1 (Grab 23, Gefäss 1); 2 (Grab 24, Gefäss 1)

zdobiona jest typowym dla tego zespołu naczyń ornamentem — 4 nalepione guzki symetrycznie rozmieszczone na załomie brzuśca, obwiedzione półkolistymi żeberkami lub żłóbkami (tylko dwa naczynia) a granica brzuśca podkreślona głębokimi brzdami (1-3). Odmianę tę reprezentują również trzy miniaturowe naczynia, z których dwa są ornamentowane — ryc. 8: 1, 2, 4.

średnia H₁ naczyń miniaturowych — 9,4 cm
 średnia H₁ dużych form — 24,6 cm

Ryc. 8. Typ B, odmiana 1: 1 (gr. 27, n. 5); 2 (gr. 7, n. ?); 4 (gr. 38, n. 9); 5 (gr. 32, n. 4). Typ B, odmiana 2: 3 (gr. 27, n. 2)
 Abb. 8. Typ B, Abart 1: 1 (Grab 27, Gefäss 5); 2 (Grab 7, Gefäss ?); 4 (Grab 38, Gefäss 9); 5 (Grab 32, Gefäss 4). Typ B, Abart 2: 3 (Grab 27, Gefäss 2)

Ryc. 9. Typ B, odmiana 2: 1 (gr. 18, n. 3); 2 (gr. 23, n. 2); 3 (gr. 28, n. 1); 4 (gr. 7, n. ?)
 Abb. 9. Typ B, Abart 2: 1 (Grab 18, Gefäss 3); 2 (Grab 23, Gefäss 2); 3 (Grab 28, Gefäss 1); 4 (Grab 7, Gefäss ?)

Tabela 11

Typ B — Amfory, odmiana 2

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja w grobie			R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	H ₁	H ₂	H ₃	H ₄	typ orn.	Rycina	Uwagi
			pop.	przyst.	pokr. p.											
1	7	—		x		12	13,5	14	z. 7	z. 15	7	18	3,5	—	9 : 4	
2	18	3		x		14	15	19	10	19	9	10	5	I 1	9 : 1	
3	23	2		x		10,5	13	16	8	17	7,5	9,5	4	II 1	9 : 2	
4	27	2		x		4,3	5	7,5	3	8	4,2	3,8	2	—	8 : 3	
5	27	4		x		6,5	7	8,7	6	8,2	4,5	3,7	2,3	I 1	—	
6	28	1		x		7,5	7,2	9	4,7	9	4	5	1,5	VI 3	9 : 3	
7	29	5			x	—	18	20	z. 10	z. 19	—	—	7	I 1	—	
8	29	—		x		7,5	8	—	—	—	—	—	3	I 1	—	
9	42	5		x		13	16	19	9,5	18	7,5	10,5	5	I 1	—	
10	48	4		x		7,5	8,5	10	5,5	10	4,5	5,5	3	I	—	
11	49	4		x		9,5	11	12	6	12	6,5	6,5	3	I 1	—	
12	49	5	x			15	—	18	9,5	z. 12	9	—	—	—	—	
13	49	10		x		9	10	—	—	—	—	—	5	I 1	—	
14	54	3		x		9,5	10	14,5	7	13	6,5	6,5	2,5	I 1	—	
15	59	2		x		9	11	—	5,5	—	—	—	5	—	—	
16	61/1	1		x		15	17	21,5	8,5	20	10	10	3	V 3	—	
17	61/2	5		x		12	14	16	9	16,5	6,5	10	4	I 1	—	
18	61/4	—		x		12	14	17	—	z. 12	7	—	4	I 1	—	
19	61	—		x		19	26	—	—	—	—	—	12,5	—	—	
20	71	—		x		16	18	22	—	z. 19	—	11	6	IV 3	—	
21	—	17	—	—	—	16	18	20	—	z. 16	10	—	4	I 1	—	
22	—	—	—	—	—	15,5	18	19,5	—	18	11	—	6,5	—	—	

Wyjaśnienie skrótów: pokr. p. — pokrywa popielnicy; pop. — popielnica; przyst. — przystawka.

Tabela 12

Typ C — Garnki, odmiana 1

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja w grobie		R ₁	R ₃	R ₄	H ₁	H ₃	2 ucha		guzy	schr.	Rycina	Uwagi
			pop.	przyst.						pow.	pon.				
1	10	2	x		14	17	8,5	15,5	11	x			x	10 : 1	
2	10	4		x	19	21,5	11	19	13			3	x	—	
3	14	3		x	19,5	22,5	10,5	21	16,5			3	x	—	
4	14	6		x	—	9	5	z. 8	6		x?		x	—	zachow. fragm.
5	17	1	x		—	—	12	z. 13	—			3	x	—	zachow. fragm.
6	27	7		x	20	24	12	27	22			3	x	—	
7	29	1		x	—	20,5	11	z. 19	16				x	—	
8	29	2		x	—	18	—	z. 14	—				x	—	zachow. fragm.
9	29	3		x	16	20	9,5	19	13				x	—	
10	29	4		x	10	—	5,5	8	—			3	x	—	
11	33	1	x		—	20	8,5	z. 14	12				x	—	
12	37	4		x	18	18,5	11	18	—			3	x	—	
13	43	3		x	19,5	23,5	12	23	16			4	x	10 : 4	
14	49	1		x	18	20	10,5	20	15			4	x	—	
15	50	4		x	12	13	4	12,5	9				x	—	
16	52	—		x	13	—	—	z. 5	—			4	x	—	
17	56	5		x	12	13,5	7,5	12	8			3	x	—	
18	56	8		x	11	—	—	z. 5,5	—				x	—	
19	61/2	1	x		14,5	22	10	25	15			3	x	—	
20	61	—		x	10,5	—	—	z. 4	—				x	10 : 3	
21	61	—		x	18,5	20,5	—	z. 9	—				x	—	zachow. fragm.
22	61	—		x	18	20,5	—	z. 8,5	—				x	—	zachow. fragm.
23	61	—		x	21	—	—	z. 6,5	—				x	—	zachow. fragm.
24	62	2		x	24	31	12,5	24,5	17			1	x	—	
25	63	5		x	13	14	8	11	15	x			x	10 : 2	
26	—	16	—	—	14	16,5	8	15	10				x	—	
27	—	22	—	—	11	12	6	9	6				x	—	
28	—	30	—	—	z. 19	20,5	11	z. 18	13				x	—	

Wyjaśnienie skrótów: pop. — popielnica; przyst. — przystawka; 2 ucha pow. i pon. — 2 ucha powyżej i poniżej krawędzi; schr. — powierzchnia schropowana; zachow. fragm. — zachowane fragmentarycznie; z. — zachowane.

Odmiana 2 (tabela 11, ryc. 8 : 3; 9 : 1 - 4) — naczynia odznaczające się jajowatym lub beczułkowatym brzuścem, krótką, cylindryczną szyjką i dwoma uchami umieszczonymi — jak w odmianie 1 — przy nasadzie szyjki i brzuśca. W zespole tym, na ogólną liczbę 22 naczyń, 16 sztuk jest zdobionych (72,7%). Przeważa ubogi ornament — pojedyncza po-

zioma bruzda na granicy szyjki i brzuśca (12 naczyń). Sporadycznie bruzda wzbogacona jest o grupy dołków lub poziomych żeberk umieszczonych poniżej. Odosobnionym przypadkiem w tym zespole jest naczynie (ryc. 9 : 3) wyróżniające się formą uch — poniżej nasady szyjki 2 guzki — stożki przekłute 3 razy poziomo i ornamentem pasm 3 ukośnych

bruzd tworzących ramiona trójkątów, pokrywającym poza szyjką całą powierzchnię naczynia, ograniczonym na linii guzków i przydennej pasmem bruzd poziomych (typ VI3).

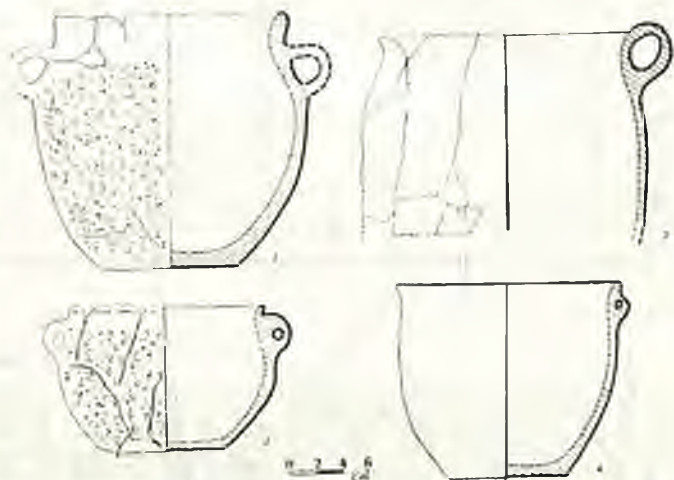
C — Garnki

Grupa naczyń odznaczających się jajowatą formą brzuśca, niewyodrębnioną szyjką lub szyjką wykształconą poprzez odgiętą lekko na zewnątrz krawędź. Podstawą wyodrębnienia dwóch odmian jest forma naczynia, którą ogólnie należy określić jako jajowate i esowate.

Odmiana 1 (tabela 12, ryc. 10:1-4) — zespół naczyń nieprofilowanych, charakteryzujący się brakiem szyjki, jajowatą formą i wyraźnie zdefiniowa-

nymi proporcjami: $R_1 \leq H_1 \leq R_3$. Powierzchnia większości naczyń (75%) jest schropowana, wyłączając jedynie wąski pas przy dnie i pod krawędzią, gdzie znajdują się symetrycznie rozmieszczone guzy ($\bar{1}$ naczyń) lub sporadycznie 2 ucha (3 naczynia). W jednym przypadku ucha znajdują się nieco poniżej krawędzi, natomiast dwa inne naczynia posiadają ucha wystające ponad krawędź. Guzy umieszczone są bezpośrednio pod krawędzią.
średnia H_1 — 16,8 cm

Odmiana 2 (tabela 13, ryc. 11:1-4) — charakterystyczny „esowaty” profil, którym wyróżnia się ten zespół naczyń, osiągnięty został poprzez łagodne wykształcenie szyjki i odgiętą na zewnątrz krawędź.

Ryc. 11. Typ C, odmiana 2: 1 (gr. 42, n. 1); 2 (gr. 30, n. 2); 3 (gr. 37, n. 1); 4 (gr. 24, n. 6)

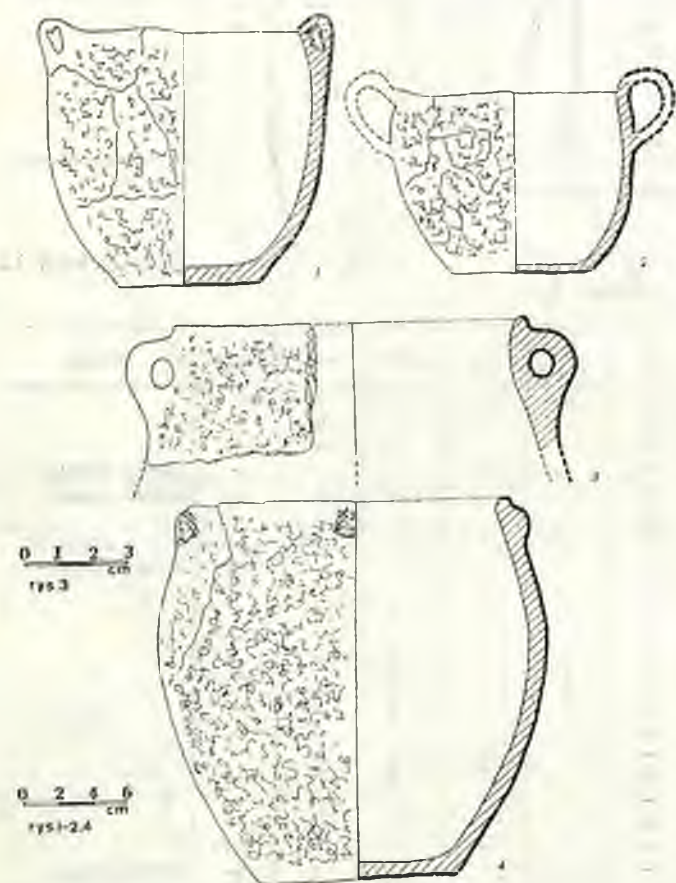
Abb. 11. Typ C, Abart 2: 1 (Grab 42, Gefäss 1); 2 (Grab 30, Gefäss 2); 3 (Grab 37, Gefäss 1); 4 (Grab 24, Gefäss 6)

Brak guzów charakterystycznych dla odmiany 1. Dwa naczynia o gładzonej powierzchni i krawędzi odgiętej na zewnątrz posiadają jedno, nieproporcjonalnie małe ucho, a dwa inne naczynia o powierzchni silnie schropowanej wyposażone są w dwa ucha, umieszczone nieco poniżej nasady szyjki.

Charakterystyczne proporcje: $R_1 > R_2$ i $R_1 = R_2$.
średnia H_1 — 15,8 cm.

D — Misy

Grupa naczyń o proporcjach opisanych przez zależność: $H_1 < \frac{1}{2}R_1$, najliczniej reprezentowana wśród ceramiki cmentarzyska w Wieleniu. Ukształtowanie

Ryc. 10. Typ C, odmiana 1: 1 (gr. 10, n. 2); 2 (gr. 63, n. 5); 3 (gr. 61, n. ?); 4 (gr. 43, n. 3)

Abb. 10. Typ C, Abart 1: 1 (Grab 10, Gefäss 2); 2 (Grab 63, Gefäss 5); 3 (Grab 61, Gefäss ?); 4 (Grab 43, Gefäss 3)

Tabela 13

Typ C — Garnki, odmiana 2

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja w gr.		R_1	R_2	R_3	R_4	H_1	H_3	H_4	Ucha	schr.	Rycina	Typ orn.	Uwagi
			pop.	przyst.												
1	11	3	x		—	15,5	18,5	9,5	z. 16	11	—	—	—	—	13	zachow. fragm.
2	13	2	x		—	12	14	6	z. 16	7	—	—	—	—	—	zachow. fragm.
3	24	6		x	17,5	16	—	9,5	16	—	—	1	—	11:4	—	
4	30	2		x	20	18	22	—	16	—	2,5	1	—	11:2	—	
5	37	1		x	15	14,5	17	8,5	11,5	7,5	0,5	2	x	11:3	—	
6	42	1	x		18,5	19	21	11	20	14	2,5	2	x	11:1	—	

Wyjaśnienie skrótów: gr. — grób; pop. — popielnica; przyst. — przystawka; schr. — powierzchnia schropowana; typ orn. — typ ornamentu; z. — zachowane; zachow. fragm. — zachowane fragmentarycznie.

Tabela 14

Typ D — Misy, odmiana 1

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Pokr. pop.	R ₁	R ₄	H ₁	Karby na kr.	Ucho	Rycina
1	5	—	?	27	7,5	8,5	x		—
2	5	—	?	27	7,5	8,5	x		—
3	7	9		28	—	z. 9	x		—
4	10	1		40	—	z. 11	x	x	—
5	10	3	x	34	—	z. 7	x	x	—
6	10	8		31	—	z. 8	x		—
7	10	8		27	9	7,5	x		—
8	10	—		36	11	10	x		—
9	11	1	x	29,6	9	11,5			12:3
10	15	1	x	28,5	9	9	x		—
11	16	2	x	34,5	7,5	9	x		—
12	17	2	x	25	7,5	8			—
13	19	1		28	9	10,5	x		—
14	19	—		30	—	z. 6	x		—
15	20	2	x	31	8	10	x		—
16	21	2	x	33	10,5	9	x	x	—
17	25	1	x	27	8	8	x		—
18	27	1	x	16	5,5	6	x		—
19	29	—		14,5	4,7	4,7			—
20	30	4		18	—	z. 5			—
21	33	2	x	z. 21	8	z. 8,5	x		—
22	37	7		36	—	z. 8	x		—
23	39	2	x	32	9	8		x	12:1
24	42	2	x	27	9	9	x	x	12:2
25	43	5		26	—	6	x		—
26	43	9		16	—	z. 3	x	x	—
27	48	2	x	24	—	z. 5	x		—
28	49	7	x	36	10	6	x		—
29	49	7	?	26	—	z. 5	x		—
30	50	2	x	23,5	9	6	x		—
31	52	—		26	—	z. 3			—
32	52	—		33	z. 4		x		15:1
33	55	2	x	28	9	9,5			—
34	56	2	x	25	9	7	x		15:2
35	56	4	x	25	8,5	7			—
36	58	2	x	19,5	6	6	x	x	12:4
37	61/1	3		7	z. 5	z. 3	x		15:6
88	61/3	—		36	—	z. 7,5	x		—
39	61	—		30	—	z. 7	x		—
40	61	—		15	—	z. 7			—
41	63	2	x	34	10	8	x	x	—
42	63	3		30	9,5	8	x	x	—
43	66	—		31	—	z. 7			—
44	69	4		22	—	z. 5			—
45	71	—		36	—	z. 8	x	x	—
46	—	1	—	33	10	9	x	x	—
47	—	2	—	38	12	12	x	x	—
48	—	11	—	38	—	z. 8	x		—

Wyjaśnienie skrótów: pokr. pop. — pokrywa popielnicy; karby na kr. — karby na krawędzi; z. — zachowane.

krawędzi wylewu oraz dna, profil naczynia i ornament stanowiły podstawę do wyodrębnienia czterech odmian.

Odmiana 1 (tabela 14, ryc. 12:1-4; 15:1, 2, 6) — duże, stożkowe naczynia o płaskim dnie oraz zgrubiałej i zagiętej do wewnątrz krawędzi, zdobione przeważnie (75,5%) ukośnymi karbami. Niektóre z tych naczyń posiadają małe kolankowate ucho (27,7%), zdobione pionowym żeberkiem. Powierzchnia naczyń jest starannie wygładzona i tylko jedno z nich posiada ornament w formie głębokich, pionowych bruzd, rozmieszczonych promieniście od ½ wysokości do dna, którym towarzyszy grupa 3 dołków, umieszczona przy nasadzie ucha. Naczynie zachowane jest fragmentarycznie.

Trzy naczynia (ryc. 15:1, 2, 6) wyróżniają się zdobieniem krawędzi — nacinanie bruzdami: dwa mają krawędź zagiętą do wewnątrz (w tym jedno minia-

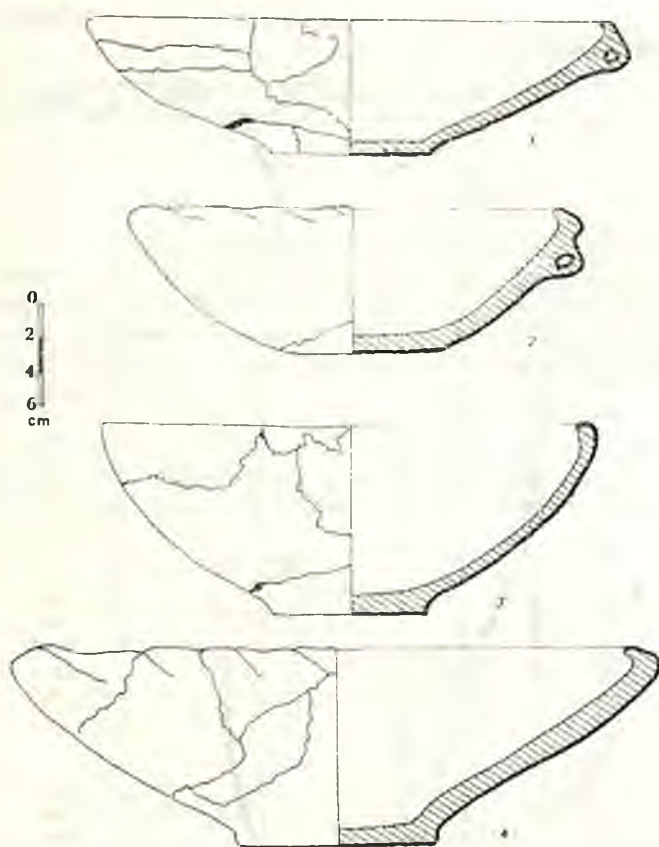
turowe — ryc. 15:6) a trzecie krawędź prostą i formę stożkową.

średnia H₁ — 7,6 cm

średnia R₁ — 28,3 cm

Odmiana 2 (tabela 15, ryc. 13:1-4; 15:7; 20:1) — małe płytkie naczynia w kształcie odcinka kuli z dnem niewyodrębnionym (41,2%) lub w formie wgłębienia (58,8%), z reguły prostą krawędzią, która tylko w dwóch przypadkach jest lekko zagięta do wewnątrz. Odosobniony jest egzemplarz głębokiej miseczki (ryc. 15:7) o łagodnie zaokrąglonym brzuscu, krawędzi zagiętej do wewnątrz i płaskim dnem. średnia H₁ — 3,3 cm
średnia R₁ — 12,3 cm

Odmiana 3 (tabela 16, ryc. 14:1-4) — naczynia charakteryzujące się zaokrąglonym, przysadzistym brzuscem, wyodrębnioną szyjką, rozchylonym na ze-

Ryc. 12. Typ D, odmiana 1: 1 (gr. 39, n. 2); 2 (gr. 42, n. 2); 3 (gr. 11, n. 1); 4 (gr. 58, n. 2)

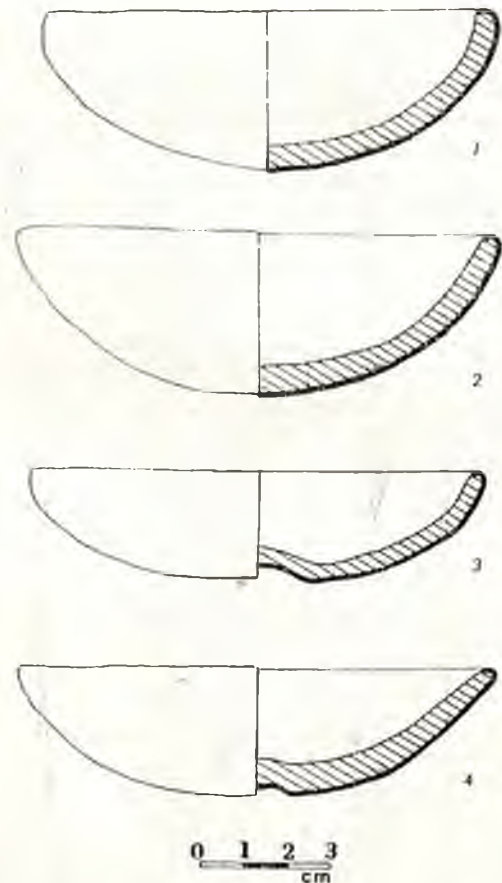
Abb. 12. Typ D, Abart 1: 1 (Grab 39, Gefäss 2); 2 (Grab 42, Gefäss 2); 3 (Grab 11, Gefäss 1); 4 (Grab 58, Gefäss 2)

wewnątrz wylewem, zdobionym niekiedy dookólnym facetowaniem. Odmianę tę reprezentują tylko cztery naczynia, z których jedno posiada małe ucho, umieszczone poniżej podstawy szyjki.

średnia R_1 — 33,5 cm

średnia R_2 — 26,5 cm

średnia H_1 — 11,2 cm

Ryc. 13. Typ D, odmiana 2: 1 (gr. 6, n. 2); 2 (gr. 10, n. 12); 3 (gr. 11, n. 2); 4 (gr. 10, n. 5)

Abb. 13. Typ D, Abart 2: 1 (Grab 6, Gefäss 2); 2 (Grab 10, Gefäss 12); 3 (Grab 11, Gefäss 2); 4 (Grab 10, Gefäss 5)

O d m i a n a 4 (tabela 17, ryc. 15 : 3 - 5) — reprezentowana przez trzy naczynia odznaczające się odmienną formą i ornamentem. Dwa naczynia mają powierzchnię zdobioną ornamentem paznokciowym (typ VIII), w tym jedno ma krawędź zagiętą do

Tabela 15

Typ D — Misy, odmiana 2

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Pokr. pop.	R_1	H_1	Dno		Krawędź		Rycina
						nw.	w.	pr.	wew.	
1	6	2		10,5	3,7	x			x	13 : 1
2	7	3		11,5	3		x	x		
3	7	10		12,5	4		x	x		
4	10	5		11	3		x	x		13 : 4
5	10	12		11	4	x		x		13 : 2
6	10	14		13	4	x		x		
7	11	2		10,5	2,5		x	x		13 : 3
8	13	1	x	14,5	4		x	x		
9	18	5		12,5	3		x	x		
10	18	8		18,5	3,5		x	x		
11	37	—		12	z. 4	—	—		x	
12	37	—		12	2,5	x		x		
13	42	4	x	10,5	3,5		x	x		
14	43	7		14	z. 3	—	—	x		
15	43	8		10	3,2		x	x		
16	43	10		12	—	—	—	x		
17	50	3		22	z. 5	—	—	x		
18	54	5		10	z. 2	—	—	x		
19	56	—		9,5	4,3	x		x		
20	57	4	x	11	3,3		x	x		20 : 1
21	63	9		16	z. 3	x		x		
22	68	—		10,5	z. 2,7	x		x		
23	—	24		9	6	—	—		x	15 : 7

Wyjaśnienie skrótów: pokr. pop. — pokrywa popielnicy; dno nw. i w. — dno niewyodrębnione i w formie wgłębienia; krawędź pr. i w. — prosta i zagięta do wewnątrz.

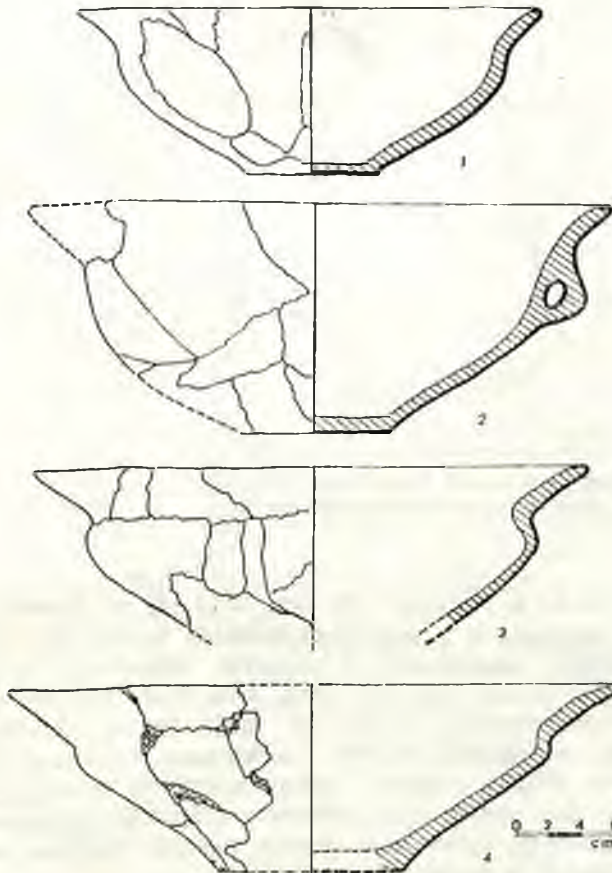

Tabela 16

Typ D – Misy, odmiana 3

Lp.	Nr grobu	Nr naczn.	R ₁	R ₂	R ₄	H ₁	H ₄	ucho	rycina
1.	8	5	35,2	28	8,5	14	4	x	14:2
2.	8	4	28	23	8	10	3		14:1
3	31	1	34	26	—	z. 4,5	4,5		14:3
4	67	—	37	—	11,5	11,5	3,5		14:4

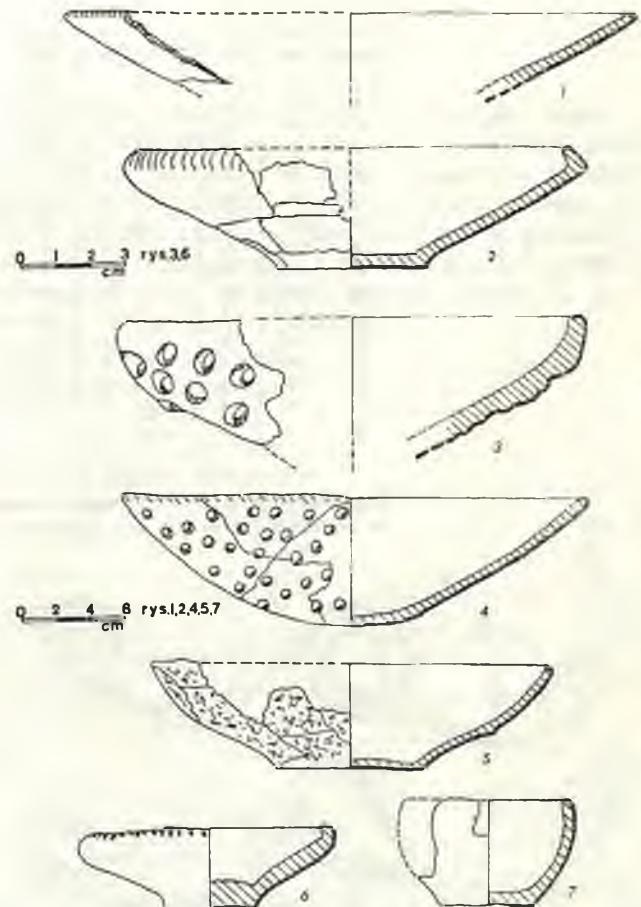
Wyjaśnienie skrótów: z. – zachowane

Ryc. 14. Typ D, odmiana 3: 1 (gr. 8, n. 4); 2 (gr. 8, n. 5); 3 (gr. 31, n. 1); 4 (gr. 67, n. ?)

Abb. 14. Typ D, Abart 3: 1 (Grab 8, Gefäss 4); 2 (Grab 8, Gefäss 5); 3 (Grab 31, Gefäss 1); 4 (Grab 67, Gefäss ?)

wewnątrz a drugie prostą i poprzecznie nacinaną głębokimi bruzdami, dno słabo wyodrębnione. Trzecia misa o płaskim dnie i prostej krawędzi jest odosobnionym egzemplarzem tego typu naczyń ze względu na silnie schropowaoną powierzchnię (ryc. 15:3-5).

Ryc. 15. Typ D, odmiana 1: 1 (gr. 52, n. ?); 2 (gr. 56, n. 2); 6 (gr. 61/1, n. 3). Typ D, odmiana 2: 7 (n. 24, luźne). Typ D, odmiana 4: 3 (gr. 52, n. ?); 4 (gr. 65, n. ?); 5 (n. 29, luźne)

Abb. 15. Typ D, Abart 1: 1 (Grab 52, Gefäss ?); 2 (Grab 56, Gefäss 2); 6 (Grab 61/1, Gefäss 3). Typ D, Abart 2: 7 (Gefäss 24, Losefund). Typ D, Abart 4: 3 (Grab 52, Gefäss ?); 4 (Grab 65, Gefäss ?); 5 (Gefäss 29, Losefund)

E — Czerpaki

Niewielkie naczynia, odznaczające się obecnością jednego ucha, $R_1 \geq H_1$. Forma naczyń stanowiła kryterium wyodrębnienia trzech odmian.

Tabela 17

Typ D – Misy, odmiana 4

Lp.	Nr grobu	Nr naczn.	Funkcja w gr.		R ₁	R ₄	H ₁	typ ornam.	rycina	krawędź		
			pokr. pop.	przyst.						w.	p.	n.
1	52	—	x	x	13,5	—	z. 4	VIII	15:3	x		
2	65	2	x		27	4	6,5	VIII	15:4		x	x
3	—	29		x	23	8	6,4	schr.	15:5		x	

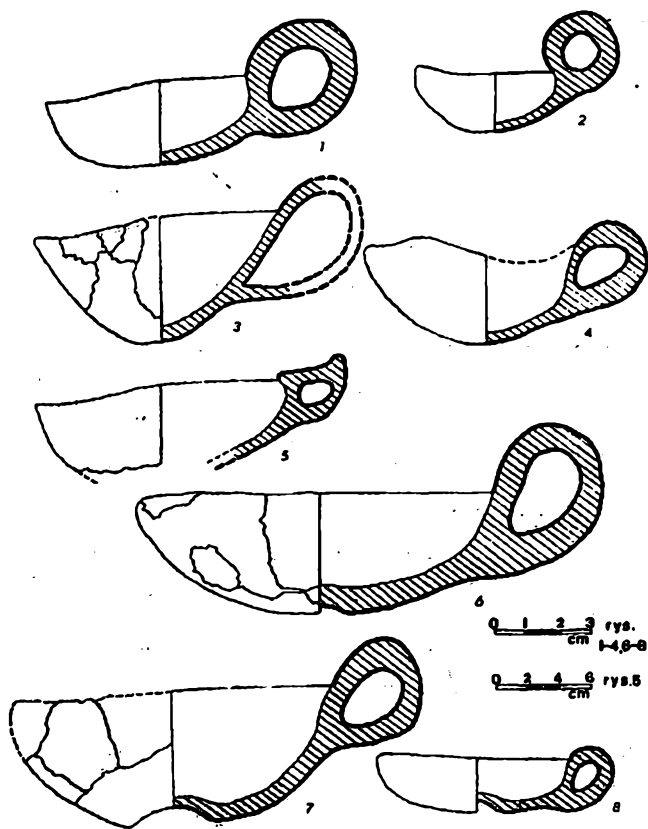
Wyjaśnienie skrótów: krawędź w. – do wewnątrz, p. – prosta, n. – nacinana; pokr. pop. – pokrywa popielnicy; schr. – powierzchnia schropowaona

Tabela 18

Typ E — Czerpaki, odmiana 1

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja		R ₁	H ₁	dno		krawędź		ucho z żeb.	rycina
			pokr.	przyst.			w.	nw.	pr.	w.		
1	6	4		x	6,5	2,8		x	x			16:1
2	6	6		x	4	2		x		x		16:2
3	7	—		x	11	3,5	x		x			
4	18	6		x	11	4,5	x		x		x	
5	18	10		x	13	5	x		x		x	
6	18	—		x	13	4,5	x		x		x	
7	19	2		x	11,5	3,5	x		x			
8	19	3		x	6	3,5	x		x			16:8
9	23	4		x	—	z.4	—	—		x		16:5
10	30	1		x	10,5	4	x			x		
11	32	5		x	10,5	13,5	x		x			
12	49	8		x	6	3		x	x			16:4
13	49	11		x	8,5	4		x	x			16:3
14	57	2	x		11,5	3,8	x		x			16:6
15	58	5		x	10,5	5	x		x			20:3
16	59	4		x	12	z.3	—	—	x			16:7
17	61/1	4		x	9,5	2,7	x		x			
18	61/2	4		x	10	3,5	x		x			
19	61/2	6		x	11	3,5		x	x			
20	61/2	7		x	10	3,5		x	x			
21	61/2	8		x	10	3,7		x	x			
22	61/2	9		x	11	3,7		x	x			
23	62	1		x	13	3		x	x			
24	63	6		x	11	2,5	x		x			
25	69	3		x	8	2,5		x	x			
26	—	5	—	—	5	10		x	x			

Wyjaśnienie skrótów: pokr. — pokrywa; przyst. — przystawka; dno w. i n. w. — w formie wgłębienia i niewyodrębnione; krawędź pr. i w. — prosta i zagięta do wewnątrz; ucho z żeb. — z żeberkiem pionowym; z. — zachowane.

Ryc. 18. Typ E, odmiana 1: 1 (gr. 6, n. 4); 2 (gr. 6, n. 6); 3 (gr. 49, n. 11); 4 (gr. 49, n. 8); 5 (gr. 23, n. 4); 6 (gr. 57, n. 2); 7 (gr. 59, n. 5); 8 (gr. 19, n. 3)

Abb. 18. Typ E, Abart 1: 1 (Grab 6, Gefäss 4); 2 (Grab 6, Gefäss 6); 3 (Grab 49, Gefäss 11); 4 (Grab 49, Gefäss 9); 5 (Grab 23, Gefäss 4); 6 (Grab 57, Gefäss 2); 7 (Grab 59, Gefäss 5); 8 (Grab 19, Gefäss 3)

Odmiana 1 (tabela 18, ryc. 16:1-8) — niewielkie naczynia o proporcjach bliskich typowi D₂, tj. $H_1 < \frac{1}{2}R_1$, zaopatrzone w szerokie, taśmowate, wystające ponad krawędź ucho. Dna tych naczyń są niewyodrębnione (45,8%) lub mają formę niewielkiego wgłębienia (54,2%) a krawędzie są z reguły proste (88,5%), rzadziej lekko zagięte do wewnątrz. Wszystkie naczynia są wykonane starannie, nieornamentowane, tylko ucha trzech naczyń zdobione są pionowym żeberkiem.

średnia R₁ — 9,8 cm
średnia H₁ — 3,8 cm

Odmiana 2 (tabela 19, ryc. 17:1-6; 18:1-3; 19:1) — niskie, szerokootworowe naczynia z wyraźnie zaznaczoną szyjką i odchylną na zewnątrz krawędzią — profilowane, „esowate”. Charakterystyczne dla tych naczyń proporcje to: $H_1 \leq R_1$ i $R_2 \leq R_1$. Posiadają one dna słabo wyodrębnione, w formie małego wgłębienia lub płaskie. Ucha są taśmowate, wystające ponad krawędź, tylko w jednym przypadku zdobione pionowym żeberkiem. Wśród naczyń zdobionych (70%) przeważa ornament pionowych bruzd, żłobków i żeberk, rzadziej grupy dołków i nakłuc, obejmujący górne partie brzuśca, poniżej szyjki.

średnia R₁ — 10,1 cm
średnia H₁ — 8,4 cm

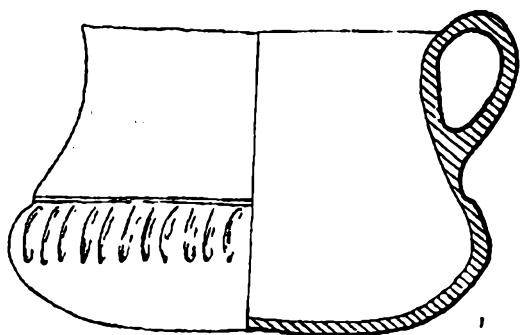
Odmiana 3 (tabela 20, ryc. 18:4; 19:2; 20:2, 4; 21:1-6) — zespół naczyń zaliczonych do tej odmiany zbliżony jest zasadniczą formą do naczyń odmiany 2. Różnią się one jedynie proporcją: $H_1 \geq R_1$

Tabela 19

Typ E - Czerpaki, odmiana 2

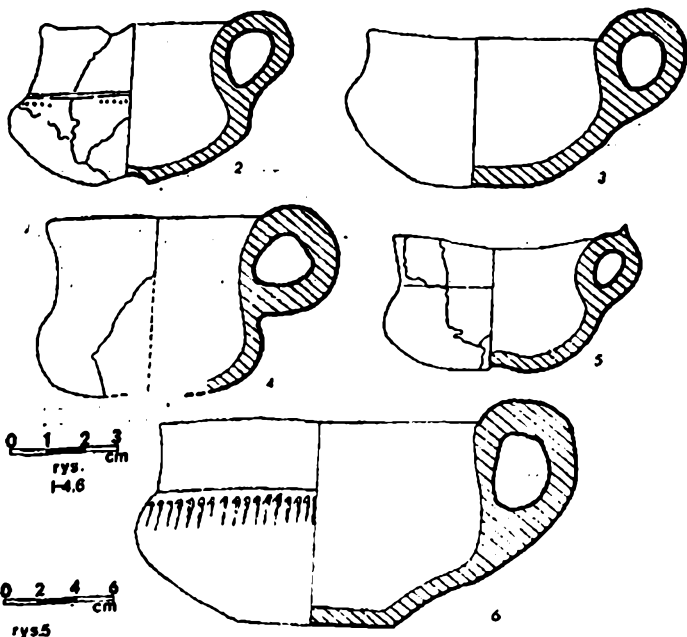
Lp.	Nr grobu	Nr nac.	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	H ₁	H ₂	H ₃	H ₄	dno		rycina	typ ornam.
											w.	pl.		
1	12	5	11,5	10	11,5	4	7	4	3	2,5	x	-	17:5	
2	25	4	14	15	20	-	z. 13	4	-	6	-	-	18:3	IV3
3	29	6	6,8	6,5	7,3	2,5	4,5	2	2,5	1	-	x	17:3	
4	29	-	9	9	10	4,5	5,5	2,5	2	2	-	x	17:6	IV3
5	48	3	5,5	6	7	-	4,5	2,5	2	2	x	-	17:2	II3
6	51	-	6,5	5,5	6,5	-	5	3,5	1,5	2	x	-	17:4	
7	59	1	10,5	13	14	-	9	6	3	4	x	-	17:1	IV3
8	61/2	10	9	10	11	4	7,5	4	3,5	3	-	x	19:1	V3
9	-	4	14	16	19	6	14	7,5	6	6	-	x	18:1	IV3
10	-	18	14	14,5	19	6,5	14	8,5	6,5	6	-	x	18:2	IV3

Wyjaśnienie skrótów: dno w. i pl. - w formie wgłębienia i płaskie; typ ornam. - ornamentu

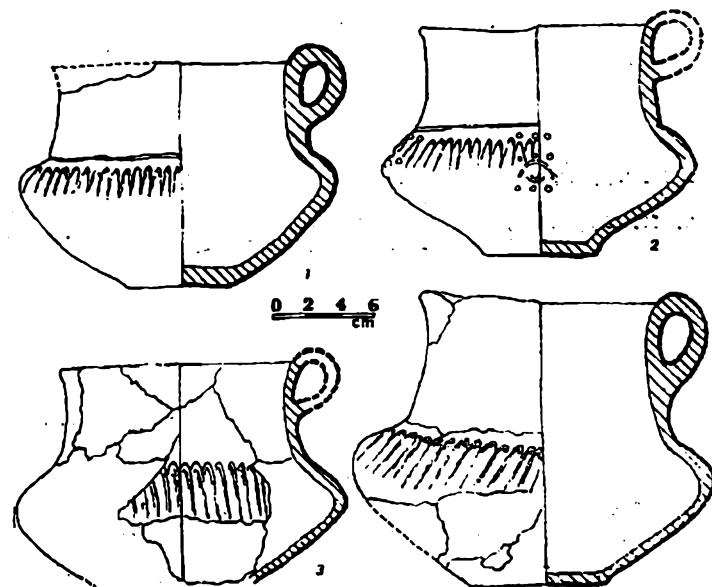
oraz typem zdobienia. Wszystkie naczynia tego zespołu są ornamentowane, z czego większość, podobnie jak w odmianie 2 (70%), pionowymi żłobkami, bruzdami i żeberkiem w górnej partii brzuśca. Jedno z naczyń zdobione jest guzkiem z półkolistym żeberkiem, umieszczonym na największej wydętości brzuśca a dwa krótkimi pasami ukośnych bruzd tworzących trójkąty i drabinki.

średnia R₁ - 10,9 cm
średnia H₁ - 11,4 cm

Ryc. 17. Typ E, odmiana 2: 1 (gr. 59, n. 1); 2 (gr. 48, n. 3); 3 (gr. 29, n. 6); 4 (gr. 51, n. 1); 5 (gr. 12, n. 5); 6 (gr. 29, n. ?)

Abb. 17. Typ E, Abart 2: 1 (Grab 59, Gefäß 1); 2 (Grab 48, Gefäß 3); 3 (Grab 29, Gefäß 6); 4 (Grab 51, Gefäß 1); 5 (Grab 12, Gefäß 5); 6 (Grab 29, Gefäß ?)

Ryc. 18. Typ E, odmiana 2: 1 (n. 4, luźne); 2 (n. 18, luźne); 3 (gr. 25, n. 4). Typ E, odmiana 3: 4 (n. 13, luźne)

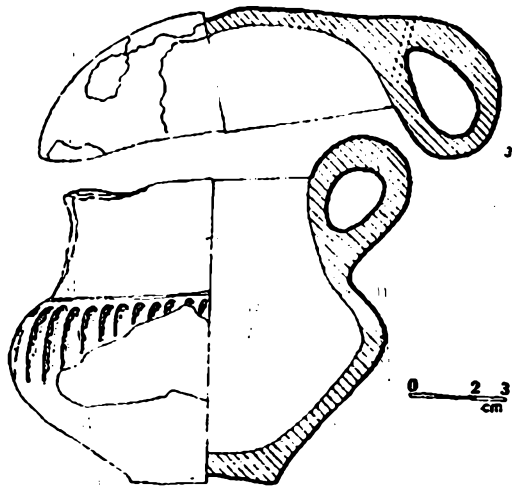
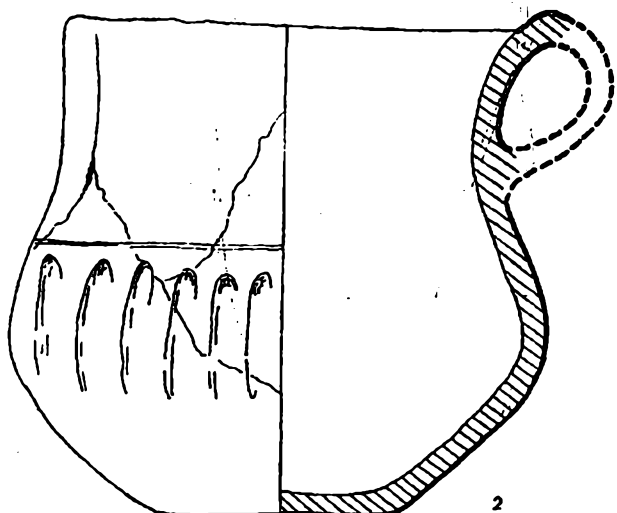
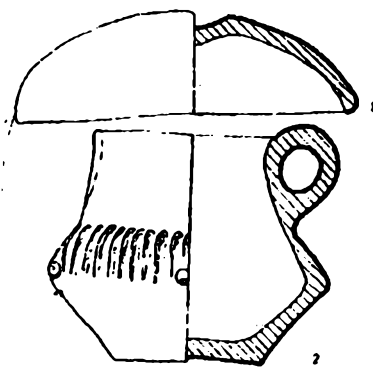
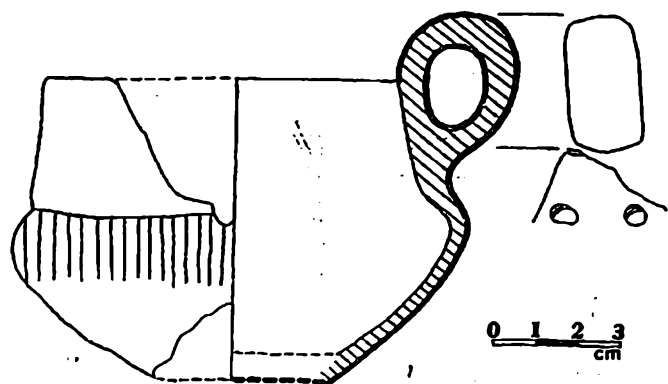
Abb. 18. Typ E, Abart 2: 1 (Gefäß 4, Losefund); 2 (Gefäß 18, Losefund); 3 (Grab 25, Gefäß 4). Typ E, Abart 3: 4 (Gefäß 13, Losefund)

Tabela 20

Typ E - Czerpaki, odmiana 3

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja		R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	H ₁	H ₂	H ₃	H ₄	krawędź		dno		rycina	typ ornamentu
			pop.	przyst.									pr.	z.	w.	pl.		
1	7	6		x	10	12,5	16	-	z. 7	6	-	-	-	x	-	-	21:6	V 4
2	7	7		x	z. 13	17	20,5	6	z. 15	-	7,5	-	-	-	-	x	21:5	IV 3
3	19	4		x	9	13,5	16	6	12	5,5	6,5	4	x	-	-	x	21:2	VI 1
4	20	-		x	14,5	16	11,5	-	z. 12	7	-	4,5	x	x	-	-	21:1	V 7
5	29	8	x		z. 11	16	18,5	-	z. 9	-	-	z. 4	-	-	-	-	21:4	V 4
6	49	3		x	11	12	13	6	12	7,5	4,5	4,5	-	x	-	x	19:2	IV 3
7	56	3	x		13	16	18	6	13,5	7,5	6	6	x	-	-	x	21:3	III 1
8	57	1	x		8	10	13	4,6	9,8	5,5	4,3	3,5	-	x	-	x	20:2	IV 3
9	57	3	x		5,5	6,5	9	4,7	7,3	4,5	2,8	3	-	x	-	x	20:4	IV 3
10	-	13		x	14	16	21	8	16,5	10,5	6	8	-	x	-	x	18:4	IV 3

Wyjaśnienie skrótów: pop. - popielnica; przyst. - przystawka; krawędź pr. i z. - prosta i odgięta na zewnątrz; dno w. i pl. - w formie wgłębienia i płaskie.

Ryc. 19. Typ E, odmiana 2: 1 (gr. 61/2, n. 10). Typ E, odmiana 3: 2 (gr. 49, n. 3)
 Abb. 19. Typ E, Abart 2: 1 (Grab 61/2, Gefäss 10). Typ E, Abart 3: 2 (Grab 49, Gefäss 3)

Ryc. 20. Grób nr 57, popielnicowy — układ naczyń: 1 (n. 4, typ D, odmiana 2); 2 (n. 3, typ E, odmiana 3); 3 (n. 2, typ E, odmiana 1); 4 (n. 1, typ E, odmiana 3)
 Abb. 20. Grab 57, Urnengrab — Anordnung der Gefässe: 1 (Gefäss 4, Typ D, Abart 2); 2 (Gefäss 3, Typ E, Abart 3); 3 (Gefäss 2, Typ E, Abart 1); 4 (Gefäss 1, Typ E, Abart 3)

Tabela 21

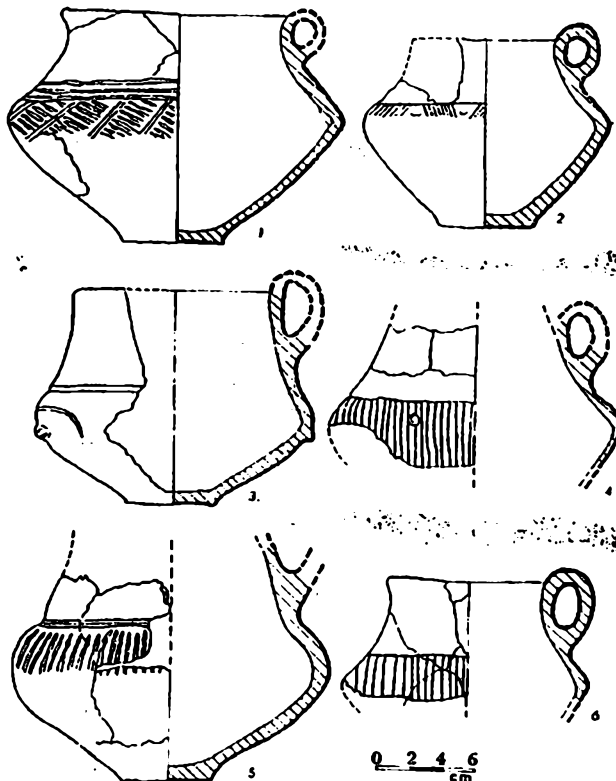
Typ F — Kubki, becznikowate i stożkowate

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja		becz.	stoż.	R ₁	R ₂	R ₄	H ₁	H ₂	ucho			krawędź		schr.	rycina
			p. pop.	przys.								pow.	rów.	pon.	pr.	z.		
1	5	—		x	x		10,5	11	6	8	7	x			x			22:3
2	6	3		x	x		9,2	10	5,5	7	5,5	x			x			—
3	6	5		x	x		8	8,5	5,3	6	5	x			x			—
4	10	11		x	x		17	18	10	15	10	x			x		x	22:5
5	15	4		x	x		8	8	5,5	8	8	x			x			23:1
6	27	9		x	x		13	14	7,5	9	7	x	x		x			22:1
7	29	7		x	x		10	10,5	5,5	8	6	x			x			22:4
8	48	8		x	x		11,5	6	6,5	8,5	8	x			x		x	—
9	50	5		x	x		10	22	6	12	9	x			x		x	23:2
10	53	—		x	x		14,5	15	—	z. 7	z. 7	x			x			—
11	54	2		x	x		10	10,5	6,5	8	8	x			x			—
12	58	4		x	x		9	9,6	4,5	8	6,5	x			x			—
13	61/4	—		x	x		11	12	7,5	9	6,5	x			x			—
14	—	20		x	x		12	—	—	8	11	x			x			22:2
15	10	10		x		x	11	—	7	9	9	x					x	24:4
16	12	4		x		x	14	—	9,5	8,5	8,5	x			x		x	24:2
17	15	3		x		x	14,5	—	z. 10	z. 15	z. 15	x					x	24:7
18	49	6		x		x	12	—	6,5	9	9	x			x			24:6
19	69	2	x			x	20	—	8	9	9	x			x			24:5
20	—	14		x		x	17	—	z. 8	z. 9	z. 9	x			x			24:1
21	—	3		x		x	13,5	—	8	8	8	x			x			24:3

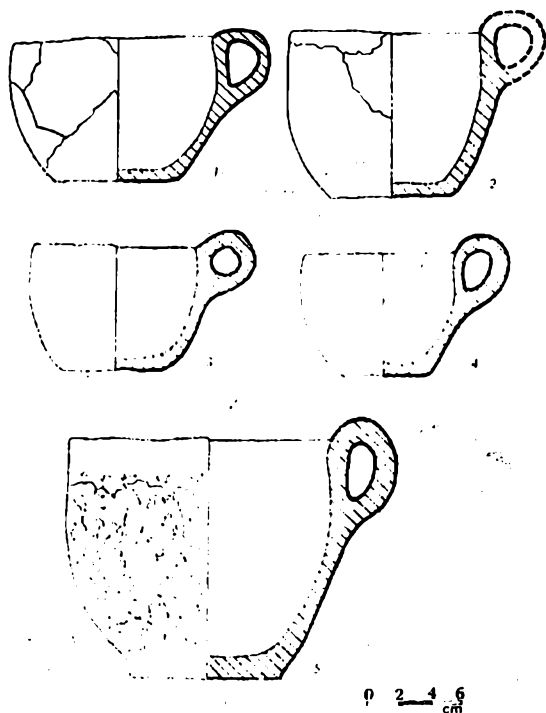
Wyjaśnienie skrótów: ucho pow., rów., pon. — ucho powyżej krawędzi; równe z krawędzią, poniżej krawędzi; krawędź pr., z. — krawędź prosta, odgięta na zewnątrz; schr. — powierzchnia schropowacóna; becz. — naczynie becznikowate; stoż. — naczynie stożkowate; p. pop. — pokrywa popielnicy; przys. — przystawka.

F — Kubki (tabela 21, ryc. 22:1-5; 23:1-2; 24:1-7)

W zespole tych naczyń, charakteryzujących się $R_1 \geq H_1$, niewyodrębnioną szyjką, uchem z reguły wystającym ponad krawędź, płaskim dnem i brakiem

Ryc. 21. Typ E, odmiana 3: 1 (gr. 20, n. 7); 2 (gr. 19, n. 4); 3 (gr. 58, n. 3); 4 (gr. 29, n. 8); 5 (gr. 7, n. 7); 6 (gr. 7, n. 6)
 Abb. 21. Typ E, Abart 3: 1 (Grab 20, Gefäss 7); 2 (Grab 19, Gefäss 4); 3 (Grab 58, Gefäss 3); 4 (Grab 29, Gefäss 8); 5 (Grab 7, Gefäss 7); 6 (Grab 7, Gefäss 6)

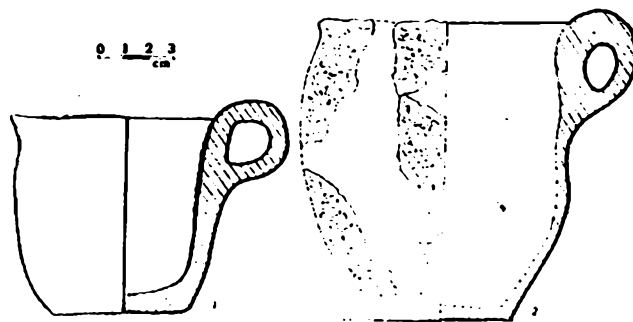

Ryc. 22. Typ F: 1 (gr. 27, n. 9); 2 (n. 20, luźne); 3 (gr. 5, n. 7); 4 (gr. 29, n. 7); 5 (gr. 10, n. 11)
 Abb. 22. Typ F: 1 (Grab 27, Gefäss 9); 2 (Gefäss 20, Losefund); 3 (Grab 5, Gefäss ?); 4 (Grab 29, Gefäss 7); 5 (Grab 10, Gefäss 11)

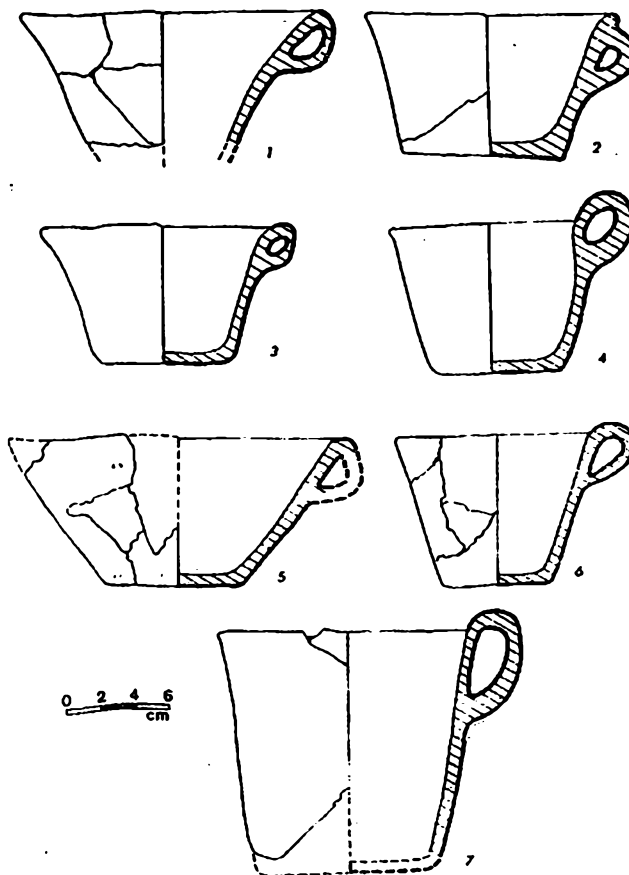
ornamentu, nie wyodrębniono odmian, chociaż pod względem formy dzielą się one na beczułkowate i stożkowate.

Naczynia beczułkowate przeważają w tym zespole (66,7%). Oznaczają się one beczułkowatym brzuścem i uchem lekko wystającym ponad krawędź, która tylko w dwóch przypadkach jest lekko zgrubiała i odgięta na zewnątrz. Powierzchnia tych naczyń jest najczęściej gładka i niezdobiona a schropowacenie wyróżnia z tego zespołu tylko dwa naczynia.

Mniej liczna (33,3%) jest grupa kubków stożkowatych. Posiadają one spłaszczone, taśmowate ucha, umieszczone powyżej, równo lub poniżej kra-

Ryc. 23. Typ F: 1 (gr. 15, n. 4); 2 (gr. 50, n. 5)
 Abb. 23. Typ F: 1 (Grab 15, Gefäss 4); 2 (Grab 50, Gefäss 5)

Ryc. 24. Typ F: 1 (n. 14, luźne); 2 (gr. 12, n. 4); 3 (n. 3, luźne); 4 (gr. 10, n. 10); 5 (gr. 69, n. 2); 6 (gr. 49, n. 6); 7 (gr. 15, n. 3)
 Abb. 24. Typ F: 1 (Gefäss 14, Losefund); 2 (Grab 12, Gefäss 4); 3 (Gefäss 3, Losefund); 4 (Grab 10, Gefäss 10); 5 (Grab 69, Gefäss 2); 6 (Grab 49, Gefäss 6); 7 (Grab 15, Gefäss 3)

Typ G — Dzbany

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	Funkcja		R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	H ₁	H ₂	H ₃	H ₄	ucho			dno		schr.	rycina	typ orn.
			pop.	przyst.									pon.	pow.	rów.	pl.	sl.			
1	8	2		x	13	10	—	—	—	—	—	6,5	x			—	—		26:2	
2	8	3		x	9	8	9,5	—	z. 6,5	4,5	—	3	?	?	?	—	—		26:1	
3	12	1		x	15	14	17	10	18,5	8	10,5	3,5			x	x		x	25:1	
4	15	6		x	7,5	8	10	5	9	5,5	3,5	3		x		x			25:6	
5	18	7		x	10	9,5	16		14	9	5	6		x			x		25:4	II 2
6	18	9		x	8	8,5	11,5		11	7	4	5		x			x		25:7	II 3
7	32	2		x	14	12	15,5		17	11,5	5,5	7			x		x		25:2	I 1
8	42	3	x		10	10	15	3,5	12	8,5	3,5	5		x			x		25:5	II 1
9	56	6		x	6,5	6	8,5		8	4	4	2,5	x				x		30:1	
10	58	1	x		11	12,5	18	5,5	15,5	9	6,5	6		x		x			25:3	III 1

Wyjaśnienie skrótów: pop. — popielnica; przyst. — przystawka; ucho pon., pow., rów. — ucho powyżej krawędzi, poniżej krawędzi, równe z krawędzią; dno pl. i sl. — dno płaskie i dno słabo wyodrębnione; schr. — powierzchnia schropowana; typ orn. — typ ornamentu.

wędzi. Powierzchnia tych naczyń jest gładka, niezdobiona.

naczynia beczułkowate:

średnia R₁ — 13,4 cm

średnia H₁ — 8,7 cm

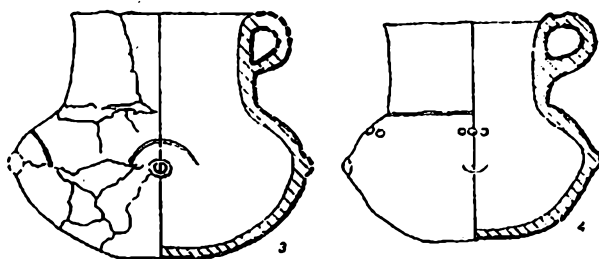
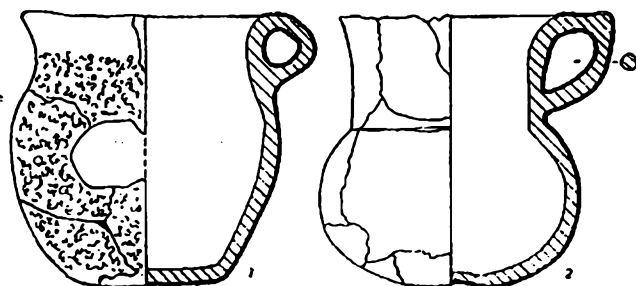
naczynia stożkowate:

średnia R₁ — 14,5 cm

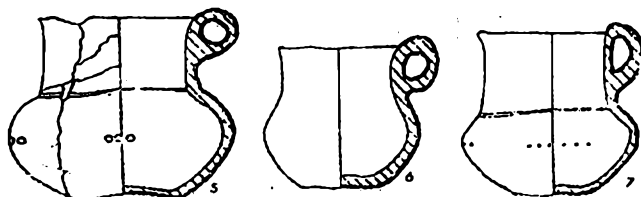
średnia H₁ — 9,5 cm

G — Dzbany (tabela 22, ryc. 25:1-7; 26:1-2; 30:1)

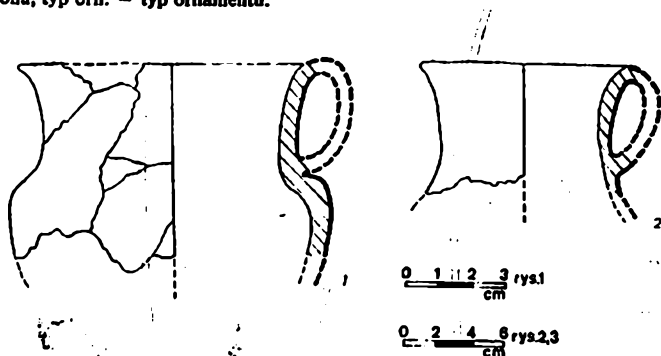
Zespół naczyń opisanych przez zależność: $H_1 \geq R_1$, posiadających dno słabo wyodrębnione w formie wgłębienia lub płaskie, kulisty brzusec, cylindryczną szyjkę, krawędź łagodnie odchyloną na zewnątrz

0 2 4 6
cm

Ryc. 25. Typ G: 1 (gr. 12, n. 1); 2 (gr. 32, n. 2); 3 (gr. 58, n. 1); 4 (gr. 18, n. 7); 5 (gr. 42, n. 3); 6 (gr. 15, n. 6); 7 (gr. 18, n. 9)
Abb. 25. Typ G: 1 (Grab 12, Gefäss 1); 2 (Grab 32, Gefäss 2); 3 (Grab 58, Gefäss 1); 4 (Grab 18, Gefäss 7); 5 (Grab 42, Gefäss 3); 6 (Grab 15, Gefäss 6); 7 (Grab 18, Gefäss 9)

0 1 2 3
cm rys.1

0 2 4 6
cm rys.23

Ryc. 26. Typ G: 1 (gr. 8, n. 3); 2 (gr. 8, n. 2). Typ J: 3 (gr. 43, n. 1)

Abb. 26. Typ G: 1 (Grab 8, Gefäss 3); 2 (Grab 8, Gefäss 2). Typ J: 3 (Grab 43, Gefäss 1)

i ucho równe lub wystające lekko ponad krawędź. Kilka egzemplarzy (30%) posiada na największej wydętości brzuszka ornament nalepionych guzków z półkulistym żeberkiem i grupą symetrycznie rozmieszczonych dołków. Cała powierzchnia jednego dzbana — wyłączając wąski pas pod krawędzią, — jest schropowana.

średnia H₁ — 13,1 cm

średnia R₁ — 10,4 cm

średnia R₃ — 13,4 cm

H — naczynia beczułkowate, cylindryczne i stożkowate (tabela 23, ryc. 27:1-5; 28:1-6)

Naczynia beczułkowate (6 naczyń) są jednolite pod względem formy, mają płaskie dna i prostą krawędź. Jeden egzemplarz posiada dwa nie-

Tabela 23

Typ H — naczynia beczułkowate, stożkowe i cylindryczne

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	becz.	stoż.	cyl.	R ₁	R ₂	R ₄	H ₁	H ₂	krawędź		schr.	rycina	typ ornamentu
											w.	pr.			
1	10	6	x			7,5	8,3	6	9,5	6,5	x			27:3	VII 3
2	27	6	x			8	10	9	9,5	4		x		28:6	VI 3
3	48	6	x			9	10	7	7	5	x			27:4	
4	58	6	x			7	7,5	5	7		x		x	28:1	
5	63	8	x			7	7,5	5,5	6,5			x		28:2	VII 2
6	—	15	x			z 7,5	8	6	z 6	6	—	—		27:5	V 5
7	56	7		x		7		5	7			x		27:2	
8	57	5		x		11		8	9,4			x		27:1	
9	63	4		x		10		8,5	9			x		28:4	VI 3
10	37	6			x	—	—	6,6	z 3,5	—	—	—		28:5	IV 5
11	—	7			x	13,5	7,4	13,5	16,5	11,5		x		28:3	VI 3

Wyjaśnienie skrótów: becz. — beczułkowate; stoż. — stożkowe; cyl. — cylindryczne; krawędź w. i pr. — krawędź odgięta do wewnątrz i prosta; schr. — powierzchnia schropowacona.

wielkie, stożkowe ucha. Powierzchnia jednego naczynia jest schropowacona a czterech ornamentowana pasmami ukośnych bruzd tworzących ramiona trójkątów, ograniczonych od góry i przy dnie pasmem bruzd poziomych. W jednym przypadku wystąpił ornament dwustronnej jodełki.

średnia R₁ — 7,7 cm

średnia H₁ — 7,6 cm

Naczynia cylindryczne (2 naczynia) — R₁ = R₄, fragmenty przydennej jednego z naczyń zdobione są na całej powierzchni poziomym facetowaniem, a drugie naczynie posiada dwa stożkowe

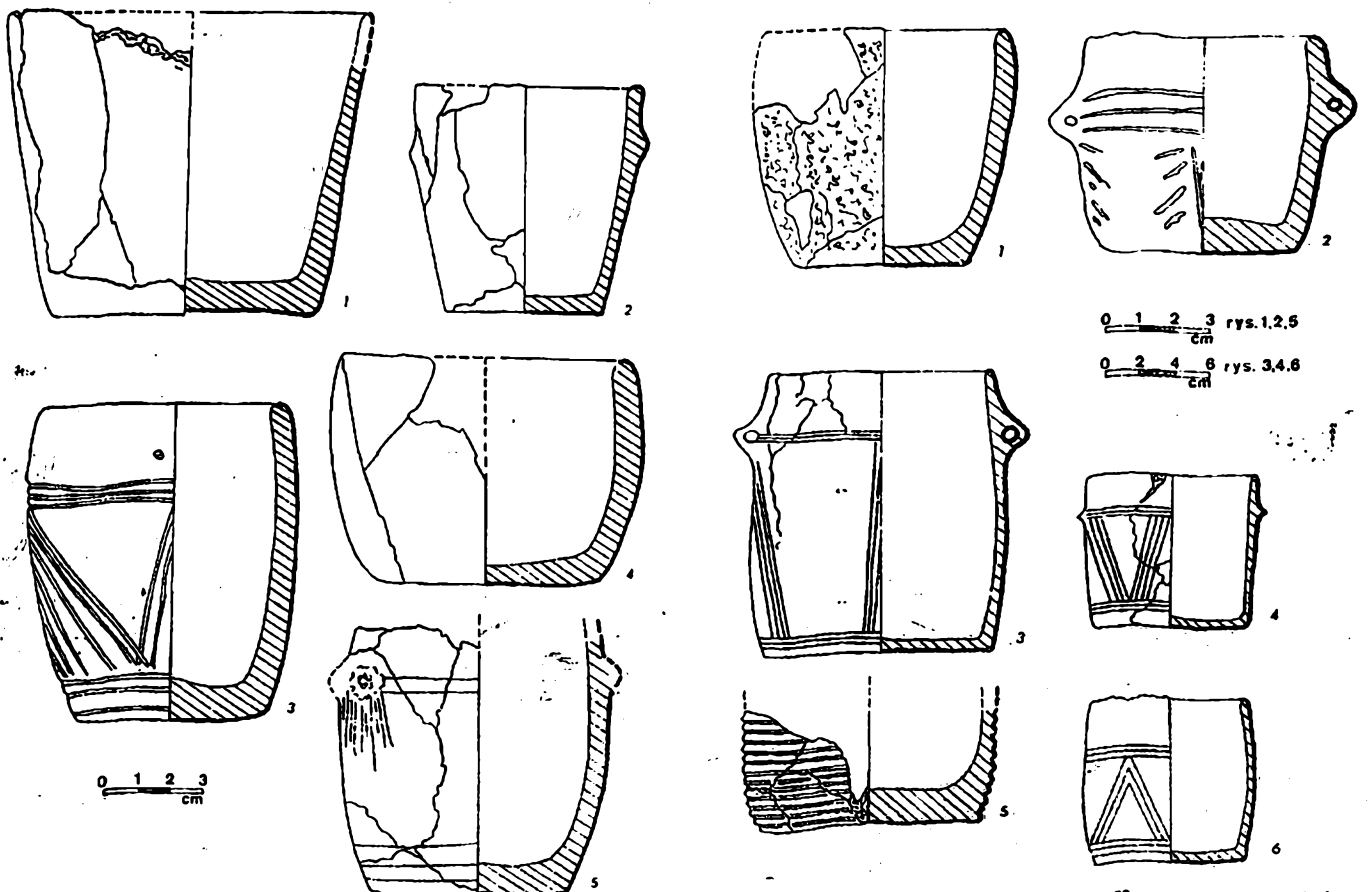
ucha i zdobienia w formie ukośnych pasm bruzd tworzących ramiona trójkątów ograniczonych na linii uch i przy dnie pasmami bruzd poziomych.

Naczynia stożkowe (3 naczynia), R₁ > R₄ — dwa naczynia są nieornamentowane a jedno zdobione podobnie jak naczynia cylindryczne. Charakterystyczna jest obecność w miejscu uch dwóch małych, ostrych stożków.

średnia R₁ — 9,3 cm

średnia H₁ — 8,4 cm

średnia R₄ — 7,2 cm

Ryc. 27. Typ H: 1 (gr. 57, n. 5); 2 (gr. 58, n. 7); 3 (gr. 10, n. 6); 4 (gr. 48, n. 6); 5 (n. 15, luźne)

Abb. 27. Typ H: 1 Grab 57, Gefäss 5; 2 (Grab 58, Gefäss 7); 3 (Grab 10, Gefäss 6); 4 (Grab 48, Gefäss 6); 5 (Gefäss 15, Losefund)

Ryc. 28. Typ H: 1 (gr. 58, n. 6); 2 (gr. 63, n. 8); 3 (n. 7, luźne); 4 (gr. 63, n. 4); 5 (gr. 37, n. 6); 6 (gr. 27, n. 6)

Abb. 28. Typ H: 1 (Grab 58, Gefäss 6); 2 (Grab 63, Gefäss 8); 3 (Gefäss 7, Losefund); 4 (Grab 63, Gefäss 4); 5 (Grab 37, Gefäss 6); 6 (Grab 27, Gefäss 6)

Tabela 24

Typ I — Puchary

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	R ₁	R ₂	R ₃	R ₄	R ₅	H ₁	H ₂	H ₄	H ₅	H ₆	rycina	typ orn.	Uwagi
1	7	—	—	—	—	2,5	7	z. 8	—	—	—	4,5	29 : 4	—	z. nóżka
2	12	2	21,5	17	21	6	11	18	7	5	1	8	28 : 1	VI 1	
3	18	—	—	—	—	z. 8	12	—	—	—	—	z. 8	29 : 3	IV 5	z. nóżka
4	32	3	14	—	16,5	7	10	15,5	6,5	—	—	5	29 : 2	VII 1	

Wyjaśnienie skrótów: typ orn. — ornamentu; z. nóżka — zachowana nóżka

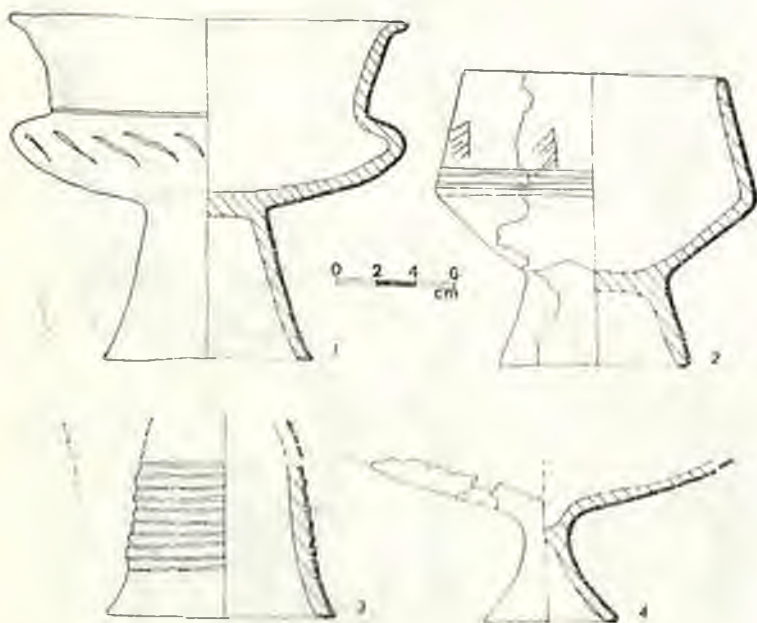
Tabela 25

Typ J — Moździerze

Lp.	Nr	Nr	Funkcja	R ₁	R ₂	R ₃	H ₁	H ₄	ucho	rycina
1	29	3	przystawka	27	24,7	—	z. 21	—	x	30 : 3
2	34	2	pokrywa popielnicy	29	25	11	16	—	x	31 : 1
	43	1	popielnica	31	27	13	22	2,5	?	26 : 3
	—	38	przystawka	38	32	14	27	4	x	30 : 4

I — Puchary (tabela 24, ryc. 29 : 1 - 4)

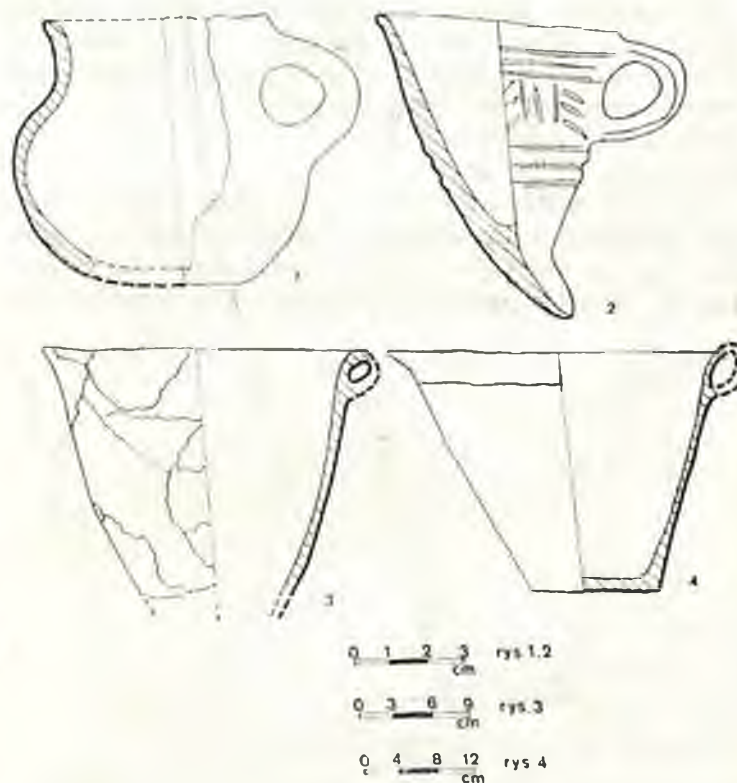
Ten typ naczyń reprezentowany jest przez cztery egzemplarze, z których tylko dwa są zachowane w całości. Obydwa posiadają stożkowate, puste nóżki, ale różnią się formą brzuśca. Jedno z nich (ryc. 29 : 1) ma brzusec silnie spłaszczony z załosem łagodnym ale silnie podkreślonym stożkowatą szyjką z krawędzią odgiętą na zewnątrz. Załosem brzuśca zdobiony jest ukośnymi żeberkami. Drugie niezniszczone naczynie (ryc. 29 : 2) reprezentuje typową dla tego terenu formę stożkowatą (jak typ A1 plus

Ryc. 29. Typ I: 1 (gr. 12, n. 2); 2 (gr. 32, n. 3); 3 (gr. 18, n. ?); 4 (gr. 7, n. ?)

Abb. 29. Typ I: (Grab 12, Gefäss 2); 2 (Grab 32, Gefäss 3); 3 (Grab 18, Gefäss ?); 4 (Grab 7, Gefäss ?)

pusta, stożkowata nóżka). Ostry załosem brzuśca podkreślony jest pasmem poziomych bruzd, powyżej którego znajduje się symetrycznie rozmieszczony motyw jednostronnej jodełki. Z kolejnych dwóch okazów zachowały się jedynie nóżki, również odmienne: jedna stożkowata, silnie rozchylona na zewnątrz, a druga wysmukła, zdobiona poziomymi karbami — facetowaniem.

Ryc. 30. Typ G: 1 (gr. 58, n. 6). Typ J: 3 (gr. 29, n. 3); 4 (n. 38, luźne). Róg: 2 (gr. 63, n. 7)

Abb. 30. Typ G: 1 (Grab 58, Gefäss 6). Typ J: 3 (Grab 29, Gefäss 3); 4 (Gefäss 38, Losefund). Horn: 2 (Grab 63, Gefäss 7)

J — naczynia moździerzowate (tabela 25, ryc.

30 : 3 - 4; 31 : 1; 26 : 3) — duże, stożkowate, nieornamentowane formy z małym uchem umieszczonym przy silnie rozchylonym na zewnątrz wylewie.

średnia H₁ — 21,5 cm

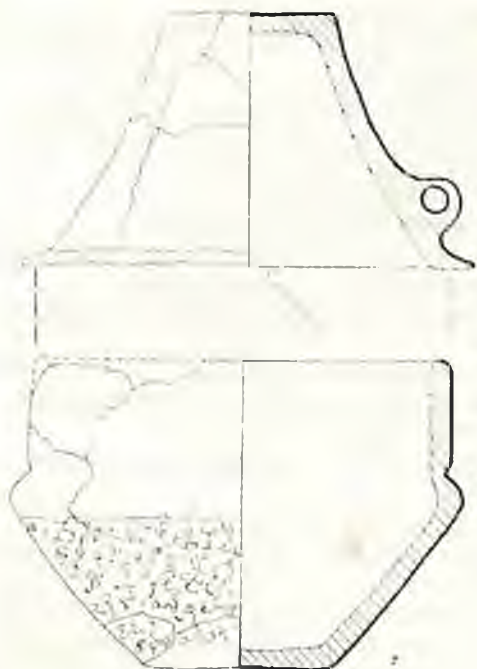
średnia R₁ — 31,3 cm

Tabela 26

Róg

Lp.	Nr grobu	Nr nac.	R ₁	H ₁	Ucho	Typ ornamentu	Rycina
1	63	7	7	9	x	VII 3	30 : 2

Ryc. 31. Grób nr 34, popielnicowy — układ naczyń: 1 (n. 2, typ J); 2 (n. 1, typ A, odmiana 1)

Abb. 31. Grab 34, Urnengrab — Anordnung der Gefässe: 1 (Gefäss 2, Typ J); 2 (Gefäss Typ A, Abart 1)

Inne formy — róg gliniany, tabela 26, ryc. 30 : 2 — jedyny egzemplarz z dużym uchem zdobionym pionowym żeberkiem, zgrubiałym końcem dna odgiętym w stronę ucha i bogatym ornamentem dwustronnych jodełek, ograniczonych górą i dołem pasmem poziomych bruzd.

II 2. Ornamentyka naczyń — analiza typów zdobienia

Ornamentyka ceramiki z cmentarzyska w Wieleniu jest zróżnicowana, ale typowa dla reprezentowanej przez nią grupy kultury łużyckiej. Ogólnie wyodrębniono kilka typów zdobnictwa (ryc. 32), które w ujęciu schematycznym przedstawia się następująco:

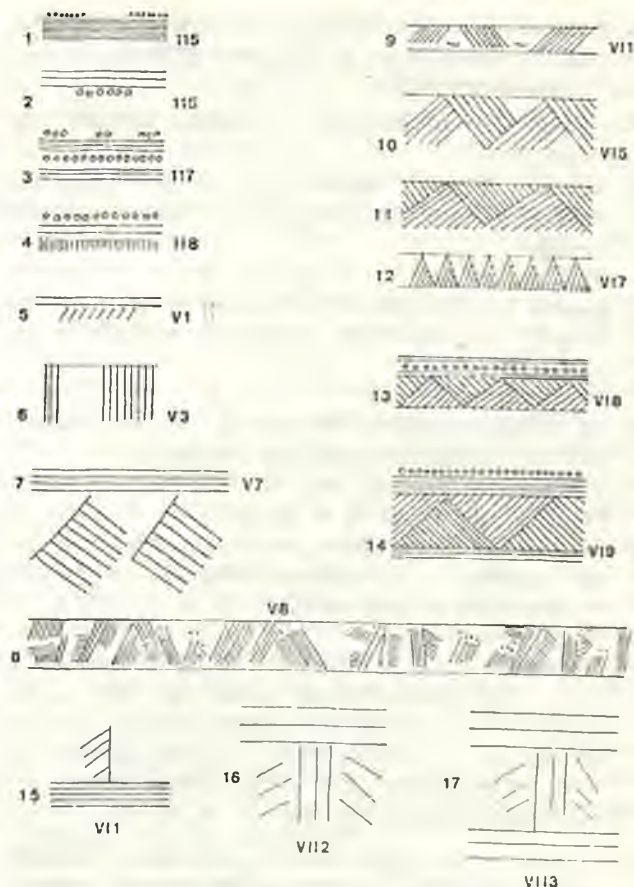
I — Ornament bruzdowy — głęboko ryte bruzdy poziome występujące w układzie równoległym, przeważnie wykonane niestarannie, zwłaszcza na dużych formach naczyń.

Cyfry arabskie towarzyszące oznaczeniu rzymskiemu „I”, określają ilość bruzd.

Występują one głównie na wazach A1 lub niekiedy A2 powyżej załomu brzuśca i tworzą z reguły pasy z kilku bruzd (od 2 do 9).

Pojedynczą bruzdę poziomą oddzielającą szyjkę od brzuśca spotyka się najczęściej u amfor — B2 i B1, rzadziej na garnkach — C2.

Występowanie: A1 — 12 szt., A2 — 3 szt., B1 — 1 szt., B2 — 12 szt., C2 — 1 szt., G — 1 szt.

Ryc. 32. Motywy ornamentacyjne
Abb. 32. Verzierungsmotive

II — Ornament doleczkowy — występuje w formie mniejszych nakłuc lub większych doleczków, najczęściej w grupach w połączeniu z innymi elementami zdobniczymi, głównie bruzdami.

1. 4 grupy 3 dołków na największej wydętości brzuśca, lub powyżej, na granicy szyjki i brzuśca — pojedyncza bruzda.

Występowanie: G, B2; ryc. 25 : 5; 9 : 2.

2. 4 grupy 3 dołków powyżej guzka umieszczonego na największej wydętości brzuśca, na granicy szyjki i brzuśca — pojedyncza bruzda.

Występowanie: G; ryc. 25 : 4.

3. 4 grupy 3 dołków — nakłuc, na największej wydętości brzuśca, na granicy szyjki i brzuśca — pojedyncza bruzda.

Występowanie: G; ryc. 25 : 7.

4. poniżej pojedynczej bruzdy, na granicy szyjki i brzuśca 4 grupy 9 dołków — nakłuc.

Występowanie: E2; ryc. 17 : 2.

5 - 8. przeplatanie poziomych pasm bruzd z grupami dołków — nakłuc lub krótkimi bruzdami pionowymi.

Występowanie: A1 i A2; ryc. 4 : 9; 32 : 1 - 4.

III — Ornament plastyczny — 4 nalepiane guzy, symetrycznie rozmieszczone na największej wydętości brzuśca.

1. guzy z 3 półkulistymi żeberkami, na granicy szyjki i brzuśca 1 - 4 głębokich bruzd.

Występowanie: B1, B3, G; ryc. 7 : 1 - 2; 8 : 2, 4, 5; 21 : 3; 25 : 3.

2. guzy z 3 półkulistymi nacięciami, na granicy szyjki i brzuśca — pojedyncza bruzda.
Występowanie: B1.

IV — Ornament plastyczny — żeberka ukośne, pionowe i poziome.

1. żeberka ukośne ograniczone u góry poziomą dookólną bruzdą, obejmującą załom i część brzuśca.
Występowanie: A2, I; ryc. 29 : 1.
2. pasma 3 ukośnych żeberk naprzemian nachylonych, tworząc boki trójkątów (obejmują załom i powyżej).
Występowanie: A2.
3. od załomu brzuśca do nasady szyjki pionowe żeberka zamknięte poziomą bruzdą.
Występowanie: A2, B2, E2, E3; ryc. 17 : 1, 6; 18 : 1, 2; 19 : 2; 20 : 2, 4; 21 : 5.
4. przy nasadzie szyjki i brzuśca pozioma bruzda, poniżej — plastyczne żeberka a powyżej — pojedynczy rząd dołków.
Występowanie: A1.
5. facetowanie — poziome, ostre żłobki pokrywające całą powierzchnię naczynia lub nóżki, spotykane również na wewnętrznych krawędziach mis — ukośne karby lub na uchach mis (D1) i czerpaków (E1) — pionowe żeberko.
Występowanie: H, I; ryc. 28 : 5; 29 : 3.

V — Kreski — nacięcia ukośne, pionowe i poziome.

1. powyżej załomu brzuśca, symetrycznie rozmieszczone grupy krótkich, ukośnych kresk — nacięć, ograniczone od góry (przy nasadzie szyjki) dwoma dookólnymi bruzdami.
Występowanie: AE; ryc. 32 : 5.
2. powyżej załomu brzuśca długie, ukośne kreski, ograniczone od góry pojedynczą bruzdą; powyżej załomu brzusiec schropowacony.
Występowanie: A2.
3. powyżej załomu brzuśca grupy pionowych kresk ograniczone od góry poziomą bruzdą.
Występowanie: A2, B2; ryc. 6 : 4; 32 : 6.
4. pionowe kreski ograniczone poziomą bruzdą obejmującą załom i górne partie brzuśca aż do nasady szyjki.
Występowanie: A2, E2, E3; ryc. 19 : 1; 21 : 4 - 6.
5. pionowe kreski ograniczone górą pasmem poziomych bruzd.
Występowanie: A1, poniżej załomu brzuśca koncentrycznie w kierunku dna; D1, od krawędzi koncentrycznie w kierunku dna; H; ryc. 27 : 5, poniżej guzka promieniście w kierunku dna.
6. pionowe kreski poniżej krawędzi, podkreślające słabo wyodrębnioną szyjkę.
Występowanie: A2; ryc. 5 : 4.
7. powyżej załomu ukośne „grzebyki” ograniczone od góry pasmem poziomych bruzd.
Występowanie: E3; ryc. 21 : 1; 32 : 7.
8. powyżej załomu brzuśca kompozycja pasm ukośnych i pionowych kresk oraz małych dołków — nakłuć.
Występowanie: A2; ryc. 5 : 5; 32 : 8.

VI — Trójkąty zakreskowane ukośnie, wsuwane w siebie, tworzące pas zdobiący załom lub górną część naczynia, rzadziej całą powierzchnię.

1. powyżej załomu brzuśca — pasma krótkich ukośnych kresk, w wolnych trójkątnych polach małe łuki.
Występowanie: E3; ryc. 21 : 2; 32 : 9.
2. długie pasma ukośnych bruzd, ograniczone górą pasmem bruzd poziomych (poza szyjką całą powierzchnia naczynia).
Występowanie: A2; ryc. 5 : 6.
3. jak ad. 2, tylko pasmo bruzd poziomych występuje również w dolnej partii.
Występowanie: B2, H; ryc. 9 : 3; 27 : 3; 28 : 3, 4, 6.
4. dwa równoległe pasma jak ad. 2 i 3, obejmują poza szyjką całą powierzchnię naczynia.
Występowanie: A2; ryc. 6 : 1.
5. pasmo ukośnie, niepełnie zakreskowanych trójkątów.
Występowanie: A1; ryc. 5 : 1; 32 : 10.
6. pasmo ukośnie, pełnie zakreskowanych trójkątów.
Występowanie: A1; A2; ryc. 4 : 4; 32 : 11.
7. pasmo trójkątów ukośnie zakreskowanych.
Występowanie: A1; ryc. 4 : 6; 32 : 12.
8. pasmo ukośnie zakreskowanych trójkątów, powyżej rząd dołków.
Występowanie: A1; ryc. 5 : 2; 32 : 13.
9. pasmo ukośnie zakreskowanych trójkątów, poziomych bruzd i dołków.
Występowanie: A1; ryc. 4 : 5; 32 : 14.

VII. Ornament jodełkowy, motyw rzadko spotykany, wystąpił tylko na trzech naczyniach, w każdym wypadku różniąc się od siebie.

1. jodełka jednostronna, poniżej pasmo bruzd poziomych
Występowanie: I; ryc. 29 : 2; 32 : 15.
2. jodełka dwustronna, górą pasmo bruzd poziomych
Występowanie: H; ryc. 28 : 2; 32 : 16.
3. jodełka dwustronna, poniżej i powyżej pasmo bruzd poziomych
Występowanie: rozek; ryc. 30 : 2; 32 : 17.

VIII. Ornament paznokciowy — rzadko spotykany, wystąpił na trzech naczyniach.

- Występowanie: A1 i D4; ryc. 15 : 3, 4.
Odciski paznokcia są regularnie rozmieszczone w układzie pasmowym skierowane w stronę dna naczyń.

II 3. Funkcja naczyń w grobach

Centralnym punktem każdego grobu popielnicowego było naczynie stanowiące popielnicę. Funkcję tę na cmentarzysku w Wieleniu pełniło 35 naczyń — (11,8%). W grobach, w których popielnica nie była zabezpieczona przez przykrycie innym naczyniem, funkcję tę pełniły wazy — A1 (4 szt.) oraz pojedynczo: wazy — A2, amfory — B1, garnki — C2 i naczynia moździerzowate — J.

Ponieważ na omawianym cmentarzysku przeważają groby popielnicowe z popielnicą i pokrywą, właśnie ten typ grobów pozwolił zaobserwować dużą różnorodność typów naczyń pełniących funkcję zarówno popielnic jak i pokryw.

Analizując poszczególne obiekty, w których — biorąc pod uwagę stan zachowania — można było określić typ grobu i naczyń, sporządzono zestawienie ilustrujące różnorodność pary: popielnica — pokrywa. W kilku przypadkach nie udało się określić typu naczyń, które stanowiły popielnicę lub pokrywę i dlatego ilość grobów w zestawieniu zawiera tylko te, w których współwystępowanie różnych typów naczyń było czytelne.

Popielnica	Pokrywa	Liczba grobów
A1	D1	7
A1	J	1
A2	D1	1
A2	F	1
A2	D4	2
B2	D1	1
C1	D1	3
C2	D1	2
C2	D2	1
E3	D1	1
E3	D2	1
E3	B2	1
G	D1	1
G	D2	1

Wszystkie popielnice były ustawione prosto a naczynia, które je przykrywały były ułożone dnem do góry.

popielnice:

A1 — 12 — 36,4%
A2 — 8 — 38,1%
B1 — 2 — 15,4%
B2 — 1 — 4,8%
C1 — 4 — 14,3%
C2 — 3 — 50,0%
E3 — 4 — 40,0%
G — 2 — 20,0%
J — 1 — 25,0%

37 szt.

pokrywy:

B2 — 1 — 4,8%
D1 — 19 — 42,2%
D2 — 3 — 13,6%
D4 — 2 — 28,6%
E1 — 1 — 3,8%
F — 1 — 4,8%
J — 1 — 25,0%

28 szt.

W zestawieniu procenty ujęto w ramach określonego typu i odmiany naczyń.

Pozostałe naczynia występujące w grobach, pełniły funkcję naczyń towarzyszących popielnicy — przystawek. Mimo stosunkowo silnego zniszczenia cmentarzyska, na jeden grób przypada średnio 4-5 naczyń, choć są groby zawierające zarówno 1 (nieliczne) jak i 13 naczyń. Przypuszczać należy, że ilość naczyń w grobie uzależniona była od stanu społecznego zmarłego osobnika. Najliczniejszą grupę przystawek stanowią: czerpaki — E1, misy — D2, kubki — F, małe, miniaturowe wazy — A2 i amfory — B2. Ułożenie tych naczyń w stosunku do popielnicy było różnorodne. Przeważał jednak zwyczaj kolistego lub półkolistego otoczenia popielnicy, stanowiącej centralny punkt grobu. Zniszczenie grobów i przesunięcie naczyń, uniemożliwiło ustalenie, czy w przypadku większej ilości naczyń znajdowały się one w pojedynczym lub podwójnym rzędzie. W zależności od typu naczynia i jego wielkości, przystawki umieszczone były w grobach różnorodnie: dnem do góry (kubki, garnki, czerpaki, naczynia beczułkowate), na boku (amfory, wazy, puchary, róg), prosto (garnki, amfory), lub jedno w drugim (miseczki, czerpaki). Nie stwierdzono występowania przystawek w popielnicy. Wśród przepalonychkości znajdowały się jedynie — sporadycznie spotykane na tym stanowisku — wyroby z brązu: szpila z wazowatą główką (gób nr 37), szpila z stożkowatą główką (grób nr 63).

II 4. Współwystępowanie typów naczyń i ich chronologia

Przystępując do omawiania współwystępowania poszczególnych typów naczyń opieram się na przedstawionym w tym rozdziale diagramie, który ilustruje w ilu przypadkach określony typ i odmiana naczynia wystąpił z innymi w tym samym grobie. Jednocześnie w oparciu o opracowanie ceramiki z Czarnkowa⁵, podjęłam próbę określenia chronologii ceramiki z Wielenia.

⁵ L. J. Łuka, op. cit., s. 119 - 131, 149 - 151.

	A1	A2	B1	B2	C1	C2	D1	D2	D3	D4	E1	E2	E3	F	G	H	I	J	róg
A1	0	6	7	6	8	2	15	8	1	3	4	4	2	7	5	6	3	2	1
A2	6	0	4	5	8	1	12	5	—	3	5	3	4	6	2	4	1	2	—
B1	7	4	0	4	5	1	6	4	—	2	4	1	2	3	2	3	2	1	—
B2	6	5	4	0	4	1	8	4	—	1	6	4	3	6	2	2	2	1	—
C1	8	8	5	4	0	1	13	6	—	3	4	2	4	6	1	5	—	2	—
C2	2	1	1	1	1	0	4	4	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—
D1	15	12	6	8	13	4	0	9	—	3	8	4	6	11	4	7	1	2	1
D2	8	5	4	4	6	4	9	0	—	3	5	—	3	4	3	5	2	1	1
D3	1	—	—	—	—	—	—	—	0	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
D4	3	3	2	1	3	—	3	3	—	0	1	1	1	1	1	1	—	—	—
E1	4	5	4	6	4	1	8	5	—	1	0	2	4	4	3	3	3	—	1
E2	4	3	1	4	2	—	4	—	—	1	2	0	1	4	1	1	1	1	—
E3	2	4	2	3	4	—	6	3	—	1	4	1	0	2	1	2	1	1	—
F	7	6	3	6	6	—	11	4	—	1	4	4	2	0	3	4	1	1	—
G	5	2	2	2	1	1	4	3	1	1	3	1	1	3	0	2	3	—	—
H	6	4	3	2	5	1	7	5	—	1	3	1	2	4	0	0	—	—	1
I	3	1	2	2	—	—	1	2	—	—	3	1	1	1	3	—	0	—	—
J	2	2	1	1	2	—	2	1	—	—	—	1	1	1	—	—	—	0	—
róg	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	0
1*	x	—	—	—	x	—	x	x	—	—	x	—	—	—	—	x	—	—	x
2*	x	x	—	—	x	x	x	x	—	—	—	—	—	—	—	x	—	—	x

1* — szpila z stożkowatą główką

2* — szpila z wazowatą główką

Jedyną formą ceramiki współwystępującą z wszystkimi, kolejnymi typami naczyń są licznie spotykane na tym cmentarzysku wazy — A1. Najczęściej występują one w towarzystwie mis — D1, D2 oraz waz — A2, amfor — B1 i B2, garnków — C1, kubków — F, dzbanów — G i naczyń beczułkowatych — H. Naczynia te są formami typowymi dla IV OEB, spotykanymi również w zespołach datowanych na V OEB. Pod koniec IV OEB (okres epoki brązu) pojawiają się wazy — A2 o złagodzonej załamie brzuśca i wyodrębnioną szyjką. Współwystępują one, podobnie jak wazy — A1, głównie z misami — D1, garnkami — C1, kubkami — F. Nie występują one w grobie z misami — D3 i rogiem. Obydwie odmiany waz, bez względu na różnice chronologiczne, są formami bardzo popularnymi w kulturze łużyckiej, spotykanymi na obszarze całego jej zasięgu.

Formami charakterystycznymi dla IV OEB są również amfory — B1, zasadniczo będące typem przejętym z III OEB. Wszystkie naczynia z tego zespołu posiadają nalepiane guzki (nie wytłaczanie od środka jak w III OEB), na załamie brzuśca, które otaczają półkuliste żeberka. Współwystępują one najczęściej z wazami — A1, misami — D1 i garnkami — C1. Młodsze (koniec IV, IV-V OEB) są amfory — B2, z reguły nieornamentowane i mniejsze. Poza wazami — A1 i misami — D1, często spotykane w zespołach z kubkami — F i czerpakami — E1. Odmiana 1 i 2 nie wystąpiła w zespole z misami — D3 i rogiem.

Zarówno w IV jak i V OEB spotyka się garnki — C1 i C2. Są to formy popularne na terenie całego zasięgu kultury łużyckiej. Dwa wyróżniające się z tego zespołu naczynia o schropowanej powierzchni i dwoma wystającymi ponad krawędź uchami są formami typowymi dla V OEB, spotykanymi jako typy lokalne grup pomorskich kultury łużyckiej (kaszubskiej i kujawsko-chełmińskiej). Garnki C1 i C2 występują najczęściej z misami — D1 i D2 i wazami — A1 i A2. Garnków — C1 nie spotyka się jedynie z pucharami — I i misami — D3, natomiast garnków — C2 jest niewiele, stąd brak ich często w zespołach z innymi typami naczyń.

Najliczniejszą grupę naczyń stanowią misy D1 i D2, współwystępujące z wszystkimi typami poza misami — D3 i czerpakami — E2. Zarówno 1 i 2 odmiana mis występuje w IV i V OEB. Misy — D3 reprezentują typ naczyń datowanych na koniec epoki brązu. Wystąpiły one tylko w jednym zespole grobowym razem z wazą — A1 i fragmentami dwóch dzbanów. Różne formy mis — D4, posiadają cechy między innymi mis typu południowego, tzn. śląskiego — poprzecznie lub ukośnie nacinane krawędzie i ornament paznokciowy. Brak jedynie 3-4 symetrycznie rozmieszczonych rozków. Naczynia te występują w obydwu interesujących nas okresach epoki brązu, współwystępując z wszystkimi, licznie reprezentowanymi typami naczyń.

Zarówno w IV jak i V OEB występują licznie różne formy czerpaków — E1, E2 i E3. Chronologicznie starsze są egzemplarze E2 posiadające szczytkową ornamentykę guzową z półkulistym żeberkiem

lub umieszczone w miejscu guzków grupy dołków i małych nakłuc.

W grupie kubków — F, za starsze należy uznać formy beczułkowate, których pochodne mają kształt stożkowaty lub cylindryczny. Wszystkie trzy odmiany czerpaków oraz kubki występują w IV i V OEB stosunkowo często. W Wieleniu stwierdzono brak współwystępowania jedynie z rzadziej pojawiającymi się typami naczyń jak: misy — D3, puchary — I, garnki — C2, róg.

Nielicznie spotykane na tym stanowisku dzbany — G zaliczono z uwagi na charakterystyczny ornament i formę do IV OEB. Mimo małej liczebności wystąpiły one w grobach z wszystkimi typami naczyń, poza moździerzem — J i rogiem, najczęściej w towarzystwie waz — A1 i mis — D1.

Stosunkowo liczna grupa naczyń beczułkowatych, stożkowatych i cylindrycznych — H, charakterystyczna jest dla IV i V OEB.

Puchary — I i naczynia moździerzowate — J są typami występującymi wyłącznie w IV OEB. Formy te są jednak na cmentarzysku w Wieleniu spotykane sporadycznie.

Jedyny egzemplarz glinianego rogu z uchem, znaleziony został w grobie (nr 63) charakteryzującym się dużą ilością naczyń (9 szt.) występujących w IV i V OEB, oraz obecnością brązowej szpili ze stożkową główką, zdobioną ornamentem ukośnie zakreskowanych trójkątów. Ten rzadko spotykany typ naczynia zaliczyć należy do V OEB. Druga, znaleziona na tym cmentarzysku szpila posiada główkę wazowatą i wystąpiła w grobie (nr 37) częściowo zniszczonym. Datuje ona ten zespół naczyń również na V OEB.

Reasumując, należy stwierdzić, że typami naczyń wyznaczających poziom IV OEB są zasadniczo: wazy — A1, amfory — B1, czerpaki — B2, dzbany — G, puchary — I, naczynia moździerzowate — J, oraz zwłaszcza te formy, które zdobione są charakterystycznym dla tego okresu ornamentem: guzami, ukośnymi żeberkami, jodełką i zakreskowanymi trójkątami. Pozostałe, spotykane na tym cmentarzysku typy naczyń pojawiają się od końca IV OEB (np. wazy — A2), względnie będąc typowymi formami dla kultury łużyckiej w całym jej zasięgu, spotykamy się z nimi w obydwu okresach EB i później w okresie halsztackim.

Cmentarzysko w Wieleniu datuje się ogólnie na IV-V OEB i jest ono stanowiskiem reprezentującym grupę uradzką kultury łużyckiej, co potwierdza między innymi jego położenie, forma grobów popielnicowych z pokrywą, charakterystyczne typy naczyń jak: puchary na pustej nóżce, misy — D1, kubki — F oraz niektóre motywy ornamentacyjne.

III. CHARAKTERYSTYKA GROBÓW — KATALOG MATERIAŁÓW

G r ó b nr 5 — popielnicowy (?), zniszczony
głębokość — ok. 30 cm.
Inwentarz: 1 — D1, 2) — D2, 3) — F, ryc. 22 : 3, 4) —
3 fragm. z trzech różnych, niesklasyfikowanych naczyń.

Grób nr 6 — bezpopielnicowy
głębokość — ok. 25-30 cm.

Układ naczyń: nacz. nr 4 nakrywało stojące prosto nacz. nr 6, nacz. nr 5 leżało na boku a między ustawionymi dnem do góry nacz. nr 1, 2, 3 znajdowała się bardzo mała ilość przepalonych kości.

Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — brak naczynia, 2) nacz. nr 2 — D2, ryc. 13:1, 3) nacz. nr 3 — F, 4) nacz. nr 4 — E1, ryc. 16:1, 5) nacz. nr 5 — F, 6) nacz. nr 6 — E1, ryc. 16:2.

Grób nr 7 — popielnicowy
głębokość — ok. 25-30 cm.

Układ naczyń: pojedyncze nacz. nr 1 stało prosto i zawierało przepalone kości. Od strony N, W i E otaczało je 9 szt. naczyń: nr 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, z których nacz. nr 6 ustawione było dnem do góry a nacz. nr 5 i 7 stały na jednym kamieniu. Pomiedzy naczyniami znajdowały się liczne, drobne fragmenty rytualnie (?) zniszczonych naczyń.

Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — A2, zachowany brzusiec do nasady szyjki, 2) nacz. nr 2 — niesklasyfikowany fragm. przydennej dużego naczynia, 3) nacz. nr 3 — D2, 4) nacz. nr 4 — A1, ryc. 4:5, 5) nacz. nr 5 — A2, zachowany brzusiec i częściowo nasada szyjki, 6) nacz. nr 6 — E3, ryc. 21:6, 7) nacz. nr 7 — E3, ryc. 21:5, 8) nacz. nr 8 — A2, zniszczona część przykrawędna, 9) nacz. nr 9 — D1, zniszczona część przydennej, 10) nacz. nr 10 — D2, 11) — B1, ryc. 8:2, 12) — B2, ryc. 9:4, 13) — E1, 14) — I, ryc. 29:4.

Grób nr 8 — jamowy

głębokość — ok. 30 cm, średnica — 30×50 cm.

Grób stanowiła owalna jama, wypełniona szarą ziemią zmieszana z fragmentami naczyń i przepalonymi kośćmi.

Inwentarz: 1) nacz. nr 2 — G, ryc. 26:2, 2) nacz. nr 3 — G, ryc. 26:1, 3) nacz. nr 4 — D3, ryc. 14:1, 4) nacz. nr 5 — D3, ryc. 14:2, 5) nacz. nr 6 — A1, ryc. 4:1, 6) fragm. przykrawędnej naczynia z cylindryczną szyjką — niesklasyfikowane, 7) fragm. przykrawędnej z taśmowatym uchem — niesklasyfikowane.

Grób nr 9 — popielnicowy

głębokość — ok. 30 cm.

Pojedyncza popielnica stojąca prosto zawierała szarą ziemię zmieszana z bardzo drobnymi przepalonymi kośćmi.

Inwentarz: 1) — A2, zniszczona przykrawędna i przydennej.

Grób nr 10 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: pojedyncza popielnica — nacz. nr 2, stojąca prosto zawierała bardzo drobne, przepalone kości — pył. Nakrywała ją misa — nacz. nr 3, ustawiona dnem do góry. Od strony W, dno nacz. nr 2 podparte było kamieniem a od strony N i E otaczało je 12 szt. naczyń, z których 9 szt. (nacz. nr 1, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12) stało dnem do góry. Nacz. nr 12 przykrywało ustawione prosto nacz. nr 13 a nacz. nr 9 nakrywało nacz. nr 14 stojące prosto i zawierające nieliczne kosteczki (ptaka?). Między nacz. nr 1 i nr 8 znajdowało się nacz. nr 7, również ustawione prosto.

Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — D1, zniszczona część przydennej, 2) nacz. nr 2 — C1, ryc. 10:1, 3) nacz. nr 3 — D1, zniszczona część przydennej, 4) nacz. nr 4 — C1, 5) nacz. nr 5 — D2, ryc. 13:4, 6) nacz. nr 6 — H, ryc. 27:3, 7) nacz. nr 7 — D1, 8) nacz. nr 8 — D1, zniszczona część przydennej, 9) nacz. nr 9 — B1, zniszczona górna partia brzuśca wraz z szyjką, 10) nacz. nr 10 — F, ryc. 24:4, 11) nacz. nr 11 — F, ryc. 22:5, 12) nacz. nr 12 — D2, ryc. 13:2, 13) nacz. nr 13 — A1, ryc. 4:6, 14) nacz. nr 14 — D2, 15) — D1.

Grób nr 11 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 25 cm.

Układ naczyń: pojedyncza popielnica — nacz. nr 3, stojąca prosto zawierała przepalone kości a nakrywając ją nacz. nr 1, było ustawione dnem do góry. Od strony E przylegało do popielnicy nacz. nr 2.

Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — D1, ryc. 12:3, 2) nacz. nr 2 — D2, ryc. 13:3, 3) nacz. nr 3 — C2 (?).

Grób nr 12 — bezpopielnicowy

głębokość — ok. 40 cm.

Grób zawierał 5 naczyń, z których nacz. nr 1, 2, 5 leżały na boku, nacz. nr 4 ustawione było prosto a na nim

położone na boku umie — szczone było nacz. nr 3. Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — G, ryc. 26:1, 2) nacz. nr 2 — I, ryc. 29:1, 3) nacz. nr 3 — A1, ryc. 4:7, 4) nacz. nr 4 — F, ryc. 24:2, 5) nacz. nr 5 — E2, ryc. 17:5.

Grób nr 13 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 25 cm.

Układ naczyń: grób stanowiła popielnica — nacz. nr 2 zawierająca bardzo drobne przepalone kości — pył, którą przykrywało nacz. nr 1.

Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — D1, 2) nacz. nr 2 — C2 (?), zniszczona szyjka.

Grób nr 14 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 25-30 cm.

Układ naczyń: popielnica — nacz. nr 2, zawierająca przepalone kości przykryta była nacz. nr 1. Od strony W i N otaczały ją 4 naczynia, z których 2 — nacz. nr 3 i 4 stały dnem do góry a nacz. nr 6 było ustawione prosto i nakryte nacz. nr 5. Wśród przepalonych kości znaleziono fragm. brązowego, spiralnie skróconego kółka. Inwentarz: 1) nacz. nr 2 — A2, zniszczona część szyjki, 2) nacz. nr 3 — C1, 3) nacz. nr 6 — C1 (?), zniszczona przykrawędna, 4) nacz. nr 1, 4, 5 — brak naczyń, 5) fragm. spiralnie skróconego kółka z brązu.

Grób nr 15 — popielnicowy, popielnica z pokrywą,
bruk kamienny

głębokość bruku — ok. 30-40 cm, długość — ok. 190 cm, szerokość — ok. 100 cm, orientacja — oś E-W.

Pod brukiem w części E, na głębokości ok. 40 cm wystąpiła kolistą jamą o miąższości ok. 15 cm (w przekroju pionowym — półkulista) wypełniona czarną, przepaloną ziemią, zmieszana z małymi fragmentami naczyń i bardzo drobnymi węgielkami drzewnymi. W jamie tej znajdował się 1 kamień — skruszały od ognia. Obiekt ten można uznać za pozostałość po stypie, związanej czasowo z pochówkiem znajdującym się pod brukiem w części W. Pod brukiem W, w jego części N znajdowała się popielnica — nacz. nr 7 zawierająca przepalone kości, którą nakrywało ustawione dnem do góry nacz. nr 1. Między przepalonymi kośćmi w popielnicy znaleziono 2 fragm. nadtopionej, brązowej bransolety (?) o przekroju półsoczewkowatym. Popielnicę otaczało 5 naczyń (nr 2, 3, 4, 5, 6) ustawionych dnem do góry. Wystąpiły one na głębokości ok. 40-50 cm. Między kamieniami bruku W, w jego części S, wystąpiło skupisko przepalonych kości. Przypuszczać należy, że są one związane z kośćmi umieszczonymi w popielnicy, dołożone jako reszta ze stosu, już po nakryciu naczyń brukiem.

Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — D1, 2) nacz. nr 2 — brak naczynia, 3) nacz. nr 3 — F, ryc. 24:7, 4) nacz. nr 4 — F, ryc. 23:1, 5) nacz. nr 5 — A1, 6) nacz. nr 6 — G, ryc. 25:6, 7) nacz. nr 7 — A1, 8) 2 fragm. bransolety z brązu.

Grób nr 16 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 35 cm.

Układ naczyń: pojedyncza popielnica — nacz. nr 1 zawierała przepalone kości a nakrywało ją ustawione dnem do góry nacz. nr 2.

Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — A1, zniszczona część przykrawędna, 2) nacz. nr 1 — D1, częściowo zniszczona część przykrawędna.

Grób nr 17 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 40 cm.

Układ naczyń: pojedyncza popielnica — nacz. nr 1 zawierała przepalone kości a nakrywało ją ustawione dnem do góry nacz. nr 2.

Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — C1 (?), zachowane dolne partie brzuśca, 2) nacz. nr 2 — D1.

Grób nr 18 — popielnicowy

głębokość — ok. 40-50 cm.

Układ naczyń: popielnica — nacz. nr 1 ustawiona prosto zawierała przepalone kości. Od strony W podierał ją kamień a od stron N i W znajdowało się 9 naczyń: nr 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 ustawionych dnem do góry, z których nacz. nr 2 przykrywało nacz. nr 6, 7, 8, 10. Wśród przepalonych kości w popielnicy znaleziono 2 fragm. brązowej szpilki i fragm. nadtopionego brązu. Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — A1, zniszczona górna partia brzuśca, 2) nacz. nr 2 — A1, zniszczona górna partia brzuśca, 3) nacz. nr 3 — B2, ryc. 9:1, 4) nacz. nr 4 —

zniszczone górne partie brzuśca — niesklasyfikowane, 5) nac. nr 5 — D2, 6) nac. nr 6 — E1, 7) nac. nr 7 — G, ryc. 25:4, 8) nac. nr 8 — D2, 9) nac. nr 9 — G, ryc. 25:7, 10) nac. nr 10 — E1, 11) — E1, 12) — I, ryc. 29:3.

Grób nr 19 — popielnicowy
głębokość — ok. 50 cm.

Układ naczyń: grób zawierał 4 naczynia ustawione prosto. W nac. nr 1 znajdowały się 2 naczynia: nr 2, 3 ułożone jeden w drugim. Między nac. nr 4 i 1 wystąpiła niewielka ilość przepalonych kości.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — D1, 2) nac. nr 2 — E1, 3) nac. nr 3 — E1, ryc. 16:8, 4) nac. nr 4 — E3, ryc. 21:2, 5) — D1, brak przydennnej, 6) — fragm. przykrawędnej dużego naczynia — niesklasyfikowane.

Grób nr 20 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 40 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 1 stojąca prosto zawierała przepalone kości. Nakrywało ją ustawione dnem do góry nac. nr 2, przykryte kamieniem, jako dodatkowym zabezpieczeniem (?). Od strony N-W przylegało do popielnicy nac. nr 3.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — fragm. przydennnej i brzuśca dużego naczynia — niesklasyfikowane, 2) nac. nr 2 — D1, częściowo zniszczona część przydenna, 3) nac. nr 3 — A2, ryc. 5:6, 4) — E3, częściowo zniszczona część przykrawędna i całkowicie przydenna, ryc. 21:1.

Grób nr 21 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: pojedyncza popielnica — nac. nr 1, stojąca prosto, zawierała przepalone kości. Nakrywało ją ustawione dnem do góry nac. nr 2, przykryte kamieniem, jako dodatkowym zabezpieczeniem (?) popielnicy. Od strony N-W przylegało do popielnicy nac. nr 3.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — A1, ryc. 4:8, 2) nac. nr 2 — D1, zachowane fragmentarycznie, 3) nac. nr 3 — A1.

Grób nr 22 — popielnicowy
głębokość — ok. 45 cm.

Układ naczyń: pojedyncza popielnica zawierała przepalone kości.

Inwentarz: 1) — fragm. przydennnej naczynia — niesklasyfikowane.

Grób nr 23 — popielnicowy
głębokość — ok. 40 cm.

Układ naczyń: pojedyncza popielnica — nac. nr 1 stała prosto i zawierała przepalone kości (pył kostny przemieszany z szarą ziemią), od strony W i E przylegały do niej 3 naczynia (nr 2, 3, 4), z których dwa (nac. nr 2 i 4) ustawione były dnami do góry.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — B1, ryc. 7:1, 2) nac. nr 2 — B2, ryc. 9:2, 3) nac. nr 3 — fragm. przydennnej — niesklasyfikowany, 4) nac. nr 4 — E1, ryc. 16:5.

Grób nr 24 — popielnicowy
głębokość — ok. 40 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 1, zawierająca przepalone kości ustawiona była prosto. Od strony E i S otaczała ją 6 naczyń (nr 2, 3, 4, 5, 6, 7), z których cztery stały dnami do góry (nr 2, 5, 6, 7).

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — B1, ryc. 7:2, 2) nac. nr 3 — A2, ryc. 5:1, 3) nac. nr 4 — fragm. przydennnej — niesklasyfikowane, 4) nac. nr 6 — C2, ryc. 11:4, 5) nac. nr 2 i 5 — brak naczyń.

Grób nr 25 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 2, zawierająca przepalone kości ustawiona była prosto. Nakrywało ją położone dnem do góry nac. nr 1. Od strony S i E przylegały do popielnicy dwa naczynia. Jedno z nich — nac. nr 3 ustawione było dnem do góry a drugie — nac. nr 4, zachowane fragmentarycznie, prawdopodobnie również.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — D1, 2) nac. nr 2 — A1, zniszczona część przykrawędna, 3) nac. nr 3 — A2, ryc. 5:2, 4) nac. nr 4 — E2, ryc. 18:3.

Grób nr 26 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 2, zawierająca przepalone kości nakryta była nac. nr 1 położonym dnem do góry.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — brak naczynia, 2) nac. nr 2 — A2, zniszczona część przykrawędna.

Grób nr 27 — popielnicowy, popielnica z pokrywą, nikły bruk kamienny
głębokość — ok. 30-40 cm.

Układ naczyń: na głębokości ok. 30 cm wystąpił nikły bruk kamienny (kilka drobnych kamieni). Grób zawierał pojedynczą popielnicę — nac. nr 8, ustawioną prosto i zawierającą małą ilość przepalonych kości przemieszanych z czarną ziemią i pyłem kostnym. Popielnicę nakrywało nac. nr 1, położone dnem do góry. Po N stronie popielnicy ustawiono dnami do góry 7 naczyń: nr 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — D1, 2) nac. nr 2 — B2, ryc. 8:3, 3) nac. nr 3 — brak naczynia, 4) nac. nr 4 — B2, 5) nac. nr 5 — B1, ryc. 8:1, 6) nac. nr 6 — H, ryc. 28:6, 7) nac. nr 7 — C1, 8) nac. nr 8 — A1, zniszczona przykrawędna, 9) nac. nr 9 — F, ryc. 22:1.

Grób nr 28 — bezpopielnicowy, nikła obstawa kamienna
głębokość — ok. 35 cm.

Układ naczyń: 2 naczynia ustawione prosto, od strony E przylegały 2 kamienie, jako obstawa (?). Między naczyniami i kamieniami znajdowała się niewielka ilość drobnych, przepalonych kości.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — B2, ryc. 9:3, 2) nac. nr 2 — A2, ryc. 6:2.

Grób nr 29 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 40-50 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 8, zawierająca przepalone kości nakryta była ustawionym dnem do góry nac. nr 5. Otaczały ją 3 naczynia: nr 4, 6, 7, z których nac. nr 6 i 7 ustawione były dnem do góry. Na E od popielnicy umieszczone były kolejne 3 naczynia: nr 1, 2, 3, z których nr 1 i 3 były odwrócone dnem do góry, a nac. nr 2 ustawione prosto nakrywało nac. nr 1. Między obydwooma skupiskami naczyń znajdowały się fragmenty rytualnie (?) zniszczonych naczyń.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — C1, zniszczona część przykrawędna, 2) nac. nr 2 — C1, zniszczona część przydenna i przykrawędna, 3) nac. nr 3 — J, ryc. 30:3, 4) nac. nr 4 — brak naczynia, 5) nac. nr 5 — B2, zniszczona część przykrawędna, 6) nac. nr 6 — E2, ryc. 17:3, 7) nac. nr 7 — F, ryc. 22:4, 8) nac. nr 8 — E3, ryc. 21:4, 9) — A2, zachowane fragmentarycznie, 10) — B2, zachowane fragmentarycznie, 12) — C1, zachowane fragmentarycznie, 13) — D1, 14) — E2, ryc. 17:6, 11) — C1.

Grób nr 30 — nieokreślony (zniszczony)
głębokość — ok. 70 cm.

Układ naczyń: nieokreślony.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — E1, 2) nac. nr 2 — C2, ryc. 11:2, 3) nac. nr 3 — fragm. przydennnej — niesklasyfikowane, 4) nac. nr 4 — D1, zniszczona część przydenna.

Grób nr 31 — nieokreślony (zniszczony)

głębokość — ok. 25-30 cm.

Układ naczyń: nieokreślony

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — D3, ryc. 14:3, 2) nac. nr 2 — fragm. przykrawędny — niesklasyfikowany, 3) nac. nr 3 — fragm. przydennnej — niesklasyfikowany, 4) — fragm. przykrawędny z uchem — niesklasyfikowany.

Grób nr 32 — bezpopielnicowy
głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: do silnie zniszczonego nac. nr 1 od strony E przylegało nac. nr 2, a od strony N ustawione dnem do góry nac. nr 3 i 4, do którego od strony E zwrócone otworem przylegało nac. nr 5. Naczynia obsypane były niewielką ilością drobnych, przepalonych kości i pyłem kostnym.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — fragm. przykrawędny, niesklasyfikowane, 2) nac. nr 2 — G, ryc. 25:2, 3) nac. nr 3 — I, ryc. 29:2, 4) nac. nr 4 — B1, ryc. 8:5, 5) nac. nr 5 — E1, zniszczone ucho.

Grób nr 33, popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 25 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 1, zawierająca przepalone kości przykryta była nac. nr 2.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — C1, zachowane fragmenta-

rycznie, 2) nac. nr 2 — D1, zachowane fragmentarycznie.

Grób nr 34 — jamowy, popielnicowy, popielnica z pokrywą głębokość — ok. 30 cm, średnica — ok. 50 cm, miąższość jamy — 40 cm.

Układ naczyń: w jamie wypełnionej intensywną spalenizną zmieszaną z szarym piaskiem znajdowała się popielnica — nac. nr 1, zawierająca przepalone kości i przykryta ustawionym dnem do góry nac. nr 2.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — A1, ryc. 31 : 2, 2) nac. nr 2 — J, ryc. 31 : 1.

Grób nr 35 — nieokreślony, zniszczony głębokość — ok. 65 cm.

Układ naczyń: nieokreślony, znaleziono 2 dna (jedno w drugim) a w promieniu ok. 50 cm, luźno rozrzucone, przepalone kości.

Inwentarz: 1) 2 dna: R₁ — 7,5 i 9 cm.

Grób nr 36 — popielnicowy (?), zniszczony głębokość — ok. 40 cm.

Układ naczyń: nieokreślony, znaleziono fragm. nac. nr 1, zawierającego przepalone kości.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — A1 (?), zachowane fragmentarycznie.

Grób nr 37 — nieokreślony, zniszczony głębokość — ok. 65 cm.

Układ naczyń: nieznany, fragmenty różnych naczyń rozrzucone razem z małą ilością przepalonych kości na przestrzeni o średnicy ok. 70 cm. Między fragmentami naczyń znaleziono szpilę brązową. Grób położony był na skraju piaśnicy, stąd trudność w określeniu, czy układ naczyń był celowy, czy przypadkowy.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — C2, ryc. 11 : 3, 2) nac. nr 2 — A2, zachowana szyjka i fragm. brzuśca, 3) nac. nr 3 — A1, zniszczona przydenna, 4) nac. nr 4 — C1, zachowane fragmentarycznie, 5) nac. nr 5 — A2 (?), zachowane fragmentarycznie, 6) nac. nr 6 — H, ryc. 28 : 5, 7) nac. nr 7 — D1, zachowane fragm. przykrawędne, 8) dwa nac. D2, w tym jedno ze zniszczonym dnem, 9) — D1, fragm. przykrawędny z ornamentem paznokciowym.

Grób nr 38 — nieokreślony, zniszczony głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: nieokreślony, znaleziono niesklasyfikowane fragmenty kilku naczyń i nieliczne, przepalone kości.

Grób nr 39 — popielnicowy, popielnica z pokrywą głębokość — ok. 35 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 1, wypełniona przepalonymi kośćmi, przykryta była odwróconym dnem do góry nac. nr 2.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — A2, 2) nac. nr 2 — D1, ryc. 12 : 1.

Grób nr 40 — nieokreślony, zniszczony głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: nieznany, znaleziono fragm. kilku, niesklasyfikowanych naczyń, przemieszanych z przepalonymi kośćmi.

Grób nr 41 — nieokreślony, zniszczony głębokość — ok. 35 cm.

Układ naczyń: nieznany, znaleziono fragm. dwóch, niesklasyfikowanych naczyń.

Grób nr 42 — popielnicowy, podwójny, popielnice z pokrywkami głębokość — ok. 40 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 1, wypełniona przepalonymi kośćmi, przykryta była nac. nr 2 położonym dnem do góry. Od strony E przylegało, nac. nr 5, położone na boku, otworem do nac. nr 2. Od strony W, częściowo nakryte nac. nr 2, znajdowało się, ustawione prosto, nac. nr 3 — wypełnione również przepalonymi kośćmi. Otwór przykrywało, ustawione dnem do wewnątrz — nac. nr 4.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — C2, ryc. 11 : 1, 2) nac. nr 2 — D1, ryc. 12 : 2, 3) nac. nr 3 — G, ryc. 25 : 5, 4) nac. nr 4 — D2, 5) nac. nr 5 — B2.

Grób nr 43 — popielnicowy, bruk kamienny (?) głębokość — ok. 40 cm.

Układ naczyń: fragmenty kilku naczyń wystąpiły na przestrzeni ok. 50 cm. Silnie zniszczona popielnica — nac. nr 1, zawierała przepalone kości. W odległości ok. 30 cm na S znajdowało się nac. nr 2, położone na

boku i otworem skierowane na W. W tym też kierunku, w odległości ok. 20 cm znajdowało się, ustawione dnem do góry, nac. nr 3. Pomiędzy tymi naczyniami znajdowały się rozrzucone fragmenty innych naczyń, zniszczonych prawdopodobnie przez rozrzucone nieregularnie kamienie, stanowiące przypuszczalnie fragment płaszczka kamiennego.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — J, ryc. 26 : 3, 2) nac. nr 2 — A1, ryc. 5 : 3, 3) nac. nr 3 — C1, ryc. 10 : 4 4) nac. nr 4 — A2, brak przydennej, 5) nac. nr 5 — E1, brak przydennej, 6) nac. nr 6 — B2, zachowane fragmentarycznie, 7) nac. nr 7 — D2, 8) nac. nr 8 — D2, 9) nac. nr 9 — D1, brak przydennej, 10) nac. nr 10 — D2, brak przydennej, 11) nac. nr 11 — fragm. przykrawędny, niesklasyfikowane, R, — ok. 24 cm.

Groby nr 44, 45, 46 — nieokreślone, zniszczone głębokość — ok. 40 cm.

Groby te stanowiły trzy skupiska drobnych, nieokreślonych fragmentów naczyń, znalezionych pomiędzy luźno rozrzuconymi kamieniami.

Grób nr 47 — popielnicowy, popielnica z pokrywą, zniszczony głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: silnie zniszczona popielnica — nac. nr 1, zawierała przepalone kości i przykryta była nac. nr 2. Towarzyszyło im nac. nr 3.

Inwentarz: 1) nac. nr 1, 2, 3 — niesklasyfikowane na skutek silnego zniszczenia.

Grób nr 48 — popielnicowy, popielnica z pokrywą głębokość — ok. 20-25 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 1, wypełniona była przepalonymi kośćmi i przykryta nac. nr 2, położonym dnem do góry. Od strony S, na boku ułożone było nac. nr 3 zwrócone otworem w kierunku popielnicy. Na W od naczyń nr 3 znajdowało się nac. nr 4 przylegające do nac. nr 5, któremu towarzyszyły nac. nr 6, 7, 8. Na skraju grobu znajdowało się nac. nr 9 przykryte ustawionym dnem do środka — nac. nr 10. Inwentarz: 1) nac. nr 1 — fragm. przydenny, niesklasyfikowane, 2) nac. nr 2 — D1, fragm. przykrawędny, 3) nac. nr 3 — E2, ryc. 17 : 2, 4) nac. nr 4) — B2, 5) nac. nr 5 — fragm. przydenny, niesklasyfikowany, 6) nac. nr 6 — H, ryc. 27 : 4, 7) nac. nr 7 — A1, 8) nac. nr 8 — F, 9) nac. nr 9 — A2, zniszczona szyjka, 10) nac. nr 10 — fragm. brzuśca, niesklasyfikowane.

Grób nr 49 — popielnicowy, popielnica z pokrywą głębokość — ok. 35 cm.

Układ naczyń: popielnicę stanowiło nac. nr 5, na E od którego znajdowało się nac. nr 1 i 2. Między nimi umieszczone było nac. nr 3. Do nac. nr 1 od strony S przylegało nac. nr 8, ułożone na boku. Znajdowało się ono między nac. nr 1 i 6 ułożonymi również na boku, otworem na N. W pobliżu popielnicy znajdowały się fragmenty nac. nr 7, które w pierwotnym układzie przykrywały popielnicę. Na boku, otworem na S, znajdowało się również nac. nr 4.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — C1, 2) nac. nr 2 — D1, 3) nac. nr 3 — E3, ryc. 19 : 2, 4) nac. nr 4 — B2, 5) nac. nr 5 — B2, zachowane fragmentarycznie, 6) nac. nr 6 — F, ryc. 24 : 6, 7) nac. nr 7 — fragm. dwóch nac. D1, 8) nac. nr 8 — E1, ryc. 16 : 4, 9) nac. nr 9 — nieokreślony fragm., 10) nac. nr 10 — B2, zachowana szyjka, 11) nac. nr 11 — E1, ryc. 16 : 3.

Grób nr 50 — popielnicowy, popielnica z pokrywą głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 1, zawierająca przepalone kości, przykryta była położonym dnem do góry nac. nr 2. Od strony N przylegały fragmenty nac. nr 3, 4 i 5.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — A2, 2) nac. nr 2 — D1, 3) nac. nr 3 — D2, zniszczona przydenna, 4) nac. nr 4 — C1, 5) nac. nr 5 — F, ryc. 23 : 2.

Grób nr 51 — jamowy głębokość — ok. 20 cm, średnica — ok. 50 cm, miąższość — ok. 100 cm.

Układ naczyń: jama wypełniona czarną, intensywną spalenizną zmieszaną z piaskiem zawierała fragmenty 1 naczyń.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — E2, ryc. 17 : 4.

Grób nr 52 — nieokreślony, zniszczony głębokość — ok. 25-40 cm.

Układ naczyń: niezmany, w promieniu ok. 70 cm wystąpiły fragm. silnie zniszczonych naczyń.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — A1, zachowane fragmentarycznie, 2) nac. nr 2 — D4, ryc. 15:3, 3) nac. nr 3 — D1, ryc. 15:1, 4) nac. nr 4 — D1, fragm. przykrawędny, 5) nac. nr 5 — C1, fragm. przykrawędny, 6) fragm. kilku, niesklasyfikowanych naczyń.

Grób nr 53 — nieokreślony, zniszczony głębokość — ok. 20 cm.

Układ naczyń: niezmany.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — F, fragment przykrawędny z uchem, 2) fragmenty kilku, niesklasyfikowanych naczyń.

Grób nr 54 — popielnicowy głębokość — ok. 35 cm.

Układ naczyń: 1) nac. nr 1 — fragm. przykrawędny, niesklasyfikowane, 2) nac. nr 2 — F, 3) nac. nr 3 — B2, zniszczone ucha, 4) nac. nr 4 — A1, 5) nac. nr 5 — D2, zniszczona przydenna.

Grób nr 55 — popielnicowy, popielnica z pokrywą głębokość — ok. 35 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 1, zawierająca przepalone kości, przykryta była, ułożonym dnem do góry — nac. nr 2. Od strony W przylegały fragm. nac. nr 3.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — A1, 2) nac. nr 2 — D1, 3) nac. nr 3 — fragm., niesklasyfikowane.

Grób nr 56 — popielnicowy, podwójny, popielnice z pokrywami głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 3, zawierająca przepalone kości, przykryta była położonym dnem do góry nac. nr 4. Od strony E przylegało nac. nr 1, zawierające również przepalone kości oraz przykryte nac. nr 2. Naczyniom tym od strony N i S towarzyszyły nac. nr 10, 8, 9 i 5 ustawione dnem do góry. Do nac. nr 1 od strony S przylegały nac. nr 7 i 6 — na boku, otworem na W. Pod nac. nr 5 znajdowało się nac. nr 11, leżące na boku, otworem skierowane do szyjki naczynia przykrywającego.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — A2, zniszczona przykrawędna, 2) nac. nr 2 — D1, ryc. 15:2, 3) nac. nr 3 — E3, ryc. 21:3, 4) nac. nr 4 — D1, 5) nac. nr 5 — C1, 6) nac. nr 6 — G, ryc. 31:1, 7) nac. nr 7 — H, ryc. 27:2, 8) nac. nr 8 — C1, zachowany fragm. przykrawędny, 9) nac. nr 9 — B1, ryc. 8:4, 10) nac. nr 10, ryc. 4:2, 11) nac. nr 11 — A1, ryc. 4:3, 12) — D2, zachowane fragmentarycznie.

Grób nr 57 — popielnicowy, popielnica z pokrywą głębokość — ok. 40 cm.

Układ naczyń: popielnica — nac. nr 3, przykryta była nac. nr 4, położonym dnem do góry. Na E znajdowało się nac. nr 1, ustawione prosto i przykryte położonym dnem do góry nac. nr 2. Naczyniom tym towarzyszyło nac. nr 5.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — E3, ryc. 20:4, 2) nac. nr 2 — E1, ryc. 16:6; 20:3, 3) nac. nr 3 — E3, ryc. 20:2, 4) nac. nr 4 — D2, ryc. 20:1, 5) nac. nr 5 — H, ryc. 27:1.

Grób nr 58 — popielnicowy, popielnica z pokrywą głębokość — ok. 40-45 cm.

Inwentarz: popielnica — nac. nr 1, przykryta była położonym dnem do góry nac. nr 2. Również dnem do góry ustawione były inne, znalezione w grobie naczynia nr 3, 4, 5 i 6.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — G, ryc. 25:3, 2) nac. nr 2 — D1, ryc. 12:4, 3) nac. nr 3 — A3, ryc. 5:4, 4) nac. nr 4 — F, 5) nac. nr 5 — E1, ryc. 16:7, 6) nac. nr 6 — H, ryc. 28:1.

Grób nr 59 — bezpopielnicowy głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: grób zawierał 3 naczynia (nr 1, 2, 3) ustawione dnem do góry, które obrzucone były fragmentami innych niesklasyfikowanych naczyń oraz pyłem kostnym.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — E2, ryc. 17:1, 2) nac. nr 2 — B2, zachowaną szyjką i fragm. przydenny, 3) nac.

nr 3 — fragm. szyjki niesklasyfikowane, 4) nac. nr 4 — E1, zachowane fragmentarycznie.

Grób nr 60 — bezpopielnicowy (?), zniszczony głębokość — ok. 20 cm.

Układ naczyń: nieokreślony, fragm. kilku niesklasyfikowanych naczyń przemieszane z nielicznymi fragmentami przepalonych kości.

Inwentarz: 1) — A1, zachowane fragm. brzuśca.

Grób nr 61 — popielnicowy, podwójny, bruk kamienny

głębokość — ok. 45-55 cm, długość bruku — 260 cm, szerokość — 120 cm, orientacja — N-S.

Układ naczyń: na S krańcu bruku, częściowo zniszczonego przez luźno narzucone kamienie, znajdowało się skupisko nr 1, stanowiące grób popielnicowy zawierający 4 naczynia, w tym nac. nr 1, postawione dnem do góry. Na N skraju bruku znajdowało się następne skupisko — nr 2, zawierające również grób popielnicowy. Popielnicę — nac. nr 1, otaczały nac. nr 3, 5, 6, 8. W nac. nr 5 znajdowało się nac. nr 7. Pod nac. nr 5 wystąpiło nac. nr 10, ułożone na boku otworem na S i przykryte nac. nr 9. Skupisko nr 3 zlokalizowano na E skraju bruku. Zawierało ono fragmenty kilku, silnie zniszczonych naczyń. Skupisko nr 4 zawierające również fragmenty zniszczonych naczyń znajdowało się pod W częścią bruku.

Inwentarz: skupisko nr 1

1) nac. nr 1 — B2, 2) nac. nr 2 — A1, ryc. 4:4, 3) nac. nr 3 — D1, ryc. 15:6, 4) nac. nr 4 — E1.

skupisko nr 2

1) nac. nr 1 — C2, 2) nac. nr 2 — A2, ryc. 6:4, 3) nac. nr 3 — B1, 4) nac. nr 4 — E1, 5) nac. nr 5 — B2, 6) nac. nr 6 — E1, 7) nac. nr 7 — E1, 8) nac. nr 8 — E1, 9) nac. nr 9 — E1, 10) nac. nr 10 — E2, ryc. 19:1.

skupisko nr 3

1) nac. nr 1 — D1.

skupisko nr 4

1) nac. nr 1 — B2, 2) — F2.

luźno znalezione fragm. naczyń: 1) — B (?), 2) — C1 (?), 3) — C1 (?), ryc. 10:3, 4) — C1 (?), 5) — C1 (?), 6) — C1 (?), 7) — D1, 8) — D1 (?).

Grób nr 62 — bezpopielnicowy (?), zniszczony, bruk kamienny głębokość — 35 cm.

Układ naczyń: fragm. trzech naczyń przemieszane z nielicznymi, przepalonymi kośćmi wystąpiły pośród nieregularnie rozrzuconymi kamieniami.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — C1, 2) nac. nr 2 — E1, 3) nac. nr 3 — A2, ryc. 6:1.

Grób nr 63 — popielnicowy, popielnica z pokrywą głębokość — ok. 30-40 cm.

Układ naczyń: popielnicę — nac. nr 1 przykrywało odwrócone dnem do góry nac. nr 2. Do popielnicy od strony W przylegało ustawione bokiem nac. nr 3. Z pozostałych stron otaczały popielnicę: nac. nr 4 — leżące na boku otworem na W, nac. nr 5 — również na boku otworem skierowane do popielnicy, nac. nr 6 i nr 7 — na boku otworem na S, nac. nr 8 — na boku dnem w kierunku nac. nr 7 i 9. W popielnicy wśród przepalonych kości znaleziono brązową szpilę ze stożkową główką.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — A1, 2) nac. nr 2 — D1, 3) nac. nr 3 — D1, 4) nac. nr 4 — H, ryc. 28:4, 5) nac. nr 5 — C1, ryc. 10:2, 6) nac. nr 6 — E1, 7) nac. nr 7 — róg, ryc. 30:2, 8) nac. nr 8 — H, ryc. 28:2, 9) nac. nr 9 — D2.

Grób nr 64 — bezpopielnicowy (?), zniszczony głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: na przestrzeni o średnicy ok. 70 cm wystąpiły silnie zniszczone fragmenty kilku, niesklasyfikowanych naczyń.

Grób nr 65 — popielnicowy, popielnica z pokrywą głębokość — ok. 40 cm.

Układ naczyń: popielnica, nac. nr 1, przykryta była położonym dnem do góry nac. nr 2, którym towarzyszyły fragm. nac. nr 3.

Inwentarz: 1) nac. nr 1 — A2, 2) nac. nr 2 — D4, ryc. 15:4, 3) nac. nr 3 — fragm. przykrawędny, niesklasyfikowane.

Grób nr 66 — bezpopielnicowy (?), zniszczony
głębokość — ok. 30-40 cm.

Układ naczyń: na przestrzeni o średnicy ok. 100 cm znajdowały się fragm. kilku, niesklasyfikowanych naczyń.

Inwentarz: 1) — D1, zachowany fragm. przykrawędny.

Grób nr 67 — bezpopielnicowy (?), zniszczony
głębokość — ok. 30 cm.

Układ naczyń: na przestrzeni o średnicy ok. 50 cm rozrzucone były fragm. kilku naczyń.

Inwentarz: 1) — D3, ryc. 14:4, 2) — D1, fragm. przykrawędny, 3) — fragm. przykrawędny C (?).

Grób nr 68 — popielnicowy, zniszczony
głębokość — 20-25 cm.

Układ naczyń: silnie zniszczone fragm. popielnicy przemieszane były z pyłem kostnym i fragm. innego naczynia.

Inwentarz: 1) — część przydenna, niesklasyfikowane, 2) — D2, zachowane fragmentarycznie.

Grób nr 69 — popielnicowy, popielnica z pokrywą
głębokość — ok. 35 cm.

Układ naczyń: popielnica — nacz. nr 1 przykryta była fragm. nacz. nr 2. Od strony S przylegały fragm. nacz. nr 3 i 4.

Inwentarz: 1) nacz. nr 1 — A2, ryc. 6:3, 2) nacz. nr 2 — F, ryc. 24:5, 3) nacz. nr 3 — E1, 4) nacz. nr 4 — D1.

Grób nr 70 — bezpopielnicowy (?), zniszczony
głębokość — ok. 65 cm.

Układ naczyń: fragm. kilku, niesklasyfikowanych naczyń przemieszane były z pyłem kostnym.

Inwentarz: 1) — D1, zniszczona przydenna.

Grób nr 71 — bezpopielnicowy (?), zniszczony
głębokość — ok. 50 cm.

Układ naczyń: na przestrzeni o średnicy ok. 120 cm znajdowały się fragm. naczyń.

Inwentarz: 1) — B2, zachowane fragmentarycznie.

MATERIAŁY LUŻNE

1) nacz. nr 1 — D1, 2) nacz. nr 2 — D1, 3) nacz. nr 3 — F, ryc. 24:3, 4) nacz. nr 4 — E2, ryc. 18:1, 5) nacz. nr 5 — E1, 6) nacz. nr 7 — H, ryc. 28:3, 8) nacz. nr 8 — A2, ryc. 5:5, 9) nacz. nr 10 — A1, 10) nacz. nr 11 — D1, zachow. fragm., 11) nacz. nr 13 — E3, ryc. 18:4, 12) nacz. nr 12 — fragm. przydenny, niesklasyfikowane, 13) nacz. nr 14 — F, ryc. 24:1, 14) nacz. nr 15 — H, ryc. 27:5, 15) nacz. nr 16 — C1, 16) nacz. nr 17 — B2, zachowane fragmentarycznie, 17) nacz. nr 18 — E2, ryc. 18:2, 18) nacz. nr 19 — szyjka wraz z uchami przy nasadzie, B (?), 19) nacz. nr 20 — F, ryc. 22:2, 20) nacz. nr 21 — fragm. przykrawędny, E2 — 3 (?), 21) nacz. nr 22 — C1, 22) nacz. nr 23 — fragm. niesklasyfikowane, 23) nacz. nr 24 — D2, ryc. 15:7, 24) nacz. nr 25 — A1, 25) nacz. nr 26 — fragm. przykrawędny, niesklasyfikowane, 26) nacz. nr 27 — fragm. przykrawędny, niesklasyfikowane, 27) nacz. nr 28 — E1, zachowane fragm., 28) nacz. nr 29 — D4, ryc. 15:5, 29) nacz. nr 29 — A1, ryc. 4:9, 30) nacz. nr 30 — C, 31) nacz. nr 31 — A1, 32) nacz. nr 32 — B1, 33) nacz. nr 33 — B1, 34) nacz. nr 37 — B1, 35) nacz. nr 38 — J, ryc. 30:4.

Mirosława Grabska

GRÄBERFELD DER BEVÖLKERUNG DER LAUSITZER KULTUR AUS DEN IV. - V. BRONZEZEITPERIODEN IN WIELEŃ, WOJEWODSCHAFT PIŁA

Zusammenfassung

Im Laufe der Rettungsausgrabungen auf dem Gräberfeld der Bevölkerung der Lausitzer Kultur in Wieleń in den Jahren 1972 und 1975 wurden insgesamt 71 Gräber, mit reichem keramischem Material zur Licht gebracht. Dieser Aufsatz ist in Form einer Monographie des Gräberfeldes aufgefasst. In seinem ersten Teil ist die Charakteristik des ganzen Fundortes, wie auch der einzelnen Gräber, mit Einteilung in Urnengräber ohne Urnen enthalten. Zum Hauptteil des Aufsatzes wurde jedoch die Analyse des keramischen Materials (etwa 300 Gefässe) hinsichtlich der Form, der Verzierung, der Funktion und der Zeitstellung. Einzelne, nacheinander analysierte hier Gefässtypen wurden aufgrund der makromorphologischen Daten ausgesondert. Sämtliche metrische Angaben über einzelne Typen und ihre Abarten sind in tabellarischen Zusammenstellungen aufgestellt worden, damit sie die Konfrontation der konkreten Gefässe, ihre Größe, ihre Proportionen und ihre Menge ermöglichten. Auf 28 Abbildungen sind die für ausgesonderte Typen repräsentativen Gefäßformen dargestellt. Die Verzierungsmotive am keramischen Material, die Funktion der Gefässe in den Gräbern, wie auch das Mitvorkommen der Gefässtypen wurden getrennt besprochen. Der letzte Teil enthält Charakteristik der einzelnen Gräber (Beschreibung des Grabtypes und der Anordnung der Gefässe) und den Katalog des Quellenmaterials in der schematischen Auffassung, d.h. mit Berücksichtigung der Aufgliederung der in der Arbeit ausgesonderten Gefässtypen. Auch die quantitative Zusammenstellung der Gefässtypen in den Gräbern wurde in Tabellen dargestellt.

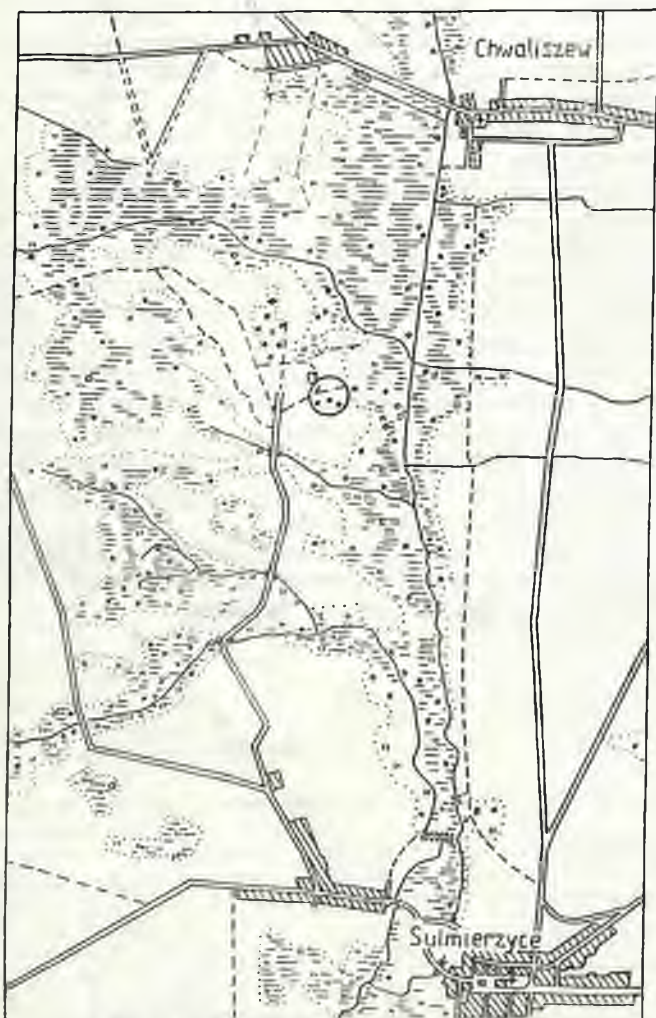
Die Analyse der Grabformen und vor allem der Keramik liess das Gräberfeld in Wieleń in die IV. - V. Periode der Bronzezeit datieren.

Dionizy Kosiński

Cmentarzisko ludności kultury łużyckiej w Sulmierzycach stanowisko 1, woj. kaliskie

Gräberfeld der Bevölkerung der Lausitzer Kultur in Sulmierzyce, Fundstelle 1,
Wojewodschaft Kalisz

Lokalizację stanowiska przedstawia mapka (ryc. 1). Według zasad przyjętych dla AZP leży ono na arkuszu 69-33 od x-120 od y-170¹. Mocno sfałdowana wydma, którą wybrano za miejsce grzebalne, otoczona jest terenami bagnistymi w dolinie płynącej

Ryc. 1. Plan sytuacyjny cmentarzyska (○)
Abb. 1. Situationsplan des Gräberfeldes (○)

południkowo Czarnej Wody, szerokiej tutaj na około 2 km. Cmentarzisko zajmuje najwyższą partię wydmy, od 5 do 10 m nad poziomem zabagnionych łąk. Lokalna nazwa wiążąca się z tym miejscem brzmi „Zalesie”.

Pierwsze badania na stanowisku prowadził około 1880 r. W. Jazdzewski. Wyniki tych badań opublikował w 1887 r.² W latach 1923-24 badania na cmentarzysku prowadził J. Kostrzewski i odkrył wtedy 8 grobów. Materiały z tych badań publikuje Z. Durczewski, ale bez pełnej dokumentacji, która do tego czasu zaginęła³. Możliwym było jedynie przypisanie poszczególnych zabytków do zespołów grobowych. Fragmentaryczne informacje o cmentarzysku znajdujemy w kilku publikacjach, których autorem lub współautorem był J. Kostrzewski⁴.

W 1953 roku (1952?), sądząc z numerów inwentarzowych, cmentarzisko badała ekspedycja Zakładu Archeologii Polski Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu (ćwiczenia ze studentami pod kierunkiem L. J. Łuki?). Odkryto 13 grobów. Już w roku 1960, kiedy zbierałem materiały do pracy magisterskiej⁵, część dokumentacji uznano za zaginioną. Pozostały opisy grobów wraz z materiałami⁶. Publikacja tychże grobów wraz z odnośną analizą jest naszym celem. Przyjąłem oznaczenie grobów kolejnymi numerami od 9 do 21. Na stanowisku tym odkryto też ślady osadnictwa neolitycznego.

Najczęściej odwoływał się do materiałów z tego cmentarzyska J. Kostrzewski, Jego zatem pamięci dedykuję tą pracę.

² W. Jazdzewski, *Sulmierzyce, Kreis Adelnau*, „Posener Archaeologische Mitteilungen”, 1887, 1, 23-24.

³ Z. Durczewski, *Grupa górnośląsko-matopolska kultury łużyckiej w Polsce*, [w:] *Prace prehistoryczne śląskie*, Kraków, część I, 1939-1946, część II, 1948. Poza opisem grobowych zespołów przedstawia obszernie dzieje badań na tym cmentarzysku.

⁴ Pierwsze informacje o cmentarzysku: J. Kostrzewski, *Cmentarzisko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Gołęczynie w pow. poznańskim wschodnim*, Poznań 1926. Następne informacje m. in.: J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, Poznań 1955 oraz J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jazdzewski, *Pradzieje Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.

⁵ D. Kosiński, *Monografia archeologiczna powiatu krotoszyńskiego* (maszynopis). Praca napisana pod kierunkiem prof. W. Kóćki.

⁶ Materiały zapisane były w inwentarzu Zakładu Archeologii Polski UP nr 1953: 138. Sprawozdanie z badań znajdowało się w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

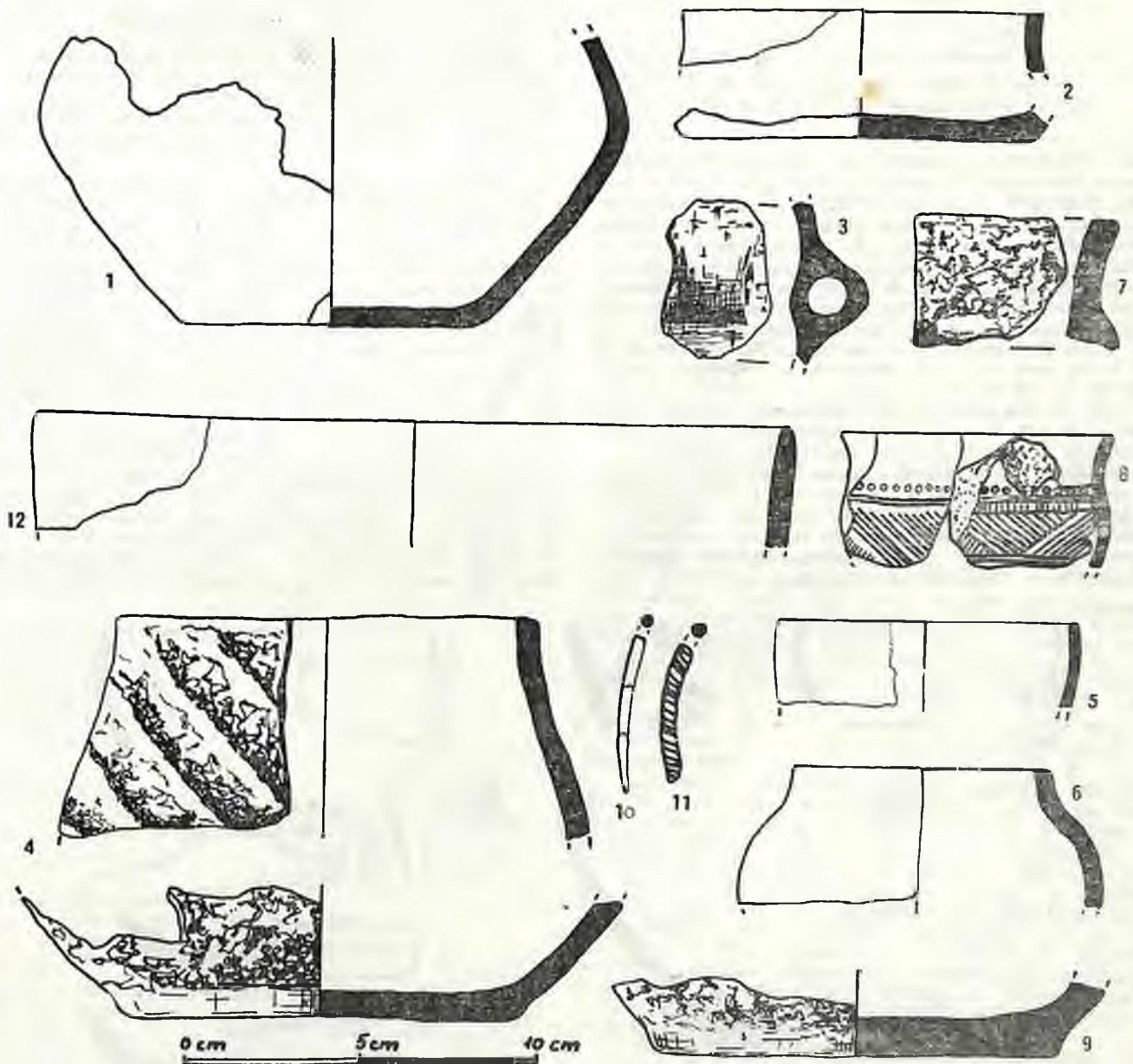
¹ Do 1971 roku stanowisko leżało w granicach Sulmierzyc. Aktualnie przebiega przez nie granica wsi Chwaliszewa i Chachalni. Groby znajdowały się najprawdopodobniej po stronie chwaliszewskiej.

MATERIAŁY

Grób 9. Pod warstwą gleby grubości 15-20 cm kamienny bruk, pod nim na głębokości 62-67 cm naczynia. W jednym spalone kości. Między popielnicą a jednym z kubków znajdowały się fragmenty ozdób brązowych. W grobie niewielka ilość węgla drzewnych.

1. Popielnica o średnicy brzuśca 16,5 cm, powierzchni gładkiej barwy brązowoczarnej (ryc. 2:1). 2. Amfora dwuuszna⁷ z kulistym brzuścem i stożkową szyjką.

brązowej (ryc. 2:6). 8. Naczynie beczułkowane (?) z guzami. Powierzchnia chropowata, barwy jasnobrązowej (ryc. 2:7). 9. Czarka z ornamentem na brzuścu wstęgi z linii dolków, podwójnych poziomych rowków a między nimi zakreskowanych trójkątów, otw. 7,8 cm, średn. brzuśca 7,8 cm (ryc. 2:8). 10. Szpila z brązu — fragment (ryc. 2:10). 11. Naszyjnik (?) z brązu — fragment (ryc. 2:11). Fragmenty różnych naczyń. Między innymi o średn. 21 cm, taśmowate ucho, ułamek dna barwy brązowej.

Ryc. 2. Grób 9 — zabytki

Abb. 2. Ausstattung des Grabes Nr. 9

Brzusiec zdobią pionowe rowki. Powierzchnia gładzona, barwy brunatnej. Z tego naczynia ułamki (ryc. 2:2).

3. Kubek lejkowaty ze spiczastym dnem i taśmowatym uchem. Brzeg nieznacznie odchylony na zewnątrz. Powierzchnia barwy popielatobrunatnej (ryc. 2:3). 4. Naczynie jajowate z wklęsłą szyjką, dwuszne. Powierzchnia obmazywana, barwy jasnobrązowej (ryc. 2:4ab). 5. Naczynie (dzban ?) barwy ceglastej (ryc. 2:12). 6. Kubek (?) barwy brązowej (ryc. 2:5). 7. Amfora (?) barwy

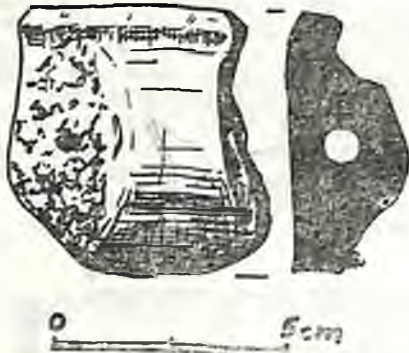
Grób 10. Na głębokości 12 cm rozproszone kamienie. Na głębokości 20 cm stało naczynie. Piasek wykazywał ślady przemieszania z czarną ziemią i węglami drzewnymi. Kości rozrzucone w całym grobie.

1. Naczynie barwy brunatnej o powierzchni chropowatej z taśmowatym uchem (ryc. 3).

Grób 11. Zniszczony. Bruk beładnie rozrzucony na głęb. od 23-38 cm. Między rozrzuconymi kamieniami fragmenty naczyń.

1. Kubek barwy ciemnobrunatnej. Otw. 7,8 cm, średn. brzuśca 8,5 cm (ryc. 4:1). 2. Misa — fragmenty — barwy czarnej. Otw. 11 cm, średn. brzuśca 11 cm. (ryc.

⁷ Według opisu w sprawozdaniu z badań w archiwum MAP.

Ryc. 3. Ułamek naczynia z grobu 10
Abb. 3. Gefäßfragment aus dem Grab Nr. 10

4:2). 3. Naczynie — fragment — z ornamentem rzędów dołków. Powierzchnia barwy czarnej (ryc. 4:3). 4. Naczynie (fragment misy ?) z ornamentem paznokciowym. Barwa brązowa (ryc. 4:4). 5. Waza — fragment. Barwa brązowa. Średn. brzuśca 15 cm, dno 7,5 cm (ryc. 4:5). 6. Czerpak (?) — fragment z wklęsłym dnem. Czernione. Dno 2,5 cm (ryc. 4:6). 7. Naczynie — fragment. Barwa brunatnoczarna. Dno 8 cm (ryc. 4:7). 8. Naczynie — fragment. Barwa brunatnoczarna. Dno 3,1 cm (ryc. 4:8). 9. Naczynie — fragment. Barwa brunatna. Dno 7 cm, (ryc. 4:9). 10. Naczynie — fragment. Barwa brązowa. Dno 8 cm (ryc. 4:10).

Grób 12. Na głęb. 35 cm rozrzucony w dużym zasięgu bruk nie posiadał pierwotnego układu. W przemieszonym z ziemią piasku fragmenty naczyń.

1. Naczynie — fragment. Barwa brązowa. Otw. 22,6 cm (ryc. 5:1). 2. Naczynie — fragment przydenny. Barwa brązowa. Dno 11,8 cm (ryc. 5:2). 3. Naczynie — fragment. Barwa brązowa. Dno 6,1 cm (ryc. 5:3). 4. Naczynie o powierzchni chropowatej. Barwa brązowa. 5. Naczynie — fragment. Powierzchnia nierówna, czer-

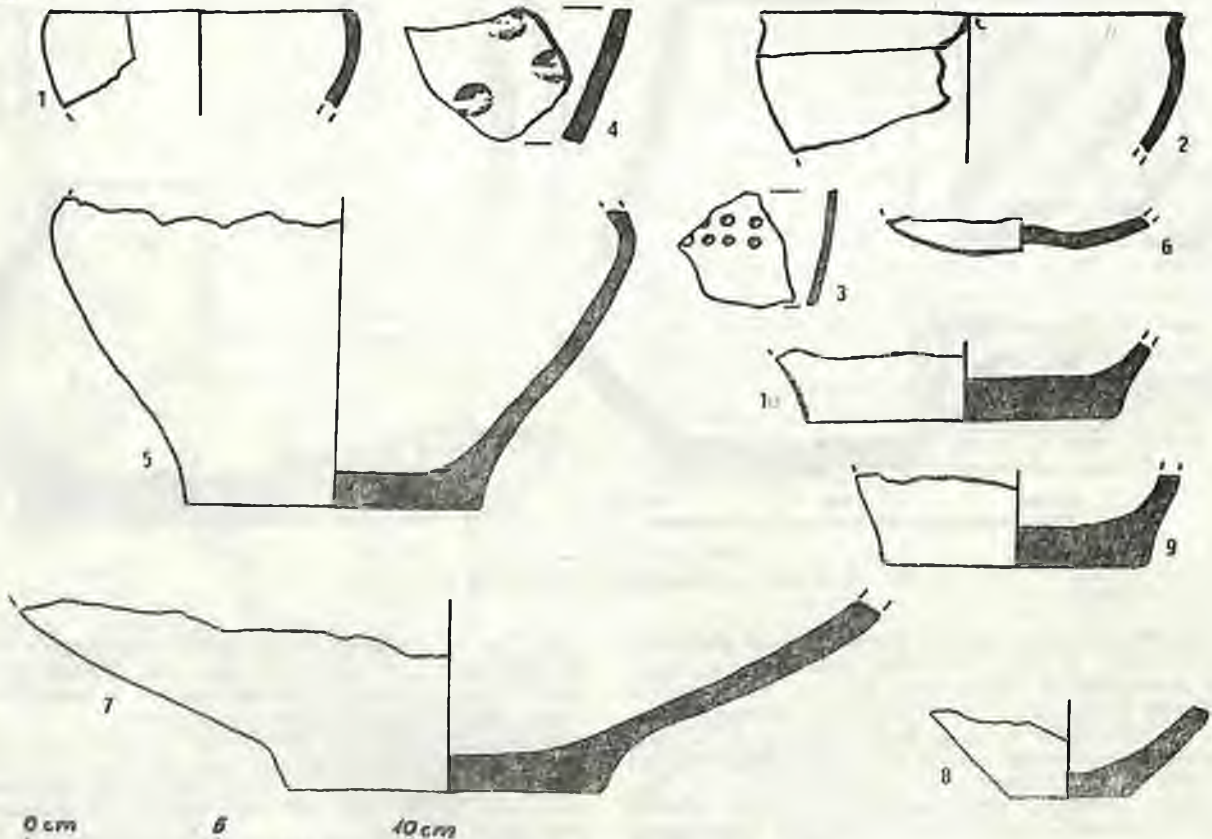
niona (ryc. 5:4). 6. Naczynie — fragment. Czernione (ryc. 5:5).

Grób 13. Zniszczony. Na głęb. około 35 cm fragmenty ceramiki i kości.

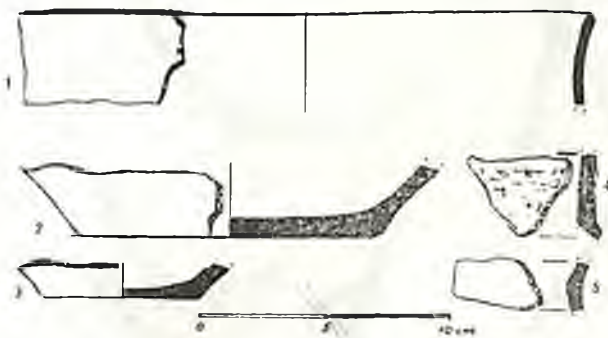
1. Waza. Ornament na brzuścu pionowych związających się rowków, przy dnie modelowana z ornamentem płytkiego dołka. Powierzchnia gładka. Barwa brunatnoczarna. Wys. 18 cm, otw. 21 cm, średn. brzuśca 28,5 cm, no 13,5 cm (ryc. 6:1). 2. Naczynie — fragment przykrawędny. Barwa jasnobrązowa. Otw. 25 cm (ryc. 6:2). 3. Czerpak. Ornament płytkich dołków po obu stronach ucha. Barwa brunatna. Wys. 4,3 cm, otw. 11,5 cm (ryc. 6:3). 4. Naczynie — fragment. Powierzchnia chropowata. Barwa brązowa. Otw. 22,5 cm (ryc. 6:4). 5. Naczynie z ornamentem listwowym pod krawędzią — fragment. Barwa brązowa (ryc. 6:5). 6. Naczynie — fragment. Barwa brązowa (ryc. 6:7).

Grób 14. Na głęb. 50 cm w przemieszanej warstwie kamienie i rozrzucone między nimi fragmenty naczyń.

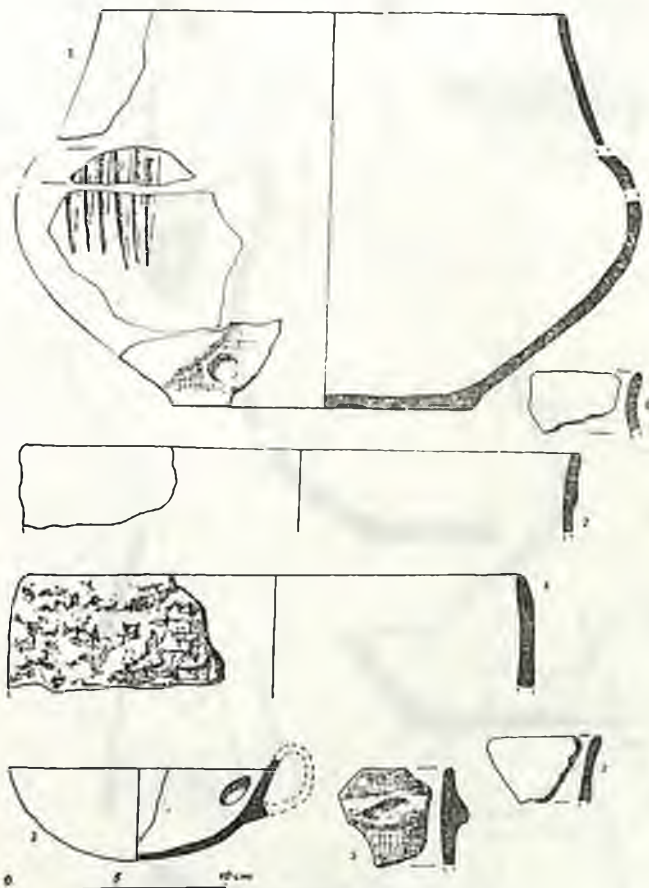
1. Naczynie o gładzonej powierzchni powyżej załomu i obmazywanej poniżej (fragment). Barwa szarobrunatna. 2. Naczynie — fragmenty. Barwa brązowa. Otw. 20 cm (ryc. 7:1). 3. Naczynie obmazywane — fragmenty. Dno 20 cm (ryc. 7:2). 4. Naczynie — waza (?) z ornamentem na brzuścu pasa na przemian zakreskowanych trójkątów. Otw. 10 cm, średn. brzuśca 13 cm (ryc. 7:3). 5. Naczynie z ornamentem listwowym pod krawędzią — Barwa brązowa. Wys. 12,2 cm, otw. 16 cm, średn. brzuśca 17 cm, dno 8 cm (ryc. 7:4). 6. Naczynie beczułkowane z jednym zachowanym uchem. Barwa brunatna. Wys. 9 cm, otw. 11,8 cm, średn. brzuśca 14 cm, dno 7 cm (ryc. 7:5). 7. Misa (?). Barwa ceglasta. Wys. 4,8 cm, otw. 11 cm, dno 4 cm (ryc. 7:6). 8. Naczynie — fragment. Barwa czarna. Otw. 11,4 cm (ryc. 7:7). 9. Czerpak (?). Barwa czarna. Otw. 12 cm (ryc. 7:8). 10. Czarka (?). Barwa czarna. Otw. 12 cm (ryc. 7:9). 11. Waza (?) — fragment. Barwa brązowa. Otw. 30 cm (?) (ryc. 7:10). 12. Misa (?) — fragment. Barwa brązowa. Otw. 12,5 cm (ryc. 7:11). 13. Czarka (?) z ornamentem

Ryc. 4. Grób 11 — fragmenty naczyń
Abb. 4. Gefäßfragmente aus dem Grab Nr. 11

Ryc. 5. Grób 12 — fragmenty naczyń
Abb. 5. Gefäßfragmente aus dem Grab Nr. 12

Ryc. 6. Grób 13 — fragmenty naczyń
Abb. 6. Gefäßfragmente aus dem Grab Nr. 13

15. Naczynie — fragment. Ornament kreskowy ukośny pod poziomymi liniami. Barwa czarna (ryc. 7:14). 16. Naczynie — fragment z fragmentem taśmowatego ucha. Barwa brązowa. 17. Naczynie — fragment z uchem. Barwa ceglasta (ryc. 7:15). 18. Naczynie — fragment ze śladem guza (?). Barwa brązowa. Średnica brzuśca około 35 cm. 19. Naczynie — fragment z dnem. Barwa brązowa. Dno 11,2 cm (ryc. 7:16). 20. Fragment dna naczynia. Barwa ceglasta. Dno 5,5 cm (ryc. 7:17). 21. Dno naczynia — 7,8 cm. Barwa brązowa (ryc. 7:18).

Grób 15. Wśród kilku kamieni na głęb. od 18 do 32 cm rozmieszczonych wzdłuż osi wschód-zachód rozrzucone kości i fragmenty naczyń.

1. Popielnica (?) — fragmenty. Barwa brunatna. Średnica brzuśca 36 cm (ryc. 8:1). 2. Naczynie — fragment. Barwa brunatna. Otw. 11,5 cm (ryc. 8:2). 3. Misa (?) — fragment. Barwa brunatnoczarna (ryc. 8:3). 4. Waza (?) — fragment. Barwa czarna. Otw. 24 cm (ryc. 8:4). 5. Fragment naczynia z listwą. Barwa brązowa, (ryc.

8:5). 6. Fragment naczynia z ornamentem dołkowym. Barwa czarna (ryc. 8:6). 7. Fragment naczynia o powierzchni chropowatej — (popielnica?). Barwa brązowa (ryc. 8:7). 8. Fragment naczynia. Barwa brązowa. Dno 7,5 cm (ryc. 8:8).

Grób 16. Na głęb. 25 cm pod powierzchnią skupisko kamieni w kilku warstwach (1-6) wśród nich i tuż pod: skupisko skorup, węgle drzewne i spalone kości. Układ naczyń, spalonych kości wskazuje na to, że grób został zniszczony.

1. Popielnica (?) powyżej załomu gładzona, poniżej chropowata z trzema zachowanymi guzkami. Średnica otw. około 32 cm (ryc. 9:1). 2. Dzban z taśmowatym uchem zdobiony na brzuścu bruzdami pionowymi. Barwa brunatna. 3. Kubek. Barwa szarobrunatna. 4. Kubek zdobiony na brzuścu bruzdami pionowymi. Barwa brunatnoczarna. 5. Czerpak z taśmowatym uchem i wklęsłym dnem. Wewnątrz czerniony a zewnątrz jasnobrunatny. 6. Amfora zdobiona na brzuścu bruzdami pionowymi. Wys. 13 cm, otw. 13,5 cm, średnica brzuśca 17,5 cm, dno 6,5 cm (ryc. 9:2). 7. Waza (?) — z ornamentem pionowych żeber — fragment. Barwa czarna (ryc. 9:3). 8. Waza — fragment. Barwa brązowa. Otw. 11 cm (ryc. 9:4). 9. Fragment naczynia z profilowanym brzuścem. Barwa czarna (ryc. 9:5). 10. Naczynie — fragment przydenny, obmazywany. Dno około 19 cm (ryc. 9:6). 11. Dno naczynia. Barwa brązowa. Dno 5,5 cm (ryc. 9:7). 12. Fragment naczynia. Barwa brązowa. Dno 6 cm (ryc. 9:8).

Grób 17. Na głęb. od 38 do 42 cm, w jasnożółtym piasku przemieszanym z ziemią znaleziono skorupy różnych naczyń. Zniszczony.

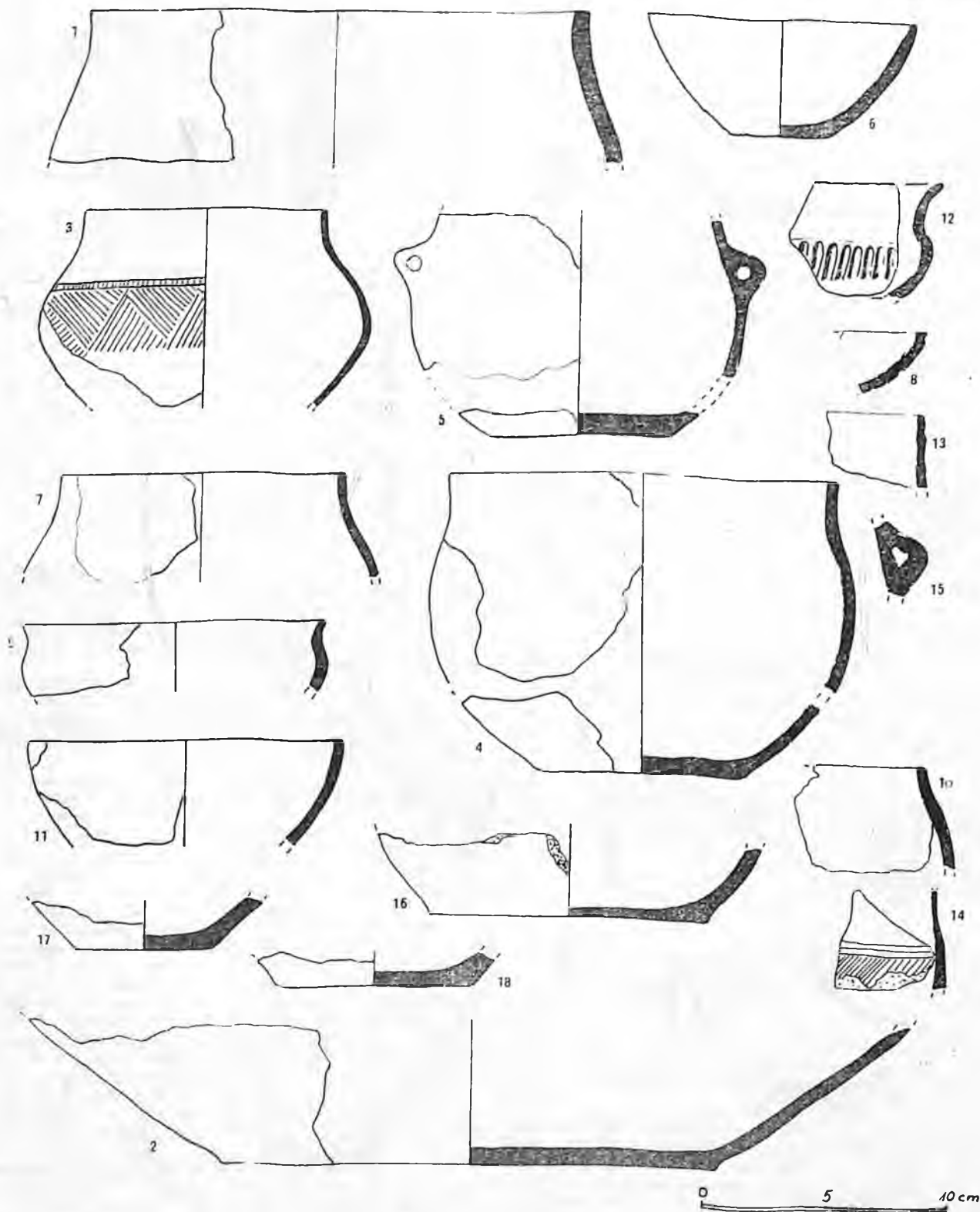
1. Naczynie — fragment brzuśca i szyjki, w miejscu połączenia szyjki z brzuścem małe płaskie ucho. Barwa czarna. 2. Naczynie.

Grób 18. Na głęb. 15 do 32 cm skupisko kamieni, rozbitych naczyń oraz spalonych kości.

1. Naczynie jajowate — fragmenty z jednym zachowanym uchem i guzem poniżej krawędzi. Powierzchnia chropowata. Barwa żółta. Wys. 16,8 cm, otw. 14,2 cm, dno 8 cm (ryc. 10:1). 2. Naczynie — fragment brzuśca zdobiony pionowymi bruzdami lekko ukośnymi (ryc. 10:2). 3. Naczynie beczułkowate. Powierzchnia chropowata. Barwa żółta. Otw. 19,5, dno 12 cm (ryc. 10:3a, 3b). 4. Waza (?) — fragment. Barwa brązowa. Otw. 15,4 cm (ryc. 10:4). 5. Naczynie — fragment brzuśca profilowanego. Barwa czarna (ryc. 10:5). 6. Waza (?) — fragment. Barwa brązowa. Otw. 16 cm (ryc. 10:6). 7. Naczynie — fragmenty. Barwa czarna i brązowa. (ryc. 10:7). 8. Amfora — fragment. Barwa czarna. Otw. 10 cm, średn. brzuśca 11,8 cm (ryc. 10:8). 9. Waza — fragment. Barwa brązowa. Otw. 23,6 cm (ryc. 10:9). 10. Naczynie beczułkowate — fragmenty. Barwa czarna. Otw. 8,3 cm (ryc. 10:10). 11. Czarka (?) z ornamentem pionowych żłobków pod linią oddzielającą szyjkę od brzuśca. Barwa czarna. Otw. 8,4 cm (ryc. 10:11). 12. Czerpak (?) — fragment z wyciskanymi od wewnątrz i zewnątrz dołkami oraz wypukłością na krawędzi. Barwa brązowa. (ryc. 10:12). 13. Dno naczynia barwy czarnej — 11 cm (ryc. 10:13). 14. Dno naczynia — 10,5 cm (ryc. 10:14).

Grób 19. Na głęb. 9 do 30 cm bezładnie rozrzucone kamienie a między nimi skorupy. Pod kamieniami w warstwie żółtego piasku do głębokości 100 cm duża ilość skorup, węgli drzewnych oraz spalonych kości.

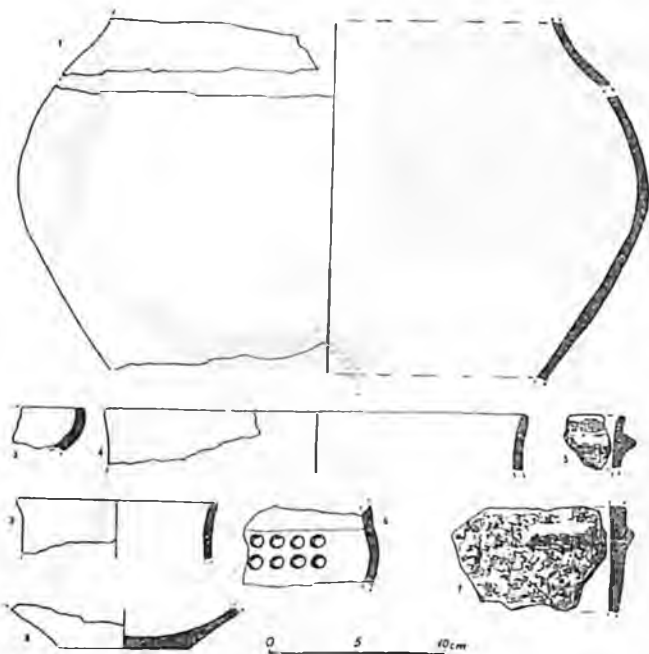
1. Czarka — fragmenty. Ślady ucha na granicy szyjki i brzuśca. Barwa brunatna. Wys. 7 cm, otw. 6,8 cm, średn. brzuśca 9,5 cm, dno 2,8 cm (ryc. 11:1). 2. Misa (?) — fragmenty. Ornament paznokciowy oraz karbowany brzeg. Barwa brązowa. Otw. 11 cm (ryc. 11:2). 3. Czerpak (?) — fragment. Barwa brązowa. Otw. 9 cm, wys. 2,7 cm (ryc. 11:3). 4. Waza. Pod linią oddzielającą szyjkę od brzuśca ornament płytkiego dołka. Barwa czarna. Wys. 9,5 cm, otw. 7,8 cm, średnica brzuśca 10,5 cm, dno 5 cm (ryc. 11:4). 5. Amfora z zachowanym uchem oraz ornamentem płytkiego dołka pod linią oddzielającą szyjkę od brzuśca. Barwa górą czarna dołem brązowa. Wys. 15,4 cm, otw. 13,4 cm, średn. brzuśca 17 cm, dno 9,5 cm (ryc. 11:5). 6. Naczynie — fragment z ornamentem wstęgi i paznokciowym. Barwa brązowa

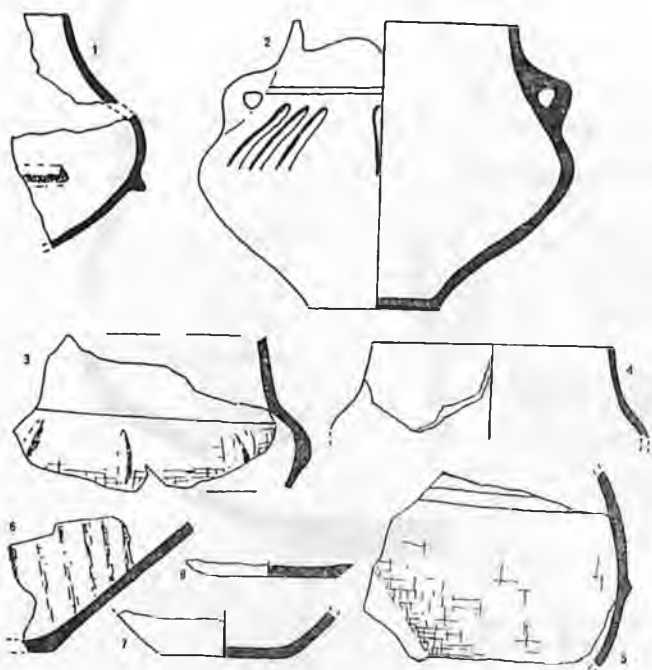
Ryc. 7. Grób 14 — fragmenty naczyń
Abb. 7. Gefäßfragmente aus dem Grab Nr. 14

(ryc. 11:6). 7. Naczynie — fragment z ornamentem paznokciowym. Barwa ceglasta (ryc. 11:7). 8. Misa — fragment. Barwa górą czarna dołem brązowa (ryc. 11:8). 9. Czerpak (?) — fragment. Barwa czarna (ryc. 11:9). 10. Czerpak z wklęsłym dnem — fragment. Barwa czarna (ryc. 11:10). 11. Misa — fragment. Barwa górą czarna dołem brązowa. Wys. 4,8 cm, otw. 22,8 cm (ryc. 11:11). 12. Czarka — fragment. Barwa czarna. Otw. 7,5 cm (ryc. 11:12). 13. Czarka — fragmenty. Barwa czarna. Otw. 4,5 cm (ryc. 11:13). 14. Misa. Barwa brązowa. Wys. 3,8 cm, otw. 8,5 cm, dno 3,5 cm (ryc. 11:14). 15. Misa. Barwa szarobrązowa. Wys. 3,6 cm, otw. 7,3 cm,

dno 2,5 cm (ryc. 11:15). 16. Misa — fragment. Barwa czarna. Otw. 8 cm (ryc. 11:16). 17. Naczynie beczułkowane — fragment z taśmowatym uchem. Powierzchnia chropowata barwy czerwonej. Otw. 9,5 cm (ryc. 11:17). 18. Naczynie beczułkowane — fragmenty. Powierzchnia chropowata barwy żółtawej. Otw. 19,8 cm (ryc. 11:18). 19. Naczynie beczułkowane o powierzchni ukłonie obmazywanej. Barwa żółta. Otw. 13,8 cm (ryc. 11:19). 20. Amfora — fragment z uchem taśmowatym. Barwa czarna. Otw. 12 cm (ryc. 11:20). 21. Czarka (?) — fragmenty. Barwa czarna. Otw. 8,8 cm (ryc. 11:21). 22. Talerz — fragment. Z jednej strony dolki paznok-

Ryc. 8. Grób 15 — fragmenty naczyń
Abb. 8. Gefäßfragmente aus dem Grab Nr. 15

Ryc. 9. Grób 16 — fragmenty naczyń
Abb. 9. Gefäßfragmente aus dem Grab Nr. 16

ciowe. Barwa czerwonożółta. Średn. 35 cm, grub. 1,3 cm (ryc. 11:22). 23. Naczynie — fragmenty. Na brzuścu fragmenty ornamentu szablownego. Barwa górą czarna dołem brunatna (ryc. 11:23). 24. Naczynie — fragmenty z ornamentem wstęgowo-kreskowym. Barwa czarna (ryc. 11:24). 25. Naczynie — fragment z ornamentem ukośnych rzędów nakłuć. Barwa ceglasta (ryc. 11:25). 26. Naczynie beczułkowate o powierzchni chropowatej z taśmowatym uchem — fragmenty. Barwa żółtawa (ryc. 11:26). 27. Naczynie z guzem poniżej krawędzi — fragmenty. Barwa żółtawa (ryc. 11:27). 28. Naczynie o powierzchni chropowatej — fragmenty — jeden z taśmowatym uchem. Barwa brązowa (ryc. 11:28). 29. Naczynie — fragment z uchem. Barwa czerwona (ryc. 11:29). 30. Naczynie o powierzchni chropowatej z gu-

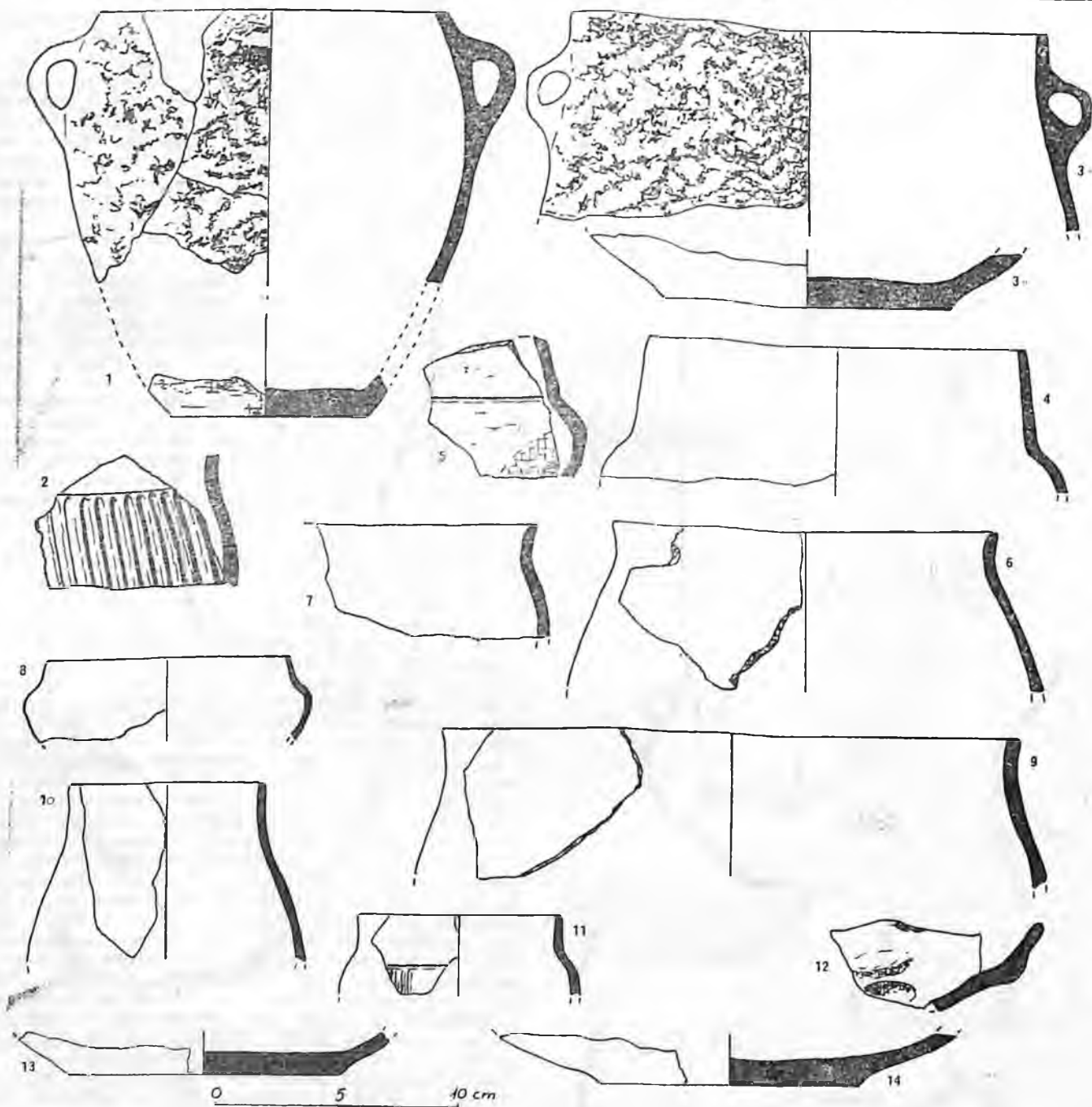
zem — fragmenty. Barwa czerwona (ryc. 11:30). 31. Naczynie o powierzchni chropowatej z ornamentem plastycznym poniżej krawędzi, barwa żółtawa (ryc. 11:31). 32. Naczynie o powierzchni chropowatej z ornamentem plastycznym — fragmenty. Barwa czerwona (ryc. 11:32). 33. Naczynie o powierzchni chropowatej z listwą — fragmenty. Barwa czerwona (ryc. 11:33). 34. Dno naczynia o powierzchni chropowatej barwy brązowej — 9 cm (ryc. 11:34). 35. Dno naczynia barwy brązowej — 10 cm (ryc. 11:35). 36. Dno naczynia barwy brązowej — 8 cm (ryc. 11:36). 37. Dno naczynia barwy brązowej — 7 cm (ryc. 11:37).

Grób 20. Na głęb. 8 do 39 cm kamienie i skorupy. W południowo-wschodniej części grobu do głęb. 100 cm zalegały spalone kości; w północno-wschodniej części skorupy i spalone kości występowały zarówno w warstwie kamieni jak i pod nią, tu też na głębokości 56 cm większe naczynie zawierające dwie przystawki. Wypełnik grobu stanowił żółty piasek zmieszany z czarną ziemią. Uznany za zniszczony.

1. Popielnica (?) — fragmenty. Barwa jasnobrunatna. Otw. około 25 cm (ryc. 12:1). 2. Misa z małym taśmowatym uchem powyżej załomu brzuśca — fragmenty. Powierzchnia powyżej załomu zgladzona, dołem obmazywana i zdobiona ornamentem paznokciowym. Otw. 38 cm, średn. brzuśca 42,4 cm (ryc. 12:2). 3. Waza — fragmenty, zdobiona u nasady szyjki dwoma dołkami. Barwa brunatnoczarna. Otw. 14 cm, średn. brzuśca 21,8 cm (ryc. 12:3). 4. Kubek z wąskim uchem. Otw. 12,5 cm (ryc. 12:4). 5. Kubek — fragmenty. Barwa żółta. Otw. 8,2 cm (ryc. 12:5). 6. Kubek — fragmenty — zdobiony w górnej części grupkami dołków. Barwa czarna (ryc. 12:6). 7. Czerpak z taśmowatym uchem. Barwa szarobrunatna. Wysokość 3,3 cm, wysokość z uchem 4,6 cm, otw. 12,3×10,5 cm (ryc. 12:7). 8. Misa — fragment — z ornamentem paznokciowym a na brzegu z poprzecznymi kreskami. Otw. 29,4 cm (ryc. 12:8). 9. Waza — fragmenty. Barwa brunatna (ryc. 12:9). 10. Amfora z taśmowatym uchem — fragment. Barwa brązowa. Otw. 13 cm (ryc. 12:10). 11. Waza — fragmenty. Powyżej załomu na brzuścu ornament kreskowy oraz rzędów dołków. Barwa czarna. Otw. 11,6 cm, średn. brzuśca 15 cm (ryc. 12:11). 12. Waza — fragmenty. Ornament w wstędze dołków i pionowych rowków. Barwa czarna (ryc. 12:12). 13. Waza — fragmenty. Barwa czarna. Otw. 17,6 cm (ryc. 12:13). 14. Kubek (?) — fragment. Barwa ceglasta. Otw. 12 cm (ryc. 12:14). 15. Czerpak — fragment. Barwa czarnożółta. Ornament wypukły na krawędzi i dołka wgniecionego do wewnątrz na brzuścu (ryc. 12:15). 16. Naczynie — fragment. Ornament szablowny na brzuścu (ryc. 12:16). 17. Naczynie — fragment — o powierzchni chropowatej barwy ceglastej. Ornament listwy z dołkami (ryc. 12:17). 18. Naczynie — fragment. Barwa żółtopomarańczowa. Na brzuścu ornament poziomych nieregularnych linii (ryc. 12:18). 19. Misa — fragment. Barwa czerwona. Ornament paznokciowy a na krawędzi poprzeczne kreski (ryc. 12:19). 20. Naczynie — fragment. Barwa brązowa. Otw. 14 cm (ryc. 12:20). 21. Naczynie beczułkowate — fragment — powierzchnia chropowata. Barwa czerwonożółta. Otw. 18,9 cm (ryc. 12:21). 22. Talerz — fragment. Barwa brunatna. Z jednej strony ornament paznokciowy (ryc. 12:22). 23. Naczynie — fragment z ornamentem poziomej trójliniowej wstęgi. Barwa czarna (ryc. 12:23). 24. Naczynie — fragment. Barwa czarnoróżowa. Ornament płytkiego dołka (ryc. 12:24). 25. Taśmowate ucho. Barwa czarna. 26. Ucho czerpaka. Barwa czarnobrunatna (ryc. 12:25). 27. Ucho garnka (?). Barwa czerwonożółta (ryc. 12:26). 28. Dno naczynia. Barwa jasnobrązowa. 13 cm (ryc. 12:27). 29. Dno naczynia barwy ceglastej — 8,4 cm (ryc. 12:28). 30. Przewidnny fragment naczynia o powierzchni chropowatej barwy żółtoczerwonej.

Grób 21. Na głęb. 22 do 47 cm kamienie oraz skorupy z różnych naczyń. Uznany za zniszczony.

1. Naczynie beczułkowate z uchem — fragment. Powierzchnia chropowata barwy czerwonożółtej. Otw. 9,8 cm (ryc. 13:1). 2. Naczynie beczułkowate — fragment z uchem taśmowatym. Powierzchnia chropowata, bar-

Ryc. 10. Grób 18 — fragmenty naczyń
Abb. 10. Gefäßfragmente aus dem Grab Nr. 18

wa czerwonożółta. Otw. 17,5 cm (ryc. 13:2). 3. Misa — fragment. Barwa czerwona (ryc. 13:3). 4. Dno naczynia o powierzchni chropowatej barwy jasnobrażowej — 15,5 cm (ryc. 13:4).

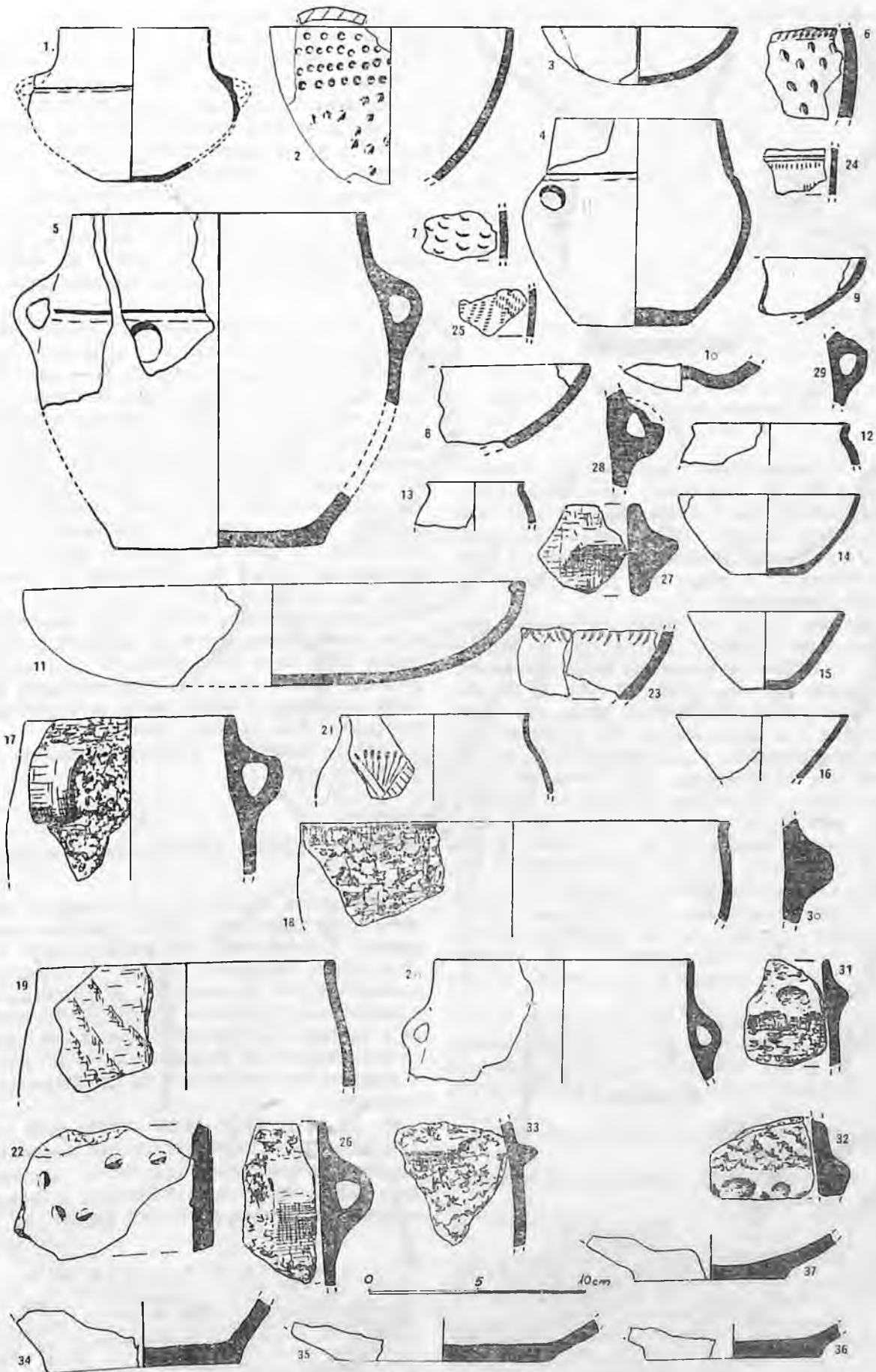
OBRZĄDEK POGRZEBOWY

Podstawą analizy zmierzającej do ustalenia obrządku pogrzebowego są informacje zawarte w notatkach sporządzonych przez prowadzących eksploatację oraz inwentarz grobów. W opisie grobów zawarto informacje o stanie zachowania. Siedem grobów uznano za zniszczone. Za takie uznano groby, w których materiał ceramiczny znajdował się mię-

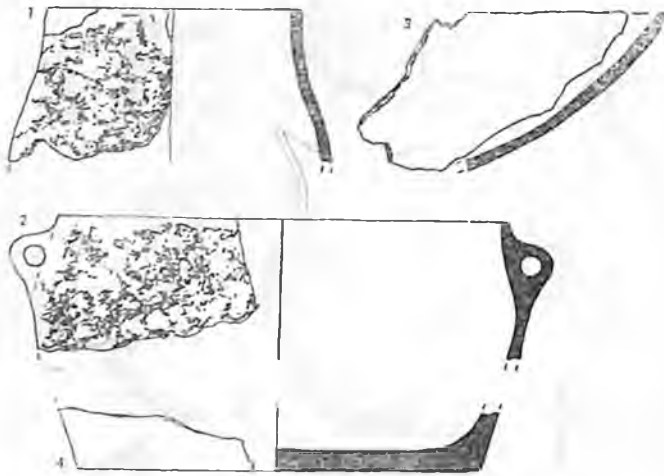
dzy kamieniami (groby 11, 12, 13, 16, 17, 20, 21). Interpretacja ta wymaga weryfikacji.

Stwierdzamy: 1) Między grobami uznanymi za zniszczone a 14, 15, 18, 19 nie ma różnic (ryc. 14). Naczynia a raczej ich ułamki znajdują się między kamieniami. 2) W przypadku grobów „zniszczonych” kamienie oraz ceramika znajdują się w stosunkowo cenniejszej warstwie, np. grób 11 — 0,15 m. Nie ma skorup ponad kamieniami. 3) Uwzględniając dodatkowo brak istotniejszych różnic między grobami 9, 19 i 20, mamy podstawy by kwestionować ówczesne opinie o stanie zachowania grobów. Traktować je zatem należy jako nie odbiegające zasadniczo od stanu pierwotnego. Dodatkowym argumentem pozwalającym na takie przypuszczenia są wyniki po-

Ryc. 11. Grób 19 — ceramika
 Abb. 11. Keramik aus dem Grab Nr. 19

Ryc. 12. Grób 20 — ceramika
Abb. 12. Keramik aus dem Grab Nr. 20

równania z obrzędkiem pogrzebowym znanym z cmentarzyska w Cieszkowie (odległość między cmentarzyskami 11 km)⁸. Stwierdzono na nim celowe uszkodzanie naczyń, obsypywanie skorupami bruków (11 grobów). Zjawisko to znane jest i z innych cmentarzysk⁹ i wiąże się je z uctami na grobach (T. Malinowski).

Opierając się zatem na stanie zachowania grobów wyróżniamy schematy, jak na ryc. 14, składające się z: 1) bruku i wyposażenia znajdującego się: a) bezpośrednio pod nim (groby 10 i 12), b) do głębokości 0,5 m pod nim (grób 9), 2) bruku lub obstawy kamienne i wyposażenia w ich poziomie oraz pod nimi do głębokości 0,6 - 0,7 m (groby 16, 19, 20), przy czym zabytki występują, jak i kości, we wszystkich poziomach wypełniska; szczególnym przypadkiem jest grób 20, w którym naczynie zawierające dwie przystawki znajdowało się w połowie głębokości grobu, 3) bruku lub obstawy kamiennej i tylko na tym poziomie wyposażenie (groby 11, 14, 15, 18, 21), 4) tylko z wyposażenia (bez bruku i obstawy kamiennej — groby 13, 17). Odpowiada to wyróżnionym w Cieszkowie grobom z: 1) brukiem i obstawą lub obwarowaniem kamiennym, 2) bez bruku i obstawy¹⁰.

W zbiorze typów grobów odkrytych przez J. Kostrzewskiego a określonym przez Z. Durczewskiego mieszczą się groby będące przedmiotem niniejszej analizy. Reprezentowane są typy o następujących cechach:

typ 3 — kości znajdują się w popielnicy, w grobie szczątki stosu (grób 9),

typ 4 — bez popielnicy, z kośćmi poza naczyniami (groby 13, 15, 18),

typ 5 — bez popielnicy, z kośćmi poza naczyniami oraz resztkami stosu (groby 10, 16, 18),

typ 6 — skorupy przemieszane z kośćmi (grób 13),

typ 9 — naczynia (bez kości — groby 11, 12, 14, 17, 21). Odpowiedniki takich typów znajdujemy również w Cieszkowie określane jako: 1) groby popielnicowe czyste, 2) groby popielnicowe z resztkami stosu — niewątpliwym przykładem tej formy jest grób 9 a ewentualnym — 16, groby bezpopielnicowe — groby 10, 15 (?), 18, 19. Te w Cieszkowie uważa się za efekt oddziaływania podgrupy kępińskiej grupy górnośląskomałopolskiej¹¹, do której to zaliczone zostało również cmentarzysko w Sulmierzycach (Z. Durczewski).

Wyposażenie grobów stanowiła przede wszystkim ceramika. Jedynie w grobie 9 znaleziono fragmenty brązowej szpili i naszyjnika (?). Ilość naczyń w grobach była zróżnicowana. Stan zachowania naczyń ogranicza pewność ustaleń, według których: jeden grób (10) zawierał jedno naczynie, dwa groby zawierały po dwa naczynia (12, 17), trzy groby (11, 15, 21) zawierały trzy naczynia, jeden grób (13) zawierał cztery naczynia, dwa groby zawierały sześć naczyń (9, 16), w grobie 18 było osiem, 14 zawierał 11 naczyń, 20 grób siedemnaście naczyń i 19 grób osiemnaście. Ponadto w grobach 19 i 20 znajdowały się ułamki „talerzy”.

Najpowszechniejszą formą były naczynia wazowate, które wystąpiły w 12 grobach (z wyjątkiem grobu 10) i było ich ogółem 27 oraz garnki w 9 grobach, ogółem około 16. Misy wystąpiły w 7 grobach — ogółem 18 sztuk, czarki w 6 ogółem 18 oraz czerpaki w 3 — ogółem 4 sztuki (?).

Funkcję popielnicy w grobie 9 pełniło naczynie wazowate (ryc. 2 : 1).

CHRONOLOGIA ZESPOŁÓW GROBOWYCH

Podstawową trudnością decydującą o możliwości dokładnego datowania grobów jest stan zachowania naczyń i możliwości ich rekonstrukcji. Ustalenia chronologii dokonano poprzez uwzględnienie tak zwanych typów przewodnich oraz metodą analogii z materiałem z grobów z innych cmentarzysk a przede wszystkim najbliższych — Cieszkowa, Lutyni oraz między innymi ze względu na to, że jest jednym z najnowszych opracowanych, cmentarzysko w Włoszakowice¹².

Na IV okres epoki brązu datują grób 13. Wśród zabytków składających się na jego wyposażenie wystąpiło bowiem uznane za formę przewodnią dla tego okresu naczynie beczułkowate z listwą poniżej wylewu, karbowaną odciskami palców (5). Pozostałe

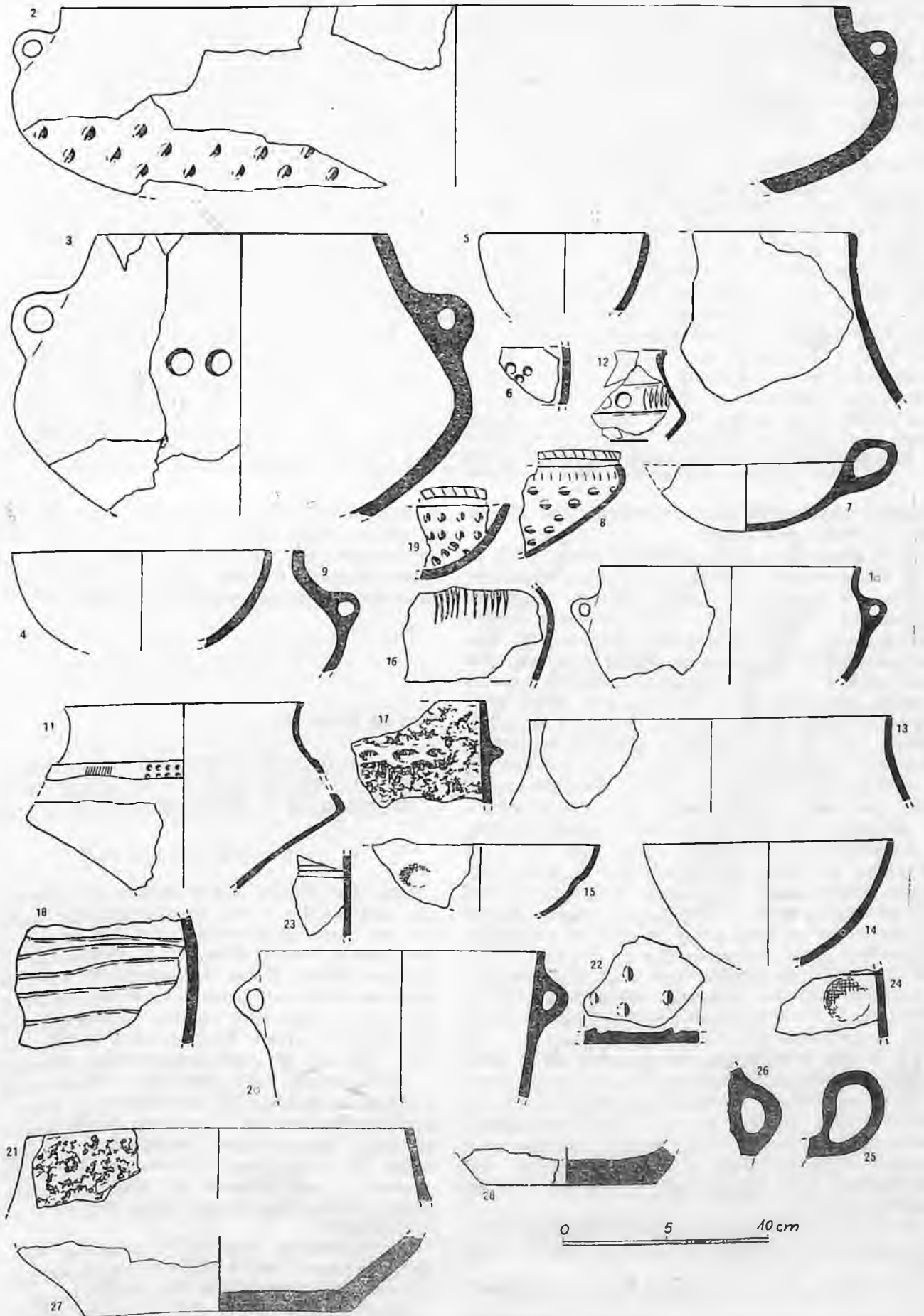
⁸ Opracowanie syntetyczne badań na cmentarzysku: J. Domańska, J. Gołubkow, *Materiały z cmentarzyska ciałopalnego ludności kultury łużyckiej w Cieszkowie, woj. Wrocław, „Silesia Antiqua”* t. XXI: 1979. Tam też pozostała literatura.

⁹ Np. w Bełczu Małym, por. J. Gołubkow, *Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej w Bełczu Małym, pow. Góra, „Silesia Antiqua”* t. XIV: 1972 s. 130. Porównaj też: T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy ludności kultury łużyckiej w Polsce, „Przegląd Archeologiczny”,* t. XIV: 1961 s. 92.

¹⁰ Uznaje się to za cechę charakterystyczną dla dorzecza środkowej Odry (T. Malinowski).

¹¹ J. Domańska, J. Gołubkow, op. cit., s. 41.

¹² J. Domańska, J. Gołubkow, op. cit.; Lutynia, por. Z. Durczewski, *Powiat krotoszyński w czasach przedhistorycznych, „Przegląd Archeologiczny”,* t. IV, z. 3: 1930 - 1932; Włoszakowice, por. E. Zaitz, *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej we Włoszakowicach, woj. Leszno, „Fontes Archaeologici Posnanienses”,* vol. XXIX (1978), Poznań 1980, s. 1 - 45. Poza tym czyniono wnikliwsze porównania z materiałami z osady w Kotlinie, por. M. Zeylandowa, *Otwarta osada halszacka ludności kultury łużyckiej w Kotlinie, pow. Jarocin, „Fontes Archaeologici Posnanienses”,* Vol. XXIV (1973), Poznań 1975.

Ryc. 13. Grób 21 — fragmenty naczyń
 Abb. 13. Gefäßfragmente aus dem Grab Nr. 21

CAOB GEB	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
		O											
	G	UXW					OUX			OUX	OU	OUX	
			OU	O U	UX			O U X W O U X W			UXW		O U
						OU			U		U X W	U ^x	
	šhWU												
1											UXW	UX	

Ryc. 14. Zestawienie schematów profilów grobów. O — kamienie, U — naczynia, X — spalone kości, W — węgle drzewne
Abb. 14. Schema der Grabquerschnitte. O — Steine, U — Gefässe, X — Knochenbrand, W — Holzkohle

naczynia mają cechy charakterystyczne tak dla IV jak i V okresu epoki brązu.

Na V okres epoki brązu datujemy groby 9, 16, 18 i 19. Zbiór naczyń z grobu 9 zawiera charakterystyczne dla tego okresu czarkę zdobioną motywem zaplatanych trójkątów (ryc. 2:8). Pozostałe naczynia są mniej charakterystyczne. W grobie 16 formą przewodnią, na podstawie której datujemy, jest waza (ryc. 9:1) z zaokrąglonym załosem brzuśca i szyjką zlewającą się z brzuścem i w części przydennej z chropowaconą listwą. Naczynie dwustożkowate (ryc. 9:2) i czarka z cylindryczną szyjką (ryc. 9:4) występują w V okresie epoki brązu jak i w okresie halsztackim C. Mniej charakterystycznym jest wyposażenie grobu 18. Wyznacznikiem w datowaniu byłyby tu wazowate czarki baniaste z wydrebnioną stożkowatą szyjką (ryc. 10:4, 8). W grobie 19 formą przewodnią jest fragment naczynia wazowatego z listwą w części przydennej chropowatej (ryc. 11:33). Mniej pewne datowanie na ten okres mają groby 14 i 15. W przypadku pierwszego grobu wskazywałyby na ten okres czarka o półkolistym brzuścu (ryc. 7:5) oraz naczynie wazowate zdobione motywem zaplatanych trójkątów (ryc. 7:3). W przypadku grobu drugiego za takim datowaniem przemawiałoby naczynie — ryc. 8:1). Z całą pewnością groby mieszczą się w przedziale czasowym obejmującym V okres epoki brązu i okres halsztacki C, podobnie jak groby 11, 12. Ceramika tych grobów posiada cechy pozwalające umieścić je w obu okresach. Równie szerokie ramy czasowe wyznaczamy dla grobu 20. Możliwym jest, że pochodzi z IV okresu epoki brązu jak i okresu halsztackiego C.

W ramach wyznaczonych przez chronologię cmentarzyska możliwym jest umieszczenie grobów 10, 17 i 21.

W zestawieniu z ustaleniami Z. Durczewskiego¹³

¹³ Publikacja cmentarzyska Z. Durczewskiego obejmuje nie tylko materiały z badań J. Kostrzewskiego, ale i wcześniejsze.

rozciągłość czasowa cmentarzyska sięga od schyłku IV okresu epoki brązu, większość bowiem grobów datowanych jest na V okres epoki brązu aż po okres halsztacki C. Przy czym nie stwierdzono występowania form przewodnich dla tego okresu.

Dionizy Kosiński

GRÄBERFELD DER BEVÖLKERUNG DER LAUSITZER KULTUR IN SULMIERZYCE, FUNDSTELLE 1, WOJEWODSCHAFT KALISZ

Zusammenfassung

Zum Ziel dieser Arbeit wurde die Darstellung und Analyse der — von dem Institut der Archäologie der Adam-Mickiewicz-Universität Poznań unter der Leitung von J. Łuka im J. 1953 — 13 aufgedeckten Gräber. Diese Bearbeitung ist eine Ergänzung der früheren Entdeckungen auf dieser Fundstelle; es werden auch zugleich zufällige Funde besprochen. Die ersten Ausgrabungen wurden um das Jahr 1880 von W. Jazdzewski geleitet, die weiteren — in den Jahren 1923-1924 von J. Kostrzewski, der 8 Gräber aufgedeckt hat, und die von Z. Durczewski veröffentlicht wurden. Über diese Ausgrabungen gibt es keine vollkommene Dokumentation mehr, bewahrt haben sich nur Notizen mit der Gräberbeschreibung und Keramik der einzelnen Gräber. In dieser Bearbeitung wurden diese Gräber von 1 bis 9 nummeriert.

Das Gräberfeld liegt auf dem oberen Teil einer Sanddüne von 5 bis 10 m Höhe und ist mit moorigen Wiesen des Czarna-Woda-Tals umkreist (Abb. 1).

Als Unterlage wurde der Erhaltungszustand der Gräber angenommen. Wie es aufgrund der Analogie

mit ähnlichen Gräberfeldern hervorgeht, kann man, ungeachtet etwaigen Suggestionen, annehmen, dass die Form der Gräber keinen wesentlichen Umwandlungen unterlag. Die in der Höhe des Steinpflasters vorgefundenen Keramikreste sind, der angenommenen Ansicht nach, Überbleibsel von rituellen Mahlzeiten, die auf den Gräbern stattfanden (T. Malinowski).

Es wurden folgende Grabformen (Abb. 14) ausgedeutet: 1 — mit dem Steinpflaster samt darunter vorhandener Ausstattung (Knochenbrand nicht in allen Gräbern vorhanden), 2 — mit dem Steinpflaster, bzw. mit der Steinpackung und mit der Ausstattung im Horizont der Steinpflasterung oder auch darunter, 3 — mit dem Steinpflaster, bzw. mit der Steinpackung und mit der Ausstattung nur in diesem Horizont, 4 — nur mit der Ausstattung.

In einem Fall wurde der Knochenbrand in der Urne vorgefunden (Grab 9). In anderen Fällen dagegen, falls er vorhanden war, so war er mitsamt Keramik verstreut.

Die Gräber waren, mit Ausnahme von Fragmenten zweier bronzenen Schmuckstücke (Nadel und

Halsband?), mit richtig kleingeschlagener Keramik ausgestattet. Die Zahl der Gefäße in den einzelnen Gräbern war sehr verschieden und betrug von 1 bis 19 Stück. Die häufigste Form war die Wasenform, die Wasengefäße kamen in 12 Gräbern vor, die Töpfe — in 9 Gräbern. Sonst kamen auch Schalen, Tassen und Schöpfer, wie auch Bruchstücke von „Tellern“ zum Vorschein.

Die in der Datierung der Gräber angewandte Methode beruhte auf der Anwendung der sog. „Leitformen“ für einzelne Zeitabschnitte und aufgrund der Analogie mit dem keramischen Material aus anderen Gräberfeldern (Cieszków, Lutynia, Włoszakowice), wie auch aufgrund einer Siedlung (Kotlin). Das älteste Grab ist das Grab 13 — es ist zum Ausgang (?) der IV. Bronzezeitperiode datiert. Aus der 5. Bronzezeitperiode stammen Gräber 9, 16, 18, 19 und wahrscheinlich auch Gräber 14, 15 und 20. Gräber 11 und 12 sind der Zeit von der V. Bronzezeitperiode bis zur HaC zu zuteilen. Die Chronologie der Gräber 10, 17 und 21 wird durch die Zeitdauer des ganzen Gräberfeldes, also vom Ende der IV. Bronzezeitperiode bis zur HaC belegt.

Zenon Głogowski

Cmentarzyska ludności kultury pomorskiej z rejonu środkowego dorzecza rzeki Główna

Gräberfelder der Bevölkerung der Pommerschen Kultur in dem mittleren Zuflussgebiet
des Główna-Flusses

W zakres opracowania wchodzi materiały z badań ratowniczych prowadzonych na cmentarzyskach ludności kultury pomorskiej w Bednarach stan. 1, Jerzynie stan. 2, Pomarzanowicach stan. 13 i Złotniczkach stan. 1, gmina Pobiedziska, woj. Poznań (Ryc. 1).

Cmentarzysko w Bednarach stan. 1 położone jest około 600 m na północ od drogi z Krześlic do Bed-

położonych pochówków, natrafiono na ślady zniszczonych dwóch lub trzech jam, z zawartością ceramiki (nr kat. 1971 : 39) i kości zwierzęcych (nr kat. 1971 : 40) z okresu wczesnośredniowiecznego, pozostałość osady wczesnośredniowiecznej usytuowanej na obszarze cmentarzyska. Z tego też stanowiska pochodzi prawdopodobnie niewielki kubek, dar weterynarza powiatowego Krigera (nr inw. HG 1904 : 272) oraz materiały, datowane na okres lateński, z badań powierzchniowych prowadzonych 16 IX 1944 r. przez E. Schlicht² (nr inw. 1944 : 50, nr kat. 1944 : 223).

Cmentarzysko w Jerzynie, stan. 2 (dawniej Gorzkie Pole), położone jest około 200 m na północ od mostku na rzece Główna, na południowym stoku niewielkiego pagórka. W trakcie kopania dołu pod studnię natrafiono na grób skrzynkowy z obwarowaniem z którego pochodzi fragment kubka, przekazany przez właściciela działki do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. W wyniku interwencji archeologicznej dr. L. Krzyżaniaka odkryto jeszcze dwa fragmenty niewielkiego naczynia³.

Cmentarzysko w Pomarzanowicach stan. 13 (dawniej Złotniczki), położone jest około 600 m na południowo-zachód od skraju wsi Złotniczki i 1650 m na zachód od przecięcia się szosy z Pobiedzisk do Pomarzanowic z rzeką Główna, w lesie na zachodnim zboczu wzgórza przeciętego po osi północ—południe duktą a dawniej wykopem kolejki linii wąskotorowej. W 1944 r. przy budowie wspomnianej kolejki natrafiono na grób skrzynkowy (?). Dwa dalsze groby skrzynkowe z obwarowaniem pochodzą z badań ratowniczych E. Schlicht prowadzonych 15 (16?) IX 1944 r.⁴

Cmentarzysko w Złotniczkach, stan. 1, wg J. Kostrzewskiego stan. 1, E. Schlicht — IV, a w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych w 1955 r. oznaczone jako 4, położone jest na południowym

Ryc. 1. Plan sytuacyjny cmentarzysk: 1 — Bednary, stan. 1, 2 — Jerzyn, stan. 1, 3 — Pomarzanowice, stan. 13, 4 — Złotniczki stan. 1, gm. Pobiedziska, woj. Poznań

Abb. 1. Situationsplan der Gräberfelder: 1 — Bednary, Fundstelle Nr. 1; 2 — Jerzyn, Fundstelle Nr. 1; 3 — Pomarzanowice, Fundstelle Nr. 13; 4 — Złotniczki, Fundstelle Nr. 1, Gemeinde Pobiedziska, Wojewodschaft Poznań

nar, po zachodniej stronie lasu. Stanowisko uległo całkowitemu zniszczeniu w trakcie niwelacji terenu pod budowę lotniska. Dnia 26 V 1971 r. w wyniku interwencji konserwatorskiej zostały zabezpieczone dwa groby¹. Po południowej stronie, obok siebie

¹ D. Durczewski. *Interwencje i orzecznictwo konserwatorskie do spraw zabytków archeologicznych w Poznaniu w roku 1971*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” (dalej FAP), t. 23: 1973, s. 230.

² A. Lipińska, *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1943-1944*, FAP, t. 10: 1959, s. 253.

³ M. Kostrzewska, *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1964-1965*, FAP, t. 17: 1966, s. 275.

⁴ T. Malinowski, *Katalog cmentarzysk ludności kultury pomorskiej*, t. 3, Słupsk, 1981, s. 188; Z. Hołowińska, *Materiały do osadnictwa przedhistorycznego powiatu poznańskiego* (praca magisterska w maszynopiśmie), Poznań 1951, s. 173-174.

stoku piaszczystego pagórka około 250 m na południe od wsi Złotniczek i na zachód od drogi ze Złotniczek do Jerzyna, między jeziorem Jerzyńskim a małym jeziorkiem⁵. W trakcie badań prowadzonych w 1913 r. przez Stephana odsłonięto 5 grobów: nr 1 popielnicowy z obwarowaniem, jamowe nr 2 i 5 oraz dwa groby (nr 3 i 4) szkieletowe datowane na okres wczesnośredniowieczny (nr kat. 1914:13, 14). Z tego stanowiska pochodzą materiały z badań powierzchniowych J. Kostrzewskiego z 1926 r.⁶ (7 fr. ceramiki kultury łużyckiej? — nr inw. 1929:367, nr kat. 1929:1127 oraz kości zwierzęce — nr kat. 1929:1128) oraz ceramika kultury łużyckiej z młodszej epoki brązu i okresu wczesnośredniowiecznego z badań powierzchniowych prowadzonych w 1955 r. przez J. Kostrzewskiego, M. Piaszykową i A. Lipińską (nr inw. 1955:201-202)⁷.

MATERIAŁY

Bednary stan. 1

Grób 1-2

Grób skrzynkowy z obwarowaniem (całkowicie zniszczony) był usytuowany na głębokości 30-40 cm od powierzchni. Z grobu obok kamieni z obudowy zachowały się ułamki zniszczonych naczyń oraz przepalone kości ludzkie z domieszką kości zwierzęcych.

1. Naczynie baniaste z wyodrębnioną szyjką, pow. szyjki gładka, brzuśca silnie schropowacona brunatnoszara, śr. 26 cm, śr. dna 10 cm (Tabl. 1:1).

2. Naczynie wazowate z wyodrębnioną szyjką i krawędzią wychyloną na zewnątrz, zdobione poniżej nasady szyjki rzędem dookólnych, skośnych żłobków a poniżej płaskimi niewielkimi guzkami, pow. gładka ciemnobrunatna, wys. 24 cm, śr. 35 cm, otw. 11 cm, śr. dna 8 cm (Tabl. 1:2).

3. Naczynie o baniastym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, zdobione na największej wydatości brzuśca ornamentem pojedynczej jodełki, pow. gładka ciemnobrunatna, śr. 21,4 cm, śr. dna 7 cm (Tabl. 1:3).

4. Fragmenty misy o słabo wyodrębnionym dnie i lekko zagiętej do wewnątrz krawędzi, pow. gładka ciemnobrunatna, wys. 8,6 cm, otw. 26 cm, śr. dna 7 cm (Tabl. 1:4).

5. Fragment misy z przewężonym brzegiem, pow. gładka ciemnobrunatna, otw. 20 cm (Tabl. 1:5).

6. Fragmenty czerpaka o słabo wyodrębnionym dnie i śladem po taśmowatym uchu, pow. gładka jasnobrunatna, wys. 7,4 cm, otw. 21,5 cm, śr. dna 5,3 cm (Tabl. 1:6).

7. Fragmenty dużego kubka o przysadzistym dwustożkowatym brzuścu, silnie, kielichowato wychylonej na zewnątrz krawędzi i śladem po taśmowatym uchu, pow. gładka jasnobrązowa, wys. 24 cm, śr. 33,4 cm, otw. 21,6 cm, śr. dna 12 cm (Tabl. 1:7).

8. Fragmenty kubka z największą wydatością brzuśca w dolnej partii naczynia i wyodrębnionej wysokiej szyjce, pow. gładka czarna, wys. 10,4 cm, śr. 11,6 cm, otw. 10 cm, śr. dna 5 cm (Tabl. 1:8).

9. Fragmenty naczynia beczukowatego o słabo wyodrębnionej, krótkiej szyjce, pow. szyjki gładka, brzuśca schropowacona ciemnoceglasta, wys. 9,2 cm, śr. 16 cm, otw. 11,4 cm, śr. dna 10 cm (Tabl. 1:9).

10. Fragmenty naczynia szerokotworowego o dwustożkowatym brzuścu i wyodrębnionej stożkowatej szyjce,

pow. gładka czarna, śr. 32 cm, śr. dna 9,6 cm (Tabl. 2:1).

11. Fragmenty naczynia szerokotworowego o baniastym schropowaconym brzuścu i wyodrębnionej gładkiej szyjce, barwa jasnobrunatna, miejscami ściemniona, śr. 31,6 cm, śr. dna 15,2 cm (Tabl. 2:2).

12. Fragmenty pokrywy stożkowatej bez zakładki, pow. gładka jasnobrunatna, otw. 20 cm (Tabl. 2:3).

13. Fragmenty misy z przewężonym brzegiem i małym taśmowatym uszkiem umieszczonym poniżej krawędzi, pow. gładka jasnobrunatna, wys. 9 cm, otw. 22 cm, śr. dna 7 cm (Tabl. 2:4).

14. Mała pokrywa stożkowata bez zakładki o silnie rozchylonym brzegu, wys. 4,4 cm, otw. 11 cm (Tabl. 2:5), pow. gładka jasnobrunatna.

15. Pokrywa stożkowata bez zakładki o silnie rozchylonym brzegu, pow. gładka jasnobrunatna, wys. 7,8 cm, otw. 18,2 cm (Tabl. 2:6).

16. Fragmenty pokrywy bez zakładki, pow. gładka ciemnobrunatna, otw. 18 cm (Tabl. 2:7).

17. Fragment kubka z krótką wyodrębnioną szyjką, pow. gładka czarna (Tabl. 2:8).

18. Fragmenty misy półkolistej z zagiętym do wewnątrz brzegiem, pow. gładka szarobrunatna, wys. 5,8 cm, otw. 18,4 cm, śr. dna 5 cm (Tabl. 2:9).

19. Materiał zawierał także 5 fragmentów den wyodrębnionych pochodzących z różnych naczyń o pow. gładkiej jasno i ciemnobrunatnej (Tabl. 2:10-14), fragment misy z zagiętym do wewnątrz brzegiem, pow. gładkiej ciemnobrunatnej (Tabl. 2:15) oraz dwa fragmenty mis z przewężonym brzegiem, pow. gładkiej ciemnobrunatnej (Tabl. 2:16, 17).

Całość materiału z grobu 1-2 zainwentaryzowana została pod nr inw. 1971:13, nr kat. 1971:23.

20. Przepalone kości ludzkie (mężczyzny w wieku adultus) z domieszką kości zwierzęcych — koza-owca (2 fr. żuchwy, fr. czaszki i ząb), nr kat. 1971:26.

Grób 3

Częściowo zniszczony grób skrzynkowy w obwarowaniu o wymiarach ok. 1,5×3 m usytuowany w przybliżeniu na osi wschód—zachód. Obok grobu duża ilość płyt ze ścian bocznych i płyt nakrywających pochówek oraz mniejszych polnych kamieni. W obudowie grobu ułożone na boku nieckowate żarno kamienne ze śladami użytkowania. Grób wystąpił w piasku na głębokości ok. 30-40 cm od powierzchni (Ryc. 2).

1. Przydenny fragment popielnicy baniastej, pow. przy dnie wyglądająca, powyżej silnie schropowacona ciemnobrunatna, śr. dna 13 cm (Tabl. 3:1), nr kat. 1971:27; a) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1971:28.

2. Fragmenty popielnicy o baniastym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, zdobionej poniżej nasady szyjki rzędem dookólnych skośnych żłobków pow. szyjki gładka, brzuśca silnie schropowacona, ciemnobrunatna, śr. 32,8 cm, śr. dna 13,8 cm (Tabl. 3:2), nr kat. 1971:29; a) Wewnątrz naczynia ułamki silnie przepalonej spiralki brązowej wykonanej z drutu brązowego o śr. 1 mm (Tabl. 3:3), nr kat. 1971:30; b) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1971:31.

3. Fragmenty popielnicy o baniastym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, zdobionej poniżej nasady szyjki szerokim dookólnym żłobkiem, pow. gładka ciemnobrunatna, wys. 22,8 cm, śr. 30 cm, otw. 21 cm, śr. dna 9,4 cm (Tabl. 3:4), nr kat. 1971:32; a) Fragmenty pokrywy z krótką zakładką, pow. gładka ciemnobrunatna, wys. 8 cm, otw. 22 cm (Tabl. 3:4), nr kat. 1971:32; b) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1971:33.

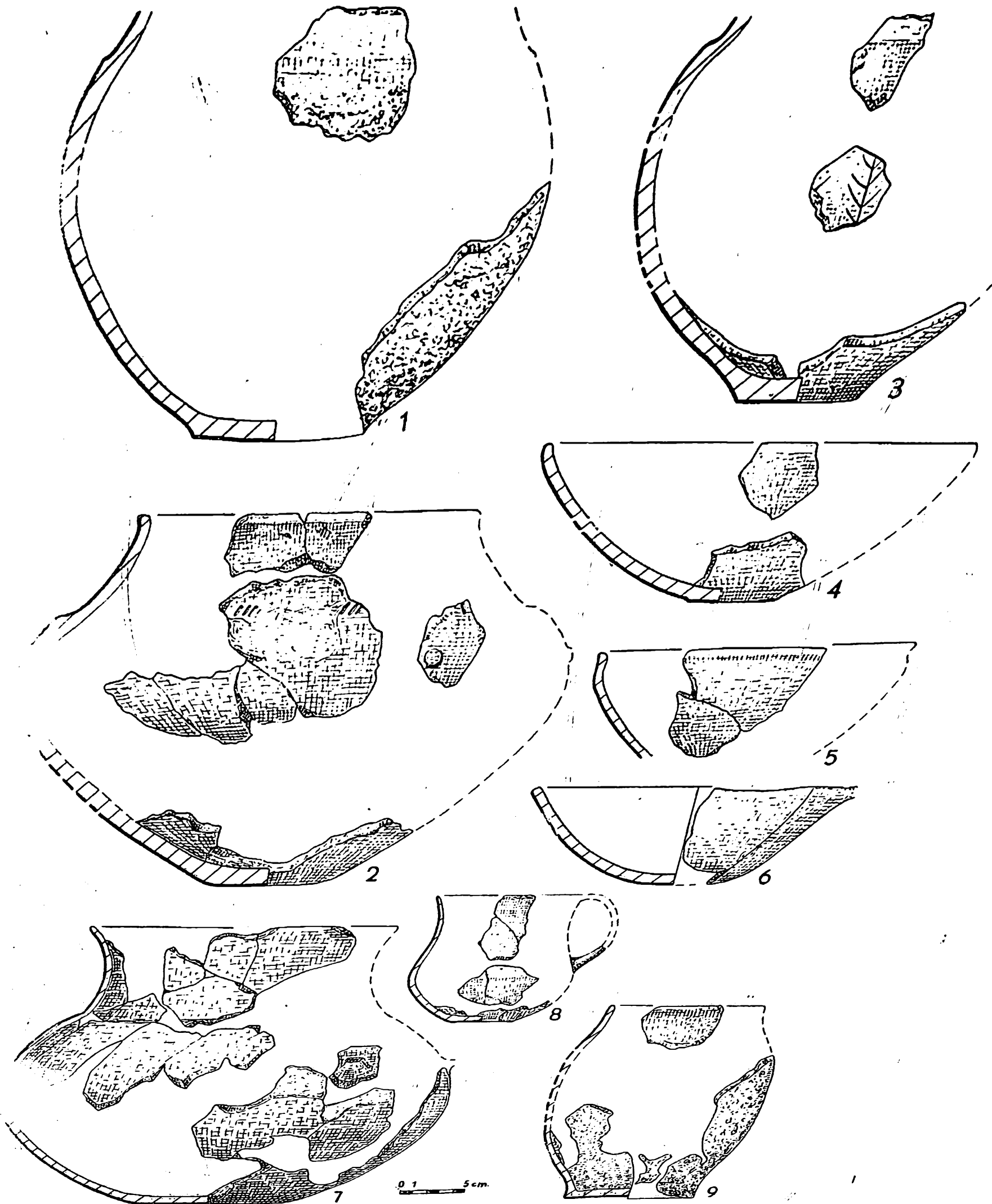
4. Popielnica o baniastym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, zdobiona poniżej nasady szyjki szerokim dookólnym żłobkiem, pow. gładka ciemnobrunatna, wys. 25,6 cm, śr. 26,6 cm, otw. 17,4 cm, śr. dna 9,6 cm (Tabl. 3:5), nr kat. 1971:34; a) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1971:35.

5. Popielnica o podniesionym ku górze baniastym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, pow. gładka jasnobrunatna, miejscami ściemniona, wys. 28 cm, śr. 26,4 cm, otw. 16,8 cm, śr. dna 13,8 cm (Tabl. 3:6), nr kat. 1971:36; a) Fragmenty pokrywy z zakładką, pow. gładka

⁵ Z. Hołowińska, op. cit., s. 175.

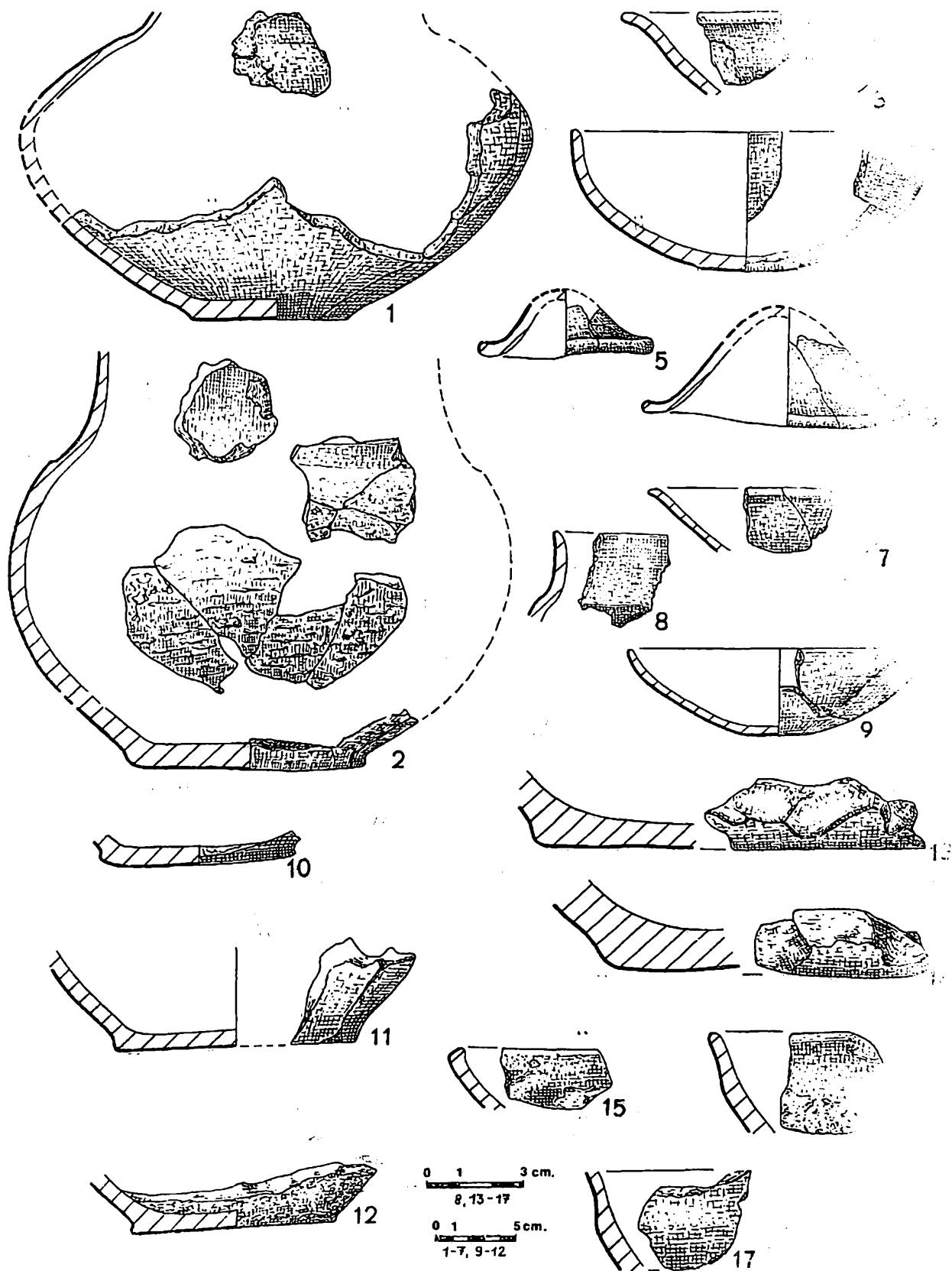
⁶ T. Malinowski, *Nabytki b. Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1929-1932*, FAP, t. VI: 1956, s. 120.

⁷ Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (Złotniczeki,teczka archiwalna nr 2746).

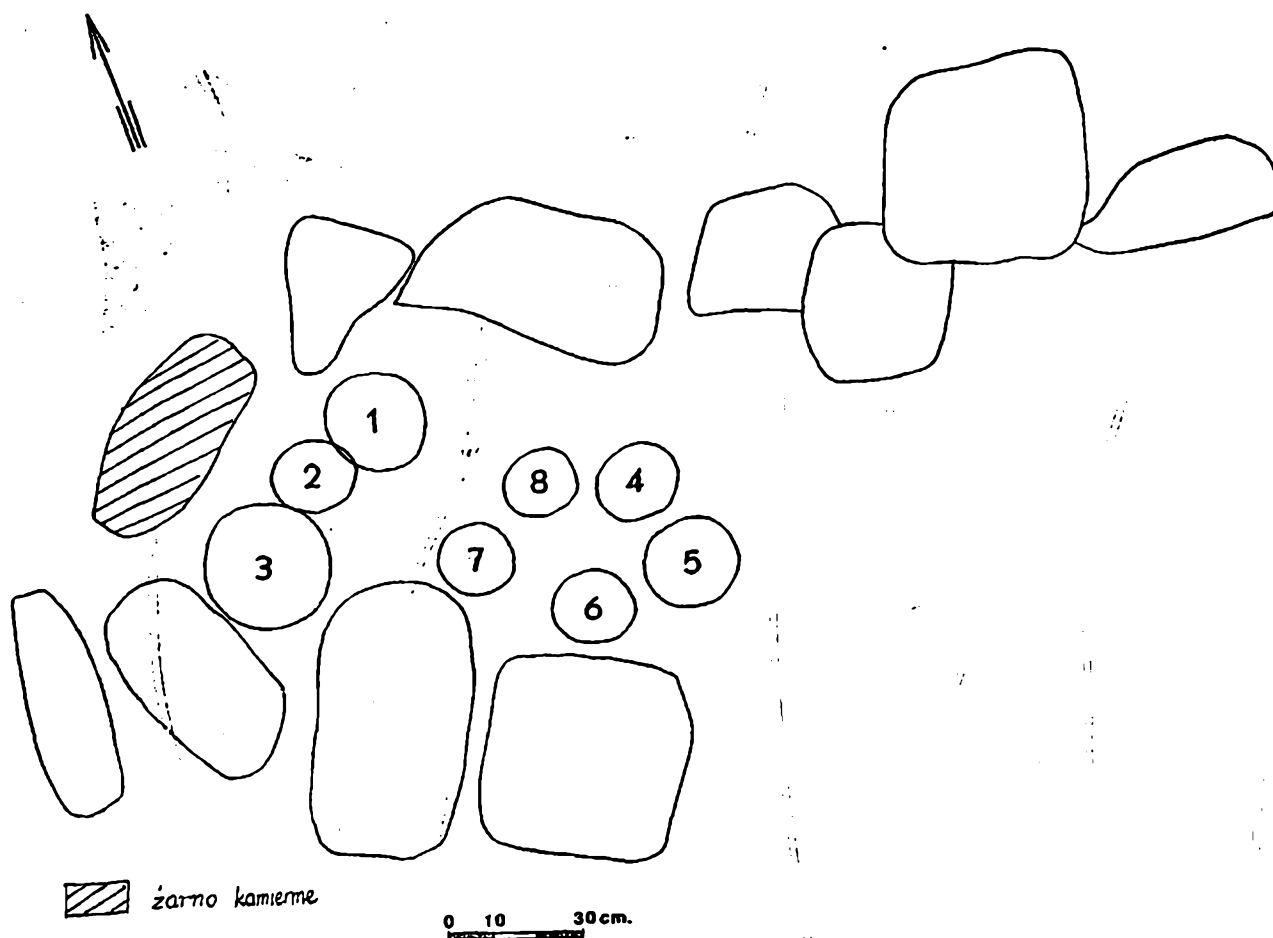

Tablica I. Bednary, stan. 1, grób 1-2
Tafel I. Bednary, Fundstelle Nr. 1, Grab Nr. 1-2

Tablica II. Bednary, stan. 1, grób 1-2
 Tafel II. Bednary, Fundstelle Nr. 1, Grab Nr. 1-2

Ryc. 2. Bednary, stan. 1. Plan grobu nr 3
Abb. 2. Bednary, Fundstelle Nr. 1. Plan des Graves Nr. 3

jasnobrunatna, miejscami ściemniona, wys. 8 cm, otw. 23,4 cm (Tabl. 3:6), nr kat. 1971: 36); b) Przepalona kości ludzkie, nr kat. 1971: 37.

6. Fragment dna wyodrębnionego wklęsłego do środka, pow. gładka ciemnobrunatna, śr. dna 19,6 cm (Tabl. 3:7), nr kat. 1971: 32.

7. Fragmenty naczynia o baniastym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, pow. gładka jasnobrunatna, miejscami ściemniona, śr. 30 cm, śr. dna 12,4 cm (Tabl. 4:1), nr kat. 1971: 32.

8. Fragmenty naczynia baniastego z wyodrębnioną szyjką, pow. gładka ciemnobrunatna, śr. 29 cm, śr. dna 11,4 cm (Tabl. 4:2), nr kat. 1971: 32.

9. Fragmenty kubka o dwustożkowatym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, pow. gładka czarna, wys. 6,4 cm, śr. 11,4 cm, otw. 7,4 cm, śr. dna 4 cm (Tabl. 4:3), nr kat. 1971: 27.

10. Fragmenty kubka o wyodrębnionej szyjce, baniastym brzuścu i taśmowatym uchem umieszczonym poniżej krawędzi, pow. gładka jasnobrunatna, wys. 5,6 cm, śr. 7,6 cm, otw. 7 cm, śr. dna 3,2 cm (Tabl. 4:4), nr kat. 1971: 27.

11. Fragmenty niewielkiej miseczki z przewężonym brzegiem, pow. gładka ciemnobrunatna, wys. 4,8 cm, otw. 9,6 cm, śr. dna 3 cm (Tabl. 4:5), nr kat. 1971: 27.

12. Fragmenty miski stożkowatej, pow. gładka szarobrunatna, wys. 9,8 cm, otw. 19,6 cm, śr. dna 6 cm (Tabl. 4:6), nr kat. 1971: 27.

Bednary, stan. 1 — materiał luźny.

1. 4 fragmenty miski z przewężonym brzegiem, pow. gładka ciemnobrunatna (Tabl. 4:7) oraz 10 fragmentów naczynia o chropowatej powierzchni brzuśca i gładkiej szyjce, barwy ciemnobrunatnej (Tabl. 4:8), nr inw. 1944: 50, nr kat. 1944: 223.

2. Miniaturowy dzbanek o dwustożkowatym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, pow. gładka ciemnobrunatna (Tabl. 4:9), nr kat. KFM 1904: 272.

Jerzyn, stan. 1

Zniszczony w trakcie kopania studni grób skrzynkowy z obwarowaniem. Z grobu zachowały się tylko fragmenty 2 naczyń oraz leżące obok niego duże płaskie kamienie ze ścian bocznych oraz mniejsze polne kamienie z obudowy.

1. Fragment kubka o baniastym brzuścu, zdobionego u nasady szyjki dwoma wąskimi dookólnymi żłobkami i zwisającymi od nich trójkątami złożonymi z potrójnych skośnych żłobków przedzielonym podobnymi żłobkami pionowymi, pow. gładka czarna, wys. 7 cm, śr. 11 cm, otw. 10 cm, śr. dna 5,5 cm (Tabl. 4:10), nr kat. 1965: 467, nr inw. 1965: 21.

2. Fragmenty naczynia baniastego z krótką wydzieloną szyjką, pow. gładka czarna, śr. 20 cm, otw. 16,4 cm (Tabl. 4:11), nr kat. 1965: 470.

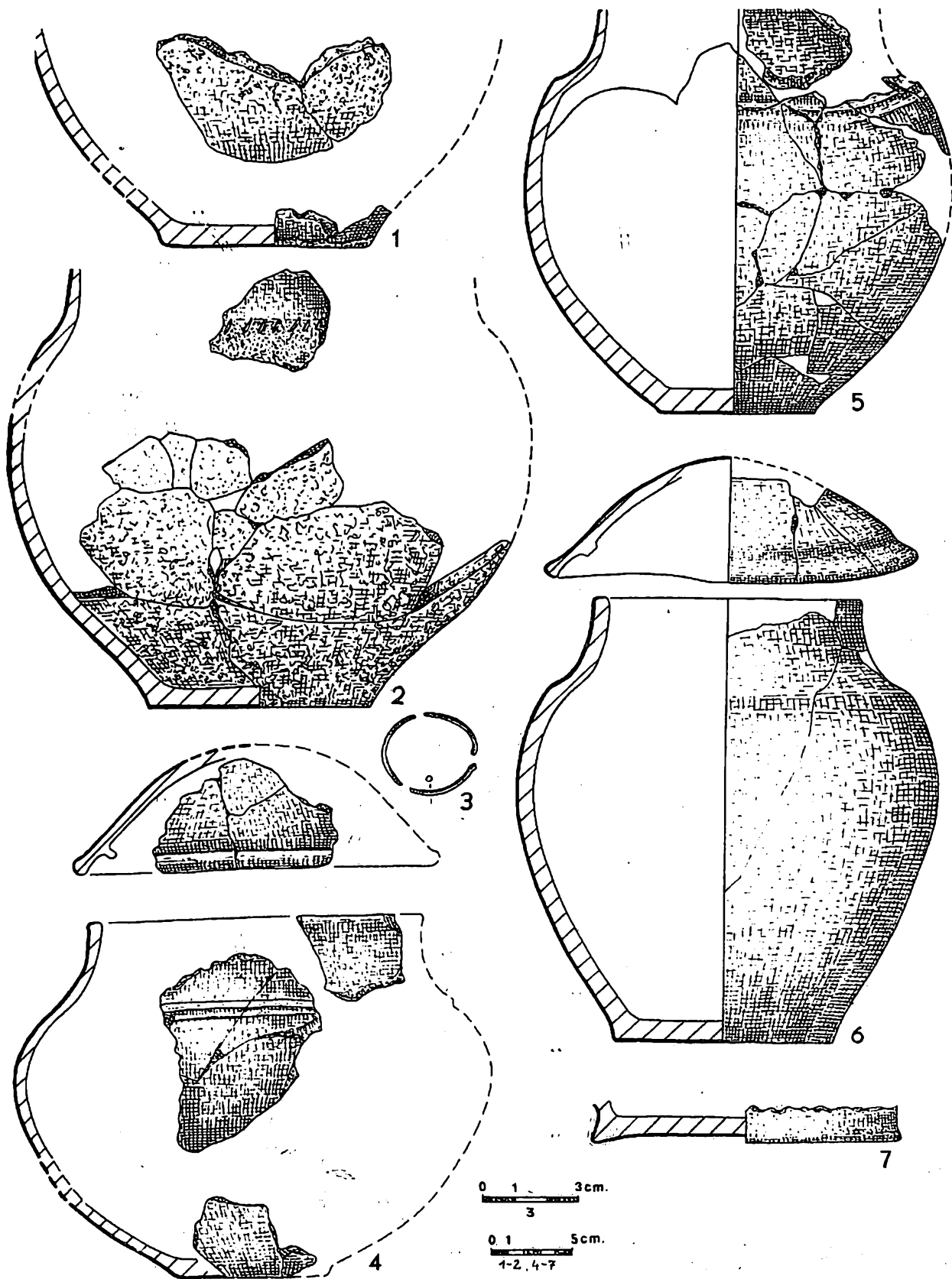
Pomorzanowice, stan. 13

Grób 1

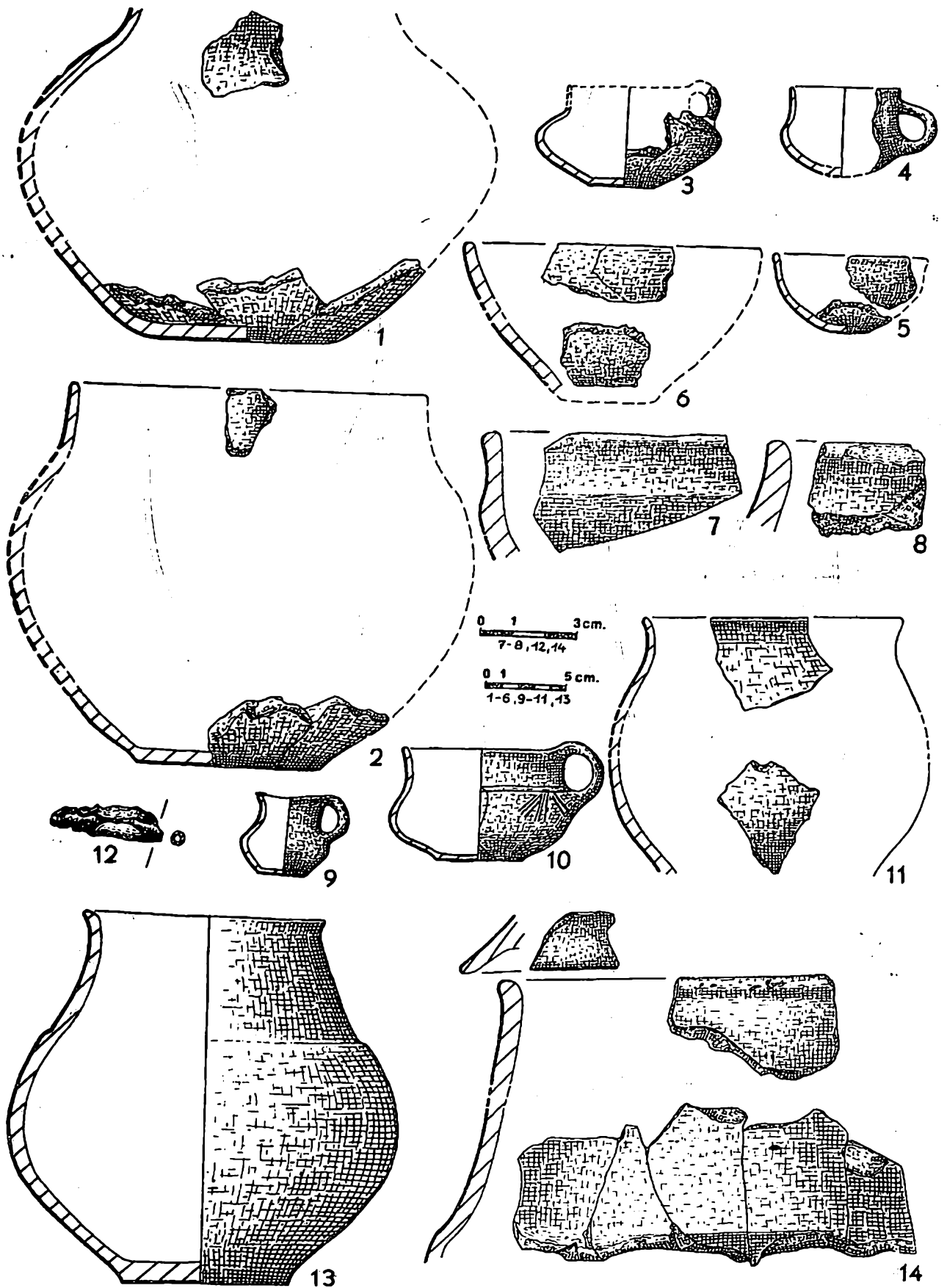
Grób skrzynkowy z obwarowaniem. Komora grobowa kształtu prostokąta o wymiarach 125×117 cm zbudowana z płyt kamiennych przykryta była jedną płytą i dodatkowo obudowana mniejszymi kamieniami. Grób zawierał 6 popielnic, z których 3 przykryte były pokrywami. Grób zorientowany był na osi północ—południe (Ryc. 3).

1. Popielnica nie zachowała się; a) Fragment rurkowatego przedmiotu żelaznego stopionego z kością i przepaloną w ogniu skorupą (Tabl. 4:12); b) Przepalona kości ludzkie, nr kat. 1944: 529.

2. Popielnica o baniastym brzuścu i wyodrębnionej

Tablica III. Bednary, stan. 1, grób 3
Tafel III. Bednary, Fundstelle Nr. 1, Grab Nr. 3

Tablica IV. Bednary, stan. 1, grób 3 (1-6), materiał luźny (7-9), Jerzyn, stan. 1, grób 1 (10-11), Pomarzanowice, stan. 13, grób 1 (12-14)

Tafel IV. Bednary, Fundstelle Nr. 1, Grab Nr. 3 (1-6), lose Funde (7-9), Jerzyn, Fundstelle Nr. 1, Grab Nr. 1 (10-11), Pomarzanowice, Fundstelle Nr. 13, Grab Nr. 1 (12-14)

wysokiej szyjce, pow. gładka szarobrunatna, wys. 23,8 cm, śr. 24,6 cm, otw. 15,4 cm, śr. dna 10,4 cm (Tabl. 4:13), nr kat. 1944: 530; a) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1944: 530a.

3. Fragmenty popielnicy o wysokiej wyodrębnionej szyjce, pow. gładka ciemnobrunatna (Tabl. 4:14), nr kat. 1944: 537; a) Fragmenty pokrywy z zakładką, pow. gładka ciemnobrunatna, nr kat. 1944: 537 (Tabl. 4:14).

4. Popielnica o baniastym podniesionym ku górze brzuścu i krótkiej wyodrębnionej szyjce, pow. gładka szarobrunatna, wys. 24,4 cm, śr. 26 cm, otw. 17,2 cm, śr. dna 10,4 cm (Tabl. 5:1), nr kat. 1944: 538; a) Pokrywa w kształcie spłaszczonego odcinka kuli, z krótką ukośną zakładką i wywiniętym do góry brzegiem, pow. gładka szarobrunatna, wys. 5 cm, otw. 12,8 cm (Tabl. 5:1), nr kat. 1944: 541; b) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1944: 542.

5. Popielnica gruszkowata z wysoką wyodrębnioną szyjką, pow. poniżej załomu brzuśca schropowacona, szarobrunatna, wys. 26 cm, śr. 27,2 cm, otw. 13,2 cm, śr. dna 12,4 cm (Tabl. 5:2), nr kat. 1944: 543; a) Pokrywa półkolistą ze spłaszczonym wierzchołkiem zdobionym wgłębieniem otoczonym kolistym rowkiem, skośną zakładką i wywiniętym brzegiem, pow. gładka ciemnoszara, wys. 5,6 cm, otw. 11 cm (Tabl. 5:2), nr kat. 1944: 543; b) Wewnątrz popielnicy brązowa główka szpili w kształcie ściętego stożka z wgłębieniem na szczycie, śr. główki 13,5 mm (Tabl. 5:3), nr kat. 1944: 543; c) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1944: 544.

6. Popielnica baniasta o podniesionej ku górze największej wydętości brzuśca i krótką wyodrębnioną szyjką, pow. poniżej załomu brzuśca schropowacona szarobrunatna, wys. 24,6 cm, śr. 29 cm, otw. 18,6 cm, śr. dna 14,4 cm (Tabl. 5:4), nr kat. 1944: 545; a) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1944: 546.

7. Fragmenty naczynia o krótkiej słabo wyodrębnionej szyjce, pow. szyjki gładka, poniżej schropowacona jasnobrunatna, miejscami ściemniona, wys. 23 cm, śr. 27 cm, otw. 19 cm, śr. dna 10,8 cm (Tabl. 5:5), nr kat. 1944: 531.

8. Fragmenty naczynia o kulistym brzuścu i słabo wyodrębnionej, krótkiej szyjce, pow. gładka szarobrunatna, wys. 14 cm, śr. 14,2 cm, otw. 9 cm, śr. dna 5 cm (Tabl. 5:6), nr kat. 1944: 533.

9. Mała pokrywa z zakładką i wklęsłym wierzchołkiem, pow. gładka jasnobrunatna, wys. 4 cm, otw. 6,6 cm (Tabl. 5:7), nr kat. 1944: 536.

10. Fragmenty pokrywy z zakładką, pow. gładka jasnobrunatna, wys. 5,6 cm, otw. 8,8 cm (Tabl. 5:8), nr kat. 1944: 534.

11. Fragmenty naczynia o baniastym brzuścu i krótkiej słabo wyodrębnionej szyjce, pow. szyjki gładka, brzuśca schropowacona jasnobrunatna, wys. 25 cm, śr. 31 cm, otw. 23 cm, śr. dna 12,8 cm (Tabl. 5:9), nr kat. 1944: 535.

12. Fragmenty naczynia o baniastym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, pow. gładka jasnobrunatna, śr. 32 cm, śr. dna 13 cm (Tabl. 6:1), nr kat. 1944: 534.

13. Fragmenty misy z przewężonym brzegiem, pow. gładka jasnobrunatna, miejscami ściemniona, wys. 7 cm, otw. 28,2 cm, śr. dna 6,6 cm (Tabl. 6:2), nr kat. 1944: 532.

14. Fragmenty szerokootworowej misy z przewężonym brzegiem, pow. gładka ciemnobrunatna (Tabl. 6:3) — fragment ten znajdował się w popielnicy nr 2.

15. Fragmenty szpili żelaznej z brązową główką w kształcie ściętego stożka z wgłębieniem na szczycie, śr. główki 13 mm (Tabl. 6:4), nr kat. 1944: 539.

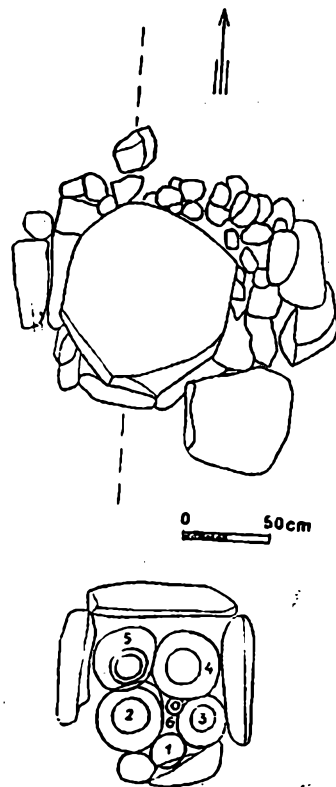
16. Fragmenty dna wyodrębnionego, pow. gładka jasnobrunatna, śr. 15 cm (Tabl. 6:5), nr kat. 1944: 537.

17. Fragmenty kubka o baniastym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, pow. gładka czarna (Tabl. 6:6), nr kat. 1944: 537.

18. Fragment uchwyty (?) misy o ściętej krawędzi, pow. gładka ciemnobrunatna (Tabl. 6:7), nr kat. 1944: 537.

Grób 2

Na głębokości około 30 cm odsłonięto kamienną płytę nakrywającą skrzynię grobową o kształcie prostokąta

Ryc. 3. Pomarzanowice, stan. 13. Plan grobu nr 1
Abb. 3. Pomarzanowice, Fundstelle Nr. 13. Plan des Grabes Nr. 1

o wymiarach 150×131 cm, obłożoną mniejszymi kamieniami polnymi. Dno komory grobowej stanowił bruk, ułożony z płaskich kamieni. Pochówek zawierał 5 popielnic w tym 2 nakryte misami. Grób zorientowany był na osi północ—południe (Ryc. 4).

1. Fragmenty całkowicie zniszczonej popielnicy, barwy ciemnobrunatnej, nr kat. 1944: 547; a) Fragmenty misy półkolistej z przewężonym brzegiem, pow. gładka ciemnobrunatna (Tabl. 6:8), nr kat. 1944: 549.

2. Fragmenty silnie zniszczonej popielnicy barwy brunatnoszarej, nr kat. 1944: 548; a) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1944: 549.

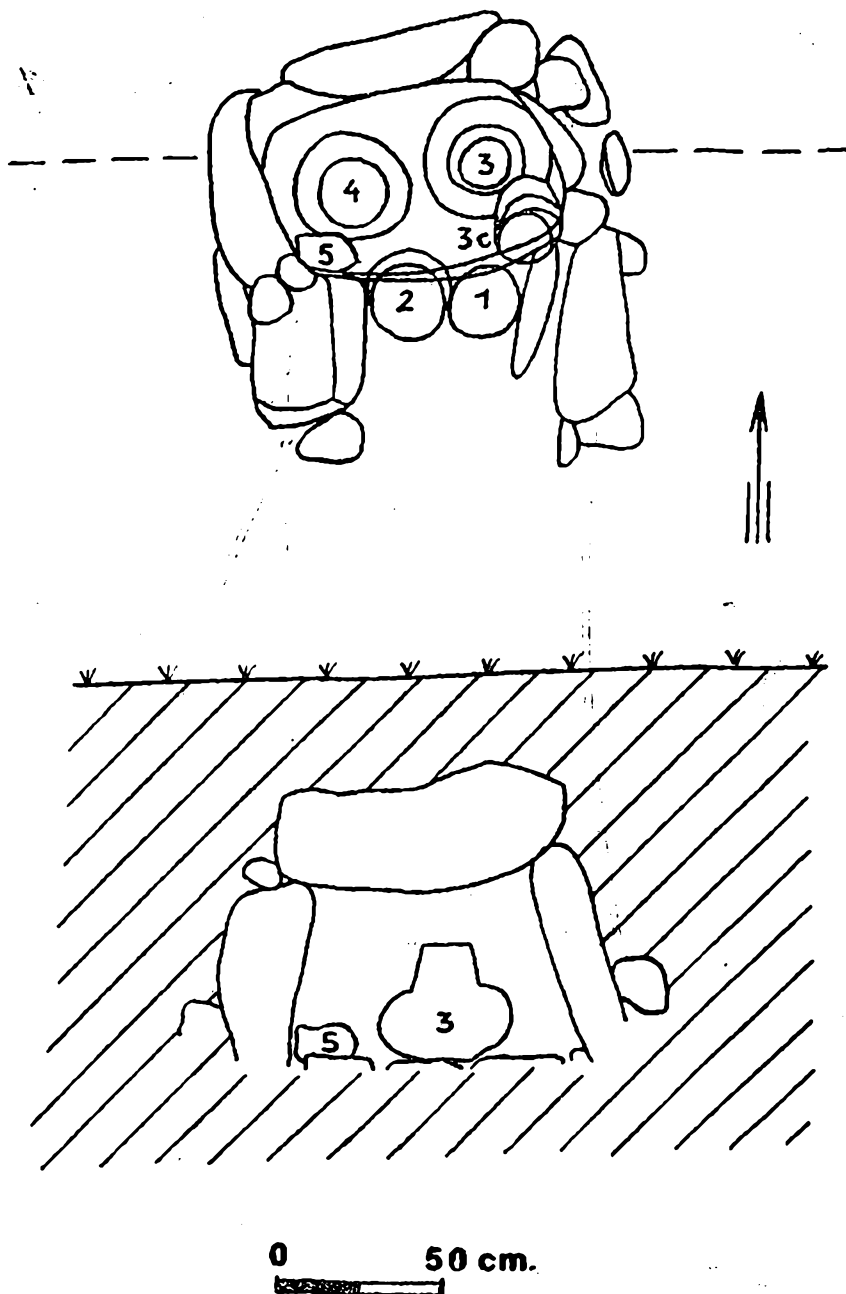
3. Popielnica gruszkowata o wyodrębnionej, wysokiej stożkowatej szyjce, pow. brzuśca schropowacona szarobrunatna, wys. 25 cm, śr. 25,9 cm, otw. 13 cm, śr. dna 10,8 cm (Tabl. 6:9), nr kat. 1944: 550; a) Pokrywa w postaci misy z przewężonym brzegiem i słabo wyodrębnionym dnem, pow. gładka ciemnobrunatna, wys. 6 cm, otw. 23 cm, śr. dna 5 cm (Tabl. 6:9), nr kat. 1944: 551; b) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1944: 553; c) Obok naczynia 3 leżała na boku misa z przewężonym brzegiem i słabo wyodrębnionym dnem, pow. gładka jasnobrunatna, miejscami ściemniona, wys. 5,6 cm, otw. 20 cm, śr. dna 5 cm (Tabl. 6:10), nr kat. 1944: 552.

4. Fragmenty popielnicy o baniastym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, zdobionego u nasady szyjki dookólnym żłobkiem i zwisającymi trójkątami a przy ich złączach pionowym żłobkiem, pow. gładka czarna, śr. 28,6 cm, śr. dna 10 cm (Tabl. 6:11), nr kat. 1944: 555; a) Półnym uszkiem, pow. gładka szarobrunatna, wys. 6 cm, krywa w postaci misy z przewężonym brzegiem i małym otw. 19,2 cm, śr. dna 5 cm (Tabl. 6:11), nr kat. 1944: 554; b) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1944: 556.

5. Mała popielnica beczułkowata, pow. gładka miejscami ściemniona, wys. 12,8 cm, śr. 12 cm, otw. 8,8 cm, śr. dna 7,4 cm (Tabl. 7:1), nr kat. 1944: 557; a) Brak szczątków kostnych.

Grób 3

Grób całkowicie zniszczony w czasie prac ziemnych przy budowie kolejki. Z wyposażenia grobu zachowały się dwie popielnice.

Ryc. 4. Pomarzanowice. stan. 13. Plan i przekrój pionowy grobu nr 2

Abb. 4. Pomarzanowice, Fundstelle Nr. 13. Plan und Querschnitt des Grabes Nr. 2

1. Mały dzbanek o dwustożkowatym brzuścu i wyodrębnionej szyjce, pow. gładka szarobrunatna, wys. 8 cm, śr. 7,6 cm, otw. 5 cm, śr. dna 3,2 cm (Tabl. 7:2), nr kat. 1944:558; a) Szczątki kostne nie zachowały się.

2. Popielnica o baniastym brzuścu, którego największa wydętość podniesiona jest ku górze i wyodrębniona szyjce, pow. w dolnej części brzuśca silnie schropowana, wys. 24,4 cm, śr. 25,2 cm, otw. 17,8 cm, śr. dna 17 cm (Tabl. 7:3), nr kat. 1944:559; a) Wewnątrz naczynia znajdował się fragment misy z przewężonym brzegiem o gładkiej jasnobrunatnej powierzchni (Tabl. 7:4); b) Przepalone kości ludzkie (kobiety w wieku adultus II) z domieszką nielicznych kości zwierzęcych krówy (3 fr. kręgów), nr kat. 1944:560.

Złotniczki, stan. 1

Grób 1

Częściowo zniszczony (naruszony) grób popielnicowy w obwarowaniu w postaci ułożonych na boku kamieni o kształcie w przybliżeniu kolistym. Grób zawierał 2

popielnice, które stały na płaskich kamieniach i były otoczone mniejszymi kamieniami przy dnie naczyń. (Ryc. 5).

1. Przydenny fragment popielnicy, pow. gładka jasnobrunatna, śr. dna 10,6 cm (Tabl. 7:5), nr kat. 1914:5; a) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1914:5.

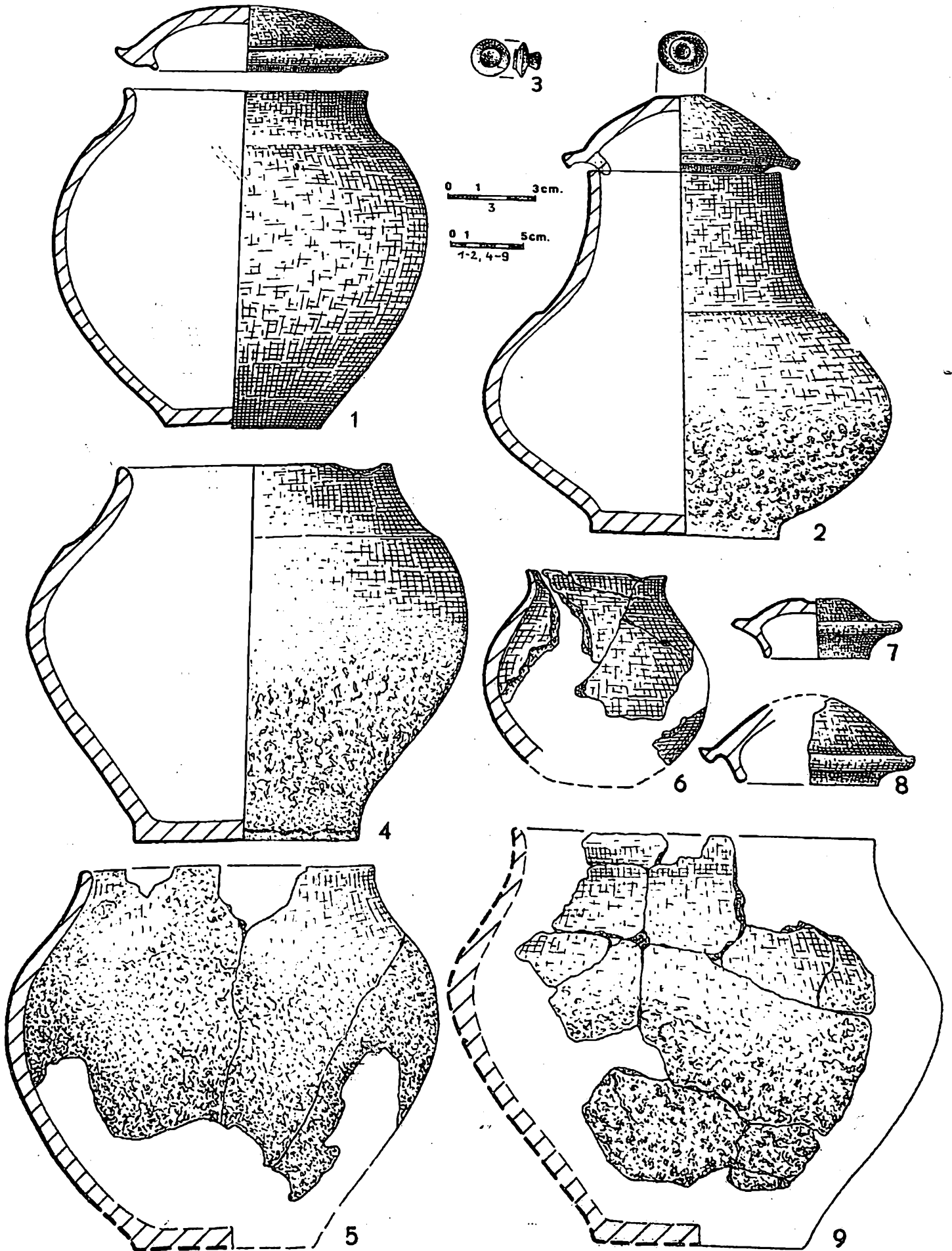
2. Fragmenty popielnicy o słabo wyodrębnionej szyjce, pow. gładka jasnobrunatna, miejscami ściemniona; śr. 22,6 cm, otw. 15,6 cm (Tabl. 7:6), nr kat. 1914:5; a) Przepalone kości ludzkie, nr kat. 1914:6.

Obok grobu 1 wystąpiło skupisko ułamków ceramiki, pochodzących od różnych naczyń.

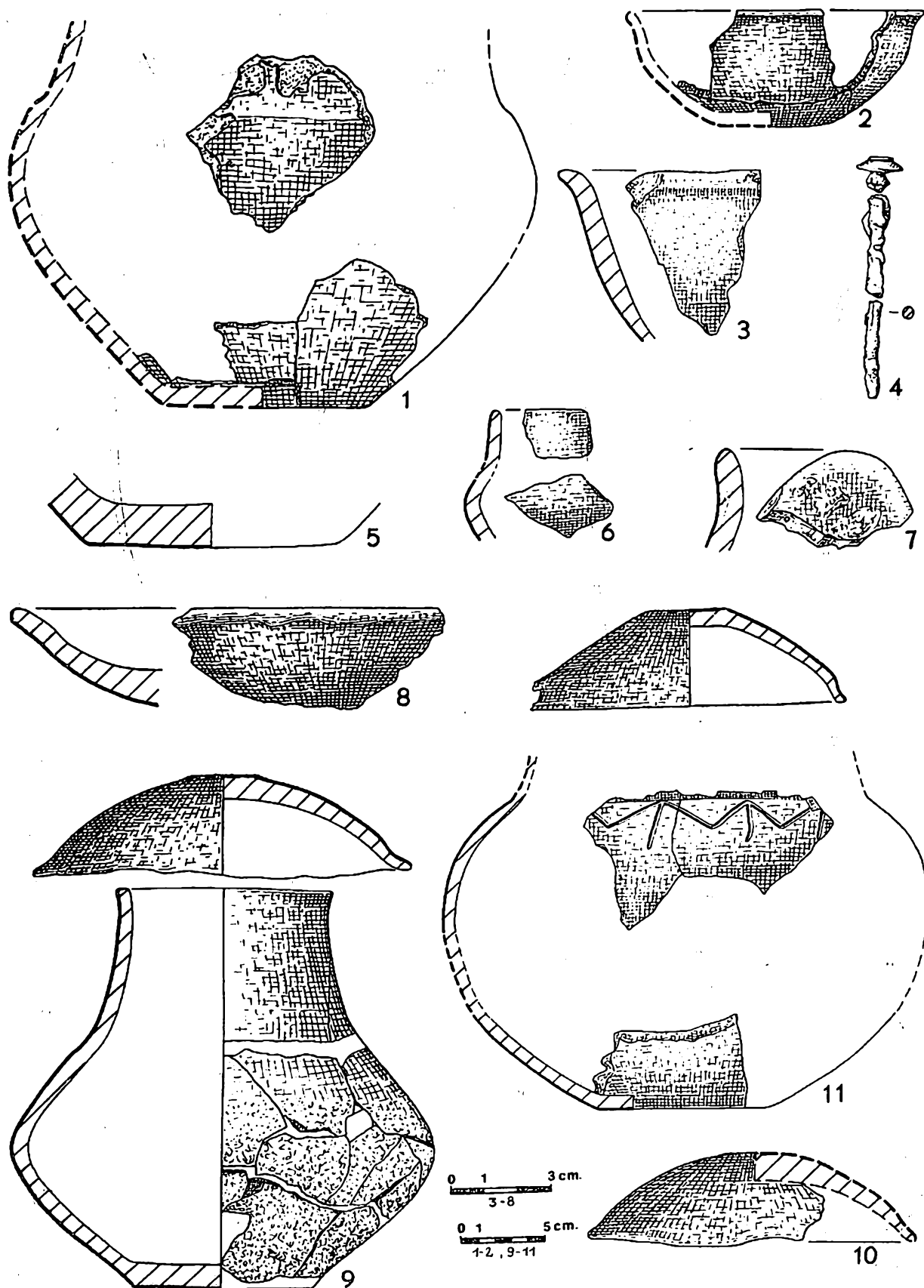
1. Fragmenty dużego naczynia kloszowego, pow. szarobrunatna silnie schropowana, miejscami ze śladami ukośnego obmazywania, wys. 38 cm, śr. 27,8 cm, otw. 29 cm, śr. dna 17 cm (Tabl. 7:7), nr kat. 1914:9.

2. Fragment misy z lekko przewężonym brzegiem, pow. gładka brunatna, (Tabl. 7:8), nr kat. 1914:9.

3. Fragment misy z nieznacznie przewężonym brzegiem.

Tablica V. Pomarzanowice, stan. 13, grób 1
Tafel V. Pomarzanowice, Fundstelle Nr. 13, Grab Nr. 1

Tablica VI. Pomarzanowice, stan. 13, grób 1 (1-7), grób 2 (8-10)
 Tafel VI. Pomarzanowice, Fundstelle Nr. 13, Grab Nr. 1 (1-7), Grab Nr. 2 (8-10)

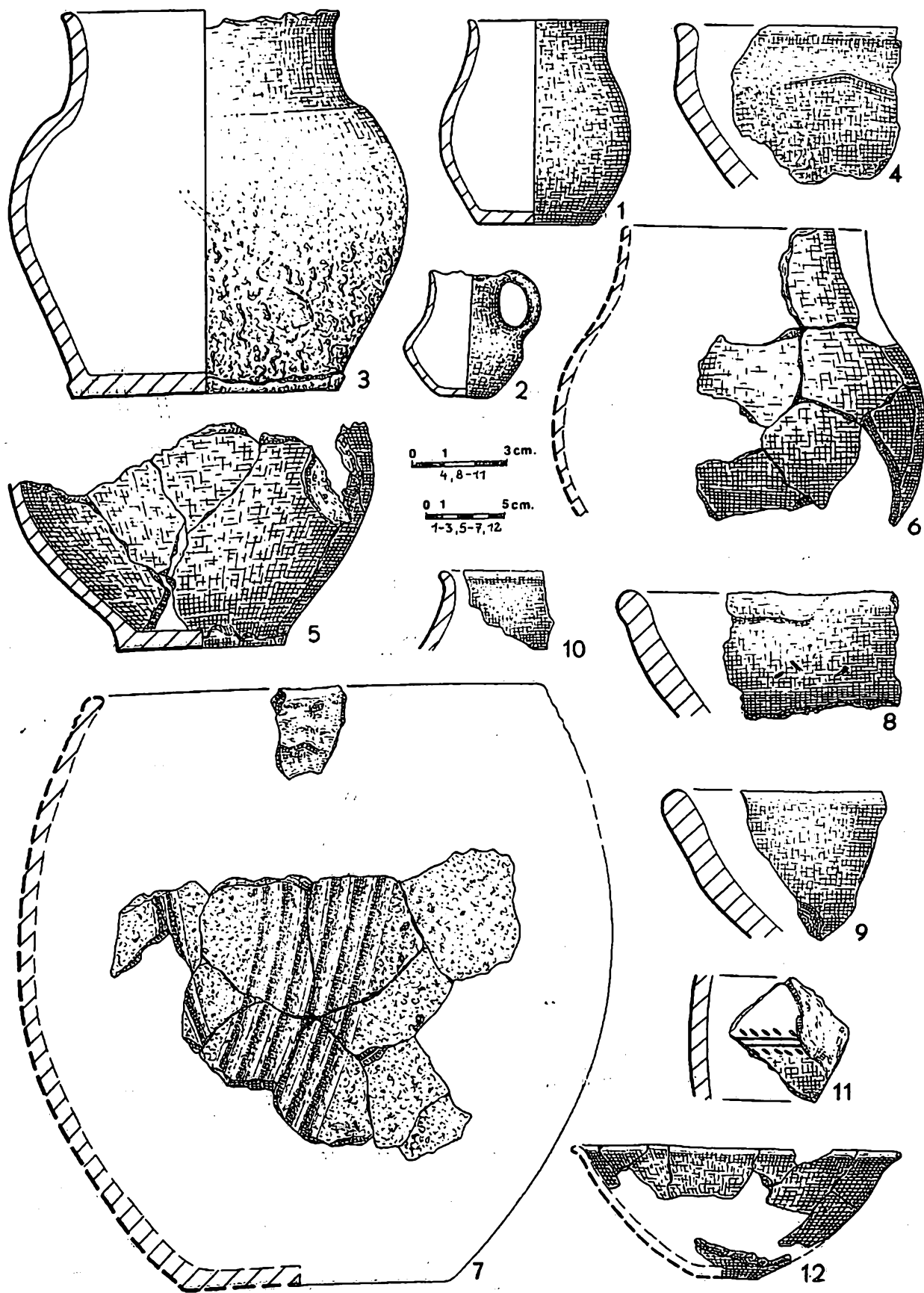
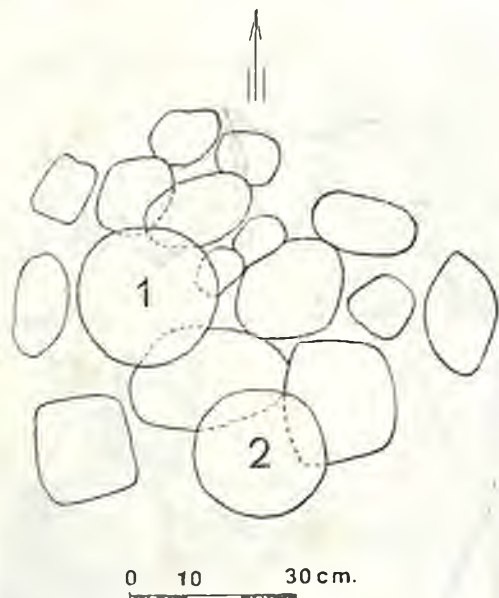

Tabela VII. Pomarzanowice, stan. 13, grób 2 (1), grób 3 (2-4), Złotniczki, stan. 1, grób 1 (5-6), skupisko ceramiki obok grobu 1 (7-10), grób 2 (11-12)

Fafel VII. Pomarzanowice, Fundstelle Nr. 13, Grab Nr. 2 (1), Grab Nr. 3 (2-4), Zlotniczki, Fundstelle Nr. 1, Grab Nr. 1 (5-6), Keramikanhäufung am Grabe Nr. 1 (7-10), Grab Nr. 2 (11-12)

Ryc. 5. Złotniczki, stan. 1. Plan grobu nr 1
Abb. 5. Złotniczki, Fundstelle Nr. 1. Plan des Grabes Nr. 1

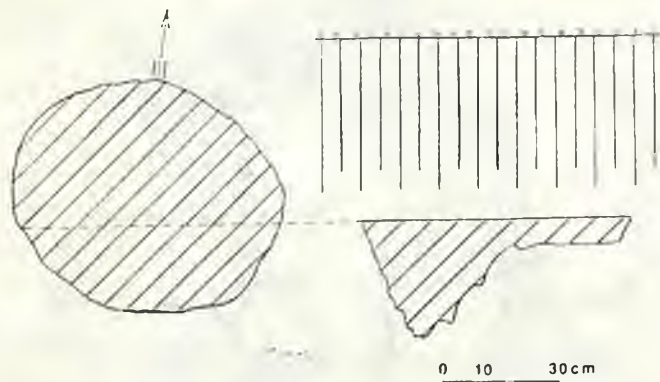
giem, pow. gładka jasnobrunatna (Tabl. 7:9), nr kat. 1914:9.

4. Przykrawężny fragment kubka z wychylonym na zewnątrz brzegiem, pow. gładka czarna (Tabl. 7:10), nr kat. 1914:9.

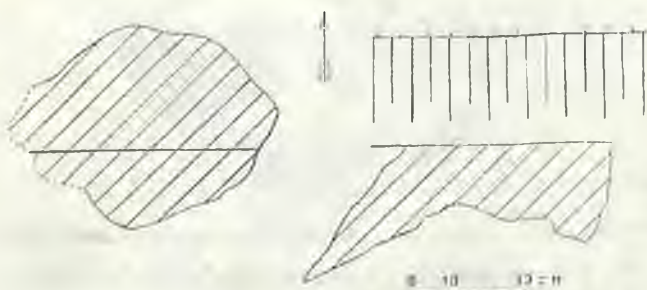
Grób 2

Na głębokości około 48 cm wystąpił grób jamowy? (częściowo zniszczony) w zarysie poziomym o kształcie owalnym a w profilu nieregularnie zagłębiony, z zawartością spalenizny i fragmentów naczyń (Ryc. 6).

1. Fragment brzośca naczynia zdobionego ornamentem jodełkowym, pow. gładka ceglasterobrunatna (Tabl. 7:11), nr kat. 1914:7.

Ryc. 6. Złotniczki, stan. 1. Plan i przekrój pionowy grobu nr 2
Abb. 6. Złotniczki, Fundstelle Nr. 1. Plan und Querschnitt des Grabes Nr. 2

Ryc. 7. Złotniczki, stan. 1. Plan i przekrój pionowy grobu nr 5
Abb. 7. Złotniczki, Fundstelle Nr. 1. Plan und Querschnitt des Grabes Nr. 5

2. Misa z przewężonym brzegiem, pow. gładka brunatna, wys. 8,4 cm, otw. 21 cm, śr. dna 4 cm (Tabl. 7:12), nr kat. 1914:7.

Grób 5

Na głębokości około 30 cm wystąpiła jama grobowa (w części zachodniej zniszczona przez grób wczesnośredniowieczny) w zarysie poziomym o kształcie owalnym a w profilu nieregularnie zagłębiona z zawartością spalenizny fragmentów ceramiki i 2 wiórów krzemienych (Ryc. 7).

1. Fragment przydennej części naczynia, pow. gładka ciemnobrunatna (Tabl. 8:1), nr kat. 1914:11-12.

2. Fragment misy z brzegiem zagiętym do wnętrza, pow. gładka ciemnobrunatna (Tabl. 8:2), nr kat. 1914:11-12.

3. Fragment dna wyodrębnionego, pow. gładka ciemnobrunatna, śr. 11 cm, (Tabl. 8:3), nr kat. 1914:11-12.

4. Fragment misy z brzegiem zagiętym do wnętrza, otw. 23 cm (Tabl. 8:4), nr kat. 1914:11-12.

5. Fragment naczynia o baniastym brzoścu i wyodrębnionej szyjce, zdobionej u jej nasady dookólnym żłobkiem a poniżej dookólnym pasmem skośnych nacięć i zwisającymi owalami, otoczonymi dwustronnie skośnymi nacięciami, pow. gładka ciemnoceglasta (Tabl. 8:5), nr kat. 1914:4.

6. Fragmenty naczynia o beczułkowatym brzoścu przechodzącym łagodnie w słabo wyodrębnioną szyjkę z dwoma uchami umieszczonymi na przejściu szyjki w brzoście, pow. gładka ciemnobrunatna, wys. 21 cm, śr. 23 cm, otw. 18,6 cm, śr. dna 10,2 cm (Tabl. 8:6), nr kat. 1914:3.

7. Fragmenty misy z brzegiem zagiętym do wnętrza, pow. gładka ciemnobrunatna, otw. 19 cm (Tabl. 8:7), nr kat. 1914:3.

8. Fragmenty naczynia beczułkowatego z dwoma taśmowatymi uchami pow. gładka ciemnobrunatna, miejscami jaśniejsza, wys. 25 cm, śr. 24 cm, otw. 19 cm, śr. dna 9,4 cm (Tabl. 8:8), nr kat. 1914:3.

Materiały z badań powierzchniowych z 1955 r.

1. 16 fragmentów naczyń w tym 2 ułamki wyodrębnionego dna (Tabl. 8:9) oraz 1 fragment naczynia zdobionego poziomym wałkiem z lekkimi ukośnymi nacięciami (Tabl. 8:10). Dwa fragmenty naczyń posiadają powierzchnię schropowaconą, pozostałe gładką. Nr kat. 1955:428, 428a.

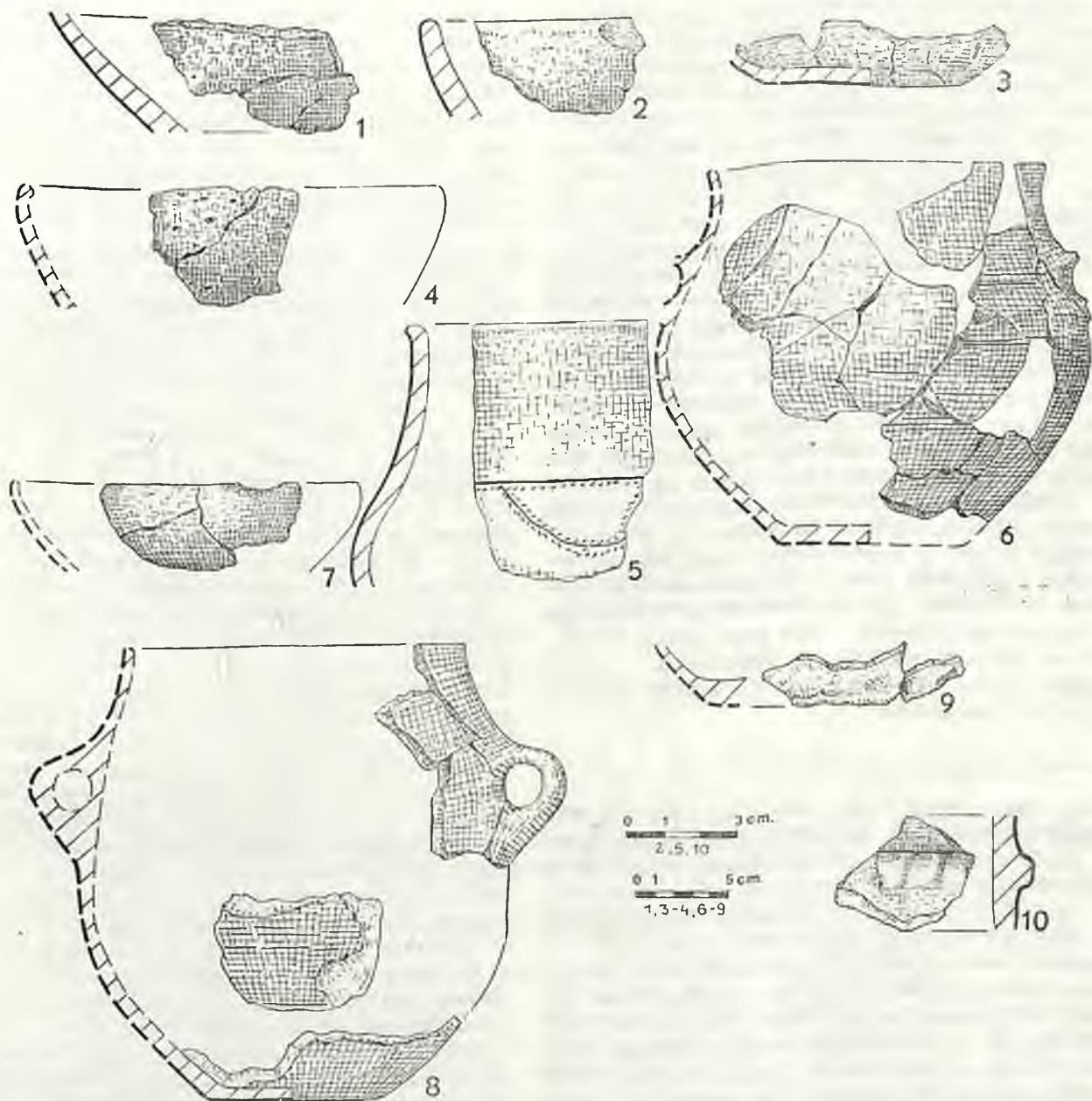
OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA OBRZĄDKU POGRZEBOWEGO

Cmentarzyska z rejonu środkowego dorzecza rzeki Główna usytuowane są na stokach niewielkich wzniesień w nieznacznych odległościach od cieków wodnych. Wiąże się to z dużym znaczeniem u ludności kultury pomorskiej chowu zwierząt uzależnionym od łąk występujących przeważnie wzdłuż rzek i jezior⁸.

Na omawianych cmentarzyskach występują różne formy grobów — skrzynkowe z obwarowaniem (Bednary, stan. 1, Jerzyn, stan. 1 i Pomarzanowice, stan. 13), uważane powszechnie za formę przejściową od grobów skrzynkowych do grobów z obwarowaniem, datowane w swej większości na wczesny i środkowy okres lateński⁹, 1 grób popielnicowy z obwarowa-

⁸ S. Pazda, *Ze studiów nad kulturą wschodniopomorską na Dolnym Śląsku*, „Archeologia Polski”, t. 15, z. 1, 1970, s. 98.

⁹ L. J. Euka, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Sokołowicach, w pow. kościańskim*, FAP, t. 3: 1953, s. 135.

Tablica VIII. Złotniczki, stan. 1, grób 5 (1-8), materiał z badań powierzchniowych (9-10)
Tafel VIII. Złotniczki, Fundstelle Nr. 1, Grab Nr. 5 (1-8), auf der Oberfläche gefundenes Material (9-10)

niem (Złotniczki, grób 1) oraz dwa groby jamowe (Złotniczki, grób 2 i 5), zaliczane do końcowego szeregu rozwojowego wszystkich form grobowych kultury pomorskiej i grobów kloszowych.

Groby skrzynkowe zbudowane były z dużych płyt kamiennych lub płaskich dużych kamieni tworzących prostokątną komorę grobową zorientowaną na osi północ—południe (Pomarzanowice, grób 1 i 2) lub wschód—zachód (Bednary, grób 3). Wyposażenie grobu 2 w Pomarzanowicach usytuowane było na bruku w postaci niewielkich płaskich kamieni, którymi wyłożone było dno komory grobowej. Podobne bruki kamienne spotykamy często w grobach skrzynkowych z obwarowaniem w młodszej fazie wczesnego okresu żelaza oraz wczesnym i środkowym podokresie lateńskim na całym obszarze występowania kultury pomorskiej¹⁰. W grobie nr 1

w Złotniczkach popielnice stały na płaskich kamieniach i były obstawione przy dnie drobnymi kamieniami. Zwyczaj ten znany jest już w kulturze lużyckiej w młodszej epoce brązu¹¹. Wszystkie groby skrzynkowe z obwarowaniem należą do grobów wielopopielnicowych, grób nr 1 w Pomarzanowicach zawierał 6 popielnic, nr 2 — 5 popielnic, nr 3 — 2 popielnice (grób zniszczony) a grób nr 3 w Bednarach 5 popielnic. Groby z 4-5 popielnicami grupują się głównie na Pomorzu oraz nad środkową Odrą i środkową Wartą i pokrywają się z terenem masowego występowania grobów skrzynkowych¹².

¹⁰ Cmentarzysko kultury pomorskiej w Darśkowie, pow. Bytów, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 10: 1964, s. 89; Z. Pleczyński, „Groby skrzynkowe z Jarczewa, pow. Jarocin, FAP, t. 16, 1965, s. 259.

¹¹ L. J. Żuka, „Cmentarzysko kultury lużyckiej z IV i V okresu epoki brązu w Czarnkowie”, „Fontes Praehistorici”, t. 1: 1951, s. 115.

¹² T. Malinowski, „Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej”, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1969, s. 50, 54.

¹⁰ B. Chomętowska, „Cmentarzysko kultury pomorskiej na Mazowszu”, „Światowit” t. 31: 1969, s. 195; F. J. Lachowicz,

Do nakrywania popielnic używano pokryw różnych kształtów oraz mis, które zajmują miejsce pokrywe wczesnym i środkowym okresie lateńskim i mają z reguły słabo wyodrębnione dna¹³. Wśród przystawek najliczniej reprezentowane są misy, kubki i dzbanki. Nielicznie wystąpiły przedmioty metalowe w postaci spiralki brązowej, fragmentu stopionego z kością i skorupą przedmiotu żelaznego i 2 ułamków szpil. Dwa groby jamowe (Złotniczki, grób 2 i 5) należą do zjawisk rzadko spotykanych w kulturze pomorskiej, stanowiąc 3,7% wszystkich obiektów grobowych w ciągu całego okresu trwania tej kultury na całym jej obszarze¹⁴. Groby nr 3 w Pomarzanowicach i nr 1-2 w Bednarach zawierały wśród kości ludzkich niewielką domieszkę kości zwierzęcych. Występowanie kości zwierzęcych w grobach kultury pomorskiej nie należy do zjawisk częstych. Stosunek pochówków tego typu do ogółu zbadanych wynosi około 8,5% a ich rozrzut nie pozwala na wyciągnięcie jakichkolwiek wniosków, zarówno co do grupowania się pewnych gatunków w obrębie węższych jednostek terytorialnych jak i łączenia tego faktu z kształtem grobu¹⁵. W grobie nr 3 w Bednarach do obudowy grobu użyto żarna kamiennego ze śladami użytkowania. Tego typu groby są zjawiskiem rzadkim w kulturze pomorskiej, a wśród narzędzi w nich występujących najliczniej spotykamy żarna i rozcieracze¹⁶.

Przedmioty metalowe

Omawiane cmentarzyska należą do słabo wyposażonych w przedmioty metalowe. Stanowią je ozdoby silnie zniszczone i zniekształcone w ogniu, co dodatkowo w pewnym stopniu utrudnia określenie ich typu. Z grobu nr 1 w Pomarzanowicach pochodzi fragment żelaznego przedmiotu rurkowatego stopionego z kością i przepaloną w ogniu skorupą, a z grobu nr 3 w Bednarach drobne ułamki spirali brązowej wykonanej z cienkiego drutu brązowego. Z grobu nr 1 w Pomarzanowicach pochodzi szpila żelazna z główką brązową w kształcie ściętego stożka z zagłębieniem na szczycie oraz brązowa główka szpili tego samego typu (Tabl. 5:3, 6:4). Szpile te datowane są na młodszy okres halszacki¹⁷.

Ceramika

Podstawę wyposażenia grobów na omawianych cmentarzyskach stanowi ceramika, wśród której można wydzielić kilka podstawowych typów. Charakterystyczną formą dla kultury pomorskiej są naczynia o gruszkowatym lub bardziej dwustożkowatym brzuścu o jego największej wydatości przypadającej w dolnej części naczynia i wyodrębnionej, zwyżającej się ku górze wysokiej szyjce. Dolna część brzuśca jest schropowana (Tabl. 5:2, 6:9). Naczynia tego typu występują w grobach skrzynkowych, skrzynko-

wych z obwarowaniem i obwarowanych na całym terytorium zajęтым przez kulturę pomorską i datowane są głównie na młodszy okres halszacki¹⁸.

Formę najliczniej reprezentowaną stanowią szerokokotworowe naczynia o baniastym lub dwustożkowatym brzuścu, wśród których do starszych, nawiązujących do form łużyckich zaliczyć można naczynia o brzuścu dwustożkowatym i czernionej powierzchni¹⁹ (Tabl. 2:1, 3:7), lub bardziej baniaste o gładkiej, niekiedy czernionej powierzchni z największą wydatością brzuśca przypadającą w połowie naczynia i wyodrębnioną dość wysoką szyjką²⁰ (Tabl. 1:3, 4:13, 4:14, 6:1, 6:11). Do form młodszych zalicza się natomiast naczynia o baniastym brzuścu charakteryzujące się podniesieniem największej wydatości brzuśca ku górze²¹ o gładkiej powierzchni (Tabl. 3:6) zdobionej niekiedy dookołnym żłobkiem umieszczonym u nasady szyjki (Tabl. 3:4, 3:5) lub o gładkiej szyjce i silnie schropowanym brzuścu (Tabl. 5:4, 7:3) oddzielonym nieraz od szyjki ornamentem dookołnej linii skośnych żłobków (Tabl. 3:2), oraz naczynia o słabo wyodrębnionej, krótkiej szyjce i silnie schropowanym brzuścu (Tabl. 5:5, 5:9). Do form lateńskich zaliczyć należy także naczynia szerokokotworowe z ornamentyką w postaci rzędu dookołnych skośnych żłobków i niewielkich płaskich guzków umieszczonych nieco powyżej największej wydatości brzuśca (Tabl. 1:2). Na schyłkowy okres halszacki datować należy naczynia baniaste o krótkiej szyjce wychylonej na zewnątrz²² (Tabl. 4:11) oraz dwa niewielkie naczynia w przybliżeniu beczułkowate, dość często spotykane na cmentarzyskach kultury łużyckiej²³ (Tabl. 1:9, 7:1). Do form środkowolateńskich pochodzenia łużyckiego²⁴ należą naczynia beczułkowate z dwoma taśmowatymi uchami umieszczonymi na przejściu szyjki w brzusiec (Tabl. 8:6, 8:8), natomiast naczynie o kulistym brzuścu i krótkiej szyjce (Tabl. 5:6) zaliczane jest do form typowo pomorskich wczesnego i środkowego okresu lateńskiego²⁵.

Wśród przystawek najliczniej reprezentowane są misy, kubki i dzbanki. Kubki posiadają baniasty brzusiec i wyodrębnioną szyjkę (Tabl. 2:8, 4:3, 4:10, 7:6) w jednym przypadku z uchem umieszczonym poniżej krawędzi naczynia (Tabl. 4:4), natomiast wśród dzbanków obok okazów niewielkich

¹³ J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa—Wrocław, 1955, s. 182; T. Malinowski, op. cit. s. 68.

¹⁴ T. Malinowski, op. cit., s. 43.

¹⁵ T. Malinowski, *Kości zwierzęce w grobach kultury pomorskiej w Wielkopolsce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XLIII, z. 2, s. 235.

¹⁶ T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy...*, s. 78.

¹⁷ J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1923, s. 128, przypis 517.

¹⁸ J. Kostrzewski, *Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaza*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1: 1920-1924, s. 112; B. Chomętowska, op. cit., s. 204, 227.

¹⁹ B. Chomętowska, op. cit., s. 228; S. Nosek, *Kultura grobów skrzynkowych i podłożowych w Polsce południowo-zachodniej*, Kraków, 1948, s. 44.

²⁰ S. Nosek, op. cit., s. 44.

²¹ S. Nosek, op. cit., s. 44; L. Krzyżaniak, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Wichrowicach, pow. Włocławek*, FAP, t. 16: 1985, s. 124.

²² E. Naumowiczówna i A. Malinowski, *Grób skrzynkowy kultury pomorskiej z Morzewa, pow. Chodzież*, FAP, t. 16: 1985, s. 257, ryc. 4:3; Z. Pieczyński, op. cit., s. 261.

²³ W. Smigielski, *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Karcu, pow. Gostyń*, FAP, t. 16: 1985, s. 58, ryc. 3; M. Zeylandowa, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Sierzowie, pow. Jarocin*, FAP, t. 16: 1985, s. 83, ryc. 18:3; Z. Zeylandowa, *Zabytki z cmentarzyska kultury łużyckiej w Drzonku, pow. Śrem*, FAP, t. 18: 1987, s. 42, ryc. 7:11.

²⁴ J. Kostrzewski, *Wielkopolska...*, wyd. III, s. 182; L. J. Łuka, *Cmentarzysko w Sokolowicach...*, s. 138.

²⁵ L. J. Łuka, op. cit. s. 138; J. Kostrzewski, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Gołęcinie w powiecie poznańskim wschodnim*, „Słavia Occidentalis”, t. 5: 1926, s. 334.

o dwustożkowatym brzuścu (Tabl. 4:9, 8:2) spotykamy niewielkie, wysmukłe dzbanki o największej wydatości brzuśca przypadającej w dolnej części naczynia o gładkiej czernionej powierzchni i wysmukłej szyjce (Tabl. 1:8) lub duże dzbanki o przysadzistym, silnie wydatym brzuścu i wyodrębnionej kielichowato wychylonej na zewnątrz szyjce (Tabl. 1:7). Wśród mis spotykamy typowe dla kultury pomorskiej²⁶ egzemplarze z przewężonym brzegiem, posiadające nieraz małe uszko umieszczone przy krawędzi naczynia (Tabl. 2:4, 7:11) oraz misy z brzegiem zagiętym do wewnątrz, uważane za formy łużyckie²⁷. Wśród pokryw właściwych występują dwie zasadnicze formy: pokrywy wpuszczane o różnie ukształtowaną zakładką i główką oraz pokrywy stożkowate bez zakładki, występujące głównie we wczesnym i środkowym okresie lateńskim²⁸.

CHRONOLOGIA

Inwentarz grobów z cmentarzyska w Bednarach, stan. 1 mimo występowania pewnych elementów halsztackich, jak czernione szerokootworowe naczynia o dwustożkowatym brzuścu, baniaste naczynia o czernionej powierzchni czy dzbanek z wysmukłą

szyjką, z uwagi na przewagę materiału zaliczanego do okresu lateńskiego datować należy w całości na wczesny i środkowy okres lateński. Cmentarzisko w Jerzynie, stan. 1 z uwagi na jednorodność materiału ceramicznego i to zarówno co do form naczyń jak i barwy i ornamentu datować można na okres halsztacki D. W materiale grobów odkrytych na cmentarzysku w Pomarzanowicach, stan. 13, obok elementów zaliczanych do schyłkowego okresu halsztackiego, w tym głównie popielnic gruszkowatych z wysoką zwężającą się ku górze szyjką, niektórych typów naczyń baniastych, szpil żelaznych z główką w postaci ściętego stożka z wgłębieniem na szczycie, występują nie mniej liczne elementy zaliczane do okresu lateńskiego. Z uwagi na występowanie zarówno cech halsztackich jak i lateńskich datować je należy na schyłek okresu halsztackiego i wczesny okres lateński.

Materiały z cmentarzyska w Złotniczkach, stan. 1 z uwagi na stan ich zachowania są trudne do wydatowania. Jednakże zarówno forma grobów, jak i niektóre z form ceramicznych, głównie naczynia beczułkowate z dwoma uchami czy naczynie kloszowe wskazują na przynależność materiałów z cmentarzyska do wczesnego i środkowego okresu lateńskiego.

Zenon Głogowski

GRÄBERFELDER DER BEVÖLKERUNG DER POMMERSCHEN KULTUR IN DEM MITTLEREN ZUFLUSSGEBIET DES GŁÓWNA-FLUSSES

Zusammenfassung

Die Gräberfelder in Bednary, Fundstelle Nr. 1, in Jerzyn, Fundstelle Nr. 1, in Pomarzanowice, Fundstelle Nr. 13 und in Złotniczki, Fundstelle Nr. 1, befinden sich in der Region des mittleren Zuflussgebietes des Główna-Flusses. Auf diesen Gräberfeldern sind verschiedene Grabformen zu treffen: Kistengräber mit Steinpackung (Bednary, Jerzyn, Pomarzanowice), Urnengräber mit Steinpackung (Złotniczki, Grab Nr. 1) und Grunbengräber (Złotniczki, Gräber Nr. 2 und Nr. 5). Die Kistengräber mit Steinpackung gehören zu den Gräbern mit mehreren Urnen und sie enthalten durchschnittlich 5 - 6 Urnengefäße. Im Grab Nr. 3 in Pomarzanowice wurden nebst Menschenknochenresten auch Tierknochenreste (Ziege-Schaff) festgestellt und in den Gräbern 1-2 in Bednary gab es auch die Beimischung von Knochen einer Kuh. Die Ausstattung der Gräber mit Metallgegenständen war ausserordentlich arm. Von den vier Metallbeigaben, die auf den hier ange-

führten Gräberfeldern gefunden wurden, beachtenswert sind Fragmente von zwei Eisennadeln mit bronzenen Köpfen in Form eines abgestumpften und von oben eingetieften Kegels, die in die Hallstatt D-Periode zu datieren sind. Die Hauptausrüstung der Gräber bildet Keramik, worunter einige Haupttypen zu vermerken wären, nämlich für die Pommerische Kultur typische doppelkonische Gefäße mit hohem, nach oben verjüngtem Hals, am häufigsten vertretene verschiedene förmige bauchige Gefäße, weitmündige doppelkonische Gefäße oder auch tonnenförmige Gefäße mit zwei Henkeln. Unter den Beigefäßen sind meistens Schalen, Becher und Krüge zu treffen. Aufgrund des gesamten Grabinventars und der Grabformen sind die Gräberfelder folgend zu datieren: in Bednary, Fundstelle Nr. 1 — auf die Früh- und Mittel-Latenezeit, in Jerzykowo, Fundstelle Nr. 1 — auf die HaC-Periode, in Pomarzanowice, Fundstelle Nr. 13 — auf den Ausgang der Hallstatt-Periode und auf die Früh-Latenezeit, und das Gräberfeld in Złotniczki, Fundstelle Nr. 1, trotz des schlecht erhaltenen keramischen Materials — auf die Früh- und Mittel-Latenezeit.

²⁶ J. Kostrzewski, op. cit., s. 339, 362.

²⁷ J. Kostrzewski, op. cit., s. 339.

²⁸ L. Krzyżaniak, op. cit. s. 123; Z. Pieczyński, op. cit., s. 226, ryc. 6: 4.

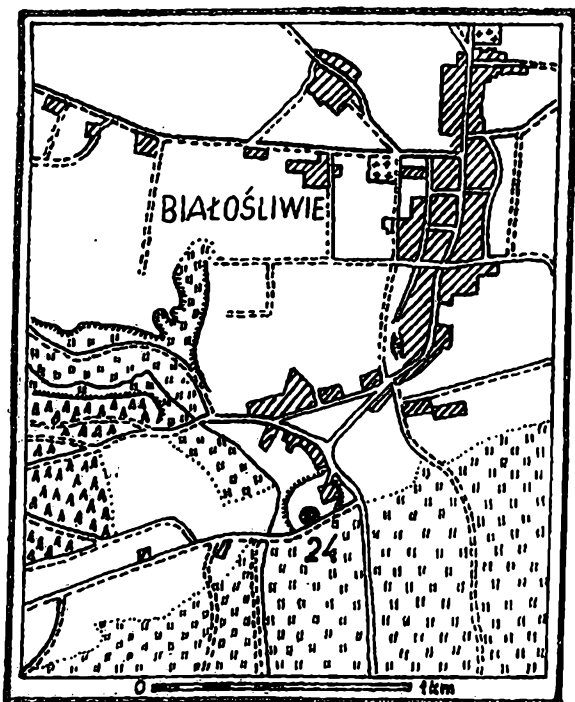
Miroslawa Dernoga, Alicja Fredrych

Osada ze schyłku środkowego okresu lateńskiego w Białośliwiu, woj. Piła

Siedlung aus dem Ausgang der Mittellatenezeit in Białośliwie, Wojewodschaft Piła

W 1978 roku podczas badań powierzchniowych organizowanych w ramach AZP na terenie pradoliny Noteci, prowadzonych przez Katedrę Archeologii w Poznaniu pod kierownictwem K. Siuchnińskiego, odkryto w Białośliwiu, gm. Białośliwie osadę otwartą kultury pomorskiej ze schyłkowej fazy środkowego okresu lateńskiego oraz osadę wczesnośredniowieczną.

Omawiane stanowisko archeologiczne nr 24 w Białośliwiu znajduje się w S części miasta Białośliwie,

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska (●)
Abb. 1. Lokalisation der Fundstelle (●)

na terenie piaskicy przylegającej do magazynu Gminnej Spółdzielni Samopomoc Chłopska. Piaskica usytuowana jest w obrębie S skraju płaskiego, najniższego poziomu pasma wysoczyzny czołowomorenowej przylegającej do dna doliny Noteci. Piaszczyste wzniesienie stromo opadające w kierunku S i W zostało zniszczone wskutek wieloletniego wybierania piasku. W odsłoniętym w trakcie badań powierzchniowych profilu na odcinku długości około

15 m z warstwą kulturową o miąższości od 0,6 - 2 m, zarejestrowano trzy głębokie jamy. Jedną z zawartością ceramiki określonej jako pomorska, drugą z zawartością ceramiki wczesnośredniowiecznej oraz trzecią bez materiału. Aby zapobiec dalszemu niszczeniu stanowiska mgr M. Dernoga przeprowadziła w latach 1979 i 1981 ratownicze badania archeologiczne finansowane przez Muzeum Okręgowe w Pile. Założono cztery wykopy, których krawędzie dochodziły do W i S skarpy wybierzyska. Ogółem przebadano około 300 m² powierzchni. Łącznie w czterech wykopach zarejestrowano 34 obiekty, w tym 29 jam różnego przeznaczenia oraz 5 palenisk. 13 obiektów zawierało ceramikę wczesnośredniowieczną oraz 18 pomorską. Poza warstwą humusową uchwycono nawarstwienie niwelacyjne oraz dwie warstwy kulturowe: wczesnośredniowieczną oraz ze schyłku środkowego okresu lateńskiego. Badania wskazują, że uchwycono NE peryferię osady. Centrum osady skierowane ku SW zniszczone zostało wskutek wybierania piasku. Wskazuje na to skupienie obiektów oraz nasilenie występowania ceramiki w W części przebadanych wykopów, a także zanikanie warstw kulturowych w kierunku N i E.

Poniżej przedstawiono opis oraz analizę funkcjonalno-chronologiczną źródeł ruchomych i nieruchomych pochodzących z osady środkowolateńskiej.

MATERIAŁY

Budowla słupowa nr 1

Na wykopie 1d wystąpiły jamy po słupach budowli naziemnej w konstrukcji słupowej. Słupy rysowały się w postaci kolistych lub owalnych płytkich jam barwy szaro i ciemnobrunatnej wyznaczając prostokąt o wym. 3,80×2 m. W roku SE chaty rysowała się owalna jama odpadkowa (obiekt 13).

Budowla słupowa nr 2

Część budowli słupowej na wykopie 2B została zniszczona w trakcie wybierania piasku. Szkielet jej tworzyły kolisty i owalne jamki barwy ciemnobrunatnej. Szerokość chaty wynosiła 160 cm. W NW narożniku zarejestrowano obecność jamy spaleniskowej, prawdopodobnie w późniejszym okresie użytkowanej jako jama odpadkowa. Wokół jamy odkryto 9 śladów po słupkach

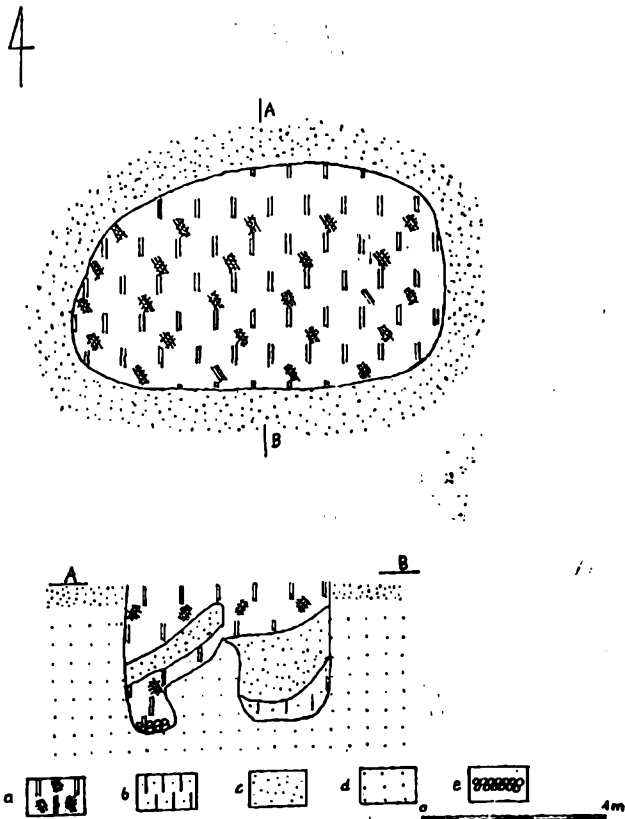
mogących spełniać rolę konstrukcyjną (obiekt 29). Pod ścianą E znajdowała się druga jama spaliskowa (ob. 30).

Obiekt 2

Zalegał w N części aru 1a. W rzucie poziomym miał kształt zbliżony do koła o śr. ok. 100 cm. Po wykonaniu przekroju na osi W-E stwierdzono, że wypełnisko układało się workowato w calcu osiągając 40 cm głębokości. Strop stanowi próchnica jasnobrunatna zalegająca głębiej w części W obiektu. Pozostałą część obiektu wypełnia ciemnobrunatna próchnica.
Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 2a

W N części aru 1a w odległości 30 cm od obiektu 2 odsłonięto ob. 2a. W rzucie poziomym posiadał kształt owalny o wym. 100×40 cm. Przekrój pionowy wykonany

Ryc. 2. Plan i przekrój obiektów nr 5 i 5a; a — ciemnobrunatna próchnica ze śladami spalenizny; b — jasnobrunatna próchnica z calcem; c — caliec; d — fragmenty polepy; e — polepa ględzana

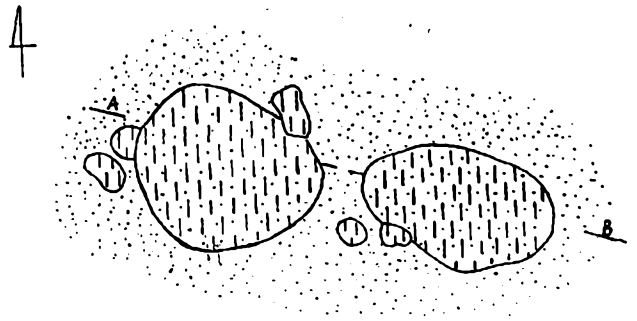
Abb. 2. Plan und Querschnitt des Objektes Nr. 5 und 5a; a — dunkelbrauner Humus mit Brandspuren; b — hellbrauner Humus mit Mutterboden; c — Mutterboden; d — Estrichfragmente; e — Lehmestrich

na osi W—E wykazał, że obiekt zalegał workowato w calcu na gł. 50 cm. Wypełnisko stanowiła w całości jasnobrunatna próchnica.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 5 i 5a

W S części aru 1d zarysował się wydłużony obiekt o wym. 200×120 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S, stwierdzono, że na głębokości 30 cm obiekt rozwarstwia się i dzieli się na dwie części. Obie części nazwane ob. 5 i 5a zalegały workowato w calcu do gł. 80 cm. Wypełnisko obiektu stanowiła ciemnobrunatna próchnica przedzielona warstwą próchnicy jasnobrunatnej przemieszanej z calcem. Na dnie zalegała centymetrowa warstwa polepy. Wypełnisko obiektu 5a stą-

Ryc. 3. Plan i przekrój obiektów nr 2 i 2a; a — jasnobrunatna próchnica; b — ciemnobrunatna próchnica; c — caliec; d — jasnobrunatna próchnica z calcem

Abb. 3. Plan und Querschnitt des Objektes Nr. 2 und 2a; a — hellbrauner Humus; b — dunkelbrauner Humus; c — Mutterboden; d — hellbrauner Humus mit Mutterboden

nowiła jasnobrunatna próchnica, przedzielona dwiema warstwami próchnicy jasnobrunatnej zmieszanej z calcem.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 4

W NE rogu aru 1b odsłonięto zarys owalnego obiektu 4. Wym. 140×160 cm. Po wykonaniu przekroju pionowego na osi E—W stwierdzono, że wypełnisko w kształcie prostokąta sięgało 40 cm w głąb calca. Stanowiła je jasnobrunatna próchnica z soczewkami calca przechodząca na spągu jamy w ośmiocentymetrową warstwę ciemnobrunatnej próchnicy nasyczonej spalenizną.

Funkcja: jama spaliskowa.

Obiekt 11

W rogu NE aru 1b odsłonięto kolisty obiekt o średnicy około 130 cm. Wykonany przekrój na osi E—W wykazał, że obiekt zalegał w calcu tworząc nieckowate zagłębienie o miąższości 40 cm. Strop jamy stanowiła jasnobrunatna próchnica z soczewkami ciemnobrunatnej w części środkowej.

Funkcja: jama odpadkowa.

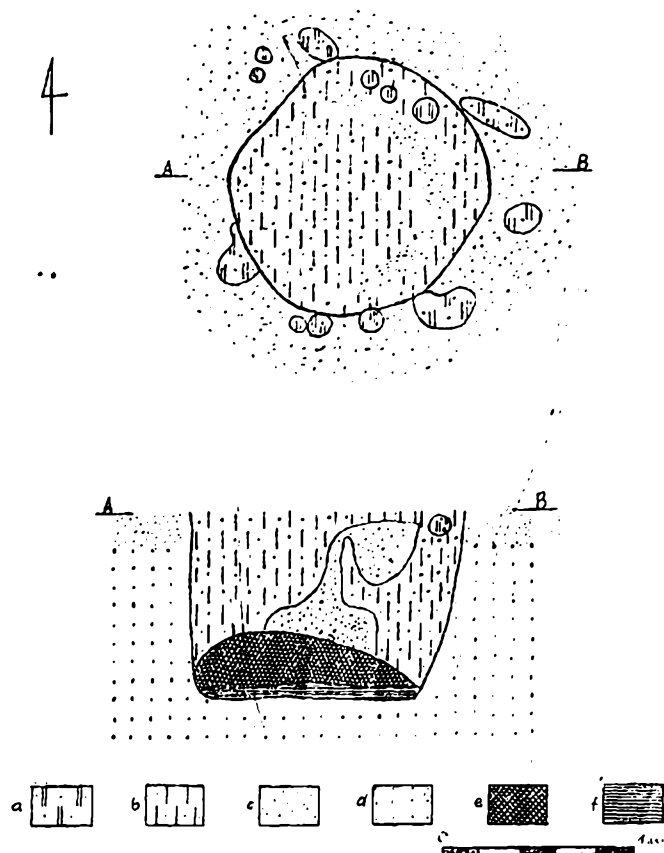
Obiekt 3

W środkowej części aru 1b odsłonięto obiekt 3. W rzucie poziomym posiadał kształt kolisty o średnicy 100 cm. Po przecięciu obiektu na osi E—W stwierdzono, że zalegał w calcu do głębokości 100 cm. Wypełnisko stanowiła jasnobrunatna próchnica z dwoma soczewkami na stropie i spągu próchnicy ciemnobrunatnej.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 12

W S części aru 1c odsłonięto obiekt 12. W rzucie poziomym posiadał kształt kolisty o średnicy około 100 cm. W przekroju pionowym wykonanym na osi E—W po-

Ryc. 4. Plan i przekrój obiektu nr 29; a — ciemnobrunatna próchnica; b — jasnobrunatna próchnica; c — jasnobrunatna próchnica z calcem; d — calc; e — ślady spalenizny; f — glina

Abb. 4. Plan und Querschnitt des Objektes Nr. 28; a — dunkelbrauner Humus; b — hellbrauner Humus; c — hellbrauner Humus mit Mutterboden; d — Mutterboden; e — Brandspuren; f — Lehm

siadał kształt prostokąta o miąższości około 40 cm. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna próchnica nasycona spalenizną, w części wschodniej wypełniska soczewki calca.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 13

W S części aru 1d odsłonięto owalny zarys obiektu 13. Wym. 120×100 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S stwierdzono, że wypełnisko układało się nieckowato w calcu do głębokości 30 cm. Stanowiła je jasnobrunatna próchnica.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 14

W N części aru 1d rysował się obiekt 14. Po wykonaniu przekroju na osi E—W stwierdzono, że wypełnisko o miąższości 60 cm układało się w calcu nieckowato. Stanowiła je próchnica jasnobrunatna na spąg z soczewkami calca, przedzielona pod stropem 10 cm warstwą próchnicy ciemnobrunatnej. W rzucie poziomym obiekt posiadał kształt kolisty o średnicy 100 cm.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 16

W N części aru 1A odkryto obiekt 16, który rysował się jako nieregularny owal o wymiarach 180×190 cm. Po przecięciu obiektu na osi SW—NE stwierdzono, że zalegał w calcu w kształcie nieregularnej niecki w części E wydłużony i pogłębiony w kierunku W. Miąższość 10-40 cm. Wypełnisko stanowiła próchnica ciemnobrunatna.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 21

W E części aru 1A zarysowała się jama kolistego kształtu o średnicy 50 cm oznaczona jako obiekt 21. W przekroju pionowym wykonanym na osi E—W posiadał kształt nieckowaty o miąższości 40 cm. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna próchnica ze spalenizną.

Obiekt 20

Zarysował się w W części wykopu 1B. W rzucie poziomym posiadał kształt owalny o wymiarach 140×150 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S okazało się, że zalegał w calcu w kształcie prostokąta o miąższości 90 cm. Wypełnisko stanowiła jasnobrunatna próchnica, spąg jamy został wyłożony 10 cm warstwą gliny.

Obiekt 17

Zarysował się w części E aru 1B. W rzucie poziomym owalny o wymiarach 50×60 cm. W przekroju pionowym wykonanym na osi N—S posiadał kształt nieregularnej niecki wydłużonej w kierunku E o miąższości 20-40 cm. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna próchnica ze spalenizną.

Funkcja: jama spaleniskowa.

Obiekt 18

W części E aru 1B odsłonięto obiekt 18. W rzucie poziomym posiadał kształt kolisty o średnicy 80 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S stwierdzono, że wypełnisko z zawartością ciemnobrunatnej próchnicy ze spalenizną o miąższości 40 cm układa się nieckowato w piaszczystym calcu.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 31

W rogu N—W aru 2A odsłonięto obiekt 31. W rzucie poziomym posiadał kształt owalny o wym. 120×140 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S stwierdzono, że wypełnisko układa się w calcu nieckowato do głębokości 50 cm. Stanowi je ciemnobrunatna próchnica.

Funkcja: jama odpadkowa.

Tabela 1

Prezentacja ilościowa źródeł ruchomych w obiektach i warstwach

Obiekt Warstwa	Zawartość				
	Ceramika	Krzemienie	Polepa	Kości	Bursztyn
2	6	—	1	—	—
5	62	2	18	6	—
5b	—	—	1	6	—
3	17	—	3	20	—
4	52	—	—	5	1
11	28	3	—	7	—
12	45	—	—	—	—
13	5	—	—	—	—
14	64	1	—	1	1
16	36	—	—	1	—
17	4	—	—	—	—
18	cale nacz. 3+v	—	—	—	—
19	9	1	—	—	—
20	21	1	4	2	—
21	2	—	—	—	—
29	15	—	—	1	—
31	12	—	—	—	—
32	1	—	—	—	—
33	5	—	—	—	—
34	5	—	—	—	—
Stup W	1	—	—	—	—
Stup Z	1	—	—	—	—
Stup Aa	1	—	—	—	—
w-wa II	225	x	x	x	—
w-wa III	666	x	x	x	—
w-wa IV	477	x	x	x	—
Razem	1763				

Tabela 2

Prezentacja struktury ilościowo-procentowej poszczególnych typów ceramiki

Obiekt Warstwa	Typy ceramiki								Razem
	Wygladzona		Niewygladzona		Chropowacona		Obmazywana		
	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	
2	—	—	3	50	3	50,0	—	—	6
3	—	—	14	82,4	1	5,9	2	11,8	17
4	8	15,4	27	51,9	17	32,7	—	—	52
5	15	24,2	24	38,7	23	37,1	—	—	62
11	3	10,7	13	46,4	12	42,9	—	—	28
12	7	15,6	11	24,4	27	60,0	—	—	45
13	—	—	3	60,0	2	40,0	—	—	5
14	2	3,1	38	59,4	24	37,5	—	—	64
16	2	5,6	21	58,3	13	36,1	—	—	36
17	—	—	4	100,0	—	—	—	—	4
18	1	33,3	—	—	2	66,7	—	—	3
19	—	—	5	55,6	4	44,4	—	—	9
20	—	—	7	33,3	14	66,7	—	—	21
20	—	—	7	33,3	14	66,7	—	—	21
21	—	—	—	—	2	100,0	—	—	2
29	—	—	8	53,3	7	46,7	—	—	15
31	1	8,3	1	8,3	10	83,3	—	—	12
32	1	100,0	—	—	—	—	—	—	1
33	1	20,0	—	—	4	80,0	—	—	5
34	—	—	4	80,0	1	20,0	—	—	5
stup W	—	—	1	100,0	—	—	—	—	1
stup Z	—	—	1	100,0	—	—	—	—	1
stup Aa	—	—	—	—	1	100,0	—	—	1
w-wa II	43	19,1	94	41,8	87	38,6	1	0,4	225
w-wa III	120	18,0	272	40,8	270	40,5	4	0,8	666
w-wa IV	89	18,7	171	35,8	212	44,4	5	1,0	477
	293	—	722	—	736	—	12	—	1763

Obiekt 32

W N części aru 2A zarysował się owalny obiekt o wym. 50×100 cm oznaczony jako ob. 32. Po wykonaniu przekroju na osi N—S stwierdzono, że wypełnisko z zawartością jasnobrunatnej próchnicy^{1/0} o miąższości 20 cm układa się workowato w piaszczystym calcu.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 33

W środkowej części aru 2A odsłonięto obiekt 33. W rzucie poziomym posiadał kształt kolisty o średnicy 100 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S okazało się, że wypełnisko w kształcie prostokąta o miąższości 25 cm zawierało jasnobrunatną próchnicę w części środkowej z soczewkami ciemnobrunatnej.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 34

W środkowej części aru 2A zarysował się obiekt 34. W rzucie poziomym posiadał kształt kolisty o średnicy 100 cm. W przekroju pionowym wykonanym na osi N—S miał kształt nieckowaty o miąższości 20 cm. Strop jamy i część środkową wypełniała ciemnobrunatna próchnica, na spągu jamy zalegała warstwa szaroczarnego piasku mocno nasyconego spalenizną.

Funkcja: jama spaleniskowa.

Obiekt 29

W N rogu aru 2B odsłonięto obiekt 29. W rzucie poziomym posiadał kształt owalny o wymiarach 120×140 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S stwierdzono, że jama posiada kształt workowaty o miąższości 100 cm. Do głębokości 60 cm wypełnisko stanowiła jasnobrunatna próchnica z soczewkami ciemnobrunatnej, na głębokości 60 cm wypełnisko przechodzi w szaroczarne piasek mocno nasycony spalenizną. Spąg jamy został wyłożony 10 cm warstwą gliny.

Funkcja: jama spaleniskowa, w późniejszym czasie użytkowana prawdopodobnie jako jama odpadkowa.

Ceramika

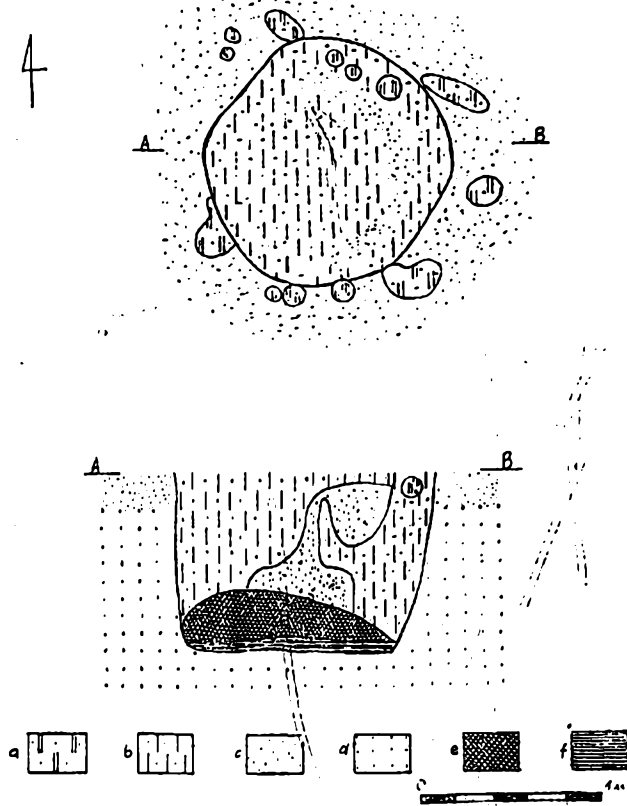
Technologia

Ogółem zebrano 1763 fragmenty ceramiki. Kierując się przyjętym w literaturze podziałem wyróżniono następujące kategorie ceramiki: wygladzana, niewygladzana, chropowacona i obmazywana. Grupa ceramiki wygladzanej jest najmniej liczna (tabela 2). Występują w niej wszystkie typy domieszki z wyraźną przewagą drobnej (tabela 3). Zarejestrowano następujące barwy przelomu: czarna, brunatna, ceglasta, szara, ceglasto-czarna, ceglasto-brunatna, czar-

Tabela 3

Udział poszczególnych kategorii domieszki w obrębie ceramiki wygladzanej

Obiekt Warstwa	Rodzaj domieszki						Razem
	domieszka gruba		domieszka średnia		domieszka drobna		
	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	
4	—	—	5	62,5	3	37,5	8
5	—	—	12	80,0	3	20,0	15
11	—	—	—	—	3	100,0	3
12	—	—	2	28,6	5	71,4	7
14	—	—	—	—	2	100,0	2
16	—	—	2	100,0	—	—	2
18	—	—	—	—	1	100,0	1
31	—	—	1	100,0	—	—	1
32	—	—	1	100,0	—	—	1
33	—	—	1	100,0	—	—	1
w-wa II	5	11,6	15	34,9	23	53,5	43
w-wa III	4	3,3	26	21,7	90	75,0	120
w-wa IV	3	3,4	35	39,4	51	57,3	89
Razem	12	—	110	—	199	—	293

Ryc. 4. Plan i przekrój obiektu nr 29; a — ciemnobrunatna próchnica; b — jasnobrunatna próchnica; c — jasnobrunatna próchnica z calcem; d — calc; e — ślady spaleniżny; f — glina

Abb. 4. Plan und Querschnitt des Objektes Nr. 29; a — dunkelbrauner Humus; b — hellbrauner Humus; c — hellbrauner Humus mit Mutterboden; d — Mutterboden; e — Brandspuren; f — Lehm

siadał kształt prostokąta o miąższości około 40 cm. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna próchnica nasycona spaleniżną, w części wschodniej wypełniska soczewki calca.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 13

W S części aru 1d odsłonięto owalny zarys obiektu 13. Wym. 120×100 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S stwierdzono, że wypełnisko układało się nieckowato w calcu do głębokości 30 cm. Stanowiła je jasnobrunatna próchnica.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 14

W N części aru 1d rysował się obiekt 14. Po wykonaniu przekroju na osi E—W stwierdzono, że wypełnisko o miąższości 60 cm układało się w calcu nieckowato. Stanowiła je próchnica jasnobrunatna na spągu z soczewkami calca, przedzielona pod stropem 10 cm warstwą próchnicy ciemnobrunatnej. W rzucie poziomym obiekt posiadał kształt kołisty o średnicy 100 cm. Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 16

W N części aru 1A odkryto obiekt 16, który rysował się jako nieregularny owal o wymiarach 180×190 cm. Po przecięciu obiektu na osi SW—NE stwierdzono, że zalegał w calcu w kształcie nieregularnej niecki w części E wydłużony i pogłębiony w kierunku W. Miąższość 10-40 cm. Wypełnisko stanowiła próchnica ciemnobrunatna.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 21

W E części aru 1A zarysowała się jama kolistego kształtu o średnicy 50 cm oznaczona jako obiekt 21. W przekroju pionowym wykonanym na osi E—W posiadał kształt nieckowaty o miąższości 40 cm. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna próchnica ze spaleniżną. Funkcja: jama spaleniiskowa.

Obiekt 20

Zarysował się w W części wykopu 1B. W rzucie poziomym posiadał kształt owalny o wymiarach 140×150 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S okazało się, że zalegał w calcu w kształcie prostokąta o miąższości 90 cm. Wypełnisko stanowiła jasnobrunatna próchnica, spąg jamy został wyłożony 10 cm warstwą gliny. Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 17

Zarysował się w części E aru 1B. W rzucie poziomym owalny o wymiarach 50×60 cm. W przekroju pionowym wykonanym na osi N—S posiadał kształt nieregularnej niecki wydłużonej w kierunku E o miąższości 20-40 cm. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna próchnica ze spaleniżną.

Funkcja: jama spaleniiskowa.

Obiekt 18

W części E aru 1B odsłonięto obiekt 18. W rzucie poziomym posiadał kształt kołisty o średnicy 80 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S stwierdzono, że wypełnisko z zawartością ciemnobrunatnej próchnicy ze spaleniżną o miąższości 40 cm układa się nieckowato w piaszczystym calcu.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 31

W rogu N—W aru 2A odsłonięto obiekt 31. W rzucie poziomym posiadał kształt owalny o wym. 120×140 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S stwierdzono, że wypełnisko układa się w calcu nieckowato do głębokości 50 cm. Stanowiła je ciemnobrunatna próchnica.

Funkcja: jama odpadkowa.

Tabela 1

Prezentacja ilościowa źródeł ruchomych w obiektach i warstwach

Obiekt Warstwa	Zawartość				
	Ceramika	Krzemienie	Polepa	Kości	Burazytn
2	6	-	1	-	-
5	62	2	18	6	-
5b	-	-	1	6	-
3	17	-	3	20	-
4	52	-	-	5	1
11	28	3	-	7	-
12	45	-	-	-	-
13	5	-	-	-	-
14	64	1	-	1	1
16	36	-	-	1	-
17	4	-	-	-	-
18	cale naczz 3+v	-	-	-	-
19	9	1	-	-	-
20	21	1	4	2	-
21	2	-	-	-	-
29	15	-	-	1	-
31	12	-	-	-	-
32	1	-	-	-	-
33	5	-	-	-	-
34	5	-	-	-	-
Stup W	1	-	-	-	-
Stup Z	1	-	-	-	-
Stup Aa	1	-	-	-	-
w-wa II	225	x	x	x	-
w-wa III	666	x	x	x	-
w-wa IV	477	x	x	x	-
Razem	1763				

Tabela 2

Prezentacja struktury ilościowo-procentowej poszczególnych typów ceramiki

Obiekt Warstwa	Typy ceramiki								Razem
	Wygladzona		Niewygladzona		Chropowacona		Obmazywana		
	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	
2	—	—	3	50	3	50,0	—	—	6
3	—	—	14	82,4	1	5,9	2	11,8	17
4	8	15,4	27	51,9	17	32,7	—	—	52
5	15	24,2	24	38,7	23	37,1	—	—	62
11	3	10,7	13	46,4	12	42,9	—	—	28
12	7	15,6	11	24,4	27	60,0	—	—	45
13	—	—	3	60,0	2	40,0	—	—	5
14	2	3,1	38	59,4	24	37,5	—	—	64
16	2	5,6	21	58,3	13	36,1	—	—	36
17	—	—	4	100,0	—	—	—	—	4
18	1	33,3	—	—	2	66,7	—	—	3
19	—	—	5	55,6	4	44,4	—	—	9
20	—	—	7	33,3	14	66,7	—	—	21
20	—	—	7	33,3	14	66,7	—	—	21
21	—	—	—	—	2	100,0	—	—	2
29	—	—	8	53,3	7	46,7	—	—	15
31	1	8,3	1	8,3	10	83,3	—	—	12
32	1	100,0	—	—	—	—	—	—	1
33	1	20,0	—	—	4	80,0	—	—	5
34	—	—	4	80,0	1	20,0	—	—	5
slup W	—	—	1	100,0	—	—	—	—	1
slup Z	—	—	1	100,0	—	—	—	—	1
slup Aa	—	—	—	—	1	100,0	—	—	1
w-wa II	43	19,1	94	41,8	87	38,6	1	0,4	225
w-wa III	120	18,0	272	40,8	270	40,5	4	0,8	666
w-wa IV	89	18,7	171	35,8	212	44,4	5	1,0	477
	293	—	722	—	736	—	12	—	1763

Obiekt 32

W N części aru 2A zarysował się owalny obiekt o wym. 50×100 cm oznaczony jako ob. 32. Po wykonaniu przekroju na osi N—S stwierdzono, że wypełniko z zawartością jasnobrunatnej próchnicy o miąższości 20 cm układa się workowato w piaszczystym calcu.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 33

W środkowej części aru 2A odsłonięto obiekt 33. W rzucie poziomym posiadał kształt kołisty o średnicy 100 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S okazało się, że wypełniko w kształcie prostokąta o miąższości 25 cm zawierało jasnobrunatną próchnicę w części środkowej z soczewkami ciemnobrunatnej.

Funkcja: jama odpadkowa.

Obiekt 34

W środkowej części aru 2A zarysował się obiekt 34. W rzucie poziomym posiadał kształt kołisty o średnicy 100 cm. W przekroju pionowym wykonanym na osi N—S miał kształt nieckowaty o miąższości 20 cm. Strop jamy i część środkową wypełniała ciemnobrunatna próchnica, na spągu jamy zalegała warstwa szaroczarne go piasku mocno nasyconego spalenizną.

Funkcja: jama spaleniskowa.

Obiekt 29

W N rogu aru 2B odsłonięto obiekt 29. W rzucie poziomym posiadał kształt owalny o wymiarach 120×140 cm. Po wykonaniu przekroju na osi N—S stwierdzono, że jama posiada kształt workowaty o miąższości 100 cm. Do głębokości 60 cm wypełniko stanowiła jasnobrunatna próchnica z soczewkami ciemnobrunatnej, na głębokości 60 cm wypełniko przechodzi w szaroczarny piasek mocno nasycony spalenizną. Spąg jamy został wyłożony 10 cm warstwą gliny.

Funkcja: jama spaleniskowa, w późniejszym czasie użytkowana prawdopodobnie jako jama odpadkowa.

Ceramika

Technologia

Ogółem zebrano 1763 fragmenty ceramiki. Kierując się przyjętym w literaturze podziałem wyróżniono następujące kategorie ceramiki: wygladzana, niewygladzana, chropowacona i obmazywana. Grupa ceramiki wygladzanej jest najmniej liczna (tabela 2). Występują w niej wszystkie typy domieszki z wyrażną przewagą drobnej (tabela 3). Zarejestrowano następujące barwy przełomu: czarna, brunatna, ceglata, szara, ceglasto-czarna, ceglasto-brunatna, czar-

Tabela 3

Udział poszczególnych kategorii domieszki w obrębie ceramik wygladzanej

Obiekt Warstwa	Rodzaj domieszki						Razem
	domieszka grubą		domieszka średnia		domieszka drobna		
	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	
4	—	—	5	62,5	3	37,5	8
5	—	—	12	80,0	3	20,0	15
11	—	—	—	—	3	100,0	3
12	—	—	2	28,6	5	71,4	7
14	—	—	—	—	2	100,0	2
16	—	—	2	100,0	—	—	2
18	—	—	—	—	1	100,0	1
31	—	—	1	100,0	—	—	1
32	—	—	1	100,0	—	—	1
33	—	—	1	100,0	—	—	1
w-wa II	5	11,6	15	34,9	23	53,5	43
w-wa III	4	3,3	26	21,7	90	75,0	120
w-wa IV	3	3,4	35	39,4	51	57,3	89
Razem	12	—	110	—	199	—	293

Tabela 4

Ilościowo-procentowa struktura barw przelomów w grupie ceramiki wygladzanej

Objekt Warstwa	Barwa przelomu														Razem		
	Czarna		Brunatna		Ceglasta		Szara		Ceglasto- czarna		Ceglasto- brunatna		Czarno- popielata			Ceglasto- czarno- ceglasta	
	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%		Ilość sztuk	%
4	3	37,5	1	12,5	-	-	-	-	3	37,5	-	-	-	-	1	12,5	8
5	3	20,0	12	80,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15
11	3	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
12	-	-	3	42,9	1	14,3	2	28,6	1	14,3	-	-	-	-	-	-	7
14	2	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
16	-	-	-	-	-	-	-	-	2	100,0	-	-	-	-	-	-	2
18	-	-	1	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
31	-	-	-	-	1	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
32	-	-	1	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
33	-	-	1	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
w-wa II	18	41,9	15	34,8	5	11,6	-	-	3	7,0	2	4,7	-	-	-	-	43
w-wa III	70	58,3	21	17,5	15	12,5	8	6,6	1	0,8	2	1,7	3	2,5	-	-	120
w-wa IV	37	41,6	40	44,9	5	5,6	1	1,1	5	5,6	-	-	-	-	1	1,1	89
Razem	136	-	95	-	30	-	11	-	15	-	4	-	-	-	1	-	293

no-popielata oraz ceglasto-czarno-ceglasta. W grupie ceramiki wygladzanej zdecydowanie przeważają przelomy jednobarwne: czarne i brunatne (tabela 4). Większość fragmentów posiadała powierzchnię czernioną. Zazwyczaj są to naczynia cienkościenne.

Ceramika niewygladzana reprezentowana jest przez 722 fragmenty (tabela 2). Dominuje w niej domieszka średnioziarnista (tabela 5). Wśród ceramiki niewygladzanej wystąpiły identyczne barwy przelomu jak w poprzedniej. Najliczniejsze są przelomy jednobarwne: czarne i brunatne. Większość fragmentów posiadała różne odcienie barwy brunatnej (tabela 6). W tej grupie naczyń przeważały fragmenty cienkościenne.

Tabela 5

Udział poszczególnych kategorii domieszki w obrębie ceramiki niewygladzanej

Objekt Warstwa	Rodzaj domieszki						Razem
	domieszka gruba		domieszka średnia		domieszka drobna		
	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	
2	-	-	-	-	3	100,0	3
3	1	7,1	7	50	6	42,9	14
4	9	33,3	8	29,7	10	40,0	27
5	10	41,7	10	41,7	4	16,7	24
11	5	38,5	3	23,0	5	38,5	13
12	2	18,2	9	81,8	-	-	11
13	-	-	2	66,7	1	33,3	3
14	2	5,3	20	52,6	16	42,1	38
16	2	9,5	10	47,6	9	42,9	21
17	2	50,0	2	50,0	-	-	4
18	-	-	-	-	-	-	-
19	-	-	5	100,0	-	-	5
20	1	14,3	2	28,6	4	57,1	7
21	-	-	-	-	-	-	-
29	2	25	2	25	4	50,0	8
31	1	-	-	-	-	-	1
34	-	-	2	50,0	2	50,0	4
stóp W	-	-	-	-	1	100,0	1
stóp Z	-	-	-	-	1	100,0	1
w-wa II	17	18,1	36	38,3	41	43,6	94
w-wa III	26	9,6	137	30,4	109	40,1	272
w-wa IV	31	18,1	87	50,9	53	31,0	171
Razem	111	-	342	-	269	-	722

Grupa ceramiki chropowaczonej liczy 736 fragmentów (tabela 2). Przeważa domieszka gruboziarnista (tabela 7). Wśród przelomów o barwach jak wyżej przeważają przelomy jednobarwne: czarne i brunatne. Wśród przelomów dwubarwnych dominuje ceglasto-czarna. Większość fragmentów posiadała różne odcienie barwy brunatnej. Dominuje ceramika grubościenne. Do tej grupy włączono naczynia o chropowaczonej brzoście i gładzonej szyjce. Grupa ceramiki obmazywanej jest bardzo nieliczna (12 fragmentów), co uniemożliwia wysuwanie ogólniejszych wniosków.

Mikromorfologia

W zbiorze omawianej ceramiki wydzielić można następujące cechy mikromorfologiczne: krawędzie, ucha, guzki, dna.

Wyróżnione typy krawędzi oraz ich charakterystykę ilościową przedstawia tabela 9. Większość naczyń posiada brzegi wychylone na zewnątrz, proste lub wgięte do wewnątrz z krawędziami ściętymi płasko, zaokrąglonymi, poszerzonymi do wnętrza i na zewnątrz. 17 fragmentów naczyń posiada krawędzie facetowane (tabl. 1c, d, k), 8 krawędzie pogrubione (tabl. 1l, m, n).

Zarejestrowano 4 guzki: jeden z warstwy trzeciej, dwa z warstwy drugiej oraz jeden z obiektu 14. Zlokalizowane były pod wylewem (tabl. 2a, h, 1a, b, f).

Spośród 7 posiadanych uch 6 jest taśmowatych, jedno w części środkowej jest lekko przewężone (5 uch pochodzą z warstw, 1 z obiektu 5). Tylko w jednym przypadku można określić jego lokalizację: ucho znajduje się na największej wydatości brzościa.

Wśród 19 den prostych 9 pochodziło z obiektów, 10 z warstw (tabl. 2g, d). Dna ze stopką posiadały niewielki udział (4 sztuki). 3 pochodziły z warstwy 1 z obiektu (tabl. 1i, 2b).

Makromorfologia

Rozdrobnienie materiału ceramicznego umożliwia tylko w nikłym stopniu określenie jego cech makromorfologicznych. Zrekonstruowane średnice den

Tabela 6

Struktura ilościowo-procentowa barw przelomu ceramiki niewygładzanej

Obiekt Warstwa	Barwa przelomu														Razem
	Czarna		Brunatna		Ceglata		Szara		Ceglasto- czarna		Ceglasto- brunatna		Czarno- popielata		
	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	
2	1	33,3			1	33,3			1	33,3					3
3			2	14,3	3	21,4	5	35,7	1	7,1			3	21,4	14
4	12	44,4	2	7,4	5	18,4			8	29,6					27
5	5	20,8	4	16,7	9	37,5					6	25,6			24
11	4	30,8	3	23,1					5	38,5	1	7,7			13
12	1	9,1	3	27,3	3	27,3	4	36,4							11
13					1	33,3	2	66,7							3
14	23	60,5	2	5,3	1	2,6			12	31,6					38
16	14	66,7	3	14,3	3	14,3			1	4,8					38
17	2	50,0	2	50,0											21
19			2	40,0	1	20,0			2	40,0					5
20	3	42,9	3	42,9					1	14,3					7
29	3		1		1	12,5			4	50,0					8
31			1		1	100,0									1
34				50,0					2	50,0					4
slup W					1	100,0									1
slup Z			1	100,0											1
w-wa II	36	38,3	25	8,5	25	26,6	8	8,5	17	18,1					94
w-wa III	150	55,1	26	19,5	26	9,6	2	0,7	34	12,5	7	2,6			272
w-wa IV	79	46,2	8	19,9	8	4,6	3	1,8	47	27,5					171
Razem	333		124		89		24		135		14				722

i wylewów prezentuje tabela 10. Wśród zrekonstruowanych fragmentów naczyń wyróżnić możemy przede wszystkim formy jajowate (tabl. 2b), wazowate (tabl. 2a, c, 3a), baniaste, naczynia sitowate (tabl. 1h) oraz talerze (tabl. 3b).

Zdobnictwo

Posiadane fragmenty naczyń zdobione są bardzo ubogo. Wśród motywów ornamentacyjnych wyróżniono: listwy plastyczne z ukośnymi nacięciami (tabl. 1h), listwy gładkie (tabl. 1g, 2c), odciski palców (tabl. 3b), rzędy dołków (1e, 2e, i), ukośne nacięcia, żłobki (tabl. 2i). Listwy plastyczne umieszczone na przejściu szyjki w brzusiec posiadały naczynia chropowate (tabl. 1j, 2c). Niekiedy listwy posiadały ukośne nacięcia (tabl. 1g). Jeden talerz został ozdobiony odciskami palców (tabl. 3b), pozostałe fragmenty były gładkie. Ornamenty w postaci dołków i punktów zdobiły naczynia czernione.

Zabytki

Z warstw pochodzi 9 wiórków krzemienych oraz cztery odłupki. Ponieważ narzędzia krzemienne pochodzą tylko z warstw, trudno rozstrzygnąć czy są to znaleziska przypadkowe czy też były używane przez mieszkańców osady. Z dwóch obiektów (4 i 14) pochodzą dwie nieobrobione grudki barsztynu. Z obiektu 5 pochodzi fragment łyżki glinianej barwy brunatnej.

Analiza obiektów nieruchomych

Obiekty, które wystąpiły na osadzie posiadają dość jednolity charakter. Uwzględniając rodzaj inwentarza, kształt i rozmiary oraz zawartość kulturową należałoby obiekty nr 2, 2a, 5, 5a, 4, 11, 13, 3, 12,

Tabela 7

Udział poszczególnych kategorii domieszki w obrębie ceramiki chropowatej

Obiekt Warstwa	Rodzaj domieszki						Razem
	domieszka gruba		domieszka średnia		domieszka drobna		
	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	
2	3	100,0					3
3			1	100,0			1
4	6	35,3	10	58,8	1	5,9	17
5			22	95,7	1	4,3	23
11	1	8,3	11	91,7			12
12	5	18,5	11	40,7	11	40,7	27
13			2	100,0			2
14			16	66,7	8	33,3	24
16			11	84,6	2	15,4	13
17							
18			2	100,0			2
19			4	100,0			4
20	2	14,3	7	50,0	5	35,7	14
21			2	100,0			2
29	7	100,0					7
31	4	40,0	4	40,0	2	20,0	10
32							
33	2	50,0			2	50,0	4
34	1	100,0					1
slup Aa					1	100,0	1
w-wa II	37	42,5	31	35,6	19	21,8	87
w-wa III	66	28,4	125	46,3	79	29,3	270
w-wa IV	99	46,7	47	22,2	66	31,3	212
Razem	233		306		197		736

14, 16, 20, 19, 31, 32, 33, 29 zaliczyć do jam odpadkowych. Budowano je na ogół w jamach nieckowatych o głębokości 20 do 85 cm. W trakcie użytkowania jamy te wypełniały się spalenizną, węgielkami drzewnymi, ceramiką i kośćmi zwierzęcymi. W niektórych wypadkach na spągu jamy zalegała warstwa gliny (ob. 5, 20, 29)¹. Obiekty nr 21, 17,

¹ I. Skrzypek, *Ratownicze badania wykopaliskowe w Głomsku, gm. Zakrzewo, woj. pilskie w 1971 r.*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 4: 1978, s. 87.

Struktura ilościowo-procentowa barw przełomu ceramiki chropowaczonej

Obiekt warstwa	Barwa przełomu												Razem
	czarna		brunatna		ceglasta		szara		ceglasto-czarna		ceglasto brunatna		
	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	Ilość sztuk	%	
2	1	33,3	-	-	-	-	1	33,3	1	33,3	-	-	2
3	-	-	-	-	-	-	1	100,0	-	-	-	-	1
4	6	35,3	5	29,4	6	35,3	-	-	-	-	-	-	17
5	-	-	13	56,5	4	17,4	3	13,0	3	13,0	-	-	23
11	8	66,7	-	-	3	25,0	-	-	-	-	1	8,3	12
12	9	33	13	48,1	2	7,4	-	-	3	11,1	-	-	27
13	-	-	2	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	2
14	7	29,2	-	-	-	-	-	-	-	-	17	70,8	24
16	4	30,8	-	-	-	-	1	7,7	5	38,5	3	23,1	13
17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	-	-	1	100,0	-	-	-	-	1	100,0	-	-	2
19	2	50,0	2	50,0	-	-	-	-	-	-	-	-	4
20	5	35,7	4	28,6	-	-	-	-	-	-	-	-	4
21	2	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
29	2	28,6	-	-	1	14,3	-	-	4	57,1	-	-	7
31	4	40,0	-	-	2	20,0	4	40,0	-	-	-	-	10
32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	2	50,0	-	-	1	25,0	-	-	-	-	-	-	4
34	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100,0	-	-	1
Stup. Aa	-	-	-	-	-	-	1	100,0	-	-	-	-	1
W-wa II	19	21,8	21	24,1	15	17,2	-	-	30	34,5	2	43	87
W-wa III	136	50,4	54	20,0	13	4,8	5	1,9	57	21,1	5	1,9	270
W-wa IV	90	42,5	14	6,6	27	12,7	4	1,9	77	36,3	-	-	212
Razem	297	-	129	-	74	-	20	-	188	-	28	-	736

19, 34 to jamy spaleniskowe, których zawartość stanowiła czarna przepalona ziemia z zawartością węgielków drzewnych. Na osadzie zarejestrowano budowlę słupowe. Ich obecność wskazuje na przynależność osady do schyłkowego okresu środkowego latenu².

Tabela 9

Prezentacja ilościowa typów krawędzi

Warstwa	Wylewy				Razem
	Facetowane	Prosty	Wywinięty na zewnątrz	Zagięty do środka	
w-wa II	8	5	2	2	7
w-wa III	5	41	5	3	48
w-wa IV	4	37	20	-	60
rów	-	2	1	1	3
23	-	-	-	-	1
24	-	1	2	-	3
11	-	2	1	-	3
20	-	2	2	1	4
14	-	2	-	-	13
3	-	4	1	-	5
12	-	4	3	-	7
13	-	1	-	-	1
16	-	1	-	-	1
4	-	4	-	-	4
5	-	6	1	-	7
6	-	1	-	-	1
31	-	1	-	-	1
24	-	3	-	-	3
1	-	1	1	-	2
29	-	1	-	-	1

Analiza ceramiki

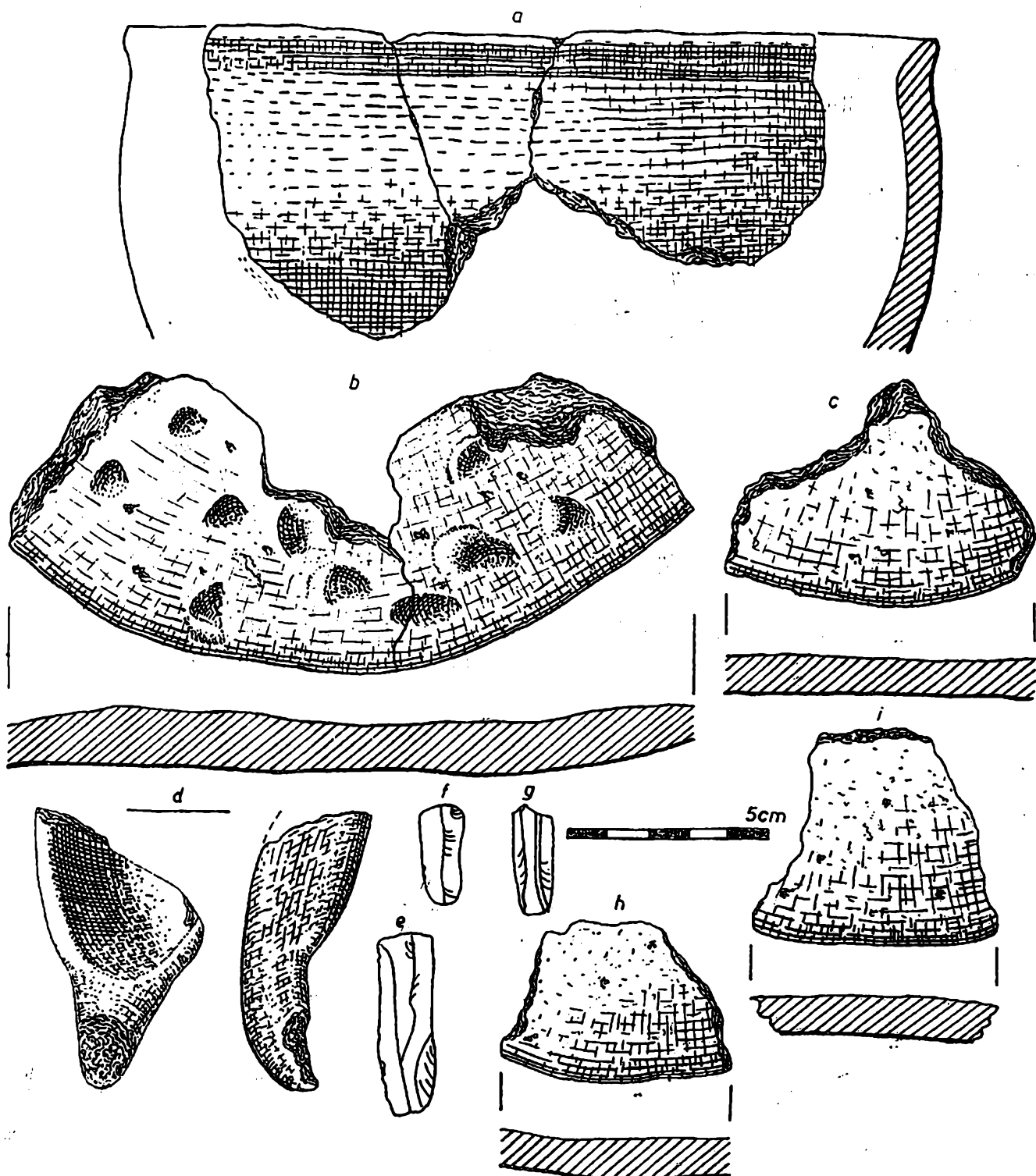
Chronologię obiektów oraz całej osady ustalamy w oparciu o ceramikę z uwagi na brak bardziej precyzyjnych wyznaczników. Ustalenie właściwej chronologii utrudnia fakt, że posiadana ceramika pochodzi przede wszystkim z warstw. Procent ceramiki pochodzącej z obiektów wynosi 22,4%. Ponadto jest to ceramika rozdrobniona i mało charakterystyczna chronologicznie. Posiadana ceramikę z obiektów umieścić można w szerokich ramach chronologicznych. Większość stanowią fragmenty brzuśców naczyń chropowaczone, które są typowe zarówno dla wczesnego jak i środkowego latenu. Przeważają naczynia grubościennie o schropowaczonej powierzchni, szerokootworowe, baniaste, jajowate z guzkami nalepionymi pod krawędzią. Występują też fragmenty naczyń krążkowatych. Podobne naczynia wystę-

Tabela 10

Średnice den i wylewów

Obiekt Warstwa	Średnica (cm)		
	Talerze	Pozostałe typy naczyń	
		Ø wylewów	Ø den
w-wa I	-	21	10
w-wa III	-	12, 9	5, 11, 4, 11, 6
w-wa IV	-	19, 15	10, 10, 3
14	-	-	6, 10
5	24	-	6
2	-	-	12
7	-	-	8
22	19	-	-
16	-	-	8
3	22	20	-

² Cz. B. Trzyteński, Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych i wykopaliskowych na terenie osady z okresu późno-latenskiego i wczesnorzymskiego w Bogucinie, pow. Kolobrzeg w l. 1970-1972, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 3: 1973, s. 84.

Tablica 1. Wybór ułamków naczyń z warstwy II (a-e), III (f-j) i IV (k-z)
Tafel 1. Auswahl der Keramikfragmente aus der Schicht II (a-e), III (f-j), und IV (k-z)

pują na osadzie kultury lużyckiej i wschodniopomorskiej w Juszkowie, pow. Gdańsk³.

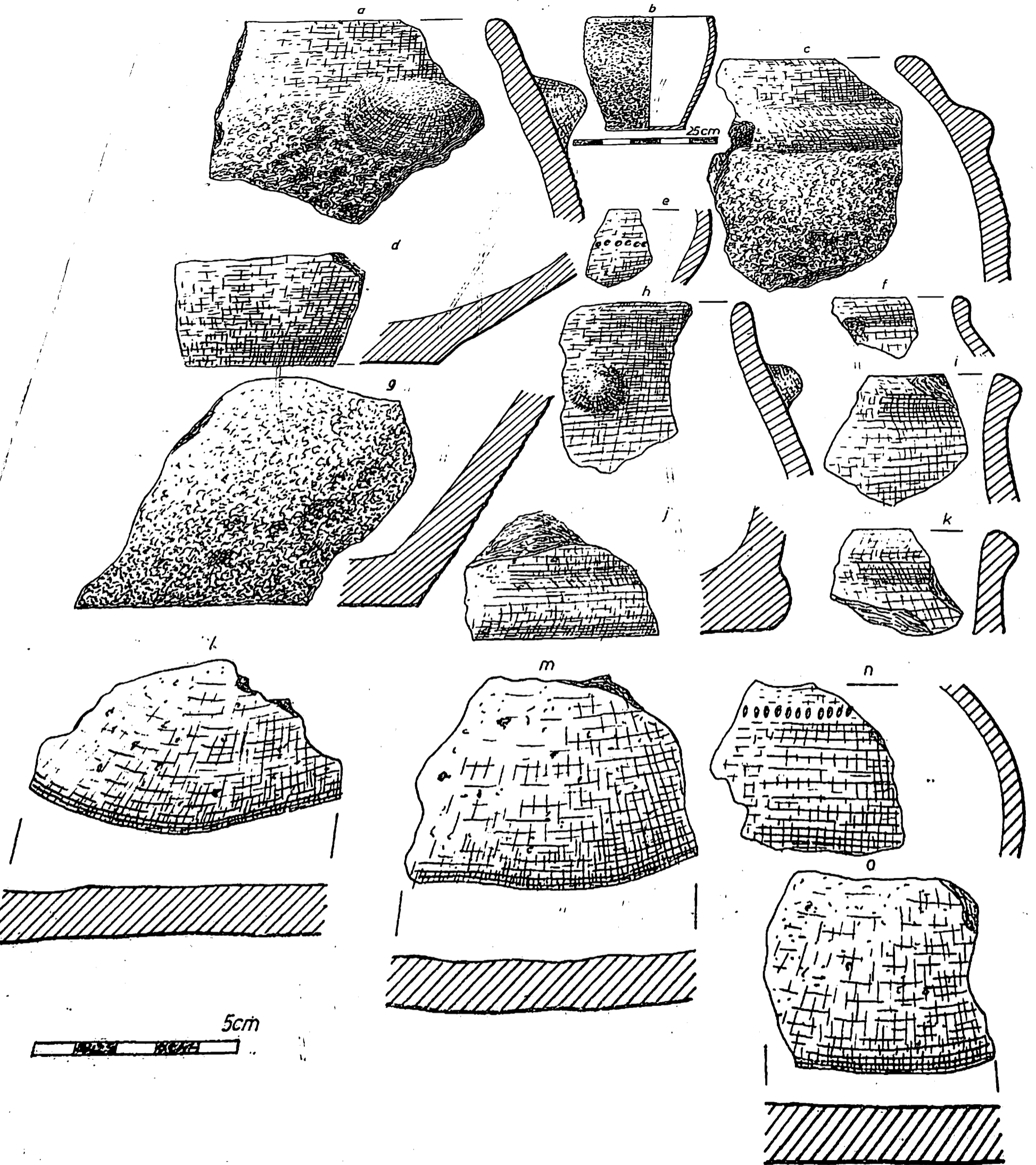
Nieco ściślejszą chronologię ustalić można na podstawie ceramiki pochodzącej z obiektu 3. Wystąpił tutaj fragment dna z wyraźnie wyodrębnioną stopką co jest typowe dla ceramiki wczesnolateńskiej⁴.

³ J. T. Podgórski, Tymczasowe wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w 1969 r. na stan. 3 w Juszkowie w woj. gdańskim, „Pomerania Antiqua”, t. 4: 1971, s. 205-233, ryc. 8-14 i 16.

⁴ J. T. Podgórski, Z badań wykopaliskowych w Juszkowie (Będziszynie) w pow. gdańskim (1967-1968), „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 23: 1971, ryc. 3-4; K. J. Szadłowski, Kujawskie przyczynki do zagadnienia tubylczości Słowian na ziemiach polskich, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 16: 1939, s. 120.

Znaleziono także pogrubiony wylew stanowiący zaopowiedź stylu późnolateńskiego⁵. Wspomniany obiekt należy więc wiązać ze środkowym okresem lateńskim.

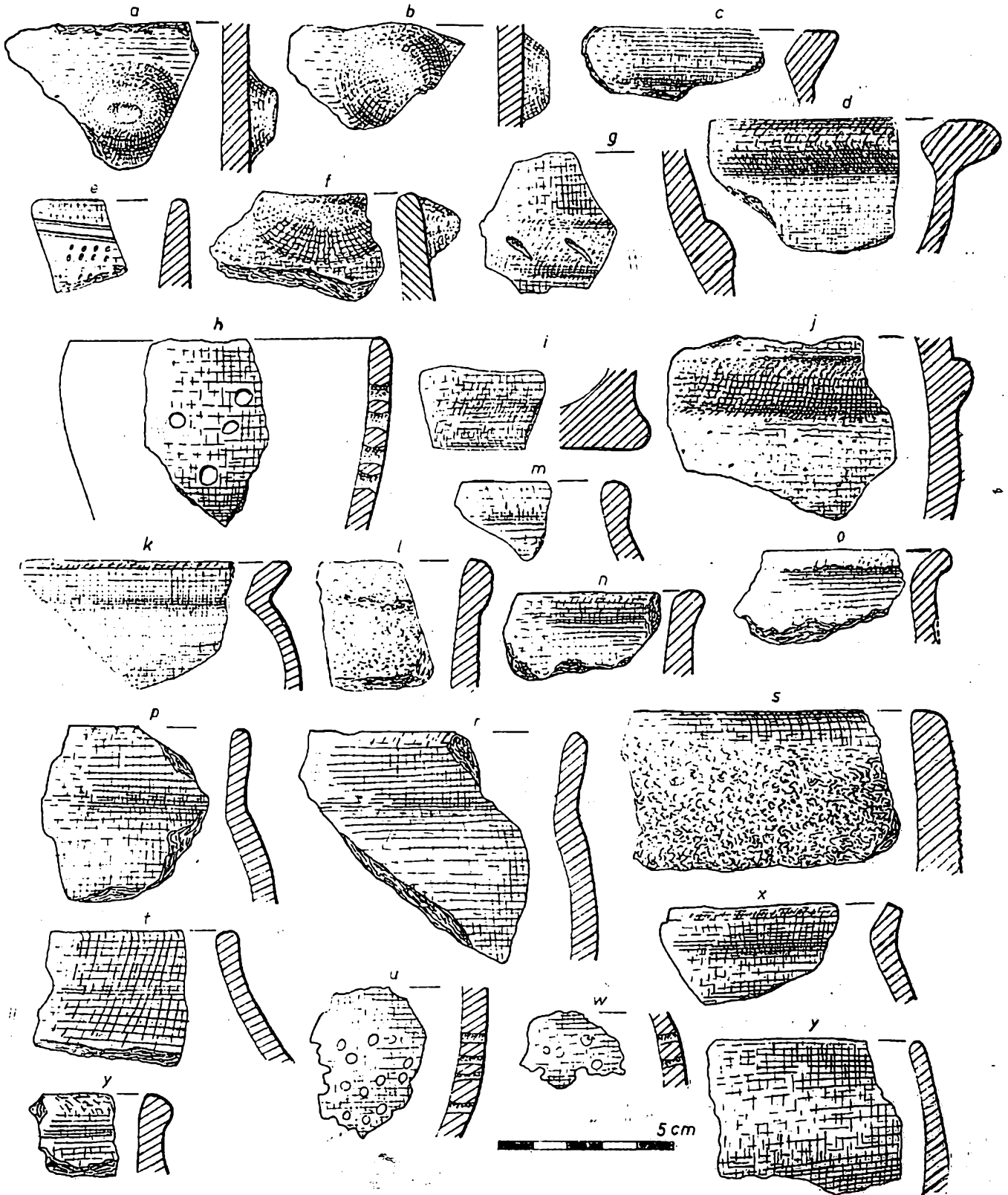
⁵ A. Niewęglowski, Mazowsze na przetłoczeniu er, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s. 59.

Wybór ułamków naczyń z warstwy IV (a - e) i z obiektów: nr 2 (g), nr 3 (e, l), nr 5 (f), nr 7 (m), nr 14 (h, i, o), nr 18 (b, n), nr 24 (d), nr 29 (k)

Wahl der Keramikfragmente aus der Schicht IV (a-e) und aus den Objekten Nr. 2 (g), Nr. 3 (e, l), Nr. 5 (f), Nr. 7 (m), Nr. 14 (h, i, o), Nr. 18 (b, n), Nr. 24 (d), Nr. 29 (k)

Tablica 3. Ułamki naczyń z obiektów: nr 2 (a), nr 5 (b, d), nr 22 (c), nr 4 (l), nr 7 (h) i wióry krzemienne z warstwy III (g) i warstwy IV (e, t)

Tafel 3. Keramikfragmente aus den Objekten Nr. 2 (a), Nr. 5 (b, d), Nr. 22 (c), Nr. 4 (l), Nr. 7 (h) und Flintspäne aus der Schicht III (g) und Schicht IV (e, f)

Ceramika z warstw stanowi 77,6% ogółu ceramiki. Jej analiza wykazała, że posiada cechy zarówno wczesnolateńskie jak i stanowiące zapowiedź stylu późnolateńskiego. Do cech pierwszego rodzaju należą: dna z wyodrębnioną stopką, które świadczą o przeżywającej się tradycji wczesnolateńskiej⁶, naczynia baniaste z gładkimi szyjkami i chropowatymi brzuściami zaopatrzone w listwy umieszczone na styku szyjki i brzuśca. Fragmenty takich egzemplarzy znaleziono w warstwie IV oraz w warstwie III. Wspomniane naczynia spotykamy w kulturze pomorskiej zasadniczo we wczesnym i środkowym okresie lateńskim⁷.

Elementy zapowiadające pojawienie się form późnolateńskich widoczne są głównie w ukształtowaniu się brzegów i uch. W warstwie II wystąpiło jedno ucho przewężone pośrodku. Jest to typowe dla stylu późnolateńskiego. Wśród wylewów zaobserwowano 7 wylewów pogrubionych. Pojawiają się one już w środkowym latenie i są zapowiedzią form późniejszych⁸.

W zbiorze ceramiki pochodzącej z warstw znajduje się 17 fragmentów wylewów facetowanych. Wylewy facetowane uznaje się zasadniczo jako wyznacznik późnego latenu, choć niekiedy pojawiają się już u schyłku środkowego latenu, jako zapowiedź w ceramice stylu późnolateńskiego⁹. Ponieważ w obrębie badanej osady nie odkryto zespołów typowo późnolateńskich, należy przyjąć, że są one współczesne z resztą posiadanej ceramiki.

WNIOSKI

Jak wykazała analiza ceramiki omawiana osada pochodzi ze schyłkowej fazy kultury pomorskiej przypadającej na końcową fazę środkowego latenu. Niektóre pozostałości, jak np. ślady budowli słupowych, mogą świadczyć o trwalszym charakterze osady¹⁰.

Mirosława Dernoga, Alicja Frydrych

SIEDLUNG AUS DEM AUSGANG DER MITTEL-LATENEZEIT IN BIAŁOŚLIWIE WOJEWODSCHAFT PIŁA

Zusammenfassung

In den Jahren 1979 und 1981 wurden vom Bezirksmuseum Piła in einer Siedlung der Pommerschen Kultur aus der Endphase der Mittel-Latenezeit in Białośliwie, Wojewodschaft Piła die Rettungsausgrabungen durchgeführt.

Die Siedlungsspuren befinden sich in einer Sandgrube, die am südlichen Rand eines flachen, tiefegelegenen Hochebene-Streifens der Stirnmoräne, dicht an der Talsohle des Noteć-Flusses liegt. Insgesamt wurde es auf 300 m² gegraben.

Es kamen 18 Objekte mit der Keramik der Pommerschen Kultur zur Sicht. Die Ausgrabungen, wie es sich nachhinein erwiesen hat, wurden am nordwestlichen Rande der Siedlung durchgeführt.

Der zentrale Teil der Siedlung wurde infolge der Sandausschachtung völlig zerstört. In der Siedlung stellte man die Feuer- und Abfallgruben, wie auch die Spuren eines Pfostenbaues fest.

Die Objekte wurden aufgrund des keramischen Materials datiert, da es an genauen Determinanten mangelte. Die Keramik wie es aus der Analyse hervorgeht, weist frühlatenezeitliche Eigenschaften auf wie: bauchige Gefäße mit glattem Hals und einer Leiste am Halsansatz, mit rauher Oberfläche, mit ausgedehntem Boden und mit Bandhenkeln, wie auch Elemente, die als Vorläufer des spätlatenezeitlichen Stils angesehen werden können: profilierte und verdickte Ränder und in der Mitte verjüngte Henkel.

Aufgrund dieser Eigenschaften kann diese Siedlung in die Endphase der Mittel-Latenezeit datiert werden.

⁶ K. Jażdżewski, op. cit., s. 120.
⁷ W. Hensel, *Polska starożytność*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s. 282, ryc. 258; L. J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska*, t. I — Materiały, Wrocław-Warszawa-Kraków 1988, s. 282, ryc. 27 f; F. J. Lachowicz, *Pradzieje powiatu bytowskiego [w:] Dzieje Ziemi Bytowskiej*, 1972, s. 53, ryc. 11; H. Janocha, F. Rożnowski, *Wyniki badań archeologiczno-antropologicznych cmentarzyska ludności kultury wschodniopomorskiej w Żubowie-Kolonii*, pow. Szczecinek, stan. 5, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 2: 1972, s. 63, ryc. 9 a.

⁸ Cz. Strzyżewski, op. cit., s. 79.

⁹ A. Niewęglowski, op. cit., s. 70.
¹⁰ E. Cnotliwy, R. Kamiński, R. Rogosz, *Osada z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Pomianowie*, b. pow. Białogard, stan. 16, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 5: 1975, s. 84.

Zofia Kurnatowska, Alina Łosińska

Sprawozdanie z weryfikacji grodzisk wielkopolskich w latach 1983-1984

Bericht über die Verifikation der grosspolnischen Burgwallanlagen in den Jahren 1983 - 1984

Poniżej przedstawiamy informacje o badaniach prowadzonych w latach 1983-84 na terenie województwa kaliskiego, leszczyńskiego, poznańskiego i południowej części województwa pilskiego¹. Były one kontynuacją akcji podjętej w 1976 r. przez Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu i wojewódzkich konserwatorów zabytków archeologicznych (wojewódzkie Biura Dokumentacji Zabytków)².

Znaczna intensyfikacja badań miała miejsce na obszarze województw poznańskiego i kaliskiego, do tychczas najslabiej rozpoznanych (w 1982 r. ilość grodzisk niezwerfikowanych przekraczała 50%). Na terenie województwa poznańskiego objęto nimi 58 obiektów, a na terenie województwa kaliskiego 38, przy 8 obiektach w województwie pilskim i 5 w leszczyńskim³. Pod względem charakteru były to głównie wstępne, rozpoznawcze badania powierzchniowe połączone z wykonaniem niewielkich otworów sondażowych. W wielu przypadkach konieczne było wręcz odszukanie obiektu w terenie⁴. I tu, zwłaszcza w województwie kaliskim, szczegółowa penetracja obszarów w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski umożliwiła zlokalizowanie kilkunastu obiektów jedynie ogólnie wzmiankowanych w danej miejscowości. W stosunku do znacznej liczby obiektów rozpoznania dotychczasowego nie można uznać za wystarczające dla określenia ich charakteru. Wypytowano je do dalszych badań sondażowych lub wierceniowych, podobnie jak i znaczną grupę obiektów szczególnie silnie zniszczonych lub podlegają-

cych ciągłej dewastacji zwłaszcza przez uprawę. Na terenie województwa kaliskiego przystąpiono już do drugiego etapu rozpoznawania grodzisk poprzez badania wierceniowo-sondażowe⁵.

Ważne miejsce w poczynaniach ostatnich lat zajęła sprawa dokumentacji wstępnie zweryfikowanych obiektów. Plany warstwiczne uzyskało 15 grodzisk z terenu województwa poznańskiego oraz po kilka obiektów z pozostałych województw. Łącznie wykonano 31 planów warstwicznych.

Na szczególne podkreślenie zasługuje zakończenie w 1984 r. weryfikacji grodzisk na obszarze wielkopolskiej części województwa pilskiego przy zastosowaniu najbardziej efektywnej metody wierceniowo-sondażowej. Pełną dokumentację (plan warstwiczny, siatka wierceń, sondaże wraz z opracowaniem wyników w mpsie) uzyskały wszystkie znane dotychczas i zlokalizowane grodziska oraz obiekty uznawane za grodziska, również i te, które wychwycono ostatnio podczas penetracji w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski.

W trakcie prowadzonej od 1976 r. akcji weryfikacji grodzisk wielkopolskich stwierdzono w terenie postępującą w szybkim tempie dewastację wielu obiektów. Licznym grodziskom jeszcze dziś rysującym się w terenie, lecz objętym uprawą, grozi w najbliższych latach całkowita zagłada. Istnieje więc paląca potrzeba nie tylko szybkiego zadokumentowania wszystkich jeszcze istniejących obiektów, dokładniejszego zbadania szczególnie zniszczonych, ale i opracowania sposobu ich zabezpieczenia przed niszczeniem. Należałoby m. in. oznakować w terenie obiekty wpisane do rejestru zabytków, utworzyć sieć terenowych opiekunów zabytków, rekrutujących się z pracowników miejscowych urzędów gminnych, nauczycieli itp.⁶, a także zapoznawać miejscowe społeczeństwo ze znaczeniem historycznym grodzisk i innych pozostałości dawnej przeszłości.

¹ Badania sondażowe kontynuowane były również na terenie południowozachodniej części woj. leszczyńskiego — na obszarze byłych powiatów wschowskiego (Jędrzychowice, Łysiny, Olbrachcice, Tylewice) i górowskiego.

² Z żywym zainteresowaniem sprawą opieki nad zabytkami spotykamy się w wielu miejscowościach Wielkopolski (dobrym przykładem są tu pracownicy Urzędu Miasta i Gminy w Szamotułach). Przy współpracy z przedstawicielem Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK (skrót KOZ) w Ostrowie Wlkp. mgr Anielą Knapowską-Mikołajczyk zweryfikowano w 1984 r. kilkanaście obiektów na terenie b. powiatu ostrowskiego.

¹ Nie posiadamy danych z terenu województw: bydgoskiego, gorzowskiego, konińskiego i zielonogórskiego.

² Zob. tu Z. Kurnatowska, A. Łosińska, Weryfikacja grodzisk wielkopolskich na półmetku, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 32: 1981 (1982), s. 85 i n.; na załączonej do tego artykułu mapie kilka obiektów z terenu województwa bydgoskiego posiada błędny numer nie odpowiadający nr w tabeli. Właściwe nr nr podano na mapie załączonej do tego sprawozdania (w zakreślonej ramce).

³ Wśród zestawionych w tabelach znalazły się również obiekty weryfikowane już w latach poprzednich (w nawiasie podano rok tych badań). W tej liczbie są też obiekty poddane badaniom wierceniowo-sondażowym lub wykopaliskowym (Łekno, Wieleń, woj. pilskie; Pleski, Koźmin, woj. kaliskie), jak i te, na których przeprowadzono powtórne badania powierzchniowe w związku z sporządzaniem planu warstwicznego. Nie ujęto natomiast obiektów badanych systematycznie od wielu lat (Gniezno, Ostrów Lednicki) lub na których takie badania zostały po dłuższej przerwie wznowione (Kalisz).

⁴ Wymienić tu należy kilka miejscowości, w których mimo poszukiwań dotąd nie odnaleziono grodzisk (Białokosz, Dobczyn, Grobia, Plotkówki, Trzcianka, Zerniki w woj. poznańskim). Sprawę braku obiektu rozstrzygnąć może dopiero dokładna penetracja terenu (AZP).

WOJEWÓDZTWO KALISKIE

(b. powiaty: Jarocin, Kalisz, Kępno, Krotoszyn, Ostrów, Ostrzeszów, Pleszew)

Lp.	Miejscowość	Gmina	Były powiat	Rodzaj badań	Rok	Instytucja	Wynik	Chronologia	Dokumentacja	Miejsce przechowywania dokumentacji		Uwagi
										11	12	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.	Baranów	Baranów	Kępno	powierzch. (AZP)	1984	BDZ	grodzisko stożkowate				BDZ	
2.	Będziszyn	Ostrów	Ostrów	powierzch.	1984	ZAW, KOZ	grodzisko stożkowate	p. śr.			ZAW	
3.	Bieganin	Raszków	Ostrów	powierzch.-sondażowe	1984	ZAW, KOZ BDZ	grodzisko wkłęsłe	K. Ł.	pl. warstw. (1984)	BDZ	ZAW	
4.	Bralin	Bralin	Kępno	powierzch. (AZP)	1983	BDZ	grodzisko wkłęsłe				BDZ	
5.	Ceków	Ceków	Kalisz	wierceniowo-sondażowe	1982-83 (1961)	BDZ	grodzisko wkłęsłe		pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	zob. FAP, 32, nr 9
6.	Chocz	Chocz	Pleszew	powierzch. (AZP)	1983	BDZ	brak śladów grodziska			BDZ		
7.	Czarnuszka	Dobrzyca	Pleszew	powierzch. (AZP)	1984	BDZ	grodzisko stożkowate			BDZ	BDZ	
8.	Dęba I	Żelazków	Kalisz	wierceniowo-sondażowe	1983	BDZ	grodzisko stożkowate		pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	
9.	Dęba II	Żelazków	Kalisz	wierceniowo-sondażowe	1983	BDZ	naturalna forma ter.		dokument. z badań	BDZ		
10.	Drożki	Rychtal	Kępno	powierzch. (AZP)	1984	BDZ	grodzisko wkłęsłe			BDZ	BDZ	
11.	Garki	Odolanów	Ostrów	powierzch.	1984	ZAW, KOZ	brak śladów grodziska					
12.	Grębanin st. 1	Baranów	Kępno	powierzch. (AZP)	1984	BDZ	grodzisko stożkowate			BDZ	BDZ	
13.	Janków Zalesny	Raszków	Ostrów	powierzch.	1984	ZAW, KOZ	grodzisko? stożkowate	p. śr.			ZAW	
14.	Jedlec	Gołuchów	Pleszew	powierzch. (AZP)	1983	BDZ	naturalna forma ter.			BDZ		
15.	Kamień	Ceków	Kalisz	wierceniowo-sondażowe	1982 - 1983	BDZ	grodzisko wkłęsłe	B/C, E	pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	
16.	Karmin	Dobrzyca	Pleszew	powierzch. (AZP)	1984	BDZ	grodzisko stożkowate			BDZ	BDZ	
17.	Koźmin	Koźmin	Krotoszyn	wykopaliska planowe	1983 - 84	IHKMLódź	zamek	p. śr.	dokument z badań	IHKM, BDZ	IHKM Łódź	por. FAP, 32, nr 15
18.	Krępa I (Ostrów-Krępa)	m. Ostrów	Ostrów	powierzch.	1984	ZAW, KOZ	grodzisko wkłęsłe zniszczone	D-E, p. śr.			ZAW	
19.	Krępa II (Ostrów-Krępa, Mielcarek)	m. Ostrów	Ostrów	powierzch.	1984	ZAW, KOZ	brak śladów grodziska					
20.	Lewków	Ostrów	Ostrów	powierzch.	1984	ZAW, KOZ	kopiec	nowoż?				
21.	Ląkociny (Pogrzybów, Sullisław)	Ostrów	Ostrów	powierzch.-sondażowe	1984	ZAW, KOZ	„okop” ¹	?			ZAW	
22.	Lęg (Nowa Wieś)	Gizalki	Pleszew	powierzch. (AZP)	1983	BDZ	brak śladów grodziska (zniszczone?)			BDZ		
23.	Masanów (Urban)	Sieroszewice	Ostrów	powierzch.-sondażowe	1984	ZAW, KOZ	mogila ²	nowoż. XVII w.			ZAW	
24.	Nabyszyce	Odolanów	Ostrów	powierzch.	1984	ZAW, KOZ	grodzisko wkłęsłe zamek?	B, D, F-p. śr.			ZAW	
25.	Ociąż (Kościszów, Morawin, Skalmierzyce)	Skalmierzyce Nowe	Ostrów	powierzch.	1983	KOZ	grodzisko wkłęsłe 2-członowe	D			ZAW	
26.	Ołobok	Sieroszewice	Ostrów	powierzch.-sondażowe	1984	ZAW, KOZ	dwór? przyklastorzny	p. śr.			ZAW	
27.	Piaski	Zduny	Krotoszyn	wykopaliska planowe	1983 - 84 (od 1976)	KMA Kr. BDZ	grodzisko wkłęsłe	D	pl. warstw. dokument. z badań	Muz. Kr. BDZ	Muz. Kr.	por. FAP, 32, nr 20
28.	Raczyce st. 1	Odolanów	Ostrów	powierzchn.	1984 (1977)	ZAW, KOZ	brak śladów grodziska					por. FAP 32, nr 25
29.	Raszyce st. 3a	Odolanów	Ostrów	powierzch.	1984	ZAW, KOZ	grodzisko wkłęsłe ³ zniszczone	starsze fazy			ZAW	
30.	Rososzycza	Sieroszewice	Ostrów	powierzch. sondażowo-wierceniowe	1894 1984	ZAW, KOZ BDZ	grodzisko? stożkowate - kopiec ⁴	F-p. śr.	pl. warstw. z badań dokument.	BDZ	ZAW, BDZ	
31.	Sieroszewice	Sieroszewice	Ostrów	powierzch.	1984	ZAW, KOZ	mogila rozwieszona	XVII w.				
32.	Strzyżewek (Biskupice Zabaryczno)	Sieroszewice	Ostrów	powierzch.-sondażowe	1983 1984	BDZ ZAW, KOZ	grodzisko stożkowate? (2-członowe)	F			ZAW	
33.	Szczyry	Ostrów	Ostrów	powierzch.	1984	ZAW, KOZ	brak śladów grodziska					
34.	Smółów (Józefów, Osiek)	Godziesza Wielka	Ostrów	powierzch. sondażowo-wierceniowe	1983 1984	BDZ BDZ	grodzisko wkłęsłe	B/C, E	pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	
35.	Tuczanów	Pleszew	Pleszew	powierzch. (AZP)	1984	BDZ	grodzisko wkłęsłe	D		BDZ	BDZ	
36.	Trzcianica	Trzcianica	Kępno	powierzch. (AZP)	1984	BDZ	grodzisko stożkowate	?		BDZ		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
37.	Tursko	Gołuchów	Pleszew	powierzch. (AZP)	1984	BDZ	brak śladów grodziska	-	-	BDZ	-	
38.	Wielowieś	Sieroszewice	Ostrów	powierzch.- sondażowe	1983	PKZ Poznań	„okop” – obóz wojsk.?	XVII? w.	-	PKZ Poznań	-	

Przypisy:

¹ Otwory sondażowe nie wyjaśniły chronologii obiektu (typu grodziska wkłęsłego). W wale stwierdzono spalone konstrukcje drewniane. W sondżu w kotłonce u podnoża walu znaleziono 1 mały ułamek naczyńa prądziejowego? oraz kamienie tworzące rodzaj bruku, brak natomiast wyraźnej warstwy kulturowej.

² Częściowo zachowana mogiła wg. tradycji miejscowej z czasów wojen szwedzkich, usypana została na stanowisku z ok. rzymskiego (ceramika, liczne bryły żużla żel.).

³ Jesienią 1984 r. stwierdzono ślady silnie zniszczonego grodziska, położone ok. 60 m na pd. od st. 3 (z badań 1977 r.). Teren ten w 1977 r. zalany był wodą. Nie stwierdzono także śladów grodziska na st. 1 (nieregularne, wydłużone wyniesienie bez śladów warstwy kult. i materiału zabytkowego) – por. tu W. Hensel, Z. Hilscher-Kurnatowska, Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, t. V, s. 348 - 351.

⁴ Badania wierceń-sondażowe przeprowadzone na domniemanym grodzisku stożkowatym w R. dały wynik negatywny? (sztuczny nasyp bez warstwy kulturowej). Por. tu L. Kajzer, Wstęp do badań nad ślady obronnymi Kaliskiego, Kwartalnik HKM, XXXII, 1984, wr 3, s. 401.

WOJEWÓDZTWO LESZCZYŃSKIE

(b. powiaty: Gostyń, Kościan, Krotoszyn, Leszno, Rawicz, Wolsztyn)

1.	Gryżyna	Kościan	Kościan	powierzch.- sondażowe	1983	ZAW	brak śladów grodziska ¹	p. śr.	-	-	ZAW	
2.	Kurza Góra Nowa	Kościan	Kościan	powierzch.- sondażowe	1983	BDZ, ZAW	grodzisko wkłęsłe	B/C, F ²	pl. warstw. (1983)	BDZ, ZAW	ZAW	
3.	Mórkowo	Lipno	Leszno	sondażowe (ratownicze)	1983 (1978)	BDZ	grodzisko stożkowate	p. śr.- nowoż.	pl. warstw.	BDZ, ZAW	ZAW, BDZ	por. FAP, 32, nr 57
4.	Nielegowo (Wyskotowo)	Kościan	Kościan	powierzch.- sondażowe	1984 (1981)	ZAW	osada ³	nowoż.	pl. warstw. (1984)	ZAW	ZAW	por. FAP, 32, nr 39
5.	Robaczyn	Stare Bojanowo	Kościan	powierzch.	1983 (1982)	BDZ, ZAW	grodzisko stożkowate	p. śr.	pl. warstw. (1983)	BDZ, ZAW	ZAW	por. FaAP; 32, nr 42

Przypisy:

¹ W sondżu wykonanym na domniemanym grodzisku w G. w odległości ok. 30 m od kamiennych ruin kościoła z XIII w. stwierdzono warstwę kulturową z późnośredniowiecznym materiałem, którą wiązać zapewne należy z budową i użytkowaniem kościoła. Nie stwierdzono natomiast śladów ziemnych umocnień obronnych.

² W wykopie sondażowym na wale grodziska znaleziono także ułamki ceramiki kultury łużyckiej.

³ Obiekt został wiosną 1984 r. silnie zniszczony w trakcie prac melioracyjnych. W profilu przecinającym domniemane grodzisko stwierdzono zniszczone obiekty mieszkalno-produkcyjne (piec?) z XVIII - XIX w. (?). Brak wczesno- i późnośredniowiecznych warstw kulturowych. Duża ilość ceramiki z faz C-D występuje na przylegającym od strony pn. polu uprawnym.

WOJEWÓDZTWO PIŁSKIE

(b. powiaty: Chodzież, Czarnków, Oborniki, Szamotuły, Trzcianka, Wągrowiec)

1.	Cieśle st. A	Rogoźno	Oborniki	wierceń- sondażowe	1983	PKZ Szczecin	osada	K.L., D, p. śr.	pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	
2.	Boguniewo	Rogoźno	Oborniki	wierceń- sondażowe	1983 (1980)	PKZ Szczecin	brak śladów grodziska	-	pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	por. FAP, 32, nr 19

11 Fontes 34/1985

3.	Durowo	Wągrowiec	Wągrowiec	powierzch. wierceń- sondażowe	1971 1984	KAP UAM PKZ Szczecin	naturalna forma ter.	-	pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	
4.	Gębice-Marunówko	Czarnków	Czarnków	wierceń- sondażowe	1984	PKZ Szczecin	naturalna forma ter.	-	pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	
5.	Łekno st. 3	Wągrowiec	Wągrowiec	wykopaliska planowe	1983 - 1984	IH IAM	grodzisko wkłęsłe	-	dokument. z badań	IH UAM, BDZ	IH UAM, ZAW	por. FAP, 32, nr 38
6.	Rogoźno st. 3	Rogoźno	Oborniki	wierceń- sondażowe	1983 (1978)	PKZ Szczecin	ślady osadnictwa	prądziej, p. śr.	pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	por. FAP, 32, wr 25
7.	Roznowice st. 8	Rogoźno	Oborniki	powierzch. wierceń- sondażowe	1976 1983	PKZ Poznań PKZ Szczecin	naturalna forma ter. lub nasyp sztuczny	-	pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	
8.	Wełna	Rogoźno	Oborniki	powierzch. wierceń- sondażowe	1983 1984	BDZ PKZ Szczecin	szlucny nasyp	nowoż. ?	pl. warstw. dokument. z badań	BDZ	BDZ	
9.	Wieleń Półn.	Wieleń	Czarnków	wykopaliska planowe	1984 (1982)	PKZ Szczecin	grodzisko, zamek	?- p. śr.	dokument. z badań	PKZ BDZ	PKZ Sz.	por. FAP, 32, nr 18

WOJEWÓDZTWO POZNAŃSKIE

12

1.	Białokosz	Chrzypsko Wielkie	Międzychód	powierzch.	1984	ZA	naturalna forma ter.	-	-	-	-	
2.	Błechowo	Mitosław	Września	powierzch.	1984	ZAW	grodzisko** wkłęsłe	D/E-p. śr.	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	ZAW	
3.	Bródki (Brody, Marszewo)	Łwówek	Nowy Tomyśl	powierzch.- sondażowe	1983	ZAW, MAP	grodzisko wkłęsłe	B/C	-	-	ZAW	
4.	Brzoza (Grodziszczko)	Duszynki	Szamotuły	powierzch.- sondażowe	1983	ZAW, MAP	grodzisko* wkłęsłe	B	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	ZAW	por. FAP, 32, nr 47
5.	Buszewko st. 2	Pniewy	Międzychód	powierzch.	1984	ZAW	grodzisko stożkowate	F ¹	szkie (1969)	MAP, ZAW	MAP, ZAW	
6.	Chocicza Mała	Września	Września	powierzch.	1984	ZAW	grodzisko? stożkowate	?	-	-	ZAW	
7.	Długa Goślina	Murwana Goślina	Oborniki	powierzch.- sondażowe	1983	ZAW	„okop”? stożkowaty	? ²	-	-	ZAW	
8.	Dobczyn	Śrem	Śrem	powierzch.- sondażowe	1983	ZAW	brak śladów grodziska	-	-	-	-	
9.	Duszynki	Quszynki	Szamotuły	powierzch.	1984	ZAW, MAP	brak śladów grodziska	-	-	-	-	
10.	Dzierżnica	Dominowo	Środa	powierzch.	1984	ZAW	zamek	p. śr.	-	-	ZAW	
11.	Glinno (Złotkowo)	Suchy Las	Poznań	powierzch.	1983	ZAW	grodzisko wkłęsłe	?	-	-	ZAW	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
12.	Głęboczek st. 3 (Zielonka)	Murowana Goślina	Oborniki	powierzch. sondażowe	1983 (1979)	ZAW MAP	grodzisko stożkowate	p. śr.	-	-	MAP, ZAW	
13.	Góra st. 1	Pobiedziska	Poznań	powierzch. sondażowe	1983 (1982)	MAP, ZAW MAP	grodzisko ?** wkłęsłe	B	-	MAP	MAP, ZAW	por. FAP 32 nr 37
14.	Grobła	Sieraków	Międzychód	powierzch.	1984	ZAW	brak śladów grodziska	-	-	-	-	
15.	Jakubowo (Chełmno, Zgierzynka) Pniewy		Szamotuły	powierzch. sondażowe	1983 (1966)	ZAW, MAP	„okop”	?	-	-	-	
16.	Jaroslawiec	Środa	Środa	powierzch. sondażowe	1983	MAP, ZAW	sztuczny nasyp (grobła)	nowoż.	-	-	-	
17.	Kamieniec	Kamieniec	Kościan	powierzch. sondażowe	1983	ZAW	grodzisko* wkłęsłe i stożkowate	starsze fazy i F - p. śr.	szkie	ZAW	ZAW	
18.	Kąsinowo st. 1c	Szamotuły	Szamotuły	powierzch.	1984	MAP, ZAW	grodzisko* wkłęsłe	starsze fazy	-	-	ZAW	
19.	Kociałkowa Góra (Nowagórka) st. 1a	Pobiedziska	Poznań	powierzch. sondażowe	1983 (1981)	MAP, ZAW MAP	grodzisko wkłęsłe	B ³	pl. warstw. (1984)	MAP	MAP, ZAW	
20.	Komorowo (Gronisko)	Lwówek	Nowy Tomysl	powierzch. sondażowe	1983	MAP, ZAW	grodzisko wkłęsłe*	B/C	-	ZAW	ZAW	
21.	Komorze Nowe	Nowe Miasto	Jarocin	powierzch. sondażowe	1983	MAP, ZAW	naturalna forma ter.	-	-	-	-	
22.	Koninko (Krzyszki, Świątniczki)	Kórnik	Śrem	powierzch. sondażowe	1983 1984	ZAW	grodzisko** wkłęsłe?	D/E ₁	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	ZAW	
23.	Konojad	Kamieniec	Kościan	powierzch. sondażowe	1983	ZAW	brak śladów grodziska - zniszczone?	-	-	ZAW	-	
24.	Linia I	Lwówek	Nowy Tomysl	powierzch.	1983	MAP, ZAW	brak śladów grodziska	-	-	-	-	
25.	Linia II	Lwówek	Nowy Tomysl	powierzch.	1983	MAP, ZAW	brak śladów grodziska	-	-	-	-	
26.	Lubiatówko I	Dołsk	Śrem	powierzch.	1983	ZAW	grodzisko stożkowate	XIV w.	-	-	ZAW	
27.	Lubiatówko II	Dołsk	Śrem	powierzch. sondażowe	1983	ZAW	naturalna forma ter.	-	-	-	-	
28.	Lęki Małe st. 2 (Wilanowo)	Kamieniec	Kościan	powierzch.	1983	ZAW	brak śladów grodziska zniszczone?	-	-	-	-	
29.	Lęki Wielkie st. 4	Kamieniec	Kościan	powierzch.	1983	ZAW	grodzisko wkłęsłe	B/C	-	-	MAP, ZAW	
30.	Mórka	Wyrzeka	Śrem	powierzch. sondażowe	1983	ZAW	grodzisko stożkowate	p. śr.	-	-	ZAW	
31.	Murzynowo-Łeśne (Brzozowiec, Koszuty)	Krzykosy	Środa	powierzch. sondażowe	1983	MAP, ZAW	grodzisko wkłęsłe	B ?, D/E	-	-	ZAW	
32.	Nekla I	Nekla	Września	powierzch.	1984 (1982)	ZAW	brak śladów grodziska	-	-	-	-	por. FAP 32 nr 92
33.	Niegolewo	Opalenica	Nowy Tomysl	powierzch. sondażowe	1983	ZAW	grodzisko stożkowate	F ⁴ :	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	ZAW	
34.	Niewierz	Duszniiki	Szamotuły	powierzch. sondażowe	1984	ZAW	grodzisko wkłęsłe	B	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	ZAW	
35.	Nojowo II st. 1	Pniewy	Szamotuły	powierzch. sondażowe	1984 (1969)	MAP, ZAW	naturalna forma ter.	-	-	MAP, ZAW	MAP	por. FAP, 32, nr 54
36.	Piotrkówki	Szamotuły	Szamotuły	powierzch.	1984	MAP, ZAW	brak śladów grodziska	-	-	-	-	
37.	Pomarzanowice	Pobiedziska	Gniezno	powierzch. (AZP)	1983	MAP	sztuczny nasyp (grobła)	nowoż.	-	MAP	-	
38.	Poznań-Kobyłepole 5	dz. Nowe Miasto	Poznań	powierzch. sondażowe	1983 (1968)	ZAW	sztuczny nasyp	nowoż.	szkie 1968	MAP, ZAW	-	por. FAP, 32, nr 42
39.	Prochy st. 4	Wielichowo	Kościan	powierzch. sondażowe (ratunkowe)	1984 (1976)	MAP	grodzisko wkłęsłe*	B/C	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	MAP, ZAW	por. FAP, 32, nr 24
40.	Prochy st. 7	Wielichowo	Kościan	powierzch. sondażowe (ratunkowe)	1984 (1976)	MAP	grodzisko* wkłęsłe	B/C	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	MAP, ZAW	por. FAP, 32, nr 25
41.	Ruchocice	Rakoniewice	Wolsztyn	powierzch.	1983	ZAW	sztuczny nasyp	nowoż.	-	-	-	
42.	Sędzinko (Sędzin, Zalesie)	Duszniiki	Szamotuły	powierzch. sondażowe	1983	MAP, ZAW	grodzisko wkłęsłe	B-C	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	ZAW	por. FAP, 32, nr 64
43.	Starczanowo (Nekla III)	Nekla	Września	powierzch.	1984 (1982)	ZAW	brak śladów grodziska	-	-	-	-	por. FAP, 32, nr 96
44.	Śmiłowo	Szamotuły	Szamotuły	powierzch.	1984 (1969)	MAP, ZAW	grodzisko? stożkowate	?	pl. warstw. (1969)	MAP, ZAW	-	por. FAP, 32, nr 63
45.	Targowa Górka	Nekla	Września	powierzch.	1984	ZAW	brak śladów grodziska	-	-	-	-	
46.	Trzcianka I	Kuślin	Nowy Tomysl	powierzch.	1983	MAP, ZAW	brak śladów grodziska	-	-	-	-	
47.	Trzcianka II („Malliniec”)	Kuślin	Nowy Tomysl	powierzch.	1983	MAP, ZAW	naturalna forma ter.	-	-	-	-	
48.	Trzcinica	Wielichowo	Kościan	powierzch. sondażowe	1983	ZAW	grodzisko wkłęsłe	B/C	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	ZAW	
49.	Trzebaw	Stęszew	Poznań	powierzch.	1983	ZAW	grodzisko? stożkowate?	E?	-	-	ZAW	
50.	Uzarszowo	Swarzęd	Poznań	powierzch. sondażowe	1983	ZAW	grodzisko stożkowate	F	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	ZAW	
51.	Wielka Wieś	Stęszew	Poznań	powierzch. sondażowe	1983	MAP, ZAW	grodzisko wkłęsłe	B/C	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	ZAW	
52.	Wilezno I (Młynkowo)	Duszniiki	Szamotuły	powierzch. sondażowe	1984 (1969)	ZAW	grodzisko* wkłęsłe?	B/C	pl. warstw. (1984)	MAP, ZAW	ZAW	por. FAP, 32, nr 51
53.	Wilezno II	Duszniiki	Szamotuły	powierzch. sondażowe	1984	ZAW	naturalna forma ter.	-	-	-	-	

Zofia Kurnatowska, Alina Łosińska

BERICHT ÜBER DIE VERIFIKATION DER GROSS POLNISCHEN BURGWALLANLAGEN IN DEN JAHREN 1983 - 1984

Nachstehend geben wir die Information über Forschungen, die in Jahren 1983 - 1984 in den Gebieten der Wojewodschaften Kalisz, Leszno, Poznań und im südlichen Teil der Wojewodschaft Piła durchgeführt wurden. Sie waren eine Fortsetzung der im Jahre 1976 von der Abteilung für Vorgeschichte Grosspolens am Institut der Geschichte der materiellen Kultur der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Poznań und der Bodendenkmalämter Wojewodschafts-Büros für Dokumentation der Bodendenkmäler) unternommenen Aktion.

Recht beträchtliche Forschungsintensivierung fand in den bisher sehr schwach untersuchten Gebieten der Wojewodschaften Poznań und Kalisz statt (im Jahre 1982 belief sich die Zahl der nichtverifizierten Burganlagen auf über 50%). In der Wojewodschaft Poznań umfasste man damit 58 Objekte, in der von Kalisz — 38, in der von Piła — 8 und in der von Leszno — 5. Hinsichtlich der Forschungsart und -weise waren es vorwiegend oberflächliche Erkennungsvorarbeiten mit kleinen Probegrabungen. In vielen Fällen war es erforderlich die Objekte im Gelände ja sogar aufzusuchen. Auch hier, vor allem in der Wojewodschaft Kalisz, hat die gründliche Penetration im Rahmen der Archäologischen Aufnahme Polens zur Lokalisierung mehrerer, bis dahin — in der gegebenen Ortschaft — nur beiläufig bemerkter Objekte, gebracht. Für eine verhältnismässig grosse Zahl der Objekte ist der bisherige Forschungszustand für eine Bestimmung ihres Charakters noch unzureichend. Sie sind für weitere Probe- bzw. Bohruntersuchungen vorgesehen, ähnlich, wie eine beträchtliche Gruppe von bereits zerstörten Objekten, wie auch von denjenigen Objekten, die infolge des Ackerbaues fortwährend devastiert werden. In der Wojewodschaft Kalisz hat man bereits zur zweiten Forschungsstufe angetreten, nämlich zu Probe- und Bohruntersuchungen. Einen wichtigen Platz im Vorhaben der letzteren Jahre hat die Dokumentation der einleitend verifi-

zierten Objekte eingenommen. Man hat bereits die Höhenschichtenpläne für 15 Burgwallanlagen in der Wojewodschaft Poznań und für einige Objekte in anderen Wojewodschaften ausgefertigt. Es sind insgesamt 31 Höhenschichtenpläne ausgefertigt worden.

Besonders unterstrichen sei hier die im Jahre 1984 vollgebrachte Verifikation der Burgwallanlagen im Gebiet der grosspolnischen Teile der Wojewodschaft Piła bei Anwendung der effektivsten Bohr- und Probegrabungsmethode. Für sämtliche bisher bekannte und lokalisierte Burgwälle, wie auch für Objekte, die als Burgwälle galten und für die bei der Penetration im Rahmen der Archäologischen Aufnahme Polens neulich aufgefassten Objekte, steht eine vollkommene Dokumentation vor (Höhenschichtenpläne, aufgetragenes Netz von Bohruntersuchungen, Sondagegrabungen).

Im Laufe der seit dem Jahre 1976 geführten Aktion der Verifizierung der grosspolnischen Burgwallanlagen wurde im Gelände eine schnell vorgehende Devastation vieler Objekte festgestellt. Vielen Burgwallanlagen, die zur Zeit in der Landschaft noch deutlich sichtbar sind, jedoch beackert werden, droht in den nächsten Jahren eine gänzliche Zerstörung. Es besteht also dringende Notwendigkeit nicht nur einer möglichst schnellen Dokumentation sämtlicher noch bestehender Objekte und einer gründlicher Untersuchung der noch vorhandenen Anlagen, sondern auch Aufgabe der Ausarbeitung derjenigen Methoden, die zu ihrer Sicherstellung gegen die Zerstörung führen. Die in das Bodendenkmalregister eingetragenen Objekte müssten dringend an Ort und Stelle deutlich gekennzeichnet werden, es müsste ein Aufsichtsnetz von Bodendenkmalpflegern gebildet werden (örtlichen Gemeindeangestellten, Lehrern u.dgl.), man müsste auch die Bewohner über die historische Bedeutung der Burgwallanlagen und anderer Spuren der kulturellen Vergangenheit in Kenntnis setzen.

Janusz Górecki

Wczesnośredniowieczna łódź z Ostrowa Lednickiego koło Gniezna

Frühgeschichtlicher Einbaum aus Ostrow Lednicki bei Gniezno

Wyspa Ostrow Lednicki, będąca obiektem badań już od XIX w. dostarczyła ostatnio wielu cennych znalezisk¹. Jednym z nich jest niewątpliwie łódź dębiana zlokalizowana i podniesiona na powierzchnię przez pletwonurków z Pracowni Archeologii Podwodnej Instytutu Archeologii i Etnografii Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pracownia ta prowadziła w 1982 r. na zlecenie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy kilkunastu (29 IX - 2 X) badania penetrujące dna Jeziora Lednickiego wokół wyspy Ostrow Lednicki², uczestnicząc w pracach Zespołu Interdyscyplinarnego do Badań Ostrowa Lednickiego, kierowanego przez prof. dr Z. Kurnatowską.

Łódź, której stan zachowania jest bardzo dobry³, znajdowała się przy płd.-zach. cyplu wyspy (ryc. 1) na głębokości 9,5 m i była całkowicie pograżona w mule. Wypełniały ją kamienie w ilości 11 sztuk. Wymiary łodzi wynoszą: dł. całkowita 4,54 m, szer. do 74 cm, wys. do 48 cm. Na około 2/3 długości łódź przedzielona została grodzią poprzeczną o grub. 10 cm. W odległości 55 cm przed grodzią (od strony rufy) dno łodzi jest podwyższone o 5 cm w stosunku do poziomu dna w części rufowej. Burty łodzi w odległości 28 cm od grodzi (w stronę rufy) mają wyciosane gniazda wspornikowe do umocowania poprzeczki. Tuż przy dziobie łódź posiada w burtach otwory o średnicy 2,5 cm do zamocowania drążka cumowniczego (ryc. 2). Dębiana wykonana jest z dębiny i reprezentuje typ łodzi płaskodennej. W jej wnętrzu można w części rufowej zauważyć ślady ciosła, którym była drążona. Prócz kamieni znaleziono także w łodzi fragmenty dwuskrętnej liny konopnej. Zatonięcie łodzi nastąpiło na skutek pęknięcia jej rufy dobrze widocznego w chwili obecnej⁴.

Nadmienić trzeba, iż łódź znaleziona w 1982 r. stanowi drugą z kolei dębiankę wydobytą z Jeziora

Lednickiego. Pierwsza z łodzi⁵ zlokalizowana około 50 m od zach. brzegu wyspy w pobliżu płd. krańca mostu (tzw. poznańskiego) podniesiona została na powierzchnię w 1960 r.⁶ Datowana ona była na okres wczesnośredniowieczny (I poł. XI w.) przez zespół militariów i przedmiotów drewnianych, które wystąpiły w jej otoczeniu na linii przebiegu wspomnianego mostu⁷. Posiadała ona dł. 10,2 m, szer. do 85 cm, wys. do 40 cm. Wykonana była z dębiny. W jej wnętrzu znajdowały się 2 gródzie szer. około 20 cm spełniające rolę wręg-law oraz dzielące wnętrze kadłuba na wodoszczelne części. Dziób łodzi był zaciosany na kształt stożka z ostrym zakończeniem i służył do wiązania liny. W łodzi znaleziono ceramikę wczesnośredniowieczną, żelazny grocik strzały i czaszkę oraz kręgi psa⁸. Obok tej łodzi zlokalizowano wówczas jeszcze dwie następne dębianki spoczywające na dnie jeziora, których jednakże nie wyciągnięto na powierzchnię.

Dwie łodzie z Ostrowa Lednickiego zajmują niepoślednie miejsce w zespole wielkopolskich dębianek, których znamy w chwili obecnej 23 egzemplarze. Wliczając do tego zespołu 4 dalsze łodzie zalegające wokół Ostrowa Lednickiego, a do chwili obecnej nie wydobyte, liczba dębianek z Wielkopolski wzrasta do 27 łodzi, z których aż 6 łodzi (!) związanych jest z ośrodkiem rezydencjonalnym na wyspie Lednica.

Katalog wielkopolskich dębianek obejmuje łodzie z następujących miejscowości (ryc. 3):

1. Gołańcz, woj. piłskie

Znaleziono tutaj przypadkowo w okresie międzywojennym łódź „z kłody wypalonej”; chronologii łodzi nie znamy⁹.

2. Jerzykowo, woj. poznańskie

Na wsch. brzegu Jeziora Kowalickiego odkryto przypadkowo w 1912 r. część dębianki drewnianej o zachowanej dł. 3,25 m, największej szer. do 66 cm z kamie-

¹ Prof. Z. Kurnatowskiej składam w tym miejscu serdeczne podziękowanie za krytyczne uwagi, które wpłynęły na sposób ujęcia przede mną powyższego tematu, jak i za udostępnienie mapy rozprzestrzenienia dębianek na obszarze Wielkopolski.

² Prace te były kontynuowane w latach 1983 i 1984 na linii przebiegu tzw. mostu gnieźnieńskiego dostarczając szeregu cennych znalezisk, m. in. młotca (I poł. XI w.), kosera, toku włóczni, radlicy, drewnianych części radeł i wielu innych przedmiotów. Prócz łodzi wydobytej na powierzchnię w 1982 r. zlokalizowano także dwie następne łodzie.

³ Konserwację łodzi wykonuje Dział Konserwacji Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

⁴ Łódź znajduje się w zbiorach Muzeum na Lednicy i ekspozycyjna jest na jego ekspozycji archeologicznej.

⁵ Łódź ta obecnie znajduje się w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Poznaniu.

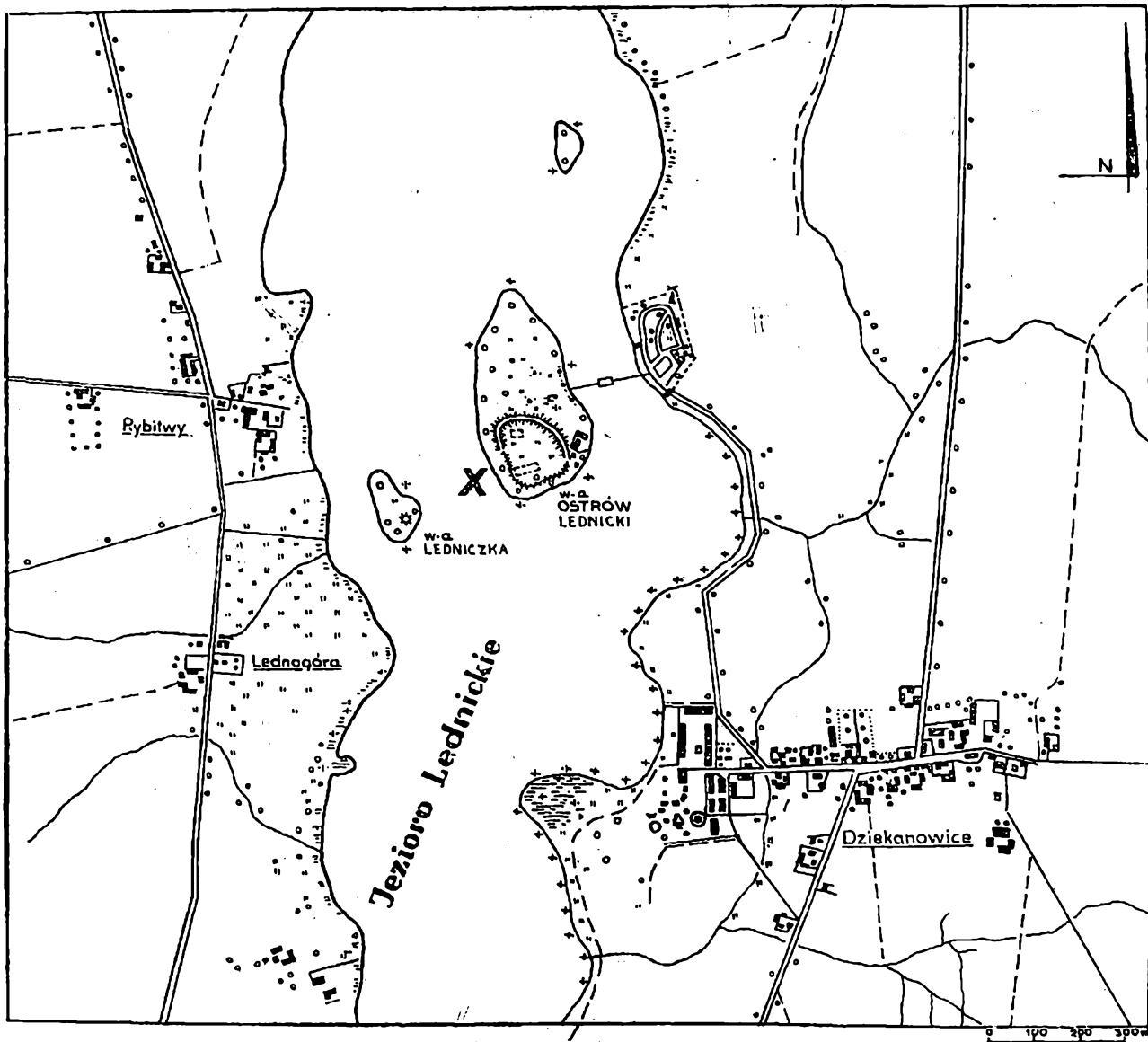
⁶ G. Mikołajczyk, Łódź wczesnośredniowieczna z jeziora Lednickiego pow. Gniezno, „Kwart. Hist. Kult. Mater.”, R. 9: 1981, s. 314-318, ryc. 1.

⁷ K. Andreszowa, J. Łomnicki, A. Nowak, W. Szeńcowa, Sprawozdanie z prac badawczych na Ostrowie Lednickim, „Spraw. Arch.”, t. XV: 1983, s. 218-230.

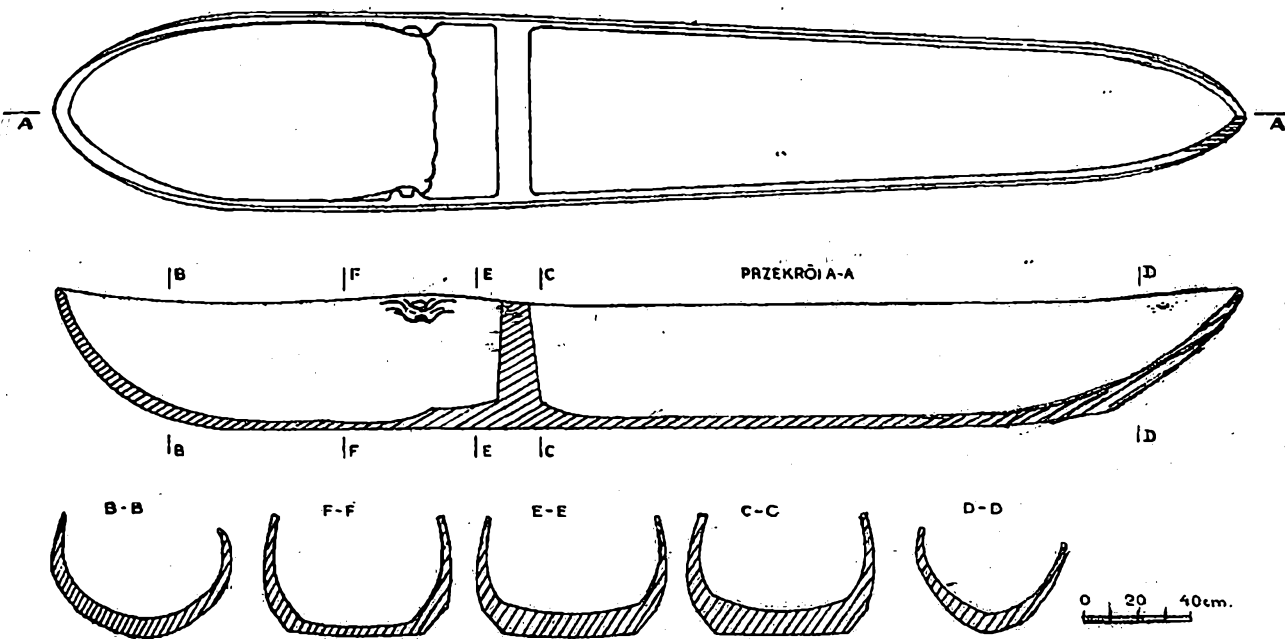
⁸ Por. przypis 6.

⁹ W. Hensel, Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, Poznań 1963, t. 2, s. 100.

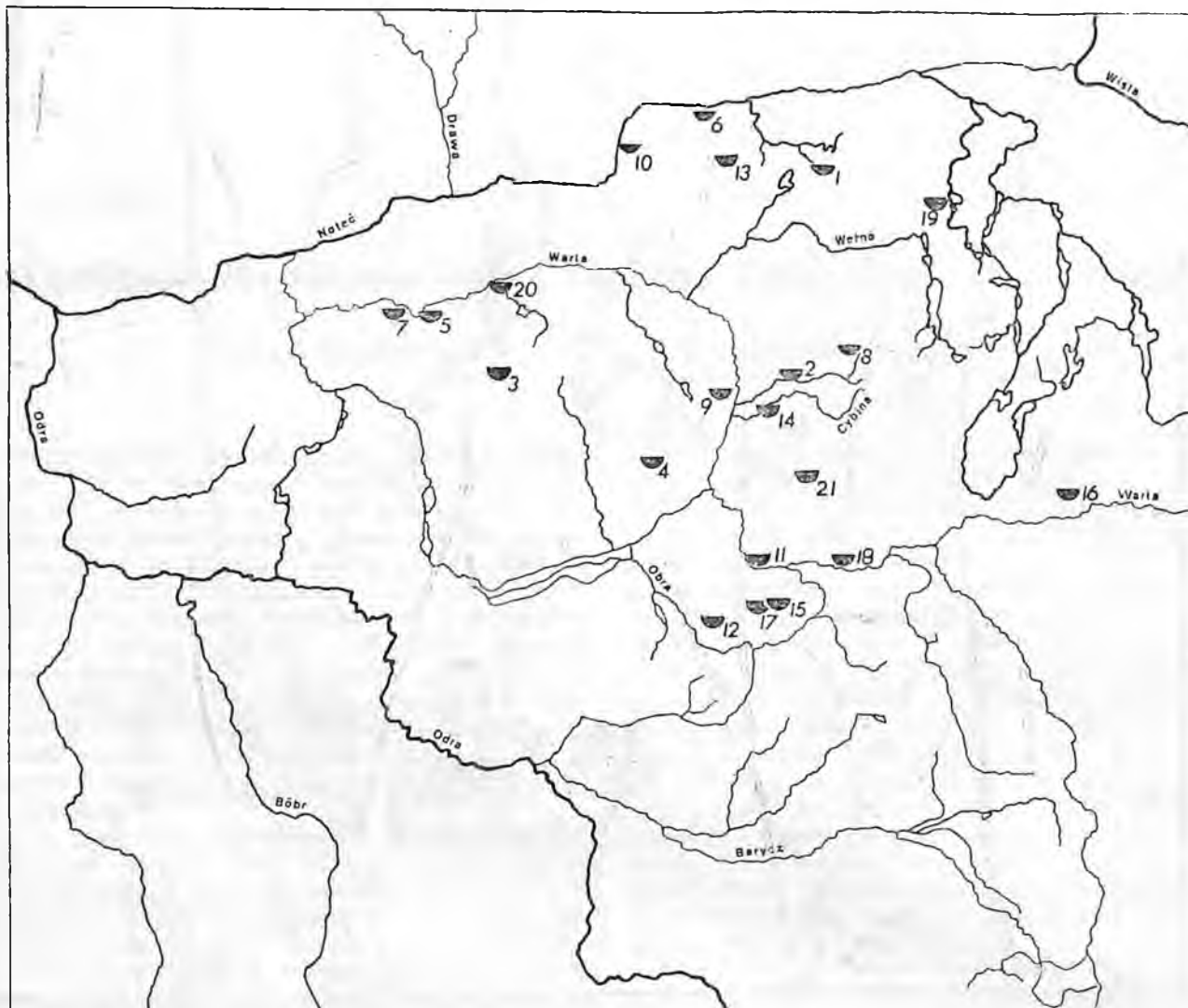

Ryc. 1. Ostrów Lednicki, woj. poznańskie. Usytuowanie miejsca znalezienia łodzi
 Abb. 1. Ostrów Lednicki, Wojewodschaft Poznań, Fundlage des Einbaumes

Ryc. 2. Ostrów Lednicki, woj. poznańskie. Rzut poziomy i przekrój dębany
 Abb. 2. Ostrów Lednicki, Woj. Poznań. Plan und Querschnitte des Einbaumes

Ryc. 3. Rozmieszczenie dłubanek z Wielkopolski na tle sieci wodnej regionu
 Abb. 3. Dislokation der Einbaumfunde in Grosspolen auf Grund des Wassernetzes

niami polnymi tkwiącymi w jej wnętrzu; chronologii łodzi nie określono¹⁰.

3. Konin (Kunino), woj. poznańskie

Na pld.-wsch. od wsi w torfowisku położonym nad strumykiem łączącym staw z Jeziorem Konińskim odkryto podczas badań A. Karpińskiej w 1938 r. przy pomocy drewnianym fragment łodzi i wiosła drewnianego. Datowania łodzi nie znamy¹¹.

4. Krąplewo (2), woj. poznańskie.

Na łące przypadkowo odkryto osadę bagieną lub palową, której inwentarz stanowiły wytwory drewniane, m. in. fragment czółna-dłubanki z 2 zachowanymi przegrodami; dł. łodzi wynosi jeszcze 3 m, szer. 48 cm; jej chronologię określono na fazę A?, C-D okresu wczesno-sredniowiecznego¹².

5. Międzychód, woj. gorzowskie

W Warcie przypadkowo znaleziono czółno z kłody drewnianej o dł. przeszło 5 m. Bliższej chronologii brak¹³.

6. Milicz, woj. pilskie

Na przejściu do byłego folwarku Netsland przypadkowo znaleziono fragment drewnianej dłubanki. Bliższej chronologii brak¹⁴.

7. Muchocin (6), woj. gorzowskie

Z Jeziora Tuczo wydobyto przypadkowo w 1893 r. łódź dłubankę wykonaną z jednego pnia drzewa, eksponowaną dawniej w Muzeum w Berlinie. Chronologii łodzi nie znamy¹⁵.

8. Ostrów Lednicki (3), woj. poznańskie

Z Jeziora Lednickiego wydobyto podczas badań podwodnych w 1960 i 1982 r. dwie dębowe dłubanki omówione w części wstępnej artykułu (obok nich zlokalizowano 4 dalsze łodzie). Chronologię łodzi określono na 1 poł. XI w.¹⁶

9. Poznań — Naramowice (81)

Przy byłym forcie od strony Warty, na pld. od Wilczego Młyną odkryto przypadkowo w 1911 r. łódź dłubankę z pnia dębowego o dł. 10,2 m; datowania łodzi nie znamy¹⁷.

¹⁰ J.w., s. 214.

¹¹ W. Hensel *Studia i materiały...*, Poznań 1959, t. 3, s. 111.

¹² J.w., s. 146.

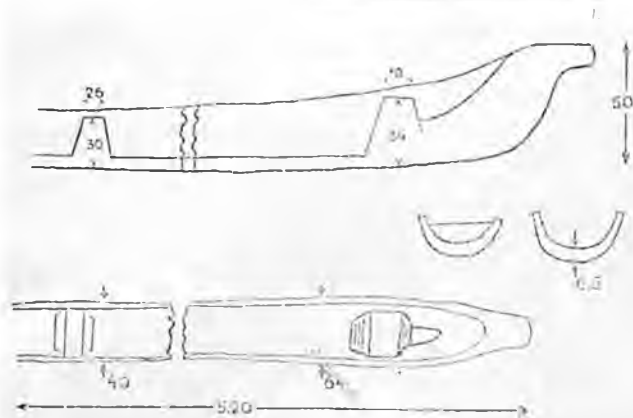
¹³ W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska, *Studia i materiały...*, Poznań 1972, t. 4, s. 58.

¹⁴ J.w., s. 87.

¹⁵ J.w., s. 136.

¹⁶ Por. przypis 4-7; J.w., s. 310-319.

¹⁷ W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska, *Studia i materiały do...*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, t. 5, s. 216.

Ryc. 4. Romanowo, woj. pilskie. Rzut poziomy i przekrój dłubanki

Abb. 4. Romanowo, Woj. Pila. Plan und Querschnitt des Einbaumes

Ryc. 5. Ostrów Lednicki, woj. poznańskie. Wyciągnięcie dłubanki z jeziora Lednickiego

Abb. 5. Ostrów Lednicki. Die Beförderung des Einbaumes auf die Seeoberfläche

10. Romanowo, woj. pilskie (ryc. 4)

Przy śluźce na Noteci, ok. 1750 m na zach. od drogi przez wieś Romanowo, ok. 6 km na płn.-zach. od wsi Kruszewo odkryto przypadkowo w 1912 r. czółno z kłody drewnianej o dł. 5,2 m z 2 siedzeniami; chronologii czółna nie znamy¹⁸.

11. Śrem, woj. poznańskie

Z Warty wylowiono dwa czółna¹⁹.

12. Lubiń, woj. leszczyńskie

Przy kopaniu torfu odkryto przypadkowo okrągłodenne czółno o dług. 2,2 m szer. do 60 cm z grodzią pośrodku o nieokreślonej chronologii²⁰.

13. Stróżewice, woj. pilskie

W torfie znaleziono resztki łodzi; bliższej chronologii brak²¹.

14. Swarzędz, woj. poznańskie

Z Jeziora Swarzędzkiego wydobyto łódź z wydrążonego pnia o dł. 3,6 m, szer. 83 cm. We wnętrzu łodzi znajdował się żelazny łańcuch. Chronologii dłubanki nie znamy²².

15. Trąbinek, woj. poznańskie

Nad Jeziorem Górka znaleziono wielką łódź dłubankową; datowania łodzi nie znamy²³.

16. Głodów, woj. konińskie

Na zach. brzegu Jeziora Głodowskiego w odległości około 500 m od skrajnego zabudowania wsi Głodów odkryto przypadkowo w 1972 r. część denną dłubanki o zachowanej dł. 7,5 m, największej szer. 76 cm; w pobliżu łodzi zalegała ceramika z XIV-XV w., z tym też okresem wiąże ją A. Nowak z Muzeum w Koninie, w którego zbiorach łódź się obecnie znajduje²⁴.

17. Dolsk, woj. poznańskie

Z Jeziora Cichowskiego rybacy wylowili w odległości 30-40 m od brzegu łódź-dłubankę prawdopodobnie wczesnośredniowieczną w tylnej części uszkodzoną (badania D. Durczewskiego w 1970 r.)²⁵.

18. Solec, woj. poznańskie

Z Warty wyciągnięto łódź-dłubankę ok. 3 m dł.; chronologii łodzi nie znamy²⁷.

19. Znin, woj. bydgoskie

Znamy stąd łódź dłubankową; chronologia: ?²⁸

20. Sieraków, woj. gorzowskie

Po ustąpieniu powodzi Warty wyciągnięto łódź, której chronologii nie znamy²⁹.

21. Giecz, woj. poznańskie

W leżącej w pobliżu grodu osadzie odkryto przypadkowo w torfowisku łódź-dłubankę nieświadomie zniszczoną przez jej odkrywców. Datowania łodzi nie znamy³⁰.

Analiza katalogu pozwala na wyciągnięcie ogólnych wniosków odnośnie do chronologii dłubanek, materiału, z którego były one wykonywane, oraz ich ewentualnego zróżnicowania. Wspomnieć tutaj trzeba, iż badacze zajmujący się łodziami, zarówno polscy³¹ jak i obcy³², zwracają uwagę na duże trudności w datowaniu łodzi z uwagi na fakt jednolitości typologicznej tego typu form od neolitu począwszy oraz na nieznanymi (w większości przypadków) stratygrafii miejsc, w których łodzie znaleziono. Pamiętać trzeba, iż materiał znajdujący we wnętrzu lub w pobliżu łodzi nie zawsze w sposób jednoznaczny rozstrzyga kwestię ich chronologii jako, że mógł on być naniesiony przez wodę. Dodatkowo kwestię datowania łodzi komplikuje fakt wykonywania dłubanek podobnych do pradziejowych i wczesnośredniowiecznych jeszcze w XIX w.³³

Pośrednim wskaźnikiem przy datowaniu łodzi, w przypadku nieznanymi stratygrafii miejsc ich znalezienia, może być jedynie analiza śladów narzędzi

¹⁸ J.w., s. 416; ryc. 4 — przerys z Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

¹⁹ Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

²⁰ J.w.

²¹ J.w.

²² Por. przypis 19.

²³ J.w.

²⁴ D. Durczewski, *Interwencje i orzecznictwo Konserwatora do spraw zabytków archeologicznych w Poznaniu w roku 1972*, „Fontes Arch. Posn.”, t. XXIV: (1973) 1974, s. 256.

²⁵ D. Durczewski, *Interwencje i orzecznictwo Konserwatora do spraw zabytków archeologicznych w Poznaniu w roku 1970*, „Fontes Arch. Posn.”, t. XXII: (1971) 1972, s. 226.

²⁶ Por. przypis 19.

²⁷ J.w.

²⁸ J.w.

²⁹ Por. przypis 19; „Mannus”, t. 3: 1911, s. 298.

³⁰ B. Kostrzewski, *Gród piastowski w Gieczu, Poznań 1966*, s. 32-33, przypis 15.

³¹ Np. S. Smolarek, *Inwentaryzacja źródeł do dziejów techniki skutniczej Słowian pomorskich*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 1: 1955, s. 91-107.

³² Np. M. Hellmich, *Einbäume in Schlesien*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, Bd. VI: 1912, s. 17-32; V. Hrubý, *Staroslovianske čluny na našem území*, [w:] *Z давніх веків*, t. II: 1949 (1950), s. 119-136.

³³ J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, Poznań 1947, wyd. I, s. 317.

Ryc. 6. Ostrów Lednicki, woj. poznańskie. Transport łodzi umieszczonej w grodzi ochronnej
 Abb. 6. Ostrów Lednicki. Transport des in die Schutzschot eingebetteten Einbaumes

używanych do ich budowy (ewentualna różnica w śladach pozostawionych przez siekiere krzemioną oraz kamienną (dla neolitu), brązową (epoka brązu i żelaza) czy żelazną lub ciosła od okresu lateńskiego po średniowiecze).

Wszystkie wzmiankowane wyżej trudności omija metoda izotopowa (węgla C 14) datowania łodzi. Do chwili obecnej nie opublikowano jednak żadnej daty C 14 dla dłubanek z obszaru Polski³⁴. Metodę tę po raz pierwszy wykorzystano do określenia chronologii łodzi z Ostrowa Lednickiego wydobytej w 1982 r.; wyniku datowania do chwili obecnej nie znamy³⁵.

Analiza kontekstu archeologicznego, w którym łódź została znaleziona (na obszarze między mostem a przystanią, przy których wystąpiło szereg zabytków i ceramiki z XI w.), pozwala datować wstępnie łódź na 1 poł. X w., tj. na okres największego rozwoju ośrodka lednickiego pełniącego wówczas funkcję rezydencji panującego (zespół pałacowy). Łódź tę z uwagi na znalezione w jej wnętrzu kamienie można uważać za monoksyl transportowy surowca użytego być może do budowy któregoś z kamiennych obiektów architektonicznych Ostrowa Lednickiego, tj. albo zespołu pałacowego, albo „kościółka grodowego”. Łódź zatonała, o czym już wspomniano, wskutek pęknię-

cia rufy, co być może zdeterminowane było jej przeciążeniem kamieniami.

Powyższe uwagi znajdują także swe odbicie w sytuacji łodzi w Wielkopolski. Spośród znanych stąd 23 dłubanek chronologię określono jedynie dla 4 łodzi, tj. dla 2 łodzi z Ostrowa Lednickiego, datowanych na 1 poł. XI w. oraz dłubanki z Krąplewa datowanej na fazę A? raczej zaś na fazę C—D okresu wczesnośredniowiecznego i łodzi z Głódowa datowanej na XIV - XV w.

Nie lepsza sytuacja panuje w kwestii określenia surowca, z którego wykonywane były monoksyle z Wielkopolski. Na 23 łodziach zaledwie w odniesieniu do 3 spośród nich określono rodzaj drewna, w którym były one drążone. W tych 3 przypadkach mamy do czynienia z drewnem dębowym (2 łodzi z Ostrowa Lednickiego oraz łódź z Poznania-Naramowic).

Kwestia zróżnicowania formalnego dłubanek wielkopolskich jest skomplikowana ze względu na jednolitość form łodzi oraz fragmentaryczny stan ich zachowania. Można jedynie spróbować wydzielić pewne typy formalne łodzi biorąc pod uwagę cechę taką jak długość dłubanek. Wydaje się, iż długość łodzi nie stanowi w ich przypadku cechy akcydentalnej, jest zaś jedną z ich cech głównych.

W zespole dłubanek wielkopolskich można wydzielić 3 typy (wielkościowe):

- a) typ małych łodzi rybackich o długości 2 - 4 m (łodzi z Lubinia, Swarzędza, Solca),
- b) typ średnich łodzi o długości 4 - 8 m spełniają-

³⁴ Z. Bukowski, *Stan i perspektywy archeologicznych badań podwodnych w jeziorach i rzekach Polski*, „Archeologia Polska”, t. XXIII: 1978, s. 53 - 132.

³⁵ Analizę wykonuje Dział Konserwacji Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi; wynik analizy będzie opublikowany w najbliższym czasie.

cych lokalne funkcje transportowe, mogących pomieścić 4-6 ludzi (łodzie z Międzychodu, Ostrowa Lednickiego, przypuszczalnie łódź z Jerzykowa i Krąplewa),

- c) typ wielkich monoksyli o długości od 8 do ponad 10 m służących do transportu dalekosiężnego, przewozu dużych ilości towarów i surowca (różnego typu) oraz większych grup ludzi czy wojowników (od 8 do 12 osób; łodzie z Ostrowa Lednickiego, Poznania-Naramowic).

Jak widać z katalogu oraz ryc. 3, znaczna ilość wielkopolskich dłubanek skupia się w dolinie lub pradolinie Warty oraz jeziorach zalegających w jej pobliżu (por. nr katalogu 5, 7, 9, 11, 18, 20). Duży ich zespół związany jest z jeziorami (nr katalogu 2, 8, 14, 15, 16, 17) bądź torfowiskami stanowiącymi współczesne pozostałości po dawnych ciekach wodnych, jeziorach bądź bagnach (nr katalogu 4, 12, 13, 21).

Wytworzona w holocenie sieć hydrograficzna Wielkopolski wskutek zwiększonej wilgotności klimatu w poł. XI w. uległa znacznemu wzbogaceniu w wody³⁶. Szczegółowa analiza tej sieci dokonana dla regionu gnieźnieńskiego przez F. Wolańskiego³⁷, której rezultatem jest rekonstrukcja sieci wodnej okolic Gniezna w XIV/XV w., wskazuje na możliwość wielu lokalnych połączeń wodnych funkcjonujących w rejonie gnieźnieńskim. Sądzić można, że zbliżone rezultaty dałaby podobna analiza dokonana dla innych regionów Wielkopolski.

W Wielkopolsce w X w. w połączeniach lokalnych największą rolę pełnił system wodny Warty i wielu jej dopływów, dzisiaj już zupełnie niespławnych, jak Odra i Proсна, łączących się z systemami wodnymi jezior³⁸. Szlak warciański, obok funkcji arterii handlu lokalnego, pełnił też funkcję drogi wodnej handlu dalekosiężnego łącząc się z Wisłą — Bugiem — Prypcią systemem przewłok. Tą właśnie drogą dotarło do Wielkopolski wiele skarbów srebrnych³⁹. Możliwości funkcjonowania lokalnych połączeń wodnych między znacznymi ośrodkami Wielkopolski potwierdzają poniekąd znaleziska dłubanek (ryc. 3). Znaczenie połączeń wodnych znakomicie ilustruje obok tych znalezisk rozrzut skarbów srebrnych oraz lokalizacja centralnych ośrodków grodowych Wielkopolski w okresie wczesnego średniowiecza⁴⁰.

W nawiązaniu do rozważań o dłubankach z obszaru Wielkopolski wspomnieć warto o łodziach tego typu znanych z pobliskiego Śląska czy terytorium Czechosłowacji. Znaleziska śląskie opublikowane przez Hellmicha⁴¹ znane są głównie z doliny Odry i jej starorzecza i znajdowane były głównie w związku z pracami regulacyjnymi Odry dokonanymi przez

Ryc. 7. Ostrow Lednicki, woj. poznańskie. Dźwig opuszczający łódź do pomieszczenia, w którym prowadzono konserwację łodzi
Abb. 7. Ostrow Lednicki. Das Absenken des Einbaumes in den Konservierungsraum

Niemców przed pierwszą wojną światową. Hellmich publikuje dane o 24 łodziach znanych ze Śląska. O dalszych znaleziskach pisze Paret⁴². Spośród łodzi śląskich zwraca uwagę 12-metrową dłubanką o wadze 3,5 t. z Opolą oraz łódź z Wrocławia-Osobowic o dł. 13,5 m, szer. 1,1 m⁴³, należące do grupy wielkich monoksyli. Typ łodzi średnich reprezentuje na Śląsku dłubanka o dł. 7,7 m z Nowej Soli oraz łódź o dł. 7 m z Naroka; łódź rybacka znana jest z Dąbrówki (o dł. 3,9 m)⁴⁴.

Dłubanki z obszaru Czech i Moraw, których do 1950 r. znano łącznie 20 egzemplarzy, związane są podobnie jak znaleziska łodzi z innych obszarów z dolinami rzeczynymi⁴⁵. Dębowe łodzie czesko-morawskie związane z Łabą i Morawą mają w wielu przypadkach dziób i rufę wyższą od partii bocznych (Kolin, Veseli, Stare Město). W zespole czesko-słowackich dłubanek szczególne miejsce zajmuje łódź z Kostelan, której burty obite były brązową blachą⁴⁶. Hrubý wszystkie publikowane przez siebie

³⁶ F. Wolański, *Ścież hydrograficzna regionu gnieźnieńskiego w wiekach średnich*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. XIV: 1980, s. 137-161.

³⁷ F. Wolański, op. cit., ryc. 6.

³⁸ J.w., s. 99.

³⁹ T. Lewicki, *Handel Samanidów ze wschodnią i środkową Europą*, „Slavia Antiqua”, t. XIX: 1972, s. 1-17.

⁴⁰ Z. i S. Kurnatowscy, *Problematyka kształtowania się osiedli wczesnomiejskich w Wielkopolsce* [w:] *Studia z dziejów i kultury zachodniej Stowiańszczyzny*, Poznań 1983, s. 89-106, ryc. 3, 4.

⁴¹ M. Hellmich, o.c., s. 19 n.; tenże, *Einbaume in Schlesien* (Nachtrag), „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, Bd. VII: 1919, s. 127-128.

⁴² O. Paret, *Die Einbaume im Federseeried und im übrigen Europa*, „Praehistorische Zeitschrift”, t. XXI: 1930, s. 76-116.

⁴³ M. Hellmich, *Einbaume in...*, „Schlesiens Vorzeit...”, t. VI: s. 19-22, ryc. 1.

⁴⁴ J.w., s. 19 n.

⁴⁵ V. Hrubý, o.c., s. 119 n., ryc. 3; B. Novotný, *Nález člunu v Labi u Podebrad*, „Archeologické rozhledy”, t. II: 1950, s. 231-234; z późniejszych badań znany też łódź z Mikulčyc.

⁴⁶ V. Hrubý, o.c., s. 128, ryc. 7.

łodzi uznaje za wczesnośredniowieczne nadmieniając, iż łodzie z dnem korytkowo wyłobionym mogą być starsze od łodzi z dnem równym⁴⁷. Łodzie z terytorium Czechosłowacji nie odbiegają od grup wielkościowych dłubanek wyróżnionych dla Wielkopolski.

Małą łódź rybacką znamy ze Spityhněva (dł. 3,98 m), łodzie średnie z miejscowości Poděbrad (dł. 6 m), Kolin (dł. 8 m), Uherské Hradiště (dł. 5,22 m), zaś największe monoksyle z Poděbradu (dł. 13,1 m) i Přerova (10 m)⁴⁸.

Janusz Górecki

FRÜHGESCHICHTLICHER EINBAUM AUS OSTRÓW LEDNICKI BEI GNIEZNO

Zusammenfassung

Der Verfasser beschreibt den im Jahre 1982 in Lednica-See bei Gniezno entdeckten Einbaum. Dieser Einbaum, als ein zweiter der Reihe nach aus diesem See gehievt, ist 4,54 m lang, bis 0,74 m breit und bis 0,48 m hoch. Sein Inneres ist mit einer Schotte in zwei Teile geteilt, an beiden Bordwänden befinden sich zwei Baumböcke zur Befestigung des Querbaumes, wie auch zwei Löcher zur Befestigung des Halteseils. Ausser diesem zweiten Einbaum aus Ostrów Lednicki wurden vier weitere noch auf dem Grund des Lednica-Sees lagernde Einbäume festgestellt. Aus Grosspolen sind insgesamt 23 Einbäume bekannt. Der Katalog der grosspolnischen Einbäume umfasst dieserart Objekte aus folgenden Ortschaften: 1. Gołańcz, Wojewodschaft Piła, 2. Jerzykowo, Woj. Poznań, 3. Konin (Kunino), Woj. Poznań, 4. Krąplewo, Woj. Poznań, 5. Międzychód, Woj. Gorzów, 6. Milicz, Woj. Piła, 7. Muchocin, Woj. Gorzów, 8. Ostrów Lednicki, Woj. Poznań (2 Einbäume), 9. Poznań-Naramowice, 10. Romanowo, Woj. Piła, 11. Śrem, Woj. Poznań (2 Einbäume), 12. Lubin, Woj. Leszno, 13. Stróżewice, Woj. Piła, 14. Swarzędz, Woj. Poznań, 15. Trąbonek, Woj. Poznań, 16. Głodów, Woj. Konin, 17. Dolsk, Woj. Poznań, 18. Solec, Woj. Poznań, 19. Żnin, Woj. Bydgoszcz, 20. Sieraków, Woj. Gorzów, 21. Giecz, Woj. Poznań (vgl. Abb. 3).

Die Datierung der meisten Einbäume bleibt offen aus Gründen der Schwierigkeiten mit der Zeitbestimmung dieserart Funde (unbekannte Stratygraphie der Fundstelle von diesen Einbäumen). Als indirekte Hinweise für die chronologische Zeitbezeichnung kann hier nur die Art der Herstellung der Einbäume gebrauchten Geräte nützlich sein. Es gibt bis jetzt auch keine Radiokarbondatierung (C14), die das Alter der Objekte bestimmen könnte. Der einzige Einbaum, der mittels dieser Methode datiert wurde, ist das in dem Lednica-See im Jahre 1982 gefundene Objekt. Bis jetzt aber sind diese Datierungsergebnisse noch nicht bekannt (sie werden in der nächsten Zeit veröffentlicht). Der archäologische Kontext, in dem dieser Einbaum gefunden wurde (die Nähe der Brücke und des Landungssteges aus dem 11. Jh.) lässt seine Datierung auf die erste Hälfte des 11. Jh. zu, d.h. auf die Zeit der Entwicklung der fürstlichen Residenz auf dem

Ostrów Lednicki. Von 23 Einbäumen aus Grosspolen sind lediglich nur 4 Exemplare datiert, und nämlich: der Einbaum aus Krąplewo in die Phase A?, vielmehr doch in die Phase C—D der frühgeschichtlichen Periode, zwei Einbäume aus Ostrów Lednicki in die erste Hälfte des 11. Jh. und der Einbaum aus Głodów in das 14. - 15. Jh.

In Bezug auf die Holzart, aus der die Einbäume ausgefertigt wurden, ist die Situation bis jetzt auch die ähnliche. Nur in drei bereits Fällen ist es festgestellt worden, dass es zu der Ausfertigung Eichenstämmen angewandt wurden, und zwar: zwei Einbäume aus Ostrów Lednicki und ein aus Poznań-Naramowice.

Der Versuch, die Einbäume nach der Formunterschiedlichkeit einzuteilen, lässt — aufgrund ihrer Länge — drei Typen aussondern: a) den Typ von kleinen Fischer-Einbäumen von 2 - 4 m Länge (Einbäume aus Lubin, Swarzędz, Solec), b) den Typ von mittelgrossen Einbäumen mit derselben Länge, für Lokaltransport, und mit dem Platz für 4 - 6 Mann (Einbäume aus Międzychód, Ostrów Lednicki, vermutlich auch aus Jerzykowo und aus Krąplewo, c) den Typ von grossen Einbäumen von bis über 10 m Länge, für den Ferntransport und für die Beförderung einer grösseren Zahl von 8 bis 10 Personen. (Einbäume aus Ostrów Lednicki, Poznań-Naramowice, wahrscheinlich auch der Einbaum aus Głodów).

Das reich entwickelte Wassernetz Grosspolens bereicherte sich noch mehr in der ersten Hälfte des 11. Jh. infolge der Erhöhung der Klimafeuchtigkeit. So fingen auch zahlreiche Wasserwegverbindungen zu funktionieren, die heute nicht mehr flössbar oder bereits gänzlich eingegangen sind.

Die räumliche Dislokation der Einbäume (vgl. Abb. 3) bescheinigt auf indirekte Weise die Funktioniierung eines solchen, heute nicht mehr existierenden Wassernetzes im 10. - 11. Jh. in Grosspolen. Man beobachtet auch den Zusammenhang des Mitvorkommens von Silberschätzen mit den Einbaumfunden. Das Auftreten der Silberschätze wie auch der Einbäume weist auf einen deutlichen Zusammenhang mit den Wasserläufen hin.

Ein ähnlicher Zusammenhang in der räumlichen Dislokation der Einbäume ist auch im benachbarten Schlesien zu merken, wo die Einbäume in der Mehr-

⁴⁷ J.w., s. 133.

⁴⁸ Por. przypis 45.

zal in der Oderniederung hervortreten. Die schlesischen Einbäume sind oftmals von gewaltiger Grösse und ihre Länge geht bis auf 12 und sogar auf 13,5 m (Einbäume aus Opole, Wrocław-Osobowice).

Die Dislokation der Einbäume in dem Gebiet von Tschechoslowakei weist keine wesentlichen Unterschiede von dieser in den polnischen Gebieten (Grosspolen, Schlesien) auf. Bekannt sind von dort

die frühgeschichtlichen Einbäume in der Zahl von 20 Exemplaren (Bestand bis zum 1950) und sie wurden vorwiegend in den Elb- und Mährniederungen vorgefunden. Die schlesischen und böhmischen Einbäume vertreten ähnliche Gruppen von Grössetypen, wie die für die Gebiete Grosspolens ausgesonderten Gruppen.

Danuta Minta-Tworzowska

Pradziejowe i wczesnośredniowieczne osadnictwo w rejonie Lwówka

Ur- und frühgeschichtliche Besiedlung in der Region von Lwówek

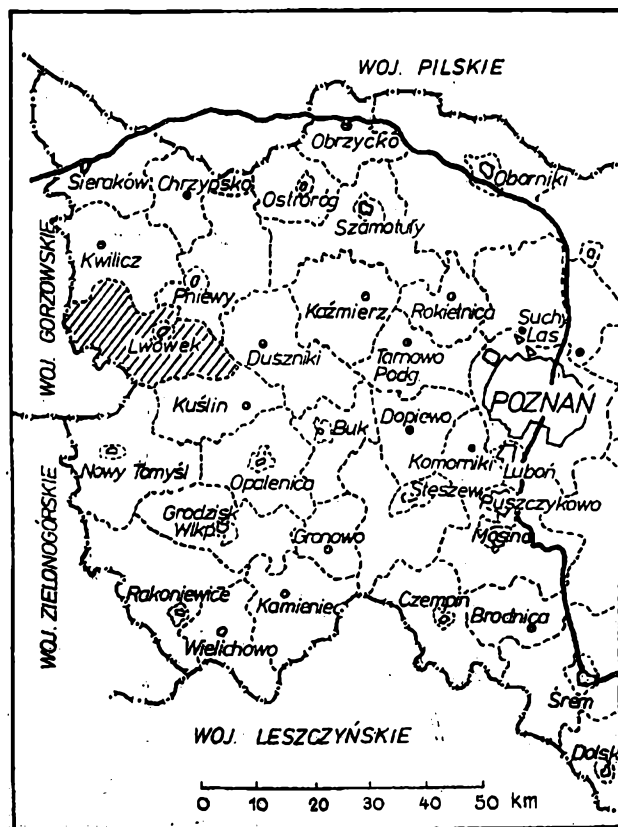
Praca niniejsza obejmuje niektóre aspekty przemian osadniczych w rejonie lwóweckim (w przybliżeniu obszar dzisiejszej gm. Lwówek — ryc. 1) i stanowi ona rezultat badań głównie terenowych w tym lustracyjnych i sondażowych, oraz badań archiwalnych, prowadzonych pod koniec 1978 r. i na początku 1979 r. przez ekspedycję archeologiczną Katedry Archeologii (dziś Instytutu Prahistorii) UAM w Poznaniu¹. Prace te przebiegały pod kierunkiem prof. dra habil. Jana Żaka, a zainicjowało je zapotrzebowanie tamtejszego społeczeństwa na wizję

własnych (tj. regionalnych) dziejów w tym również pradziejów.

Praca niniejsza nie wyczerpuje zagadnienia pradziejów, a swą uwagę skupia jedynie na narysowaniu pewnych linii rozwojowych w zakresie osadnictwa tego obszaru. Podstawę dla tego rodzaju rozważań stanowią względnie równomiernie rozpoznane zjawiska osadnicze (ryc. 47), które to rozpoznanie umożliwia przynajmniej częściową rekonstrukcję przemian zachodzących zarówno synchronicznych jak i diachronicznych.

Niejako konwencją prac dotyczących osadnictwa jest wyróżnianie mikroregionów osadniczych. Dla rejonu lwóweckiego podjęto również taką próbę wydzielenia siedlisk osadniczych, w oparciu o pewne obserwowalne odrębności, szczególnie we wczesnym średniowieczu. Mikroregiony takie wyznacza wówczas względna spójność merytoryczna i przestrzenno-chronologiczna. Charakteru owej spójności nadaje specyficzna struktura osadnictwa w tym okresie. Strukturę tę można określić jako „osiową”, w której osią układu jest gród. Na strukturę tę składa się więc gród (grody) i powiązane z nim osady. Pojęcie mikroregionu osadniczego, jako w pełni zasadne dla wczesnego średniowiecza, dla epok starszych ma w tym względzie raczej charakter porządkujący niż merytoryczny; uzależnione jest to obecnie podstawami interpretacji z tego zakresu (źródła pochodzące głównie z lustracji).

Rezultat stanowi wyróżnienie 6 siedlisk osadniczych (ryc. 47); są to: siedlisko w rejonie Grońska, siedlisko w rejonie Lwówka, siedlisko pakosławsko-

Ryc. 1. Położenie gm. Lwówek na tle środkowej Wielkopolski
Abb. 1. Lage der Gemeinde Lwówek auf dem Hintergrund des Mittelhochpolens

¹ W tym miejscu składam gorące podziękowanie koledze mgr. A. Sikorskiemu za pomoc w realizacji prac.

Tabela 1

Mikroregiony osadnicze w skali epok

Mikroregiony osadnicze	Epoka				
	kamienia	brązu	żelaza		
			o.p.r.	o.w.r.	w.s.
Grońska	x	x	x	x	x
Lwówek				x	
Pakosław/Brody	x	x	x	x	x
Jeziro Linie	x	x			x
Jeziro Konin		x	x	x	x
Chmielinko/Lipka Wielka	x	x	x	x	x

Tabela 2

Stanowiska w aspekcie chronologii i preferowanej strefy gospodarczo-geograficznej (ekostrefy)

Epoka	Ekostrefa				
	A	B	C	D	E
kam.: nieokr.	LW 2, P5, LW5, Lw-	P5/, P6,	K6, L7, L13, Zb1, G4, G9, Km4,		
mezolit			G3		
neolit: nieokr.		L9/, L12,	G8, L9/, L10, L11, L12/,	Br6,	? B4,
kpl			G7, G11, Kn4, Kn5, L5,	Br5a, B5,	
kak		Pk2/,	G11,	Pk2/	
brązu: k. łuzicka	LW4, LW6, P1/, P2, P4/, P5, Wł.1,	L4/, L8, Pk1b/, Pk2/, Pk4/, P1, P2/, P4/, P5/,	G5, G6, G8, G10, G11, L4/, L5, L7, L8, M-Br1, Tr2,	Br4, Br5, Br5a, Br6, Br9, B-N1, Pk1, Pk1b, Pk2, Pk4,	Kn3, Kn4,
żelaza: faza pomorska k. łuzycyckiej	Ch1, LW1, L/-/, P/-/,	Br1, Zg1,	G11, Kn4,	Pk1a,	Kn2,
k. przeworska	LW4, Lw3, Lw- Lw-, P2/, P4/,	Pk1, Pk1b/, Pk2/, Pk4/, Pk5, P2/,	G1, G6, G7, G11, G9, G10, M-Br1, Tr1,	Pk1, Pk1b/, Pk2/, Pk4/, Pk5,	Kn3,
k. wielbarska	Lw/1/, Lw/2/,				
okres wczesnośredn.: faza B		L9/, Pk2/, Pk3/,	G107, L3, L6, L9/, G2,	B1, Pk1, Pk2/, Br5, Br5a, Pk3/,	Kn1,
faza C	P1/,	Pk1b/, Pk3/, P1,	G7,	Br4, Br5, Br5a, Br7, Br8, Br9, Br10, Pk1b, Pk3, Br2,	K3
faza D	Ch1, P1, P3, P6, P7,	Pk1b/, Pk3/, Pk4/, P1/, P3/, P6/, P7/,	G6, K5, M-Br1, G4, G7,	Br6, Br9, Br4, B2, Pk1, Pk1a, Pk1b/, Pk3/, Pk4/, Br10,	
faza E	LW6, P2/, P3/, P7/, Wł1,	Pk1b/, Pk3/, P2/, P3, P7,	G4, G5, G6, G7, G8, G11, Km1, Km2, Km4, M-Br1, Tr1, Tr2,	Br2, Br3, Br5, Br6, Br8, Br9, Br10, Pk1, Pk1a, Pk1b/,	
nieokr.	Ch2, Ch3, J1,	L12	L11, L12, L2	B3, B-N1	Gr1,
Nieokreśl.	LW3,	Km3, L1, Tr3,			Li2

Oznaczenia: Br – Brody, B – Bródki, B-N – Bródki-Niewierz, Ch – Chmielinko, G – Grońsko, Gr – Grudzianka, J – Józefowo, K – Komorowice, Km – Komorowo, Kn – Konin, L – Linie, LW – Lipka Wielka, Lw – Lwówek, M – Marszewo, M-Br – Marszewo-Brody, Pk – Pakosław, P – Posadowo, Tr – Tarnowice, Wł – Władysławowo, Zb – Zębów, Zg – Zgierzynka, / – pogranicze ekostref.

-brodzkie, siedlisko w rejonie Jeziora Linie, siedlisko w rejonie Chmielinka/Lipki Wielkiej (tabela 1).

Siedliska te ukształtowane zostały w swej podstawie geograficznej przez lądolody ostatniego zlodowacenia — bałtyckiego, a szczególnie w trakcie jego fazy leszczyńskiej. Przestrzeń ich działalności zarówno w zakresie eksploatacji gospodarczej i sprężonej z nią habitacji stanowił obszar Wysoczyzny Poznańskiej, wchodzącej w skład środkowo-zachodniej Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej, z charakterystyczną morfologią polodowcową², a mianowicie: (A)

wzgórzami moreny czołowej o różnym rytmie i wysokości pagórków od 5-20 m, powstałymi na krawędzi lodowca w trakcie jego postojów; są to pagórki Lwówecko-Rakoniewickie, utworzone na naszym obszarze z moreny czołowej między Lwówkiem, Władysławowem a Chmielinkiem, w kierunku południowo-wschodnim i północno-zachodnim; (B) wyso-

² Por. B. Krygowski, *Krajobraz Wielkopolski i jego dzieje*, Poznań 1988, s. 38-70, oraz 17-35; M. i B. Kry-

gowski, *Gsomorfologia fizyczna Niziny Wielkopolskiej*, Poznań 1961; G. Leńcewicz, J. Konradski, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1963, s. 38 i n.; A. Srodoń, *Zarys historycznego rozwoju szaty roślinnej Polski w późnym glacjaie i postglacjaie*, [w:] *Szaty roślinna Polski*, t. 1, Warszawa 1989, s. 513; J. K. Kozłowski, St. K. Kozłowski, *Epoka kamienia na ziemiach polskich*, Warszawa 1977, s. 19-39.

czynną morenową, pagórkowatą, o różnicach wysokości od 5-10 m; tworzą ją enklawy Pagórków Międzychodzkie i Pniewskich; (C) równiną denno-morenową lekko falistą, wytworzoną pod czasą lodowca, w trakcie osadzania się materiałów niesionych przez niego; stanowi ją Równina Nowotomska, opadająca w kierunku zachodnim — do sandra nowotomskiego, w kierunku południowym — do sandra bukowskiego; (D) równiną denno-morenową płaską — Równina Opalenicka; (E) równiną terasową-doliną; stanowi ją dolina Obry, a sc. Czarnej Wody a w ich obrębie: (a) rynnymi jeziornymi, żłobionymi przez lodowiec; jeziora: Konińskie, Linie, dziś zarosłe Zgierzyńskie, oraz (b) rynnymi rzeczynymi, wypływającymi spod lodowca; są to rzeki: Mogilnica, Czarna Woda, dopływy Obry. Są to głównie utwory dyluwialne — denno-morenowe i pagórkowate, nasypy moreny czołowej młodszego zlodowacenia, w obrębie których występują również utwory dolinno-dyluwialne lub aluwialne.

Spółczenstwa zasiedlające ten obszar w pradziejach stopniowo i o różnym stopniu intensywności, zajmowały w zasadzie wszystkie rodzaje ekostref umożliwiających im bytowanie ze względu na posiadane przez nich możliwości technologiczne (por. tabela 2). Tendencję do osiedlania się w jednej ekosferze (dominującej niejako) wykazują społeczności epoki kamienia, szczególnie młodziej. Natomiast społeczności epoki brązu, zwłaszcza od kultury łużyckiej nie wykazują w tym zakresie tak zdecydowanych preferencji; tym bardziej nie można mówić o determinacji, a jedynie o tendencjach w tym zakresie występujących (por. tabela 3 i 4).

Najwcześniejsze osadnictwo na rozważanym obszarze poświadczane jest w zasadzie dopiero dla młodszego mezolitu² w Grońsku st. 3 (nr kat. 24;

Tabela 3

Zestawienie ilościowe stanowisk w zakresie ekostref

Epoka		Ekostrefa				
		A	B	C	D	E
kamienia	nieokreśl.	5	2	7		
mezolit				1		
neolit:	nieokreśl.		2	5	1	1
	kpl			5	2	
	kak		1	1	1	
brązu	k. łużycka	7	9	11	9	2
żelaza:	faza pomorska					
okres późnołat.	k. łużyckiej	4	2	2	1	1
i wpływ	k. przeworska	6	7	8	5	1
rymskich	k. wielbarska	2				
okres wczesno-średni:	faza B		3	5	5	1
	faza C	1	3	1	10	1
	faza D	5	7	5	10	
	faza E (F)	5	5	13	10	
	nieokreśl.	3	1	3	2	1

² Por. M. Kobusiewicz, *Mezolit w środkowej Wielkopolsce*, „Światowit”, t. 31, 1989, s. 101-189 (s. 128, Grońsko, pow. Nowy Tomyl, s. 121, nr 25 w katalogu stanowisk + tabela); S. K. Kozłowski, *Z problematyki polskiego mezolitu*, cz. 8, „Archeologia Polski”, t. 13, 1988, s. 443 n.; J. K. i St. K. Kozłowski, *Epoka kamienia na ziemiach polskich*, Warszawa 1977, s. 215-250, 203-312; H. Wlęckowska, *Spółczenności łowicko-rybackie wczesnego holocenu*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. 1, 1975, s. 339-435.

Tabela 4

Zestawienie procentowe stanowisk w zakresie ekostref

Epoka		Ekostrefa				
		A	B	C	D	E
kamienia	nieokreśl.	2,37	0,95	3,32		
mezolit				0,47		
neolit:	nieokreśl.		0,95	2,37	0,47	0,47
	kpl			2,37	0,95	
	kak		0,47	0,47	0,47	
brązu:	k. łużycka	3,32	4,27	5,21	4,27	0,95
żelaza:	faza pomorska					
okres	k. łużyckiej	2,00	0,95	0,95	0,47	0,47
późnołat.	k. przeworska	2,84	3,32	3,79	2,30	0,47
i wpływ	k. wielbarska	0,95				
rymskich						
okres	faza B		1,42	2,37	2,37	0,47
	faza C	0,47	1,42	0,47	4,74	0,47
	faza D	2,37	3,32	2,37	4,74	
	faza E	2,37	2,37	6,16	4,74	
	nieokreśl.	1,42	0,47	1,42	0,95	0,47
Razem:		18,11	19,91	31,74	26,47	3,77

ryc. 2, tabela 5), jednak dopiero młodszą epoką kamienia wiąże się z jego intensyfikacją⁴ (tabela 5), a reprezentowana jest przez osadnictwo o nowej socjostrukturze, przez ludność kultury pucharów lejkowatych⁵, która osiedliła się w Brodach st. 5a (nr kat. 6), w Bródkach st. 5 (nr kat. 17), w Grońsku st. 7 (nr kat. 28; ryc. 21:1-4), w Koninie st. 4 (nr kat. 45) oraz st. 5 (nr kat. 46) i w Liniach st. 5 (nr kat. 51; ryc. 25:1-2). Ludność ta zajmowała głównie ekosferę typu c, a więc w pobliżu wód i w miejscach wyżej położonych, rzadko na polaciach piaszczystych wśród łęgów.

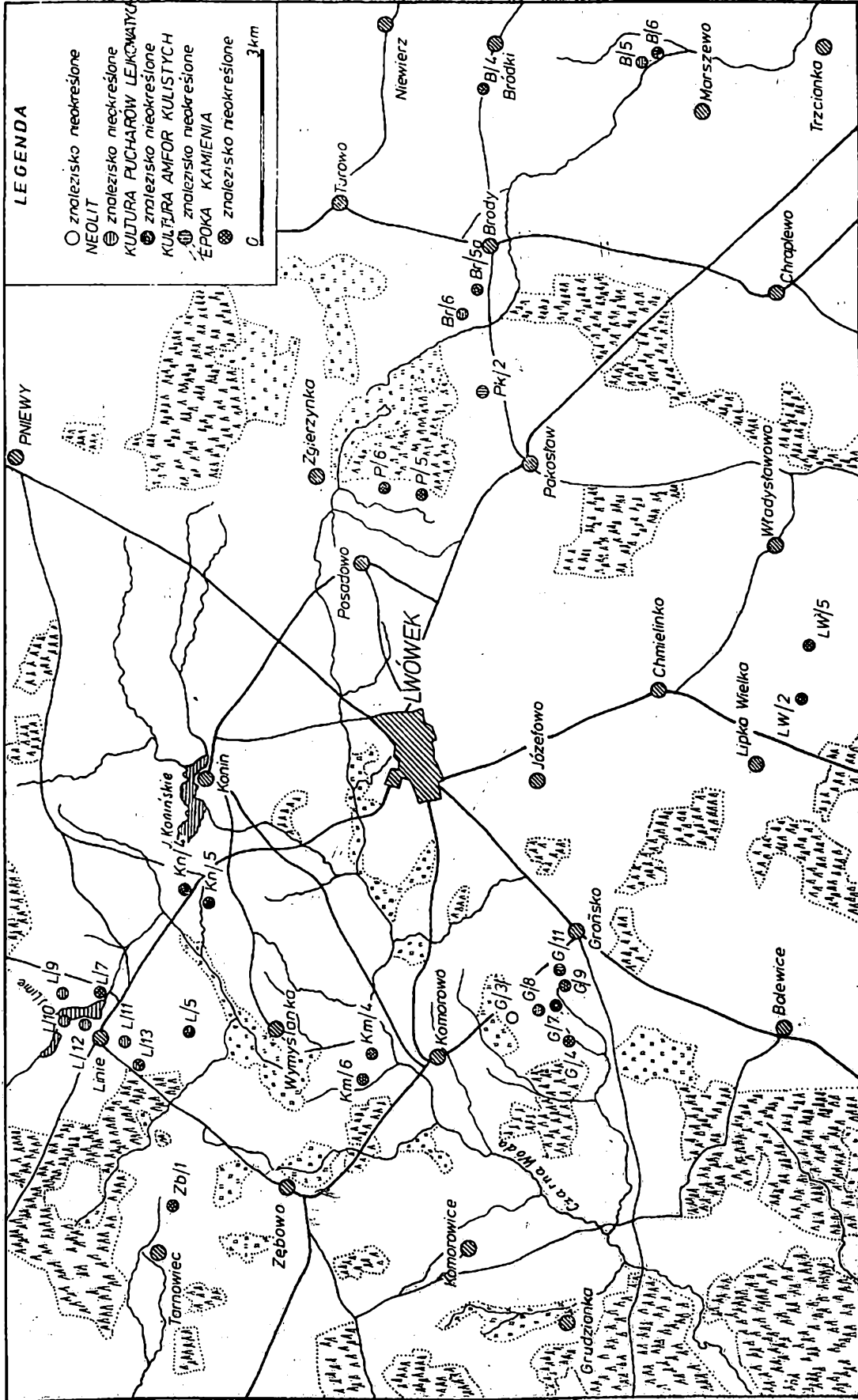
W ramach społeczności o kulturze pucharów lejkowatych zaczyna się prawdopodobnie wyodrębniać ludność o kulturze amfor kulistych⁶ (tabela 5), której ślady bytowania występują w Grońsku st. 11 (nr kat. 32) oraz w Pakosławiu st. 2 (nr kat. 77; ryc. 36:18-19). Tendencje osadnicze w obrębie ludności tej kultury prowadzą się do zasiedlania obszarów położonych nad ciekami i o wykształconych formach krajobrazowo-florystycznych.

Osadnictwo dla późnego neolitu oraz przełomu neolitu i epoki brązu na obszarze rozważanym nie zostało potwierdzone. Dopiero wraz z ludnością kultury

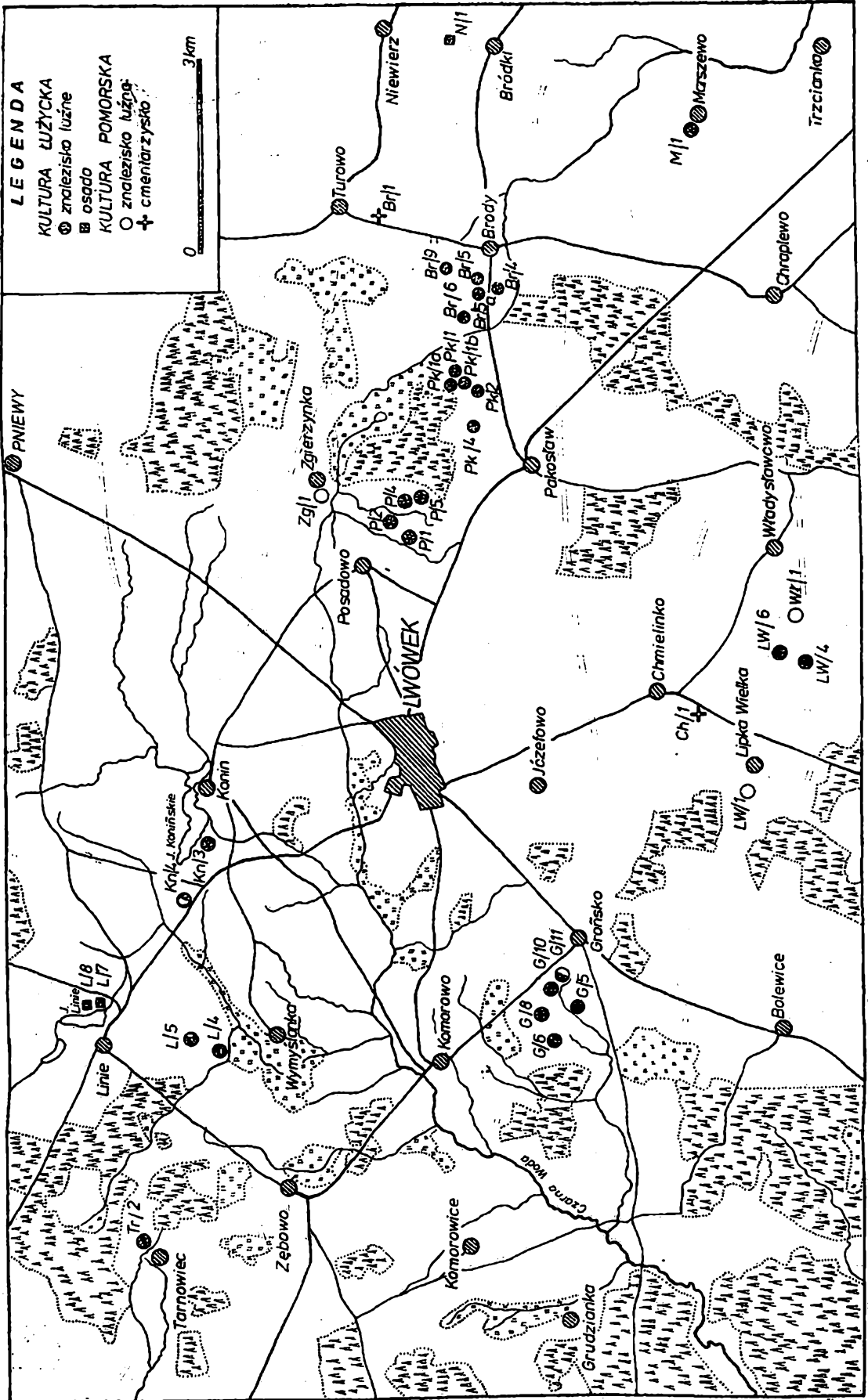
⁴ Por. T. Wiślański, *Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław 1989; W. Chmielewski, K. Jażdżewski, J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Wrocław 1985, s. 86 n.; T. Wiślański, *Próba zarysowania podstawowych form osadnictwa neolitycznego w Polsce północno-zachodniej*, „Archeologia Polski”, t. 10, s. 250-293, 315-320; T. Wiślański, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. II, Wrocław—Warszawa—Gdańsk—Kraków 1979, s. 165 n.

⁵ Por. K. Jażdżewski, *Kultura pucharów lejkowatych*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Łódź 1981, s. 73 i n., tenże, *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*, Poznań 1938; D. Jankowska, *Kultura pucharów lejkowatych na Pomorzu Środkowym*, Poznań 1980; T. Wiślański, *Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. II, s. 165-261.

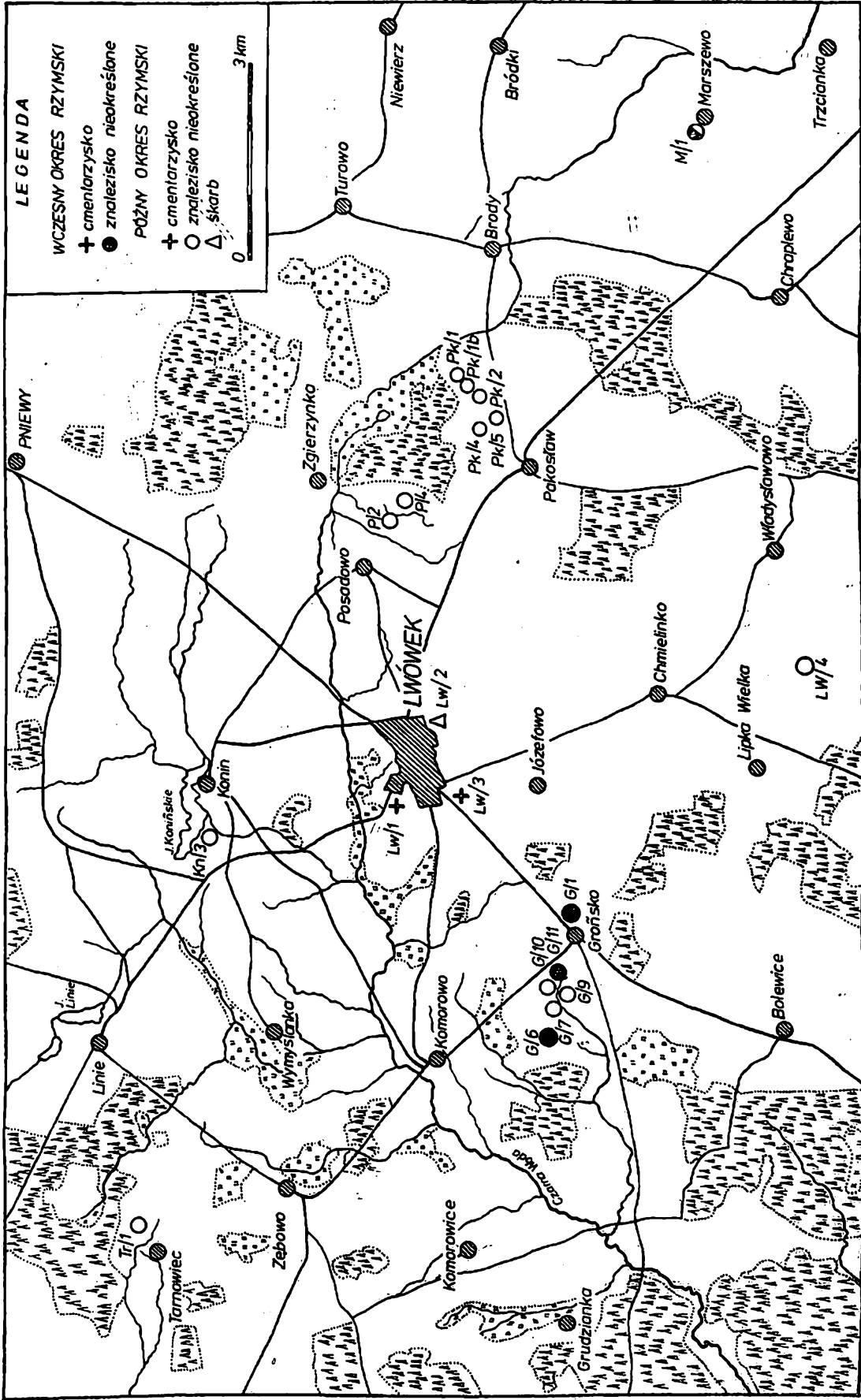
⁶ Por. T. Wiślański, *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1988; tenże, *Dalszy rozwój ludów neolitycznych. Plemiona kultury amfor kulistych*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. II, s. 261-301; tenże, *Próba wyśledzenia genezy tzw. kultury amfor kulistych*, „Archeologia Polski”, t. 8, s. 221 i n.

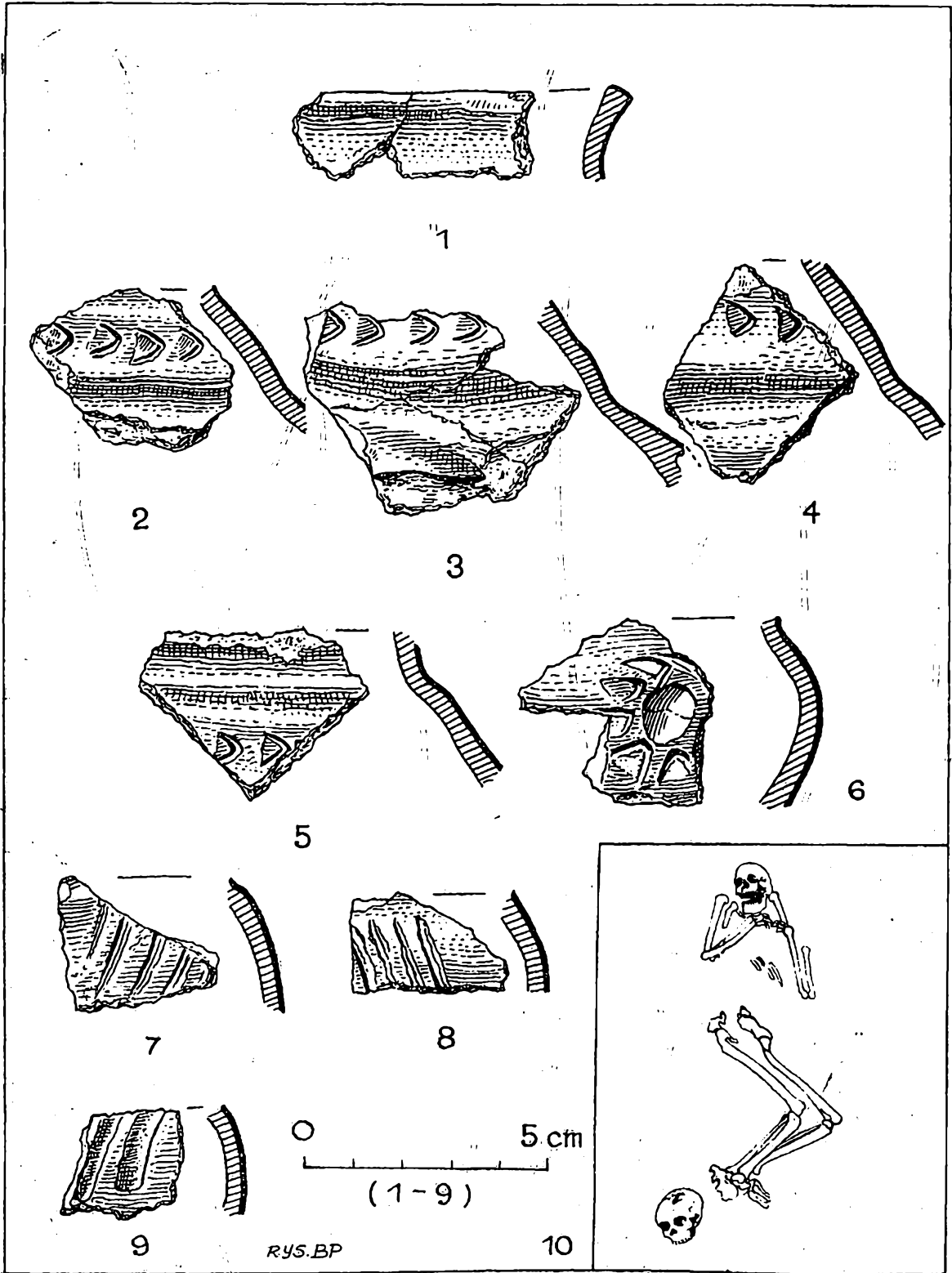
Ryc. 2. Mapa stanowisk archeologicznych z epoki kamienia
 Abb. 2. Karte der archäologischen Fundstellen aus der Steinzeit

Ryc. 3. Mapa stanowisk archeologicznych z epoki brązu i z okresu halstackiego epoki żelaza
 Abb. 3. Karte der archäologischen Fundstellen aus der Bronzezeit und aus der eisenzeitlichen Halstatt-Periode

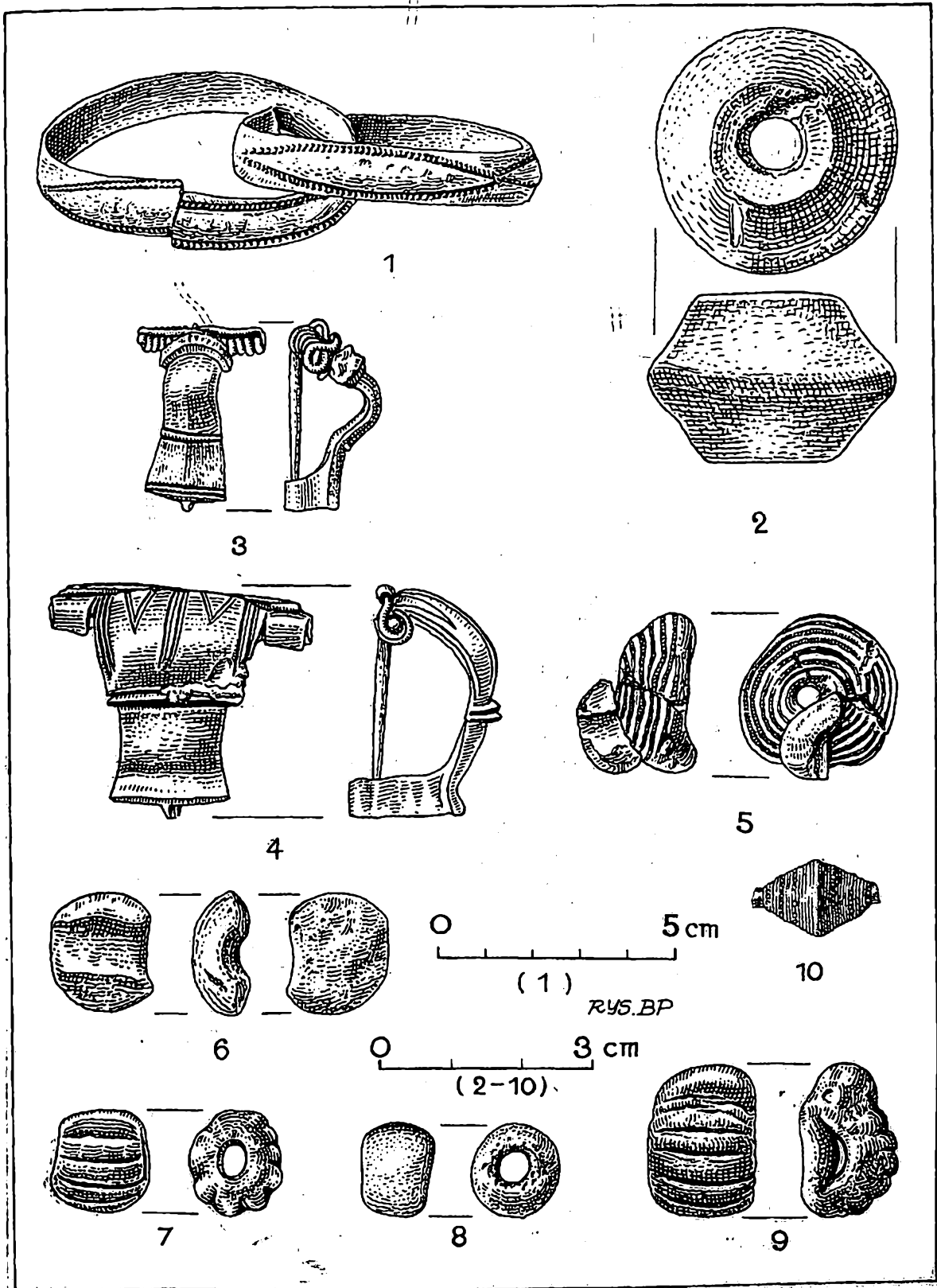

Ryc. 4. Mapa stanowisk archeologicznych z okresu wpływów rzymskich
 Abb. 4. Karte der archäologischen Fundstellen aus der Periode der römischen Einflüsse

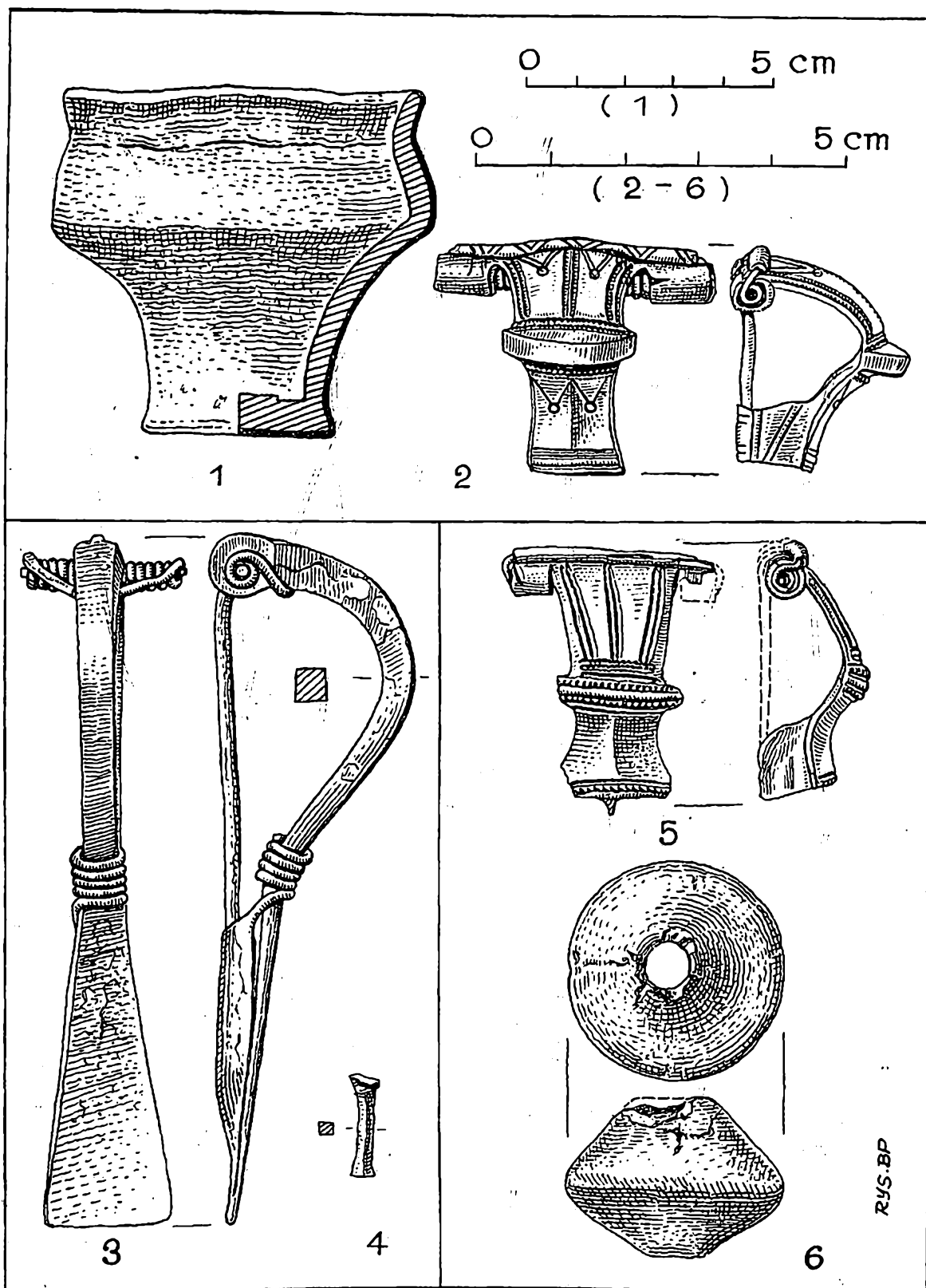

Ryc. 5. Przedmioty z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich we Lwówku. Grób szkieletowy (1-9): fragmenty ceramiki naczyńowej (1-9) i rzut poziomy grobu

Abb. 5. Lwówek. Funde aus dem Gräberfeld aus der Periode der römischen Einflüsse. Körpergrab: Fragment der Keramik (1-9) und Plan des Grabes

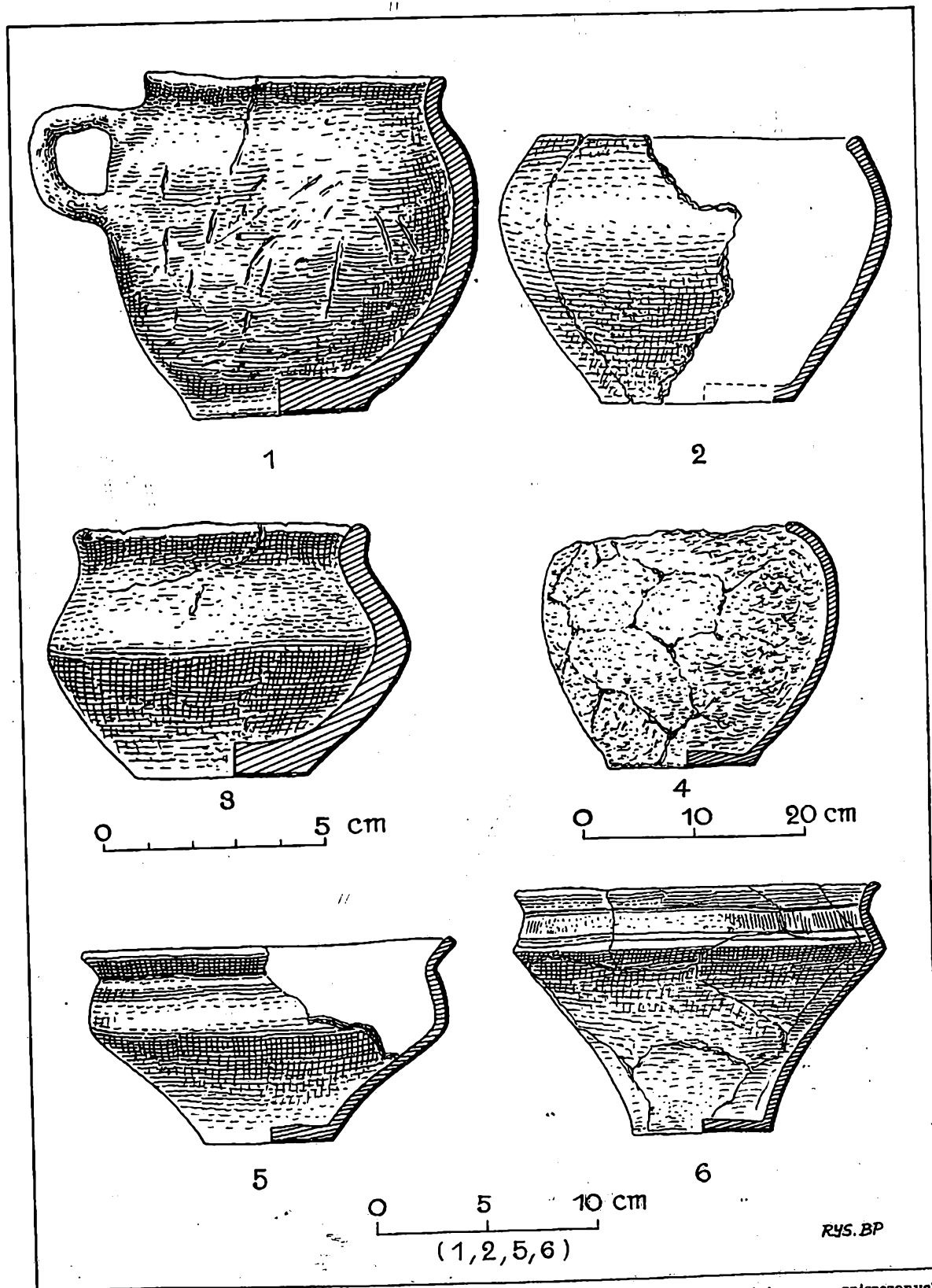
Ryc. 8. Przedmioty z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich we Lwówku. Grób 1 ciałopalny: 2 bransolety (1); fibule brązowe (3, 4), paciorki szklane (5-9), srebrne (10), przęślik gliniany (2).
 Abb. 8. Lwówek. Funde aus dem Gräberfeld aus der Periode der römischen Einflüsse. Brandgrab Nr. 1: Armringe (1), Bronze-fibeln (3-4), Glasperlen (5-9), silberne Perlen (10), Tonwürfel (2)

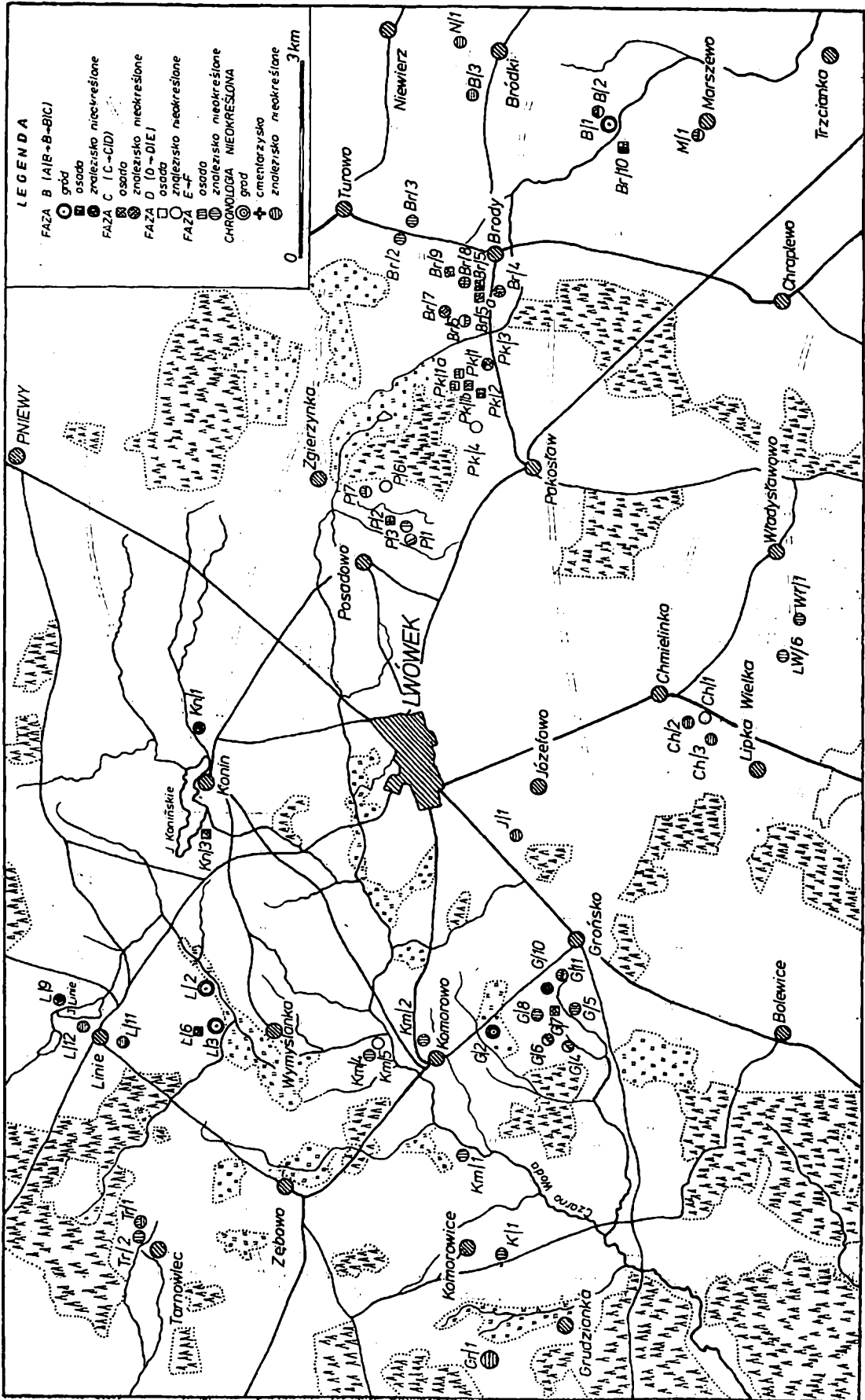
Ryc. 7. Przedmioty z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich we Lwówku. Grób 2 (1-2), grób 3 (3-4), grób 4 (5-6): ceramika naczyniowa (1), zapinki brązowe (2, 3, 5), nóż brązowy (4), przęślik gliniany (6)

Abb. 7. Lwówek. Funde aus dem Gräberfeld aus der Periode der römischen Einflüsse. Grab Nr. 2 — Tongefäß (1), Bronzefibel (2); Grab Nr. 3 — Bronzefibel (3), Bronzenleite (4); Grab Nr. 4 — Bronzefibel (5), Tonwirtel (6)

Ryc. 8. Przedmioty z cmentarzyska z okresów wpływów rzymskich we Lwówku. Naczynia gliniane ze zniszczonych grobów
 Abb. 8. Lwówek. Tongefässe aus dem Gräberfeld aus der Periode der römischen Einflüsse

LEGENDA

FAZA B (AIB-B-BIC)
 ○ grad
 □ osada
 ⊙ znalezisko nieokreślone

FAZA C (C-CID)
 ⊙ osada
 ⊙ znalezisko nieokreślone

FAZA D (D-DIE)
 □ osada
 ⊙ znalezisko nieokreślone

FAZA E-F
 ⊙ osada
 ⊙ znalezisko nieokreślone

CHRONOLOGIA MIEKRESŁONA
 ⊙ grad
 ⊙ cmentarzysko
 ⊙ znalezisko nieokreślone

0 3 km

Ryc. 9. Mapa stanowisk archeologicznych z wczesnego średniowiecza
 Abb. 9. Karte der archaischen Fundstellen aus der frühgeschichtlichen Zeit

łużyckiej (grupy zachodniowielkopolskiej) następuje wzrost liczby punktów osadniczych szczególnie w młodszej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza (ryc. 3; tabela 5)⁷. Były to osady położone stosunkowo nisko, na skraju dolin rzecznych i niecek jeziernych; w dolinie Czarnej Wody, mianowicie w Grońsku st. 5 (nr kat. 26; ryc. 13:8), st. 6 (nr kat. 27), st. 8 (nr kat. 28), st. 10 (nr kat. 31), st. 11 (nr kat. 32), w Koninie st. 4 (nr kat. 45), a dalej w dolinie Mogilnicy w Marszewie-Brodach st. 1 (nr kat. 73), w Brodkach-Niewierze st. 1 (nr kat. 18), w Brodach st. 4 (nr kat. 4), st. 5 (nr kat. 5), st. 5a (nr kat. 6), st. 6 (nr kat. 7), st. 9 (nr kat. 10) oraz w Pakosławiu st. 1 (nr kat. 74), st. 1a (nr kat. 75), st. 1b (nr kat. 76; ryc. 36:15), st. 2 (nr kat. 77; ryc. 36:20-22), st. 4 (nr kat. 79), w Posadowie st. 1 (nr kat. 82), st. 2 (nr kat. 83), st. 4 (nr kat. 85), st. 5 (nr kat. 86), z kolei nad jeziorem Linie w Liniach st. 4 (nr kat. 50), st. 5 (nr kat. 51), st. 7 (nr kat. 53), st. 8 (nr kat. 54) oraz nad mniejszymi zbiornikami wodnymi w Lipce Wielkiej st. 4 (nr kat. 63), st. 6 (nr kat. 65) we Władysławowie st. 1 (nr kat. 93; ryc. 44), w Tarnowcu st. 2 (nr kat. 91) oraz w Pawłówku st. (—) (nr kat. 81; ryc. 39).

Jest to okres formowania się regionów o znacznej koncentracji osadniczej i eksploatacji stref większych przestrzeni, od stref zajmowanych przez wcześniejsze populacje ludzkie, a mianowicie ekostref typu c, b, d, a (tabela 2, 3, 4). Osadnictwo tego okresu skupione nad Mogilnicą powiązane było prawdopodobnie z grodem w Komorowie (gm. Duszniki)⁸.

Osadnictwo okresu halszackiego D do młodszego okresu przedrzymskiego (faz A—B), reprezentowane przez 10 stanowisk ludności fazy pomorskiej kultury łużyckiej (ryc. 3; tabela 5), stanowi w zasadzie kontynuację struktur osadniczych z poprzedniego okresu⁹. Obserwowalne jest ono głównie w formie cmentarzysk z grobami skrzynkowymi w Brodach st. 1 (nr kat. 1), w Chmielniku st. 1 (nr kat. 19), w Lipce

Wielkiej st. 1 (nr kat. 60) oraz w postaci pojedynczych grobów w Brodach st. (—) (nr kat. 12), w Koninie st. 2 (nr kat. 43), w Posadowie st. (—) z fazy HD (nr kat. 89; ryc. 41), w Zgierzynce st. 1 (nr kat. 96), we Lwówku st. (—) (nr kat. 72; ryc. 37) oraz w Grońsku st. 11 (nr kat. 32; ryc. 21:6-7). Lokowano je w ramach ekostref tybu a-b-c.

Procesy osadnicze na tym terenie ulegają zintensyfikowaniu dopiero u schyłku starożytności (tabela 5)¹⁰, przy czym w późnym okresie przedrzymskim ludność kultury przeworskiej eksploatuje w nieznanym stopniu obszar lwówecki, głównie dorzecze Czarnej Wody, m. in. okolice Grońska st. 1? (nr kat. 22), st. 6 (nr kat. 27; ryc. 13:17-19) i ? Lwówka st. (—) (nr kat. 70), a więc głównie ekostrefę typu c (ryc. 4).

Znaczna intensyfikacja osadnictwa nastąpiła w okresie wpływów rzymskich (ryc. 4; tabela 5), szczególnie w późnym okresie i związana była z powstawaniem nowych jednostek osadniczych, zakładanych przez ludność przeworską i wielbarską (czy przeworsko-wielbarską) w Grońsku st. 1 (nr kat. 22); st. 6 (nr kat. 27), st. 7 (nr kat. 28), st. 9 (nr kat. 30), st. 10 (nr kat. 31), w Koninie st. 3 (nr kat. 44), we Lwówku st. (1) — cmentarzysko birytualne (nr kat. 66; ryc. 5; 6; 7; 8), st. 2 — skarb ? (nr kat. 67), st. 3 (nr kat. 68), w Marszewie-Brodach st. 1 (nr kat. 73), w Lipce Wielkiej st. 4 (nr kat. 63; ryc. 36:1-2), w Pakosławiu st. 1, st. 1b, st. 2, st. 4 (nr kat. 79), st. 5 (nr kat. 80), w Posadowie st. 2 (nr kat. 83), st. 4 (nr kat. 85) oraz w Tarnowcu st. 1 (nr kat. 90; ryc. 43:1-2). Niektóre z tych jednostek osadniczych ujmować można jako skupienia osadnicze, jak Grońsko, Pakosław, Posadowo. Ludność w tym okresie okupuje całość dostępnych mikroregionalnych siedlisk, z różną intensywnością, często na pograniczu dwóch stref, jak a i b czy a i c.

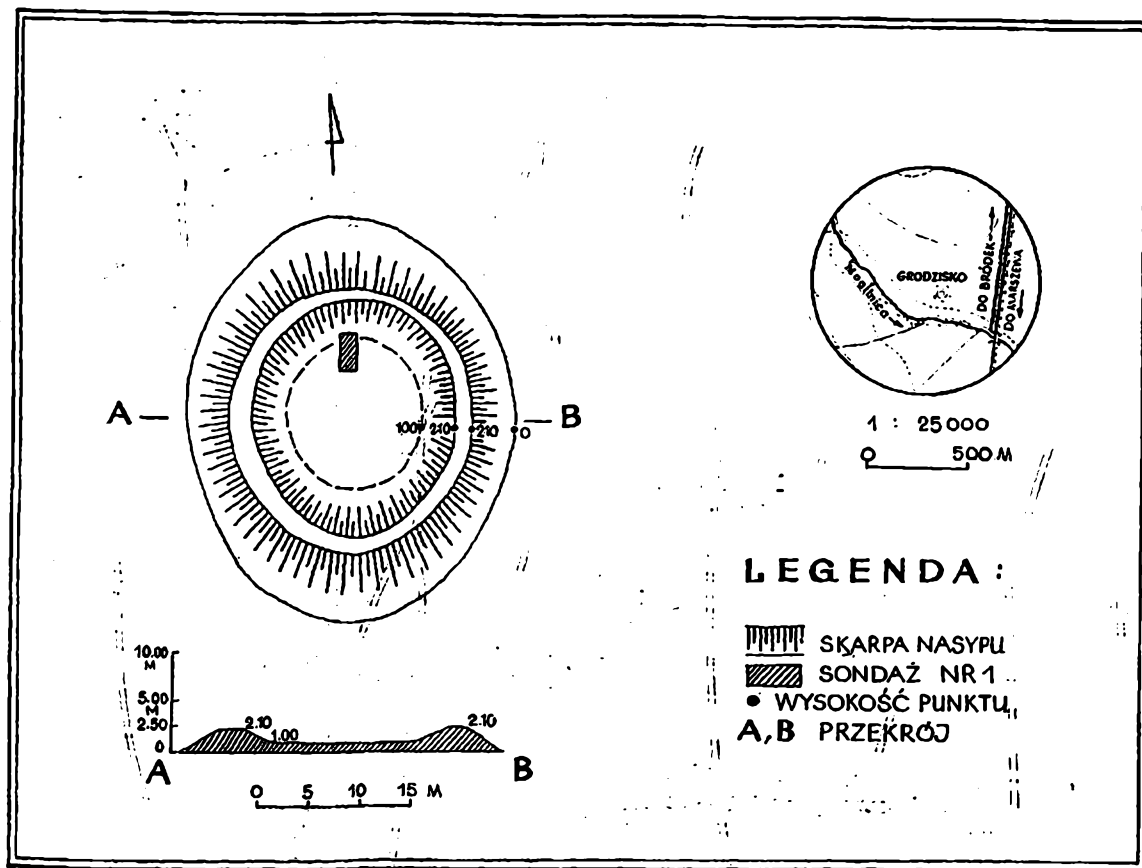
Ogół procesów w sferze gospodarczej wiódł w sferze społecznej do wykształcenia się form stratyfikacji społecznej, manifestującej się w cechach obrządku pogrzebowego, obserwowalnych m. in. na

⁷ Por. K. Tymieniecki, *Ziemie polskie w starożytności*, Poznań 1931, s. 280 n.; Z. Bukowski, *Fortified Settlements of Lusatian Culture in Great Poland and Kujawy in The Light of Research Carried out in the Years 1945-1960*, „Archeologia Polona”, t. 4, 1964, s. 185 n.; A. Niesiolowska-Hoffman, *Za studium nad budownictwem plemion kultury łużyckiej*, „Slavia Antiqua”, t. 10, 1963, s. 25-131, A. Niesiolowska-Wędzka, *Początki i rozwój kultury łużyckiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974; B. Gediga, *Cmentarzyska kultury łużyckiej w badaniach stosunków społecznych*, „Archeologia Polska”, 1963, t. 8, s. 7-42; A. Gardawski, i J. Dąbrowski, *Wczesna faza kultury łużyckiej kurhanów sambrjskich*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. 4, 1979, s. 47-74; A. Gardawski, J. Dąbrowski, *Czasy pełnego rozwoju kultury łużyckiej i kultura białoząbska. Od początków IV okresu epoki brązu po koniec okresu halszackiego C*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. 4, s. 74-117; A. Gardawski, *Czasy zaniku kultury łużyckiej. Okres halszacki D i lateński*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. 4, s. 117-147.

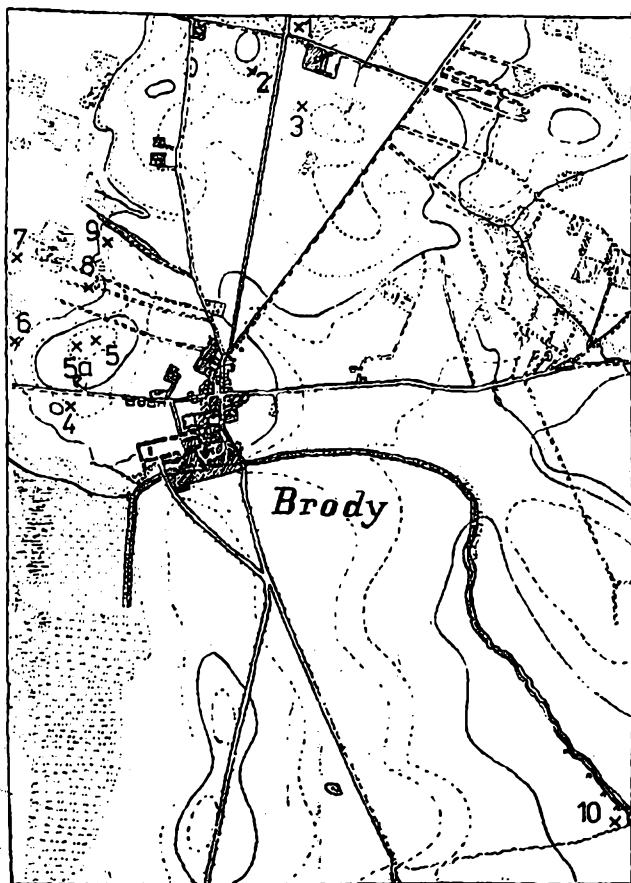
⁸ Por. A. Niesiolowska-Wędzka, *Początki i rozwój grodów kultury łużyckiej*, s. 180, nr kat. 33 (Komorowo I — grodzisko łużyckie), nr 56 (Separowo), por. ryc. 23-24; Z. Bukowski, L. J. Łuka, *Problemy osadnictwa*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. 4, 1979, s. 221-253.

⁹ Por. L. J. Łuka, *Uwagi nad dotychczasowym stanem i perspektywami rozwoju badań nad kulturą pomorską*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 23, s. 297 i n.; tenże, *Uwagi o niektórych kontaktach Pomorza Wschodniego z basenem Morza Śródziemnego we wczesnej epoce żelaza*, „Archeologia Polska”, t. 7, s. 274; J. Kruk, *Zagadnienie podziału chronologicznego i genezy populacji twarzycy*, „Archeologia Polska”, t. 14, s. 65 n.; L. J. Łuka, *Problemy ekspansji ludności kultury pomorskiej*, Warszawa 1967; T. Malinowski, *Oprawy pogrzebowe ludności kultury pomorskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969; L. J. Łuka, *Kultura wejherowska-prądnicko-wielbarska*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. 4, 1979, s. 147-189; Z. Bukowski, L. J. Łuka, *Problemy osadnictwa*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. 4, s. 221-253.

¹⁰ Por. K. Godłowski, *Niektóre węzłowe problemy badań nad kulturą przeworską w okresie rzymskim*, [w:] *Prace Archeologiczne*, t. 8, 1967, tenże, *Strefy kulturowe w okresie rzymskim w Europie Środkowej*, [w:] *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie środkowej w okresie wpływów rzymskich*, Kraków 1978; K. Godłowski, Z. Woźniak, *Chronologia okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich na ziemiach polskich*, [w:] *Materiały do Prahistorii Ziemi Polskiej*, cz. V, z. 4, Warszawa 1970; T. Liana, *Chronologia kultury przeworskiej we wczesnym okresie wpływów rzymskich*, „Materiały do Prahistorii Ziemi Polskiej”, cz. V, 1969; ta sama, *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXV; K. Majewski, *Importy rzymskie na ziemiach polskich*, Warszawa-Kraków, 1958; B. Rutkowski, *Chronologia rzymskich importów ceramicznych w Polsce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXX, 1964; J. Wielowiejski, *Strefa zdatności w Polsce*, Wrocław 1980; J. Wielowiejski, *Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970; tenże, *Strefy wstępowania rzymskich importów przemysłowych w środkowej i wschodniej Europie*, [w:] *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie środkowej w okresie wpływów rzymskich*, Kraków 1978; M. Gumowski, *Moneta rzymska w Polsce*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 10, 1958, s. 87-149; K. Woźniak, *Struktura i rozwój zagospodarowania południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej u schyłku starożytności*, Warszawa—Poznań 1974; H. Machajewski, *Kultura wiebarska a kultura przeworska w Wielkopolsce*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 29, 1980, s. 49-66; K. Godłowski, *Kultura przeworska*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. V, s. 81-138; R. Woźniak, *Kultura okruska i wiebarska*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. V, op. cit., *ibid.*, s. 135-190; W. Bender, *Osadnictwo*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. V, op. cit., *ibid.*, s. 288-305.

Ryc. 10. Plan sytuacyjny grodziska w m. Bródki 1 (nr kat. 13)
 Abb. 10. Bródki. Situationsplan der Burgwallanlage (Kat. Nr. 13)

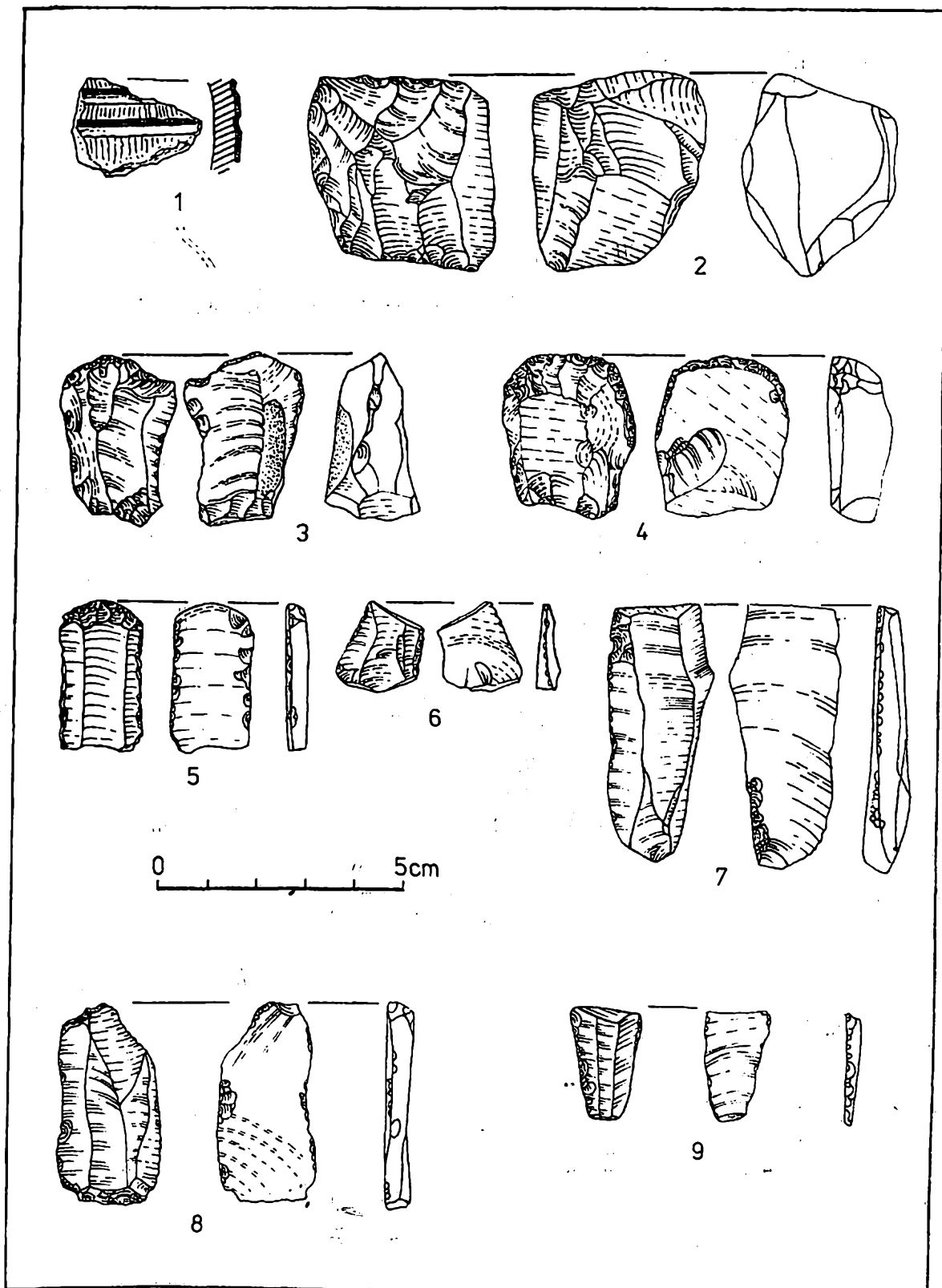
Ryc. 11. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Brody (nr kat. 1-12)
 Abb. 11. Brody. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 1-12)

omentarzysku we Lwówku w postaci grobów bogato wyposażonych w biżuterię (ryc. 5-8), w tym w brązowe bransolety (ryc. 6:1), zapinki brązowe (ryc. 6:3-4; ryc. 7:2-5), w kolie złożone z paciorków ze szkła czerwonego (ryc. 6:6,8), zielonego (ryc. 6:7), ciemnoniebieskiego (ryc. 6:9) oraz paciorków srebrnych (ryc. 6:10), w grzebienie z nitami brązowymi (ryc. 7:4) oraz w przęśliki gliniane (ryc. 6:2; ryc. 7:6).

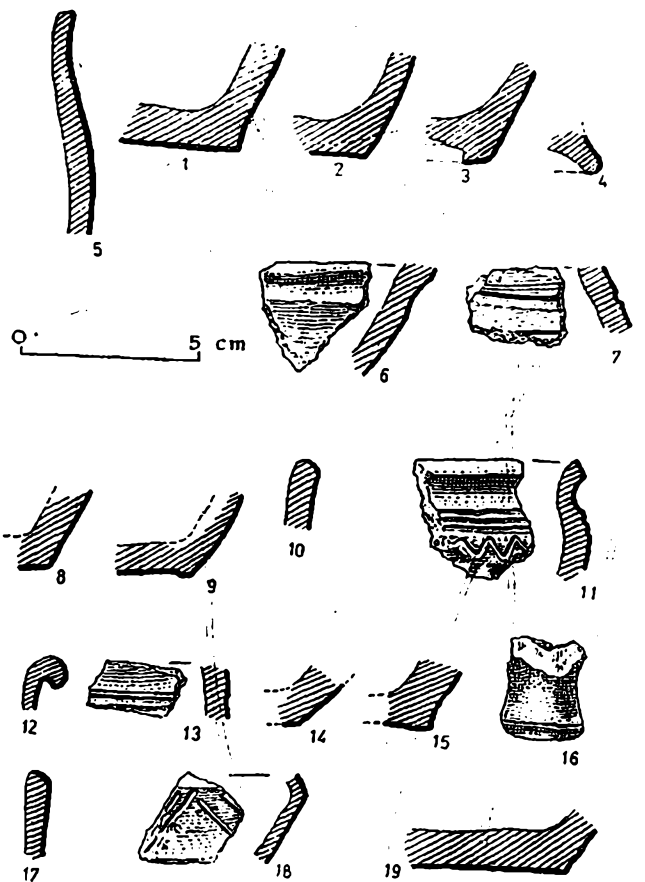
Procesy zmian zachodzących u schyłku starożytności występują w formie wykrystalizowanej i pełnej dopiero we wczesnym średniowieczu, w postaci funkcjonowania określonych jednostek, przybierających z czasem formę administracyjno-politycznych. Zmiany te obserwowalne są w strukturze osadniczej¹¹ (ryc. 9; tabela 5). Mając na uwadze rozmieszczenie małych grodów z VII-VIII w., skupionych w dorzeczu Mogilnicy, można wyróżnić trzy jednostki grodowe dla tego okresu; pierwsza z nich związana była z grodem w Bródkach st. 1¹² (nr kat. 13; ryc.

¹¹ Por. H. Łowmiański, *Wielkopolska w starożytności i w okresie wielkiej migracji Słowian do VI w. n.e.*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, s. 47-84; W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Warszawa 1985; G. Labuda, *Pierwsze państwo słowiańskie — państwo Samona*, Poznań 1949; tenże, *Fragmety dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*, t. 1-2, Poznań 1980-1984; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 2, 3, Warszawa 1963, 1967; W. Hensel, *U źródeł Polski średniowiecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974; U. Dymaczewska, *Z badań nad zapleczem osadniczym wczesnośredniowiecznego Santoka*, „*Slavia Antiqua*”, t. 10, 1963, s. 287-299; J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1923; W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1950, t. 1.

¹² W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1950, t. 1, grody: Bródki (Brody, Marszewo), s. 89; W. Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski*, Poznań 1938, s. 116 (Brody),

Рyc. 12. Narzędzia krzemienne (2-9) oraz fragment ceramiki naczyniowej (1); 1. Brody (stan. 4), 2-9 (Brody, stan. 6)
 Abb. 12. Brody, Fundstelle 4 — Gefäßscherben (1); Fundstelle 6 — Feuersteinartefakte (2-9)

Ryc. 13. Fragmenty ceramiki naczyniowej (1-19); 1-5. Brody (stan. 5a); 6. Chmielinko (stan. 1), 7. Grońsko (stan. 4), 8-10. Grońsko (stan. 5), 11-19. Grońsko (stan. 6)

Abb. 13. Gefässscherben: Brody, Fundstelle 5a (1-5); Chmielinko, Fundstelle 1 (6); Grońsko, Fundstelle 4 (7), Fundstelle 5 (8-10), Fundstelle 6 (11-19)

10; 15-17), wokół którego koncentrowało się osadnictwo w Brodach st. 10 (nr kat. 11), st. 5 (nr kat. 5), st. 5a (nr kat. 6; ryc. 11 oraz 13:1-2) oraz w Pakosławiu st. 2 (nr kat. 77), st. 3 (nr kat. 78). Drugą taką jednostką stanowić mógł gród w Liniach st. (3) (nr kat. 49; ryc. 28), z osadnictwem w Liniach st. 9 (nr kat. 55; ryc. 31:1-2), st. 6 (nr kat. 52; ryc. 27 i 28 oraz 31:1-2). Natomiast trzecią był zapewne gród w Grońsku¹³ st. 2 (nr kat. 23; ryc. 20 i 19) i osadnictwo w Grońsku st. 7 (nr kat. 28; ryc. 19 i 21:1-4). Osadnictwo to występuje głównie w ramach ekostref d i c.

Czwartą taką jednostką stanowić mógł gród w Koninie, dotąd jednak nie zlokalizowany, mimo istnienia pewnych sugestii w tym zakresie¹⁴; wówczas elementy osadnictwa w Koninie (st. 1 — pomost, nr kat. 42, ryc. 26) byłyby zapewne z nim powiązane.

Struktura osadnictwa na rozważanym terenie ulega kolejnej zmianie wraz z utworzeniem nowej socjoorganizacji przez uformowanie państwa polskie. Zyskuje wówczas na znaczeniu brodzki mikroregion

¹³ Por. W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1950, t. 3, s. 97; Komorowo (Grońsko) grodzisko z fazy B/C-D; por. J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, s. 305.

¹⁴ Por. W. Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski*, s. 238, nr 198; autor wymienia gród w Koninie jako niezlokalizowany; por. W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski*, t. 3, s. 113, podtrzymuje tę tezę, podając różne wersje jego lokalizacji, skłania się jednak ku lokalizacji go w dawnym powiecie Szamotuły, a nie pod Lwówkiem, czyli wbrew źródłom.

osadniczy¹⁵ i zakładane są nowe osady (tabela 5), głównie w Brodach st. 4 (nr kat. 4; ryc. 12:1), st. 5 (nr kat. 5; ryc. 13:1-2), st. 5a (nr kat. 6; ryc. 13:2-5), st. 7 (nr kat. 8), st. 8 (nr kat. 9), st. 9 (nr kat. 10), st. 10 (nr kat. 11) oraz w Bródkach st. 2 (nr kat. 14), w Pakosławiu st. 1 (nr kat. 74; ryc. 36:3-5), st. 1a (nr kat. 75; ryc. 36:6-11), st. 1b (nr kat. 76; ryc. 36:16-17), st. 3 (nr kat. 78), a także w Posadowie st. 1 (nr kat. 82).

Niezależnie rozwijają się osady w mikroregionie grońskim, szczególnie w Grońsku st. 4 (nr kat. 25; ryc. 13:9-10), st. 6 (nr kat. 27; ryc. 13:11-16), st. 11 (nr kat. 32; ryc. 21:8-9), powiększane z czasem o nowe osady, np.: Grońsko st. 7 (nr kat. 28; ryc. 21:1). Nadal funkcjonują osady w mikroregionie konińskim, np.: Konin st. 3 (nr kat. 44; ryc. 21:10-13), Tarnowiec st. 1 (nr kat. 90; ryc. 43:1-2). Istnieje również osad w Chmielinku st. 1 (nr kat. 19; ryc. 13:6).

Zarysowane częściowo przemiany osadnicze zachodzące w rejonie lwóweckim oraz główne tendencje rozwojowe w tym zakresie, wiązać należy, szczególnie w epokach młodszych, ze zmianami socjoorganizacyjnymi o różnym podłożu, prowadzącymi do osabienia, a w konsekwencji do niszczenia starych struktur i zastępowania ich nowymi. Przemiany te charakteryzowało różne tempo związane z żywotnością tradycyjnych form socjoorganizacyjnych.

KATALOG STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH

1. Brody — stan. 1.

Położenie: 1,2 km na N od m. Brody, tuż przy drodze (strona E) Brody—Turowo (wg danych archiwalnych pole Konika — por. ryc. 11).

Rodzaj stanowiska: cmentarzysko.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok E (NE) wzniesienia w ramach pagórków morenowych (Pagórki Pniewskie) opadającego na NE; 2) geologia — zbudowane z utworów gliniastych,

b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny — to strumień odległy o 0,25 km na N od stanowiska, wpadający do stawu (o 0,5 km na N od stanowiska),

c) gleba: na stanowisku gliniasta, w otoczeniu — gliniasta.

Inwentarz: występująca in situ popielnica (z kośćmi przepalonymi).

Chronologia: epoka żelaza (por. ryc. 3).

Kultura: pomorska

Badania: ?

Zbiory: ?

Archiwum: Akta P.U.K. pow. nowotomyski L. d. 102/37 (MAP).

¹⁵ Gród w Brodach (Bródkach) W. Kowalenko (W. Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej od VII do XII wieku*, Poznań 1938, s. 184, nr 32) określił jako kasztelanię, funkcjonującą w XIII w.; określenia tego dokonał na podstawie dokumentu Przemysława z r. 1250 (Codex Diplomaticus Majoris Poloniae 1877, t. I, s. 250, nr 286). Jako świadek dokumentu Przemysława z 1250 r. występuje „Michael castellanus de Brod...”; w komentarzu: „Brod nieodgadnione, być może Brody”. Pomijając nawet formę grodziska (grodzisko wklesie), jak i ustaloną wyżej chronologię, wydaje się mało prawdopodobne, na tle ogólnej sytuacji w Wielkopolsce w XIII w. by gród ten był siedzibą zarządcy jednostki terytorialnej (opolnej) kasztelana-grodoziercy książęcego. Raczej sądzić można, że „kasztelan” Michael był zarządcą „kucza” dóbr ziemskich (ewentualnie ich właścicielem?) z racji nadania książęcego, rezydując najprawdopodobniej we dworze w Brodach; w tej kwestii, por. A. Gąsiorowski, *Powiat w Wielkopolsce XIV-XVI wieku*, Poznań 1965, s. 17-18, por. też W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, s. 89 wymienia w uwagach informację o grodzie kasztelańskim w Brodach w XIII w.

2. Brody — stan. 2.

Położenie: 0,78 km na W od drogi Brody—Turowo (por. ryc. 11).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji 70×50 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok SE wzniesienia opadającego w kierunku N i S; 2) geologia — wzniesienie w ramach równiny morenowej, zbudowanej z utworów gliniastych (Równina Opalenicka),
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny, odnoga Mogilnicy, znajduje się w odległości 0,5 km na N od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta.

Inwentarz: 4 fragmenty ceramiki naczyniowej.
 Chronologia: wczesne średniowiecze — faza F (por. ryc. 9).

Kultura: wczesnopolska.
 Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (23 IV 1979 r.).

Zbiory: KA UAM nr inw. 37/79.
 Archiwum: KA UAM.

3. Brody — stan. 3.

Położenie: 0,1 km na E od drogi Brody—Turowo (por. ryc. 11).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.
 Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — strona W płaskiego rozległego obniżenia; 2) geologia — obniżenie w ramach równiny morenowej zbudowanej z utworów gliniastych (Równina Opalenicka),
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny — odnoga Mogilnicy odległa o 0,4 km na N od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta.

Inwentarz: 3 fragmenty ceramiki naczyniowej.
 Chronologia: wczesne średniowiecze — faza E (por. ryc. 9).

Kultura: wczesnopolska.
 Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (23 IV 1979 r.).

Zbiory: KA UAM nr inw. 38/79
 Archiwum: KA UAM.

4. Brody — stan. 4.

Położenie: tuż po stronie S drogi Brody—Pakosław (ryc. 11).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.
 Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — 1/2 stoku W małego wzniesienia, 2) geologia — wzniesienie w obrębie równiny morenowej, zbudowanej z utworów gliniastych/gliniastopiaszczystych (Równina Opalenicka),
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny — Mogilnica odległa o 0,3 km na S od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta, 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta (tzw. płaski naglinowy).

Inwentarz: 18 fragmentów ceramiki naczyniowej.
 Chronologia: 5 fragmentów z epoki brązu, (ryc. 3), 13 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej — faza C-E (ryc. 12, rys. 1 oraz ryc. 9).

Kultura: łużycka, wczesnopolska.
 Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (23 IV 1979 r.).

Zbiory: KA UAM nr inw. 39/79.
 Archiwum: KA UAM.

5. Brody — stan. 5.

Położenie: 0,25 km na N od drogi Brody—Pakosław (ryc. 11).

Rodzaj stanowiska: ? osada o dyspersji mat. 80×30 m.
 Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — kulminacja; 2) geologia — kulminacja w ramach równiny denno-morenowej zbudowanej z tzw. piasków naglinowych (Równina Opalenicka),
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny Mogilnica odległa o 0,55 km na W od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta i piaszczystogliniasta.
 Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki naczyniowej.

- c) gleba: 1) na stanowisku — gliniastopiaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 16 fragmentów ceramiki naczyniowej.
 Chronologia: epoka brązu (ryc. 3) — 7 fragmentów ceramiki, wczesne średniowiecze faza C (?B/C) — E (ryc. 9) — 7 fragmentów ceramiki.

Kultura: łużycka; wczesnopolska.
 Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (23 IV 1979 r.).

Zbiory: KA UAM nr inw. 40/79.
 Archiwum: KA UAM.

6. Brody — stan. 5a.

Położenie: 0,24 km N od drogi Brody—Pakosław (ryc. 11).

Rodzaj stanowiska: osada o dyspersji mater. 10×10; część produkcyjna osady Brody —5 (warstwa kulturowa + przepalone kamienie).

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — W stoku kulminacji opadającej stromo do doliny Mogilnicy; 2) geologia — równina falistomorenowa zbudowana z tzw. piasków naglinowych (Równina Opalenicka),
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny Mogilnica odległa o 0,4 km na W od stanowiska.

- c) gleba: 1) na stanowisku gliniasto-piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 22 fragmenty ceramiki naczyniowej.
 Chronologia: 1 fragment ceramiki neolitycznej + krzemień — rys. 2, 5 fragmentów ceramiki z epoki brązu — ryc. 3, 16 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej — ryc. 9, 4 fragmenty jednego naczynia z ?B/C-C, (ryc. 13:1), 12 fragmentów z fazy C-D ?, 2 fragmenty z fazy E (ryc. 13:2-5).

Kultura: pucharów lejkowatych; łużycka; wczesnopolska.
 Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (23 IV 1979 r.).

Zbiory: KA UAM nr inw. 41/79.
 Archiwum: KA UAM.

7. Brody — stan. 6.

Położenie: 0,25 km na N od drogi Brody—Pakosław (ryc. 11).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji 50×30 m.
 Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — podnóże W stoku kulminacji opadającej w kierunku doliny Mogilnicy; 2) geologia — pagórek w ramach równiny denno-morenowej zbudowanej z tzw. piasków naglinowych (Równina Opalenicka),
 b) hydrografia: koryto Mogilnicy oddalone o 0,25 km na W od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 17 fragmentów ceramiki naczyniowej; 12 krzemieni (3 wióry mikropluskane — ryc. 12:7-9; 3 drapaczki: odlupkowy ryc. 12 i wiórowy ryc. 12:5; 2 rdzenie — ryc. 12:2-3).

Chronologia: neolit — ryc. 12:2-9; 8 fragmentów ceramiki z epoki brązu (por. ryc. 3), 9 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy D-E-F (ryc. 9).

Kultura: ?, łużycka; wczesnopolska.
 Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (23 IV 1979 r.).

Zbiory: KA UAM nr inw. 42/79.
 Archiwum: KA UAM.

8. Brody — stan. 7.

Położenie: 0,75 km na N od drogi Brody—Pakosław, na wyniesieniu wśród łąk (ryc. 11).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.
 Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — wyniesienie nieznaczne wśród łąk; 2) geologia — równina denno-morenowa zbudowana z utworów gliniastych i piaszczystogliniastych (Równina Opalenicka),
 b) hydrografia: koryto Mogilnicy oddalone o 0,1 km na W od stanowiska;
 c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta i piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Ryc. 14. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Bródki (nr kat. 13-18) oraz w m. Marszewo (nr kat. 73)

Abb. 14. Situationsplan der Fundstellen in Bródki (Kat. Nr. 13-18), und in Marszewo (Kat. Nr. 73)

Chronologia: wczesne średniowiecze (faza ? C) — ryc. 9.
Kultura: wczesnopolska.
Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (23 IV 1979 r.).
Zbiory: KA UAM nr inw. 43/79.
Archiwum: KA UAM.

9. Brody — stan. 8.

Położenie: 0,5 km na N od drogi Brody—Pakośław (ryc. 11).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- geomorfologia: 1) rzeźba — zakole W stoku kulminacji; 2) geologia: równina denno-morenowa zbudowana z utworów piaszczystogliniastych (tzw. piaski naglinowe) — Równina Opalenicka,
- hydrografia: koryto Mogilnicy odległe o 0,3 km na N od stanowiska,
- gleba: 1) na stanowisku — piaski naglinowe; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 8 fragmentów ceramiki naczyniowej.
Chronologia: 6 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej — faza ? C; 2 fragmenty ceramiki z fazy F — ryc. 9.

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (23 IV 1979 r.).

Zbiory: KA UAM nr inw. 44/79.

Archiwum: KA UAM.

10. Brody — stan. 9.

Położenie: 0,87 m na N od drogi Brody—Pakośław, 0,6 km na W od drogi Brody—Turowo (ryc. 11).

Rodzaj stanowiska: osada (palenisko, zniszczone obiekty o dyspersji 50×50 m).

Środowisko fizycznogeograficzne:

- geomorfologia: 1) Rzeźba — płaski i rozległy stok NW kulminacji; 2) geologia — równina denno-morenowa falista zbudowana z piasków naglinowych (Równina Opalenicka),
- hydrografia: najbliższy zbiornik wodny to Mogilnica odległa o 0,2 km na N od stanowiska,
- gleba: 1) na stanowisku — piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 18 fragmentów ceramiki naczyniowej, 1 wiór krzemienisty.

Chronologia: 7 fragmentów ceramiki z epoki brązu (ryc. 3); 11 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej (faza C-D-F) — ryc. 9.

Kultura: łużycka; wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (23 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 45/79.

Archiwum: KA UAM.

11. Brody — stan. 10.

Położenie: 0,6 km na W od drogi Marszewo—Bródki, 1,3 km na NW od Marszewa na przedpolu grodziska (stan 1) — ryc. 11.

Rodzaj stanowiska: osada (dyspersja mater. 50×80 m).

Środowisko fizycznogeograficzne:

- geomorfologia: 1) rzeźba — w rozwidleniu rzeki Mogilnicy, na równinie płaskiej; 2) geologia — równina denna zbudowana z utworów piaszczystych/gliniastych (Równina Opalenicka),
- hydrografia: koryto Mogilnicy odległe o 0,1 km na N i 0,1 na S od stanowiska,
- gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 21 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: wczesne średniowiecze — faza B (B/C) — C (ryc. 9).

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (24 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 48/79.

Archiwum: KA UAM.

12. Brody — zn. luźne (z 1904 r.).

Położenie: wg archiwalnych danych posiadłość v. Pfluga.

Inwentarz: naczynie (popielnica).

Chronologia: podokres wczesnorzymski.

Kultura: pomorska.

Zbiory: prywatne (v. Pfluga).

Archiwum: MAP — Akta P.U.K. pow. nowotomyski. List starosty z 10.III.1925 r.

13. Bródki — stan. 1.

Położenie: o 0,3 km na W od mostu nad Mogilnicą, przy drodze Bródki—Marszewo, o 1,5 km od Bródek, na lewym brzegu Mogilnicy, o 0,15 km na N od jej koryta (ryc. 14).

Rodzaj stanowiska: grodzisko pierścieniowate (porosłe drzewami o średnicy 15×30 m. wys. 2,1 m. (ryc. 10, 15, 16, 17).

Środowisko fizycznogeograficzne:

- geomorfologia: 1) rzeźba — lekkie podwyższenie w ramach równiny denno-morenowej — Równina Opalenicka; 2) geologia: zbudowane z utworów gliniastych.

Ryc. 15. Widok grodziska ze strony południowej w m. Bródki
Abb. 15. Bródki, Burgwallanlage von Süden gesehen

- b) hydrografia: najbliższy zbiornik wody to odległe o 0,15 km na S koryto Mogilnicy,
c) gleba: 1) na stanowisku gliniasta; 2) w otoczeniu: gliniasta.

Inwentarz: 4 fragmenty kości, palenisko 3 (2 fragmenty ceramiki), palenisko 2 (2 fragmenty ceramiki) — ryc. 18.
Chronologia: wczesne średniowiecze faza B (początek C) — ryc. 9.

Kultura: wczesnopolska.

Badania: sondażowe. Sondaż 1 (obiekty 1, 2, 3) — ryc. 17; Katedra Archeologii UAM (24 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 46/79 i 47/79.

Archiwum: MAP (teczka: Bródki).

Literatura: I. Zakrzewski podaje, że grodzisko zwano „Klump” i w XIII w. w Brodach istniał gród kasztelański w miejscu przejścia przez Mogilnicę; I. Zakrzewski, *Codex Diplomaticus Maioris Poloniae*, I - IV. Poznań 1877 - 1808, nr 286, 1256 (kasztel), Akta Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu z czasów niemieckich i odrodzonej Polski, kw.: 421, 423 (Brody) 305 (Marszewo), *Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen*, Poznań 1885 - 1889; VII, 1892, 102; Opis Fel. Galasa, nauczyciela ze Sławni 1924 r.; Ks. Kozierowski, *Pierwotne osiedlenie dorzecza Warty od Kola do ujścia w świetle geograficznym*, *Slavia Occidentalis*, t. 5, Poznań 1926, s. 117, 227 (kasztelania Brody nad Mogilnicą w 1250 r.), Mapa Geologiczna z 1915 r.; W. Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej* (od VII do XII wieku), Poznań 1938, s. 184 - 185; O. Schumacher, *Die Ringwälle in der früheren preussischen Provinz Posen*, Lipsk 1924, m. 1925, 43 (Brody); W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1950, s. 89.

14. Bródki — stan. 2.

Położenie: 0,23 km na W od drogi Marszewo—Bródki, na przedpolu grodziska (stan. 1) — ryc. 14.

Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji materiału 40×20 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — w obrębie płaskiej równiny dennej, na lewym brzegu Mogilnicy; 2) geologia — równina denna zbudowana z utworów piaszczystogliniastych (Równina Opalenicka),

- b) hydrografia: koryto Mogilnicy odległe o 0,25 km na S od stanowiska.

- c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta i piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Chronologia: wczesne średniowiecze faza D (C/D) — ryc. 9.

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (24 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 49/79.

Archiwum: KA UAM.

15. Bródki — stan. 3.

Położenie: 0,5 km na W od skraju W m. Bródki, tuż przy N stronie drogi Bródki—Brody (ryc. 14).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — w obrębie równiny denno-morenowej; 2) geologia — równina denno-morenowa zbudowana z piasków naglinowych (Równina Opalenicka),

- b) hydrografia: Mogilnica odległa o 0,08 km na W od stanowiska,

- c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Chronologia: wczesne średniowiecze — ryc. 9.

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (24 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 50/79.

Archiwum: KA UAM.

16. Bródki — stan. 4.

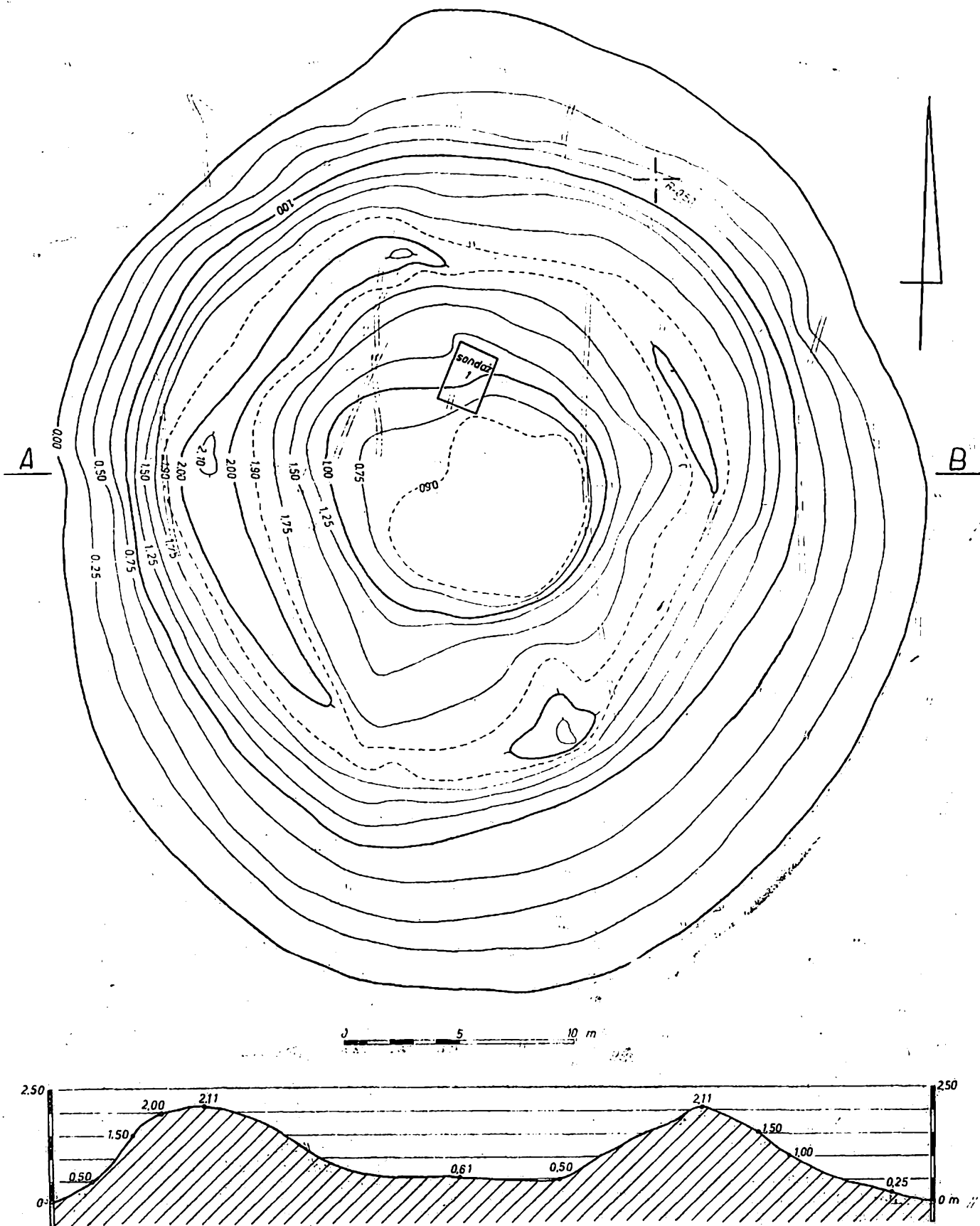
Położenie: 0,8 km od drogi Marszewo—Bródki, w rozwidleniu Mogilnicy (ryc. 14).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji materiału 40×50 m.

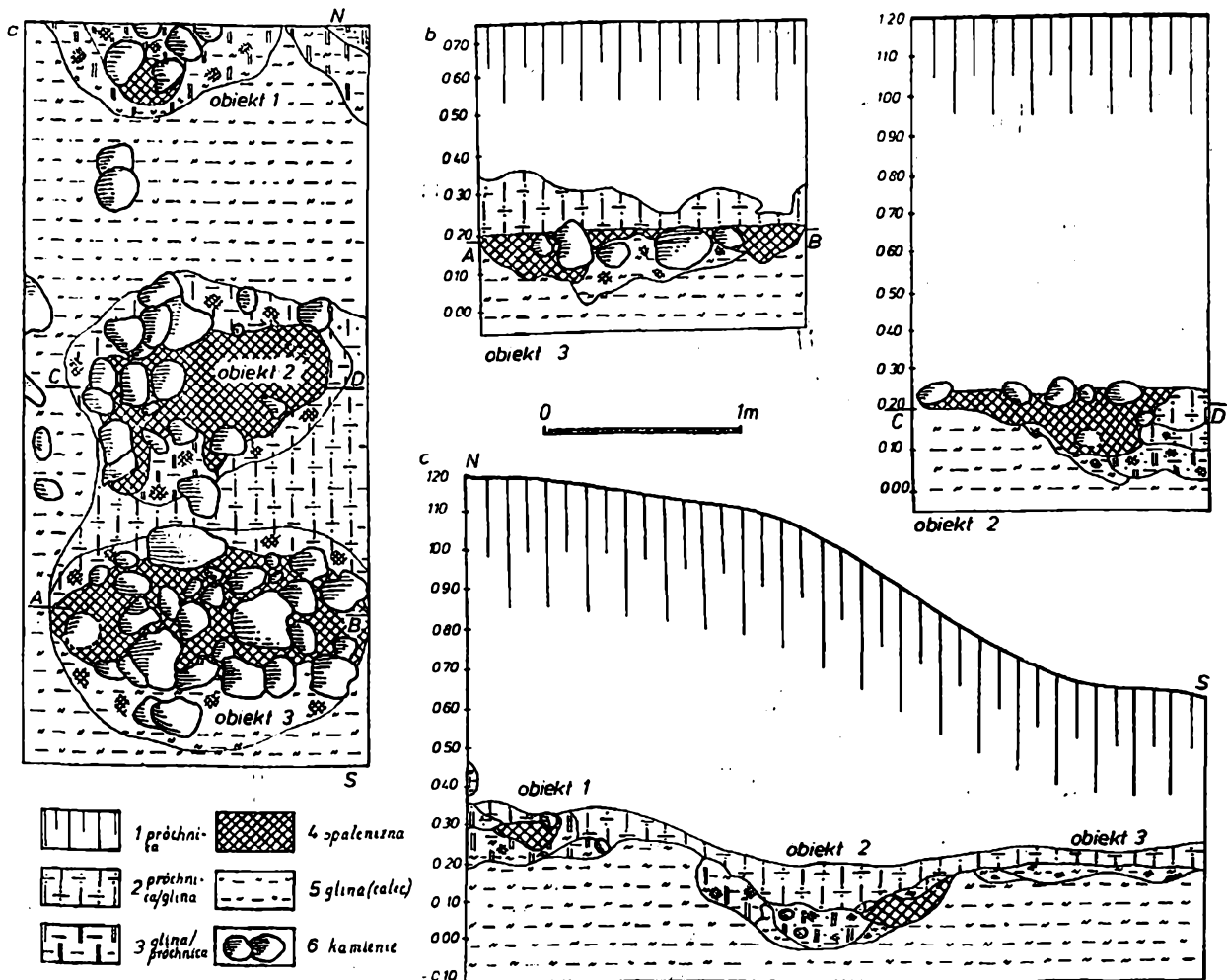
Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — płaska wysoczyzna — Równina Opalenicka; 2) geologia: równina płaska morenowa, zbudowana z utworów piaszczystych i z piasków naglinowych.

- b) hydrografia: Mogilnica odległa o 0,16 km na S od stanowiska.

Ryc. 18. Plan sytuacyjno-wysokościowy grodziska Bródki
Abb. 18. Bródki. Situations- und Höhenplan der Burganlage

Ryc. 17. Grodzisko Bródki (sondaż 1): a — rzut poziomy, b — profile obiektów, c — profil sondażu
 Abb. 17. Bródki, Burgwall (Probegrabung Nr. 1): a — Plan; b — Querschnitte der Objekte, c — Profil der Probegrabung

c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz krzemienny: 3 odułki, 1? drapacz.

Chronologia: ? neolit (ryc. 2).

Kultura: ?

Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 64/79.

Archiwum: KA UAM.

17. Bródki — stan. 5.

Położenie: 0,9 km na E od drogi Marszewo—Bródki, w rozwidleniu Mogilnicy (ryc. 14).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji 20×30 m.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — płaska wysoczyzna — Równina Opalenicka; 2) geologia — równina morenowa zbudowana z utworów gliniastych i gliniasto-piaszczystych,

b) hydrografia: koryto Mogilnicy odległe o 0,1 km na SW od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta, 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 3 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Chronologia: neolit (ryc. 2).

Kultura: pucharów lejkowatych.

Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 65/79.

Archiwum: KA UAM.

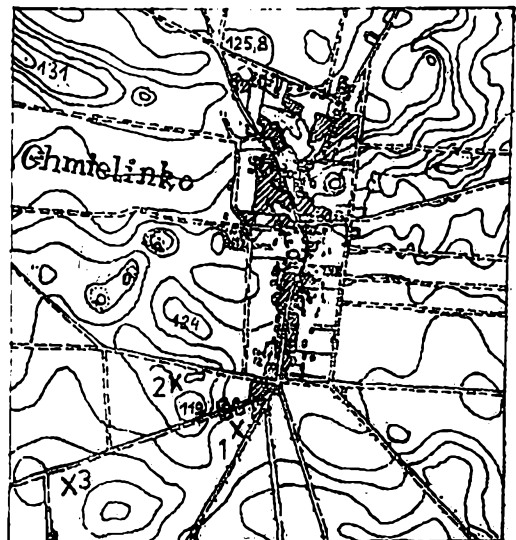
18. Bródki—Niewierz — stan. 1.

Położenie: 0,7 km na N od Bródek, tuż przy drodze Bródki—Niewierz (ryc. 14).

Rodzaj stanowiska: osada o dyspersji materiału 30×40 m.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — podnóże NE pagórka opadającego łagodnie w kierunku NE; 2) geologia:

Ryc. 18. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Chmielinko (nr kat. 19-21)

Abb. 18. Chmielinko. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 19-21)

równina morenowa zbudowana z utworów gliniastych i piaszczystych (Równina Opalenicka),

b) hydrografia: strumienie Mogilnicy odległe o 0,3 km na W i NW,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — gliniasta.

Inwentarz: 11 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: epoka brązu (10 fragmentów — ryc. 3) wczesne średniowiecze — ryc. 9, (1 fragment).

Kultura: łużycka; wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (24 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 36/79.

Archiwum: KA UAM.

19. Chmielinko — stan. 1.

Położenie: 0,25 km na SW od zabudowań Chmielinka, przy szosie (na N) w kierunku Wytomyśla (ryc. 18).

Rodzaj stanowiska: cmentarzysko.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — dolne partie dość rozwiniętego, prawie poziomego stoku o płaskiej kulminacji, opadającego w kierunku SE, w ramach Pagórków Lwówecko-Rakoniewickich; 2) geologia: wzniesienie, zbudowane z utworów gliniasto-piaszczystych (tzw. piaski naglinowe),

b) hydrografia: najbliższym zbiornikiem wodnym jest staw odległy o 0,70 km na NW,

c) gleba: 1) na stanowisku piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu piaszczystogliniasta.

Inwentarz: popielnice (badania wcześniejsze); oraz 4 fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy D/E — ryc. 13: 6; 2 fragmenty krzemieni (lustracja 1978 r.).

Chronologia: epoka żelaza — ryc. 3, wczesne średniowiecze (faza D/E) — ryc. 9.

Kultura: pomorska; wczesnopolska.

Badania: dr Lüdersa; oraz Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (12 X 1978 r.).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu nr inw. 9/78.

Archiwum: Akta P.U.K. pow. nowotomyski. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu (List Starosty z 10 II 1925 r.).

20. Chmielinko — stan. 2.

Położenie: 0,7 km na NW od skraju S zabudowań Chmielinka oraz 0,5 km od drogi Chmielinko—Bolevice (ryc. 18).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba: centralno-wschodnia część doliny (119 m n.p.m.) z niewielkimi skupiskami ziemi piaszczystej-ilastej; 2) geologia: Pagórki Lwówecko-Rakoniewickie zbudowane z utworów piaszczysto-gliniastych (tzw. piaski naglinowe),

b) hydrografia: najbliższym zbiornikiem wody jest staw odległy o 0,2 km na S,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu piaszczystogliniasta (tzw. piaski naglinowe).

Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Chronologia: wczesne średniowiecze — ryc. 9.

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (12 X 1978 r.).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu nr inw. 10/78.

21. Chmielinko — stan. 3.

Położenie: 0,13 km na NE od odosobnionego zabudowania w kierunku Bolevice oraz 0,1 km na S od drogi Chmielinko—Bolevice (ryc. 18).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok N wzniesienia dość rozległej płaskiej kulminacji (125 m n.p.m.); 2) geologia: płaskie wzniesienie w obrębie Pagórków Lwówecko-Rakoniewickich, zbudowane z utworów piaszczysto-gliniastych (piaski naglinowe),

b) hydrografia: najbliższym zbiornikiem wodnym jest staw odległy o 0,4 km na S od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku — ilastogliniasta (piaski naglinowe); 2) w otoczeniu piaszczystogliniasta (piaski naglinowe).

Inwentarz: 3 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Chronologia: wczesne średniowiecze — ryc. 9.

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (12 X 1978 r.).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu nr inw. 11/78.

22. Grońsko — stan. (1).

Położenie: na E od drogi Grońsko—Lwówek, w lesie (por. ryc. 19 — lokalizacja przybliżona — wg. danych archiwalnych).

Rodzaj stanowiska: osada.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — falista równina morenowa (Równina Nowotomska/Pagórki Lwówecko-Rakoniewickie); 2) geologia — zbudowana z utworów piaszczystogliniastych,

b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny, staw położony o 0,4 km na NE od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczystogliniasta (tzw. piaski naglinowe), 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: węgiel drzewny, ceramika naczyniowa (?), przepalone kości, szydło.

Chronologia: okres wczesnorzymski (ryc. 4).

Kultura: przeworska.

Badania: ?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu nr inw. 1915: 33.

Archiwum: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

23. Grońsko — stan. (2).

Położenie: 1,5 km na S od Komorowa, 0,25 km na W od drogi Komorowo—Grońsko, wśród podmokłej łąki (por. ryc. 19).

Rodzaj stanowiska: grodzisko wklęsłe (zachowana część E/NE) otoczone rowem; szer. rowu 8–10 m, szer. wału 10–14 m, wys. 2,5–3 m, średn. 28–30 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — grodzisko położone na niewielkim wyniesieniu wśród doliny nieznacznie falistej (Równina Nowotomska); 2) geologia — równina zbudowana z piasków naglinowych,

b) hydrografia: grodzisko otacza od N strony (0,25–0,20 km) oraz W (0,27 km) jedna z odnóg rzeki Czarnej Wody,

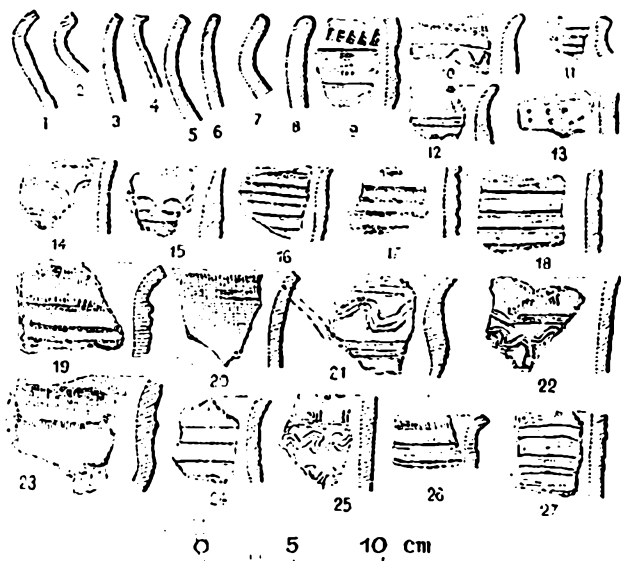
c) gleba: piaszczystogliniasta.

Inwentarz: ceramika naczyniowa, górą obtaczana (ryc. 20, rys. 1), bogato zdobiona (ryc. 20, rys. 9–19; 21–27),

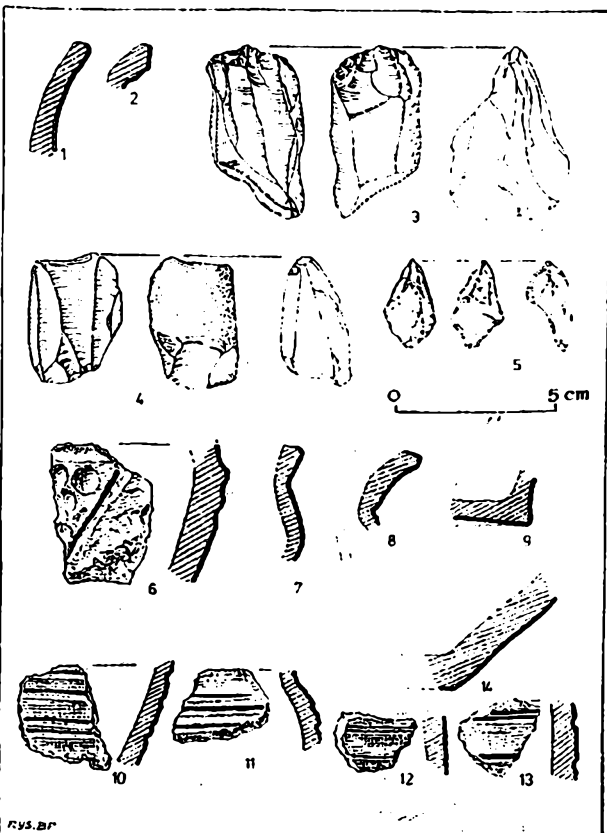
Ryc. 19. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Grońsko (nr kat. 22–32)

Abb. 19. Grońsko. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 22–32)

Ryc. 20. Fragmenty ceramiki naczyniowej; Grońsko (stan. 2 — grodzisko)

Abb. 20. Grońsko, Fundstelle 2 (Burgwall). Fragmente der Keramik

Ryc. 21. Narzędzia krzemienne (3-4) oraz fragmenty ceramiki naczyniowej (1-2; 6-14); 1-4. Grońsko (stan. 7); 5. Grońsko (stan. 8); 6-9. Grońsko (stan. 11); 10-14 Konin (stan. 3)

Abb. 21. Feuersteinartefakte und Fragmente der Keramik: Grońsko, Fundstelle 7 (1-4); Fundstelle 8 (5); Fundstelle 11 (6-9); Konin, Fundstelle 3 (10-14)

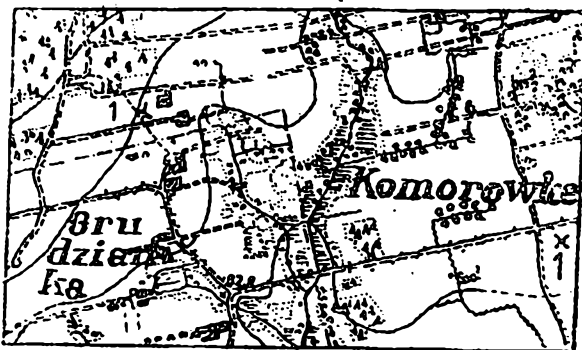
w tym dwa brzozy całkowicie obtaczane, sztyło kościane, kości zwierzęce.

Chronologia: wczesne średniowiecze — faza B/C-D; ryc. 9.

Kultura: wczesnopolska.

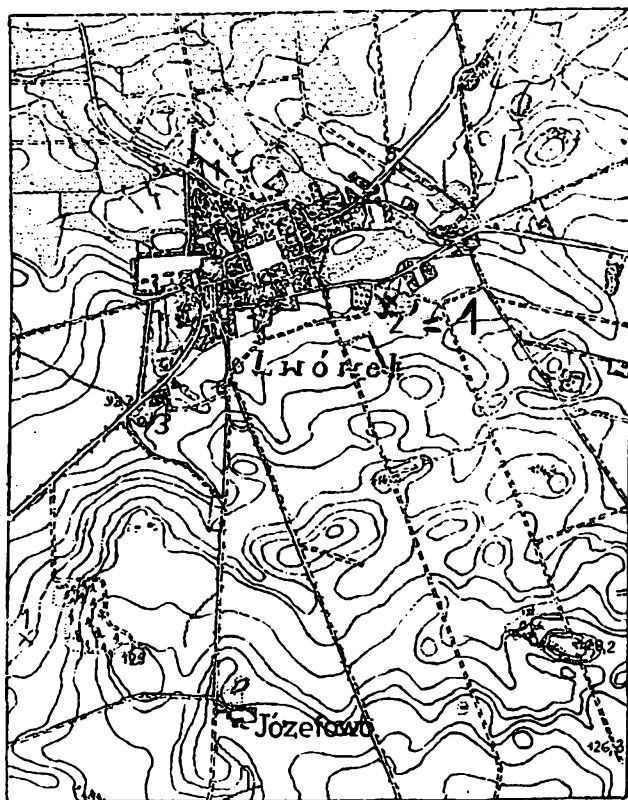
Badania (autopsja) — J. Kostrzewski w 1925 r.; Katedra Archeologii UAM w Poznaniu 1978 r. (grodzisko porośnięte drzewami wśród podmokłych łąk).

Zbiory: ?

Ryc. 22. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Grudziązka (nr kat. 33) i Komorowice (nr kat. 35)

Abb. 22. Situationsplan der Fundstellen in Grudziązka (Kat. Nr. 33) und in Komorowice (Kat. Nr. 35)

Ryc. 23. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Józefowo (nr kat. 34) oraz w m. Lwówek (nr kat. 68-72)

Abb. 23. Józefowo. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 34) und in Lwówek (Kat. Nr. 68-72)

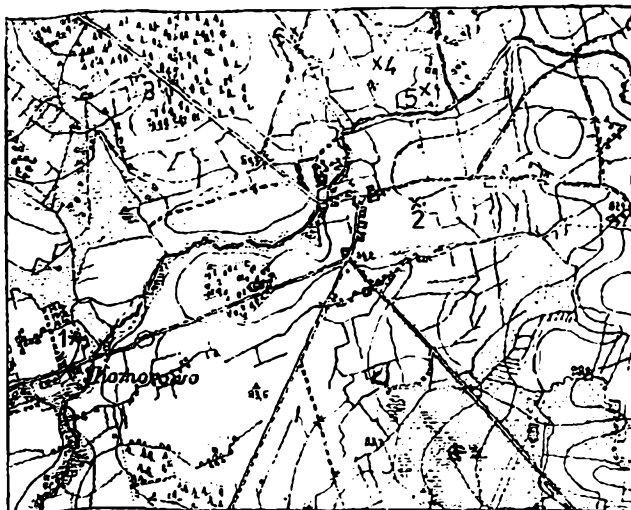
Archiwum: Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu, inw. I.P.N. 1915, 19; Mapa (Międzychód).

Literatura: Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen 1855-1899, t. VII, 1892, s. 102 (Grońsko), podaje okop półkolisty bez nazwy; Wł. Kowalenko, Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku), Poznań 1938, s. 234-235; P. Schumacher, Ringwälle in der frühesten preussischen Provinz Posen, Lipsk 1924, 43 m. 1924; W. Hensel, Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, Warszawa 1959, s. 96, ryc. 65, s. 97.

24. Grońsko — stan. (3).

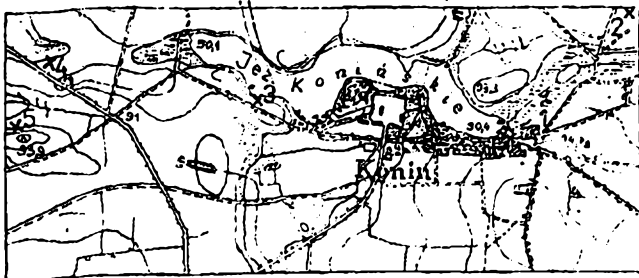
Położenie: 1,6 km na południe od Komorowa, o 0,22 km na W od drogi Grońsko-Komorowo (ryc. 19) na SE od grodziska wklęsłego — ryc. 19 (lokalizacja przybliżona). Rodzaj stanowiska: nieokreślone. Środowisko fizycznogeograficzne:

stan. 2
wypada
stan. 3
zale, manowce

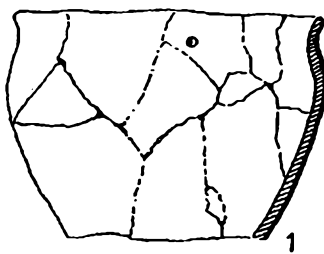
Ryc. 24. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Komorowo (nr kat. 38-41)

Abb. 24. Komorowo. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 38-41)

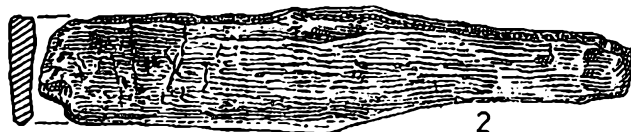

Ryc. 25. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Konin (nr kat. 42-48)

Abb. 25. Konin. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 42-48)

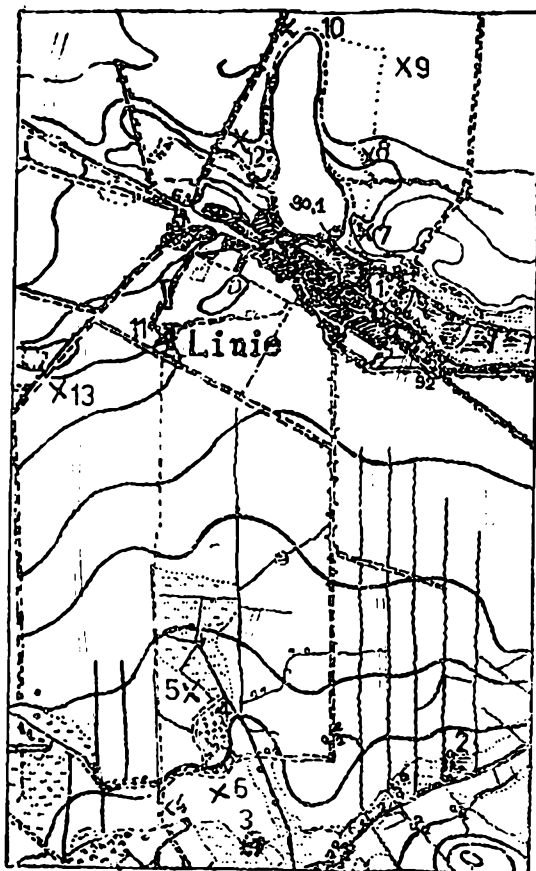
0 5 10 cm

0 10 cm

Ryc. 26. Naczynie i wiosło drewniane z Konina (stan. 1)
Abb. 26. Konin, Fundstelle 1 — Tongefäß und Holzpaddel

- a) geomorfologia: 1) rzeźba: równina denno-morenowa płasko-falista (Równina Nowotomska); 2) geologia: zbudowana z utworów piaszczystych,
b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowi odległa o 0,3 km na W odnoga Czarnej Wody,
Inwentarz: 2 krzemienie: rdzeń stożkowy (1-podstawo-

Ryc. 27. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Linie (nr kat. 47-59)

Abb. 27. Linie. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 47-59)

wy, dość dużych rozmiarów), odlupek krzemienisty (zaprawiak), obłęcznik.
c) gleba: 1) na stanowisku — ilasta; 2) w otoczeniu — ilasta.

Chronologia: młodszy mezolit (ryc. 2).

Kultura: ?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu nr katalogu 1915: 20.

Archiwum: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

Literatura: M. Kobusiewicz, *Mezolit w środkowozachodniej Wielkopolsce*, „Światowit”, t. 31, s. 101-189 (s. 128, nr 25; Grońsko).

25. Grońsko — stan. 4.

Położenie: w środkowo-południowej części soczewki utworzonej przez rozwidlenie dopływu rzeki Czarnej Wody, w odległości 0,5 km na N od skraju W wsi Grońsko (por. ryc. 19).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — równina denno-morenowa płasko-falista, w części E przechodząca w falistą — Równina Nowotomska; 2) geologia: dolina zbudowana z utworów piaszczystych,

b) hydrografia: 0,02 km na N od lewej odnogi dopływu Czarnej Wody,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki naczyniowej, 2 fragmenty krzemienia (rdzeń, fragment wióra).

Chronologia: ? epoka kamienia (ryc. 2); 2 fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy D-E (ryc. 13:7 oraz por. ryc. 9).

Kultura: ?, wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (11 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 1/78.

26. Grońsko — stan. 5.

Położenie: 0,4 km na N od wsi Grońsko, na N skraju lasu (ryc. 19).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok NW równiny denno-morenowej płaskofalistej (Równina Nowotomyskiej); 2) geologia: równina zbudowana z utworów piaszczystych,
 b) hydrografia: 0,23 km na S od kompleksu stawów położonych na obszarze podmokłych łąk po obu brzegach lewego dopływu rzeki Czarnej Wody,
 c) gleba: 1) na stanowisku — ilastopiaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Inwentarz: 17 fragmentów ceramiki naczyniowej, 1 odłupek krzemienisty.

Chronologia: 6-9 fragmentów ceramiki z epoki brązu (ryc. 3, 13:8); 8 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy E (ryc. 9, ryc. 13:9-10).

Kultura: łużycka; wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (11 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 2/78.

27. Grońsko — stan. 6.

Położenie: 0,75 km na N od wsi Grońsko, 0,06 km na S od polnej drogi równoległej do drogi Grońsko (por. ryc. 19).

Rodzaj stanowiska: ? osada ludności kultury przeworskiej.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba: równina denno-morenowa płasko-falista o obniżeniu w kierunku SW od podmokłych łąk w otoczeniu dopływu Czarnej Wody (Równina Nowotomyska); 2) geologia: równina zbudowana z utworów gliniasto-ilastych,
 b) hydrografia: 0,06 km na S od kompleksu stawów po obu brzegach lewego dopływu Czarnej Wody,
 c) gleba: 1) na stanowisku piaszczysta; 2) w otoczeniu: piaszczysta.

Inwentarz: 40 fragmentów ceramiki naczyniowej, 1 odłupek krzemienisty.

Chronologia: 4 fragmenty ceramiki z epoki brązu (ryc. 3); 9 fragmentów ceramiki z okresu wpływów rzymskich (przepełnione) ryc. 4, ryc. 13:17-19; 21 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy D-E ryc. 9, ryc. 13:11-16; 6 fragmentów ceramiki nieokreślonej.

Kultura: łużycka; przeworska; wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (11 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 3/78.

28. Grońsko — stan. 7.

Położenie: 0,5 km na N od drogi Grońsko, 0,05 km na S od kompleksu stawów po obu brzegach odgałęzienia Czarnej Wody (por. ryc. 19).

Rodzaj stanowiska: osada.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — skłon N równiny morenowej, płasko-falistej — Równina Nowotomyska; 2) geologia: zbudowana z utworów piaszczystoilastych,
 b) hydrografia: 0,1 km na S od kompleksu stawów położonych po obu brzegach lewego odgałęzienia dopływu Czarnej Wody,
 c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 2 rdzenie krzemienne (ryc. 21:3, 4), 27 fragmentów ceramiki naczyniowej, 2 fragmenty żuźla.

Chronologia: neolit (1 fragment ceramiki) — ryc. 2; okres wpływów rzymskich (2 fragmenty) — ryc. 4; wczesne średniowiecze (ryc. 9); 20 fragmentów z fazy C-D (ryc. 21:1), z fazy E? (ryc. 21:2), 1 fragment prążnicy.

Kultura: pucharów lejkowatych, przeworska, wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (11 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 4/78.

29. Grońsko — stan. 8.

Położenie: 0,8 km na N od wsi Grońsko, 0,1 km na S od kompleksu stawów po obu brzegach lewego odgałęzienia dopływu Czarnej Wody (por. ryc. 19).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — nieznaczny skłon W płaskofalistej równiny morenowej (Równina Nowotomyska); 2) geologia — równina zbudowana z utworów piaszczystych,
 b) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta, 2) w otoczeniu — piaszczysta, piaszczystogliniasta (piaski naglinowe).

Inwentarz: 6 fragmentów ceramiki naczyniowej, 2 krzemienie: 1 rdzeń (ryc. 21:15) łuszczeniowy, neolityczny Chronologia: ? neolit (ryc. 2), 3 fragmenty ceramiki z epoki brązu (ryc. 3), 3 fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej (faza F, ryc. 9).

Kultura: ?, łużycka, wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (11 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 5/78.

30. Grońsko — stan. 9.

Położenie: 0,35 km na N od wsi Grońsko tuż przy skraju lasu (por. ryc. 19).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — N stok równiny morenowej łączącej się z podmokłymi łąkami (Równina Nowotomyska); 2) geologia: równina zbudowana z utworów piaszczystogliniastych,
 b) hydrografia: 0,01 km na N od stanowiska znajduje się kompleks stawów po obu brzegach lewego odgałęzienia dopływu Czarnej Wody,
 c) gleba: 1) na stanowisku — ilastogliniasta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 5 fragmentów ceramiki naczyniowej, 1 wiór krzemienisty.

Chronologia: epoka kamienia (ryc. 2), okres wpływów rzymskich — 3 fragmenty ceramiki (ryc. 4); 2 fragmenty ceramiki nieokreślonej.

Kultura: ?, przeworska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (11 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 6/78.

31. Grońsko — stan. 10.

Położenie: 0,6 km na N od wsi Grońsko, 0,1 km na N od lewej odnogi dopływu Czarnej Wody (por. ryc. 19).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — skłon SW falistej równiny denno-morenowej Nowotomyskiej; 2) geologia: — równina zbudowana z utworów piaszczystogliniastych,
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik stanowi dopływ Czarnej Wody w tym lewa odnoga z kompleksem stawów, edległym o 0,1 km na S od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — ilasto-gliniasta; 2) w otoczeniu — ilasta i piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 6 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 2 fragmenty ceramiki z epoki brązu (ryc. 3); 3 fragmenty z okresu wpływów rzymskich (ryc. 4); 1 fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej (faza B?) (ryc. 9).

Kultura: łużycka, przeworska, wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (11 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 7/78.

32. Grońsko — stan. 11.

Położenie: 0,3 km na N od wsi Grońsko, 0,1 km na NS od lewej odnogi dopływu Czarnej Wody (por. ryc. 19).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — kotlina na stoku falistej równiny denno-morenowej (Nowotomyskiej); 2) geologia: zbudowana z utworów tzw. piasków naglinowych,

- b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowi kompleks stawów odległy o 0,1 km na SW od stanowiska (lewa odnoga dopływu Czarnej Wody) oraz staw odległy o 0,21 km na SE od stanowiska,
c) gleba: 1) na stanowisku — gliniastoilasta; 2) w otoczeniu — gliniasta.

Inwentarz: 85 fragmentów ceramiki naczyniowej, 4 krzemienie.

Chronologia: 2 fragmenty ceramiki z neolitu — ryc. 2; 10 fragmentów ceramiki z epoki brązu (ryc. 3); 1 fragment ceramiki z epoki żelaza (ryc. 3, ryc. 21:6); 22 fragmenty ceramiki z okresu wpływów rzymskich (okres lateński) — ryc. 21:7 oraz ryc. 4; 32 fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy D—E (ryc. 21:8-9 oraz ryc. 9); 18 fragmentów ceramiki nieokreślonej (w tym 8 fragmentów ceramiki powyżej fazy E—F).

Kultura: pucharów lejkowatych, amfor kulistych, łużycka, pomorska, wczesnopolska.
Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (11 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 8/78.

33. Grudzianka — stan. 1.

Położenie: 0,6 km na N od rozwidlenia dróg w Grudziance, 0,06 km na W od drogi Grudzianka—las (por. ryc. 22).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba: lekko wznoszący się w kierunku N teren w niewielkiej kotlinie w obrębie falistej równiny denno-morenowej łączącej się z doliną Obry; 2) geologia: równina zbudowana z utworów piaszczysto-ilastych i ilastych,
b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowi dopływ Czarnej Wody, odległy o 0,30 km na E (SE) od stanowiska,
c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczystoilasta; 2) w otoczeniu — piaszczystoilasta, ilasta.

Inwentarz: 4 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 1 fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej (ryc. 9), 3 fragmenty ceramiki nieokreślonej.

Kultura: wczesnopolska, ?

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 15/78.

34. Józefowo — stan. 1.

Położenie: 0,8 km na W od Józefowa, 0,56 km na SE od drogi Grońsko—Lwówek (por. ryc. 23).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — na NW załamaniu stoku kulminacji w kierunku SW—NE w ramach wzgórz morenowych — Pagórków Lwówecko-Rakoniewickich; 2) geologia: wzgórze zbudowane z utworów gliniastych i piaszczystogliniastych,
b) hydrografia: 0,8 km na E od odgałęzienia Czarnej Wody,
c) gleba: 1) na stanowisku — gliniastopiaszczysta; 2) w otoczeniu — gliniasta i piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 13 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: wczesne średniowiecze (ryc. 9).

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu.

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 12/78.

35. Komorowice — stan. 1.

Położenie: 0,1 km na S od drogi Komorowice—Grudzianka, 0,3 km na W od zabudowań wsi Komorowice (por. ryc. 22).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — równina morenowa piaszczysta — Równina Nowotomyska; 2) geologia — zbudowana z utworów ilastych,
b) hydrografia: 0,26 km na E od stanowiska odnoga Czarnej Wody,
c) gleba: 1) na stanowisku — ilasta; 2) w otoczeniu ilasta, ilastopiaszczysta.

Inwentarz: 1 fragment ceramiki naczyniowej.

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny, faza E (ryc. 9).

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 14/78.

36. Komorowo — stan. 1.

Położenie: na stoku łączącym się z doliną Czarnej Wody, na granicy wsi Komorowo i Komorowice, o 0,1 km na N od drogi Komorowice—Komorowo (por. ryc. 24).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: a) rzeźba — równina morenowa płaska — Równina Nowotomyska; 2) geologia: zbudowana z utworów ilastych,
b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny to rzeka Czarna Woda odległa o 0,12 km na SE,
c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Inwentarz: 22 fragmenty ceramiki naczyniowej, 2 fragmenty żużli.

Chronologia: 21 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej i średniowiecznej (brak możliwości bliższej periodyzacji), 1 fragment ceramiki z fazy E — por. ryc. 9.

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr in. 13/78.

37. Komorowo — stan. 2.

Położenie: 0,1 km na S od drogi Komorowo—Lwówek, 0,25 km na E od wsi Komorowo (por. ryc. 24).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — skłon S równiny morenowej opadającej w kierunku SW — Równina Nowotomyska; 2) geologia: skłon zbudowany z utworów gliniastych,
b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowi dopływ Czarnej Wody odległy o 0,25 km na S,
c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta i ilasta.

Inwentarz: 19 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 18 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy E (ryc. 9).

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 16/78.

38. Komorowo — stan. 3.

Położenie: 0,1 km na SW od drogi Komorowo—Zębowo oraz 0,05 km na E od samotnego zabudowania wsi Komorowo położonego o 1,26 km na N od wsi Komorowo (ryc. 24).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — podnóże N stoku opadającego na SW w ramach falistej denno-morenowej Równiny Nowotomyskiej; 2) geologia: równina zbudowana z utworów gliniastych,
b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowi prawy dopływ Czarnej Wody odległy o 0,5 km na W,
c) gleba: 1) na stanowisku: ilastogliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta.

Inwentarz: 1 fragment ceramiki naczyniowej.

Chronologia: nieokreślona.

Kultura: nieokreślona.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 17/78.

39. Komorowo — stan. 4.

Położenie: 0,6 km na N od drogi Komorowo—Lwówek (ryc. 24).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — środkowa część stoku w ramach Nowotomyskiej Równiny denno-moreno-

wej, opadającej w kierunku N (NW), 2) geologia: zbudowany z utworów gliniastych,
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny to górny bieg Czarnej Wody odległy o 0,05 km na E od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu gliniasta.
 Inwentarz: 1 fragment ceramiki naczyniowej, 5 krzemieni (wióry, odłupki).
 Chronologia: młodszą epoką kamienia (ryc. 2) 1 fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy E (ryc. 9).
 Kultura: ?, wczesnopolska.
 Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).
 Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 18/78.

40. Komorowo — stan. 5.

Położenie: 0,37 km na N od drogi Komorowo—Lwówek (por. ryc. 24).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — środkowa część stoku falistej równiny denno-morenowej Nowotomyskiej, opadającej w kierunku N (NW); 2) geologia: — zbudowany z utworów gliniastych,

b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny do górny bieg Czarnej Wody odległej o 0,1 km na E od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta.

Inwentarz: 1 fragment ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 1 fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy C/D (ryc. 9).

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 19/78.

41. Komorowo — stan. 6.

Położenie: 0,01 km od zabudowania odległego o 0,01 km na W od drogi Komorowo—Wymysłanka (por. ryc. 24).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — płaska równina denno-morenowa Nowotomyska przechodząca w falistą w kierunku SE; 2) geologia: zbudowana z utworów gliniastych,

b) hydrografia: 0,01 km na W od Czarnej Wody (stanowisko łączy się bezpośrednio z rzeką),

c) gleba: 1) na stanowisku: piaszczysta/gliniasta; 2) w otoczeniu gliniasta.

Inwentarz: 10 krzemieni (1 rdzeń, 1 skrobacz, reszta odłupki).

Chronologia: epoka kamienia (ryc. 2).

Kultura: ?

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 20/78.

42. Konin — stan. 1.

Położenie: 0,1 km na N od miejscowości Konin, 0,5 km na E od Jeziora Konińskiego (por. ryc. 25).

Rodzaj stanowiska: fragment pomostu drewnianego.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — obniżenie dolinne rynny jeziornej w ramach Równiny Nowotomyskiej; 2) geologia: zbudowane z utworów piaszczystych,

b) hydrografia: 0,03 km na S od strumienia odpływowego Jeziora Konińskiego,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Inwentarz: pale drewniane pomostu, wiosło — ryc. 26 : 2; bijak drewniany, naczynie — ryc. 26 : 1.

Chronologia: naczynie z fazy A/B wczesnego średniowiecza; reszta ? (por. ryc. 9).

Kultura: wczesnopolska.

Badania: A. Karpińskiej w dniu 23 V 1938 r.

Zbiory: ?

Archiwum: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu,teczka Konin.

Literatura: źródła z r. 1260; W. Hensel, *Studia i ma-*

teriały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, Poznań 1950, t. III, s. 111-113, ryc. 80, 81.

43. Konin — stan. 2.

Położenie: wg archiwum pole Ign. Słędzia — 0,6 km na NE od zabudowań Konina, 0,1 km na E od drogi Konin—Zamorze (obecnie pole Cz. Napierały, J. Gryni) — ryc. 25.

Rodzaj stanowiska: grób z obstawą kamienną.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok SE nieznanego rozległego wzniesienia (w relacji do rynny Jeziora Konińskiego) w ramach równiny denno-morenowej Nowotomyskiej; 2) geologia: zbudowane z utworów piaszczystych,

b) hydrografia: 0,16 km na N od Jeziora Konińskiego,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Inwentarz: ?

Chronologia: epoka żelaza (ryc. 3).

Kultura: pomorska.

Badania: informacje W. Rybotyckiego.

Zbiory: ?

Archiwum: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu,teczka Konin.

44. Konin — stan. 3.

Położenie: 0,01 km na S od brzegu Jeziora Konińskiego, 0,6 km na W od zabudowań Konina (por. ryc. 25).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok S wydłużonego niewielkiego wzniesienia w ramach płaskiej równiny denno-morenowej Nowotomyskiej, opadającej w kierunku N—S (NW—SE); 2) geologia: utworzone z glin i ilów,

b) hydrografia: oddalone o 0,01 km na S od S brzegu Jeziora Konińskiego,

c) gleba: 1) na stanowisku — gliniastoilasta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Inwentarz: 27 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 1 fragment ceramiki z epoki brązu (?) (ryc. 3), 1 fragment ceramiki z okresu wpływów rzymskich (ryc. 4), 25 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej z faz C—D (ryc. 21 : 10-14 oraz ryc. 9).

Kultura: łużycka; przeworska; wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 21/78.

45. Konin — stan. 4.

Położenie: 0,8 km na W od krańca Jeziora Konińskiego (por. ryc. 25).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba: WS stok wydłużonego wzniesienia w ramach płaskiej równiny (Nowotomyskiej) denno-morenowej, opadającego w kierunku W—E; 2) geologia: zbudowany z utworów ilastych i piaszczystych (stanowisko od strony E łączy się z piaszczystą),

b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny: 0,6 km na NE — rzeka Czarna Woda, 0,8 km na E — Jezioro Konińskie,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu ilastogliniasta i piaszczysta.

Inwentarz: 6 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 1 fragment ceramiki neolitycznej (ryc. 2), 2 fragmenty z epoki żelaza (ryc. 3), 3 fragmenty ceramiki nieokreślonej.

Kultura: pucharów lejkowatych; łużycka (z późnej fazy); ?

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 22/78.

46. Konin—Paryżewo — stan. 5.

Położenie: 1,0 km na SW od W skraju Jeziora Konińskiego (por. ryc. 25).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — N stok kulminacji wyraźnie zaznaczonej w ramach równiny Nowotomyskiej denno-morenowej; 2) geologia: zbudowany z utworów gliniastoilastych,
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowi Czarna Woda w odległości 0,12 km na N od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — gliniastoilasta/piaszczysta; 2) w otoczeniu — gliniastoilasta.

Inwentarz: 1 fragment ceramiki naczyniowej.

Chronologia: neolit (ryc. 2).

Kultura: pucharów lejkatych.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 23/78.

47. Linie — stan. 1.

Położenie: na S od Jeziora Linie, przy drodze (E od niej) Linie—Konin, wśród łąk (0,1 km od SE brzegu Jez. Linie) — ryc. 27.

Rodzaj stanowiska: ? kurhan (dziś nieistniejący).

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — nieznaczne wzniesienie w ramach Równiny Nowotomyskiej łączące się z doliną rzeczki — dopływu Czarnej Wody; jego SW część; 2) geologia: zbudowana z utworów piaszczystych (na SE znajduje się zwirownia),
 b) hydrografia: 0,01 km na S od rzeki Czarnej Wody,
 c) gleba: 1) na stanowisku: gliniasta; 2) w otoczeniu — piaszczysta i gliniasta.

Chronologia: nieokreślona.

Badania: autopsja J. Kostrzewski 1925 r.

Archiwum: MAP (teczka Linie).

48. Linie — stan. 2.

Położenie: 0,6 km od drogi Linie—Lwówek (przecięcia jej z górnym biegiem Czarnej Wody), 1,25 km na SE od wsi Linie (ryc. 27).

Rodzaj stanowiska: grodzisko (dziś nieistniejące).

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — dolina N dopływu Czarnej Wody — Równina Nowotomyska; 2) geologia: zbudowana z utworów piaszczystych,
 b) hydrografia: grodzisko położone było tuż nad rzeką (po prawej stronie jej nurtu) — N brzeg,
 c) gleba: 1) na stanowisku gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta.

Chronologia: ?

Badania: J. Kostrzewski 1925 r.

Archiwum: MAP (teczka Linie).

Literatura: Album zabytków przedhistorycznych W. Ks. Poznańskiego, Poznań 1892, VII, 102; Akta Muzeum Wielkopolskiego, P. Schumacher, *Die Ringwälle in der früheren preussischen Provinz Posen*, Lipsk 1924.

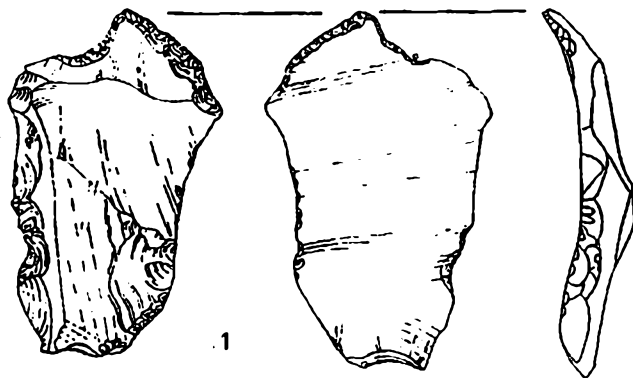
49. Linie — stan. 3.

Położenie: pomiędzy Liniami a Wymysłówką, odległe o 1,5 km na S od Linii, 0,4 km na N od Wymysłanki, na

0 1cm

Ryc. 28. Fragment ceramiki naczyniowej, Linie (stan. 3)
 Abb. 28. Linie. Fundstelle 3. Keramikfragment

Ryc. 29. Narzędzia krzemienne 1-2, Linie (stan. 5)
 Abb. 29. Linie. Fundstelle 5. Feuersteinartefakte

prawym brzegu rzeki płynącej przez przyległe łąki (ryc. 27).

Rodzaj stanowiska: grodzisko wklesłe z wałem zniszczonym prawie zupełnie; nieznacznie zachowanym od strony W (NW) o średnicy 50 m (dane archiwalne).

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — równina denno-morenowa wzgl. płaska — Równina Nowotomyska; 2) geologia: zbudowana z utworów piaszczystych,
 b) hydrografia: grodzisko położone tu przy rzece,
 c) gleba: 1) na stanowisku gliniasta; 2) w otoczeniu gliniasta.

Inwentarz: sondaż 1 (3 fragmenty ceramiki), sondaż 2 (7 fragmentów ceramiki, 1 fragment kości).

Chronologia: wczesne średniowiecze faza B (lub początek C) — ryc. 28 (por. też ryc. 9).

Kultura: wczesnopolska.

Badania: badania sondażowe Katedry Archeologii UAM (24 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 52/79 i 53/79.

Literatura: „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen”, Poznań 1885-1899, VII, 1892, 102; Akta Muzeum Wielkopolskiego (arch. pow. pod Międzychodem); P. Schumacher, *Die Ringwälle in der früheren preussischen Provinz Posen*, Lipsk 1924, 43.

50. Linie — stan. 4.

Położenie: 0,7 km na N od Wymysłanki (bepośrednio przy lesie) — ryc. 27.

Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji 30×30 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — kulminacja i stok łagodnego wyniesienia; 2) geologia: równina denno-morenowa zbudowana z utworów piaszczystogliniastych i gliniastych (Równina Nowotomyska/Pagórki Międzychodzkie),
 b) hydrografia: strumień Mogilnicy odległy o 0,01 km na S od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta.

Inwentarz: 1 fragment ceramiki naczyniowej, 4 żuźle.

Chronologia: epoka brązu (ryc. 3).

Kultura: lużycka.

Badania: Katedra Archeologii UAM (24 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 54/79.

51. Linie — stan. 5.

Położenie: 1,2 km na N od Wymysłanki (ryc. 27).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone (o dyspersji materiału 50×50 m).

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — kulminacja łagodnego wyniesienia; 2) geologia — płaska równina morenowa (Równina Nowotomska),
 b) hydrografia: odnoga Czarnej Wody odległa o 0,01 km na SE od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta.

Inwentarz: krzemienno — 1 rdzeń, 1 narzędzie wielorakie: drapacz+narzędzie wnekowe (ryc. 29 :1), 1 niedokończony grocik liściowaty z jedną powierzchnią retuszowaną, o przekroju romboidalnym (ryc. 29 :2), 1 wiór krzemienno oraz 7 fragmentów ceramiki naczyniowej. Chronologia: neolit: ryc. 2 (1 fragment ceramiki+krzemienie), epoka brązu: ryc. 3 (6 fragmentów ceramiki). Kultura: pucharów lejkowatych; łużycka. Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979). Zbiory: KA UAM nr inw. 55/79.

52. Linie — stan. 6.

Położenie: 0,6 km na N od Wymysłanki (ryc. 27). Rodzaj stanowiska: ? osada (o dyspersji materiału 40×60 m).

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — wyniesienie tuż przy grodzisku (stan. 3), w ramach Równiny Nowotomskiej (płaskiej); 2) geologia: równina zbudowana z utworów gliniasto-piaszczystych,
 b) hydrografia: Czarna Woda odległa o 0,23 km na S od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta/piaszczysta.

Inwentarz: 12 fragmentów ceramiki naczyniowej, 1 odłupek krzemienno.

Chronologia: wczesne średniowiecze (faza B—B/C) — ryc. 9.

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 56/79.

53. Linie — stan. 7.

Położenie: 0,1 km na W od drogi Linie—Lubosz, po stronie SE Jeziora Linie (ryc. 27). Rodzaj stanowiska: osada o dyspersji materiału 50×50 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — NW stok płaskiego wyniesienia przy Jeziorze Linie; 2) geologia: równina denno-morenowa zbudowana z utworów piaszczystych (Równina Nowotomska),
 b) hydrografia: stanowisko położone na SE brzegu Jeziora Linie,
 c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Inwentarz: 6 fragmentów ceramiki naczyniowej, 10 żużli, 1 rdzeń krzemienno (ryc. 30).

Chronologia: neolit (ryc. 2); epoka brązu (por. ryc. 3).

Kultura: ?, łużycka.

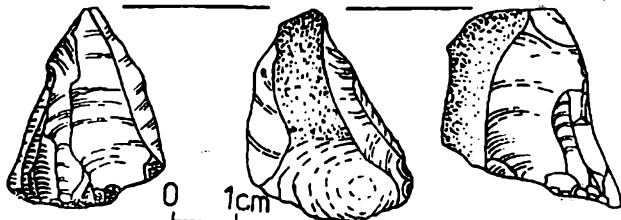
Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 57/79.

Archiwum: KA UAM.

54. Linie — stan. 8.

Położenie: na E brzegu Jeziora Linie, 0,25 km na W od drogi Linie—Lubosz (ryc. 27). Rodzaj stanowiska: osada (produkcyjna) o dyspersji materiału 50×50 m.

Ryc. 30. Narzędzie krzemienne, Linie (stan. 7)
 Abb. 30. Linie. Fundstelle 7. Feuersteinartefakt

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — N podnóże rozległej kotliny opadającej w kierunku EW; 2) geologia: równina denno-morenowa zbudowana z utworów piaszczystych (Równina Nowotomska/Pagórki Międzychodzkie),
 b) hydrografia: brzeg E Jeziora Linie,
 c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta/zbielicowana.

Inwentarz: 3 fragmenty ceramiki naczyniowej, 5 żużli.

Chronologia: epoka brązu (ryc. 3).

Kultura: łużycka.

Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979).

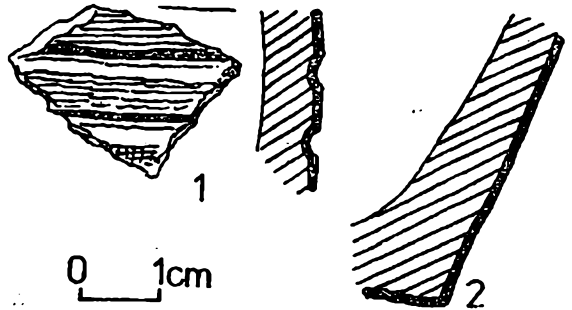
Zbiory: KA UAM nr inw. 58/79.

55. Linie — stan. 9.

Położenie: 0,25 km na W od drogi Linie—Lubosz; 0,25 km na E od brzegów Jeziora Linie tuż przy lesie (ryc. 27). Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji materiału 80×80 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — płaska równina; 2) geologia — równina morenowa zbudowana z utworów piaszczystych (Równina Nowotomska/Pagórki Międzychodzkie),
 b) hydrografia: 0,25 km na W brzeg Jeziora Linie,
 c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Ryc. 31. Fragmenty ceramiki naczyniowej, Linie (stan. 9)
 Abb. 31. Linie. Fundstelle 9. Keramikfragmente

Inwentarz: 3 fragmenty ceramiki naczyniowej, 3 żużli, 1 drapacz krzemienno.

Chronologia: ? młodsza epoka kamienia (ryc. 2); wczesne średniowiecze faza B (ryc. 31 :1-2 oraz por. ryc. 9).

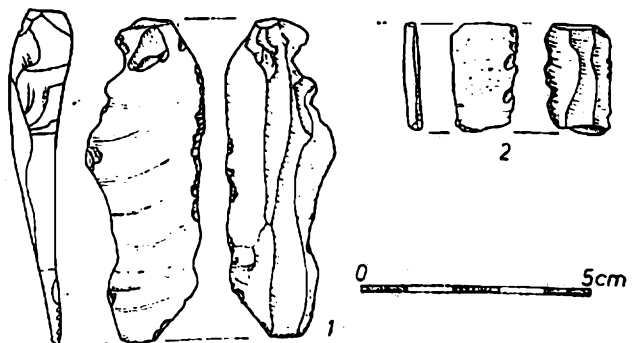
Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 59/79.

56. Linie — stan. 10.

Położenie: na pograniczu rynny Jeziora Linie i pół uprawnych na NW brzegu Jeziora, po stronie E drogi Linie—Wituchowo (ryc. 27). Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji materiału 50×50 m.

Ryc. 32. Narzędzia krzemienne, Linie 10
 Abb. 32. Linie. Fundstelle 10. Feuersteinartefakte

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — podnóże stoku bardzo rozległego opadającego wzniesienia; 2) geologia, równina denno-morenowa (Nowotomska), zbudowana z utworów piaszczystych,
 b) hydrografia: stanowisko tuż przy NW brzegu Jeziora Linie,
 c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Inwentarz: krzemienno, 5 wiórów mikrohuskanych, 1 rylec, 1 rdzeń (por. ryc. 32:rys. 1-4).

Chronologia: młodsza epoka kamienia (neolit) — ryc. 2.
 Kultura: ?

Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 60/79.

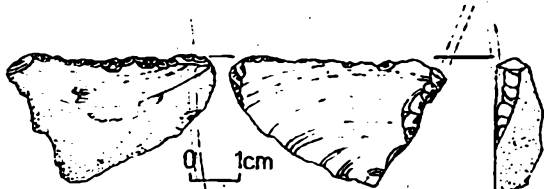
57. Linie — stan. 11.

Położenie: 0,27 km na S od Linii, 0,2 km na S od drogi Linie—Zębowo, tuż przy cmentarzu (ryc. 27).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok N wydłużonego wzniesienia; 2) geologia: równina denno-morenowa (No-

Ryc. 33. Narzędzie krzemienne. Linie 11
 Abb. 33. Linie. Fundstelle 11. Feuersteinartefakt

wotomska) zbudowana z utworów piaszczystych/zbielicowanych,
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny, to Jezioro Linie odległe o 0,5 km na NE od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta/zbielicowana; 2) w otoczeniu — zbielicowana.

Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki naczyniowej, 1 skrobacz krzemienno (ryc. 33), 2 odłupki krzemienne.

Chronologia: młodsza epoka kamienia (ryc. 2); wczesne średniowiecze (ryc. 9).

Kultura: ?, wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 61/79.

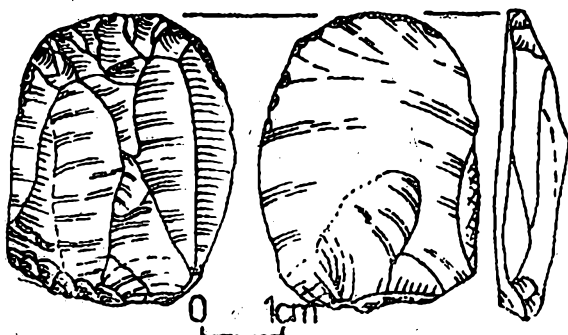
58. Linie — stan. 12.

Położenie: 0,26 km na N od Linii, 0,1 km na W od WS brzegu Jeziora Linie (ryc. 27).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — uskok stoku dość znacznie opadającego w kierunku W; 2) geologia: równina morenowa lekko falista (Równina Nowotomska/Pagórki Międzychodzkie),
 b) hydrografia: 0,17 km na E od stanowiska znajduje się W brzeg Jeziora Linie,

Ryc. 34. Narzędzie krzemienne. Linie 12
 Abb. 34. Linie. Fundstelle 12. Feuersteinartefakt

- c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Inwentarz: 1 fragment ceramiki naczyniowej, 1 drapacz krzemienno (ryc. 34); 3 odłupki.

Chronologia: młodsza epoka kamienia (neolit) — ryc. 2; wczesne średniowiecze (ryc. 9).

Kultura: ?, wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 62/79.

59. Linie — stan. 13.

Położenie: 0,05 km na S od drogi Linie—Zębowo (pod lasem) (ryc. 27).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — rozległe wzniesienie wydłużonego pagórka; 2) geologia — równina morenowa zbudowana z utworów piaszczystych/piaszczysto-gliniastych (Równina Nowotomska),
 b) hydrografia: 0,9 km na NE od stanowiska znajduje się Jezioro Linie,
 c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta/piaszczysto-gliniasta.

Inwentarz: 2 odłupki krzemienne.

Chronologia: epoka kamienia (ryc. 2).

Kultura: ?

Badania: Katedra Archeologii UAM (26 IV 1979).

Zbiory KA UAM nr inw. 63/79.

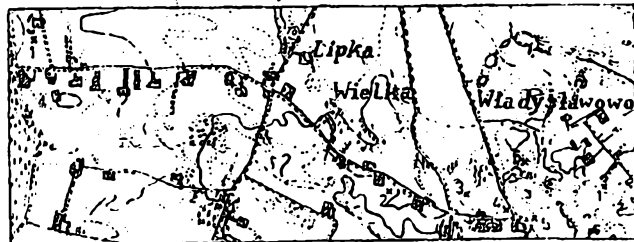
60. Lipka Wielka — stan. (1).

Położenie: prawd. 0,17 km na N od drogi Lipka Wielka—Władysławowo, wg danych Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu — gospodarstwo Wilh. Freiera (por. ryc. 35).

Rodzaj stanowiska: cmentarzysko.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — S stok rozległego znacznego wzniesienia (131,3 m n.p.m.); 2) geologia: zbudowany system pagórków morenowych Lwówecko-Rakoniewickich zbudowanych z utworów piaszczysto-gliniastych (tzw. piasków naglinowych),

Ryc. 35. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Lipka Wielka (nr kat. 60 - 65) oraz w m. Władysławowo (nr kat. 93 - 94)

Abb. 35. Situationsplan der Fundstellen in Lipka Wielka (Kat. Nr. 60 - 65) und in Władysławowo (Kat. Nr. 93 - 94)

- b) hydrografia. 0,2 km na N od małego stawu (położonego po S stronie drogi),
 c) gleba: 1) na stanowisku piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu — piaszczystoilasta (kompleks piśnic).

Inwentarz: popielnice.

Chronologia: epoka żelaza (ryc. 3).

Kultura: pomorska.

Badania: dr Liedersch 1903 r.

Zbiory i Archiwum: Akta P.U.K. pow. nowotomyski — list Starosty z 10 II 1925 r., Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

Archiwum: MAP.

61. Lipka Wielka — stan. 2.

Położenie: 0,07 km na S od drogi Lipka Wielka—Władysławowo, przy jednym z najdalej na E wysuniętych zabudowań (por. ryc. 35).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — SE strona względnie stromego stoku rozległego płaskiego pagórka more-

nowego w ramach Pagórków Lwówecko-Rakoniewickich; 2) geologia — stok pagórka zbudowany z utworów piaszczystogliniastych (tzw. piasków naglinowych).

- b) hydrografia: 0,13 km na N od strumienia w obniżeniu moren,
c) gleba: 1) na stanowisku: piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu — ilastogliniasta.

Inwentarz: 1 rylec krzemienisty — przepalony.

Chronologia: ? epoka kamienia — ryc. 2. . .

Kultura: ?

Badania: aKtedra Archeologii UAM w Poznaniu (14 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 30/78.

62. Lipka Wielka — stan. 3.

Położenie: E część wsi Lipka Wielka w pobliżu rozwidlenia dróg Lipka Wielka—Władysławowo—Chmielinko; 0,1 km na N od drogi Lipka Wielka—Władysławowo (ryc. 35).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok SW wzniesienia w ramach pagórków czołowo-morenowych Lwówecko-Rakoniewickich, opadających w kierunku SW; 2) geologia: znaczne wzniesienie w obrębie pagórków czołowo-morenowych zbudowane z piasków naglinowych,
b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny to mały staw zastoiszkowy odległy o 0,05 km na N od stanowiska,
c) gleba: 1) na stanowisku: piaszczystogliniasta (piaski naglinowe); 2) w otoczeniu: gliniasta/ilasta.

Inwentarz: 1 fragment ceramiki.

Chronologia: nieokreślona.

Kultura: nieokreślona.

Badania: Katedra Archeologii UAM (14 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 31/78.

63. Lipka Wielka — stan. 4.

Położenie: E część wsi Lipka Wielka w rozwidleniu dróg Lipka Wielka—Władysławowo—Chmielinko oraz 0,025 km na N od drogi Władysławowo—Lipka Wielka (ryc. 35).

Rodzaj stanowiska: ? osada.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — kulminacja średniego wzniesienia w ramach kompleksu Pagórków Lwówecko-Rakoniewickich; 2) geologia: wzniesienie w ramach pagórków czołowo-morenowych o strukturze gliniasto-ilastej-piaszczystej (piaski naglinowe),
b) hydrografia: najbliższym zbiornikiem wodnym jest staw odległy o 0,05 km na E,
c) gleba: 1) na stanowisku: gliniastoilasta; 2) w otoczeniu: gliniasta.

Inwentarz: 18 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 9 fragmentów ceramiki z okresu wpływów rzymskich (przepalona), w tym 2 fragmenty brzuśców) por. ryc. 36:1-2 oraz ryc. 4; 2 fragmenty ceramiki z epoki brązu ryc. 3; 7 fragmentów ceramiki nieokreślonej.

Kultura: łuźwcka; przeworska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (14 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 32/78.

64. Lipka Wielka — stan. 5.

Położenie: 0,01 km na N od drogi Lipka Wielka—Władysławowo, nad „oczkiem” w obniżeniu SW pagórka morenowego oraz 0,1 km na E od zabudowań wsi Lipka Wielka (ryc. 35).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok SW wzniesienia w ramach pagórków Lwówecko-Rakoniewickich, w kierunku N (NW) S (SE); 2) geologia: podnóże stoku SW pagórka morenowego, łączące się ze stawem zastoiszkowym, zbudowane z utworów piaszczystych (piaski naglinowe),
b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowi staw-oczko, wchodzący w skład stanowiska (strona S),
c) gleba: 1) na stanowisku: piaszczysta; 2) w otoczeniu — od strony W piaszczysta, od E piaszczysta, od N i S gliniasta/ilasta (piaski naglinowe).

Inwentarz: 1 fragment krzemienisty, mikrołuskany.

Chronologia: ? epoka kamienia — ryc. 2.

Kultura: ?

Badania: Katedra Archeologii UAM (14 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 33/78.

65. Lipka Wielka — stan. 6.

Położenie: 0,2 km na NW od samotnego zabudowania wsi Lipka Wielka (położonego na NE od wsi o 0,25 km), 0,3 km na N od drogi Władysławowo—Lipka Wielka (ryc. 35).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — skłon SE wzniesienia o rozległej kulminacji w ramach pagórków morenowych Lwówecko-Rakoniewickich; 2) geologia: pagórek morenowy o znacznym skłonie, zbudowany z utworów ilastopiaszczystych-gliniastych,
b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny to staw odległy o 0,2 km na SE,
c) gleba: 1) na stanowisku: ilastopiaszczysta; 2) w otoczeniu — gliniasta (tzw. piaski naglinowe).

Inwentarz: 3 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 2 fragmenty ceramiki z epoki brązu (por. ryc. 3); 1 fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazą E (?) (por. ryc. 9).

Kultura: łuźwcka, wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (14 X 1978).

Zbiory Katedra Archeologii UAM nr inw. 34/78.

66. L w ó w e k — stan. (1).

Położenie: wg danych archiwalnych na terenie parku miejskiego (NW część miasta) — por. ryc. 23.

Charakter stanowiska: cmentarzysko szkieletowe i ciałopalne.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — środkowa część W skłonu wzniesienia w ramach Pagórków Lwówecko-Rakoniewickich; 2) geologia: zbudowane z utworów gliniastych i zbliżonych do nich piaszczystogliniastych,
b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowią dwa stawy, odległe o 0,12 km na S od stanowiska,
c) gleba: 1) na stanowisku: gliniasta; 2) w otoczeniu: gliniasta oraz piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 1 grób szkieletowy (ryc. 5:1-10), wyposażony w naczynia (?) czernione (rys. 1-9) oraz nóż żelazny; 4 groby ciałopalne (ryc. 6:1-10; ryc. 7:1-6) w tym grób 1 (ryc. 6:1-10); 2 bransolety (1), 3 fibule (3-4), 8 paciorków szklanych (5-9), 1 paciorek srebrny (10), przęślik (2); grób 2 (ryc. 7:1-2); naczynie miniaturowe (1), 2 fibule (2), przęślik; grób 3 (ryc. 7:3-4); 1 fibula (3), 2 nitki brązowe (4), naczynie; grób 4 (ryc. 7:5-6); 1 fibula (5), przęślik (6) oraz tzw. łuźne — 8 naczyń lub ich fragmentów (ryc. 8:1-6).

Chronologia: wczesny i późny okres rzymski (B2a—C2) — por. ryc. 4.

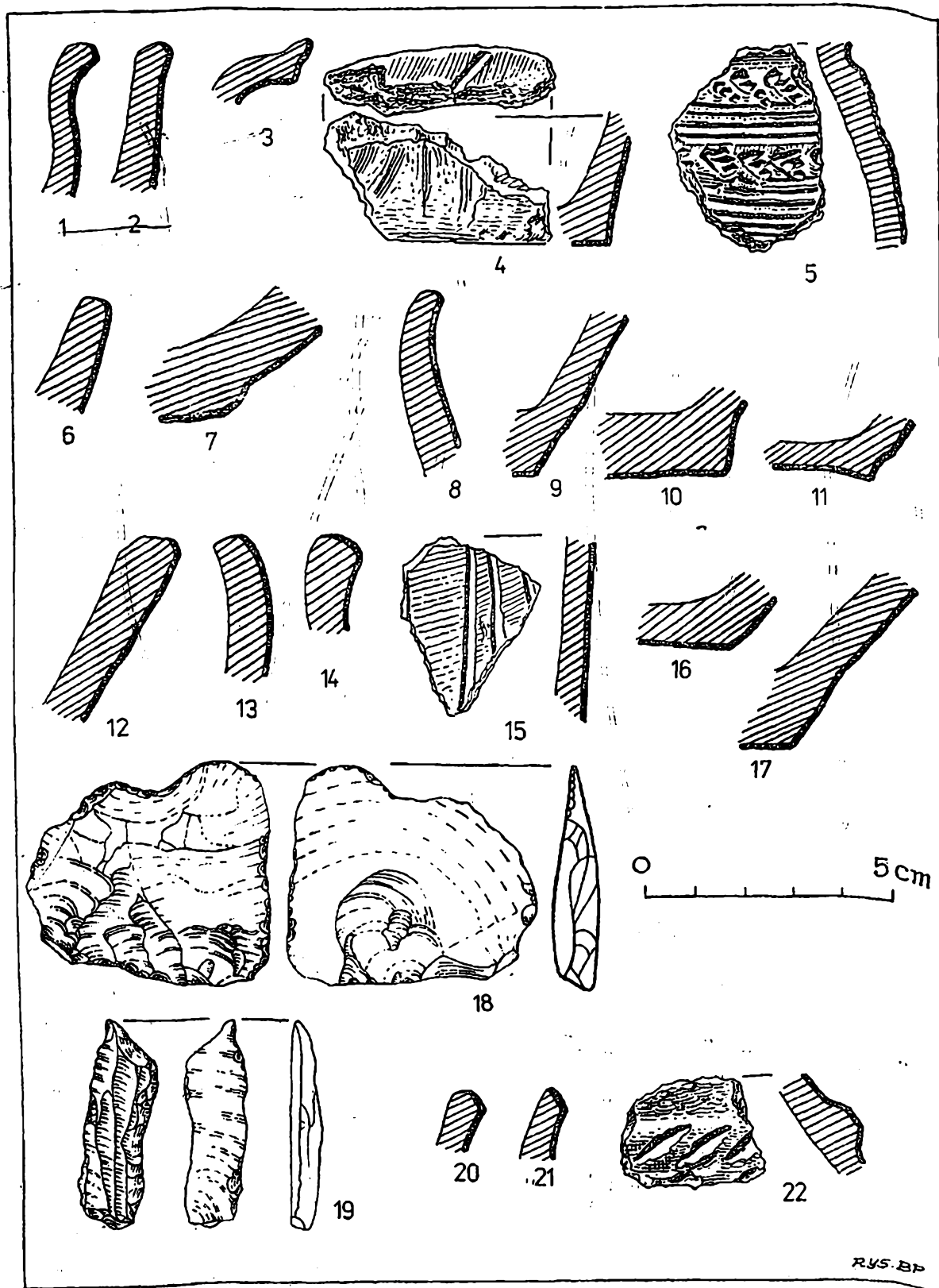
Kultura: wielbarska.

Badania: dr Luders i ks. Moeller w 1908 r.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu — grób szkieletowy 1909: 312-3, groby ciałopalne — 1 — 1909: 283-5, 288, 290-3, 299, 310; 2 — 1909: 287, 300, 304; 3 — 1909: 4 — 1909: 305, 309 łuźne — 1909: 77, 222, 297-8, 301 (niektórych przedmiotów brak).

Archiwum: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu,teczka „LWÓWEK”.

Literatura: E. Blume, *Katalog wystawy poznańskiej*, Poznań 1909, nr 1089-1090, tabl. XVII — nr 201-214, tabl. XV i XVI; nr 1080-3, tabl. XVIII, nr 1084-6, tabl. XXI, nr 1087-8, tabl. XVI; E. Blume, *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge*, t. 2, Würzburg 1912, 117, 64, rvs. 18; J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1923, s. 168, rys. 586, s. 200, rvs. 711, s. 294, ryc. 657, s. 177, rvs. 624, s. 169, rvs. 589, s. 199, ryc. 711; J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa—Wrocław 1955, s. 239, ryc. 699, s. 290, s. 221, rvs. 640; J. Kostrzewski, *Prehistoria ziem polskich*, s. 330, tabl. 84, rys. 3, tabl. 84, rys. 9, 16; J. Kostrzewski, *Pradzieje ziem polskich*, „Wiedza o Polsce”, t. I, tabl. XXVI, rys. 12; W. Antoniewicz, *Archeologia*

Ryc. 26. Narzędzia krzemienne (18-19) i fragmenty ceramiki naczyniowej (1-17, 20-22); 1-2. Lipka Wielka (stan. 4); 3-5. Pakosław (stan. 1), 6-11: Pakosław (stan. 1a); 12-17. Pakosław (stan. 1b), 18-22. Pakosław (stan. 2)

Abb. 26. Feuersteinartefakte und Kermikfragmente: Lipka Wielka, Fundstelle 4 (1-2); Pakosław, Fundstelle 1 (3-5), Fundstelle 1a (6-11), Fundstelle 1b (12-17), Fundstelle 2 (18-22)

Polski, rys. 39 i 43, rys. 6, fig. 35, rys. 57, s. 38; Z. A. Rajewski, *Nowe nabytki Działu przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego*, „Przegląd Archeologiczny”, t. IV, 1928-32, s. 256; w kwestii zapinki kuszowatej: por. J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach prehistorycznych*, Poznań 1923 (wyd. II), s. 199, ryc. 711, tekst

odnośny, s. 200 — zapinka kuszowata z czworograniastym kabiłkiem i z podwiniętą nóżką w kształcie jaśkóczego ogona, stan. Lwówek, pow. Nowy Tomyśl, oraz przypis 742, analogie: z południowej Wielkopolski (Toskarzew, pow. ostrzeszowski, Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu), z Mazowsza (Materiały antro-

pologiczne, archeologiczne i etnograficzne Akademii Umiejętności, Kraków, X, tabl. XXII, 2), przede wszystkim jednak ze Śląska (Jahn: „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin, X, 144-145, tabl. II, 1, por. też O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Stockholm 1897, s. 75 i 79); tenże, *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa—Wrocław 1955 (wyd. III), s. 260 (zapinkę tę ujmuje jako import z nad Łąby); stan. to zostało zamieszczone: „Prahistoria Ziemi Polskich”, t. V, 1981, ryc. 31, jako stan. kult. wielbarskiej z wczesnego podokresu o.w.r. oraz H. Machajewski, *Kultura wielbarska a kultura przeworska w Wielkopolsce*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 29, 1980, s. 49-65.

67. Lwówek — stan. (2).

Położenie: ? ok. 0,12 km na SE od miasta, w pobliżu piasznicy (por. ryc. 23) — lokalizacja prawdopodobna. Rodzaj stanowiska: skarb ?

Srodowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — N rozległy skłon kulminacji w kierunku SW—NE w ramach pagórków morenowych Lwówecko-Rakoniewickich; 2) geologia: zbudowany z utworów gliniastych, zbliżonych do nich piaszczystogliniastych,

b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny oddalony o 1,1 km na NW od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku: piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu: gliniasta i piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 2 naramiennice, 9 paciorków, 3 sprzączki, 1 przęślik, 1 muszla.

Chronologia: późny podokres rzymski — ryc. 4.

Kultura: wielbarska: faza C; okresu wpływów rzymskich.

Badania: znalezisko przypadkowe (w trakcie prac ziemnych).

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr 1909: 9-11 (brak w magazynie).

Archiwum: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu teczka „LWÓWEK”.

Literatura: H. Machajewski, *Kultura wielbarska a kultura przeworska w Wielkopolsce*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 29, 1980, s. 49-65.

68. Lwówek — stan. (3).

Położenie: żwirownia na pagórku na SE od drogi Lwówek—Grońsko (por. ryc. 23).

Charakter stanowiska: cmentarzysko (wg archiwum) — nieokreślony.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) geologia: pagórek rozległy, opadający w kierunku N (NW) w ramach pagórków morenowych Lwówecko-Rakoniewickich; 2) geologia: zbudowany z utworów gliniastych i piaszczystogliniastych,

b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny odległy o 0,75 km na N od stanowiska (staw).

c) gleba: 1) na stanowisku: piaszczysta; 2) w otoczeniu: gliniasta i piaszczystogliniasta.

Inwentarz: naczynie.

Chronologia: późny podokres rzymski — ryc. 4.

Kultura: ? przeworska.

Badania: dr Luders.

Zbiory: MAP.

Archiwum: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu teczka „LWÓWEK”.

Literatura: E. Blume, *Katalog wystawy poznańskiej*, Poznań 1909, nr 1079.

Uwagi: w magazynie brak.

69. Lwówek stan. —

Położenie: wzgórze miejskiej piasznicy na SE od E zabudowań Lwówka.

Charakter stanowiska: znalezisko luźne.

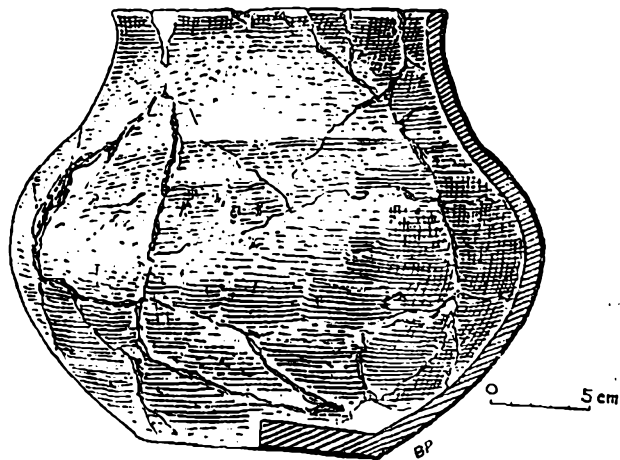
Inwentarz: 2 wióry krzemienne, odłupki z krzemienia narzutowego.

Chronologia: epoka kamienia.

Kultura: ?

Badania: nauczyciel Awers.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu inw. 1927: 171 kat. 1927: 1029.

Ryc. 37. Popielnica gliniana. Lwówek (stan. ?)

Abb. 37. Lwówek. Fundstelle (?) Tonurne

Archiwum: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu — teczka „LWÓWEK”.

Literatura: Z. A. Rajewski, *Nowe nabytki Działu przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego*, „Przegląd Archeologiczny”, t. IV, 1928-32, s. 256.

70. Lwówek — stan. —

Inwentarz: 2 przęśliki (1 — połowa).

Chronologia: ? okres wpływów rzymskich.

Kultura: ? przeworska.

Badania: 1915 r.

Zbiory: MAP 1915:23.

Archiwum: MAP teczka „LWÓWEK”.

71. Lwówek — stan. —

Inwentarz: misa gliniana czerniona.

Chronologia: młodszy podokres rzymski (II w. n.e.).

Kultura: przeworska.

Badania: 1942 r.

Zbiory: MAP 1942 (brak nr).

Archiwum: MAP teczka „LWÓWEK”.

72. Lwówek — stan. —

Rodzaj stanowiska: grób z obstawą kamienną bez lokalizacji.

Inwentarz: 5 naczyń (lub ich fragmenty), 2 pokrywy, przepalone kości ludzkie (por. ryc. popielnicy — 37).

Chronologia: epoka żelaza.

Kultura: pomorska.

Badania: 1915 r.

Zbiory: MAP inw. 1915:22, kat. 1915:2944-5, 2954-6.

Archiwum: MAP teczka „LWÓWEK”.

Literatura: J. Kostrzewski, *Z badań nad przeszłością przedziejową Wielkopolski*, „Zapiski Muzealne”, 1919, z. I, s. 30.

73. Marszewo—Brody — stan. 1.

Położenie: 0,16 km na W od Marszewa, przy lesie po jego N (NW) stronie (ryc. 14).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — niewielkie wzniesienie w ramach równiny denno-morenowej piaskiej — Równina Opalenicka; 2) geologia: zbudowane z utworów gliniastych (ilastych),

b) hydrografia: dopływ Mogilnicy o 0,6 km na S od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku: gliniasta (ilasta); 2) w otoczeniu: gliniasta.

Inwentarz: 4 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 1 fragment ceramiki z epoki brązu (ryc. 3); 1 fragment ceramiki z okresu wpływów rzymskich (ryc. 4), 2 fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy D-E (ryc. 9).

Kultura: łużycka; przeworska; wczesnopolska.
Badania: Katedra Archeologii UAM (14 X 1978).
Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 24/78.

74. Pakosław — stan. 1.

Położenie: 0,55 km na N od drogi Pakosław-Brody (ryc. 38).

Rodzaj stanowiska: osada o dyspersji materiału 120×100 m.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- geomorfologia: 1) rzeźba — rozległa kulminacja ograniczona od strony N urwiskiem po piasnicy, schodzącym do poziomu podmokłych łąk; 2) geologia: — równina morenowa zbudowana z utworów piaszczystogliniastych — Równina Opalenicka,
- hydrografia: dopływ Mogilnicy odległy o 0,25 km na W od stanowiska,
- gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta/piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 65 fragmentów ceramiki naczyniowej, 1 wiór krzemienny,

Chronologia: 1 fragment ceramiki? „wczesno”-łużyckiej, 9 fragmentów ceramiki kultury łużyckiej, (por. ryc. 3); 4 fragmenty kultury przeworskiej (por. ryc. 4); 39 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej; (faza C/D-E) (por. ryc. 9, ryc. 36 : 3-5).

Kultura: łużycka, przeworska, wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (24 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 66/79.

75. Pakosław — stan. 1a.

Położenie: 0,5 km na N od drogi Pakosław-Brody (ryc. 38).

Rodzaj stanowiska: osada produkcyjna o dyspersji mat. 40×40 m.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- geomorfologia: 1) rzeźba — stok SW (W) kulminacji (stan. 1) w ramach równiny morenowej; 2) geologia: równina morenowa zbudowana z utworów piaszczystogliniastych i gliniastych — Równina Opalenicka,
- hydrografia: dopływ Mogilnicy odległy o 0,17 km na W od stanowiska,
- gleba: 1) na stanowisku — piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta/zbielicowana.

Inwentarz: 59 fragmentów ceramiki naczyniowej, 1 żużel.

Chronologia: 12 fragmentów ceramiki z epoki brązu (por. ryc. 3), 46 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej (faza C/D-E) (por. ryc. 36 : 6-11 oraz ryc. 9).

Kultura: łużycka, wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (24 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 67/79.

Ryc. 38. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Pakosław (nr kat. 74-80)

Abb. 38. Pakosław. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 74-80)

76. Pakosław — stan. 1b.

Położenie: podnóże S kulminacji (stan. 1) — ryc. 38.
Rodzaj stanowiska: osada.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- geomorfologia: 1) rzeźba — rozległa kulminacja w ramach równiny morenowej; 2) geologia: równina morenowa zbudowana z utworów piaszczystogliniastych/zbielicowanych — Równina Opalenicka (Pagórki Lwówecko-Rakoniewickie),
- hydrografia: dopływ Mogilnicy odległy o 0,7 km na W od stanowiska,
- gleba: 1) na stanowisku — piaszczystogliniasta/zbielicowana, 2) w otoczeniu — zbielicowana, piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 74 fragmenty ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 22 fragmenty ceramiki z epoki brązu (ryc. 35 : 12-15; por. ryc. 3); 2 fragmenty z okresu wpływów rzymskich (por. ryc. 4); 50 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej (faza C-D-E; ryc. 36 : 16-17 oraz por. ryc. 9).

Kultura: łużycka; przeworska; wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (25 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 68/79.

77. Pakosław — stan. 2.

Położenie: 0,27 km na N od drogi Pakosław-Brody (ryc. 38).

Rodzaj stanowiska: osada o dyspersji materiału 100×100 m.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- geomorfologia: 1) rzeźba — pagórek i jego dość stromy stok E (SE) w ramach równiny morenowej; 2) geologia: równina morenowa zbudowana z utworów gliniastopiaszczystych — Równina Opalenicka/Pagórki Lwówecko-Rakoniewickie),
- hydrografia: 0,25 km na NW strumień Mogilnicy.
- gleba: 1) na stanowisku — zbielicowana (piaszczysta); 2) w otoczeniu — zbielicowana i piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 77 fragmentów ceramiki naczyniowej, 1 przekuwacz (ryc. 36, 19); 1 skrobacz odłupkowy (ryc. 36, 18), 3 odłupki krzemienne.

Chronologia: 1 fragment ceramiki+krzemienie: neolityczne, (ryc. 36, 20 oraz ryc. 2), 17 fragmentów ceramiki z epoki brązu (ryc. 36 : 21-22, oraz ryc. 3); 3 fragmenty ceramiki z okresu wpływów rzymskich (por. ryc. 4); 3 fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej (2 fragm. z początku fazy B) — por. ryc. 9; 53 fragmenty ceramiki „łużyckoprzeworskiej”.

Kultura: amfor kulistych; łużycka; przeworska; wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (25 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 69/79.

78. Pakosław — stan. 3.

Położenie: 0,25 km na N od drogi Pakosław-Brody (ryc. 38).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Srodowisko fizycznogeograficzne:

- geomorfologia: 1) rzeźba — podstawa i stok N wzdłuż moreny opadającej w kierunku NS; 2) geologia: — równina falista morenowa zbudowana z utworów piaszczystogliniastych — Równina Opalenicka/Pagórki Lwówecko-Rakoniewickie,
- hydrografia: 0,55 km na NW od dopływu Mogilnicy.
- gleba: 1) na stanowisku — piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 16 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: wczesne średniowiecze: 11 fragmentów z fazy D-E; 5 fragmentów z fazy B/C, (por. ryc. 9).

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (25 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 70/79.

Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

79. Pakosław — stan. 4.

Położenie: 0,5 km na N od drogi Pakosław-Brody (ryc. 38).

Charakter stanowiska: nieokreślone o dyspersji materiału 40×30 do 40×70 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — kulminacja w ramach równiny morenowej — Równina Opalenicka/Pagórki Lwóweckie; 2) geologia: pagórek w ramach równiny falistej morenowej zbudowany z utworów piaszczystogliniastych.

b) hydrografia: koryto dopływu Mogilnicy odległe o 0,2 km na NW od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku piaszczystogliniasta; 2) w otoczeniu — zbielicowana/piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 38 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 8 fragmentów ceramiki z epoki brązu (por. ryc. 3), 2 fragmenty z okresu wpływów rzymskich (por. ryc. 4); 28 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy D (por. ryc. 9).

Kultura: łużycka; przeworska; wczesnopolska.

Badania: KA UAM nr inw. 71/79.

Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

80. Pakosław — stan. 5.

Położenie: 0,2 km na N od drogi Pakosław—Brody (ryc. 38).

Charakter stanowiska: ? osada.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba: łagodny stok W (NW) nieznacznej kulminacji w ramach równiny morenowej; 2) geologia: równina morenowa zbudowana z utworów piaszczystych i piaszczystogliniastych — Równina Opalenicka/Pagórki Lwóweckie.

b) hydrografia: dopływ Mogilnicy odległy o 0,3 km na NW od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — zbielicowana i piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 1 fragment ceramiki naczyniowej, 1 żużel, 1 wiór krzemienisty.

Chronologia: okres wpływów rzymskich (ryc. 4).

Kultura: przeworska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (25 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 72/79.

Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

81. Pawłówko — stan. —

Charakter stanowiska: znalezisko luźne.

Położenie: brak możliwości lokalizacji — wg archiwum MAP — na polach hr. Łackiego, obecnie tereny zajęte przez stadninę koni w Pawłówku.

Inwentarz: toporek 5-boczny z diorytu, o powierzchni chropowatej, barwy szaro-białej (ryc. 39).

Chronologia: epoka żelaza — okres halszacki.

Kultura: łużycka.

Badania: nauczyciel Rewers w 1927 r.

Archiwum: MAP inw. 1927:170 kat. 1927:1028.

Literatura: Z. A. Rajewski, *Nowe nabytki działu przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego*, „Przegląd Archeologiczny”, t. IV, 1928:1932, s. 261; M. Kos-

trzevska, *Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce*, „Przegląd Archeologiczny”, t. IX, 1950, s. 227.

82. Posadowo — stan. 1.

Położenie: 0,25 km na N od drogi Pakosław—Posadowo (ryc. 41).

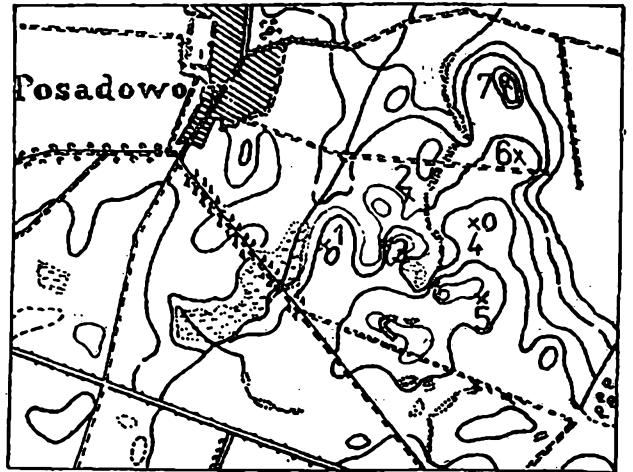
Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji materiału 30×40 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — podnóże W stoku wyniesienia opadającego w kierunku NS; 2) geologia: pagórki morenowe zbudowane z utworów piaszczystogliniastych (Pagórki Lwóweckie/Pagórki Pniewskie),

b) hydrografia: strumień Mogilnicy odległy o 0,17 km na W (WN) od stanowiska.

c) gleba: 1) na stanowisku — gliniastopiaszczysta;

Ryc. 40. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Posadowo (nr kat. 82-89)

Abb. 40. Posadowo. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 82-89)

2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 8 fragmentów ceramiki naczyniowej.

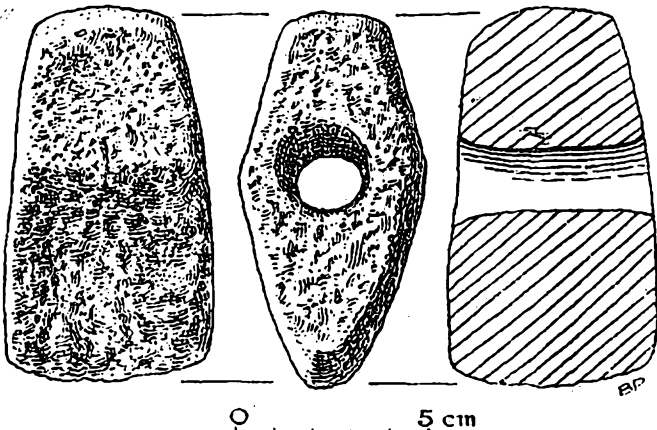
Chronologia: 4 fragmenty ceramiki z epoki brązu (por. ryc. 3); 2 fragmenty wczesnośredniowieczne faz C-D (por. ryc. 9).

Kultura: łużycka, wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (25 IV 1979).

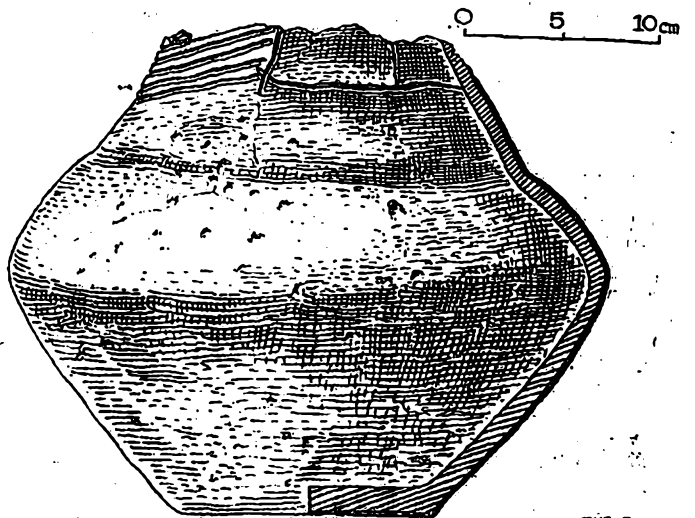
Zbiory: KA UAM nr inw. 73/79.

Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

Ryc. 39. Toporek kamienny. Pawłówko (stan. ?)

Abb. 39. Pawłówko. Fundstelle (?) Steinbeil

Ryc. 41. Popielnica gliniana, najprawdopodobniej twarzowa, Posadowo (stan. ?)

Abb. 41. Posadowo, Fundstelle (?) Tonurne (höchstwahrscheinlich eine Gesichtsurne)

83. Posadowo — stan. 2.

Położenie: 0,5 km na N od drogi Pakosław—Posadowo (ryc. 41).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji materiału 30×50 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — NE stok nieznacznej kulminacji; 2) geologia: pagórki morenowe zbudowane z utworów piaszczystogliniastych (Pagórki Lwóweckie).

b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny, to strumień Mogilnicy, odległy o 0,08 km od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — gliniasta/piaszczysta.

Inwentarz: 7 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 1 fragment z epoki brązu (ryc. 3); 1 fragment z okresu wpływów rzymskich (ryc. 4); 5 fragmentów wczesnośredniowiecznych z fazy ? E (ryc. 9).

Kultura: łużycka; przeworska; wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (25 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 74/79.

Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

84. Posadowo — stan. 3.

Położenie: 0,3 km na N od drogi Pakosław—Posadowo, na brzegu piasznicy przy oczku polodowcowym (ryc. 41).
Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji materiału 80×100 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba: SE brzeg i stok piasznicy; 2) geologia: pagórki morenowe zbudowane z utworów piaszczystogliniastych (Pagórki Lwóweckie),

b) hydrografia: stanowisko położone tuż przy oczku polodowcowym.

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 5 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: wczesne średniowiecze faza D/E-F (ryc. 8).

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (25 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 75/79.

Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

85. Posadowo — stan. 4.

Położenie: 0,85 km na N od drogi Pakosław—Posadowo (ryc. 41).

Charakter stanowiska: ? osada.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — rozległy łagodny stok wzniesienia (Pagórki Lwówecko/Pniewskie); 2) geologia: pagórki morenowe zbudowane z utworów piaszczystogliniastych,

b) hydrografia: strumień odległy o 0,17 km na W od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 7 fragmentów ceramiki naczyniowej.

Chronologia: 1 fragment z epoki brązu (ryc. 3); 6 fragmentów ceramiki z okresu wpływów rzymskich (ryc. 4).

Kultura: łużycka; przeworska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (25 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 76/79.

Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

86. Posadowo — stan. 5.

Położenie: 0,5 km na N od drogi Posadowo—Pakosław (ryc. 41).

Charakter stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok na SE łagodnego wzniesienia opadającego w kierunku NE i WS przecięty korytem strumienia; 2) geologia: pagórki morenowe zbudowane z utworów piaszczystogliniastych (Pagórki Lwóweckie/Pniewskie),

b) hydrografia: strumień odległy o 0,18 km na W od stanowiska,

c) gleba: 1) na stanowisku piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta/piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki naczyniowej, 1 rdzeń krzemienisty, 2 odłupki krzemienne.

Chronologia: ? epoka kamienia (ryc. 2); epoka brązu (ryc. 3) //

Kultura: ?; łużycka.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (25 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 77/79.

Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

87. Posadowo — stan. 6.

Położenie: 1,0 km na N od drogi Posadowo—Pakosław (ryc. 41).

Charakter stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — pagórek opadający w kierunku NE; 2) geologia: pagórki morenowe zbudowane z utworów piaszczystogliniastych — Pagórki Lwóweckie/Pniewskie,

b) hydrografia: 0,2 km na W od stanowiska strumień,

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 2 fragmenty ceramiki, 3 krzemienie (1 rdzeń, 2 odłupki)

Chronologia: ? epoką kamienia (ryc. 2); 1 fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej (faza D) (ryc. 9); 1 nieokreślony

Kultura: ?; wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM w Poznaniu (25 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 78/79.

Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

88. Posadowo — stan. 7.

Położenie: 2,17 km na N od drogi Posadowo—Pakosław (ryc. 41).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone o dyspersji materiału 90×50 m.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — niecka w ramach rozległego wyniesienia opadającego w kierunku N (NW); 2) geologia: pagórki morenowe zbudowane z utworów piaszczystogliniastych (Pagórki Lwóweckie/Pniewskie).

b) hydrografia: strumień oddalony o 0,24 km na N (NW) od stanowiska.

c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczystogliniasta.

Inwentarz: 6 fragmentów ceramiki naczyniowej, 1 żużel.

Chronologia: wczesne średniowiecze (D—E) — por. ryc. 9.

Kultura: wczesnopolska.

Badania: Katedra Archeologii UAM (25 IV 1979).

Zbiory: KA UAM nr inw. 73/79.

Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

89. Posadowo — stan. —

Charakter stanowiska: znalezisko luźne.

Inwentarz: popielnica gliniana (? twarzowa) dwustożkowa ze zwiężającą się szyjką, ornamentu dwudzielnego napiersznika spiętego klamrą dwudzielną — ryc. 41.

Chronologia: epoka żelaza — HD; według J. Kruka typ A popielnicy.

Kultura: pomorska (HD).

Badania:

Archiwum: MAP inw. 194372, kat. 1943: 2a.

Literatura: M. Piaszykówna, *Popielnice z cmentarzyska w kształcie napierszników oraz dwa napierszniki brązowe kultury pomorskiej*, „Przegląd Archeologiczny”, t. VIII, 1948-49, s. 60-67 (63); nr 42 stanowiska na mapie rozmieszczenia — s. 66; por. J. Kruk, *Zagadnienie podziału, chronologii i genezy popielnic twarzowych z wczesnej epoki żelaza w Polsce*, „Archeologia Polski”, t. 14, 1969, s. 95-125.

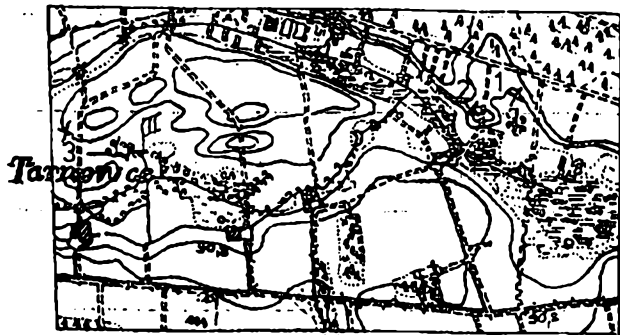
90. Tarnowiec — stan. 1.

Położenie: 0,26 km na NE od zabudowania na E skraju wsi Tarnowiec (por. ryc. 42).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok SE równiny opa-

Ryc. 42. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Tarnowiec (nr kat. 90-92)

Abb. 42. Tarnowiec. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 90-92)

Ryc. 43. Fragmenty ceramiki naczyniowej. Tarnowiec (stan. 1)
Abb. 43. Tarnowiec. Fundstelle 1. Keramikfragmente

dającej w kierunku podmokłych łąk; 2) geologia: zbudowana z utworów ilastych i gliniastych — Równina Nowotomska,

- b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowi strumień odległy o 0,21 km na SW od stanowiska, przy czym stanowisko stanowi „wyspę” graniczącą z podmokłymi łąkami,
c) gleba: 1) na stanowisku piaszczysta; 2) w otoczeniu gleba podmokłych łąk (ilasta).

Inwentarz: 12 fragmentów ceramiki naczyniowej.
Chronologia: 5 fragmentów ceramiki z okresu wpływów rzymskich (ryc. 43:1 oraz ryc. 4); 7 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej (ryc. 43:2; oraz ryc. 9).

Kultura: przeworska; wczesnopolska.
Badania: Katedra Archeologii UAM (14 X 1978).
Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 27/78.

91. Tarnowiec — stan. 2.

Położenie: 0,12 km na NE od zabudowania na E skraju wsi Tarnowiec (por. ryc. 42).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

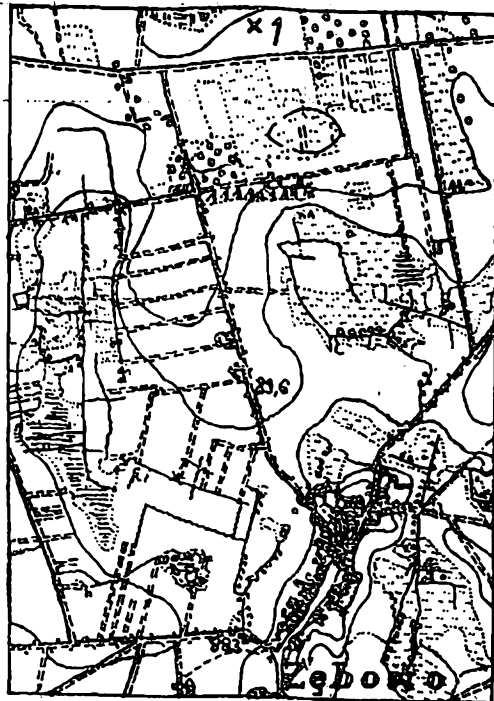
Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok SE wzniesienia w ramach równiny denno-morenowej Nowotomskiej, w kierunku W—E (SW—SE); 2) geologia: zbudowany z utworów gliniastych i ilastych,
b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowi strumień odległy o 0,1 km na SW od stanowiska,
c) gleba: 1) na stanowisku piaszczysta; 2) w otoczeniu ilasta — gleba terenów podmokłych.

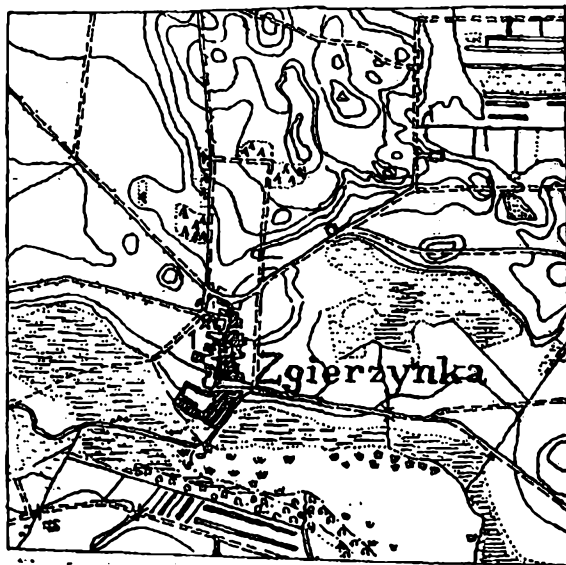
Ryc. 44. Fragment ceramiki naczyniowej z Władysławowa (stan. 1)

Abb. 44. Władysławowo. Fundstelle 1. Keramikfragment

Ryc. 45. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Zębowo (nr kat. 95)

Abb. 45. Zębowo. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 95)

Ryc. 46. Plan sytuacyjny stanowisk w m. Zgierzynka (nr kat. 96)

Abb. 46. Zgierzynka. Situationsplan der Fundstellen (Kat. Nr. 96)

Inwentarz: 6 fragmentów ceramiki naczyniowej, 1 wiór krzemienisty, 1 żużel.

Chronologia: 5 fragmentów ceramiki z okresu lateńskiego kultury łużyckiej (z fazy schyłkowej) — ryc. 4; 1 fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy E (ryc. 9).

Kultura: łużycka; wczesnopolska.
Badania: Katedra Archeologii UAM nr inw. 28/78.
Archiwum: Katedra Archeologii UAM.

92. Tarnowiec — stan. 3.

Położenie: 0,35 km na N od zabudowania w centrum osady Tarnowiec (por. ryc. 42).

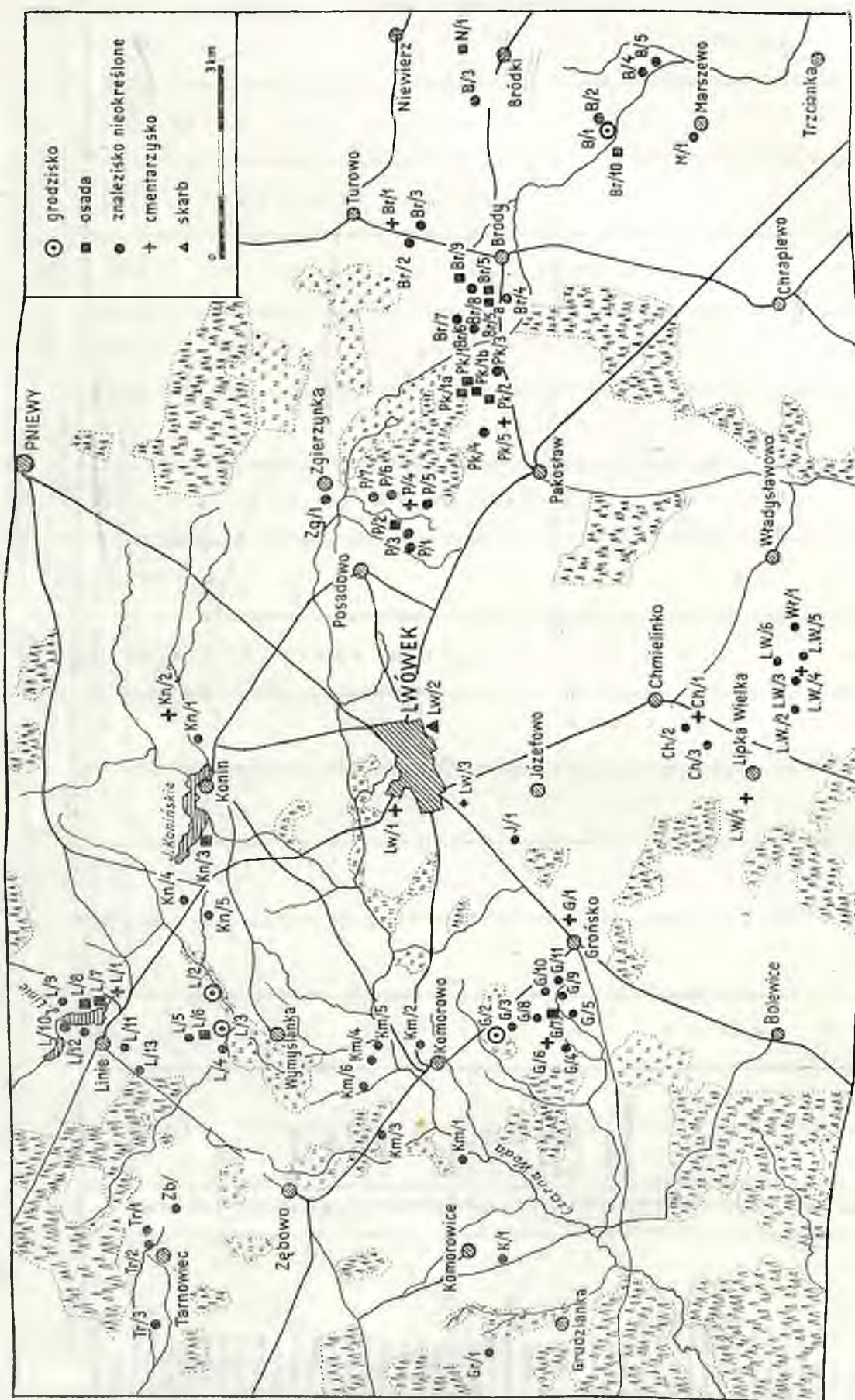
Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

- a) geomorfologia: 1) rzeźba — SW stok znacznego wzniesienia opadającego w kierunku SW, w ramach rów-

47	Linie	/1/	? kurhan																		++	
48	Linie	/2/	grodzisko																			
49	Linie	/3/	grodzisko																			
50	Linie	4	-																			+
51	Linie	5	-																			
52	Linie	6	-																			
53	Linie	7	-																			
54	Linie	8	-																			
55	Linie	9	-																			
56	Linie	10	-																			
57	Linie	11	-																			
58	Linie	12	-																			
59	Linie	13	-																			++
60	Lipka Wielka	/1/	-																			
61	Lipka Wielka	2	-																			
62	Lipka Wielka	3	-																			
63	Lipka Wielka	4	-																			
64	Lipka Wielka	5	-																			
65	Lipka Wielka	6	-																			
66	Lwówek	/1/	emcmentarzysko																			
67	Lwówek	/2/	ś szuró																			
68	Lwówek	/3/	-																			
69	Lwówek	/ /	zn. luźne																			
70	Lwówek	/ /	zn. luźne																			
71	Lwówek	/ /	zn. luźne																			
72	Lwówek	/ /	zn. luźne																			
73	Marszewo-Brody	1	-																			
74	Pakosław	1	? osada																			
75	Pakosław	1a	osada																			
76	Pakosław	1b	osada																			
77	Pakosław	2	osada																			
78	Pakosław	3	-																			
79	Pakosław	4	-																			
80	Pakosław	5	? osada																			
81	Pawłówko	/ /	zn. luźne																			
82	Posadowo	1	-																			
83	Posadowo	2	? osada																			
84	Posadowo	3	-																			
85	Posadowo	4	? osada																			
86	Posadowo	5	-																			
87	Posadowo	6	-																			
88	Posadowo	7	-																			
89	Posadowo	/ /	grób																			
90	Tarnowic	1	-																			
91	Tarnowic	2	-																			
92	Tarnowic	3	-																			
93	Władysławowo	1	-																			
94	Władysławowo	/ /	zn. luźne																			
95	Zębowo	1	-																			
96	Zgierzynka	1	-																			

Ryc. 47. Mapa stanowisk archeologicznych na terenie gm. Lwówek (nr kat. 1 - 96)
 Abb. 47. Karte der archäologischen Fundstellen in der Gemeinde Lwówek (Kat. Nr. 1 - 96)

niny denno-morenowej Nowotomyskiej falistej; 2) geologia: wzniesienie zbudowane z utworów gliniastych, oraz piaszczystych (na NE — piasznica),
 b) hydrografia: najbliższym zbiornikiem wodnym jest strumień odległy o 0,2 km na S od stanowiska (u podnóża stoku SW),
 c) gleba: 1) na stanowisku piaszczysta; 2) w otoczeniu piaszczysta (piaszczystoilasta).
 Inwentarz: 1 rozcieracz, 1 odłupek krzemieny.
 Chronologia: nieokreślona.
 Kultura: nieokreślona.
 Badania: Katedra Archeologii UAM (14 X 1978).
 Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 29/78.

93. Władysławowo — stan. 1.

Położenie: 0,5 km na N od drogi Władysławowo—Lipka Wielka, 0,25 km na NE od Władysławowa (ryc. 35).
 Rodzaj stanowiska: nieokreślone.
 Środowisko fizycznogeograficzne:
 a) geomorfologia: 1) rzeźba — S stok wydłużonego pagórka morenowego — Pagórki Lwówecko-Rakoniewickie, opadającego na NW; 2) geologia: — pagórek morenowy zbudowany z utworów gliniastoilastych,
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny to staw odległy na W (NW) o 0,25 km od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku ilastogliniasta; 2) w otoczeniu gliniasta.
 Inwentarz: 21 fragmentów ceramiki naczyniowej.
 Chronologia: 20 fragmentów ceramiki z epoki brązu (por. ryc. 3 oraz 44); 1 fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej z fazy E (por. ryc. 9).
 Kultura: łużycka; wczesnopolska.
 Badania: Katedra Archeologii UAM (14 X 1978).
 Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 35/78.

94. Władysławowo — stan. —

Charakter stanowiska: znalezisko luźne.
 Inwentarz: siekierka kamienna z grubym obuchem.
 Chronologia: młodsza epoka kamienia (neolit).
 Kultura: nieokreślona.
 Archiwum: *Katalog wystawy poznańskiej*, Poznań 1909, nr 2879; notatka J. Kostrzewskiego.

95. Zębowo — stan. 1.

Położenie: 0,06 km na NE od samotnego zabudowania pomiędzy lasem a podmokłymi łąkami, na granicy wsi

Zębowo i Tarnowiec, 0,12 km na N od drogi Zębowo—Zębówko (por. ryc. 45).

Rodzaj stanowiska: nieokreślone.

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — stok S nieznacznego wzniesienia w ramach równiny denno-morenowej płasko-falistej (Równiny Nowotomyskiej); 2) geologia: wzniesienie zbudowane z utworów ilastopiaszczystych.
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny stanowi strumień oddalony o 0,27 km na NW od stanowiska, natomiast obszar podmokłych łąk o 0,01 km na N od stanowiska,
 c) gleba: 1) na stanowisku — piaszczysta; 2) w otoczeniu — piaszczysta.

Inwentarz: 2 wióry krzemienne.

Chronologia: ? epoka kamienia (ryc. 2).

Kultura: ?

Badania: Katedra Archeologii UAM (13 X 1978).

Zbiory: Katedra Archeologii UAM nr inw. 26/78.

96. Zgierzynka — stan. 1.

Położenie: przylega do szkoły — odkryte w trakcie jej budowy; część W wsi (0,2 km na W od centrum wsi) (ryc. 46).

Rodzaj stanowiska: cmentarzysko szkieletowe; grób ciałopalny (?).

Środowisko fizycznogeograficzne:

a) geomorfologia: 1) rzeźba — niewielkie wzniesienie w ramach morenowych Pagórków Pniewskich; 2) geologia: zbudowane z utworów gliniastych,
 b) hydrografia: najbliższy zbiornik wodny znajduje się o 0,5 km na S (SE) — strumień wśród podmokłych łąk, pozostałość po zarosłym Jeziorze Zgierzynskim,
 c) gleba: 1) na stanowisku — gliniasta; 2) w otoczeniu — gliniasta.

Inwentarz: fragment części przydennej popielnicy.

Chronologia: ? epoka żelaza (ryc. 3).

Kultura: pomorska.

Badania: Otto Lüders.

Zbiory: MAP inw. 1909 :421, tat. 1910 :30.

Literatura: E. Blume, *Aus der Provinz Posen*, „*Manus*”, VII, 1915, s. 161.

Uwagi: na tymże stanowisku odkryto 8 grobów szkieletowych (w tym 1 zachowany) z okresu średniowiecznego (E. Blume, l.c.).

Danuta Minta-Tworzowska

UR- UND FRÜHGESCHICHTLICHE BESIEDLUNG IN DER REGION VON LWÓWEK

Zusammenfassung

Die Arbeit hat zum Ziel neue archäologische Quellen für das Gebiet von Lwówek darzustellen, die vorwiegend durch Oberflächeuntersuchungen, wie auch teilweise durch Probegrabungen und aufgrund der Archiv-Querenden erworben wurden. Diese Arbeiten wurden von dem Lehrstuhl für Archäologie (heute: Institut für die Prahistorie) an der Adam-Mickiewicz-Universität Poznań in den Jahren 1978-1979 geführt (vgl. Katalog der Fundstellen, Nr. Nr. 1-96).

Die gewonnenen Materialien liessen eine Probe-skizze der Entwicklungslinien im Bereich des Siedlungswesens in diesem Gebiet aufzuzeichnen. Behilflich war bei ihrer Rekonstruktion die Aussonderung der Siedlungskammer (Siedlungsmikroregione), die aufgrund der Struktur des frühgeschichtlichen Siedlungswesens durchgeführt wurde. Diese Struktur

wird durch eine Burganlage und durch die mit ihr verbundenen Siedlungen bestimmt. Für die vorangehenden Perioden spielen diese Mikroregione generell eine ordnende Rolle. Im Gebiet von Lwówek wurden sechs dieserart Siedlungskammer ausgesondert: die von Grońsko, von Lwówek, von Pakosław-Brody, wie auch in der Region vom Linie-See, in der Region von Konin-See und der Region von Chmielinko (Lipka Wielka) (Tabelle 1). Diese Siedlungskammer werden sowohl durch das geographische Milieu als auch durch den kulturellen Status in der Vorzeit bezeugt (Tabelle 2). Die bisherigen Ergebnisse weisen eine nicht allzu auffallende Präferenz einer genau bestimmten geographischen Zone — das Neolithikum ausgenommen — auf (Tabelle 3 und 4).

Die ältesten Siedlungen in diesem Gebiet sind

eigentlich schon für das jüngere Mesolithicum — in Grońsko, Fundstelle 3 (Kat. Nr. 24) — beweisbar. Jedoch erst in der jüngeren Steinzeit folgt Intensivierung der Besiedlung, vor allem in der Trichterbecher- und in der Kugelamphoren-Kultur. Die Siedlungsspuren aus dem späten Neolithikum und aus der frühen Bronzezeit wurden bis jetzt nicht nachgewiesen. Erst mit der Lausitzer Kultur genauer — mit ihrer westgrosspolnischen Gruppe, erfolgt in der jüngeren Bronzezeit und in der frühen Eisenzeit eine beträchtliche Zunahme an der Zahl von Siedlungspunkten. Ihre Widerspiegelung findet man in der grossen Siedlungskonzentrierung findet man in der Ausnutzung der — im Vergleich mit den vorangehenden Perioden — räumlich grossen Zonen. Die Siedlungen der Lausitzer Kultur am Mogilnica-Fluss konzentrieren sich wahrscheinlich um die Burganlage in Komorowo (Gemeinde Duszniki).

In der Zeit von Hallstatt CD bis zu der jüngeren vorrömischen Periode (Phasen A—B) ist das Siedlungswesen im Grunde als Kontinuierung der Siedlungsstruktur aus der vorangehenden Periode, aber

schon in der pommerschen Phase der Lausitzer Kultur, anzusehen. Die Intensivierung der Siedlungsprozesse erfolgt jedoch am Ende der Altertumsperiode und recht beträchtlich wird sie erst in der Periode der römischen Einflüsse. Sie ist mit der Bildung von neuen Siedlungseinheiten in der Przeworsk- und Wielbark-Kultur verbunden.

Die Vorgänge, die am Ende der Altertumsperiode hervortraten, gestalteten sich in der frühgeschichtlichen Zeit zu einer herausgebildeten und vollkommenen Form, mit der Zeit auch in der administrativ-politischen Hinsicht. Am Anfang waren es drei Burgenheiten: in Bródki, Fundstelle 1 (Kat. Nr. 13), in Linie, Fundstelle 3 (Kat. Nr. 49) und in Grońsko, Fundstelle 2 (Kat. Nr. 23); vielleicht gab es noch eine vierte Burgenheit bei der bis jetzt noch nicht lokalisierten Burganlage in Konin. Die neuentstandene Sozioorganisation, der polnische Staat, ändert die Siedlungsstruktur in diesem Gebiet und infolgedessen gewinnt an Bedeutung die Mikroregion von Brody.

Marzena Szmyt, Janusz Czebreszuk

Pozamuzealne kolekcje zabytków archeologicznych z terenu Kujaw (Część I)

Aussermuseale Sammlungen der archäologischen Funde aus dem Kujawien-Gebiet
(I. Teil)

Artykuł niniejszy inauguruje cykl publikacji mających na celu prezentację istniejących współcześnie pozamuzealnych — najczęściej prywatnych — kolekcji zabytków archeologicznych z terenu Kujaw. Jest on wyrazem akcji inwentaryzacji tych zbiorów, realizowanej przez Zespół Badań Kujaw IP UAM w Poznaniu pod przewodnictwem doc. dr habil. A. Cofta-Broniewskiej, w ramach planowych, długofalowych badań wzmiarkowanych mezoregionu osadniczo-kulturowego¹.

Źródła zgromadzone w zbiorach prywatnych były najczęściej pomijane w literaturze przedmiotu. Pomnożenie tej „utajonej masy informacji” wiąże się z progresem tzw. odkryć przypadkowych, dokonywanych na marginesie działalności gospodarczej człowieka. Dlatego też rozwój wielorakich inwestycji w latach 70-tych zaznaczył się zwiększeniem ilości kolekcji pozamuzealnych². Nie bez znaczenia dla zjawiska rozwoju tego typu kolekcji była ponadto swego rodzaju „moda” lat 70-tych na manifestowanie więzi z przeszłością.

Temu wzrostowi ilościowemu nie towarzyszyła, względnie towarzyszyła w stopniu znikomym, akcja inwentaryzacji oraz opracowywania zbiorów³. Proces kontroli przez środowisko naukowe terenowych inicjatyw kolekcjonerskich, przynajmniej w przypadku Kujaw, w okresie największego nasilenia zjawiska okazał się niewystarczający: istotna ilościowo część informacji źródłowych pozostawała w niebezpiecznym „zawieszeniu” nie wchodząc w obieg literatury. Tymczasem, wyłączone nawet niejednokrotnie zmienną wartość poznawczą, wystarczającym stale zagrożeniem zabytków⁴ mimo obowiązującej ustawy o ich ochronie (ust. o ochronie dóbr kultury i o muzeach z dnia 15 lutego 1962 r.). Dlatego też optymalnym wyjściem wydaje się być systematyczne (w miarę napływu danych) prezentowanie

interesujących nas informacji w formie cykli publikacji w periodykach — tj. w formie dostępnej ogółowi archeologów. Artykuł niniejszy spełnia poza tym i drugi cel — jest bowiem w zamierzeniu autorów propozycją określonego typu publikacji.

Dla dalszych rozważań przydatne jest przynajmniej częściowe zrekonstruowanie procesu powstawania interesujących nas zbiorów. Momentem wyjściowym jest tutaj „dokonanie odkrycia”, wiążące się najczęściej z realizacją prac rolnych czy budowlanych. Dalszy rozwój sytuacji uwarunkowany jest świadomością (zwłaszcza wiedzą historyczną) odkrywcy. Od jej stanu zależy bowiem, czy dane znalezisko zostanie: a) zabezpieczone (przynajmniej częściowo) przed zniszczeniem, czy też b) porzucone w miejscu odkrycia względnie — rzadziej — poza jego obszarem (tj. stanowiskiem).

a) W pierwszym przypadku możemy mieć do czynienia z kilkoma możliwymi momentami:

aa. Najwłaściwszym dla dalszych badań jest stan, gdy na miejsce odkrycia zostaje wezwany archeolog. Uzyskujemy w ten sposób najbardziej pełny zestaw informacji o kontekście przyrodniczo-kulturowym odkrycia.

ab. Mniej efektywna poznawczo jest sytuacja, gdy znalezisko przechowywane jest przez osobę nie związaną z archeologią (w najprostszym przypadku jest nią „odkrywca”). Może ono następnie: aba) być przekazane instytucji archeologicznej (tj. trafia do archeologów pośrednio, bez szczegółowych informacji o kontekście odkrycia), bądź: abb) wejść w skład zbiorów pozamuzealnych (prywatnych lub np. szkolnych).

b. Porzucenie — najczęściej związane ze zniszczeniem — zabytku następuje głównie w obawie przed destrukcją gruntu oraz zasiewów w konsekwencji „nieuchronnych” wg wyobrażeń potocznych prac wykopaliskowych. Im większy jest stopień uświadomienia odkrywcy co do wagi poznawczej dokonanego odkrycia⁵, tym szersza staje się grupa znalezisk „a” — tj. zabezpieczonych. Natomiast relacja ilościowa odkryć kwalifikowanych do podgrupy „aa” i „ab” zależy ponadto od stanu archeologicznej służ-

¹ Por. A. Cofta-Broniewska, A. Kośko 1981; tam starsza literatura.

² W przeszłości podobnie istotna cezura przypada na okres wzrostu inwestycji pruskich po wojnie z Francją.

³ Akcję taką prowadził niegdyś na terenie Kujaw B. Zielenka.

⁴ Możliwość zagubienia, rozproszenia, ubożenia w miarę upływu czasu informacji o miejscu znalezienia, wreszcie ich zniszczenia.

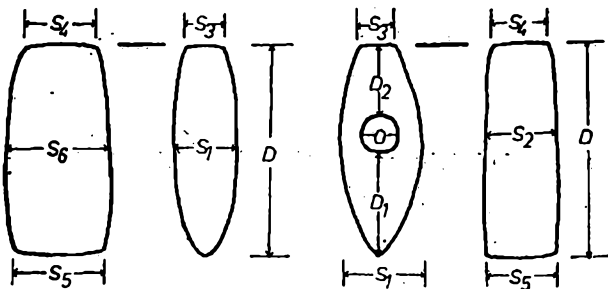
⁵ Wiąże się to z zainteresowaniem nie tylko zagadkowymi przedmiotami, ale i przeszłością własnego regionu.

by konserwatorskiej. Obecnie osoby pełniące tę funkcję, obciążone nadmiernie obowiązkami administracyjnymi i pozbawione niejednokrotnie niezbędnych środków technicznych (zwłaszcza środków transportu) w sporadycznych jedynie przypadkach⁶ mogą sprawować stały nadzór konserwatorski nad powierzonym im terenem.

W niniejszej publikacji zajmują nas szczególnie zabytki należące do wskazanej wyżej podgrupy „abb”. Mogą one być przechowywane w postaci pojedynczych znalezisk bądź też ich zbioru (kolekcji). Kolekcje te charakteryzuje specyficzna selekcja tworzących je przedmiotów. W ich skład wchodzi zarówno wytwory pradziejowe, jak i znaleziska o cechach przyrodniczych (niekiedy istotne także dla archeologa, np. naturalne bryły bursztynu). Struktura asortymentu w grupie wytworów⁷ pradziejowych jest związana z następującymi czynnikami:

- preferowaniem przedmiotów bardzo charakterystycznych, „uruchamiających” wyobraźnię,
- eliminowaniem przedmiotów wytworzonych z surowców mniej trwałych, przede wszystkim ceramiki,
- eliminowaniem z kolekcji przedmiotów, które z punktu widzenia znalazcy „mogą się współcześnie przydać” (najczęściej dotyczy to przedmiotów metalowych).

W rezultacie na kolekcje składają się, przede wszystkim różnego rodzaju wytwory kamienne, szczególnie siekierki lub toporki, oraz mniej liczne przedmioty z innych surowców (np. przęśliki gliniane).

Ryc. 1. Schemat pobierania pomiarów narzędzi kamiennych
Abb. 1. Vermessungen von Steingeräten — Schema

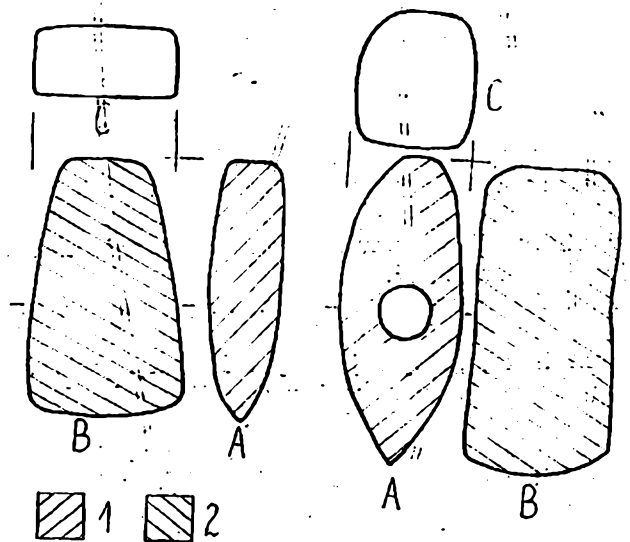
Analiza owych danych źródłowych prowadzona będzie w aspektach: (1) przestrzennym, (2) surowcowym, (3) morfologiczno-typologicznym i (4) chronologiczno-kulturowym.

1. Elementy składające się na prezentowane tu kolekcje reprezentują wyłącznie tzw. znaleziska luźne. Lokalizacji w terenie dokonano drogą wywiadu z właścicielem lub znalazcą. W większości przypadków (por. mapy) ścisłość uzyskanych informacji pozwoliła na dokonanie penetracji terenowej wskazanego miejsca znalezienia. Celem jej było każdorazowo określenie kontekstu przyrodniczo-kulturowego.
2. Oparto się na wynikach ekspertyz specjalistycznych:

⁶ Por. koncepcje pogotowania archeologicznego (J. Głosik 1976, J. Głosik; K. Kowalski 1975).

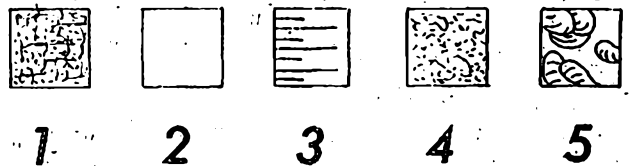
nych: petrograficznych, metaloznawczych i archeologicznych⁷.

3. Korzystano z istniejących w archeologii form systematyki poszczególnych kategorii wytworów⁸. W zależności od stanu zachowania zabytku oraz zaawansowania stosowanych w archeologii systematyk poziom analizy poszczególnych artefaktów jest różny: najbardziej rozwinięty w przypadkach wytworów „charakterystycznych” (głównie topory), mniej rozwinięty dla siekier i jedynie „zaczątkowy” dla różnego rodzaju fragmentów.
4. Wskazane ograniczenia analizy morfologiczno-typologicznej rzutują ściśle na szczegółowość klasyfikacji chronologiczno-kulturowej. Brano tu pod uwagę zarówno przynależność chronologiczno-kulturową konkretnego typu wytworów — ziden-

Ryc. 2. Prezentacja terminów użytych w opisie narzędzi kamiennych. Określenia płaszczyzn bryły: 1 — płaszczyzna frontowa, 2 — płaszczyzna boczna. Określenie rzutów: A — rzut poziomy, B — rzut boczny, C — przekrój poprzeczny.

Abb. 2. Terminologie in der Beschreibung von Steingeräten. Bezeichnung der Flächen: 1 — Stirnfläche, 2 — Seitenfläche. Bezeichnung der Pläne: A — Horizontalplan, B — Seitenplan, C — Querschnitt

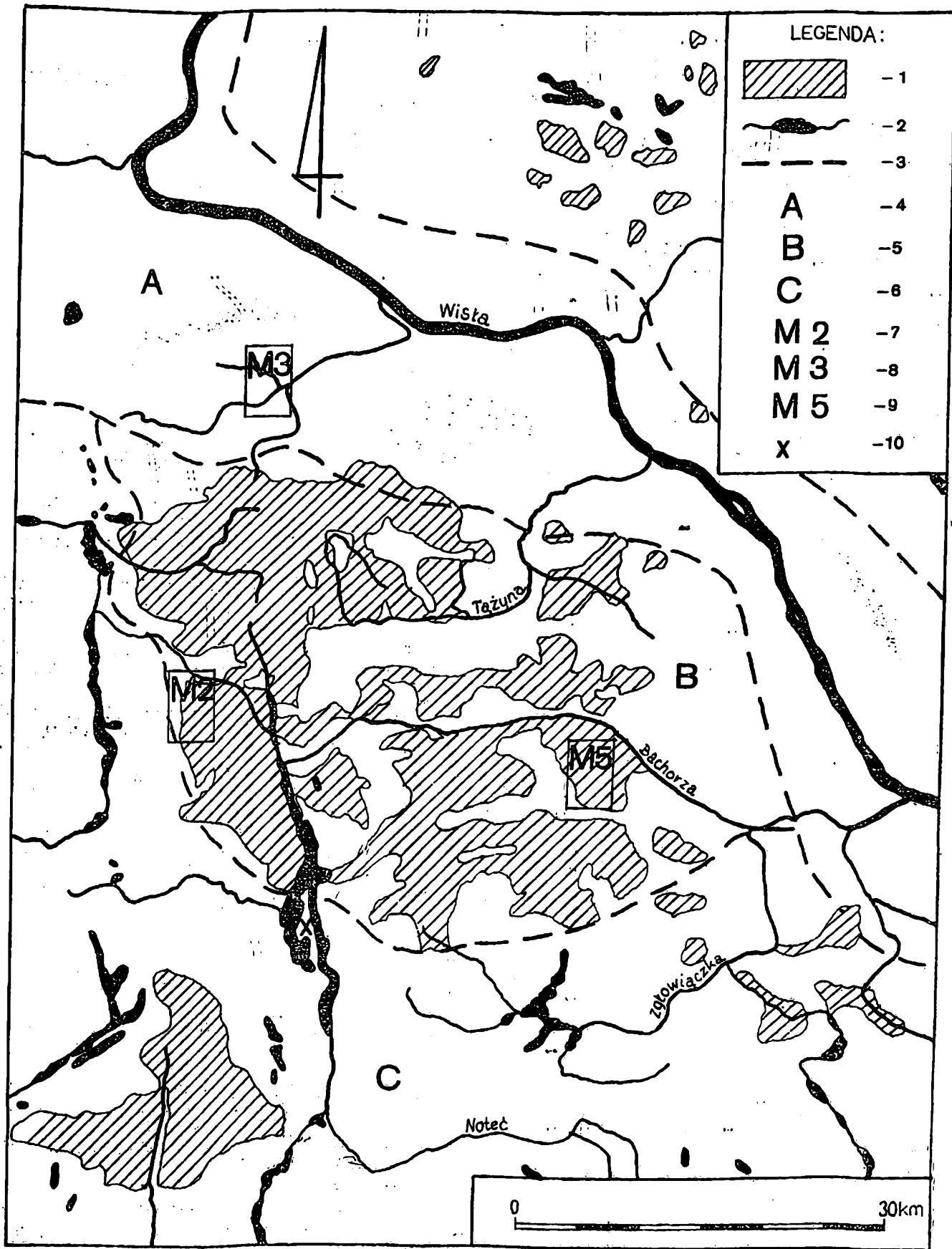

Ryc. 3. Legenda do rycin przedstawiających siekierki i motyki: 1 — powierzchnia naturalna („surowa”), 2 — powierzchnia gładka, 3 — powierzchnia polerowana, 4 — powierzchnia zniszczona, 5 — powierzchnia ze śladami rdzenia.

Abb. 3. Zeichenerklärung zu den Abbildungen von Axten und Beilen: 1 — ursprüngliche Oberfläche, 2 — geglättete Oberfläche, 3 — polierte Oberfläche, 4 — beschädigte Oberfläche, 5 — Oberfläche mit Abschlags Spuren.

⁷ Składamy tu serdeczne podziękowania dr. J. Skoczylasowi z Katedry Geologii UAM, inż. L. Kozłorowakiej z Centralnego Laboratorium IHKM PAN w Warszawie, prof. M. Sobocińskiemu oraz mgr. D. Makowieckiemu z Katedry Anatomii Zwierząt AR w Poznaniu.

⁸ Opracowane są one głównie dla toporów kamiennych oraz niektórych innych narzędzi z tego surowca — por. np. prace K. H. Brandta 1967, P. V. Globa 1945, P. Herferta 1962, K. Jądzewskiego 1938, K. Smütka 1950, K. W. Struvego 1955, S. Vencila 1980.

LEGENDA:

	- 1
	- 2
	- 3
A	- 4
B	- 5
C	- 6
M 2	- 7
M 3	- 8
M 5	- 9
X	- 10

Mapa 1. Środowisko geograficzne Kujaw (z zaznaczeniem terenów, z których pochodzą zabytki składające się na kolekcje).
 Legenda: 1 — czarne ziemie (wg T. Bartkowskiego), 2 — rzeki i jeziora, 3 — granice „stref ekologicznych”, 4 — strefa pradolina, 5 — strefa „wysoczyznowa” (z przewagą gleb czarnych), 6 — strefa pojezierza, 7 — mapa 2 (Niemojewko, gm. Strzelno, woj. bydgoskie — kolekcja nr 1), 8 — mapa 3 (Rojewice, gm. Rojewo, woj. bydgoskie — kolekcja nr 2), 9 — mapa 5 (Kościelna Wieś, gm. Osiecin, woj. wrocławskie — kolekcja nr 3), 10 — Potrzybiech, gm. Kruszwica, woj. bydgoskie

Karte 1. Geographisches Milieu von Kujawien (mit Anzeichnung derjenigen Gebiete, von denen die Funde herkommen). Zeichenerklärung: 1 — Schwarzböden (nach T. Bartkowski), 2 — Flüsse und Seen, 3 — Grenze der „ökologischen Zonen”, 4 — Urtalzone, 5 — Zone der Hochebene (vorwiegend Schwarzböden), 6 — Seepfannenzone, 7 — Karte 2 (Niemojewko, Gemeinde Strzelno, Wojewodschaft Bydgoszcz — Sammlung Nr. 1), 8 — Karte 3 (Rojewice, Gem. Rojewo, Wojew. Bydgoszcz — Sammlung Nr. 2), 9 — Karte 5 (Kościelna Wieś, Gem. Osiecin, Wojew. Woiwatslawek — Sammlung Nr. 3), 10 — Potrzybiech, Gem. Kruszwica, Wojew. Bydgoszcz

tyfikowanego na etapie analizy morfologiczno-typologicznej, jak i dane o kontekście kulturowym znaleziska⁹.

W prezentacji wyników analizy zastosowano cztery środki przekazu informacji: tabele, opis, tablice i ryciny oraz mapy.

Tabele. Zawierają podstawowe dane na temat wytworu: stan zachowania, lokalizację, dane surowcowe i morfologiczne. W wymienionej ostatniej grupie informacji skonstruowano schemat opisu morfologicznego dla głównych kategorii wytworów składających się na kolekcje, tj. toporów i siekier (ryc. 1).

Opis. Pomyślany jest jako „aneks” do tabel. Zastosowano następujący porządek uzupełniającego komentarza (dla siekier i toporów): (a) cechy morfologiczne, (b) klasyfikacja typologiczna i chronologiczno-kulturowa.

a. Wśród tych informacji można wyróżnić następujące grupy: (aa) dające się dość łatwo ująć w schemat („zintensyfikować”) oraz (ab) nie posiadające tej cechy.

aa. Propozycje rozumienia terminów podstawowych (rzut, przekrój, płaszczyzna) przedstawiono na

ryc. 2. W kształcie rzutu poziomego wyróżniono generalnie następujące stany: trójboczny z trzema bokami wypukłymi, trójboczny z dwoma bokami wypukłymi i jednym (obuchem) prostym, czworoboczny, pięcioboczny.

W kształcie rzutu bocznego wyróżniono: owalny, czworoboczny nieregularny, trapezowaty, prostokątny. W przekroju poziomym wyróżniono stany: owalny, dwuścienny płasko-wypukły, podkowiasty, czworokątny (w tym trapezowaty), sześcioboczny.

ab. Do tej kategorii należą informacje uszczegóławiające dane wyżej wskazane oraz dotyczące formy obucha, ostrza, otworu, stanu obróbki i zniszczenia powierzchni oraz o śladach użytkowania.

b. Punkt ten rozbudowywano w przypadku wytworów ujętych w istniejących systematykach (por. uwagi wyżej).

Tablice i ryciny. Dokumentacja graficzna przedstawia wszystkie analizowane zabytki. W zależności od kategorii przedmiotów zastosowano mniej lub bardziej skonwencjonalizowany sposób dokumentowania — dotyczy to szczególnie opozycji: topory-siekier. Zakres konwencji reprezentowanej jest na ryc. 3).

Mapy. Zależnie od dokładności pozyskanych informacji zastosowano 3 typy kartogramów różnicowane pod względem skali.

W prezentowanej tu pierwszej części zapowiadanego cyklu zostaną przedstawione następujące kolekcje:

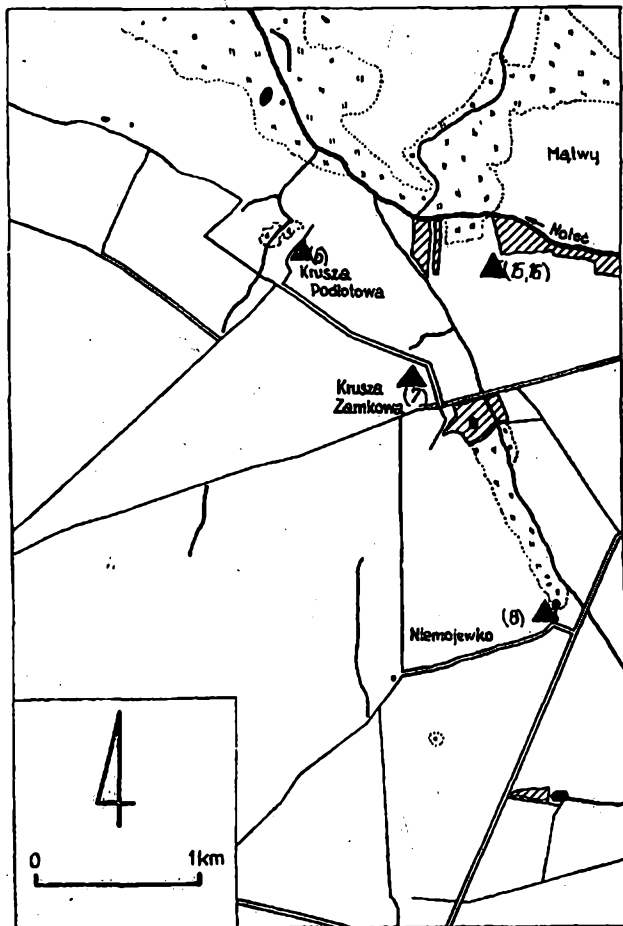
1. Zbiór Wiesława Kaczorowskiego z Niemojewką, gm. Strzelno, woj. bydgoskie¹⁰.
2. Zbiór Ludwika Kozubowskiego z Rojewic, gm. Rojewo, woj. bydgoskie¹¹.
3. Zbiór Leona Nowaka z Kościelnej Wsi, gm. Osiecin, woj. wrocławskie¹².

Poczujemy się do miłego obowiązku podziękowania pp. W. Kaczorowskiemu, L. Kozubowskiemu, L. Nowakowi za udostępnienie zbiorów, życzliwą pomoc oraz cierpliwość, jaką nam okazali.

Kolekcja nr 1. NIEMOJEWKO, gm. Strzelno, woj. bydgoskie⁷

W jej skład wchodzi 18 zabytków, w tym: 12 wytworów z kamienia, 5 z gliny, 1 z żelaza¹³. Przedmioty te znalezione zostały w granicach miejscowości: Inowrocław—Mątwy, gm. Inowrocław, Kruszwica gm. loco¹⁴. Niemojewko, gm. Strzelno, Potrzymiech, gm. Kruszwica (wszystkie w woj. bydgoskim). Jeden z wytworów pochodzi prawdopodobnie z okolic Kruszewicy, zaś lokalizacja trzech pozostałych jest nieznana.

Miejscowości te — za wyjątkiem Potrzymiecha leżącego na półwyspie Jeziora Gopło — znajdują się na południowo-zachodnim krańcu inowrocławskiego płata czarnych ziem (mapa 1). Z punktu widzenia

Mapa 2. Okolice Niemojewki, gm. Strzelno, woj. bydgoskie — kolekcja nr 1. Legend'a: por. mapa 3; w nawiasie — pozycje wg tab. 1

Karte 2. Umgebung von Niemojewko, Gemeinde Strzelno, Wojew. Bydgoszcz — Sammlung Nr. 1. Zeichenerklärung: vgl. Karte 3; in Klammern — Positionen laut Tafel 1

⁹ Por. uwagi o penetracji terenowej.

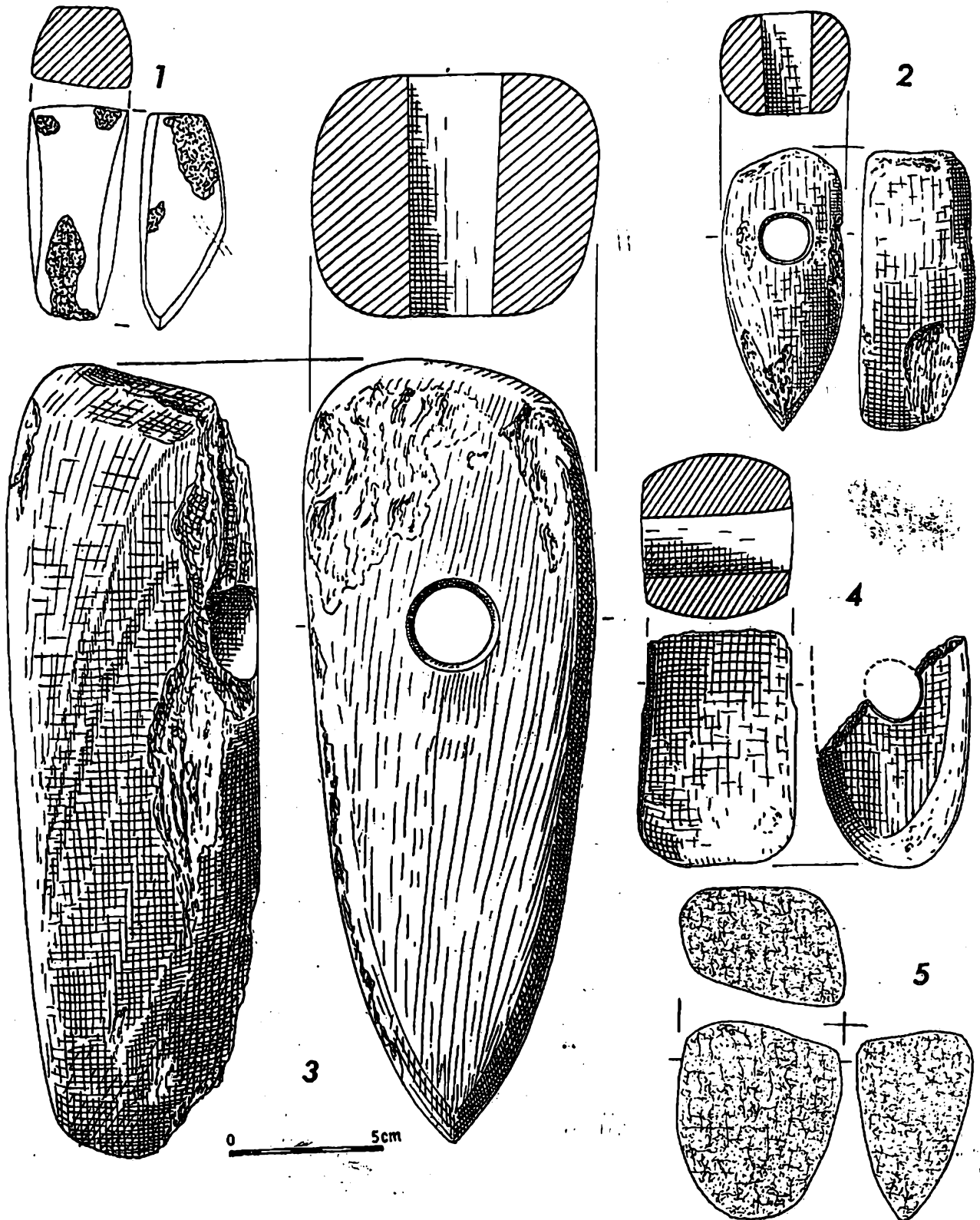
¹⁰ Zabytki wciągnięto do inwentarza ZBK pod numerami: 2708 - 2723, 2958.

¹¹ Zabytki wciągnięto do inwentarza ZBK pod numerami: 2784 - 2739, 2949 - 2954.

¹² Zabytki wciągnięto do inwentarza ZBK pod numerami: 451 - 487.

¹³ W kolekcji znajduje się ponadto skamielina gąbki.

¹⁴ Informacje w tym przypadku są niepewne.

Tablica 1. Kolekcja z Niemojewka
Tafel 1. Sammlung aus Niemojewko

regionalizacji geograficznej wskazany obszar stanowi wschodni skrawek Pojezierza Mogileńskiego¹⁹. Jest to fragment równinnej kotliny, pokrytej glinami moreny dennej, na których zalegają czarne ziemie.

¹⁹ Por. T. Bartkowski 1938, s. 78 n.

System hydrograficzny tworzy przede wszystkim Noteć wraz z Gopłem, zaplecze ich doliny jest słabo nawodnione (mapa 2).

W pięciu przypadkach miejsca znalezienia analizowanych zabytków pokrywają się, ze znanymi już stanowiskami archeologicznymi (mapa 2).

Kolekcja nr 1

NIEMOJEWKO gm. Strzelno, woj. bydgoskie

Lp.	Kategoria artefaktu i stan zachowania	Miejscowość	Blizsze informacje o lokalizacji	Tablica	Surowiec	Daneometryczne (mm)												
						D	D ₁	D ₂	S ₁	S ₂	S ₃	S ₄	S ₅	S ₆	O ₁	Inno		
1	motyka	Niemojewko	-	1:1	lupak sylurski	71	-	-	27	-	18	32	>19	23	-	-		
2	topór	Potrzymiech	-	1:3	gnejs szary	260	162	70	93	80	94	>61	>41	-	38	29,5		
3	fragment topora - ostrze	Kruszwica	-	2:1	bazalt	85	85	-	68	38	-	-	76	-	21	22		
4	topór	-	-	2:5	diabaz	118	49	55	43	26	40	28	42	-	17,5	19		
5	topór	Inowrocław Mątwy	-	1:2	bazalt	>91	55	>20	40	33	>39	>25	>24	-	15	17		
6	fragn. topora - obuch	Krusza Podlotowa	stan. 10	1:4	gabro	-	-	51	48	47	19	27	-	-	-	-		
7	półwytwór i siekiery	Krusza Zamkowa	stan. 15A	1:5	diabaz	64	-	-	38	-	-	-	-	53	-	-		
8	fragment topora - ostrze	Niemojewko	stan. 9	2:3	diabaz	-	38	-	-	41	-	-	45	-	-	-		
9	półwytwór(?) topora	Niemojewko	-	2:2	gnejs biotytowy	168	-	-	58	59	20	20	43	-	-	-		
10	topór	-	-	2:4	gnejs biotytowy	99	42	42	39	41	15	34	45	-	18	18		
11	fragment topora - ostrze	-	-	3:1	gabro	-	46	-	-	44,5	-	-	44	-	20	22		
12	grot z odłamanym czubkiem	-	-	3:4	żelazo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
13	przędlik	Inowrocław Mątwy	-	3:3	glina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
14	przędlik	Inowrocław Mątwy	-	3:2	kamień	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
15	przędlik	Krusza Zamkowa	stan. 3	3:5	glina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
16	przędlik	Krusza Zamkowa	stan. 3	3:6	glina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
17	przędlik	Niemojewko	-	3:7	glina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
18	fr. formy odlewniczej	Inowrocław Mątwy	-	3:8	glina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		

śred. wewn. = 4-9
śred. zewn. = 17-20

dlug. = 228

ø = 37, wys. = 22

ø = 36-37, wys. = 7

ø = 35, wys. = 19

ø = 31, wys. = 18

ø = 31, wys. = 19

1. Niemojewko, gm. Strzelno (mapa 2). Motyka kamienna (tab. 1:1)¹⁶.

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1:1.

W rzucie poziomym kształt czworoboczny asymetryczny. W rzucie bocznym: trapezowaty. W przekroju poprzecznym: trapezowaty, o zaznaczonych graniach. Widoczne są ślady powierzchni niezagładzonej.

Klasyfikacja: Wytwór zaliczyć można do typu 1 (motyki w kształcie wysokich kopyt szewskich) narzędzi ludności kultur cyklu wstęgowego wg K. H. Brandta¹⁷.

2. Potrzymiech, gm. Kruszewica (mapa 1). Topór kamienny (tab. 1:3).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1:2.

W rzucie poziomym kształt trójboczny o trzech bokach wypukłych z lekką asymetrią w partii obuchowej. W rzucie bocznym; zbliżony do wydłużonego owalu, zaznaczona jest lekka asymetria w partii obuchowej. Przekrój poprzeczny: czworoboczny z zaokrąglonymi graniami (zbliżony do owalu). Powierzchnia obuchowa nierówna. Ostrze lekko łukowate. Otwór umieszczony symetrycznie. Pierwotnie prawdopodobnie cała powierzchnia była gładzona. W pewnych partiach (np. przy obuchu) dostosowano się do kształtu bryły surowca (efektem tego jest zaznaczająca się asymetria formy).

Klasyfikacja: Typ 5 narzędzi kamiennych społeczeństw kultur cyklu wstęgowego wg K. A. Brandta¹⁸. W klasyfikacji S. Vencla najbliższy siekierno-mlotowi w kształcie kopyta szewskiego¹⁹.

3. Kruszwica, gm. loco (?)²⁰. Fragment topora kamiennego (tab. 2:1)

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1:3.

Jest to ostrze topora typu z guzikowatym obuchem. Rzut poziomy: kształt rozszerzający się od krawędzi ostrza ku otworowi. Rzut boczny: ostrze rozszerza się systematycznie w obie strony. Przekrój poprzeczny (przy otworze): sześcioboczny. Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Zgodnie z propozycją K. Jazdzewskiego²¹ egzemplarz ten należy zaliczyć do odmiany z rozszerzeniem (w rzucie poziomym) koło otworu, ostrzem wygiętym symetrycznie w obie strony (w rzucie bocznym), z sześciobocznym przekrojem poprzecznym, bez tulejki. Wytwór ten charakterystyczny jest dla społeczeństw kultury pucharów lejkowatych w okresie od przełomu faz II/III do przełomu faz III/IV²² wg systematyki centralno-kujawskiej²³.

4. Miejscowość nieznana. Topór kamienny (tab. 2:5).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1:4.

W rzucie poziomym: trójboczny o 2 bokach wypukłych i 1 (obuchu) prostym. W rzucie bocznym: czworoboczny, asymetryczny. W przekroju poprzecznym: podkowiasty (płasko wypukły). Obuch podkowiasty. Ostrze łukowate. Otwór umieszczony symetrycznie. Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Wg systematyki K. Smutka²⁴ zajmuje on miejsce pośrednie między grupą „c” i „d” (charakteryzują go: łukowatość w rzucie bocznym, „podkowiasty” obuch, otwór przesunięty ku środkowi). Zgodnie z propozycją A. Kośko²⁵ reprezentuje on podtyp 21, 42 (cechy: P:S ok. 2,7, ukształtowanie ostrza B, przekrój poprzeczny 2a). Wytwór ten związany jest ze społeczeństwami KCSz (horyzont toporów ślezańskich)²⁶.

5. Inowroćław — Mątwy, gm. Inowroćław (mapa 2). Topór kamienny (tab. 1:2).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1:5.

W rzucie poziomym kształt trójboczny o co najmniej dwóch bokach wypukłych. W rzucie bocznym: prostokątny z wyraźną asymetrią jednej z płaszczyzn. W przekroju poprzecznym: czworoboczny o zaokrąglonych granicach. Ostrze prawdopodobnie proste. Prawie cała powierzchnia była gładzona, zauważalny jest jednak różny stopień jej opracowania: lepszy na powierzchniach bocznych, gorszy na frontowych. Widoczne są ślady pracy w postaci prostopadłych do krawędzi ostrza rys.

Klasyfikacja: Analizowany egzemplarz łączyć można jedynie ogólnie z epoką neolitu.

6. Krusza Podłotowa, gm. Inowroćław, stan. 10 (mapa 2). Fragment topora kamiennego (tab. 1:4).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1:6.

W rzucie poziomym na zachowanym odcinku ścianki wypukłe. W rzucie bocznym kształt prostokątny. W przekroju poprzecznym czworoboczny o płaszczyznach frontowych prostych, bocznych zaś wypukłych, z wyraźną zaznaczonymi graniami. Obuch ma kształt soczewkowaty — jest to prawdopodobnie efekt dostosowania się wytwórców do kształtu bryły surowca, co potwierdzają znajdujące się w tej partii fragmenty powierzchni o naturalnej fakturze. Otwór, umieszczony niesymetrycznie, wiercony był z dwóch stron.

Klasyfikacja: Analizowany egzemplarz łączyć można jedynie ogólnie z epoką neolitu.

7. Krusza Zamkowa, gm. Inowroćław, stan. 15a (mapa 2). Półwytwór siekiery (?) kamiennej (tab. 1:5).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1:7.

We wszystkich płaszczyznach analizowanego przedmiotu zaznacza się asymetria. Wątpliwości co do intencjonalności okazu powodowane są kształtem bryły oraz fakturą powierzchni (brak śladów obróbki).

8. Niemojewko, gm. Strzelno, stan. 9 (mapa 2). Fragment topora kamiennego (tab. 2:3).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1:8.

W rzucie poziomym ścianki w zachowanej partii wypukłe. W rzucie bocznym ścianki wypukłe. W przekroju poprzecznym zatarcie grani sprawia, iż kształt jest w przybliżeniu okrągły, nieco asymetryczny. Ostrze (częściowo zniszczone) jest lekko łukowate. Otwór umieszczony asymetrycznie. Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Analizowany wytwór łączyć można jedynie ogólnie z epoką neolitu.

9. Niemojewko, gm. Strzelno (mapa 2). Półwytwór topora kamiennego (tab. 2:5)

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1:9.

W rzucie poziomym kształt pięcioboczny. W rzucie bocznym: zbliżony do trapezowatego. W przekroju poprzecznym: czworoboczny z zaokrąglonymi graniami. Obuch w przybliżeniu prostokątny. Ostrze lekko wypukłe. Na obu płaszczyznach bocznych zauważalne są ślady pracy przy początkowych stadiach wiercenia otworu (na jednej umieszczone są symetrycznie, na drugiej zaś — wyraźnie przesunięte ku krawędzi). Cała powierzchnia była obrabiana, zauważalne są jednak partie o różnym stopniu dopracowania, co wiązać można z próbami dalszej obróbki (?). Powierzchnie mniej zagładzone występują na obu płaszczyznach bocznych bezpośrednio przed i za partią przyotworową.

Klasyfikacja: Analizowany wytwór łączyć można ogólnie z epoką neolitu.

10. Miejscowość nieznana. Topór kamienny (tab. 2:4).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1:10.

W rzucie poziomym kształt trójboczny, o trzech bokach wypukłych, z lekko zaznaczoną asymetrią. W rzucie bocznym: prostokątny. W przekroju poprzecznym: czworoboczny ze wszystkimi bokami wypukłymi (lekka

¹⁶ Jako kryterium ustalające kolejność prezentacji przyjęto chronologię wytworu, przedstawiając na końcu wytwory o generalnie jedynie określonym zasiegu czasowym.

¹⁷ K. H. Brandt 1967, s. 9 n.

¹⁸ K. H. Brandt 1967, s. 9 n.

¹⁹ S. Vencel 1980, s. 28 n.

²⁰ Lokalizacja niepewna.

²¹ K. Jazdzewski 1938, s. 273. Por. też P. Herfert 1980.

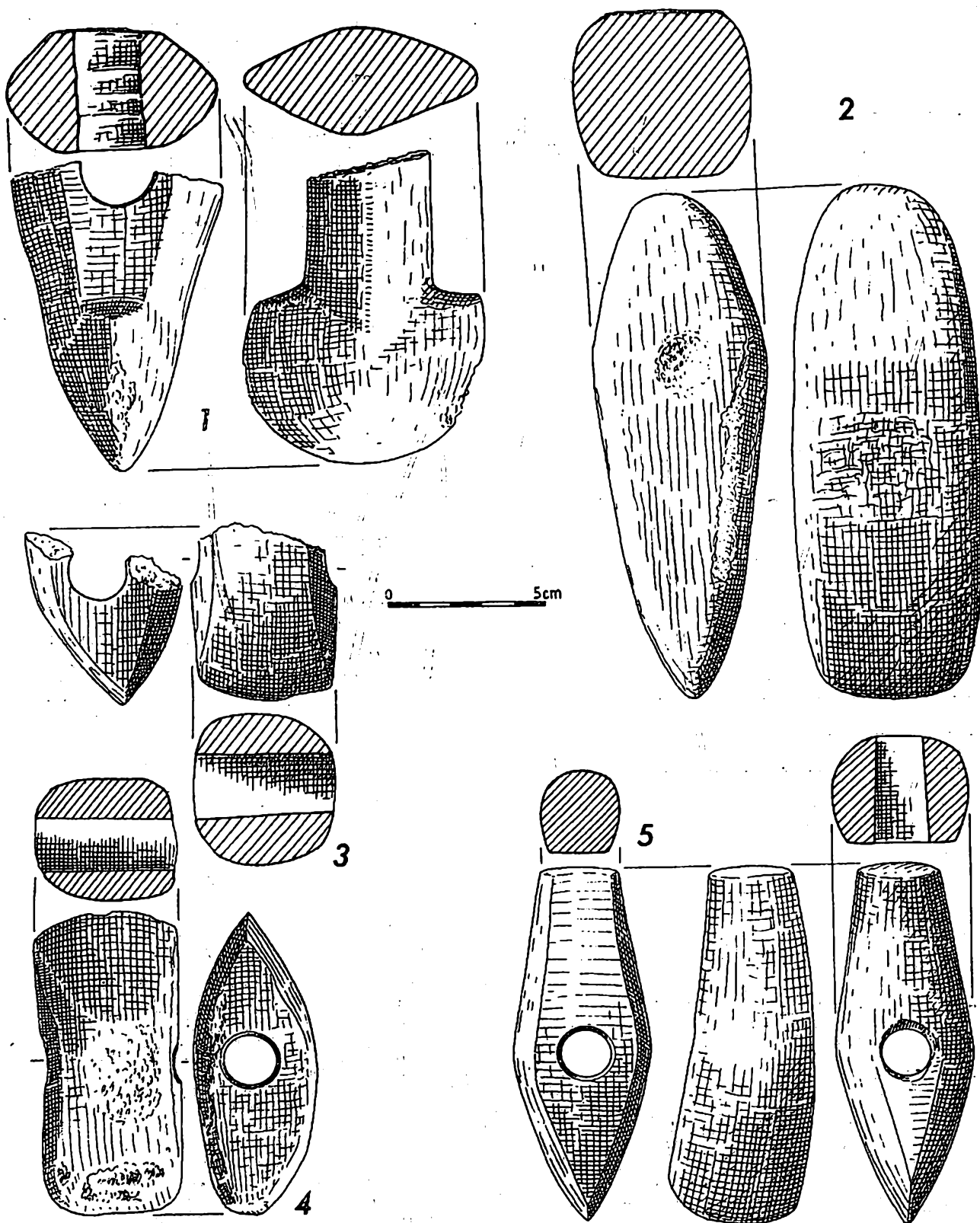
²² Por. K. Jazdzewski 1938, s. 191 (Rybno, pow. Sochaczew), K. Stuchniński 1972, s. 82 (Mątwy, pow. Inowroćław).

²³ Por. A. Kośko 1981, s. 13 n.

²⁴ K. Smutek 1950, s. 158 n.

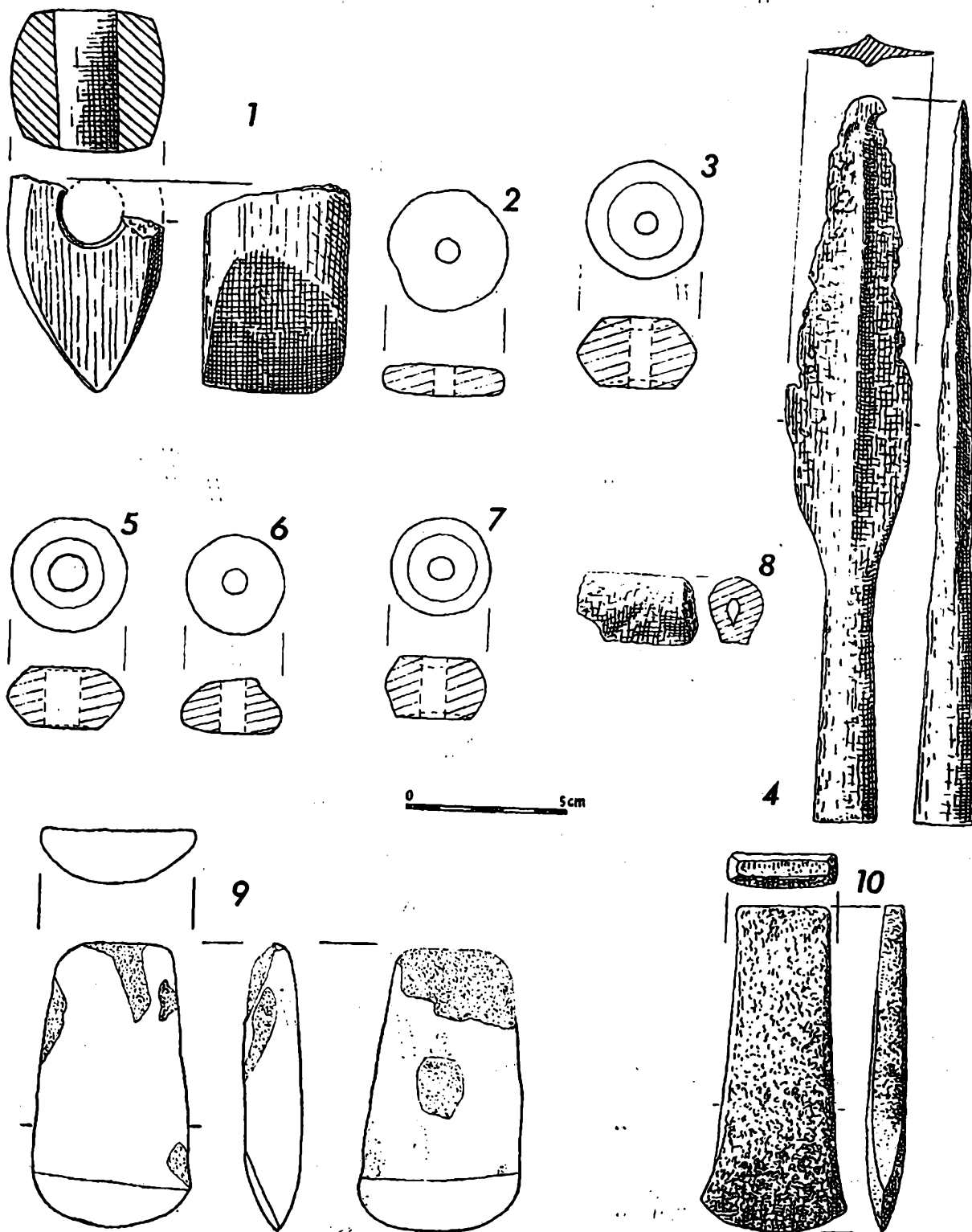
²⁵ A. Kośko 1978, s. 34.

²⁶ Por. A. Kempisty 1978, s. 372 n.

Tablica 2. Kolekcja z Niemojewka
Tafel 2. Sammlung aus Niemojewko

Tablica 3. Kolekcja z Niemojewka (1-8); kolekcja z Rojewic (9, 10)
Tafel 3. Sammlung aus Niemojewko (1-8); Sammlung aus Rojewice (9, 10)

asymetria) i graniami częściowo zaznaczonymi. Obuch prostokątny (?). Ostrze lekko łukowate. Otwór umieszczony niesymetrycznie. Powierzchnia obrabiana niecałkowicie.

Klasyfikacja: Egzemplarz ten łączyć można jedynie ogólnie z epoką neolitu.

11. Miejscowość nieznana. Fragment topora kamiennego (tabl. 3 : 1).

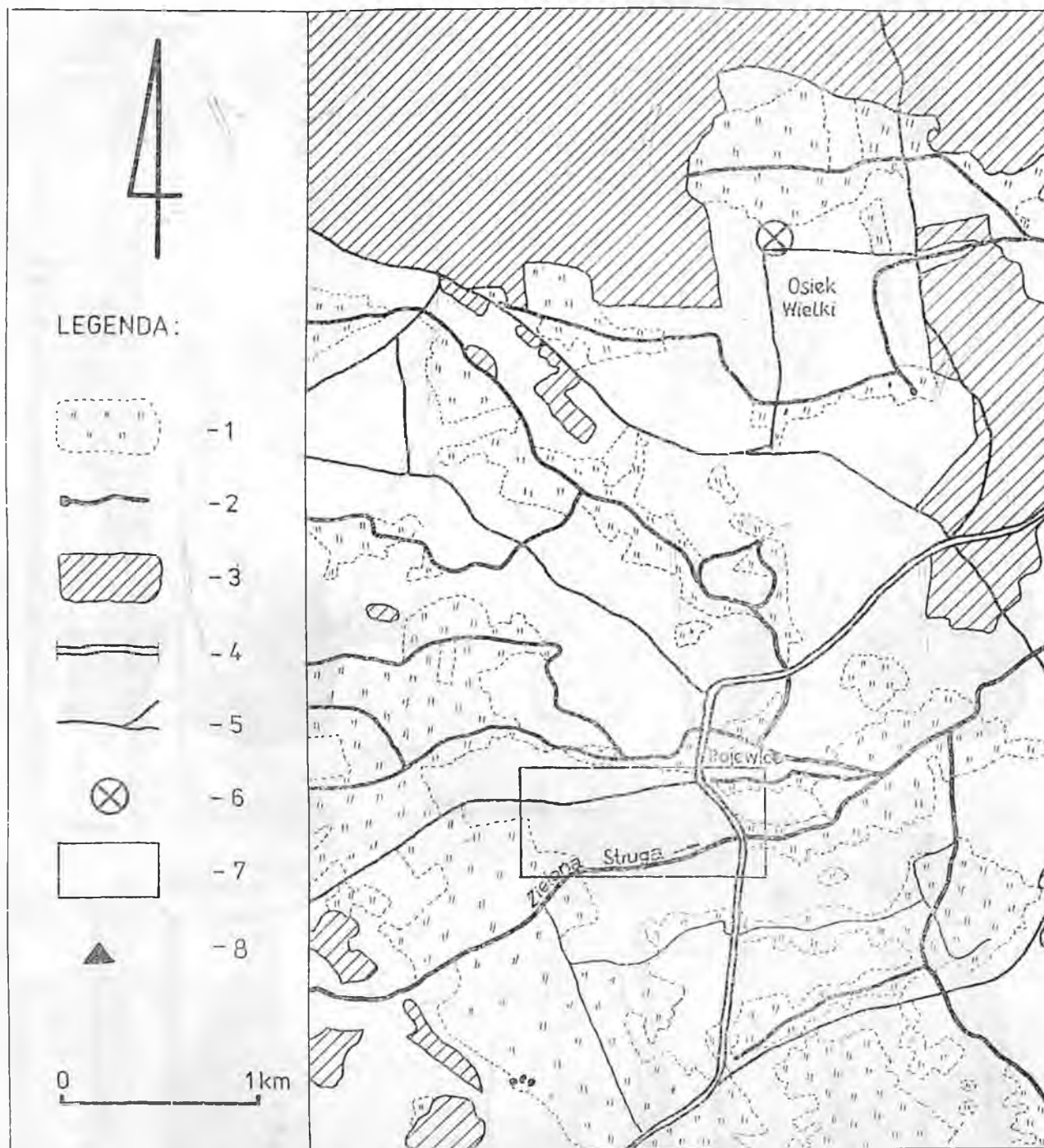
Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 1 : 11. W rzucie poziomym ścianki na zachowanym odcinku wypukłe. W rzucie bocznym — proste. W przekroju

poprzącym kształt czworoboczny ze wszystkimi bokami wypukłymi i wyraźnie zaznaczonymi graniami. Ostrze prawdopodobnie proste. Otwór umieszczony symetrycznie. Cała zachowana powierzchnia gładzona.

Klasyfikacja: Analizowany wytwór łączyć można jedynie ogólnie z epoką neolitu.

12. Miejscowość nieznana. Grot żelazny (tabl. 3 : 4).

Morfologia: por. tabela 1 : 12. Kształt laurowaty. Wyraźnie zaznaczone żeberko zachodzi na okrągłą tulejkę.

Mapa 3. Okolice Rojewic, gm. Rojewo, woj. bydgoskie — kolekcja nr 2. Legenda: 1 — łąki, 2 — cieki i zbiorniki wodne, 3 — lasy, 4 — drogi bite, 5 — drogi polne, 6 — lokalizacja znaleziska z Osieka Wielkiego (por. tab. 2 : 11), 7 — mapa 4, 8 — lokalizacja znalezisk

Karte 3. Umgebung von Rojewice, Gemeinde Rojewo, Wojew. Bydgoszcz — Sammlung Nr. 2. Zeichenerklärung: 1 — Wiesen, 2 — Wasserläufe und Wasserbecken, 3 — Wälder, 4 — feste Strassen, 5 — Feldwege, 6 — Lokalisation des Fundes in Osiek Wielki (vgl. Tafel 2 : 11), 7 — Karte 4, 8 — Lokalisation der Funde

Klasyfikacja: Jest to wytwór charakterystyczny dla ludności kultury przeworskiej.

13. Inowrocław — Mątwy, gm. loco. Prześlik gliniany dwustożkowy (tabela 1 : 13, tabl. 3 : 3).

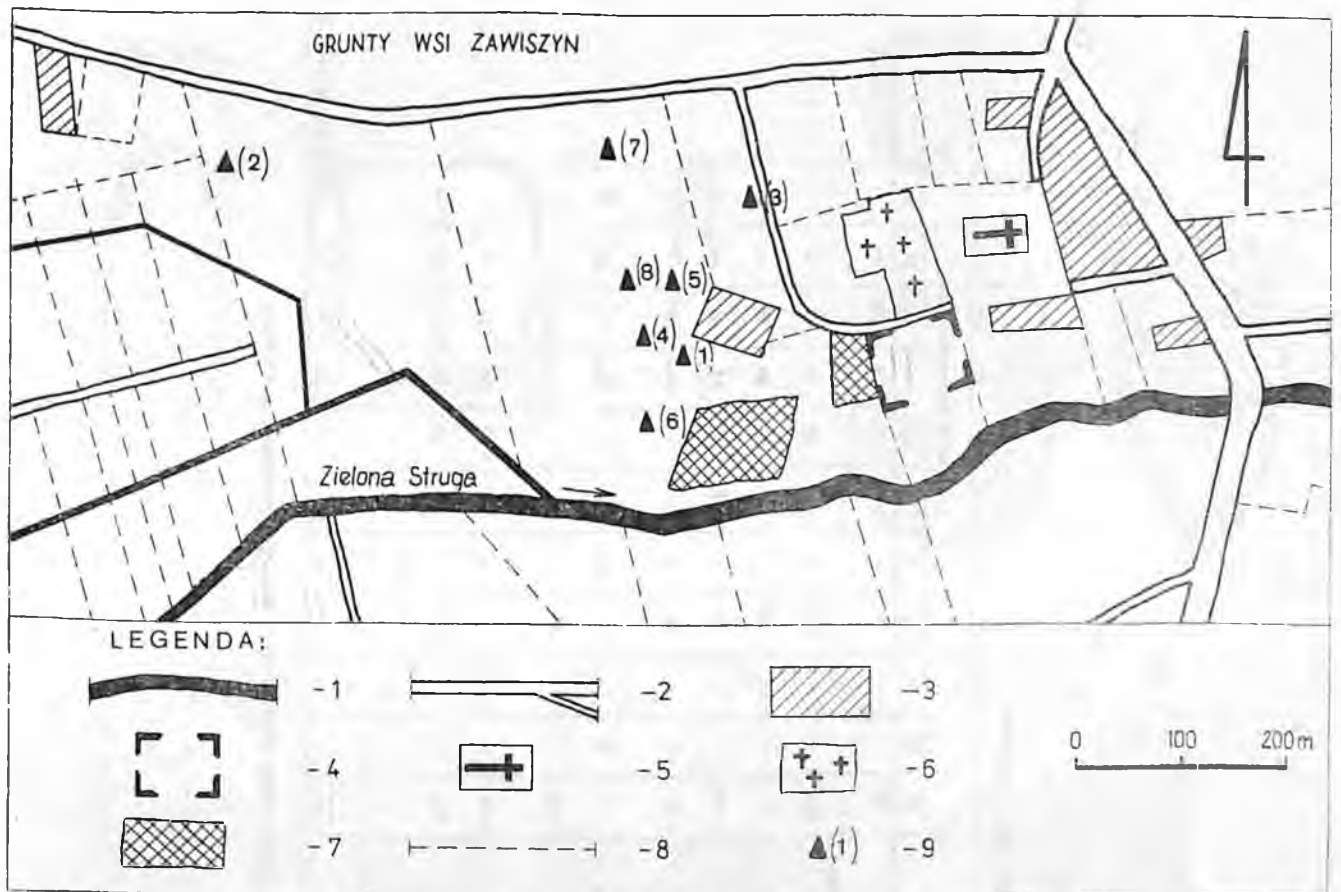
14. Inowrocław — Mątwy, gm. loco. Prześlik kamienny cylindryczny (tabela 1 : 14, tabl. 3 : 2).

15. Krusza Zamkowa, gm. Inowrocław, stan. 3. (mapa 2). Prześlik gliniany dwustożkowy (tabela 1 : 15, tabl. 3 : 5).

16. Krusza Zamkowa, gm. Inowrocław, stan. 3. (mapa 2). Prześlik gliniany stożkowy (tabela 1 : 16, tabl. 3 : 6).

17. Nie mojejk o, gm. Strzelno. Prześlik gliniany dwustożkowy (tabela 1 : 17, tabl. 3 : 7).

18. Inowrocław — Mątwy, gm. loco. Fragment glinianej formy odlewniczej niszczonej użytkowanej w technice „na wosk tracony” (tabela 1 : 18, tabl. 3 : 8). Z kształtu fragmentu można wnioskować, iż wytwór w niej odlewany miał kształt okrągły (?).

Mapa 4. Rojewice, gm. Rojewo, woj. bydgoskie — kolekcja nr 2. Legenda: 1 — ciek, 2 — drogi, 3 — zabudowania, 4 — szkoła, 5 — kościół, 6 — cmentarz, 7 — lasy, 8 — granice pól, 9 — lokalizacja znalezisk (w nawiasie — pozycja wg tab. 2)
 Karte 4. Rojewice, Gem. Rojewo, Wojew. Bydgoszcz — Sammlung Nr. 2. Zeichenerklärung: 1 — Wasserläufe, 2 — Wege, 3 — Baulichkeiten, 4 — Schule, 5 — Kirche, 6 — Friedhof, 7 — Wälder, 8 — Feldgemarkung, 9 — Lokalisation der Funde (in Klammern — Position laut Tafel 2)

Kolekcja nr 2. ROJEWICE, gm. Rojewo, woj. bydgoskie

Składa się na nią: 8 wytworów kamiennych, w tym 1 wytwór z krzemienia oraz 2 wytwory metalowe²⁷.

Przedmioty te zostały znalezione na gruntach należących do dwóch wsi: Rojewice i Osiek Wielki, obie w gminie Rojewo, woj. bydgoskie (mapa 3).

Informacje udzielone przez Właściciela pozwalają na dokładną lokalizację większości znalezisk (mapa 4).

Obszar ten znajduje się w obrębie Pradoliny Wisły—Noteci, ściślej: w jej zachodniej części, Kotlinie Toruńskiej (mapa 1). Pod względem geomorfologicznym charakteryzuje go występowanie wałów wydmych oraz rozległych połąci podmokłych. Pokrywą glebową tworzą bielice i gleby bagienne. Omawiany teren jest częścią zlewni Zielonej Strugi. Cechuje go nadto niewielka ilość zbiorników wodnych (mapa 3). Większość zabytków z Rojewic znaleziono w górnej części południowego stoku oraz na bezpośrednim zapleczu doliny Zielonej Strugi, na zachód od zabudowań wsi Rojewice (mapa 4).

1. Rojewice, gm. Rojewo, stan. 11 (mapa 4). Motyka kamienna (tabl. 3:9).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 2:1. W rzucie poziomym: wyraźna asymetria. W rzucie

²⁷ W kolekcji znajdują się nadto naturalne bryły bursztynu, znalezione w okolicy Rojewic.

bocznym kształt trapezowaty. W przekroju poprzecznym: dwusieczny płaskowypukły. Obuch zniszczony. Ostrze zaokrąglone. Zachowana powierzchnia gładzona.

Klasyfikacja: Egzemplarz ten należy do typu 3 narzędzi kamiennych (płaskich motyk w kształcie kopyta szwaskiego) wg K. H. Brandta²⁸. Natomiast w klasyfikacji S. Venca zbliżony jest do płaskich siekierokopytowych²⁹. Wiąże się zatem ze społeczeństwami kultur cyklu wstęgowego.

2. Rojewice, gm. Rojewo, stan. 10 (mapa 4). Siekierka miedziana (tabl. 3:10).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 9:2. Jest to płaska siekierka o rzucie poziomym w przybliżeniu trapezowatym. W rzucie bocznym kształt trójboczny, o lekko zwężonej partii przyobuchowej. W przekroju poprzecznym: prostokątny. Obuch prostokątny. Ostrze zaokrąglone, z wystającymi końcami.

Klasyfikacja: Wg systematyki A. Lissauera³⁰ egzemplarz ten należy zaliczyć pod względem formy obucha do typu a, zaś z uwagi na formę ostrza — do typu B lub C. Cytowany autor nie przedstawia jednakże analizy chronologicznej wyróżnionych przez siebie typów. Badania lat następnych ujawniają, iż — zwłaszcza dla interesującego nas tu obszaru Kujaw — pojawienie się tego rodzaju wytworów należy łączyć ze społeczeństwami późnej kultury ceramiki wstęgowej³¹. Ujawnia ono na tutejszym gruncie szersze zjawisko zmian kulturowych w obrębie Europy Środkowej, polegające na adaptacji produkcji miedzi³². Siekierki tego typu występują także na poziomie protobrazowych zjawisk kulturowych w Europie Środkowej, wiązanych na płaszczyźnie kultu-

²⁸ K. H. Brandt 1967, s. 10.

²⁹ S. Venc 1960, s. 28 n.

³⁰ A. Lissauer 1904, s. 542 n.

³¹ L. Czerniak 1980, s. 91.

³² Por. B. Javorović 1971, M. Nowotna 1955, P. Patay 1974

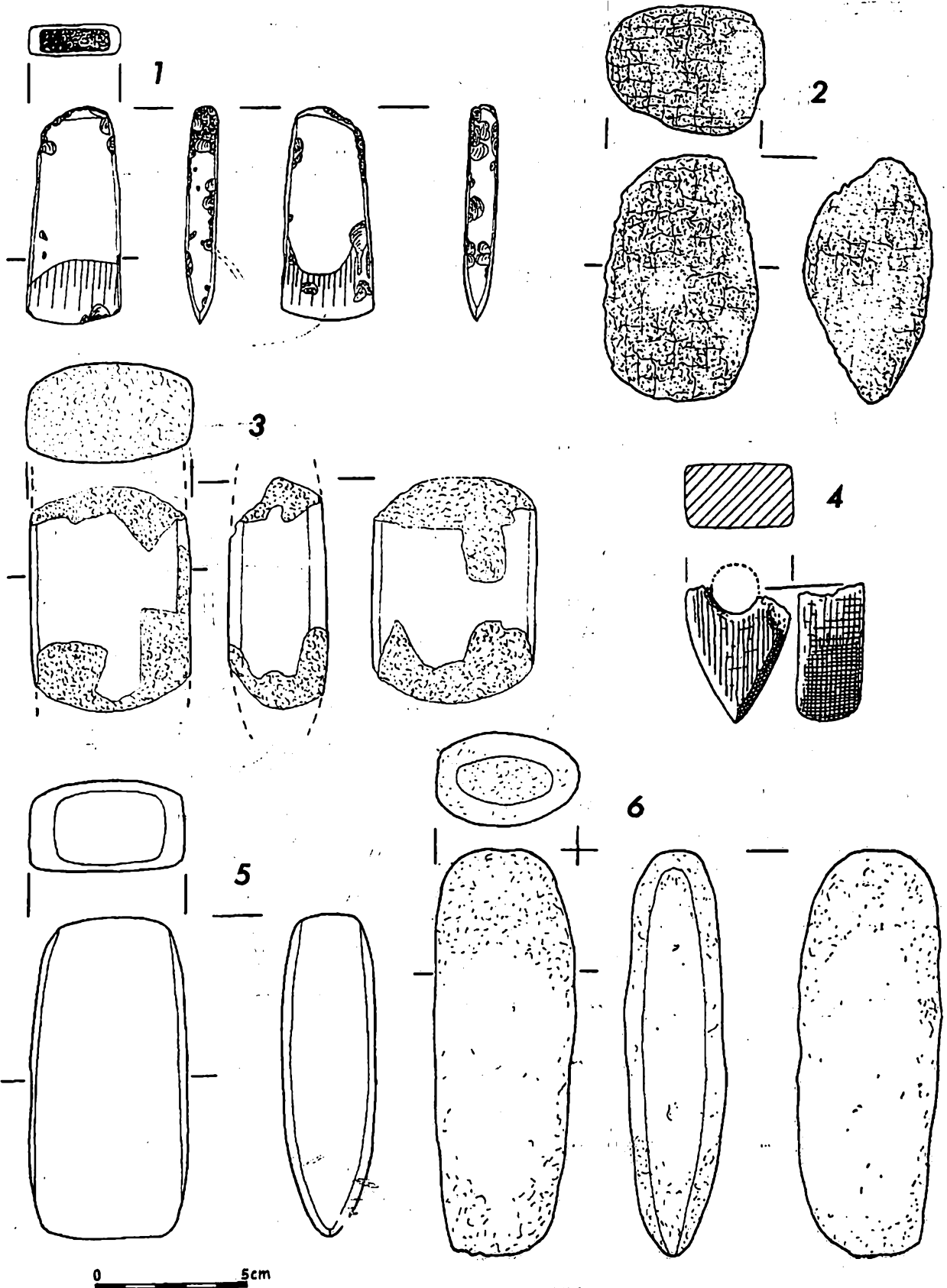
Kolekcja nr 2

ROJEWICE, gm. Rojewo, woj. bydgoskie

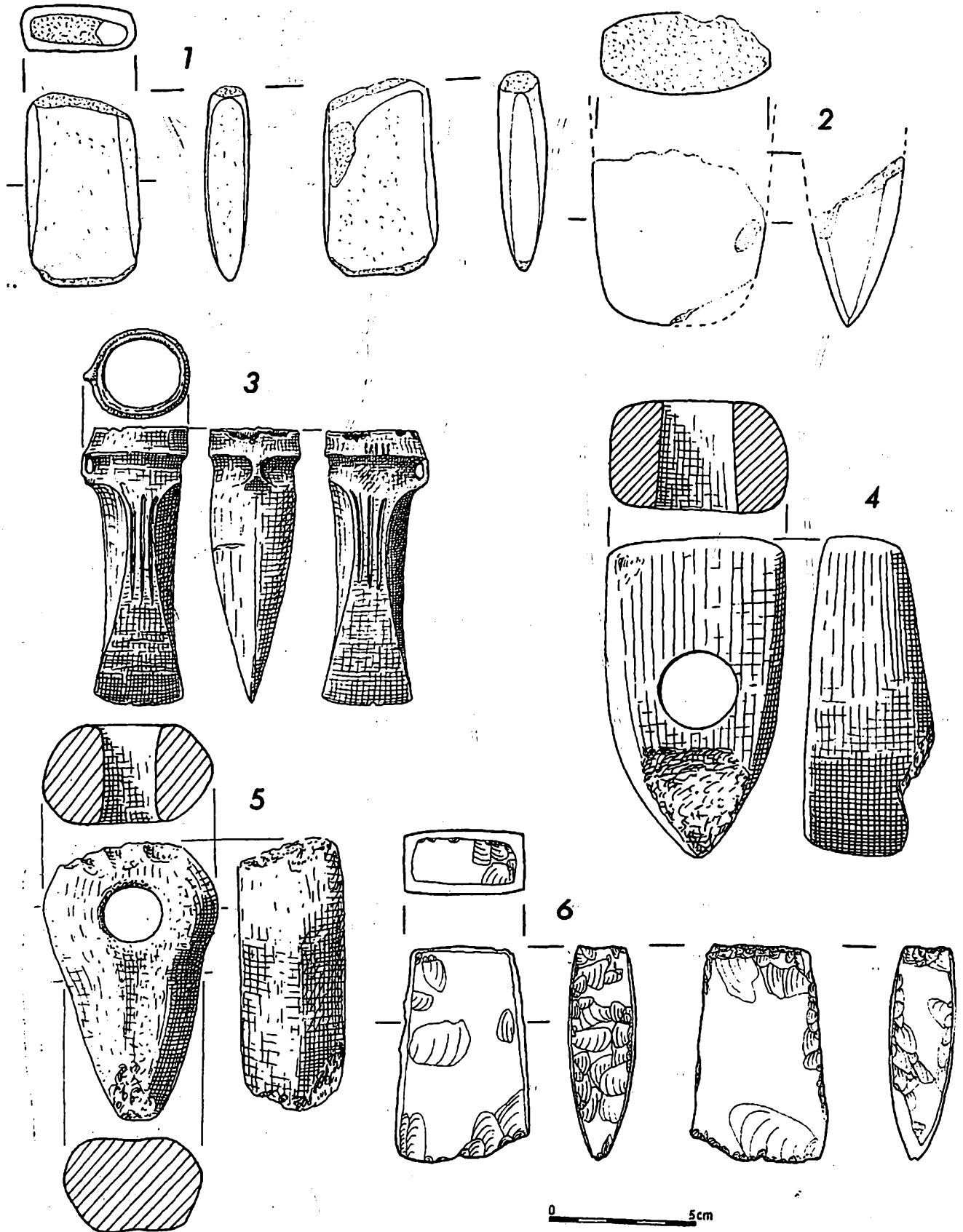
Lp.	Kategoria artefaktu i stan zachowania	Miejscowość	Blizsze informacja o lokalizacji	Tablica	Surowiec	Daneometryczne (mm)													
						D	D ₁	D ₂	S ₁	S ₂	S ₃	S ₄	S ₅	S ₆	O ₁	O ₂	inne		
1.	motyka o zniszczonym obuchu	Rojewice	stan. 11	3:9	typek amfibolitowy	30	-	-	16	-	-	>7	27,5	50	50	-	-	-	
2.	siekiera	Rojewice	stan. 10	3:10	miecz z domieszką arsenu i glinu ¹	103	-	-	12	-	6	29	45	45	45	-	-	-	
3.	siekiera	Rojewice	stan. 12	4:1	krzemień białoci	79	-	-	9,5	-	8	15	30	30	30	-	-	-	
4.	siekiera o zniszczonej powierzchni	Rojewice	stan. 13	4:6	diabaz	>136	-	-	33	-	>17	>30	31	46	46	-	-	-	
5.	fragment siekiery - część środkowa (zniszczony obuch i ostrze)	Rojewice	stan. 14	4:3	amfibolit	>77	-	-	33	-	-	-	-	52	52	-	-	-	
6.	fragment toporka - ostrze	Rojewice	stan. 15	4:4	gnejs drobnolaminowany	-	37	-	-	22	-	-	-	20,5	-	17	17	-	
7.	polifabrykat (?) siekiery	Rojewice	stan. 16	4:2	wapień z widocznymi przekrojami korali	78	-	-	39	-	-	-	-	-	50	-	-	-	
8.	siekiera o zniszczonym obuchu	Rojewice	stan. 17	5:1	dioryt	>66	-	-	-	-	10	>25	30	38	38	-	-	-	
9.	siekiera	Rojewice	-	4:5	gabro?	105	-	-	15	-	19	36	42	51	51	-	-	-	
10.	fragment topora lub siekiery - ostrze	Rojewice	-	5:2	amfibolit, beżowy	-	-	-	-	-	-	-	-	<31	-	-	-	-	
11.	siekiera	Osiek Wielki	stan. 13	5:3	brąz ²	94	-	-	-	-	-	-	-	30	-	-	-	-	Ø tulejki = 24 x 26

¹ Miecz - składnik podstawowy, arsen 1,8%, glin 0,27. Analizę wykonała inż. L. Koziorowska z Centralnego Laboratorium IHKM PAN w Warszawie (orzeczenie nr 451/7307).

² Oddana do analizy w Centralnym Laboratorium IHKM PAN.

Tablica 4. Kolekcja z Rojewic
Tafel 4. Sammlung aus Rojewice

Tablica 5. Kolekcja z Rojewic (1-3); kolekcja z Kościelnej Wsi (4-6)
 Tafel 5. Sammlung aus Rojewice (1-3); Sammlung aus Kościelna Wieś (4-6)

rowej z ludnością kultury pucharów dzwonowatych (początek BA, wg P. Reineckiego). Zabytki omawianego typu pojawiają się ponadto w kontekście form datowanych na rozwinięty BA,²² Powoduje to konieczność przyjęcia „dłuższej” chronologii dla luźnego znaleziska z Rojewy, obejmującej okres od środkowego neolitu po rozwinięty BA.

3. Rojewice, gm. Rojewo, stan. 12 (mapa 4). Siekierka krzemiona (tabl. 4:1).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 2:3.

W rzucie poziomym kształt trójboczny, o dwóch bokach wypukłych, i trzecim (obuchu) prostym. W rzucie bocznym: trapezowaty, w części obuchowej asymetryczny. W przekroju poprzecznym: czworoboczny o wszystkich płaszczyznach prostych i zaznaczonych granicach. Skośny przebieg obucha jest efektem wykorzystania kształtu bryły surowca, co poświadcza obecność powierzchni korowej. Ostrze lekko łukowate. Prawie cała powierzchnia jest gładzona, zaś przy ostrzu dodatkowo wypolerowana.

Klasyfikacja: Analizowany egzemplarz pod względem surowcowo-morfologicznym najbliższy jest wytworom społeczności kultury amfor kulistych.

4. Rojewice, gm. Rojewo, stan. 13 (mapa 4). Siekierka kamienna (tabl. 4:6).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 2:4.

W rzucie poziomym: prawdopodobnie trójboczny, o co najmniej dwóch bokach wypukłych. W rzucie bocznym kształt owalny (?). W przekroju poprzecznym: owalny. Obuch i ostrze prawdopodobnie zniszczone. Powierzchnia siekierki jest zniszczona (warunki zalegania?), widoczne są jednak ślady gładzenia.

Klasyfikacja: Analizowany wytwór łączyć można jedynie ogólnie z epoką neolitu.

5. Rojewice, gm. Rojewo, stan. 14 (mapa 4). Fragment siekiery kamiennego (tabl. 4:3).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 2:5.

W rzucie poziomym: na zachowanym odcinku ścianki lekko wypukłe. Kształt w rzucie bocznym: prostokątny. W przekroju poprzecznym: czworoboczny o płaszczyznach frontowych wypukłych, bocznych zaś prostych z zaznaczonymi granicami. Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Analizowany egzemplarz łączyć można jedynie ogólnie z epoką neolitu.

6. Rojewice, gm. Rojewo, stan. 15 (mapa 4). Fragment topora kamiennego (tabl. 4:4).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 2:6.

W rzucie poziomym na zachowanym odcinku ścianki boczne wypukłe. Kształt w rzucie bocznym: prostokątny (?). W przekroju poprzecznym: czworoboczny, granie lekko zaznaczone. Ostrze lekko wypukłe. Otwór, umieszczony asymetrycznie, wiercony był z dwóch stron. Cała zachowana powierzchnia była gładzona.

Klasyfikacja: Analizowany wytwór łączyć można jedynie ogólnie z epoką neolitu.

7. Rojewice, gm. Rojewo, stan. 16 (mapa 4). Półfabrykat (?) siekiery kamiennego (tabela 2:7, tabl. 4:2).

Aktualny stan zachowania nie pozwala na stwierdzenie jakichkolwiek śladów gładzenia, co może wynikać z właściwości surowca (obecnie powierzchnia jest chropowata, widoczne są także skamieniałe szczątki fauny). Nasuwa to jednak wątpliwości co do intencjonalności tego przedmiotu.

8. Rojewice, gm. Rojewo, stan. 17 (mapa 4). Siekierka kamienna (tabl. 5:1).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 2:8.

W rzucie poziomym kształt trójboczny o trzech bokach wypukłych, lekko asymetryczny. W rzucie bocznym: prostokątny. W przekroju poprzecznym: czworo-

boczny z dwiema płaszczyznami prostymi (boczne) i dwiema wypukłymi (frontowe). Obuch najprawdopodobniej czworokątny. Ostrze prawdopodobnie proste. Cała powierzchnia gładzona.

Klasyfikacja: Egzemplarz ten można łączyć jedynie ogólnie z epoką neolitu.

9. Rojewice, gm. Rojewo (mapa 3). Siekierka kamienna (tabl. 4:5).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 2:9.

W rzucie poziomym kształt trójboczny (o trzech bokach wypukłych). W rzucie bocznym: trapezowaty. W przekroju poprzecznym: czworoboczny o powierzchniach bocznych wypukłych, frontowych zaś prostych; granie zaznaczone. Obuch prostokątny. Ostrze proste. Zmiany powierzchni spowodowane warunkami zalegania powodują nieodróżnialność partii gładzonych i zniszczonych.

Klasyfikacja: Analizowany wytwór łączyć można jedynie ogólnie z epoką neolitu.

10. Rojewice, gm. Rojewo (mapa 3). Fragment topora lub siekiery kamiennego (tabl. 5:2).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 2:10.

W rzucie bocznym i przekroju poprzecznym zachowane partie boków są wypukłe. Zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Wtwór ten ogólnie wiązać można z epoką neolitu.

11. Osiek Wielki, gm. Rojewo, stan. 17 (mapa 3). Siekierka brązowa (tabl. 5:3).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 2:11.

Jest to siekierka o okrągłej tulejce, zdobionej trzema równoległymi żłobkami.

Klasyfikacja: Reprezentuje ona typ siekierki lużyckich, podtyp form średniej wielkości, datowany na V okres epoki brązu wg Monteliusa-Kostrzewskiego²⁴. Luźny rodzaj znaleziska powoduje jednak konieczność warunkowego jedynie przyjęcia tak określonej chronologii w przypadku egzemplarza z Rojewic.

Kolekcja nr 3. KOŚCIELNA WIEŚ, gm. Osiecin, woj. włocławskie

Tworzy ją: 15 wytworów kamiennych, w tym 1 krzemiany, 1 wytwór z brązu i 1 kościany.

Wg relacji Właściciela wytwory te zostały znalezione na gruntach należących do dwóch wsi: Kościelna Wieś i Pułkownikowo (obie w gm. Osiecin, woj. włocławskie).

Obszar ten znajduje się w południowo-wschodniej części Wysoczyzny Kujawskiej (mapa 1). Rzeźba terenu charakteryzuje się niewielkimi deniwelacjami. Pokrywa glebowa jest urozmaicona (przewaga gleb czarnych z obecnością bielic). Sieć hydrograficzna konstruuje znaczna ilość zbiorników zastoiskowych, połączonych systemem niewielkich cieków (mapa 5). Środowisko naturalne jest silnie przekształcone na skutek intensywnej działalności człowieka (uprawa roli, odlesienie, melioracja).

Informacje, które posiadamy pozwalają na dokładną lokalizację części wytworów: sześć z nich pochodzi z terenu Szkoły Podstawowej w Kościelnej Wsi, jeden zaś został znaleziony najprawdopodobniej w „kopcu” (wcześnieśredniowieczny gródek stożkowaty wzniesiony prawdopodobnie na wcześniejszym kurhanie) za dworem (również w Kościelnej Wsi).

²² Np. cytowane przez A. Lissauera (1904, s. 841 n.) znaleziska z ziem polskich: Głogów, Skarbenice.

²⁴ Np. W. Szafranski 1965, s. 103, J. Kostrzewski 1968, s. 143, J. Kostrzewski 1964, s. 18.

Mapa 5. Okolice Kościelnej Wsi, gm. Osiecin, woj. bydgoskie — kolekcja nr 3. Legenda — por. mapa 3; w nawiasie — pozycje wg tab. 3

Karte 5. Umgebung von Kościelna Wieś, Gem. Osiecin, Wojew. Włocławek — Sammlung Nr. 3. Zeichenerklärung: vgl. Karte 3; in Klammern — Positionen laut Tafel 3

1. Kościelna Wieś, gm. Osiecin (mapa 5). Topór kamienny (tabl. 5:4).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:1.

W rzucie poziomym kształt trójboczny, o 2 bokach wypukłych i 1 (obuchu) prostym („łódkowaty”). W rzucie bocznym forma asymetrycznie rozszerza się w stronę ostrza. W przekroju poprzecznym: czworoboczny z zaokrąglonymi granicami. Obuch prostokątny. Ostrze lekko wypukłe. Otwór umieszczony lekko asymetrycznie. Powierzchnia obrabiana niecałkowicie — zachowany jej naturalny (niezagładzony) fragment przy ostrzu jest efektem dostosowania się wytwórcy do kształtu bryły. Przy obuchu i ostrzu występują ślady zniszczeń.

Klasyfikacja: Analizowany wytwór zaliczyć można do typu 5 narzędzi kamiennych wg K. H. Brandta³⁵ związanego ze społeczeństwami kultur z cyklu wstęgowego.

2. Kościelna Wieś, gm. Osiecin (mapa 5). Fragment topora kamiennego (tabl. 5:5).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3-2.

W rzucie poziomym: rozszerzenie koło otworu. W rzucie bocznym obie ściany równoległe. W przekroju poprzecznym kształt sześcioboczny, płaszczyzny boczne lekko wklęsłe. Otwór umieszczony symetrycznie. Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Egzemplarz ten zaliczyć można do typu X wg K. Jażdżewskiego³⁶, do odmiany o sześciobocznym przekroju przy otworze oraz o płaszczyznach frontowych (wg K. Jażdżewskiego „z wierzchu i spodu”) wklęsłych. Najbliższy jest on także typowi 1 toporów

(„Flache Hammeraxte”), wariantowi 2a wg propozycji K. H. Brandta³⁷. Charakterystyczny jest dla ludności kultury pucharów lejkowatych począwszy od przełomu faz II/III do przełomu faz III/IV wg systematyki centralnokujawskiej³⁸.

3. Kościelna Wieś, gm. Osiecin (mapa 5). Siekierka krzemieniowa (tabl. 5:6).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:3.

W rzucie poziomym kształt trójboczny o dwóch bokach wypukłych i jednym (obuchu) prostym. W rzucie bocznym: trapezowaty. W przekroju poprzecznym: czworoboczny o wszystkich bokach prostych i zaznaczonych granicach. Obuch prostokątny. Zachowana powierzchnia jest gładzona, zabieg ten jednak nie zniósł całkowicie śladów rdzeniowania. Na obuchu oraz na obu powierzchniach frontowych widoczne są ślady użytkowania siekiery jako tłuczka.

Klasyfikacja: Analizowany egzemplarz zaliczyć można do tzw. typu siekierki „z grubym obuchem”³⁹, łączonego ze społeczeństwami kultury amfor kulistych.

4. Kościelna Wieś, gm. Osiecin (mapa 5). Topór kamienny (tabl. 6:1).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:4.

W rzucie poziomym kształt trójboczny o 2 bokach wypukłych i jednym (obuchu) prostym. W rzucie bocznym: trapezowaty (z lekką asymetrią). W przekroju poprzecznym: czworoboczny z płaszczyznami bocznymi wypukłymi i zaznaczonymi granicami. Obuch prostokątny o lekko zaokrąglonych bokach. Ostrze lekko wypukłe. Otwór umieszczony symetrycznie. Cała powierzchnia była dokładnie wygładzona. Obecnie wyraźnie widoczne są zniszczenia powierzchni bocznych (spowodowane przez warunki zalegania).

Klasyfikacja: Słabo zauważalna asymetria w rzucie bocznym sugeruje umieszczenie analizowanego egzemplarza w ramach tradycji sznurowej.

5. Kościelna Wieś, gm. Osiecin (mapa 5). Fragment topora kamiennego (tabl. 6:5).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:5.

W rzucie poziomym: w zachowanej partii ścianki są lekko wypukłe. W rzucie bocznym forma lekko asymetrycznie rozszerza się w stronę ostrza. W przekroju poprzecznym kształt w przybliżeniu czworoboczny, z zauważalnym facetowaniem grani (różny stopień facetowania powoduje pewną asymetrię). Ostrze proste. Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Egzemplarz ten reprezentuje najprawdopodobniej tradycję sznurową (świadczą o tym może asymetria widoczna w rzucie bocznym)⁴⁰.

6. Pułkownikowo, gm. Osiecin (mapa 5). Topór kamienny (tabl. 6:4).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:6.

W rzucie poziomym kształt trójboczny, o 3 bokach wypukłych. W rzucie bocznym: trapezowaty. W przekroju poprzecznym: owalny. Obuch zaokrąglony. Ostrze lekko wypukłe. Przy obu wlotach otworu zaznaczają się ślady wcześniejszych prób wiercenia przy pomocy wiertła pustego (o zewnętrznej średnicy ok. 20 mm). Na jednej ze ścian frontowych widoczny fragment powierzchni nieobrobionej (efekt dostosowania się do kształtu bryły surowca).

Klasyfikacja: Egzemplarz ten najbliższy jest typowi K6 wg systematyki K. Struvego⁴¹, reprezentuje zatem tradycję sznurową.

7. Kościelna Wieś, gm. Osiecin (mapa 5). Fragment topora kamiennego (tabl. 6:3).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:7.

W rzucie poziomym w zachowanej partii ścianki wypukłe. W rzucie bocznym: proste. W przekroju po-

³⁷ K. H. Brandt 1967, s. 21.

³⁸ Por. A. Koško 1981, s. 13 n.

³⁹ Por. T. Wiślański 1968, s. 39.

⁴⁰ W ramach systematyki K. W. Struvego (1955, s. 16 n.) zbliżony jest do typu C lub K. Alternatywność wynika z braku partii obuchowej.

⁴¹ K. W. Struve 1955, s. 24 n.; por. też P. V. Glob 1945, s. 45.

³⁵ K. H. Brandt 1967, s. 11 n.

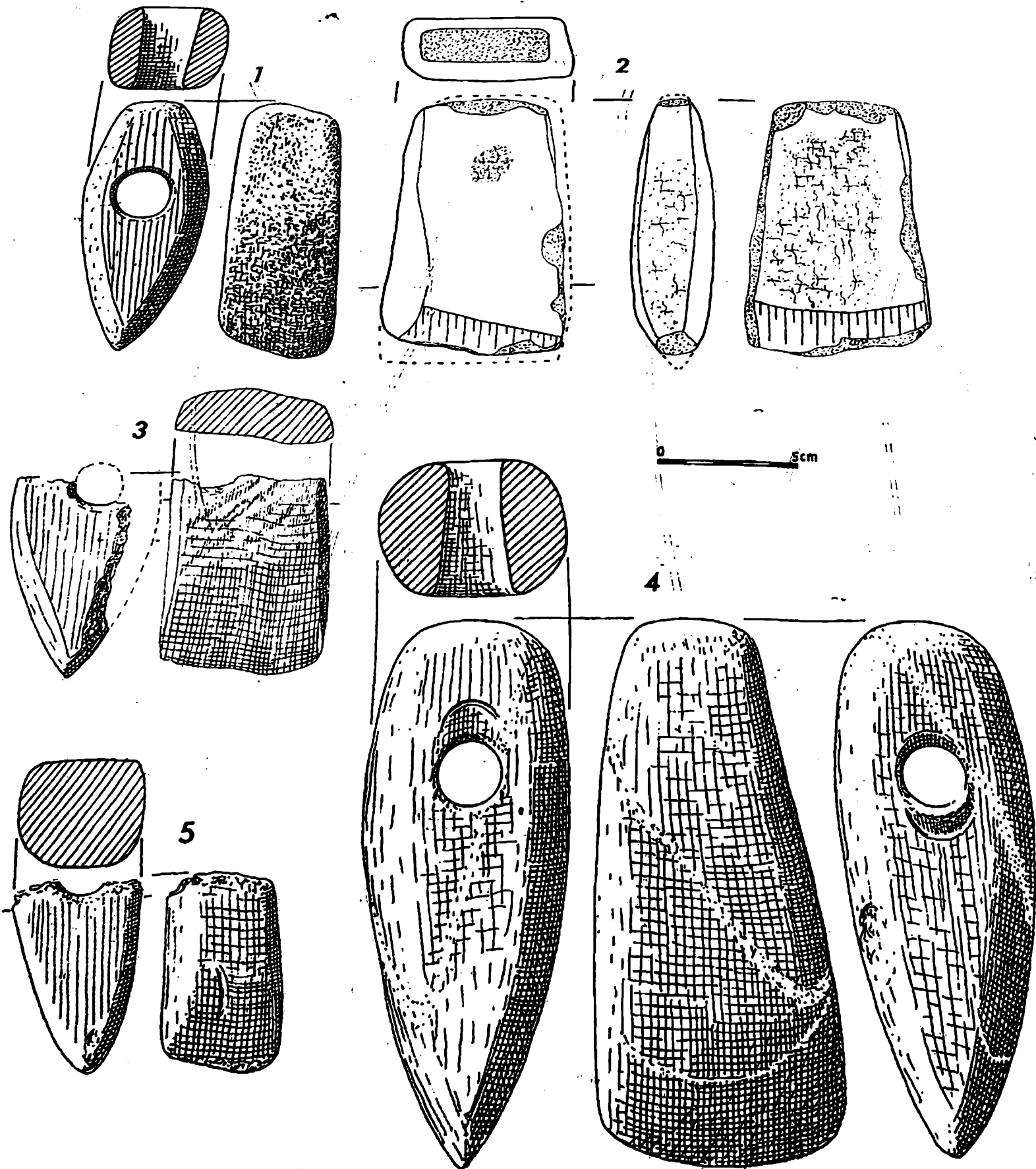
³⁶ K. Jażdżewski 1938, s. 278 n.

Kolekcja nr 3
KOŚCIELNA WIEŚ, gm. Osięcin, woj. wrocławskie

Lp.	Kategoria artefaktu i stan zachowania	Miejscowość	Blizsze informacje o lokalizacji	Tabliczka	Surowiec	Daneometryczne (mm)												
						D	D ₁	D ₂	S ₁	S ₂	S ₃	S ₄	S ₅	S ₆	O ₁	O ₂	Inne	
1.	topór	Kościełna Wieś		5 : 4	amfibolit	108	46	39	38	40	59	27	32	-	-	25	28	
2.	fragment topora - część środkowa (zniszczony obuch i ostrze)	Kościełna Wieś		5 : 5	gabro	-	> 60	-	57	34	-	-	-	-	-	22	24	
3.	siekiera o uszkodzonym ostrzu	Kościełna Wieś	boisko szkolne	5 : 6	krzemień pasiasty	> 73	-	-	22	-	15	32	45	46	-	-	-	
4.	topór	Kościełna Wieś		6 : 1	diabaz	112	59	32	41	40	21	36	42	-	-	23	25	
5.	fragment topora - ostrze	Kościełna Wieś	w trakcie kopania fundamentów szkoły	6 : 5	amfibolit	-	57	-	-	35	-	-	39	-	-	-	-	
6.	topór	Pułkownikowo	-	6 : 4	diabaz	177	114	44	67	56	-	-	74	-	-	22	22 x 30	
7.	fragment topora - ostrze	Kościełna Wieś	w trakcie kopania fundamentów szkoły	6 : 3	amfibolit z żyłką serpentynu	-	63	-	-	56	-	-	56	-	-	19	-	
8.	siekiera z uszkodzonym obuchem i ostrzem	Kościełna Wieś	j.w.	6 : 2	gnejs	> 114	-	-	30	-	< 14	> 36	> 64	-	-	-	-	
9.	fragm. siekiery cz. środ. (uszkodzony obuch i ostrze)	Kościełna Wieś	j.w.	7 : 1	amfibolit	> 12	-	-	33	-	-	-	-	-	60	-	-	
10.	fragm. siekiery - ostrze	Kościełna Wieś	j.w.	7 : 2	dioryt	-	-	-	-	-	-	-	36	-	-	-	-	
11.	siekiera z uszkodzonym obuchem	Kościełna Wieś		7 : 4	amfibolit	> 46	-	-	37	-	< 27	< 50	54	56	-	-	-	
12.	siekiera z uszkodzonym obuchem	Kościełna Wieś		7 : 3	bazalt	> 84	-	-	24	-	> 14	> 26	49	49	-	-	-	
13.	siekiera	Kościełna Wieś		7 : 5	diabaz	89	-	-	29	-	17	41	51	56	-	-	-	
14.	siekiera z uszkodzonym obuchem	Pułkownikowo		7 : 6	gabro	> 66	-	-	21	-	< 16	< 30	41	41	-	-	-	
15.	siekiera	Pułkownikowo		8 : 1	amfibolit	63	-	-	20	-	11	30	34	38	-	-	-	
16.	siekiera	Kościełna Wieś	w „kopyt” za palacem	8 : 2	brąz [†]	148	-	-	-	-	-	-	53	-	-	-	-	Ø tulejki 25 x 36 S max. = 26 grubość max. = 10
17.	narzędzie nieokreślone	Kościełna Wieś	boisko szkolne	8 : 3	długa kość (zwierzęca)	118	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

† Oddano do analizy w Centralnym Laboratorium IHKM PAN.

Tablica 6. Kolekcja z Kościelnej Wsi
Tafel 6. Sammlung aus Kościelna Wieś

przecznym kształt czworoboczny (?). Ostrze lekko wy-
kłe. Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Analizowany egzemplarz łączyć można
tylko ogólnie z epoką neolitu.

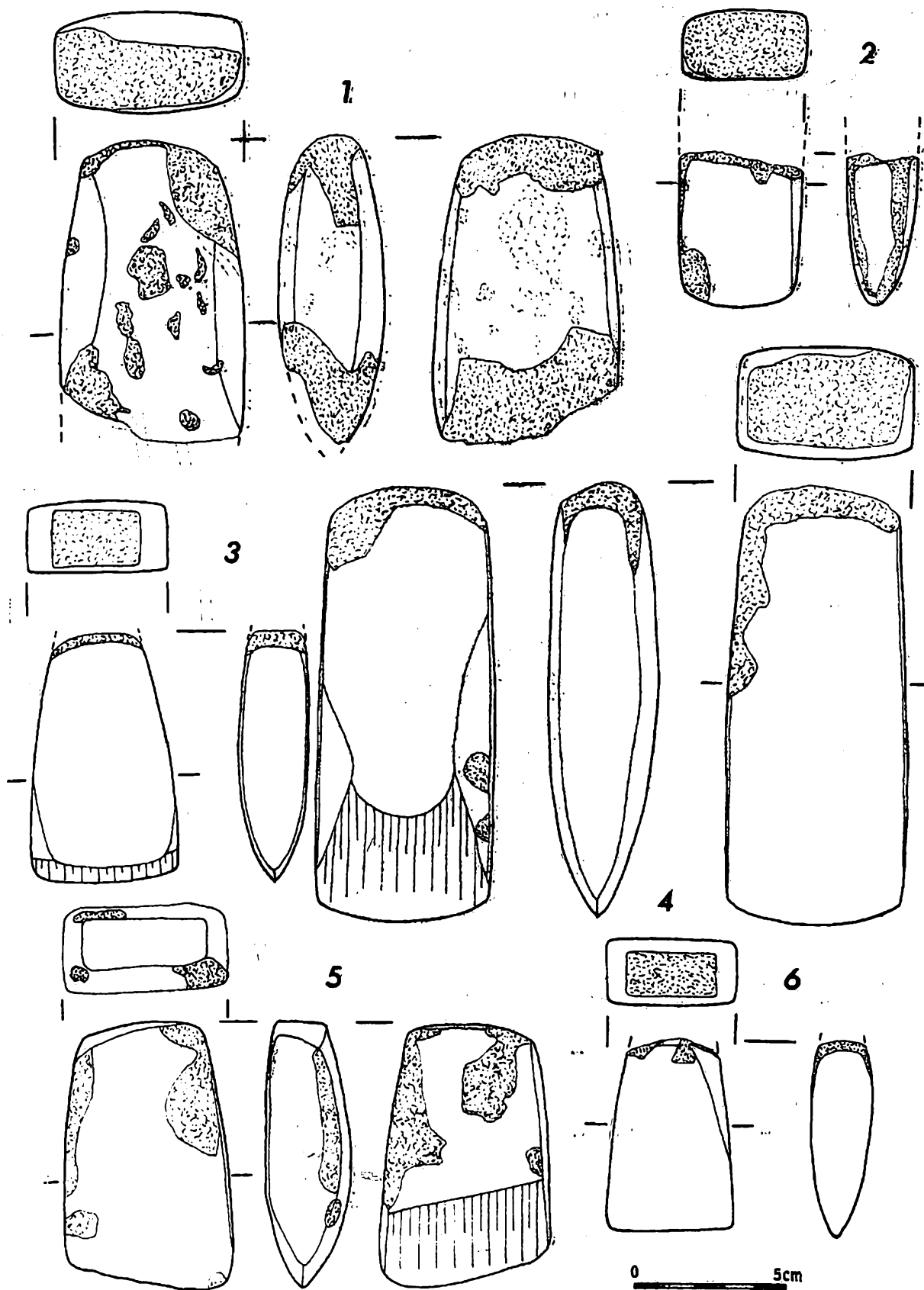
Kościelna Wieś, gm. Osiecin (mapa 5). Słiekier-
ka kamienna (tabl. 6:2).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:8.

Rzucie poziomym kształt trójboczny o (co najmniej)

dwóch bokach wypukłych (widoczna jest pewna asyme-
tria). W rzucie bocznym: trapezowaty (?). W przekroju
poprzecznym czworoboczny, asymetryczny o zaznaczo-
nych graniach. Zachowane są powierzchnie naturalne
oraz powierzchnie z początkowego stadium obróbki („za-
gładzone”, tj. ze śladami gładzenia, lecz jeszcze o chro-
powatej fakturze).

Klasyfikacja: Analizowany egzemplarz łączyć można
tylko ogólnie z epoką neolitu.

Tablica 7. Kolekcja z Kościelnej Wsi
Tafel 7. Sammlung aus Kościelna Wies

9. Kościelna Wieś, gm. Osiećiny (mapa 5). Fragment siekiery kamiennej (tabl. 7:1).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:9.

W rzucie poziomym na zachowanym odcinku ścianki wypukłe. W rzucie bocznym kształt trapezowaty (?). W przekroju poprzecznym czworobocznym o dwóch płaszczyznach wypukłych (frontowych) oraz dwóch prostych (bocznych) z zaznaczonymi graniami. Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Analizowany egzemplarz łączyć można ogólnie z epoką neolitu.

10. Kościelna Wieś, gm. Osiećiny (mapa 5). Fragment siekiery kamiennej (tabl. 7:2).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:10.

W rzucie poziomym na zachowanym odcinku ścianki wypukłe. W rzucie bocznym zaś — proste. W przekroju poprzecznym kształt czworoboczny asymetryczny, z częściowo zaznaczonymi graniami. Ostrze lekko zaokrąglone. Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Analizowany wytwór łączyć można jedynie ogólnie z epoką neolitu.

11. Kościelna Wieś, gm. Osiećiny (mapa 5). Siekiera kamienna (tabl. 7:4).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:11.

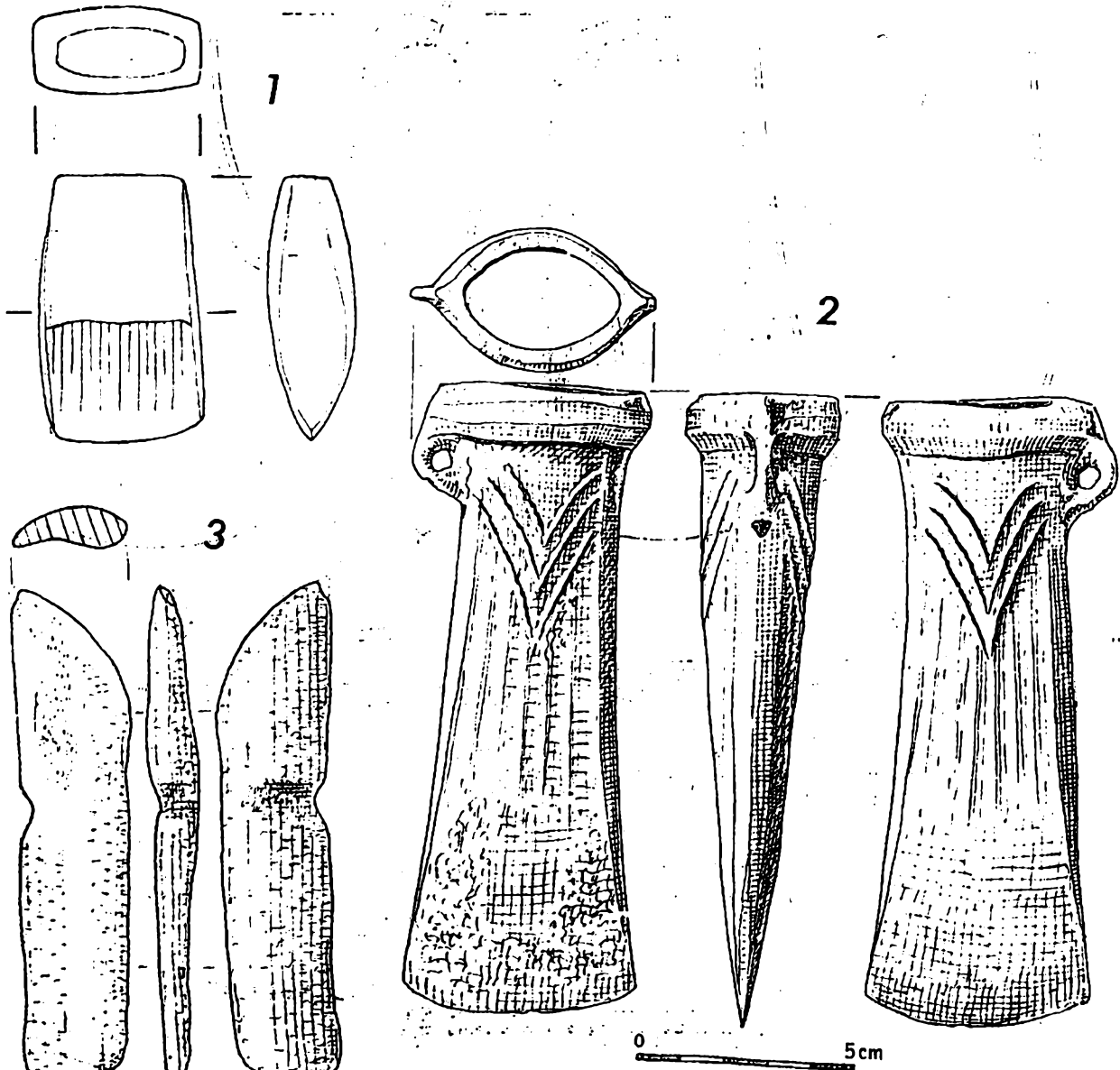
W rzucie poziomym kształt trójboczny o (co najmniej) dwóch bokach wypukłych. W rzucie bocznym: trapezowaty. W przekroju poprzecznym: czworoboczny o wypukłych płaszczyznach frontowych i prostych płaszczyznach bocznych oraz zaznaczonych granicach. Ostrze zaokrąglone. Wyraźnie widoczne są ślady pracy w postaci skośnych do krawędzi ostrza rys. Cała zachowana powierzchnia gładzona.

Klasyfikacja: Analizowany egzemplarz łączyć można ogólnie z epoką neolitu.

12. Kościelna Wieś, gm. Osiećiny (mapa 5). Siekiera kamienna (tabl. 7:3).

Cechy morfologiczno-surowcowe: por. tab. 3:12.

W rzucie poziomym kształt trójboczny o (co najmniej) dwóch bokach wypukłych. W rzucie bocznym: trapezowaty. W przekroju poprzecznym: czworoboczny o wszystkich bokach prostych i zaznaczonych granicach. Ostrze lekko wypukłe. Wyraźnie widoczne są ślady

Tablica 8. Kolekcja z Kościelnej Wsi
Tafel 8. Sammlung aus Kościelna Wieś

użytkowania (prostopadle do krawędzi ostrza rysy). Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Wytwór ten ogólnie łączy się z epoką neolitu.

13. Kościelna Wieś, gm. Osiecin (mapa 5). Siekierka kamienna (tabl. 7:5).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:13.

W rzucie poziomym kształt trójboczny o dwóch bokach wypukłych i jednym (obuchu) prostym, z zaznaczającą się asymetrią. W rzucie bocznym: trapezowaty. W przekroju poprzecznym: czworoboczny ze wszystkimi bokami prostymi i zaznaczonymi graniami. Obuch prostopadły. Ostrze skośne. Cała powierzchnia gładzona.

Klasyfikacja: Analizowany wytwór łączy się ogólnie z epoką neolitu.

14. Pułkownikowo, gm. Osiecin (mapa 5). Siekiera kamienna (tabl. 7:6).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:14.

W rzucie poziomym kształt trójboczny o (co najmniej) dwóch bokach wypukłych. W rzucie bocznym: trapezowaty. W przekroju poprzecznym: czworoboczny ze wszystkimi bokami prostymi i zaznaczonymi graniami. Ostrze proste. Cała zachowana powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Egzemplarz ten ogólnie łączy się z epoką neolitu.

15. Pułkownikowo, gm. Osiecin (mapa 5). Siekiera kamienna (tabl. 8:1).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:15.

W rzucie poziomym kształt trójboczny, asymetryczny, o dwóch bokach wypukłych i jednym (obuchu) prostym. W rzucie bocznym: trapezowaty asymetryczny. W przekroju poprzecznym: czworoboczny z wypukłymi płaszczyznami bocznymi i prostymi płaszczyznami frontowymi. Obuch owalny. Ostrze lekko zaokrąglone. Cała powierzchnia jest gładzona.

Klasyfikacja: Analizowany wytwór łączy się ogólnie z epoką neolitu.

16. Kościelna Wieś, gm. Osiecin (mapa 5). Siekiera brązowa (tabl. 8:2).

Cechy surowcowo-morfologiczne: por. tabela 3:16.

Jest to siekiera z elipsowatą tulejką. W rzucie poziomym rozszerza się od tulejki ku ostrzu. Obie płaszczyzny zdobione są rozbudowanym ornamentem.

Klasyfikacja: Najbliższe analogie pochodzą z części wschodniej Europy Środkowej. Opierają się one na: (1) wielkości, (2) wątkach (zbieżnych, lecz nie tożsamy), (3) elipsowości tulejki. Zabytki tego typu datowane są na terenie Siedmiogrodu na późną epokę brązu⁴⁵. Na ziemiach polskich egzemplarze omawianego typu występują wyłącznie w dorzeczu Wisły. Są to: siekiera z Rogowa: b. pow. Pińczów, woj. kieleckie⁴⁶. Korczyzna: b. pow. Busko, woj. kieleckie⁴⁶. Maćkówki, b. pow. Przeworsk, woj. przemyskie⁴⁶. Ojcowa, b. pow. Olkusz, woj. krakowskie⁴⁶. Cytowane znaleziska zaliczone były przez J. Kostrzewskiego do IV okresu epoki brązu wg Monteliusa-Kostrzewskiego⁴⁷. W porównaniu z innymi znaleziskami tego rodzaju egzemplarz z Kościelnej Wsi wykazuje cechy oryginalne, szczególnie w zdobnictwie. Można go jednak umieścić w podobnych ramach chronologicznych. Jest to pierwsze znalezisko tego typu siekiery na obszarze Kujaw. Może ono ujawniać istnienie trudnych do określenia na obecnym etapie badań, powiązań kulturowych, społeczności Kujaw ze społeczeństwami zamieszkującymi w ośrodku siedmiogrodzkim.

⁴⁵ Por. T. Bader 1978, Pl. LXXIII: 4 (bez uszka) oraz Pl. LXXXVI: 16, XC: 9; T. Kemenczei 1970, s. 21, rys. 1; L. Veľáčik 1983, s. 33 oraz Taf. XXXVIII: 18, 19.

⁴⁶ J. Kostrzewski 1984, s. 59 n., ryc. 75/1.

⁴⁷ Op. cit., s. 41 i s. 105, Tabl. XIII: 2.

⁴⁸ Op. cit., s. 48 i s. 109, Tabl. XVII: 15.

⁴⁹ Op. cit., s. 52 i s. 112, Tabl. XX: 11.

⁵⁰ Op. cit., s. 14 n.

17. Kościelna Wieś, gm. Osiecin (mapa 5). Narzędzie kościane (tabela 3:17, tabl. 8:3).

Zabytek ten wykonany został z fragmentu zwierzęcej kości długiej, przeciętego podłużnie, a następnie wygładzonego.

Jest to narzędzie o funkcji nieokreślonej. Zauważalne są trzy strefy użytkowania (?): oba końce (zaznaczają się tu ślady pracy — rysy prostopadle do krawędzi) oraz wgłębienie w części środkowej.

ZAKOŃCZENIE

Celem niniejszej publikacji była prezentacja (skupiająca się na aspekcie źródłowym) trzech prywatnych kolekcji zabytków archeologicznych z terenu Kujaw. W związku z projektowaną cyklicznością tego rodzaju artykułów starano się tu jednocześnie wypracować pewną formułę przekazu informacji, zarówno na poziomie opisu poszczególnych wytworów, jak i konstrukcji całej wypowiedzi. Oba cele (źródłowość i propozycje metodyczne) nie zawsze udawało się pogodzić. Główną tego przyczyną był stan „tworzenia się” owych ostatnich rozwiązań. Następne opracowania z tego cyklu coraz dalej winny udoskonalać płaszczyznę przekazu.

Zamiarem naszym było ponadto zwrócenie uwagi środowiska archeologicznego na problem istnienia kolekcji pozamuzealnych. Jest to wszak zjawisko ogólnopolskie. Wydaje się stąd istotne, by fakt jego obecności odzwierciedlił się w podobnego typu opracowaniach z innych regionów Polski.

BIBLIOGRAFIA

- Bader T. 1978: *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Bucuresti.
- Bartkowski T. (red.) 1968: *Podział Polski Północno-Zachodniej na regiony fizycznogeograficzne*, Poznań.
- Brandt K. H. 1967: *Studien über steinerne Äxte und Beile der jüngeren Steinzeit und der Stein-Kupferzeit Nordwestdeutschlands*, Hildesheim.
- Cofta-Broniewska A., Kośko A. 1981: *Współczesne kierunki rozwoju archeologii pradziejowej Kujaw*, „Ziemia Kujawska”, t. VI, s. 173 n.
- Czerniak L. 1980: *Rozwój społeczeństwo kultury ceramicznej wstępowej na Kujawach*, Poznań.
- Glob P. V. 1945: *Studier over den tyske Enkeitgravskultur*, København.
- Głosik J. 1975: *Katalog materiałów wykopaliskowych Pogotowia Archeologicznego za lata 1963-1970*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. III, s. 423 n.
- Głosik J., Kowalski K. 1975: *Katalog materiałów zabytkowych Pogotowia Archeologicznego za 1971 r.* „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXXIX, s. 90 n.
- Herfert P. 1962: *Die Steinäxte der Trichterbecherkultur im Elb-Saale-Gebiet*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Ges. Sprachw.”, XI/10, s. 1097 n.
- Jażdżewski K. 1936: *Kultura pułkownikowa lejkowatych w Polsce Północno-Zachodniej*, Poznań.
- Jovanović B. 1971: *Metallurgija eneolitskog perioda Jugoslavije*, Beograd.
- Kemenczei T. 1970: *A Kyjatice kultúra Eszak-Ma-*

- gyarrestigom, [w:] A. Eberman Otto Muszum Évkönyve, t. IX, s. 17.
- Keanpisty A. 1979: *Schyłek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Kostrzewski J. 1958: *Kultura turycka na Pomorzu*, Poznań.
- Kostrzewski J. 1964: *Skarby i luźne znaleziska metalowe od neolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty*, „Przegląd Archeologiczny”, t. XV, s. 5.
- Kośko A. 1979: *Rozwój kultury społeczeństw Kujaw w okresach schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu*, Poznań.
- Kośko A. 1981: *Udział południowo-wschodnio-europejskich wzorców kulturowych w rozwoju niższych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, Grupa mątewska, Poznań.
- Lissaauer A. 1904: *Erster Bericht über die Tätigkeit der von der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft gewählten Kommission für prähistorische Typenkarten*, „Zeitschrift für Ethnologie”, B. 36, s. 537 n.
- Novotna M. 1955: *Medené nástroje a problém najstaršej tážby meďi na Slovensku*, „Slovenska Archeologia”, t. 3, s. 70 n.
- Patay P. 1974: *Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztur-Kultur*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, B. 55, s. 3 n.
- Siuchniński K. 1972: *Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim*, Szczecin.
- Smutek K. 1950: *Słężańskie topory bojowe*, „Z otchłami wieków”, R. XIX, z. 9-10, s. 156 n.
- Struve K. W. 1955: *Die Einzelgrabkultur in Schleswig-Holstein und ihre kontinentalen Beziehungen*, Neumünster.
- Szafrański W. 1955: *Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV i V okres epoki brązowej) w Wielkopolsce*, Warszawa—Wrocław.
- Vencel S. 1960: *Kamenné nástroje prvňich zemědělců ve střední Evropě*, „Sborník Národního musea v Praze”, vol. XIV, no. 1-2, s. 1 n.
- Veličačik L. 1963: *Die Lausitzer Kultur in der Slowakei*, Nitra.
- Wiślański T. 1966: *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław—Warszawa—Kra-ków.

Marzena Szmyt, Janusz Czebreszuk

AUSSERMUSEALE SAMMLUNGEN DER ARCHÄOLOGISCHEN FUNDE
AUS DEM KUJAWIEN-GEBIET
(I. Teil)

Zusammenfassung

Mit diesem Aufsatz beginnt eine Reihenfolge von Veröffentlichungen über aktuell vorhandene, aussermusealische (vorwiegend private) Sammlungen archäologischer Funde aus dem Gebiet von Kujawien. Er ist ein Ergebnis der vom Institut für Prähistorie der Adam-Mickiewicz-Universität Poznań, Arbeitskreis für archäologische Forschung Kujawiens unter der Leitung von Doz. Dr. habil. A. Cofta-Broniewska im Rahmen der planmässigen, langfristigen Forschung des Kujawien-Gebietes geführten Inventarisationsaktion dieserart Sammlungen.

In diesem Aufsatz sind drei Sammlungen besprochen, und zwar diejenigen, die sich im Besitz von W. Kaczorowski in Niemojewko (Gemeinde Strzelno, Wojewodschaft Bydgoszcz), von L. Nowak in Kościelna Wies (Gemeinde Osiecin, Wojewodschaft Wloclawek) und von L. Kozubowski in Rojewice

(Gemeinde Rojewo, Wojewodschaft Bydgoszcz) befinden.

Die Sammlung in Niemojewko enthält eine Steinhacke der Bandkeramik-Kultur, 9 neolithische Steinbeile und eine Steinaxt, eiserne Lanzen spitze aus der römischen Kaiserzeit, 5 Spinnwirtel und ein Bruchstück von einer Gussform.

In der Sammlung in Rojewice befinden sich: neolithische Steinhacke, 8 Steinäxte, eine Kupferaxt (vom mittleren Neolithikum bis Bronzezeit BA₁ datiert) und eine Bronzeaxt aus der 5. Periode der Bronzezeit.

In der Sammlung in Kościelna Wies befinden sich: 6 neolithische Steinbeile und 9 Steinäxte, eine Bronzeaxt aus der 4. Periode der Bronzezeit, und ein Knochengerät von unbestimmter Zeitstellung.

Krzysztof M. Ciałowicz

Predynastic Graves with Weapons Found in Egypt and Nubia (analysis of published material)

Predymastyczne groby ze znaleziskami broni w Egipcie i Nubii (analiza publikowanych materiałów)

Our knowledge of burial customs in the predynastic period is very fragmentary. This mainly results from the wrong way of carrying out investigations which were conducted in the early 20th century in the majority of the most important predynastic cemeteries, inappropriate research methods being used, numerous tombs remaining unpublished, only part of tomb furniture being taken into consideration, or the relics discovered on particular sites being discussed in summary accounts only. The aim of the present study was to collect and analyse as fully as possible the data concerning the tombs whose contents included weapons. The data gathered refer to 331 predynastic tombs with weapons. The most numerous and interesting are the tombs in the following cemeteries: Mustagidda — 18 graves; Abydos — 6; el'Amrah — 17; cemetery No. 17 at Bahan — 12; Abusir el-Melek — 54; Nagad-Dêr — 16; Matmar — 16; Qau — 8; Hammamiya — 6; Badari — 19; Abadieh and Hu — 23; and Naqada — 114. In many cases the graves published, as already mentioned, form only a low percentage of those excavated, and more than once even in these publications only part of tomb furniture has been recorded. At Abydos, for instance, about 500 graves have been excavated, of which 100 have been published, at el'Amrah 1,000 have been found and 150 discussed. In addition, over 1,000 graves from the cemeteries of the region of Diospolis Parva have been published in a very summary way. Until recently this was also the case of the cemetery at Naqada, where over 1,900 graves had been uncovered in the main necropolis. Thanks to the investigations carried out by Elise J. Baumgartel (1970) and to the publication by her of the preserved inventories and field notes made by W. M. Flinders Petrie, the situation has markedly improved, though she did not avoid some omissions, failing, for instance, to take into account some graves published by Petrie. Besides, her study lacks the photographs or drawings of the objects preserved, this making the use of it considerably difficult. On the other hand, well analysed are the cemeteries investigated by G. Brunton (1928, 1937, 1948) and those published by A. Scharff (1926). These studies permit in large measure the drawing of general conclusions.

In the last few years a markedly increased interest in the predynastic period has been observed. Excava-

tions carried out on recently discovered sites as well as the renewed investigations of the earlier explored settlements and cemeteries throw a new light on the problems of the predynastic period. Another source of new data is provided by researchers assembling and analysing the earlier results of excavations, published in numerous monographs, reports, and articles. Here one should mention those of J. J. Castillos (1982, 1983), who analyses the material published earlier. However, the results reported by him are summary and therefore auxiliary in character and thus cannot be treated as the only source for studies aiming at the analysis of the specific categories of graves or elements of material culture. Hence the necessity for the present author to rely mainly on the earlier published material.

The adoption of the uniform system of relative chronology presented another problem, this being extremely difficult considering the fragmentary character of the material reported, the more so that the SD system elaborated by Petrie (1920) raises much doubt. In the present study the adopted chronological division of the Naqada culture follows that proposed by W. Kaiser (1956, 1957), and on the basis of his establishments the present author succeeded in dating more or less precisely most of the graves of interest to him. Some objects put into tombs, such as e.g. knives, were also tools. There are no criteria that would permit the distinction between the knives used in daily life and those used in fight or hunting. Undoubtedly, in the last case knives of large size were used. However, the widespread custom of depositing models of objects in tombs does not permit the criterion of size to be recognized as decisive. Therefore, in this study also the graves containing knives as equipment were taken into consideration, their function being indicated where possible. Exception to these are the graves belonging to the Badarian culture, containing blades with denticulated edge. They may have been knives as well as sickle flints, and it seems that they should be regarded solely as tools; this is why this group of graves is not discussed here.

At the end of the study there is a catalogue of tombs. The publications on which the present author based his discussion of individual cemeteries and tombs are quoted at the appropriate items of

the catalogue. For this reason they are not given as footnotes in the first parts of the analysis, only the earlien general studies, utilized in the present paper, appearing there. Moreover, results of the typological analysis of the objects which may have functioned as weapons are presented, partly on the basis of the earlier establishments and terminology, corrected as far as possible and given more precision. The catalogue describes the tombs with weapons, found in particular cemeteries. The author tried to put there all the information referring to them, a special emphasis being laid on the elements of equipment and on the data concerning the ways of depositing grave offerings.

ANALYSIS OF CEMETERIES

Mustagidda: 18 graves with weapons discovered there come from the following periods: Badarian — 8; I-IIa — 4; IIa-IIb — 1; IIc — 1; III — 1; the remaining 3 graves have not been dated more precisely. Thus the most numerous of them are the graves assigned to the Badarian culture period; 7 of them contained arrow-heads and the 8th one had a small boomerang. The sex of the dead in the graves with arrow-heads could be determined only in two cases, one being a man and the other a child. The third case was perhaps a woman; however, this assumption is only hypothetical, being based on the discovered skull with a plait 15 cm long, which need not necessarily testify to the fact that this was a woman. The boomerang was found in the tomb of a child, and a similar one was discovered in another child's grave but dated inaccurately. In some cases weapons were the only objects to occur in Badarian graves, whereas in other ones they were found together with some pottery and stone beads. Four graves were ascribed to stage I-IIa of the Naqada culture, and one to period IIa-b. The equipment of the first four graves included rhomboid knives with rounded tip and conical mace-heads, and in the last one there were, among other items, clay models of a knife and a mace with a pear-shaped head. Four of the tombs were undisturbed, which made it possible to observe some burial customs. For instance, the mace-heads made of stone and flint knives were broken, several fragments of them were missing, this permitting an assumption that one of the customs of that time was the ritual of breaking weapons before the funeral. However, the clay models of weapon were undoubtedly put into the grave whole. This is the case of both the conical mace-head from tomb 1808 dated as stage I-IIa and the pear-shaped head as well as the knife from tomb 1727 belonging to phase IIa-b, this encouraging the statement of a certain continuity in burial customs. The sex of the dead was determined in 3 cases: they were a grave of a woman, another one of a man, and a double one of woman and child. In all these tombs the equipment included mace-heads, which may testify to some significance of these objects, perhaps religious or magical, besides their functioning as weapons. The arrangement of the objects in the

tombs varied; in the first one the mace-head and the knife lay under the body, in the second in front of the face, in the third case behind the head, and in the fourth one near the feet.

In the subsequent phases of the Naqada culture, represented in the cemetery at Mustagidda, the practice of depositing weapons in a tomb seems to have disappeared. There were no more mace-heads, arrow-heads, or daggers. In one tomb dated as phase IIc a fragment of a boomerang was found, and in another one, probably dating from phase III, a flint knife.

Abydos: As regards the cemeteries localized in this area 6 predynastic graves with the equipment of interest to the present author have been published. They were found in the cemeteries denoted as E and U. Three of them are dated as phase Ia-b, one as IIa, and the remaining two as IIc-IIId2. The graves assigned to the first stage of the Naqada culture contained mace-heads, a fish-tail, and an arrow-head; in those belonging to phase II there were mace-heads and a flint knife. One could observe that some objects had been destroyed before the funeral and the bodies had been quartered, but the arrangement of grave offerings does not seem to have followed any rules.

El'Amrah: Seventeen graves with weapons, discovered in the cemeteries a and b have been dated as follows: two as phase Ia-b, seven as Ic-IIa, six as IIc, and two as IIId. From this it follows that the weapon-containing tombs in this cemetery occur exclusively in the first two phases of the Naqada culture. In those two periods the depositing of weapons in tombs enjoyed an almost equal popularity, markedly decreasing towards the end of the second phase. In all the graves dated to phase I-IIa there were skeletons of men, only in one case the sex of the skeleton remaining undetermined. Double burials occurred three times: two men, a woman and a man, and in the last case the sex of only one skeleton was determined (a man). In five graves conical mace-heads or their models had been laid. In grave a90 conical mace-heads of diorite and of painted limestone were unearthed. The latter head seems to have been a model executed solely as a grave offering. The remaining tombs contained flint fish-tails and a knife. The rest of the equipment was typical, consisting mainly of pottery and stone beads, and, more rarely, of stone vessels and palettes. Only in two cases was the destruction of weapons ascertained, but this may just as well have been the result of plunder.

The tombs of the later phase of the Naqada culture contained pear-shaped mace-heads, fish-tails, flint knives, copper daggers, and bone harpoons. The sex of the dead could be established in 5 cases, three of them being men, one a woman, and one a child, and they were only single burials. The richest of them was the man's grave a96, in which a quartered body had been laid, and grave offerings included 3 pear-shaped mace-heads, 5 fish-tails, beads of lapis lazuli, carnelian, or covered with gold, two slate palettes, a stone axe, a pin of

ivory, and numerous earthenware vessels. Probably a man of importance had been buried here, perhaps the chief of the settlement. Also in the graves of this phase no ritual destruction of weapons was found.

Bahan, cemetery 17: Here 12 tombs with weapons were excavated, all of them datable to period I-IIa, but it should be emphasized that they come in large measure from the decline of this phase. All the tombs contained mace-heads. Seven of them had one conical head each, two — two such heads each, in another there were both a conical and a double-pointed head, and the remaining two tombs were found to contain hexagonal mace-heads. Besides mace-heads particular tombs contained also other kinds of weapon: three of them arrow-heads, five — flint knives, and one a fish-tail. In some cases bone and wooden handles of maces, knives, and fish-tails have been preserved. The sex of the dead was established in 5 cases, all of them being men and one burial being double. Some bodies had been quartered, others partly burnt, and sometimes there were no traces of a skeleton whatsoever. Now and then flint knives were found broken, evidently before they were deposited in the graves.

Abusir el-Melek: Over 900 graves were excavated there, 54 of them containing weapons. They all belong to the third phase of the Naqada culture. Among grave offerings were pear-shaped mace-heads, large and small knives of flint, obsidian, and carnelian, few arrow-heads, and some axes and copper daggers. Judging from the small scale and frequently luxurious material of which they were made, most of them must have been models of weapon, produced specially as grave equipment. Only in the very few cases could the sex of the dead be determined, this preventing the identification of the objects characteristic of the furniture of male and female graves. In general, this furniture was rather poor, consisting mainly of items of pottery.

Naga-ed-Dêr N 7000: In this cemetery 635 graves were discovered, 16 of them containing weapons. Ten graves were dated as phase I and five as phase II of the Naqada culture. Those dated to phase I contained the following kinds of weapon: five of them fish-tails, two — conical mace-heads, and four — knives. The huge majority of knives and fish-tails had been broken before being deposited in the tombs. In 8 cases the sex of the dead was determined, and it is noteworthy that half of the graves discussed contained several skeletons each. It seems that in this cemetery fish-tails, rhomboid knives with rounded tip, and conical mace-heads were the equipment of male graves. Mace-heads used to be placed under the body of the dead person. The rest of the equipment of the graves with weapons, falling in the first phase of the Naqada culture, consisted principally of pottery.

In phase II mace-heads disappeared, whereas fish-tails continued to occur in 3 cases, and a flint knife and bone arrow-heads were to be found in the

remaining two graves. Only in two cases was the sex of the skeletons established. In tomb 7234 two women had been buried, and the equipment included a fish-tail, which may point to a certain change in customs in comparison with the preceding phase. In tomb 7419 a child had been buried, and there, besides pottery, there were only two arrow-heads of ivory. Also in this phase the tomb equipment was rather poor, comprising mainly pottery.

Matmar: In this cemetery 16 graves with weapons were discovered, dated as follows: two of the Badarian culture, two from phase Ic, two from IIa, six from IIb-IId, and two from IIId2-IIIa1. The Badarian graves contained arrow-heads, one of which was damaged and placed in the hand of the dead person. They were both male graves. In the tombs belonging to phase Ic there were fragments of fish-tails and pottery. The same kinds of objects and a flint knife were present in the graves from phase IIa. A more varied equipment was found in the tombs dated as IIb-IId. Besides fish-tails and knives it included an alabaster pear-shaped mace-head, a copper axe, and four arrow butts unearthed in the grave of a child. The tombs belonging to phase IIId2-IIIa1 contained only flint knives and pottery. There seems to be a certain regularity in the development of tomb furniture in this cemetery. The Badarian graves and those dating from the early and late phases of the Naqada culture were rather poor and had uniform equipment, whereas those from the intermediate phase were slightly richer and their equipment was more varied.

Qau: Eight graves with weapons are known from this cemetery, five of them belonging to phase I and three to phase II of the Naqada culture. The earlier tombs were found to contain fish-tails and mace-heads. The weapon-containing tombs of this phase were very poor, weapons being usually the only grave offering, sometimes, however, items of pottery occurring there. In phase II the equipment comprised only flint knives, and in one case additionally a fish-tail. No ritual destruction of weapons was noted.

Badari: In this cemetery 19 graves with weapons were excavated. The overwhelming majority of them — twelve graves — is dated as the Badarian culture period, one remains undated, three date from the second phase of the Naqada culture, and the other three from phase III. As many as 11 Badarian tombs were equipped with arrow-heads, and in the last one relics of two boomerangs were discovered. The remaining grave offerings were poor, consisting of pottery, shells, and beads. The graves dated as phase II contained mace-heads, fish-tails, and flint knives. On the other hand, those from phase III were poor, weapons being represented in them only by flint knives broken before being put into the graves.

Diospolis Parva: In a few cemeteries localized in this region a large number of graves was uncovered, some of them with lavish equipment. Un-

fortunately, as a result of a very summary report most of this valuable material has irretrievably been lost. However, it was possible to record 23 graves with weapons from the cemeteries B at Abadih and U at Hu. As only part of their equipment had been published, only 5 graves from cemetery B could be dated with some degree of precision. These graves belong to phase I-IIa. Nevertheless, it is worth mentioning three most important graves which can throw some light on the problems connected with burial customs. Grave B86 with three skeletons has the characteristics of reburial. Although it was undisturbed, only one complete skeleton was found, the second one was headless, and of the last one only the pelvis remained. The equipment included 3 conical mace-heads, 2 handles for them made of horn and ivory, and 9 fish-tails. In tomb B56 fragments of 2 skeletons were discovered. Among grave offerings worth noting are a fish-tail and 2 conical mace-heads. The first, stone head had been broken before it was put into the grave, while the other, put there intact, was a clay model. Tomb B102 contained skeletons of 4 men and a child, and 2 female skulls. The equipment included stone mace-heads, one conical and the other double-pointed.

Naqada: This is undoubtedly the most important predynastic cemetery, and, as mentioned above, thanks to the supplement to Petrie's excavations published by E. J. Baumgartel, it is possible to analyse more or less accurately the equipment of the graves in this necropolis. 114 tombs with weapons come from all the cemeteries. 109 of them were excavated in the main necropolis containing a total of 1953 tombs. 75 could be dated with approximate precision. They have been grouped according to phases as follows: I-IIa — 38; IIa-IId2 — 32; and IId2-IIIb — 5. From this division it follows that tombs with weapons occur most frequently in the first and the second phase of the Naqada culture. The tombs of phase I-IIa were equipped with weapons of the following types: fish-tails in 14 tombs, flint knives in 13, conical mace-heads in 15, and pear-shaped mace-heads in 3. Other kinds of weapon such as spear-heads, double-pointed mace-heads, or flint daggers occurred sporadically. In some cases it was found that knives and fish-tails had been broken before they were put into the graves. Unfortunately, only in very few cases could the sex be determined, this preventing the establishment of the objects characteristic of male graves. Mace-heads form an interesting group of relics. They occurred in 17 tombs, 10 tombs having one head each, six having two, and one as many as three heads. 13 tombs contained conical mace-heads, two both conical and pear-shaped ones, one tomb had a pear-shaped head, and the last one a double-pointed head. It seems that the four last-mentioned tombs should be dated precisely to phase IIa. Particularly interesting are the graves with mace-heads of various types put together. Both were female graves. Tomb 1401 had two conical mace-heads and one pear-shaped, one basalt and

three clay vessels, shells, and lumps of haematite and malachite. The heads were arranged on the eastern side of the tomb, on two long sticks linked together with strips of leather. In tomb 1488 a conical and a pear-shaped mace-head were discovered as well as fragments of a clay figurine female in form, a palette, a cone of baked clay, an ivory tusk, and an earthenware vessel. The equipment of both graves is richer than the average one of that period. Besides the above-mentioned tombs the only other one containing conical and pear-shaped mace-heads was excavated at Mahasna. In addition to these objects also double-pointed mace-heads were found there. This may prove that they were used by groups of people varying in their customs, who lived in Upper Egypt in Naqada IIa. In the tombs containing two conical mace-heads each, at least one was made of limestone and was frequently painted, which may indicate that it was a model produced expressly as a grave offering.

Equally numerous in the tombs were fish-tails which seem to be connected rather with male graves, though this is not an absolute rule. In the tombs from phase IIa-IId2 knives were most numerous, occurring in 20 cases, while pear-shaped mace-heads were found in 10 and fish-tails in 5 cases. Other types of weapon, such as copper axes and daggers, arrow- and spear-heads, and flint daggers were found only sporadically. It should be stressed that towards the end of phase IIa conical mace-heads disappeared, whereas fish-tails changed their shape and their popularity decreased. Moreover, there was a clear decline of the custom of breaking or smashing the weapon before it was put into the grave.

Further decline of the custom of depositing weapons in the grave could be clearly seen in the third phase of the Naqada culture. In four graves the equipment consisted of flint knives and in one there was a fish-tail.

ANALYSIS OF WEAPONS

In this part the occurrence of particular types of weapon in the successive phases of the predynastic cultures is discussed. The analysis covers the dated graves from all the cemeteries listed in the catalogue.

Arrow and spear: It is often hard to distinguish arrow-heads from spear-heads in archaeological material. They were very similar in shape, so only a difference in size can determine whether they belong to one or the other type of weapon. As regards the heads of medium size, about 5 cm long, they could very well function as arrow- or spear-heads. Therefore these two categories will be discussed in one chapter, their belonging to particular types of weapon being indicated where possible. Likewise relics of arrow shafts were taken into account. The distribution of the occurrence of this type of weapon in particular chronological periods is as follows: 27 in Badarian culture, one in Naqada Ia, 25 in Naqada Ic-IIa, nine in Naqada

I Ib - I Ic, five in Naqada I Ib - I Id2, and four in Naqada III. From this comparison it is quite evident that arrow-heads were most frequently put into the graves in the period of Badarian culture, and next towards the end of phase I of the Naqada culture. The range of variety of the types of heads deposited in the graves is not very broad. Five variants can be distinguished:

1. Arrow-heads with concave base — the most numerous and undoubtedly most popular type, this being evidenced not only by finds in the graves but also by their large number in settlements. Their characteristic feature is an approximately triangular shape and a more or less concave base sharpened for better fixing it in the shaft. There is a large variety within this type as regards the length of the head, wings, the angle between them, and the presence or absence of serration on the edges, so that there are not two identical specimens among them. They are characteristic mainly of the Badarian cultures and Naqada I - I Ia. They also occur in the later phases of the latter culture but much more rarely.

2. Tanged arrow-heads. They are rather small, varied in shape, elongated or squat, all of them, however, having a tang for fixing them in the reed shaft. They were rare in graves but more numerous in settlements. The oldest examples were found in the graves dated as phase I Ib. They were more frequent in the third phase of the Naqada culture, when they seem to have replaced almost completely the heads with concave bases.

3. Chisel-headed, triangular arrow-heads. They are made of flakes the width of which forms the cutting edge. The only known predynastic examples come from tomb 1066 at Abusir el-Melek, dated as phase III. This type enjoyed considerable popularity in the Sudanese Neolithic cultures and in the archaic period.

4. Leaf-shaped arrow-heads. This is a rather rare type, which seems to have been used mostly for fixing on spears. The bases of such heads can be pointed or slightly rounded. Judging from the examples found in the dated graves, the heads of Naqada I - I Ia are rounded at the base, pointed at the top, and the widest more or less in the middle. In the later period they become slightly smaller and thinner, pointed at both ends, with their maximum width near one of these ends.

5. Harpoon-shaped arrow-heads. This is a specific type of head used for arrows or harpoons. They had one or two barbs on one side. They appear at the beginning of Naqada II, though they are known much earlier from the areas both to the north and to the south of the range of the occurrence of this culture. They are small, attaining the length of 15 cm. At the butt they often have notches which may have served for fastening the head to the shaft with cord or they may have been saturated with poison; the latter practice could explain how such small points were used in hunting big amphibians, such as hippopotami or crocodiles, as shown in representations on the vessels of group D. They were also used for catching fish near the banks or in the

pools formed by the flow of the Nile. This kind of work was done by women and children, hence their frequent occurrence in their graves.

The basic raw material used for the production of arrow and spear-heads was flint. Besides, examples of tanged heads of bone are known. The last-mentioned material and copper were used to make harpoon-shaped heads.

Mace-heads: In 100 graves dated more or less precisely 130 mace-heads were unearthed. The analysis of the material permitted the distinction of four principal types of mace-head:

1. Conical mace-heads. This type comprised the objects until now usually called disc-shaped. The proposed change in their name results from the fact that most of them resemble upturned cones rather than discs, the closest to the latter in shape being the specimens from the Sudan (they are not considered in the present study). In view of the earlier suggested typology of the mace-heads from the Nile Valley (Ciałowicz, 1984) and the absence in the Egyptian predynastic tombs of the group „a” distinguished there, in the present analysis the earlier given numeration of particular groups and types has been preserved. In order to avoid inconsistency and differences in comparison with the earlier typology, the here-mentioned groups of conical mace-heads have been marked, similarly as there, with the letters b and c.

b) Flat-topped and convex-bottomed mace-heads. The huge majority of examples belonging to this group come from the graves dated as phase I a - I c of the Naqada culture, and it seems that they are characteristic of exactly this period. They also occur in phase I Ia, but their popularity definitely decreases. Most of them come from the graves denoted as male graves and only very few from female ones. They seem to have functioned as real weapons except a small number of them which were models. They were frequently broken before being put into the graves.

c) Concave-topped and bottomed mace-heads. This group is much more numerous in the archaeological material. The earliest dated specimens belong to phase I a, but the huge majority of them can be dated as phase I c - I Ia, of which they seem to be the most characteristic. They were also sometimes broken before they were deposited in the graves, but this took place in proportionally fewer cases than in the group described above. It seems that for the most part they functioned as models, only very few exceptions being real weapon.

Undoubtedly conical mace-heads originate from the territory of the present Sudan and it was from there that the tradition of using them was transferred to Upper Egypt in the initial phase of the Naqada culture.

2. Conical — pear-shaped mace-heads. This type is rather scantily represented, its shape being intermediate between conical and pear-shaped, until now defined by some excavators as flat-topped. Only one reliably dated example of it is known; it was found in grave 130 at Qau assigned to Naqada I a -

-b. Nevertheless, this type should be mentioned here, though it is much better represented in the Sudanese Neolithic cultures and is also encountered in the Fayum A.

3. Pear-shaped mace-heads. Here the traditional terminology has been retained, this type comprising mace-heads of approximately spherical shape, elongated, round or oval in transverse and longitudinal section. This is the second most popular type of predynastic mace-head. A variety of form and the lack of characteristic dominant traits made impossible the distinction of smaller groups or variants, the only exception being a small group of knobbed mace-heads. They occur in tombs in Naqada IIa, though they were found earlier in the Merimda culture, which numerous researchers regarded as the evidence of its links with the territories of South-Western Asia. Pear mace-shaped-heads are present in graves almost exclusively in phase IIa - IIc2. As regards phase III, the only such mace-heads known to us are those from two rich tombs in Nubia and seven specimens found in six tombs in the cemetery at Abusir el-Melek. The last-mentioned objects, lavishly decorated or made of luxurious materials, seem to be solely models intended as grave offerings. On the other hand, the Nubian examples are in all likelihood symbols of authority. It is also very significant that only one mace-head was found in the cemetery at Gerzeh. From this it follows that the use of maces with pear-shaped heads is related with the pure Upper Egyptian people originating from the territories south of Assyut and that in stage IIc the function of these maces undoubtedly changed. Originally real weapons used in fight and hunting, as evidenced by representations on the Hunters' Palette and on the knife from Gebel el-'Arak, they later become a symbol of authority, this in turn finding its earliest evidence in the scene on the wall of tomb 100 at Hierakonpolis. This thesis is additionally corroborated by the occurrence in Naqada III of the mace-heads decorated with knobs shaped into more or less stylized human and animal heads. No doubt they fulfilled some symbolic or religious function. A change in the function of maces is also borne out by the total absence of graves with them in Upper Egypt in stage III. Undoubtedly they continued to be deposited in the graves of tribal chiefs or local dukes, rare and most exposed to plunder. Similar customs are indicated by burials from the archaic period. The graves with maces occur at that time only in the royal necropolis at Abydos.

4. Double-pointed mace-heads. Here belong elongated mace-heads, in most cases with both ends pointed, more rarely rounded. Examples from the well-dated graves show that this type of mace-head occurs exclusively in stage IIa. Thus it seems very likely that the occurrence of double-pointed mace-heads falls in the final stage of the Amrah culture. An additional point encouraging this statement is the presence on some specimens of the engraved representations of animals (scorpion, crocodile) executed in the manner typical of this culture (hatched silhouettes).

Summing up the part concerning the predynastic mace-heads, it should be pointed out that there is almost no grave in which various types of mace-heads would occur. Among 100 published graves with mace-heads only one (H23 at Mahasna) contained types 1, 3 and 4 together, in two [88/17 at Bahan and B102 at Abadieh] types 1 and 4 were found, and in another two tombs (1401 and 1488 at Naqada) types 1 and 3. This can testify to the use of different types of mace-head by various groups of population and to different customs.

Knife and dagger: This category is most abundantly represented in graves. The distribution of the occurrence of such objects in particular periods is approximately the same, though they are the least numerous in stage III. Undoubtedly most of them were tools used in daily work, but they could also form part of the equipment of a warrior or hunter. The other objects, above all the daggers, were real weapons. As far as shape is concerned some types of objects used as knives can be distinguished. Unfortunately, in numerous publications the authors describe the objects in a very general way, providing no illustrations or description of their shapes, therefore it is not always possible to determine what type or group they represent. Until now the most important classification of knives has been made by E. J. Baumgartel (1960), so appropriate numbers referring to her establishments are given in brackets in the following discussion of particular groups and types. On the basis of the analysis of the material found in the graves the following types and groups of knives and daggers can be distinguished:

1. Fish-tails. They were a most characteristic element of the Naqada culture, occurring in all its stages and enjoying the greatest popularity in stages I and II. For a long time they were regarded as spear-heads, but judging from the examples with the preserved handles or their fragments, they were rather knives. They were usually very carefully-made specimens of flint, though some objects are also known to be their models of clay and copper. Within this type one can distinguish two groups differing from each other in their form:

a) U-shaped (Fig. 1, 1) (Baumgartel 1960, I, 12), rather short and broad. The working edge is gently rounded. The analysis of the dated graves permits the conclusion that they are characteristic of Naqada I.-IIa. Forty-seven specimens were found in 36 graves among those assigned to this period. In the majority of cases these graves contained one object each, a few of them had two each, only the triple grave B86 at Abadieh containing 9 pieces put beside one of the skeletons. They seem to have occurred more frequently in men's graves, but they also were found in those of women and children. For the most part they had been broken before being deposited in the graves.

b) V-shaped (Fig. 1, 2) (Baumgartel 1960, II, 7). In comparison with those mentioned above, they are longer, with their sides almost parallel and their cutting edges meeting at an acute angle. Some of them have their ends pointed, others are squared,

and there are also specimens with a clearly marked handle. They occur mainly from stage IIa to IIId and sporadically later as well. Twenty-seven examples are known to us from 17 dated graves in various cemeteries. They still occur mainly singly, though more often than before a larger number of them accompanies the dead. Broken specimens can still be found, but in proportionally fewer cases.

2. Rhomboid knives with rounded tips (Fig. 1, 3) (Baumgartel 1960, I, 13). They are almost rhomboid in shape, with two cutting edges, and are 27 to 41 cm long, 4-5 cm wide, and even the longest of them do not exceed 0.6 cm in thickness. Their tips are rounded, and they are the widest in the middle of the blade. The edges are serrated except where once covered by the handle. They occur singly only in the graves of stage I-IIa. They were usually broken before the funerary ceremony.

3. Boat-shaped knives. The predynastic knives of this type are most numerous. Depending on the form of the cutting edge and the back they can be divided into some groups:

a) Knives with pointed tips and slightly S-shaped backs (Fig. 2, 1) (Baumgartel 1960, I, 14a). Some such examples are known from the graves dated to stage I-IIa, and they seem to be characteristic of this period. In graves they are frequently found broken.

b) Knives with rounded tips and butts and with straight backs (Fig. 2, 2-3) (Baumgartel 1960, II, 8). They were made of flakes by careful bifacial ripple-flaking. Most of the objects found in graves were broken before being put there. The dated examples known to us indicate their predominance in the second and the third stage and their earliest appearance in period IIc/d.

c) Knives with curved cutting edges and concave backs (Fig. 3, 1-2) (Baumgartel 1960, II, 8b). The graves dated as stage IIa-c yielded the knives with slightly curved tops and pointed tips. Their butts are gently rounded but are on the same level as the tops. Somewhat different examples appear at the turn of stages IIId and III. They are narrow, their cutting edges being almost parallel with their backs and the tops rather strongly curved. Similar but proportionally broader knives are familiar from the graves at Abusir el-Melek, dated as stage III. Especially interesting is a specimen from grave 1029, as it has retained its wooden handle. Its total length is 18.3 cm, its blade 15.5 cm long and 5.2 cm wide, the length of the handle 6.2 cm and its width 3.7 cm. The handle, made of willow-wood, is flat with a gentle rounding at the bottom and with a hole 3 cm deep. A thin flaxen string was wound round the end of the blade to facilitate its hafting; it is also possible that some kind of glue was applied here (Scharff 1931, p. 53, No. 65, Table 4). These knives, too, were found broken.

4. Flint daggers (Fig. 3, 3) (Baumgartel 1960, I, 15). Some objects representing the Naqada culture are undoubtedly daggers. They were found only in graves, most of which, however, were undated. The daggers had been made by the same technique as the rhomboid knives with rounded tips, having ser-

rated edges except the part once covered by the grip. They are about 23 cm long and about 4.5 cm wide, almost rhomboid in shape and pointed either at one or at both ends. At approximately two-fifths of their length there are distinct protrusions separating the blade from the grip. The edges of the daggers are slightly convex. The earliest example comes from grave 1410 at Naqada, dated as stage Ib. A woman was buried in it, the dagger being laid on her hip. The subsequent examples are dated to stage Ic-IIa. The last of them comes from tomb 1241 at Naqada, dated as stage IIa-IIc. However, this dating should probably be shifted to period IIa. Nevertheless, apart from this single case, it should be stated that these daggers are characteristic of phase I-IIa of the Naqada culture.

5. Metal daggers. A small number of examples of daggers made of silver or copper has been discussed exhaustively by E. J. Baumgartel (1960, pp. 6-11). Here it should only be said that two variants of them are distinguishable. The first one comprises rather short and broad specimens almost triangular in outline, with a midrib and a single hole for fixing the grip. The dated graves point to their occurrence in stage IIc. The other variant is known from the unfortunately undated grave 836 at Naqada. The dagger found there is long and narrow with a midrib and two holes for fixing the grip. Although the grave is not dated precisely, the appearance of such daggers should rather be linked with the second phase of the Naqada culture. Grave 54e10 at Abusir el-Melek, dated as phase III, yielded fragments of a copper dagger, whose form was difficult to reconstruct; the fragments were attached to 4 armlets of shells present on the left arm of the skeleton (Scharff 1931, p. 85). This shows the mode of wearing such weapon to be identical with that still seen in the Sudan today.

The remaining categories of weapon, such as fragments of boomerangs or metal axes were found in tombs too sporadically to permit saying something more about them. It is only to be emphasized that boomerangs were discovered almost exclusively in the graves ascribed to the Badarian culture. On the other hand, a metal axe gained much wider popularity in phase III, though individual specimens can be dated to period IIb-c; this is perhaps connected with its replacing the mace — a weapon till then traditionally used in hand-to-hand fight.

CONCLUSIONS

The analysis of the gathered material has shown that the graves containing weapons were rather scarce in those cemeteries. Thus, for instance, among 900 graves at Abusir el-Melek 54 contained weapons, at Naqada only 108 among 1953 were equipped with them, at Naga ed Dêr in the number of 635 tombs 16 contained weapons, at Matmar among 373 graves 16 had weapons, and at Badari out of 426 tombs 19 had weapons. On the average there is one grave containing weapons for 20 without them. It can be stated that the burial cu-

stoms connected with the putting of weapons into the grave were similar in the whole area remaining within the range of the Naqada culture, though there were no hard and fast rules as regards the kinds of objects deposited in the graves, their distribution or treatment. It seems that the typical equipment of men's graves comprises rhomboid knives with rounded tips, and fish-tails, though this is not a strict rule. Mace-heads are more frequent in male graves, but in female tombs they are not rare either. In some cemeteries the practice of ritual destruction of weapons could be noted, concerning mainly various kinds of knives, before they were deposited in the graves. At Mustagidda and Diospolis Parva the smashing of mace-heads could also be observed, but this seems to concern only the specimens which were actual weapons. Numerous categories of objects were replaced in the graves by models of clay, stone — easier to work — or of some precious materials. As a rule weapons were placed near the heads of the dead, and in male graves they seem to have lain in front of the face, while in female tombs they were placed behind the head. Weapons as grave offerings enjoyed the greatest popularity in the first and second phase of the Naqada culture, disappearing almost completely in phase III. The huge majority of specimens dated as phase III comes from the cemetery at Abusir el-Melek, this somewhat distorting the picture.

Fairly essential observations on relative chronology can be made after the study of the occurrence of particular types of weapon in the dated graves. Some of them, it seems, can be good date-markers. Thus, e.g., arrow-heads with concave bases are characteristic, above all, of the Badarian culture and of phase I-IIa, though it must be added that sporadically they occur later as well, but not later than phase IIId2. The earliest tanged arrow-heads can be dated to IIb but till the end of phase II they occur very rarely. Their number markedly increases in stage III, the apogee of this development being attained in the archaic period. Harpoon-shaped arrow-heads appear for the first time in IIa and occur with more or less equal intensity till phase III inclusive. Conical mace-heads are found only in period I-IIa. Mostly those classified here as group b functioned as weapons, occurring more frequently, it seems, in period Ia-Ic. More numerous concave-topped and bottomed mace-heads (group c) in the majority of cases functioned rather as models, though it cannot be ruled out that some of them, made of hard stones and having thicker edges, could also have been actual weapon. Besides, it seems that most of them could in all probability be dated to period Ic-IIa. It is to be emphasized again that this type undoubtedly originated in the territory of the present Sudan and that from there it was transferred to Egypt in the early phase I of the Naqada culture. Pear-shaped mace-heads appear in IIa, and in graves they occur only till phase IIId2 inclusive. Later, owing to a change in their function from that of a weapon to that of a symbol of authority, they are found only in rich Nubian tombs and in the newly-founded cemetery at Abusir el-Melek — a

manifestation of the expansion of the Naqada culture northwards. In those tombs, in fact, they are objects which were made exclusively as grave offerings. Double-pointed mace-heads, occurring only in phase IIa, present very good date-markers.

Among the knives U-shaped fish-tails occurring in phase I-IIa should be mentioned; the V-shaped ones, however, seem to be characteristic mainly of IIa-IIId1, though occasionally they are found later as well. Rhomboid knives with rounded tips occur only in phase I-IIa, the same dating holding good for the knives with pointed tip and slightly S-shaped backs. The knives with rounded tips and butts and with straight backs appear at the earliest date in period IIc/d and occur till phase III inclusive. The knives with rounded cutting edges and concave backs are characteristic of stages II and III, but, as already mentioned above, some of their variants are typical of period II, whereas other ones of period III. Flint daggers can, with a high degree of probability, be dated as I-IIa, while metal ones, triangular in form, seem to be connected with phase IIc.

CATALOGUE OF GRAVES

Mustagidda

1. grave 595
equipment: broken flint arrow-head with concave base; 2 ivory tusks; resin; finger-ring made of natural limestone pebble; ivory spoon; tiny cylindrical ivory cup; 6 small stone pendants; 3 bone barrel beads; 10 Nerita and 4 Purpura shells.
Badarian.
bibliography: Brunton 1937.
2. grave 596; female (?)
equipment: flint arrow-head with concave base; pottery: sherds of BR25j; SB pot; 4 copper beads.
Badarian.
bibliography: Brunton 1937.
3. grave 1218
equipment: flint arrow-head with concave base.
Badarian.
bibliography: Brunton 1937.
4. grave 2706; child
equipment: small boomerang (fragment); 4 beads.
Badarian.
bibliography: Brunton 1937.
5. grave 210; child
equipment: small boomerang.
Badarian.
bibliography: Brunton 1937.
6. grave 1244
equipment: flint arrow-head with concave base.
Badarian.
bibliography: Brunton 1937.
7. grave 2227
equipment: flint arrow-head with concave base; pottery: MS30; BR, RB, SB (sherds); a piece of resin with the impression of basket-work on it.
Badarian.
bibliography: Brunton 1937.

8. grave 11706; child
equipment: flint arrow-head with concave base.
Badarian.
bibliography: Brunton 1937.
9. grave 11731; male
equipment: flint arrow-head with concave base;
4 beads.
Badarian.
bibliography: Brunton 1937.
10. grave: 2228; female (?)
equipment: flint dagger; pottery: AB19; shell; pebbles.
bibliography: Brunton 1937.
11. grave 11743; male
equipment: boomerang (fragment); pottery: R84o.
Naqada IIc.
bibliography: Brunton 1937.
12. grave: 1727; female
equipment: clay knife; clay pear-shaped mace-head
with handle; pottery: B; P; F; R; shells.
S.D. 40-57; Naqada IIa - b.
bibliography: Brunton 1937.
13. grave 1803; male (?)
equipment: diorite conical mace-head; flint rhomboid
knife with rounded tips.
Naqada I - IIa.
bibliography: Burton 1937
14. grave 1854; male
equipment: syenite conical mace-head, flint rhomboid
knife with rounded tip; a bone pin.
Naqada I - IIa.
bibliography: Brunton 1937.
15. grave 1864; female; child
equipment: syenite conical mace-head; Nerita shell;
a large basket containing resin and malachite.
Naqada I - IIa.
bibliography: Brunton 1937.
16. grave 1808
equipment: conical mace-head (clay); the skeleton of
a very small gazelle.
Naqada I - IIa.
bibliography: Brunton 1937.
17. grave 1847; male
equipment: flint knife.
bibliography: Brunton 1937.
18. grave 219; male (?)
equipment: flint knife; pottery: 52 pots; gold bead;
fragment of a slate palette; small copper tool; fragments
of ivory hair-pin; bones of animals; a dorsal spine of
a "Lates" fish.
SD 77-80; Naqada III.
bibliography: Brunton 1937.

Abydos

1. grave E7
equipment: flint knife with rounded tip and butt and
with a straight back; pottery: R78, R84, R231(2), R57c(2);
copper pin; ivory spoon; 7 beads (carnelian).
Naqada IIc - IIIc.
bibliography: Naville 1914.
2. grave E132; male
equipment: flint fish-tail U-shaped; flint arrow-head;
pottery: B27d.
SD 31-55; Naqada Ia.
bibliography: Naville 1914.
3. grave E381
equipment: limestone conical mace-head; pottery:
P74, P98b, P81a, R57a, R57c(2), R3c, R38, R84; a network

of dark and light blue glaze beads; a finger ring of
small carnelian beads; fragments of galena and mala-
chite in a small cloth bag; pebble; reed basket; palette
(slate), 2 flint flakes, obsidian flake, pin and ivory
spoon.

- SD 57-62; Naqada IIa.
bibliography: Naville 1914.
4. grave U1; male
equipment: conical stone mace-head; pottery: B22b,
B22f; stone vase
SD 30-36; Naqada Ia.
bibliography: Peet 1914.
5. grave U17
equipment: pear-shaped stone mace-head; pottery:
R 84, W 83(8); 6 flint razors; pieces of gold foil, some
of them fluted; barrel beads of wood or bone with
gold covering.
SD 79-80; Naqada IIc2.
bibliography: Peet 1914.
6. grave U20; male
equipment: mace-head (?); pottery: B25b, B27f, P61;
the remains of some object of lightly-fired clay painted
red.
SD 35; Naqada Ib.
bibliography: Peet 1914.

e'l Amrah

1. grave a23; male
equipment: clay mace; pottery: B35a, B53b, B77b,
C55 B (fragments); small red pottery box, four sided;
stand of clay cows; leg bones of small animal.
SD 32, Naqada Ic - IIa.
bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.
2. grave a58; male
equipment: fish-tail; pottery: B74 (or 78), two C po's;
string of steatite beads; pieces of thin folded copper.
SD 33; Naqada Ic - IIa.
bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.
3. grave a90; male
equipment: conical mace-head (diorite); conical lime-
stone mace-head pointed with black spots; pottery:
B21c, B25c, B27b, B29b, C20, C75d, C shape of 14, but
with wavy pattern; head of clay doll.
SD 34; Naqada Ib.
bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.
4. grave b144; male
equipment: conical clay mace-head; pottery: B27g, P,
C; basalt vase-H72; remains of basket containing red
hematite.
Naqada Ia.
bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.
5. grave a66; male
equipment: fish-tail; pottery: P16, B11f, B26b, B37b(2),
B69a, B69b, B75b, F42a, P resembling F30, red pottery
box; 2 limestone pegs; pieces of red hematite; limestone
vase-H70.
SD 43; Naqada Ic - IIa.
bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.
6. grave b27; male
equipment: flint knife; pottery: P22, B75b, B76, F15,
F19a(2), R59c; carnelian and limestone beads; malachite,
SD 39; Naqada IIa.
bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.
7. grave a96; male
equipment: 3 pear-shaped mace-head (limestone, dio-
rite, marble); 5 flint fish-tails V-shaped; pottery: P17,
P47b(2), P93a, P93d, B11a, B13a, B38c, D7b, D87c, R23a(4),
R69b, R81, R92, L44, F1; breccia celt; breccia peg; slen-
der rod or pin of ivory; 7 round marble; slate palette

of type 42, slate palette of type 79; lapis lazuli; carnelian and gold coated beads; leg bone of small animal.

SD 60; Naqada IIc.

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

8. grave b21; female

equipment: bone harpoon; pottery: P22, B53a, B, D, D63a, R23a, R67, R81(3).

SD 48 - 53; Naqada IIc.

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

9. grave b35

equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with a straight back; pottery: P22, P57a(2), B35a, B, D, D67c, W3, R1c, R67, R69c, R81(4); round discs of roughly baked pottery; resin; malachite.

SD 44 - 53; Naqada IIc.

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

10. grave b107; male

equipment: flint fish-tail; pottery: P22, P23b, P40c, B53b(2), D62, D49, W19, F15, R23b, R51, R59c, R74, R81(4), R91; slate palette; resin; several marbles; head and bones of small animal; malachite.

SD 52 - 56; Naqada IIc

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

11. grave b143; male, female

equipment: flint fish-tail; pottery: B74b, F15; slate palette of type 96a.

Naqada IIa.

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

12. grave a131

equipment: cooper dagger; pottery: P22, P22b, P40, B11e, B24c, B53b, W23, W25, R23c, R75.

SD 61 - 62; Naqada IIc.

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

13. grave b106; child

equipment: bone harpoon; pottery: P22, P22c, P40c, D50b, R3a, R23b, R23c, R24, R67, R69c, R80(2); resin; quantities of malachite; garnet, green glaze, lapis lazuli, tubular gold-covered beads.

SD 46 - 53; Naqada IId.

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

14. grave b230

equipment: copper dagger with ivory handle; pottery: P11b, P11d, P22, P, P40e, B39a, B53a, D, D36a, D63a, D67c, D68(2), R69c, R69d, L53a; carnelian, green glaze, lapis lazuli and garnet beads.

SD 48 - 54; Naqada IIc.

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

15. grave a102

equipment: diorite conical mace-head; pottery: B35c, B58a, B98, F51b; slate palette of type 96; part of a basket; 3 lumps of resin.

SD 38; Naqada Ic - IIa.

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

16. grave a104; male and?

equipment: flint fish-tail (?); pottery: B78d; a pair of copper tweezers; half a rhomboid slate palette.

Naqada IIa.

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

17. grave b227; male

equipment: flint knife with rounded tip and butt and with a straight back; pottery: P22, P82a, W41, R13c, R67, R80, L44.

SD 58; Naqada IId2.

bibliography: Randall-MacIver, Mace 1902.

Bahan cemetery 17

1. grave 5; male

equipment: black and white stone conical mace-head; pottery: 3 B pots, 1 P pot; broken ivory comb; twisted

leather ring; 2 flint flakes; 2 male skeletons, one skull blackened by fire.

SD 35 - 46; Naqada I - IIa.

bibliography: Reisner 1910.

2. grave 6

equipment: limestone conical mace-head; pottery: 1 B pot, 1 P pot, 1 R pot and fragments of brown polished; cylindrical alabaster jar; small alabaster jar; slate palette; white rubbing pebbles; brown rubbing pebble, shell beads; brown organic ball; flint; flake; remains of a horn; chalcedony flakes set in wooden edge; ivory pin.

Naqada IIa.

bibliography: Reisner 1910.

3. grave 35; male

equipment: diorite conical mace-head; pottery: fragments of B and P ware; 2 flint flakes.

Naqada I - IIa.

bibliography: Reisner 1910.

4. grave 49 - 50

equipment: diorite conical mace-head; 2 flint knives; concave bases spear head; pottery: 42 B pots, 2 N pots; 3 slate palettes; basalt vessel; penannular object; pendant; rubbing pebble; needle case; shell; long flint flake; flint chip; chalcedony flakes in a patch of black organic dust, animal bones.

SD 35 - 37; Naqada I - IIa.

bibliography: Reisner 1910.

5. grave 56; male

equipment: flint knife, fragment; flint knife (broken); 2 flint knives with a pointed tip and a slightly S-shaped back; mace-head; pottery: 1 B pot; flint flakes; rubbing pebbles; shells; bone awl; slate palette; bone tube containing copper needle; fragments of ivory with incised pattern; 2 tusks with incised pattern; bones of animals.

Naqada IIa.

bibliography: Reisner 1910.

6. grave 58; male

equipment: broken rhomboid flint knife with rounded tip; broken flint dagger; conical mace-head; pottery: 3 R pots, 4 B pots; ivory bracelet, bracelet of large graduated carnelian beads; large stone for grinding grain; neclases of carnelian; garnet and tubular green-glazed steatite beads; quantity of resin.

Naqada Ic - IIa.

bibliography: Reisner 1910.

7. grave 68

equipment: alabaster mace-head; 2 flint fish-tails U-shaped with fragments of wood handles; pottery: 7 B pots, 2 P pots, alabaster dipper; 2 alabaster pendants; ivory cup; shell; 3 copper needles; quantity of beryl beads; slate palette; stone marbles; hematite balls; decayed horns.

SD 37; Naqada IIa.

bibliography: Reisner 1910.

8. grave 70

equipment: 2 conical mace-heads; fragment of flint rhomboid knife with rounded tips; ivory tusk; carnelian beads; green-glazed beads; small nodules of hematite or manganese; porphyry marbles; chalcedony flakes; flint flakes.

Naqada I - IIa.

bibliography: Reisner 1910.

9. grave 78

equipment: 2 conical mace-heads with handles; tanged arrow-head; 9 B pots; 3 ivory combs; small palette; horn implement; rubbing pebbles; mass of cut and sewen leather; quantity of chalcedony flakes fringed and sewen leather; balls of wood or mud; remains of a long fringed leather garment and piece of a feather; decayed horn;

2 baskets with coloured concentric red bands.
SD 37; Naqada IIa.
bibliography: Reisner 1910.

10. grave 88

equipment: diorite conical mace-head; breccia double-pointed mace-head; porphyry double-pointed mace-head; pottery: 3 B pots, 1 P pot; 2 handles of mace-heads; decayed horn; copper rivets; rubbing pebbles; a mass of fringed leather with clay and resin balls attached to it.

SD 36-43; Naqada IIa.
bibliography: Reisner 1910.

11. grave 89; male

equipment: conical mace-head; pottery: 3 B pots, 1 R pot, 1 N pot; long diamond-shaped slate palette; a mass of leather fringed with mud balls; long ivory pendant.
SD 42-46; Naqada IIa.

bibliography: Reisner 1910.

12. grave 95

equipment: fragments of conical mace-head; fragment of flint knife; ivory handle; 2 bones of an awl.

bibliography: Reisner 1910.

Koshtamna cemetery 89

grave 683; skeletons of women and skull and bones of a newlyborn infant.

equipment: pear-shaped mace-head; pottery: 3 N pots, 1 P pot; broken slate palette; 14 shell bracelets; copper bracelets; ivory hairpin; necklece of carnelian; green-glazed beads; strin of small shell beads; flint flake; rubbing pebble.

Naqada III.
bibliography: Firth 1912.

Seyala cemetery 137

grave 1

equipment: 2 pear-shaped mace-heads (marble, quartz); gold mace-handle with figures of animals; gold mace-handle with ribbed pattern; copper harpoon; pottery: 5 B pots, 1 N pot, 5 P pots, 1 BP pot; quartz pebble; 4 copper chisels; slate dipper; copper adzes/long quadrangular copper bar; 2 large double bird slate palettes; grinding slab; rubbing pebble; quartz palette; granite palette; ivory implement; lion's head with suspension hole of green glazed quartz; small pierced turquoises; green-glazed shell; garnet and carnelian beads; shells.

Naqada III.
bibliography: Firth 1927.

Abusir-el-Melek

1. grave 21i2

equipment: pear-shaped mace-head (alabaster and carnelian); pottery: W-ware fragments; 2 ivory rings; limestone block.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

2. grave 1051

equipment: 2 pear-shaped mace-heads (alabaster, limestone); pottery: 5 pots; 2 stone vases; palette, necklace of kernels and shells; flint flake.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

3. grave 1052

equipment: lapis lazuli pear-shaped mace-head with ivory handle; 2 small carnelian knives; pottery: 7 pots; alabaster vase; 2 small stone vases; granite bowl; 3 copper bowls; copper bar; palette; grinder; ivory fragments; shell ring; copper ring; necklace of copper beads and

shells, carnelian, glazed, porphyry, amethyst, rock-crystal beads.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

4. grave 1082

equipment: alabaster pear-shaped mace-head; pottery: 5 pots.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

5. grave 62a5

equipment: flint knife; pottery: 7 pots.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

6. grave 3g2

equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 9 pots.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

7. grave 4e3

equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 6 pots.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

8. grave 4i6

equipment: small flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 10 pots; bird-shaped palette; grinder.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

9. grave 10cl; male

equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 13 pots; 1 stone vase.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

10. grave 10el

equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with a straight back; pottery: 5 pots, 1 stone vase.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

11. grave 10e2; female

equipment: 3 small flint knives with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 15 pots; bracelet of beads; 2 stone vases; palette; grinder; a lump of green pigment; bone comb and 3 pins; alabaster and faience beads; skull of a bull.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

12. grave 12g5

equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 3 pots.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

13. grave 13a2

equipment: obsidian knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 4 pots; bird-shaped palette; grinder faience beads.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

14. grave 13e4

equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 3 pots; fragments of palette; hairpin; carnelian and faience beads.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

15. grave 15d2

equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 6 pots.

Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

16. grave 1513
equipment: fragment of flint knife; pottery: 2 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
17. grave 1519
equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 3 pots; faience beads.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
18. grave 25d7
equipment: 2 flint knives with rounded tips and butts and with straight backs; pottery: 4 pots; hippopotamus-shaped palette; grinder; bone hairpin; faience and stone beads; animal bones.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
19. grave 28e4
equipment: serrated small flint knife; pottery: 3 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
20. grave 28h7
equipment: alabaster pear-shaped mace-head; flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 5 pots; palette.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
21. grave 29a2
equipment: 2 small flint knives with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 2 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
22. grave 29a7
equipment: fragment of flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 4 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
23. grave 36a2
equipment: 2 small obsidian knives with rounded tips and butts and with straight backs; pottery: 4 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
24. grave 36b7
equipment: small flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: 8 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
25. grave 36c2
equipment: 2 small flint knives with rounded tips and butts and straight backs; pottery: 4 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
26. grave 37d7
equipment: fragment of flint knife; pottery: 3 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
27. grave 37f5
equipment: small knife; pottery: 7 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
28. grave 37g1
equipment: flint knife with a rounded tip and butt and a straight back; pottery: 3 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
29. grave 38f10
equipment: small knife; pottery: 13 pots; faience beads.
- Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
30. grave 43g2
equipment: 2 small knives with rounded tips and butts and straight backs; pottery: 14 pots; palette; 2 grinders; lump of pigment; fragments of hairpin and spoon handle, faience beads
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
31. grave 46a2
equipment: flint knife with a rounded tip and butt and straight back; pottery: 20 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
32. grave 46cl
equipment: 2 small obsidian knives with rounded tips and butts and straight backs; pottery: 18 pots; hairpin; faience beads.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
33. grave 48k5
equipment: 2 flint knives with rounded tips and butts and straight backs; pottery: 1 pot.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
34. grave 49b4
equipment: flint knife with a rounded tip and butt and straight back; pottery: 4 pots; grinder; faience beads.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
35. grave 51e3
equipment: 2 obsidian knives with rounded tips and butts and straight backs; pottery: 6 pots; palette; grinder; a lump of pigment; 2 hairpins.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
36. grave 55f6
equipment: fragment of flint knife; pottery: 4 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
37. grave 55k3
equipment: cooper axe-head; pottery: 9 pots; skull of a bull.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
38. grave 56a1
equipment: 2 flint knives with rounded tips and butts and straight backs; 9 small flint knives; pottery: 34 pots; 2 ivory spoons; 2 ivory hairpins; granite palette with a trace of green pigment; great beads of carnelian and amethyst; cow bones.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
39. grave 56c7
equipment: 2 obsidian small knives with rounded tips and butts and straight backs; copper axe-head; pottery: 20 pots; stone vase; ivory spoon; cadrangular palette; double bird palette; object of rock-cristal; amethyst bead; animal bones.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.
40. grave 59b4
equipment: flint knife with a rounded tip and butt and straight back; pottery: 4 pots.
Naqada III.
bibliography: Scharff 1926.

41. grave 60a1
 equipment: 2 small obsidian knives with rounded tips and butts and straight backs; pottery: 3 pots; double bird palette; 2 hairpins; flint flake.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
42. grave A
 equipment: flint knife with a rounded tip and butt and straight back; pottery: 1 pot; 3 alabaster vases; copper chisel; alabaster ball; 6 pendants of rock-crystal; stone bull-head-shaped amulet.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
43. grave 1017
 equipment: small obsidian knife with a rounded tip and butt and straight back; pottery: 5 pots; 2 grinders; 2 hairpins; a lump of green pigment.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
44. grave 1019; female
 equipment: 3 small flint knives with rounded tips and butts and straight back; pottery: 11 pots; 2 grinders; animal bones.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
45. grave 1029; male
 equipment: flint knife with a curved edge and a concave back with wooden handle; pottery: 4 pots.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
46. grave 1035
 equipment: 4 small obsidian knives with rounded tips and butts and straight backs; pottery: 10 pots; ivory cylindrical seal on string; hairpin.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
47. grave 1036
 equipment: small obsidian knife with a rounded tip and butt and straight back; pottery: 27 pots; broken palette; fragments of necklace of shells; animal bones.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
48. grave 1037
 equipment: 2 copper blades; pottery: 40 pots; stone vase; grinder; a lump of green pigment; fragment of hairpin; faience beads; animal bones.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
49. grave 1050
 equipment: small flint knives; pottery: 18 pots; stone vase; skull of bull.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
50. grave 1064
 equipment: 2 small flint knives with rounded tips and butts and straight backs; pottery: 6 pots; hairpin; faience beads.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
51. grave 1066
 equipment: obsidian knife with rounded tip and butt and straight back; 3 arrow-heads; pottery: 6 pots; bone hairpin; 3 lumps of pigment; carnelian beads.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
52. grave 1070
 equipment: small obsidian knife with rounded tip and butt and straight back; pottery: 10 pots; palette; bone hairpin; beads; skull of ox.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
53. grave 1131
 equipment: flint knife with rounded tip and butt and straight back; pottery: 3 pots; double bird palette.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
54. grave 1143
 equipment: stone pear-shaped mace-head; pottery: 10 pots and pot with ash.
 Naqada III.
 bibliography: Scharff 1926.
- Naga-ed-Dêr cemetery N 7000
1. grave 7014; male
 equipment: fish-tail U-shaped; pottery: 1 B pot, 1 C pot; a small lump of resin; 2 small pieces of malachite; 2 ivory tusks; alabaster pot.
 Naqada Ic.
 bibliography: Lythgoe 1965.
2. grave 7016
 equipment: flint fish-tail; pottery: 5 C pots, 1 B pot; flat piece of mica-like substance; body of a yellowish clay animal figure; skull of body children.
 Naqada I-IIa.
 bibliography: Lythgoe 1965.
3. grave 7120
 equipment: flint fish-tail U-shaped; pottery: 1 B pot; a small seashell.
 Naqada I-IIa.
 bibliography: Lythgoe 1965.
4. grave 7161
 equipment: flint knife with rounded tip and butt and with a straight back; pottery: D jar with roll handles, 1 P jar, 1 W jar, P pot, R pot filled with vegetable matter containing many small round seeds.
 Naqada IIc-IId.
 bibliography: Lythgoe 1965.
5. grave 7185
 equipment: butt of a reed arrow; pottery: 1 R pot, 1 P pot; half of a black barrel-bead; cooper chisel. four bodies in a wooden box heavily plundered.
 bibliography: Lythgoe 1965.
6. grave 7234; 2 women
 equipment: tip of a flint fish-tail knife; pottery: 4 R pots, B pot, fragments of D pot, R pots, B pots; fragments of a slate palette.
 Naqada IIb.
 bibliography: Lythgoe 1965.
7. grave 7271
 equipment: broken fish-tail V-shaped; pottery: 20 pots; double burial, plundered.
 Naqada IIc-IId.
 bibliography: Lythgoe 1965.
8. grave 7304
 equipment: point of flint fish-tail; pottery: 22 B and R pots, 2 W pots; ivory hairpin with bird top; 5 stone vases; flint flake; piece of tangled copper wire with a copper fishhook; cylinder seal of grey stone with incised representation of four fishes and crosshatching; brown rubbing pebble; half of clamshell; fragment of a small pot of glazed faience; small bits of copper; beads.
 SD 55-60; Naqada IIc-IId.
 bibliography: Lythgoe 1965.

9. grave 7373; double male
equipment: diorite conical mace-head; pottery: broken B pot.

Naqada I-IIa.
bibliography: Lythgoe 1965.

10. grave 7419; child
equipment: 2 ivory arrow-heads; pottery: R pot, fragment of R pot.

Naqada II.
bibliography: Lythgoe 1965.

11. grave 7454; male skeleton and 2 skeletons indefinite sex.

equipment: flint knife with pointed tip and slightly S-shaped back; fish-tail U-shaped; pottery: 6 B and P pots; rest of a cloth protective pouch of penis; in pots rest of food; animal bones.

Naqada I-IIa.
bibliography: Lythgoe 1965.

12. grave 7489; male, female (?)
equipment: diorite conical mace-head; pottery: 6 B and P pots, in two of them traces of oily residue, one of them in two-thirds full of mass of vegetable chaff.

Naqada I-IIa.
bibliography: Lythgoe 1965.

13. grave 7491; female
equipment: broken rhomboid knife with rounded tips; pottery: 1 B pot, 2 P pots, 1 R pot, partially filled with vegetable matter and seeds.

Naqada I-IIa.
bibliography: Lythgoe 1965.

14. grave 7583; male
equipment: broken flint dagger; skull of goat.

Naqada I-IIa.
bibliography: Lythgoe 1965.

15. grave 7595
equipment: 2 flint knives, one of them with a pointed tip and slightly S-shaped back; bone dagger; pottery: 1 R pot, 2 B pots, 2 P pots; 2 clamshells; 1 granite grinder; 4 limestone grinders; 3 bone implements.

Naqada I-IIa.
bibliography: Lythgoe 1965.

16. grave 7625; male, 2 female, skeleton of indefinite sex.
equipment: flint fish-tail U-shaped with part of wooden handle; pottery: P oval disk with traces of white line decoration.

Naqada I-IIa.
bibliography: Lythgoe 1965.

Matmar

1. grave 2021; male
equipment: flint arrow-head concave based; flint implement (knife?); pottery: fragments of BB and BR; palette; pebble; small cake of organic matter; beads.

Badarian.
bibliography: Brunton 1948.

2. grave 3083; male
equipment: flint arrow-head concave based; pottery: 2 RB pots; remains of grain; flint scraper.

Badarian.
bibliography: Brunton 1948.

3. grave 215
equipment: flint knife with curved edge and concave back; pottery: D17.

Naqada IIb-III.
bibliography: Brunton 1948.

4. grave 2606; male
equipment: fragment of flint fish-tail; pottery: B21b6, B74a.

Naqada Ia-Ic.
bibliography: Brunton 1948.

5. grave 2657
equipment: fragment of flint fish-tail; pottery: B35a.

Naqada Ic.
bibliography: Brunton 1948.

6. grave 2666; male
equipment: 3 flint knives with pointed tips and slightly S-shaped backs; flint fish-tail U-shaped; pottery: B35c, B5b, B74b, R01, P53; skull of a gazelle (?).

SD 38; Naqada IIa.
bibliography: Brunton 1948.

7. grave 3021
equipment: flint knife; pottery: R34, R76r, 84c(4), L53r.

SD 56-58; Naqada IIb2-IIIa1.
bibliography: Brunton 1948.

8. grave 3073; male
equipment: 2 flint fish-tails U-shaped; ibex slate palette; flint flake; a rough piece of grey sandstone; some tiny fish bones; one bone of a small ruminant; remains of a basket.

Naqada IIa.
bibliography: Brunton 1948.

9. grave 3074; double male
equipment: butt of a small flint fish-tail; pottery: B35e, B74b, D4, R11b, R81d; part of a small basket lined with gazelle skin.

SD 38-56; Naqada IIb.
bibliography: Brunton 1948.

10. grave 3077; male
equipment: flint knife with curved edge and concave back; pottery: B2b, B27a, B35b, B50b, F6, D7c, R09c.

SD 42-43; Naqada IIb.
bibliography: Brunton 1948.

11. grave 3117; child
equipment: 4 notched butts of wooden arrow-shafts; pottery: B41a, R1d, R23g, R82b; beads.

SD 46-48; Naqada IIb-IIId.
bibliography: Brunton 1948.

12. grave 3122; male
equipment: fragment of flint fish-tail U-shaped; pottery: B 12g, P 58a.

SD 45-46.
bibliography: Brunton 1948.

13. grave 3129; male
equipment: alabaster pear-shaped mace-head; pottery: B53c, P24m(2), P41b, F10, W19, Rb9b, R81, R84t; 2 stone vases; fish palette; part of rhomb palette; beads, grinder.

SD 47-57; Naqada IIb-IIId.
bibliography: Brunton 1948.

14. grave 3131
equipment: copper axe-head; pottery: B11k2, B62d, F50b, F20, R01; flint flake, animal bones.

SD 38-46; Naqada IIb-c.
bibliography: Brunton 1948.

15. grave 5103
equipment: flint knife with rounded tip and butt and with straight back; pottery: P82b; shell.

SD 57-79; Naqada IIIa1.
bibliography: Brunton 1948.

16. grave 228; female
equipment: flint knife; pottery: 2 pots; bones of a small ruminant.
SD 78 - 81; Naqada III.
bibliography: Brunton 1948.

Qau

1. grave 102; male
equipment: flint knife with rounded tip and butt and with straight back; flint fish-tail V-shaped; 3 beads; 13 stones balls; lump of malachite.
SD 44 - 61; Naqada IIb - IId.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

2. grave 124
equipment: flint knife; pottery: P58a, P57b, R6b, R61dek, R67m.
SD 56 - 58; Naqada IIc - IId.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

3. grave 130
equipment: conical-pear-shaped mace-head; flint fish-tail U-shaped; pottery: B210; flint flake; slate palette.
SD 34; Naqada Ia - Ib.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

4. grave 131
equipment: flint knife; pottery: R23f, R81j2(2); shells.
SD 44 - 60; Naqada IIb - IId.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

5. grave 135
equipment: flint fish-tail U-shaped; slate palette.
SD 37; Naqada I - IIa.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

6. grave 143
equipment: flint fish-tail U-shaped.
Naqada I - IIa.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

7. grave 153
equipment: flint fish-tail U-shaped; marble conical mace-head.
SD 31 - 42; Naqada I - IIa.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

8. grave 154
equipment: flint fish-tail U-shaped.
Naqada I - IIa.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

Hammamiya

1. grave 1647
equipment: flint knife; pear-shaped mace-head; limestone barrel-handled vase; copper pin with the end wound round the stem.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

2. grave 1604
equipment: diorite conical mace-head; pottery: R42k.
SD 38; Naqada IIa.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

3. grave 1606
equipment: bone harpoon; pottery: R42h; 5 shells.
SD 44 - 63.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

4. grave 1659; male
equipment: syenite conical mace-head.
SD 40.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

5. grave 1702
equipment: limestone pear-shaped mace-head; pottery: P40d2, F58a, D67.

SD 55 - 57; Naqada IIb - IId.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

6. grave 2064; child
equipment: limestone conical mace-head; pottery: R44x; flint flake; tusk; pottery disc.
SD 40; Naqada IIa.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

Badari

1. grave 4803
equipment: flint arrow-head concave based; pottery: BR3d; shells; ivory finger-ring.
Badarian.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

2. grave 5112
equipment: flint arrow-head concave based; pottery: BB31m, BB35k, SB41k, RB25k; shells; beads in limestone and steatite; 9 pebbles; long slate palette with slightly hollowed ends; a lump of malachite; 3 flint flakes; 5 ivory oins or teeth of a comb; bone needle; bone awl; 2 pottery ears (?) — studs; small ivory vase with lugs containing malachite paste; a bent cooper pin; part of an ivory bracelet; scraps of a basket.
Badarian.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

3. grave 5116
equipment: flint arrow-head concave based; 4 small leaf-shaped flints; pointed flint with straight end; sherds from 2 pots
Badarian (?)
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

4. grave 5120
equipment: 2 flint arrow-heads concave based; flint saw-edged implement; flint flake; a pottery ear(?)—stud.
Badarian.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

5. grave 5148
equipment: flint arrow-head concave based; flint flake; alabaster bead; bones of large ruminant.
Badarian.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

6. grave 5391
equipment: leaf-shaped flint.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

7. grave 5406
equipment: flint arrow-head concave based; pottery: RB27b, SB4k; 4 ring beads of shell; Oliva and Canus shells; scraps of a knobbed bracelet of ivory; scrap of wood; flint flakes.
Badarian.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

8. grave 5430
equipment: flint arrow-head concave based; 2 flints coarse.
Badarian.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

9. grave 5715; male
equipment: flint arrow-head concave based.
Badarian.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

10. grave 5716; male
equipment: fragments of 2 boomerangs.
Badarian.
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

11. grave 5725
equipment: flint arrow-head concave based; shell.
Badarian
bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

12. grave 5744; male
equipment: 2 flint arrow-heads concave based; 2 slate palettes; 2 pebbles; flint core; flint flakes; 2 small polished pebbles, a limestone pendant; pottery sherds.
Badarian.

bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

13. grave 3740; male, female

equipment: pink limestone knobbed pear-shaped mace-head; pottery: B25s, B35b, B62m (4), P38m, F12; necklace of carnelian and blue glazed steatite beads; slate palette with pebble; small basket containing animal bones; tiny basket with resin and scraps of a female figure modelled on a stick in painted vegetable paste; leg bones of a calf (?).

SD 38 - 44; Naqada IIB - IIC.

bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

14. grave 3715

equipment: fragment of flint knife; pottery: D43d, R76d; slate palette.

SD 52 - 55; Naqada IID2.

bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

15. grave 3752; male

equipment: flint knife with small handle; pottery: P75f (2), R65a, R87, L30d, lumps of malachite.

SD 58 - 60; Naqada IIIa.

bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

16. grave 3882; female, child

equipment: flint fish-tail U-shaped; pottery: B55b, B57b, P1b, P17f (2), P82e, C70k; short string of carnelian ring beads and Natica shells; 12 ivory bangles; bracelet of ring beads of carnelian and blue glazed steatite; pebble; 2 little decorated tusks.

SD 37 - 38; Naqada IIA.

bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

17. grave 3911

equipment: broken flint knife with rounded tip and butt and with straight back; pottery: W43m.

SD 57 - 66; Naqada IID2 - IIa1.

bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

18. grave 3920; male

equipment: flint arrow-head concave based; pottery: R 3f6 (2).

bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

19. grave 4601; male

equipment: double-pointed mace-head; pottery: P84c, R33a, R69j, R85c, R94h; slate palette.

SD 53 - 60; Naqada IIA

bibliography: Brunton, Caton-Thompson 1928.

Diospolis Parva Abadiéh

1. grave B86

equipment: 3 conical mace-head; ivory mace-handle; horn mace-handle; 9 flint fish-tails U-shaped.
3 bodies.

SD 35 - 40; Naqada I - IIA.

bibliography: Petrie 1901.

2. grave B56

equipment: flint fish-tail U-shaped; broken conical mace-head, conical mace-head; 3 basalt vases; pottery: 5 pots; 4 clay balls; 3 indefinite objects.
2 bodies.

SD 34; Naqada IC.

bibliography: Petrie 1901.

3. grave B74

equipment: broken flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; remaining grave gifts unidentified.

bibliography: Petrie 1901.

4. grave B102; 4 male, 1 child

equipment: 2 conical mace-heads; double pointed mace-head; pottery: 3 pots; 2 tortoise slate pelettes; 2 rhomboid slate palettes; 4 stone vases; 2 ivory combs; 13 ivory objects; female figure; some indefinite objects.

SD 33 - 41; Naqada IIA.

bibliography: Petrie 1901.

5. grave B109; female

equipment: flint fish-tail U-shaped; palettes; female and animal clay figures; 2 ivory objects; clay balls; ivory comb.

SD 44; Naqada IIA.

bibliography: Petrie 1901.

6. grave B119

equipment: mace-head; dog's skull; ox bone, clay figure of a man; a chisel; a hoe.

bibliography: Petrie 1901.

7. grave B120

equipment: flint fish-tail V-shaped; pottery: 1 pot; stone vase; fish slate palette; flint flakes; indefinite objects.

SD 45.

bibliography: Petrie 1901.

8. grave B168

equipment: broken flint knife; remaining grave gifts unidentified.

bibliography: Petrie 1901.

9. grave B191

equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; remaining grave gifts unidentified.

SD 56.

bibliography: Petrie 1901.

10. grave B217

equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: R30 (20) pots, 40 small pots; L40, many small scarab beetles; stone vase.

SD 66; Naqada IIA.

bibliography: Petrie 1901.

11. grave B236; 4 male

equipment: pear-shaped mace-head; 3 flint fish-tails 2 V-shaped, 1 U-shaped; stone vases.

SD 43 - 48; Naqada IIA - b.

bibliography: Petrie 1901.

12. grave B243

equipment: broken flint knife with a pointed tip and a slightly S-shaped back; remaining grave gifts unidentified.

bibliography: Petrie 1901.

13. grave B247

equipment: flint fish-tail U-shaped; remaining grave gifts unidentified.

bibliography: Petrie 1901.

14. grave B406

equipment: broken flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; remaining grave gifts unidentified.

bibliography: Petrie 1901.

Hu

1. grave U74

equipment: copper axe; fragment of flint knife; copper chisel; copper adze.

SD 78.

bibliography: Petrie 1901.

2. grave U151
equipment: diorite conical mace-head.
SD 35 - 55.
bibliography: Petrie 1901.
3. grave U155
equipment: 2 flint fish-tails V-shaped; remaining grave gifts unidentified.
bibliography: Petrie 1901.
4. grave U177
equipment: flint fish-tail U-shaped; remaining grave gifts unidentified.
SD 63.
bibliography: Petrie 1901.
5. grave U259
equipment: flint dagger; remaining grave gifts unidentified.
SD 36 - 40.
bibliography: Petrie 1901.
6. grave U300
equipment: flint knife; remaining grave gifts unidentified.
SD 33 - 43.
bibliography: Petrie 1901.
7. grave U336
equipment: flint knife with a pointed tip and a slightly S-shaped back; remaining grave gifts unidentified.
SD 33 - 44.
bibliography: Petrie 1901.
8. grave U397
equipment: flint tanged arrow-head; remaining grave gifts unidentified.
SD 65.
bibliography: Petrie 1901.
9. grave U400
equipment: broke a rhomboid knife with rounded tip; remaining grave gifts unidentified.
bibliography: Petrie 1901.

Naqada

1. grave 39
equipment: copper axe, 2 flint knives with curved cutting edges and concave backs; pottery: B38c, P93c, W19 and 11 another pots; copper chisel; some sheep bones.
SD 56; Naqada IIc.
bibliography: Petrie, Quibell 1896; Baumgartel 1970.
2. grave 63
equipment: copped knife blade; pottery: P401, R69h, fragments of malachite.
Naqada IIc - IIId.
bibliography: Baumgartel 1970.
3. grave 90
equipment: knife with rounded tip and butt and with straight back.
bibliography: Baumgartel 1970.
4. grave 100
equipment: flint knife with straight cutting edge and curved back; pottery: P95a, W25, L7b, 13 another pots; syenite vase; garnetlithon, 9 cones, 4 balls.
Naqada IIId - III.
bibliography: Baumgartel 1970.
5. grave 124
equipment: flint knife; pottery: 26 pots; 2 stone vases; ivory spoon, ivory harpoon fragments; slate palette.
SD 72.
bibliography: Petrie, Quibell 1896; Baumgartel 1970.

6. grave 150
equipment: flint knife; stone vase.
bibliography: Baumgartel 1970.
7. grave 162
equipment: flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: P95g, another 23 pots; 2 copper chisels; 2 copper points; copper pin; copper tool; flint scraper; flint blades; flint burin; flint flakes.
SD 58; Naqada IIId - III.
bibliography: Petrie, Quibell 1896; Baumgartel 1970.
8. grave 178
equipment: flint fish-tail V-shaped; 2 flint knives: one with a rounded tip and butt with and straight back, the second with a curved cutting edge and a concave back; pottery: B56, N16, D67, 20 another pots; flint adze; flint point; flint end scraper; flint blades; flint burin; pebble.
SD 57; Naqada IIb.
bibliography: Petrie, Quibell 1896; Baumgartel 1970.
9. grave 211
equipment: 2 flint fish-tails U-shaped; pottery: P58b and another pot.
bibliography: Baumgartel 1970.
10. grave 218
equipment: 4 flint fish-tails V-shaped; 2 bone arrow-heads; pottery: fragments of B and P, 8 pots; copper piercer; flint blade; pebble; stone vase; 2 slates-one fish; copper ring.
2 bodies.
Naqada IIb.
bibliography: Petrie, Quibell 1896; Baumgartel 1970.
11. grave 223
equipment: flint fish-tail U-shaped; pottery: B26c, B58c, P58a and 8 pots.
SD 34; Naqada I - IIa.
bibliography: Petrie, Quibell 1896; Baumgartel 1970.
12. grave 234
equipment: 2 painted limestones conical mace-heads; pottery: 13 pots; alabaster vase; limestone vase; spatha shell.
SD 63; Naqada I - IIa.
bibliography: Petrie, Quibell 1896; Baumgartel 1970.
13. grave 260
equipment: flint fish-tail fragment; 2 ivory combs; pottery: 16 pots; fragments of limestone cylindrical vase with foot; mud lumps and rosettes in box.
SD 40 - 43.
bibliography: Petrie, Quibell 1896; Baumgartel 1970.
14. grave 268
equipment: conical mace-head; pottery: P87a, F51a, F52g, C66a and 8 another pots; alabaster vase; alabaster tag; bone comb; pebble; elephant slate palette.
SD 50; Naqada I - IIa.
bibliography: Petrie, Quibell 1896; Baumgartel 1970.
15. grave 271
equipment: flint fish-tail U-shaped; pottery: B27f, B51a, B76g and 13 another pots; alabaster vase; fish slate palette; turtle slate palette; beads; tubepora musica; ivory figures; ivory tags; slate amulet; pebbles.
SD 38; Naqada IIa.
bibliography: Petrie, Quibell 1896; Baumgartel 1970.
16. grave 272
equipment: 2 bone harpoons; pottery: P14, and another pot; oval shell pendant.
SD 44 - 63.
bibliography: Baumgartel 1970.
17. grave 294
equipment: iron ore pear-shaped mace-head; flint knife; pottery: fragment of B, P26b, R64d, R85p; 2

slate plattes; flint blade; ivory pin fragment; malachite lump.

SD 47-50; Naqada IId1 - IId2.
bibliography: Baumgartel 1970.

18. grave 309

equipment: haematite mace-head; ivory comb.
bibliography: Baumgartel 1970.

19. grave 322

equipment: flint fish-tail.
bibliography: Baumgartel 1970.

20. grave 331

equipment: flint spear-head; pottery: R1, R69; ivory rods and pins.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

21. grave 369

equipment: porhyry pear-shaped mace-head; pottery: some pots; double bird slate palette; ox-leg.
SD 55-74; Naqada IId2.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

22. grave 370

equipment: flint knife; pottery: P22a (2), P75a, P93c.
SD 52; Naqada IId.
bibliography: Baumgartel 1970, p. XV.

23. grave 379

equipment: flint knife; alabaster bar; porphyry ball.
bibliography: Baumgartel 1970.

24. grave 394

equipment: flint knife fragment.
bibliography: Baumgartel 1970.

25. grave 414

equipment: flint spear-head; flint fish-tail V-shaped; flint knife with a curved cutting edge and a concave back; pottery: B37a (2), B58a and another pots; basalt vase.

SD 51; Naqada IId.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

26. grave 430

equipment: flint fish-tail V-shaped; limestone pear-shaped mace-head; pottery: B35b, R36 (2), L39, L59c; breccia vase.

Naqada IId - IId2.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

27. grave 431

equipment: flint fish-tail U-shaped; pottery: B23a, P15a, F32a.

SD 45; Naqada IId.
bibliography: Baumgartel 1970.

28. grave 443

equipment: flint knife fragment; flint blades.
bibliography: Baumgartel 1970.

29. grave 452

equipment: flint knife fragment; fragment of grey limestone vase.

bibliography: Baumgartel 1970.

30. grave 466

equipment: 2 flint knives pottery: B53a, R81, L17b; flint blades; bead grinders.
SD 56; Naqada IId2 - IIIa1.

31. grave 471

bibliography: Baumgartel 1970.
equipment: flint knife; pottery: B35d, F85c; basalt vase; flint scraper, flint blades, flint borer, flint chips; bead grinder.
SD 32-38; Naqada IId.
bibliography: Baumgartel 1970.

32. grave 472

equipment: flint fish-tail; pottery: B35d, B58b, B72a, F85b; flint blades; porhyry balls.
SD 45; Naqada IId - b.
bibliography: Baumgartel 1970.

33. grave 483

equipment: limestone pear-shaped mace head; pottery: P24k.

Naqada IId.
bibliography: Baumgartel 1970.

34. grave 499

equipment: flint knife; pottery: 1 pot; scarper; pebble.
bibliography: Baumgartel 1970.

35. grave 524

equipment: flint knife; pottery: B11d, B56, P22a, D63a, D75b, L12k and 10 another pots; bird slate palette; clay boat fragment.

SD 48; Naqada IId - c.
bibliography: Baumgartel 1970.

36. grave 562

equipment: flint knives; pottery: D59d and 5 another pots; stone vase fragment; leather; rolls, hair and fabric.
SD 47.

ibliography: Baumgartel 1970.

37. grave 575

equipment: flint knife; pottery: P40a, D67d, R22a; flint blades.

Naqada IId - IId.
bibliography: Baumgartel 1970.

38. grave 653

equipment: flint knife fragment; pottery: P1b.

SD46; Naqada IId - c.
bibliography: Baumgartel 1970.

39. grave 663

equipment: flint fish-tail V-shaped; pottery: P 11b.
bibliography: Baumgartel 1970.

40. grave 683

equipment: flint knife fragment; pottery: W19, R1; flint blade, flint borer.

Naqada IId.
bibliography: Baumgartel 1970.

41. grave 690

equipment: limestone pear-shaped mace-head; pottery: D 50, L 17f; beads: carnelian, ivory, lapis lazuli rock-crystal, malachite?; armlet fragments; shell; tortoise shell; shell bracelet; alabastre pendant; malachite lumps.
SD 52.

bibliography: Baumgartel 1970.

42. grave 752; female

equipment: flint knife; pottery: W43b.

Naqada IId2 - IIIa1.
bibliography: Baumgartel 1970.

43. grave 777

equipment: flint knife; palette.
bibliography: Baumgartel 1970.

44. grave 824

equipment: limestone conical mace-head; pottery: B 11f, R23c and some another pots; carnelian bead; pebbles.

Naqada IId.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

45. grave 836

equipment: copper dagger; lunates agate; malachite and resin lumps; beads: carnelian, glazed steatite, garnet, quartz, shells, lapis lazuli, faience.

SD 63.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

46. grave 875
equipment: conical mace-head; pottery: B74k.
2 bodies.
Naqada Ic - Iia.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
47. grave 1039
equipment: 2 flint knives; palette.
bibliography: Baumgartel 1970.
48. grave 1201; female
equipment: alabaster pear-shaped mace-head; pottery: P24 n, P95g, L16b; copper bands; armband fragments; shell.
Naqada IId2.
bibliography: Baumgartel 1970.
49. grave 1203
equipment: 3 flint knives; pottery: B57g; limestone vase; palette; flint scraper; flint blade, flint borer; ivory spoon; spatha shell.
Naqada Iia - b.
bibliography: Baumgartel 1970.
50. grave 1205
equipment: flint knife; pottery: R81, B56; flint blades; palette.
SD 47; Naqada Iib - c.
bibliography: Baumgartel 1970.
51. grave 1209
equipment: flint knife; pottery: P40c, D47b.
SD 52.
bibliography: Baumgartel 1970.
52. grave 1215
equipment: flint knife; bone harpoons; bone arrow-head; flint blade; porphyry bar and balls; marble balls.
SD 49 - 63.
bibliography: Baumgartel 1970.
53. grave 1233
equipment: flint fish-tail V-shaped, flint knife with a rounded tip and butt and with straight back; pottery: L40; copper chisel; copper pin; flint blades.
SD 61; Naqada IIIa.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
54. grave 1241
equipment: breccia pear-shaped mace-head; flint dagger; pottery: P95b, F32d, F31a; 2 stone vases; 2 slate palettes.
SD 52; Naqada Iia - Iic.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
55. grave 1242
equipment: flint knife; flint blade; palette.
bibliography: Baumgartel 1970.
56. grave 1246
equipment: stone pear-shaped mace-head; pottery: B11b, B53c, W2a; breccia vase fragment; granite balls.
Naqada Iic - IId2.
bibliography: Baumgartel 1970.
57. grave 1257
equipment: limestone pear-shaped mace-head; pottery: B11d, P63, D52; 2 stone vases (porphyry, basalt); 2 palettes; silver bead; silver lid; slate spoon bead handle; various minerals.
SD 42; Naqada Iia - IId2.
bibliography: Baumgartel 1970.
58. grave 1260
equipment: limestone pear-shaped mace-head; pottery: B36w, P62; beads: faience, glazed steatite; copper wire; flint blade; obsidian blade; pebble.
SD 34; Naqada IId1.
bibliography: Baumgartel 1970.
59. grave 1263
equipment: 3 flint knives; pottery: B53b; breccia vase.
SD 63; Naqada Iic - IId2.
bibliography: Baumgartel 1970.
60. grave 1298
equipment: flint knife; pottery: B53c, W 2b; stone vases: alabaster, moss agate, fragment breccia; copper adze.
SD 52 - 62; Naqada Iic - IId2.
bibliography: Baumgartel 1970.
61. grave 1309
equipment: flint knife; pottery: P22a, P54, F24b; flint blade, flint scraper.
SD 45.
bibliography: Baumgartel 1970.
62. grave 1332
equipment: fish-tail fragment; pottery: B11m.
Naqada Ib - Iia.
bibliography: Baumgartel 1970.
63. grave 1345
equipment: copper harpoon; bone harpoon; flint knives; pottery: B35a, B35d; copper pin; copper chisel; copper awl; woven material.
SD 34 - 38; Naqada Iia.
bibliography: Baumgartel 1970.
64. grave 1347
equipment: flint knife; pottery: B62b; palette.
Naqada Iic.
bibliography: Baumgartel 1970.
65. grave 1348
equipment: flint fish-tail fragment; pottery: B35g; ivory tusk; ivory amulet.
SD 33 - 48; Naqada Ic - Iia.
bibliography: Baumgartel 1970.
66. grave 1370
equipment: flint dagger.
bibliography: Baumgartel 1970.
67. grave 1385
equipment: 3 flint knives; pottery: F5a.
bibliography: Baumgartel 1970.
68. grave 1388
equipment: flint fish-tail U-shaped with cord wound around it; pottery: B77d, P40e.
Naqada Iia.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
69. grave 1401; female
equipment: 2 conical mace-heads (porphyry, breccia); alabaster pear-shaped mace-head; flint knife; pottery: B25f, N6, R81; basal vase; spatha shell; haematite ore; malachite.
SD 42; Naqada Ic - Iia.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
70. grave 1410; female?
equipment: flint dagger; pottery: F12c; flint axe; painted wood rods; basket.
SD 38 - 44; Naqada Ib.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
71. grave; male
equipment: flint fish-tail; ivory vase.
SD 43 - 44.
bibliography: Baumgartel 1970.
72. grave 1414
equipment: breccia conical mace-head; pottery: B57b, fragment of B; palette; alabaster tag.
SD 38; Naqada Ic - Iia.
bibliography: Baumgartel 1970.

73. grave 1416
equipment: syenite conical mace-head; fragment limestone conical mace-head; flint fish-tail U-shaped; pottery: P4.
SD 34 - 38; Naqada Ic.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
74. grave 1417; female and?
equipment: flint fish-tail U-shaped; painted limestone conical mace-head; syenite conical mace-head; pottery: 4 B post; rhomb slate palette in a basket; basalt vase; shell; ivory comb bird top; bone comb Hathor head top; flint blades; flint flake.
SD 35 - 41; Naqada Ic - IIa.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
75. grave 1418
equipment: 2 painted limestone conical mace-heads; pottery: B25h, F12; rhomb slate palette.
Naqada Ib - Ic.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
76. grave 1434
equipment: flint knife; pottery: B35b, B41, B63b, P24k; flint blade.
Naqada Ib - IIc.
bibliography: Baumgartel 1970.
77. grave 1437
equipment: 3 flint rhomboid knives with rounded tips; fragment of limestone conical mace-head; pottery: fragment of C77, pottery disc; organic matter; fragments of wood; leather.
SD 32; Naqada Ia - IIa.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
78. grave 1443; male
equipment: flint rhomboid knife with rounded tip, limestone conical mace-head; pottery: C43h, fragment of B; dried fruit; wood fragments leather binding.
SD 31; Naqada Ia - IIa.
bibliography: Baumgartel 1970.
79. grave 1475
equipment: limestone double pointed mace-head; pottery: B74b, P26a; limestone hippopotamus figurine.
SD 45; Naqada IIa.
bibliography: Baumgartel 1970.
80. grave 1481
equipment: horn harpoon; pottery: P23c.
Naqada IIa.
bibliography: Baumgartel 1970.
81. grave 1485.
equipment: flint knife with a pointed tip and a slightly S-shaped back; 2 flint knives; pottery: 5 B pots; copper pin; copper pin fragments; haematite pebbles; clay balls.
SD 39; Naqada Ia - c.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
82. grave 1488; female
equipment: syenite conical mace-head; alabaster pear-shaped mace-head; pottery: P11h; pottery figurines; cones, fired clay and leather; ivory tusk.
Naqada Ic - IIa.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
83. grave 1569
equipment: flint knife, flint fish-tail.
SD 35 - 57.
bibliography: Baumgartel 1970.
84. grave 1586; male
equipment: mace-head; pottery: 3 B pots, hedgehog-pot; 2 combs; pebble; leather bags; beads.
SD 33 - 46.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
85. grave 1587; 4 male
equipment: limestone conical mace-head; pottery: B 25l, C4h, C9h, C35, C85; shell bracelets; ivory bracelet; tusk; clay and leather cones; stone cones; leather bag fragments; organic matter.
SD 31; Naqada Ib - Ic.
bibliography: Baumgartel 1970.
86. grave 1634
equipment: limestone conical mace-head; pottery: P 1a, F60, B fragments; alabaster and marble vases; ivory hairpin serpent top; malachite.
SD 34; Naqada Ia - Ic.
bibliography: Baumgartel 1970.
87. grave 1660
equipment: flint rhomboid knife with rounded tips; 2 fragments of flint fish-tail; alabaster vase.
Naqada Ia - IIa.
bibliography: Baumgartel 1970.
88. grave 1661
equipment: flint fish-tail U-shaped; pottery: B21m, B23b, B22g, P63; 3 alabaster and 1 basalt vases; 2 slate palettes; clay beads; ivory comb top broken; bone comb fragment bird top.
SD 34; Naqada Ia - Ic.
bibliography: Baumgartel 1970.
89. grave 1676; male and ?
equipment: 3 flint fish-tails U-shaped; flint rhomboid knife with rounded tips; conical mace-head; pottery: C65, C13m, C52; basalt vase; flint blade.
SD 32; Naqada Ia - IIa.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
90. grave 1685
equipment: flint knife; pottery: P40g, D8g, D31s.
SD 46; Naqada Ib - IIc.
bibliography: Baumgartel 1970.
91. grave 1692
equipment: flint knife; spatha shell.
bibliography: Baumgartel 1970.
92. grave 1705
equipment: horn harpoon; pottery: P76; serpentine vase; figure fragment; cone mud and leather; limestone tags and leather.
SD 45.
bibliography: Baumgartel 1970.
93. grave 1773; male
equipment: flint fish-tail U-shaped.
SD 31 - 41.
bibliography: Petrie, Quibell 1896.
94. grave 1790
equipment: leather knife case; pottery: W, P34d, D 61a.
SD 47; Naqada IIc.
bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.
95. grave 1791
equipment: 2 flint knives; ivory comb bird top.
SD 34 - 46.
bibliography: Baumgartel 1970.
96. grave 1796; male
equipment: flint knife; flint blades; horn vase.
bibliography: Baumgartel 1970.
97. grave 1808
equipment: copper harpoon; slate palette.
bibliography: Baumgartel 1970.
98. grave 1821
equipment: flint fish-tail U-shaped; pottery: P11d; rhomboid slate palette; copper pin; ivory comb; fragments of leather.

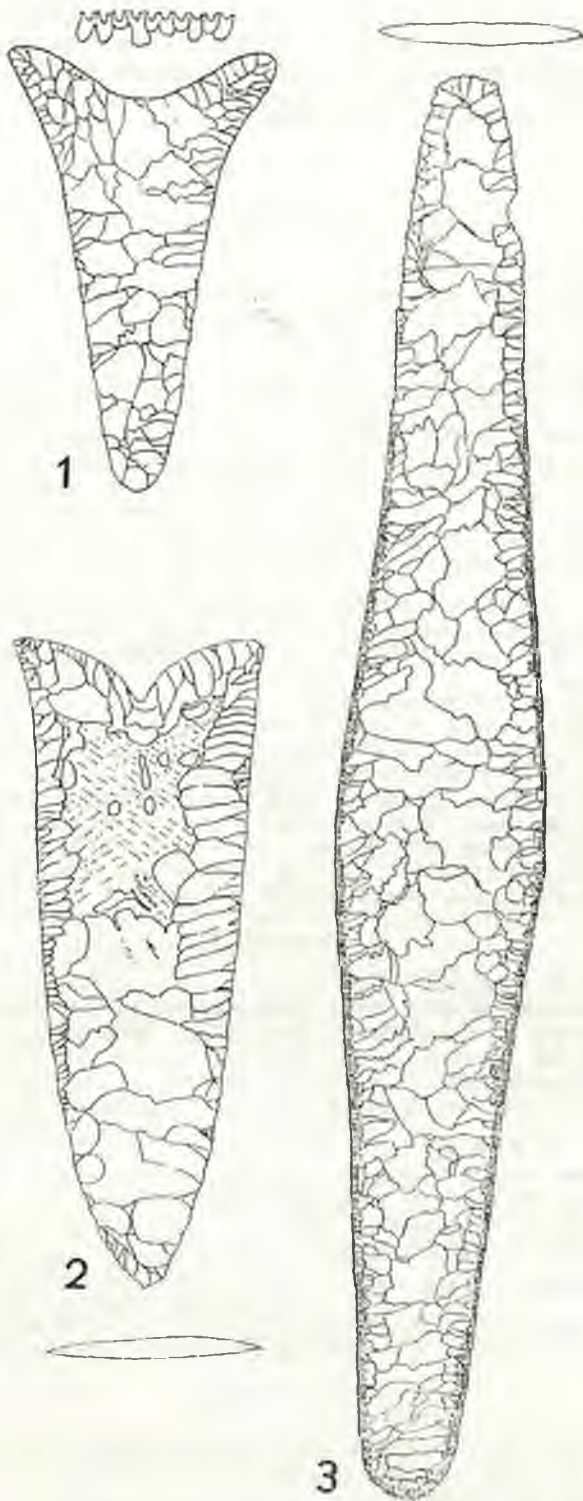

Fig. 1. 1 — flint fish-tail U-shaped, 2 — flint fish-tail V-shaped, 3 — flint rhomboid knife with rounded tips

SD 33 - 37; Naqada Ic - Ic.

bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

99. grave 1840

equipment: alabaster pear-shaped mace-head; pottery: B27a, B74a.

Naqada IIa.

bibliography: Baumgartel 1970.

100. grave 1846

equipment: flint knife; pottery: P47a; flint burin.

bibliography: Baumgartel 1970.

101. grave 1849

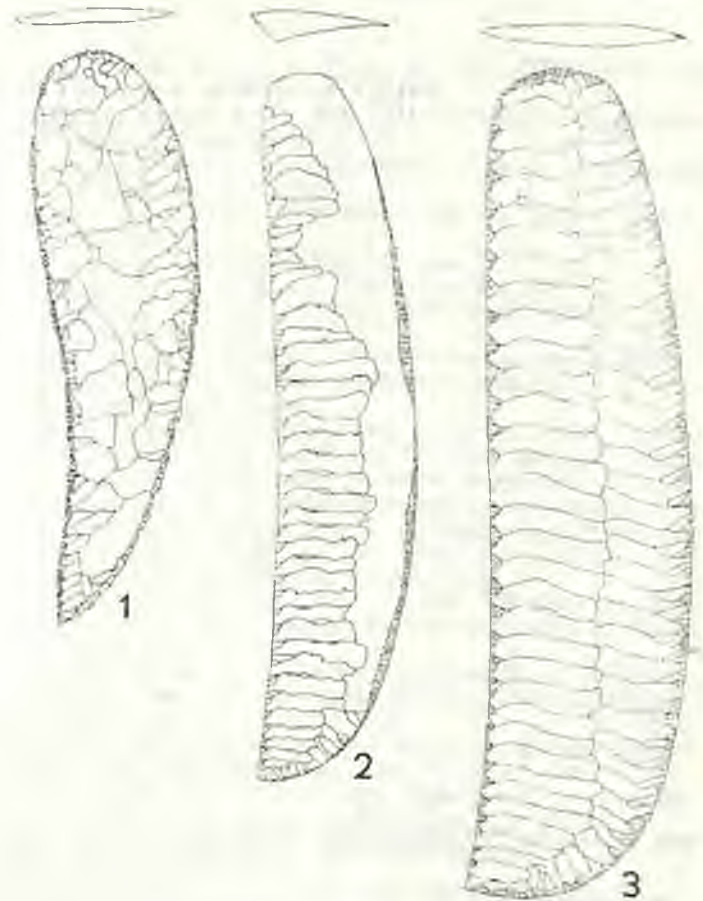

Fig. 2. 1 — flint knife with pointed tip and slightly S-shaped back, 2-3 — flint knives with rounded tips and butts and with straight backs

equipment: 4 flint knives; pottery: D67c.

Naqada IIb.

bibliography: Baumgartel 1970.

102. grave 1856

equipment: diorite; conical mace-head, 2 flint fish-tails U-shaped; pottery: L12b; copper pin; pebble.

SD 43 - 56; Naqada IIa.

bibliography: Baumgartel 1970.

103. grave 1857

equipment: flint rhomboid knife with rounded tips; flint point.

Naqada I - IIa.

bibliography: Baumgartel 1970.

104. grave 1866; male

equipment: flint knife; pottery: B25h, B27f; ivory tags fragments.

SD 43; Naqada Ic - IIa.

bibliography: Baumgartel 1970.

105. grave 1898

equipment: flint knife; flint rhomboid knife with rounded tips.

bibliography: Baumgartel 1970.

106. grave 1899; male

equipment: flint fish-tail; pottery P76, P77a; slate vase; fragment of palette; beads: turquoise, quartzite, steatite, carnelian; ivory armlets; alabaster armlet.

SD 38.

bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

107. grave 1905

equipment: porphyry conical mace-head; pottery: F17.

bibliography: Baumgartel 1970.

108. grave 1906

equipment: flint knife; pottery: B58a, B63c, R81; slate palette; flint point.

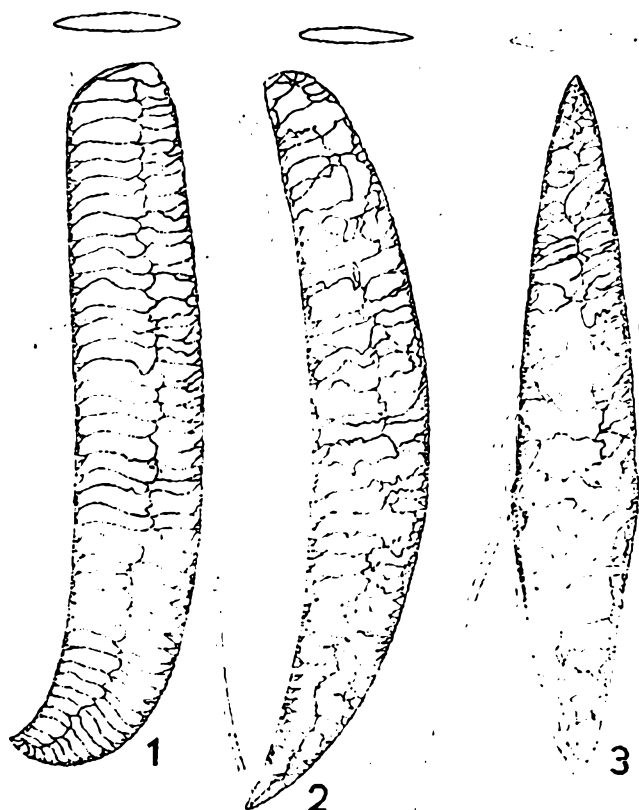

Fig. 3. 1-2 — flint knives with curved cutting edges and concave backs, 3 — flint dagger.

Naqada IIa.

bibliography: Baumgartel 1970.

109. grave 1909

equipment: flint fish-tail U-shaped.

bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

110. grave B99

equipment: 2 ivory harpoons; copper harpoon; flint knife with a rounded tip and butt with straight back, flint knife with a curved edge and a concave back; pottery: D67c, W14, W23; porphyry vase; fish aplette; forehead pendant, shell; pebble.

SD 61; Naqada IIc.

bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

111. grave B110

equipment: 2 double pointed mace-heads; pottery: 4 pots.

bibliography: Baumgartel 1970.

112. grave T9

equipment: copper harpoon; pottery: R1, R22, R23b, R24, L7a and 26 another pots.

SD 54; Naqada IIc.

bibliography: Baumgartel 1970.

113. grave T22

equipment: flint fish-tail U-shaped, flint fish-tail V-shaped; conical syenite mace-head; pottery: 12 pots; copper horn; bird palette.

Naqada IIa.

bibliography: Petrie, Quibell 1896, Baumgartel 1970.

114. grave T57

equipment: bone arrow-head; pottery: 16 pots; resin.

SD 69.

bibliography: Baumgartel 1970.

Hierakonpolis

1. grave 3, Loc. 6; 2 male and child

equipment: conical mace-head, porphyry, 2 arrow-heads, fragments of leather cord.

bibliography: Hoffman 1982.

2. grave 6, Loc. 6

equipment: fragment of porphyry conical mace-head 15 arrow-heads; fragments of reed arrow shafts; pottery: some B pots; fragment of leather cord; basket fragments.

bibliography: Hoffman 1982

Harageh

Cemetery G

1. grave 401; male

equipment: fragment of flint knife; pottery: R44a, R 68am, R69bg, R81f, L7d, L46m; stone vase, alabaster vase; 2 flint flakes.

SD 60 - 66; Naqada IIc.

bibliography: Engelbach 1923.

2. grave 403; female

equipment: flint knife; pottery: fragment of P, R69g, R74b, R84h, L7d, L12b, L19b, fragment of D; flint flake.

SD 50 - 65; Naqada IIIa.

bibliography: Engelbach 1923.

3. grave 413; female

equipment: fragment of flint knife; pottery: P82m, R 34a, R 66abg, R 76v, R 84h, R 32b; part of ivory spoon.

SD 55 - 58; Naqada IIc.

bibliography: Engelbach 1923.

4. grave 415; male

equipment: flint knife with rounded tip and butt and straight back; pottery: P40e, P82m, R65c, R75m, R76d, R84h (2), L7d, W22; beads.

Naqada IIIa.

bibliography: Engelbach 1923.

Cemetery H

5. grave 457

equipment: flint knife with rounded tip and butt and straight back; pottery: R65c, R79g, R84h, L53a: breccia pot.

Naqada IIc.

bibliography: Engelbach 1923.

6. grave 468

equipment: flint knife; flint fish-tail V-shaped; pottery: P47k, P71m, P94a, P95a, R69h (2).

SD 50 - 61; Naqada IIc/IIc.

bibliography: Engelbach 1923.

7. grave 537

equipment: flint knife; flint fish-tail V-shaped.

bibliography: Engelbach 1923.

Armant

1. grave 1457

equipment: flint fish-tail U-shaped; pottery: F14, C44b; bone comb; beads; triangular piece of sandstone.

SD 35 - 53; Naqada I.

bibliography: Mond, Myers 1937.

2. grave 1523

equipment: flint fish-tail V-shaped; pottery: R81 (4), R94h.

Naqada IIc.

bibliography: Mond, Myers 1937.

3. grave 1413; male

equipment: flint knives and daggers; pottery: B35a; beads.

SD 32 - 43; Naqada I.

bibliography: Mond, Myers 1937.

4. grave 1530

equipment: flint knife; pottery: P24m, D10m, R81 (3), R84 (5).

SD 57-64; Naqada IId2.
bibliography: Mond, Myers 1937.

5. grave 1572

equipment: fragment of flint knife; resin or gum; flint blade; ivory gaming set; 2 stone balls.
bibliography: Mond, Myers 1937.

6. grave 1573

equipment: flint knife with rounded tip and butt and straight back; pottery: P24m, W43b, R84, L20.
SD 57-58; Naqada IId2.
bibliography: Mond, Myers 1937.

Mahasna

1. grave H39

equipment: diorite conical mace-head; pottery: B11i, B65a, B65b (2), B77, P14a, F18 and five fancy forms of vases; string of glazed steatite beads; large cornealian bead of cylindrical shape; ivory cow or dog, ivory comb, small flint flake.
SD 31-44; Naqada Ib/c.
bibliography: Ayrton, Loat 1911.

2. grave H6

equipment: breccia conical mace-head; pottery: B27, B26e, B57b.
SD 33-45; Naqada Ia-c.
bibliography: Ayrton, Loat 1911.

3. grave H23; male

equipment: diorite conical mace-head; stone pear-shaped mace-head; clay pear-shaped mace-head; 3 stone double-pointed mace-heads; copper harpoon head; pottery: B27d, P4b, P22a and broken vase; ivory vase; 2 flint flakes; 2 skeletons of dogs; numerous imitation of bunches of garlic in white-red clay.
SD 36-43; Naqada IIa.
bibliography: Ayrton, Loat 1911.

4. grave H85; child

equipment: diorite conical mace-head; copper fish-tail U-shaped; pottery: B25m (fragments), dish; 3 large baskets, fragments of clay modelled as imitation of bunches of garlic, cylindrical and globular clay beads painted red, 2 copper implements, fragments of female figures.
SD 40; Naqada IIa.
bibliography: Ayrton, Loat 1911.

Ashkeit Cemetery 332

grave 42

equipment: copper knife; pottery: 14 pots; 3 palettes; 4 grinderstones, some amulets; beads, awls; fragments of ivory bracelet; pebbles, shells.
A-Group.
bibliography: Nordström 1972.

BIBLIOGRAPHY

- Ayrton E. R., Loat W. L. S. 1911: *Predynastic cemetery at el Mahasna*, London.
- Baumgartel E. J. 1960: *The cultures of prehistoric Egypt II*, London.
- Baumgartel E. J. 1970: *Petrie's Naqada excavations, a supplement*, London.
- Brunton G. 1937: *Mostagedda and the Tasian culture*, London.
- Brunton G. 1948: *Matmar*, London.
- Brunton G., Caton-Thompson G. 1928: *The Badari civilisation and predynastic remains near Badari*, London.
- Castillos J. J. 1982: *A reappraisal of the published evidence on egyptian predynastic and early dynastic cemeteries*, Toronto.
- Castillos J. J. 1983: *A study of the spatial distribution of large and richly endowed tombs in egyptian predynastic early dynastic cemeteries*, Toronto.
- Ciałowicz K. M. 1984: *Predynastic mace-heads. The criteria of the typological classification*, Paper: International symposium Late Prehistory of the Nile Basin and the Sahara, Dymaczewo.
- Engelbach R., Gunn B. 1923: *Harageh*, London.
- Firth C. M. 1927: *The archaeological survey of Nubia 1910-1911*, Cairo.
- Hoffman M. A. 1982: *The predynastic of Hierakonpolis, An interim report*. Egyptian Studies Association 1, Cairo—Illinois.
- Kaiser W. 1956: *Stand und Probleme der ägyptischen Vorgeschichtsforschung*, ZAS 81, p. 87-109.
- Kaiser W. 1957: *Zur inneren Chronologie der Nagada-kultur*, *Archaeologia Geographica* 6, p. 69-77.
- Lythgoe A. M. 1965: *The predynastic cemetery N 7000 Naga-ed-Dêr*, Berkeley.
- Mond R., Myers O. M. 1937: *Cemeteries of Armant*, London.
- Naville E. 1914: *The cemeteries of Abydos I*, London.
- Nordström H. A. 1972: *Neolithic and A-group sites. The Scandinavian Joint Expedition to Sudanese Nubia*, Uppsala.
- Peet T. E. 1914: *The cemeteries of Abydos II*, London.
- Petrie W. M. F. 1901: *Diospolis Parva. The cemeteries of Abadiyeh and Hu*, London.
- Petrie W. M. F. 1920: *Prehistoric Egypt*, London.
- Petrie W. M. F., Quibell J. E. 1896: *Naqada and Ballas*, London.
- Firth C. M. 1912: *The Archaeological Survey of Nubia, 1908-1909*, Cairo.
- Randall-MacIver D., Mace A. C. 1902: *El Amrah and Abydos*, London.
- Reisner G. 1910: *The archaeological Survey of Nubia 1907-1908*, Cairo.
- Scharff A. 1926: *Die archäologischen Ergebnisse des vorgeschichtlichen Gräberfeldes von Abusir el-Meleq nach der Aufzeichnungen Georg Möllers*, Leipzig.

Krzysztof M. Ciałowicz

PRE-DYNASTYCZNE GROBY ZE ZNALEZISKAMI BRONI W EGIPCIE I NUBII
(Analiza publikowanych materiałów)

Streszczenie

Znajomość obrządku pogrzebowego w okresie predynastycznym w Egipcie i Nubii jest bardzo fragmentaryczna. Jest to przede wszystkim wynikiem przebadania zdecydowanej większości odkrytych do-

tychczas cmentarzysk na pocz. XX w.: zastosowania niewłaściwych metod badawczych, nieopublikowania wielu grobów, w innych wypadkach uwzględnienia tylko części wyposażenia grobowego czy też suma-

rycznego omówienia zabytków odkrytych na poszczególnych stanowiskach. Studia nad uzbrojeniem stanowią niezbędne uzupełnienie tradycyjnych badań prowadzonych nad ceramiką, naczyniami kamiennymi czy plastyką okresu predynastycznego. Niniejszy artykuł miał na celu możliwie pełne zebranie i przeanalizowanie danych dotyczących grobów, w których jednym z elementów wyposażenia jest broń używana w okresie predynastycznym. Składa się on z trzech zasadniczych części. W pierwszej przeanalizowane zostały groby z uzbrojeniem z najważniejszych stanowisk w Egipcie i Nubii, w drugiej dokonano klasyfikacji chronologiczno-typologicznej poszczególnych kategorii uzbrojenia. Część trzecią stanowi katalog grobów. Zebrano dane dotyczące 331 grobów z uzbrojeniem. W wyniku analizy okazało się, że występują one stosunkowo rzadko, przeciętnie 1 grób z uzbrojeniem spotykany jest na 20 innych. Można stwierdzić, że zwyczaje pogrzebowe związane z wkładaniem broni do grobów były podobne na całym obszarze objętym kulturą Nagada, chociaż nie było ścisłych reguł ani w stosunku do przedmiotów jakie składano do grobów ani w ich rozmieszczeniu czy traktowaniu. Zaobserwowano zwyczaj rytualnego ni-

szczenia broni, przede wszystkim noży, przed włożeniem do grobów. Zasadniczo broń składano w okolicy głowy zmarłego. Jako wyposażenie grobu cieszyła się ona największą popularnością w I i II fazie kultury Nagada. Niektóre z typów mogą być dobrymi datownikami w ramach chronologii względnej. Dotyczy to szczególnie licznych odmian noży i głowic maczug. Można tu wymienić U-kształtne noże w formie rybiego ogona datowane na fazę I-IIa kultury Nagada, odmiana V-kształtna charakterystyczna jest przede wszystkim dla fazy IIa-IIId1. Noże romboidalne oraz noże z zaostrzonym wierzchołkiem i esowatym grzbietem występują wyłącznie w fazie I-IIa. Noże z zaokrąglonym wierzchołkiem i rękojeścią oraz prostym grzbietem pojawiają się w fazie IIc/d i trwają do fazy III włącznie. Sztylety krzemienne można datować na okres I-IIa podczas gdy metalowe są wiązane z fazą IIc. Stożkowate głowice maczug ogólnie można datować na okres Nagada I-IIa, głowice gruszkowate w wyposażeniu grobów spotykane są prawie wyłącznie w fazie IIa-IIId2, natomiast głowice podwójnie szpiczaste są charakterystyczne dla schyłku kultury amrańskiej (faza IIa).

Karla M. Kroeper

Head of an Egyptian Statuette

Głowa posążku egipskiego

Location: Poznań Archaeological Museum; Reg. No. 1982: 43.

Height: total height — 13.3 cm, face only — 3.5 cm.

Material: bronze.

Place of origin: unknown.

Remark: purchased from a private collection.

The solid cast bronze head which was purchased by the Poznań Archaeological Museum in 1982, represents a masculine person wearing the double crown of pharaonic Egypt (Fig. 1). The head was detached from a statuette just above the shoulders, at the beginning of the neck. In general, the head is well preserved; only the surface of the bronze is rather corroded and part of the right ear is lost. The patina of the bronze is of a greenish colour. The eyelids of the head have preserved gold inlays and it is likely that the eyeballs used to have similar inlays either of gold, silver or glass. The eyebrows were worked in relief but no details are recognizable due to surface corrosion. In the middle of the forehead, a horizontal line representing the rim of the red crown is indicated through a slightly raised ridge which leads in a flowing line down the sides of the face, toward and in front of the ear and ends just near the upper part of the ear, apparently in a point. The cap of the red crown of Lower Egypt rises 3 cm above the face in front and ends in a point at the back 13 cm above the back of the neck. In the lower one-third of the crown-cap, at the front, there is a large rectangular (1.7×0.5 cm) cast hole 0.7 cm deep. A separately worked and cast royal uraeus was attached in this space at one time. On the right side of the cap a metal lug projects and was cast in one piece with the head. No corresponding lug was ever attached at the parallel side of the crown. Above the Lower Egyptian crown, and set back a little from the front edge, begins the cone of the white, Upper Egyptian crown. This cone rises to a bulbous knob-like end 5.3 cm above the cap of the red crown ending even with the highest part of it. At the base of the conical part of the white crown a close examination of the bronze at the front indicates that here something used to be attached which has since disappeared. The point of attachment is still noticeable by an irregularity on the surface of the bronze. At this spot only the coiled wire, which is part of the red crown, could have been attached and was meant to appear to come from the back part

of the red crown. A similar head has this coil still in place (Fig. 2). The method of casting individual pieces and later assembling them to one piece, was a common practice among bronze workers and is often observed on Egyptian bronze objects.¹ The original size of the figure, if it was a standing piece, must have been ca 31.5 cm.² Since a bronze figure of this size and quality (gold inlays) is not very common, the question arises as to whom the statuette represented and for what purpose it was made.

To answer these questions several iconographic features must be considered. The double crown with uraeus seems at first to indicate that a king is represented. However, in a formal representation of the king, with his royal crown one would also expect the ceremonial beard to be indicated which is not the case with this piece. And although the absence of the beard alone would not be a final argument against a king being depicted here, this, together with another fact, does eliminate this statue from representing the king.

This factor is the single metal ring on the right side of the Lower Egyptian crown. Some metal rings present on other pieces of bronze sculptures were evidently used to suspend the pieces, possibly, in order to wear them as amulettes. That this is not the case here is evident, firstly due to the heavy weight of the head alone, not to speak of the whole figure when it was still complete. Secondly, if the ring was meant to serve for suspending the piece, another parallel lug should be present, or should have been present on the other side of the crown. This, however, as stated above, never existed. The single metal ring must then have been a technical feature used by the bronze workers to be able to attach another separately worked piece of metal, which was part of the iconography of the head. This piece, as can be seen in many parallel cases, was a braided side lock which was slipped over the

¹ G. Roeder, *Ägyptische Bronzefiguren*, Staatliche Museen zu Berlin, *Mitteilungen aus der Ägyptischen Sammlung*, Band 6, Berlin 1958, p. 518f.
² E. Iversen, *Canon and Proportions in Egyptian Art*, 2nd edition, Warminster 1975, p. 33, pl. 4.

Fig. 1. Bronze head from the Poznań Archaeological Museum.
A — Front view, B — Left side view, C — Right side view

Fig. 2. Head of a statuette of Harpocrates (after G. Roeder, *Ägyptische Bronzefiguren. Mitteilungen aus der Ägyptischen Sammlung-Staatliche Museen zu Berlin*, Band 6, Berlin 1956, Taf. 15 d)

Fig. 3. Seated figure of Harpocrates (photo courtesy of Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst in Munich, Inv. No. AS 5312)

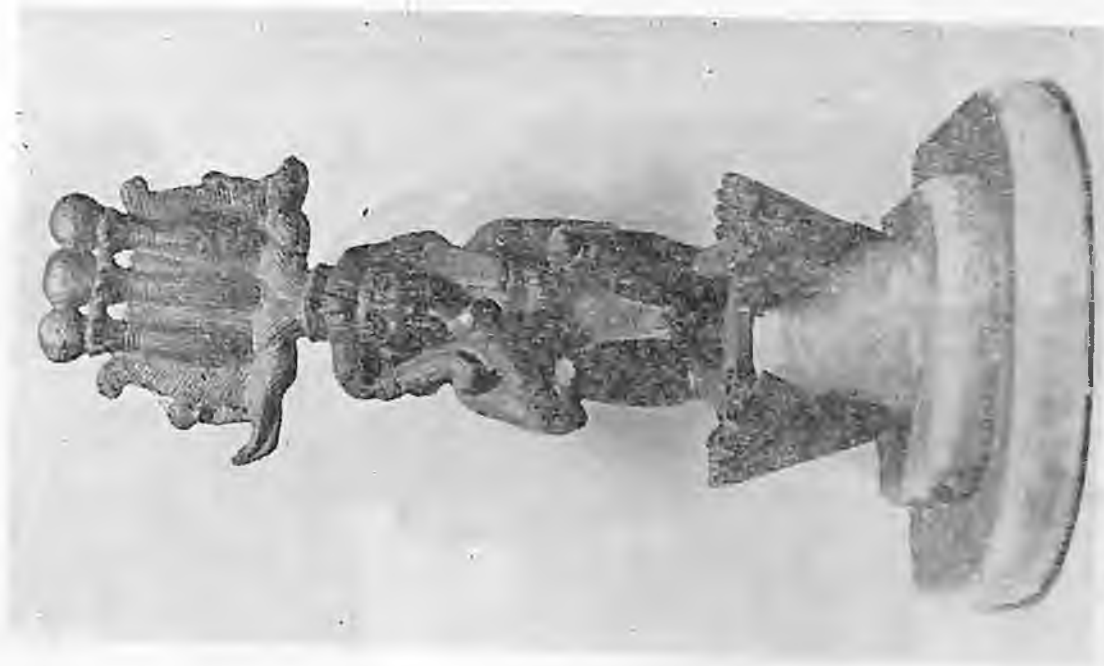

Fig. 4. Seated figure of Harpocrates-Nefertem (photo courtesy of the Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst in Munich, Inv. No. AS 4812)

Fig. 5. Seated figure of Harpocrates-Amun (after *Ars Antiqua*, AG-Auktion, Antike Kunstwerke, Luzern 1961, Taf. 5, Abb. 12)

Fig. 6. Seated figure of Harpocrates-Chons (photo courtesy of the Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst in Munich, Inv. No. AS 104)

Fig. 7. Statuette of Isis and Harpocrates (photo courtesy of the Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst in Munich, Inv. No. AS 5399)

Fig. 8. "Horus-Stele" (photo courtesy of the Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst in Munich, Inv. No. AS 1252)

lug and attached by means of a nail, which can still be found *in situ* on other bronze figures (Fig. 3). This side lock is a typical feature of children coiffure in Egyptian art. Representations of children usually showed these with shaved heads, a large youth lock projecting from the right side of the head and additionally, holding the index finger to the mouth. Usually they are also shown nude. The fact that this head had such a youth lock attached and is wearing the double crown indicates, therefore, that a god in a child-like aspect is represented. The god which in Egyptian religion and myths is most often represented as a child is the god Horus, especially with the name of Harpocrates (Hr-p3-hrd), „Horus-the-child". Harpocrates functioned as a minor god, the child of Osiris and Isis. Only in the Ptolemaic and Roman periods in Egypt did he attain particularly high popularity and honours. He was usually represented nude, with a cap-like coiffure or with a shaved head and additionally, with the side lock and often with the index finger in or on the mouth. In this form he is already mentioned in the Pyramid Texts³ with his earlier name form „Horus-child" (Hr-hrd). This god was often assimilated with other youthful gods and was differentiable mainly through a variety of crowns which he could wear. Sometimes he was shown crouching on a lotus plant, wearing the "Atef"

³ K. Sethe, *Übersetzung und Kommentar zu den Altägyptischen Pyramidentexten*, III. Band, Glückstadt 1938, Spruch 326 - 435, § 663c - 664a, p. 220.

Fig. 9. Striding figurine of Harpocrates (after G. Steindorff, Catalogue of the Egyptian sculptures in the Walters Art Gallery, Baltimore, Maryland 1946, Pl. LXXVI, no. 447)

Fig. 10. Three figures of Harpocrates (after G. Steindorff, Catalogue of the Egyptian sculptures in the Walters Art Gallery, Baltimore, Maryland 1946, Pl. LXXVI, no. 435, 442, 441)

crown combined with the horns of a ram and is in this form identified with the sun-god Nefertem⁴ (Fig. 4). In his affiliation with the fertility gods Min and Amun he can be depicted with the ram horns combined with the high feather crown of these gods (Fig. 6). Horus-the-child can also be associated with the moon-god Chons and as such he is shown wearing the moon disc, sometimes combined with the moon sickle, as a crown on his head⁵ (Fig. 8). However, the most basic aspect of Horus-the-child was always his position as the child of Osiris and Isis. Therefore, he appears frequently as a small child, sitting on the lap of his mother Isis, being held to her breast (Fig. 7). On the other hand, in his role as the avenger of his father and fighter against evil in general, Horus-the-child can have the function of an apothropaic god and is shown especially as such on the so-called Horus-Stelae⁶ (Fig. 8).

For our purpose the most relevant aspect of Horus is his appearance as heir to the kingdom of his father Osiris and his equivalence with the king of Upper and Lower Egypt. As the ruler of Egypt, he appears with the double crown, the uraeus and the side lock (Fig. 9), mostly in a standing or striding position. The statue from which our head stems showed Harpocrates in this role, as the ruler of Egypt assimilated with the king. Unfortunately, through the loss of the lower part of the statue, the dedicatory inscription which was most likely on the base and which might have stated the place of origin and the purpose of the statue, is also lost. Pieces of this kind, however, usually served as dedicatory offerings in a temple or, possibly, as small cult figures in private homes. Private cults, in any

case, usually preferred minor deities, especially Harpocrates, Bes etc. The populace probably felt these "small" gods to be more approachable to their daily problems and fears and they hoped for intercession on the part of these gods, with the national gods, such as Amun.

A separate cult for Harpocrates is known since the end of the New Kingdom and in the Late Period many cult centres for Harpocrates (i.e., Horus) existed throughout the land, so that the place of origin of our piece remains highly speculative. A small possibility does exist, however, that the corroded surface of the head points to a place of origin in the Delta where various cult centres for Harpocrates existed⁷ and where most bronze sculptures found are badly corroded, due to the wet Delta soil in which they lay before they were discovered⁸.

As to the date of the sculpture, it has already been mentioned that the cult of Harpocrates flourished principally in the Late Period and many bronze figures of the god were fashioned in this time. The largest volume of these were produced in the Ptolemaic and Roman periods, albeit these were mostly mass-produced, small figures (Fig. 10). The Poznań Harpocrates head, however, does not fit stylistically into this latest period of production in Egypt. The modeling on the face, nose and eyes, the good proportions of the two crowns to one another, seem to indicate an earlier date, from the 22nd-30th dynasty.⁹ It is hoped that after the piece has been professionally cleaned of the corrosion on the surface, a preciser date based on stylistics of the face may be given.¹⁰

Karla M. Kroeper

GŁOWA POSĄZKU EGIPSKIEGO

Streszczenie

W 1982 r. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu zakupiło ze zbiorów prywatnych brązową, litą główkę posążku, wykonaną według kanonu staroegipskiego. Na główce znajduje się podwójna korona Egiptu — Dólnego i Górnego, w oczodołach zachowały się resztki inkrustacji w postaci złotej blaszki, a z prawej strony główki znajduje się kółeczko do zawieszania. Na przodzie korony pierwotnie niewątpliwie znajdował się ureus, po którym zachowało się tylko wgłębienie na umocowanie. Cały posążek musiał mieć około 31,5 cm wysokości.

Z analizy ikonograficznej zabytku wynika, że nie przedstawiał on głowy królewskiej (m. in. z uwagi na brak przedstawienia brody). Liczne analogie

wskazują, że w kółeczku, przymocowanym z prawej strony główki, zawieszony był pierwotnie metalowy warkocz będący typowym elementem fryzury dziecięcej w sztuce plastycznej starożytnego Egiptu. Na podstawie tych samych analogii można przypuszczać, że postać tej figurki trzymała kciuk w ustach lub przy nich. Cechy stylistyczne główki wyraźnie

⁷ W. Helck and W. Westendorf, *op. cit.*, column 1006.

⁸ G. Roeder, *Ägyptische Bronzewecke*, Glückstadt 1937, p. 225f.

⁹ As a matter of fact, the large size of the piece seems to point to a date closer to the 22nd dynasty (ca 950 B.C.), since after this time few pieces of such dimensions were still being produced.

¹⁰ I would like to thank Professor Karol Myśliwiec and Professor Dietrich Wildung for reading this paper and offering helpful suggestions and comments. Additional thanks are offered Professor D. Wildung, Director of the Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst in Munich, for permitting the use of photos from his collection for comparative material. I would also like to express my deep gratitude to the directorship of the Poznań Archaeological Museum for the permission and opportunity to publish this object.

⁴ W. Helck and W. Westendorf, *Lexikon der Ägyptologie*, Band II, Wiesbaden 1977, column 1004.

⁵ *Ibid.*, column 1005-1006.

⁶ H. Bonnet, *Reallexikon der Ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin 1952, p. 317f.

wskazują, że należąca do niej figurka przedstawiała jedno z bóstw staroegipskich w postaci dziecięcej. Takim bóstwem w religii starożytnego Egiptu był Harpokrates — „Horus-dziecię”, odgrywający raczej drugoplanową rolę w panteonie staroegipskim. Duże znaczenie uzyskał on dopiero w okresie ptolemejskim i rzymskim, chociaż pierwsze informacje o nim pochodzą już z Tekstów Piramid (Stare Państwo). Wydaje się, że omawiany egzemplarz mógł być wo-

tem świątynnym lub figurką kultową przechowywaną w kapliczce rodzinnej.

Cechy stylistyczne i wysoka jakość zabytku wskazują, że omawiany posążek mógł zostać wykonany w okresie pomiędzy 22. a 30. dynastią; być może nawet, że można go datować na około 950 p.n.e. i pochodzi on z Deltę, gdzie znajdowały się wówczas liczne ośrodki kultu Harpokratesa.

NOWE ODKRYCIA NEUE FUNDE

Wanda Tetzlaff

Dwa naczynie kultury pucharów lejkowatych z Czerlejnka, gm. Kostrzyn, woj. poznańskie

Do zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu przekazane zostały przez p. Kazimierza Matyska, kierownika Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury w Kostrzynie, fragmenty dwóch naczyń kultury pucharów lejkowatych, znalezione na terenie wsi Czerlejnko, gm. Kostrzyn, woj. poznańskie. Według słów ofiarodawcy, co potwierdziła także przeprowadzona przez pracowników Muzeum wizja lokalna, odkryto je w 1982 r. przy pogłębianiu niewielkiego stawu znajdującego się na gruntach rolnika — Teodora Borowczyka. Stanowisko oznaczono numerem 2. Po-

słupków i linia zygzakowata wykonana tym samym stempelkiem, na brzuchu pod nasadą szyjki grupy pionowych słupków i linia zygzakowata oraz zwisające od niej pionowe pasma składające się z dwóch drabinek przedziolonych linią rytą, zakończone u dołu pionowymi słupkami. Ornament inkrustowany

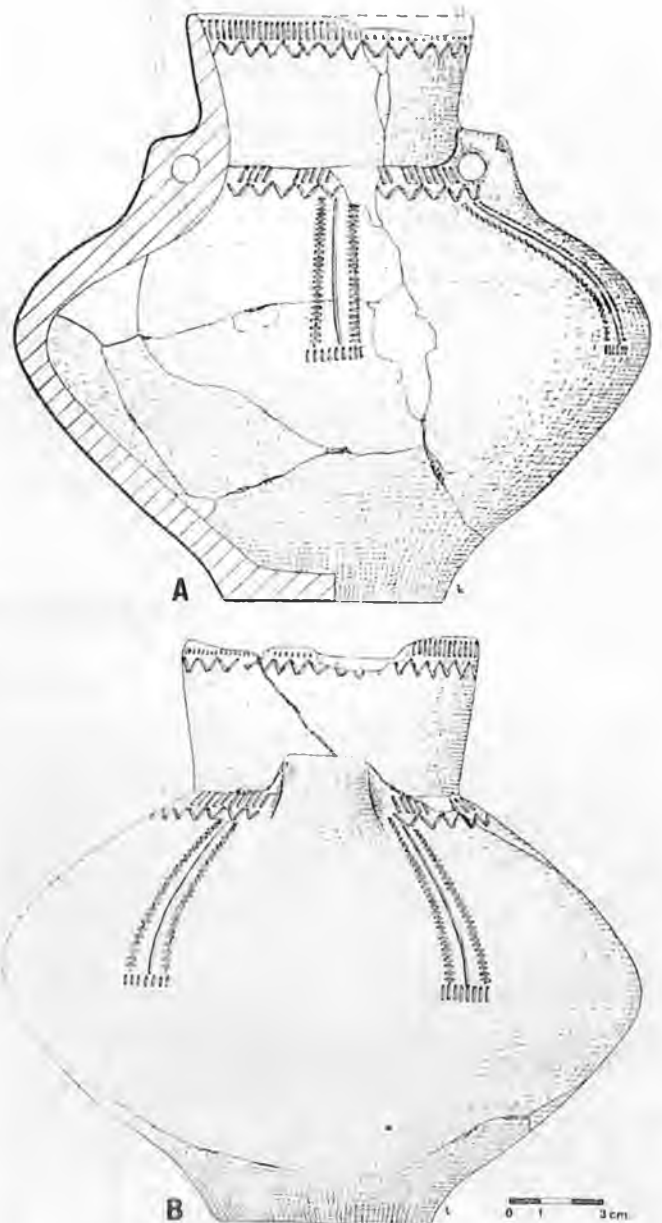

Ryc. 1. Czerlejnko, woj. poznańskie. Plan sytuacyjny stanowiska

łożone jest ono na pń.-wsch. krańcu wsi, po prawej stronie szosy z Kostrzyna do Środy (ryc. 1). Na polu w pobliżu stawu nie natrafiono na żaden materiał zabytkowy. Nie stwierdzono też dalszego zagrożenia stanowiska.

Opis znalezisk

1) W znacznej części zrekonstruowana z ułamków amfora (ryc. 2, 3) z wysoką, lekko rozszerzającą się ku otworowi szyjką, z brzuchem w przybliżeniu dwu-żółkowatym i wyodrębnionym dnem. Na załamie szyjki i brzucha naczynie posiadało dwa naprzeciwległe kolankowate ucha. Ornament pokrywający amforę: na szyjce poniżej krawędzi rząd pionowych

Ryc. 2. Czerlejnko, woj. poznańskie. Amfora

Ryc. 3. Czerlejnko, woj. poznańskie. Amfora

jest białą substancją¹. Naczynie wykonane zostało z gliny tłustej, z niewielką ilością domieszki bardzo drobnego tłucznia ceramicznego o średnicy ziarna około 1 mm. Powierzchnia zewnętrzna bardzo starannie wygładzona i wypolerowana do połysku, od strony wewnętrznej gładzona mniej starannie, widoczne są ślady pociągnięć gładzikiem. Barwa powierzchni i przełomu czarna. Wymiary naczynia: wys. 19,2 cm, średn. otworu 9,5 cm, średn. brzuśca 20,7 cm, średn. dna 7 cm.

2) Fragmenty amfory z brzuścem w przybliżeniu dwustożkowatym i lekko wyodrębnionym, wklęsłym dnem (r;c. 4). Częściowo zachowany ornament wska-

Ryc. 4. Czerlejnko, woj. poznańskie. Fragment naczynia

zuje, iż naczynie posiadało brzusiec zdobiony pionowymi, zwisającymi od nasady szyjki pasmami (zachował się rząd nakłuć), zakończonymi u dołu grupami pionowych słupków. Stwierdzono nikiel ślady inkrustacji ornamentu białą masą. Gлина, sposób potraktowania powierzchni oraz barwa jak u naczynia opisanego powyżej. Wymiary: zach. wys. 13 cm, średn. brzuśca 17,5 cm, średn. dna 5,3 cm.

Oba naczynia są jednolite czasowo a zachowana niemal w całości amfora daje dobre podstawy do określenia ich chronologii. Kształt naczynia z wyraźną tendencją do podkreślenia jego części składowych widoczną w zdecydowanym oddzieleniu szyjki od brzuśca tudzież dwustożkowata w przybliżeniu forma brzuśca pozwala datować je na fazę wiórecką wschodniej grupy kultury pucharów lejkowatych. Również technika wykonania ornamentu oraz jego układ (pasma słupków podkreślone linią zygawkową, motyw drabinki) mieści się w wymienionej fazie rozwojowej KPL.

Naczynia otrzymały numer inwentarza MAP 1984: 29.

¹ Analizę chemiczną substancji wypełniającej ornament wykonała mgr Anna Girdwoyń w Centralnym Laboratorium IHKM PAN w Warszawie; patrz str. 190 w niniejszym tomie.

Anna Girdwoyń

Analiza substancji wypełniającej ornament ryty naczynia neolitycznego z Czerlejnka, w woj. poznańskim

Badania znaleziska archeologicznego z Czerlejnka wykonane zostały w Centralnym Laboratorium Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie w 1985 roku.

Celem badań było jakościowe określenie składu chemicznego białej substancji wypełniającej ornament ryty występujący na naczyniu kultury pucharów lejkowatych, pochodzących z miejscowości Czerlejnko, gmina Kostrzyn w województwie poznańskim. Ponadto podjęto próbę identyfikacji chemicznej tej substancji.

Opis metodyki badań

Próba tej substancji została pobrana do analizy poprzez wykrobienie jej narzędziem diamentowym, a następnie dodatkowo rozdrobniona przez rozcieranie w moździerz agalitowym. Równolegle, w celach porównawczych, pobrano do badań i rozdrobniono na proszek masę ceramiczną otrzymanego fragmentu naczynia.

Analizy wykonano metodą spektrograficzną. Badane substancje w postaci sproszkowanej wzbudzano w kraterkach elektrod grafitowych spektralnie czystych, w łuku elektrycznym prądu zmiennego. Zdjęcia wykonano na spektrografie kwarcowym średniej dyspersji ISP-28 i zarejestrowano na płycie spektrograficznej ORWO WU-2 (nr płyty 455/85).

W poniżej tabeli podano wyniki analizy jakościowej i wyszczególniono pierwiastki wykryte w białej substancji z analizowanego naczynia kultury pucharów lejkowatych z Czerlejnka.

Składnik	Przybliżona zawartość w %
Wapń	20 - 50
Fosfor	20 - 50
Aluminium	0,1 - 1
Magnez	0,1 - 1
Żelazo	0,1 - 1
Sód	0,1 - 0,5
Tytan	ślady

Interpretacja wyników badań

Na podstawie przeprowadzonych analiz stwierdzono, że głównym składnikiem badanej substancji jest fosforan wapnia. Inne wykryte w niej składniki są najprawdopodobniej zanieczyszczeniami pierwotnymi samej substancji lub też zanieczyszczeniami wtórnymi, pochodzącymi z masy ceramicznej naczynia, które dostały się do próbki podczas wykrobywania z ornamentu rytego.

Fosforan wapnia jest podstawowym składnikiem kośćca kręgowców; jego zawartość w kościach dochodzi do 60% (por. A. Bolesławski, *Mineralogia szczegółowa*, Warszawa 1982, s. 252). Fosforany wapnia w formie minerałów występują w skorupie ziemskiej w niewielkich ilościach, są mało rozpowszechnione a więc trudno dostępne. W związku z powyższym można z bardzo dużym prawdopodobieństwem twierdzić, że zbadana substancja biała, występująca jako wypełnienie ornamentu na naczyniu kultury pucharów lejkowatych z Czerlejnka jest pochodzenia kostnego.

Ponieważ fosforan wapnia występuje w stężeniach jeszcze wyższych w popiele kostnym ($\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ — 80% (por. C. H. Best, N. B. Taylor, *The Physiological Basis of Medical Practice*, vol. II, Baltimore 1966) a popiół z pewnością jest łatwiejszy w obróbce jako już rozdrobniony i pozbawiony składników organicznych, można więc przypuszczać, że właśnie popiół kostny posłużył jako surowiec do produkcji przebadanej substancji białej.

DZIAŁALNOŚĆ MUZEALNA MUSEUMSTÄTIGKEIT

Danuta Prinke

Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1984 roku

Podstawowe kierunki działalności Muzeum — naukowo-badawczy i oświatowy — przebiegały zgodnie z planem pracy, zatwierdzonym przez Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miejskiego w Poznaniu.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-BADAWCZA

Badania terenowe

Prace wykopaliskowe prowadzono na dziesięciu obiektach archeologicznych. Na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Łądzie, w woj. konińskim kontynuowano wieloletnie badania stacjonarne (mgr K. Dębska-Luty, przy współudziale mgr A. Lipińskiej). Na grodzisku kultury łużyckiej w Smuszewie w woj. pilskim, badanym już wcześniej przez Muzeum, podjęto krótkotrwałe prace w celu pobrania próbek węgla drzewnego do analizy C14 (mgr D. Durczewski). Na pozostałych ośmiu obiektach, zagrożonych przez różne prace ziemne, przeprowadzono badania ratownicze. Kontynuowano prace na dwóch stanowiskach w Kowalewku, gm. Oborniki: na wielokulturowym, silnie zniszczonym obiekcie, datowanym począwszy od schyłkowego paleolitu do okresu nowożytnego (dr A. Prinke, mgr D. Prinke) oraz na cmentarzysku kultury łużyckiej (mgr E. Rajkowska). Kontynuowano także badania na: osadzie kultury pucharów lejkowatych w Śremie (mgr W. Tetzlaff), cmentarzysku kultury pomorskiej i cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Kocanowie, gm. Pobiedziska (mgr Cz. Strzyżewski) oraz na osadach z okresu przedrzymskiego, wpływów rzymskich i wczesnośredniowiecznego w Stroszkach, gm. Nekla (mgr A. Gałęzowska, mgr E. Stelmachowska). Ponadto badano dwa nowe obiekty: cmentarzysko kultury łużyckiej w Sycynie, gm. Oborniki (mgr G. Soroka, mgr E. Stelmachowska) oraz cmentarzysko kultury pomorskiej w Borówku Nowym, gm. Czempin (mgr M. Winiarska, przy współudziale mgr J. Kaczmarek). W Poznaniu, przy ul. Maształarskiej 3 rozpoczęto prace zabezpieczające dwa ciągi murów miejskich z XIII i XV wieku, zagrożonych inwestycjami (mgr Z. Karólczak). Wymienione badania finansowane były przez Muzeum i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.

Na terenie województwa poznańskiego kontynuowano badania powierzchniowe w ramach akcji „Archeologiczne Zdjęcie Polski” (dalej AZP). Objęto nią 20 obszarów AZP. Łącznie odkryto lub zwery-

fikowano 1989 stanowisk. W badaniach brali udział: dr M. Chłodnicki, mgr mgr M. Dardas, A. Gałęzowska, Z. Głogowski, B. Janiak, J. Kaczmarek, B. Panczenko, D. Prinke, E. Rajkowska, G. Soroka, E. Stelmachowska, Cz. Strzyżewski, M. Winiarska oraz dr A. Prinke, który ponadto kierował całą akcją (z racji pełnienia obowiązków Konserwatora Zabytków Archeologicznych na woj. poznańskie).

Pracownicy Muzeum przeprowadzili inspekcje i interwencje konserwatorskie na 35 stanowiskach w woj. poznańskim.

Poza granicami kraju kontynuowano badania na cmentarzysku predynastycznym w Minshat Abu Omar (Egipt), w których brał udział doc. dr hab. L. Krzyżaniak. Rozpoczęto badania na stanowisku miejskim z okresu Starego Państwa w Kom el-Hisn (wziął w nich udział doc. dr hab. L. Krzyżaniak) oraz przeprowadzono badania powierzchniowe nad Błękitnym Nilem w Sudanie (doc. dr hab. L. Krzyżaniak).

Zbiory i archiwum naukowe

Do inwentarza zabytków wpisano 36 pozycji. W księdze wpływu muzealiów zainwentaryzowano 12 pozycji, a w księdze depozytów 1 pozycję. W księdze ruchu muzealiów dokonano 75 wpisów. Do inwentarza AZP wpisano 2116 pozycji. Katalog rzeczy zabytków powiększył się o 331 kart.

Zbiory muzealne udostępniano pracownikom naukowym z innych instytucji.

W Regionalnej Składnicy Materiałów Archeologicznych wydzielono cztery sektory dla zbiorów: Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu, Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu i Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PP PKZ w Poznaniu. Przyjęto pierwszą partię materiałów ZAW IHKM PAN.

W ramach prac archiwum naukowego prowadzono m. in. skontrum teczek archiwalnych oraz zakupiono i zainwentaryzowano 127 map. Z materiałów znajdujących się w archiwum skorzystało w 1984 r. 186 osób.

Wydawnictwa i publikacje

W roku 1984 ukazał się kolejny, 33 tom rocznika „Fontes Archaeologici Posnanienses” (obj. 26,7 ark. wyd.). Wraz z Oddziałem PAN w Poznaniu wydano

„Origin and early development of food-producing cultures in North-Eastern Africa” (nakład 2000 egz., obj. 35,0 ark. wyd.). Ponadto wydano drukiem „Informator Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, XVI Sezon Naukowo-Oświatowy 1984-1985”, składankę dotyczącą wystawy „Wielkopolski sezon archeologiczny — 1983” oraz druki informacyjne o muzealnych imprezach oświatowych.

Pracownicy naukowcy opublikowali ogółem, w wydawnictwach polskich i zagranicznych, 11 artykułów, emówień i przewodników oraz kilkanaście sprawozdań z badań, a 11 prac oddali do druku.

Podnoszenie kwalifikacji zawodowych

Jedna osoba uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych w specjalności archeologii (M. Chłodnicki). Kilku następnych pracowników Muzeum zdobyło uprawnienia do kierowania ekipami AZP (szkolenie w Szczecinie).

Współpraca z innymi instytucjami naukowymi w kraju

W ramach współpracy z Instytutem Prahistorii UAM w Poznaniu doc. dr hab. L. Krzyżaniak zakończył pełnienie funkcji promotora jednego przewodu doktorskiego (dr M. Chłodnicki). W zakresie badań problemowych, dr A. Prinke i mgr D. Prinke współpracowali z Zespołem Badań Kujaw, działającym przy IP UAM w Poznaniu. Zbiory muzealne udostępniano pracownikom naukowym, magistrantom oraz dla celów dydaktycznych.

W dziedzinie badań pomocniczych Muzeum współpracowało: z Instytutem Zoologii Stosowanej Akademii Rolniczej w Poznaniu (opracowanie zwierzęcych szczątków kostnych z osad KPL w Mrowinie i Śremie), z Centralnym Laboratorium IHKM PAN w Warszawie (analiza masy wypełniającej ornament na naczyniu KPL z Czerlejnka), z Muzeum Morskim w Gdańsku (opracowanie i konserwacja wczesnośredniowiecznej łodzi klepkowej z Łądu), z Muzeum w Cieszynie i Muzeum Beskidzkim (konserwacja zabytków ze zbiorów w wym. muzeów) oraz z Instytutem Geologii i Surowców Mineralnych Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (analiza technologii ceramiki).

Doc. dr hab. L. Krzyżaniak współpracował ze Stacją Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego w Kairze, prowadząc badania wykopaliskowe w Egipcie. Jest także członkiem Rad Naukowych przy Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN i przy Zakładzie Archeologii Śródziemnomorskiej PAN w Warszawie.

W ramach współpracy z Instytutem Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu mgr J. Kaczmarek opracowywała wczesnośredniowieczne materiały wykopaliskowe ze Strzelna. Brała też udział w weryfikacji średniowiecznych i nowożytnych hut szkła.

Współpracowano także z Wojewódzkimi Konserwatorami Zabytków Archeologicznych w Kaliszu, Koninie i Lesznie.

Kilku pracowników merytorycznych Muzeum było członkami różnych komisji i towarzystw naukowych.

Wymienić tu należy: Komisję Archeologiczną Oddziału PAN w Poznaniu (doc. dr hab. L. Krzyżaniak — członek prezydium, dr St. Jasnosz), Komisję Archeologiczną Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (doc. dr hab. L. Krzyżaniak, dr St. Jasnosz, dr A. Prinke — członkowie), Wydział Historii i Nauk Społecznych Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (doc. dr hab. L. Krzyżaniak — członek wydziału, dr St. Jasnosz — sekretarz) oraz Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne, Oddział w Poznaniu (dr St. Jasnosz, dr M. Chłodnicki, mgr mgr Z. Karolczak, Z. Pieczyński, Cz. Strzyżewski).

Współpraca z zagranicą

Biblioteka Naukowa Muzeum prowadziła współpracę w formie wymiany publikacji z 355 instytucjami zagranicznymi.

Doc. dr hab. L. Krzyżaniak prowadził badania wykopaliskowe w Egipcie, współpracował z Państwowymi Zbiorami Sztuki Egipskiej w Monachium, jest stałym konsultantem przy ICOM/UNESCO do spraw muzealnictwa prahistorycznego Afryki i Bliskiego Wschodu. Wspólnie z dr. M. Chłodnickim jest także członkiem „The Society for Nubian Studies” oraz członkiem „Association Internationale des Egyptologues”. Jest ponadto członkiem Rady Redakcyjnej rocznika „The African Archaeological Review” (Cambridge University Press).

Kilku pracowników Muzeum wygłosiło referaty i wykłady w różnych ośrodkach zagranicznych, m. in. w Aleksandrii (doc. dr hab. L. Krzyżaniak) i Poczdamie (mgr Z. Pieczyński) oraz odbyło wyjazdy naukowe do: NRD (dr St. Jasnosz, mgr Z. Pieczyński, mgr E. Śmigulska, O. Wypijewska), RFN (mgr Z. Pieczyński) i Francji (dr St. Jasnosz).

Jako gościa Muzeum zaproszono prof. dr. D. Wildunga, dyrektora Państwowych Zbiorów Sztuki Egipskiej w Monachium, który przedstawił w Muzeum wykład nt. głównych problemów współczesnej egiptologii.

Sympozja, konferencje, zjazdy, posiedzenia naukowe

Wielu pracowników Muzeum brało udział w różnych sympozjach, konferencjach, zjazdach i sesjach. Wymienić tu należy: sympozjum na temat: „Late prehistory of the Nile Basin and the Sahara” w Dymaczewie (organizacja: doc. dr hab. L. Krzyżaniak, dr M. Chłodnicki, mgr mgr M. Dardas, A. Gałęzowska, E. Rajkowska, E. Stelmachowska, M. Winiarska oraz K. Kucharska), III Międzynarodowy Kongres Studiów Koptologicznych w Warszawie (dr M. Chłodnicki, doc. dr hab. L. Krzyżaniak, mgr E. Stelmachowska), Międzynarodowy Kongres Konserwatorów w Warszawie (mgr A. Wojciechowska), konferencję sprawozdawczą poznańskiego środowiska archeologicznego — sezon 1983, w Poznaniu (wzięli w niej udział wszyscy merytoryczni pracownicy Muzeum), Ogólnopolską Konferencję Muzealną z okazji 75-lecia Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej (mgr K. Dębska-Luty), konferencję nt. „Kontakty prądziowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami

Europy" w Inowrocławiu (dr St. Jasnosz, dr A. Prinke, mgr D. Prinke) oraz „Podstawy chronologii wczesnośredniowiecznej na Pomorzu Zachodnim" w Szczecinie (mgr E. Śmigielka), konferencję Komitetu Narodowego ds. Międzynarodowej Unii Nauk Antropologicznych i Etnograficznych, Pra- i Protohistorycznych oraz Archeologii Słowiańskiej w Warszawie (mgr E. Śmigielka), konferencję sprawozdawczą Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie (dr A. Prinke), zjazd z okazji 50-lecia badań w Biskupinie, zorganizowany w Biskupinie (doc. dr hab. L. Krzyżaniak, mgr mgr M. Dardas, G. Soroka, E. Stelmachowska), Walny Zjazd Delegatów Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków w Warszawie (mgr A. Wojciechowska). Ponadto pracownicy Muzeum uczestniczyli w posiedzeniach naukowych Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM w Poznaniu i Komisji Archeologicznej Oddziału PAN w Poznaniu i Komisji Archeologicznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz Wydziału Historii i Nauk Społecznych PTPN, a także w wewnątrzmuzealnych zebraniach naukowych.

Biblioteka naukowa

Księgozbiór biblioteki powiększył się o 830 tomów, w tym o 404 pozycje wydawnictw zwartych i 426 tomów czasopism. Stan księgozbioru z końcem 1984 roku wynosił 33 818 woluminów, co stanowiło 16 504 pozycje w księdze inwentarzowej wydawnictw zwartych i 17 314 w księdze inwentarzowej czasopism.

Wymianę wydawnictw prowadzono z 95 placówkami naukowymi w Polsce i z 355 instytucjami zagranicznymi. Łącznie w ramach wymiany wysłano 686 pozycji a uzyskano 757.

Wykonano 1496 kart katalogu alfabetycznego, rzeczowego i katalogu analitycznego artykułów zawartych w czasopismach i wydawnictwach seryjnych.

Do końca 1984 roku zanotowano 1451 osób korzystających z biblioteki, którym udostępniono 1192 tomy.

Prowadzono współpracę z poznańskimi bibliotekami naukowymi w zakresie konsultacji i wymiany doświadczeń.

Muzealne pracownie pomocnicze

Pracownia rekonstrukcji ceramiki. Wyklejono i uzupełniono gipsem 53 całe naczynia, sklejono 35 dużych i 1351 małych fragmentów ceramiki oraz przejrano 14 962 ułamki ceramiki.

Pracownia konserwacji zabytków metalowych i organicznych. Zabiegom konserwacyjnym poddano 602 zabytki z brązu, żelaza, drewna i kości. Kontynuowano konserwację wczesnośredniowiecznej łodzi z Łądu.

Pracownia plastyczna. Wykonano 1310 rysunków zabytków oraz przerysowano 20 planów i map. Projektowano i wykonywano liczne plansze reklamujące muzealne wystawy czasowe oraz szereg plansz, planów i napisów na wystawę „Wielkopolski sezon archeologiczny — 1983”.

Pracownia fotograficzna. Wykonano 1011 zdjęć i reprodukcji, 4066 odbitek i powiększeń

oraz 43 przeźrocza. Do księgi inwentarzowej negatywów wpisano 812 pozycji. W pracowni wykonywano również zdjęcia dla Konserwatora Zabytków m. Poznania.

Konserwator Zabytków Archeologicznych na woj. poznańskie

Na 35 stanowiskach znajdujących się na terenie m. Poznania i woj. poznańskiego przeprowadzono inspekcje i interwencje konserwatorskie. Na obiektach szczególnie zagrożonych przeprowadzono ratownicze badania wykopaliskowe. Kontynuowano badania powierzchniowe w ramach akcji „Archeologiczne Zdjęcie Polski”.

Wydano 12 zezwoleń na prowadzenie badań wykopaliskowych oraz 10 decyzji o wpisaniu obiektów archeologicznych do rejestru zabytków.

Prowadzono współpracę z przedsiębiorstwami i biurami projektów w zakresie planów inwestycyjnych oraz z Oddziałem Międzyuczelnianym PTTK w zakresie rozliczania funduszy z Ośrodka Dokumentacji Zabytków na badania AZP.

Popularyzowano ochronę zabytków archeologicznych poprzez organizowanie — wraz z Wielkopolskim Towarzystwem Kulturalnym — ruchu Społecznych Opiekunów Zabytków.

DZIAŁALNOŚĆ OŚWIATOWA

Wystawy stałe

W gmachu Muzeum czynne były dwie wystawy stałe: „Pradzieje Wielkopolski” oraz „Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu do XV w.”

Wystawy czasowe

W 1984 roku eksponowane były w Muzeum 3 wystawy czasowe: wystawy własne: „Wielkopolska i Ruś — kontakty w epoce Piastów” i „Wielkopolski sezon archeologiczny — 1983” oraz wystawa przygotowana przez Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu — „Kultura łużycka na Śląsku”. Wystawy te zwiedziło 15 310 osób.

W Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy eksponowana była wystawa objazdowa Muzeum pt. „Wielkopolska i Ruś — kontakty w epoce Piastów”.

Ponadto do Wydziału Kultury Urzędu Miasta i Gminy w Śremie przekazano planszę „Najstarsi mieszkańcy Śremu”.

W witrynie na zewnątrz gmachu Muzeum oraz w dwóch stałych witrynach na terenie miasta znajdują się plansze informacyjne o wystawach muzealnych.

Inne formy działalności oświatowej

„Niedzielne poranki filmowe”

W ciągu roku odbyło się 19 seansów filmowych, na których wyświetlono zestawy krótkometrażowych filmów oświatowych (łącznie 57 filmów) o tematyce

z zakresu archeologii, historii starożytnej, historii sztuki, etnografii itp. Projekcje poprzedzone były słowem wstępnym. Frekwencja: 1350 osób.

XVIII „Tydzień archeologii”

W ramach XVIII „Tygodnia archeologii” — tradycyjnej imprezy upowszechniającej archeologię a przeznaczonej dla wszystkich typów szkół — odbyło się 13 seansów, na których wyświetlono filmy oświatowe o treści związanej przede wszystkim z archeologią. Każdy seans poprzedzony był krótką prelekcją. Frekwencja: 1986 uczniów.

Konkurs dla młodzieży szkolnej

Zakończono ogłoszony w 1983 roku konkurs plastyczny pt. „Śladami naszych przodków”, na który nadesłano 255 prac wykonanych przez 249 osób. Przyznano 4 równorzędne nagrody drugie i trzecie oraz 25 wyróżnień. Pozostali uczestnicy konkursu otrzymali nagrody pocieszenia.

Odczyty popularno-naukowe i pogadanki

Pracownicy merytoryczni Muzeum wygłosili 3 odczyty. Na wystawie stałej, w ramach współpracy ze szkołami, pracownicy Działu Naukowo-Oświatowego przeprowadzili 41 lekcji na temat pradziejów Polski ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski.

Informacja i propaganda

Wydano drukiem i rozprowadzono ulotki informujące o organizowanych w Muzeum imprezach oświatowych („Niedzielne poranki filmowe”, „Tydzień archeologii”, warunki konkursu dla młodzieży — razem 5000 egz.). Wydano też „Informator Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, XVI Sezon Naukowo-Oświatowy 1984-1985” (500 egz.) i składankę dotyczącą wystawy „Wielkopolski sezon archeologiczny — 1983” (500 egz.).

W „Informatorze imprez turystycznych i kulturalnych” wydawanym co miesiąc przez Wojewódzki Ośrodek Imprez Turystycznych zamieszczano informacje o wystawach i innych akcjach oświatowych Muzeum.

W prasie lokalnej i ogólnopolskiej ukazało się 12 komunikatów i wywiadów nt. działalności Muzeum. Każdy „Niedzielny poranek filmowy” reklamowany był na antenie Polskiego Radia. Pracownicy Muzeum udzielili kilku wywiadów radiowych i telewizyjnych.

DZIAŁALNOŚĆ ADMINISTRACYJNO-GOSPODARCZA

W roku 1984 zatrudnionych było w Muzeum 73 pracowników. Pod koniec roku, w związku z przekazaniem Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu do Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, ubyły 4 etaty.

Bieżące sprawy muzealne omawiano na posiedzeniach kolegium muzealnego (4) i kolektywu dyrektorskiego (11).

W roku sprawozdawczym, w dniu 31 grudnia, przekazano Rezerwat Archeologiczny w Gieczu do Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, wykonując tym samym decyzję (nr 8/80) Prezydenta m. Poznania z dnia 20 lutego 1980 roku.

W ramach remontów bieżących i kapitalnych nadal realizowano kapitalny remont dachu (wymiana dachu ceramicznego na blachę miedzianą). Prace prowadzono od ul. Wodnej i Klasztornej i od strony dziedzińca, wymieniano również opierzenia i rury spustowe. Ponadto naprawiono 2 kołty i instalację c.o. W Rezerwacie Archeologicznym w Gieczu pomalowano salę wystawową i wymieniono instalację odgromową. Drobné naprawy ślusarskie, stolarskie i elektryczne wykonywano we własnym zakresie.

Z funduszu socjalnego zrefundowano wczasy dla pracowników i ich rodzin oraz kolonie letnie dla dzieci na łączną sumę 213 000,— zł.

Z funduszu mieszkaniowego wypłacono pożyczki 7 pracownikom na ogólną sumę 135 000,— zł. Fundusz nagród w wysokości 70 000,— zł rozdzielono pomiędzy pracowników.

Tadeusz Łaszkiewicz

Konferencja Sprawozdawcza Poznańskiego Środowiska Archeologicznego - Sezon 1983

W ramach realizacji ramowego planu pracy Sekcji Archeologicznej Poznańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego na lata 1984 - 1987 przyjętego w marcu 1984 r. przez nowy Zarząd Sekcji zorganizowano w dniu 14 maja 1984 r. konferencję o temacie jak w tytule niniejszego komunikatu. Było to pierwsze spotkanie tego typu w Poznaniu od lutego 1977 r., kiedy to miała miejsce konferencja o zbliżonym charakterze („Ziemie nadwarciańskie w pradziejach i w średniowieczu w świetle badań terenowych w 1975 - 1976 r.” — zorganizowana przez wszystkie placówki archeologiczne działające w Poznaniu).

Omawiane spotkanie odbyło się w sali konferencyjnej Pałacu Górków — siedzibie Muzeum Archeologicznego, tradycyjnie przychylnego poczynaniom Towarzystwa. Sama zaś konferencja w znacznym stopniu bazowała na zorganizowanej przez Muzeum i otwartej w połowie kwietnia 1984 r. wystawie: „Wielkopolski Sezon Archeologiczny 1983”.

Konferencję otworzył dr Stanisław Jasnosz — Prezes Zarządu Oddziału Poznańskiego PTAiN. Dalsze prowadzenie obrad przejął mgr Tadeusz Łaszkiewicz — Przewodniczący Zarządu Sekcji Archeologicznej, który krótko przedstawił pobudki organizatorów konferencji: zarówno natury ogólniejszej, dotyczące idei zwolowania tego rodzaju spotkań oraz bardziej szczegółowe: wyjaśniające dobór tematów — ograniczono się bowiem, ze względu na termin podjęcia decyzji, wyłącznie do archeologów ośrodka poznańskiego oraz stanowisk wyselekcjonowanych (ze znacznie większej liczby badanych w sezonie 1983) z powodu ważkich poznawczo efektów oraz prezentowanych na wystawie.

Wygłoszono ogółem 12 komunikatów: od sprawozdania konserwatorskiego po komunikaty z badań na 11 stanowiskach archeologicznych Wielkopolski i Kujaw o rozpiętości chronologicznej od mezolitu po czasy nowożytny.

Poniżej zawarto pełen zestaw wygłoszonych komunikatów:

- dr A. Prinke (MAP) — Sprawozdanie Konserwatora Zabytków Archeologicznych woj. poznańskiego z działalności w roku 1983;
- mgr W. Tetzlaff (MAP) — Śrem, stan. 8, w woj. poznańskim — osada ludności kultury pucharów lejkowatych;
- mgr J. Czebreszuk (IP UAM) — Dęby, stan. 29, w woj. wrocławskim — stanowisko wielokultu-

rowe (tu: obozowisko mezolityczne i osada ludności kultur amfor kulistych);

- mgr E. Rajkowska (wraz z mgr D. Prinke) (MAP) — Kowalewko, stan. 3, w woj. poznańskim — cmentarzysko ludności kultury łużyckiej;
  - mgr Cz. Strzyżewski (MAP) — Kocanowo, stan. 13, w woj. poznańskim — cmentarzysko ludności kultury pomorskiej oraz z wczesnego średniowiecza;
  - dr T. Makiewicz (IP UAM) — Bieżyń, stan. 1, w woj. leszczyńskim — cmentarzysko ludności kultury łużyckiej i przeworskiej;
  - mgr A. Gałęzowska (wraz z mgr E. Stelmachowską) (MAP) — Stroszki, stan. 1, w woj. poznańskim — osada wielokulturowa z późnego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich oraz wczesnego średniowiecza;
  - mgr J. Bednarczyk (IP UAM) — Inowrocław, stan. 95, w woj. bydgoskim — stanowisko wielokulturowe (tu: osada ludności kultury przeworskiej);
  - mgr M. Zeylandowa (wraz z mgr K. Dębską-Luty i mgr A. Lipińską) (MAP) — Łąd, stan. 1, w woj. konińskim — grodzisko wczesnośredniowieczne;
  - prof. dr habil. Z. Hılczler-Kurnatowska (wraz z doc. dr. habil. St. Kurnatowskim) (ZAW IHKM PAN) — Lubiń, stan. 1, w woj. leszczyńskim — zespół architektoniczno-osadniczy klasztoru Benedyktynów;
  - P. Wawrzyniak (wraz z mgr M. Chłodnickim i mgr A. Krzyszowskim) (PAK PKZ O/Poznań, Stary Rynek 42/43 — średniowieczne kamienice mieszczańskie;
  - mgr E. Krause (PAK PKZ O/Poznań) — Szamotuły, w woj. poznańskim — Zamek Górków.
- Większość wystąpień ilustrowana była przeżo-
czami, bądź przez innego rodzaju dokumentację, szereg komunikatów żywo omawiano w trakcie trzech rund dyskusji, szczególnie zaś w czasie przerwy w obradach, kiedy to wszyscy zainteresowani mieli możliwość obejrzenia wzmiankowanej już, czynnej w salach wystaw czasowych, ekspozycji „Wielkopolski Sezon Archeologiczny 1983” — obejmującej najciekawsze znaleziska wraz z wyborem dokumentacji, a także mogli przedyskutować, bądź zasięgnąć dodatkowych informacji bezpośrednio u autorów odkryć.

Całość obrad podsumowała prof. dr habil. Zofia Hılczler-Kurnatowska. Poparła ona zamiar Sekcji co-

rocznego organizowania tego typu spotkań, wysuwając przy tym własne sugestie odnośnie formuły przyszłych konferencji, zwłaszcza przy planowanym ich rozszerzeniu na całe środowisko wielkopolskie. Zwróciła tu m. in. uwagę na celowość odbywania spotkań w miarę bezpośrednich, w kameralnych grupach zainteresowań, z bliskim kontaktem z szeroko prezentowaną dokumentacją terenową, nawet z wyborem materiałów zabytkowych.

Kwestia modelu konferencji szczególnie żywo interesuje również organizatorów następnych spotkań. W przygotowaniu znajduje się bowiem już wystawa (Muzeum Archeologiczne) i konferencja sprawozdawcza (Sekcja Archeologiczna PTAiN) o wspólnym tytule „Wielkopolski Sezon Archeologiczny — 1984”. Ideą organizatorów jest kontynuowanie akcji również w latach następnych, tak aby corocznie możliwie najszybciej udostępniać środowisku archeologicznemu oraz społeczeństwu rezultaty kolejnych sezonów badań wykopaliskowych prowadzonych w historycznej Wielkopolsce, a więc wraz z Kujawami i Ziemią Lubuską. Intencją organizatorów jest też wypracowanie w miarę najdoskonalszej formuły konferencji oraz odbywanie jej w terminie znacznie dogodniejszym, a więc przede wszystkim wcześniej, co z dobrymi wynikami praktykowane jest od lat np. w ośrodkach warszawskim i łódzkim. Wydaje się, że optymalnym byłby tu miesiąc luty po każdym kolejnym sezonie wykopaliskowym. Podobnie też przy spodziewanym znacznym wzroście ilości komunikatów, może się okazać nieodzowne grupowanie ich w sesje tematyczno-chronologiczne (odbywane nawet równoległe). Podobnie celowe byłoby wygłaszanie komunikatów jedynie z badań na bardziej ważkich poznawczo stanowiskach, natomiast prace drobniejsze, o charakterze weryfikacyjno-sondazowym bądź

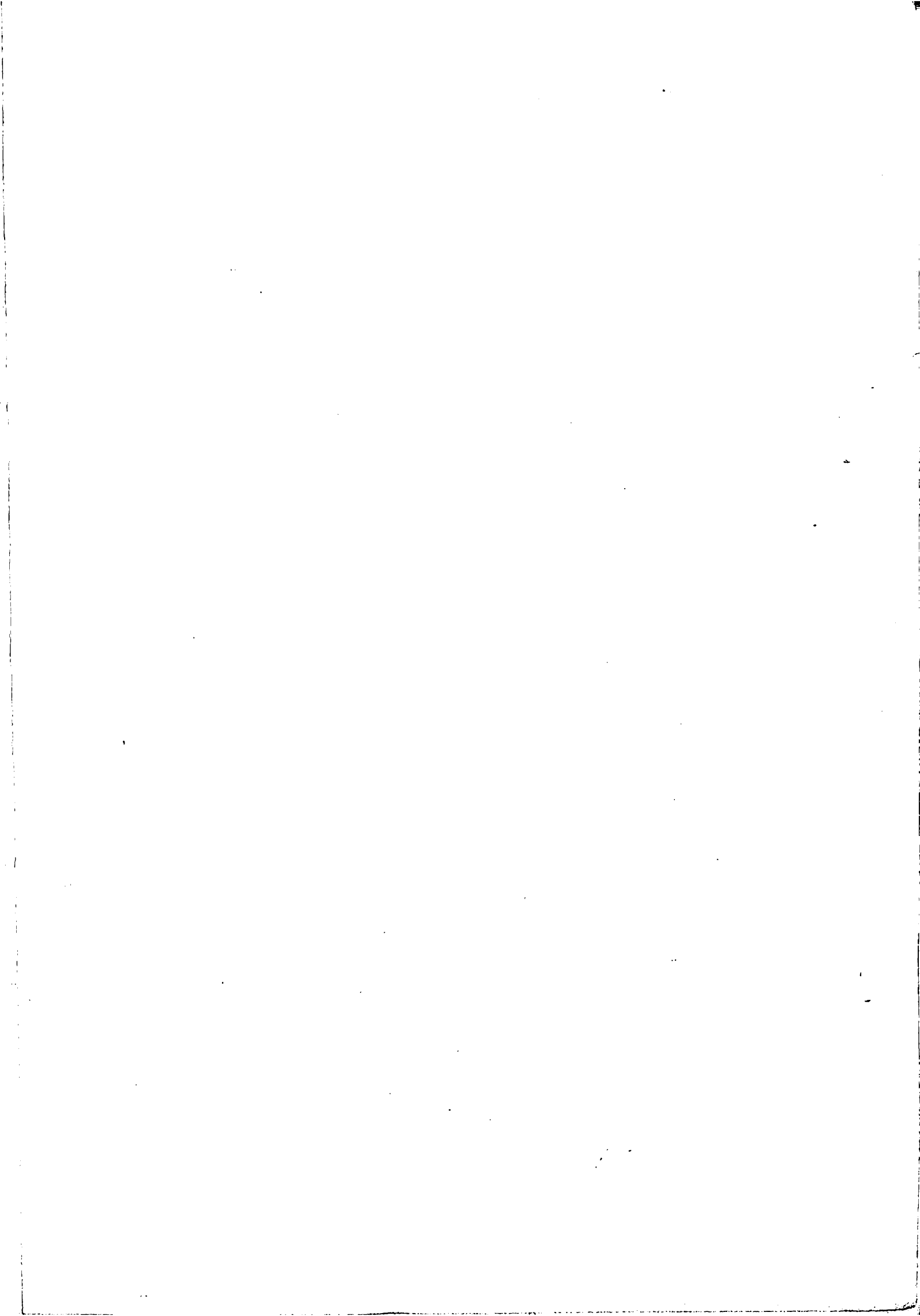
interwencyjno-ratowniczym byłyby zawarte w komunikatach-sprawozdaniach z działalności Konserwatorów Zabytków Archeologicznych na poszczególne województwa.

W „Konferencji Sprawozdawczej Poznańskiego Środowiska Archeologicznego — Sezon 1983” wzięło udział ogółem ponad 40 osób, głównie archeologów czynnych we wszystkich placówkach archeologicznych Poznania (Instytut Prahistorii UAM, Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM PAN, Muzeum Archeologiczne, Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska PKZ), znacznie skromniej reprezentowani byli studenci archeologii, zbyt skromnie zaś miłośnicy pradziejów (aczkolwiek spotkanie adresowane było głównie do profesjonalistów).

Wydaje się, iż sens dorocznych środowiskowych konferencji sprawozdawczych sprowadza się do dwóch podstawowych walorów:

- informacyjno-poznawczego — „Informatory Archeologiczne” zawiera bowiem komunikaty nader zwarte, ponadto ukazuje się z coraz większym opóźnieniem, natomiast konferencja, poza obfitszą informacją, daje dodatkowo możliwość bezpośredniego kontaktu z wybranym materiałem zabytkowym i dokumentacyjnym,
- integrującego środowisko — zauważyć tu bowiem należy szczegół, charakterystyczny zapewne nie tylko dla środowiska poznańskiego, iż spośród 19 osób firmujących komunikaty, zaledwie 6 należy do PTAiN. Nie trzeba dodawać, że ambicją nowego Zarządu Sekcji jest zmiana tej sytuacji.

Wypada na koniec wyrazić nadzieję, iż podobne spotkania archeologów oraz sympatyków naszej dyscypliny, których skromnym zaczątkiem była prezentowana powyżej konferencja, staną się dobrą tradycją również w regionie wielkopolskim.

Handwritten notes in the top right corner, including the number 7 and some illegible characters.